

LETTER-OEFENINGEN.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

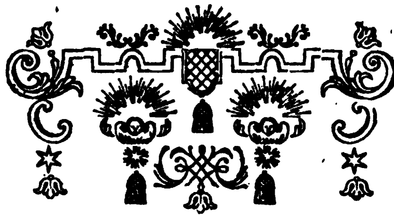
BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Derde Deels, eerste Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIBOEL.
MDCCLXIII.

BODLEIANA BIBLIOTHECA

VOORBERICHT.

MEt veel genoegen de goedkeuring der Verstandigen, over onze tot dus ver uitgegeevene Letter-Oefeningen, van tyd tot tyd verstaan hebbende, zo heeft dit ons aangespoord om ons begonnen werk met lust te agtervolgen; en tevens oplettend te blyven, omtrent het oordeel der zodanigen, tot verbetering van ons Project, waar van we ook nu en dan, tot genoegen onzer Leezeren, gebruik gemaakt hebben. Hier uit is eindelyk ontstaan, dat we, met den aanvang van dit derde Deel, overgegaan zyn, om de schikking onzer papieren eenigzins te veranderen, gelyk de Leezers uit dit Stukje terstond zullen konnen afneemen.

Veelen naamlyk zyn van oordeel geweest, dat we ons Werkje hier en daar wat meerder leevendigheid moesten byzetten, en de keuze onzer onderwerpen wat wyder uitbreiden, om daar door onze papieren aangenaamer te maaken, en ze beter geschikt te doen zyn, naar de verschillende soorten onzer Leezeren; om dus de leeslust en oefenzugt te kragtiger op te wekken. Dit heeft veroorzaakt, dat we in deeze en geene stukjes reeds eenige berigten en verhandelingen hebben laaten invloeijen, die eigenlyk tot ons eerste Project niet behoorden; waarom we 't goed geoordeeld hebben, de geheele schikking van ons Werkje, overeenkomstig met het gevoelen onzer begunstigeren, in deezer voege te veranderen: dat wy de Oordeelkundige Berigten *en* Vrymoedige Aanmerkingen *in een smeltende, alle andere* Berigten *en* Verhandelingen *over byzondere onderwerpen voortaan afzonderlyk zullen houden, en onder den naam van* Mengelwerk *aan 't voorgaande hegten. Niet twyfelende aan de algemeene goedkeuring van deeze schikking, beveelen wy dit geschrift verder aan de goede gunst onzer Leezeren, dat wy alleszins nuttig zullen tragten te doen zyn: waar toe wy de aanhoudende hulp onzer Heeren Correspondenten, (die wy voor 't reeds medegedeelde erkentelyke dankbaarheid betuigen,) op 't vriendlykste verzoeken; en verder alle anderen, die lust tot oefening hebben, en ons geschrift aanzien als een geschikt Werkje tot mededeeling hunner gedagten, uitnoodigen, om ons de behulpzaame hand te bieden.*

Doch ten deezen opzigte is ons eene byzonderheid voorgekomen, die ons noopt in dit Voorberigt nog kortlyk hier op staan te blyven. Zomtyds worden ons papieren toegezonden, zonder tekening van

plaats van waar, met eene naamtekening die vermoedelyk verciered is, en dergelyken, waar door we verstoken zyn, van eene behoorlyke naspooring, of vereischte gelegenheid, om den Schryver nadere onderrigting af te vraagen. Wy zouden gaarne wenschen, dat onze Heeren Correspondenten altoos de goedheid hadden van zich aan ons bekend te maaken, of ten minste te melden, op hoedanig eene wyze wy hen vervolgens zouden konnen beschryven, indien wy 't noodig oordeelden; waar omtrent ze zich op onze verdere geheimhouding konnen verlaaten? als mede dat ze te kennen gaven, of ze de toegezondene stukken met of zonder hunnen naam of tekening geliefden gedrukt te hebben. Dit verzoek geschiedt te meer, uit hoofde, dat het ons, om reden, niet ondienstig gescheenen heeft, te verklaaren, gelyk wy in deezen doen, dat de Schryvers der Vaderlandsche Letter-Oefeningen niet op zich neemen de verdeediging dier Papieren, welken met een naam of tekening ondertekend zyn; laatende zy de verdeediging daar van voor de Schryvers dier Papieren; terwyl zy alle de ongetekende Stukken voor hunne rekening houden: *des het noodig zy daar op in 't vervolg meerder agt te geeven, dan wel tot nog geschied is.*

VA-

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN;
WAAR IN DE
BOEKEN EN SCHRIFTEN
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS. UITKOOMEN, VERHANDELD EN OP EEN VRYMOEDIGEN TRANT BEOORDEELD WORDEN.

Echte berichten van den Akkerbouw der Oosterſche Volkeren; verzameld en uitgegeven door den Heer Hermannus Chriſtiaan Paulſen, *eertyds Predikant te Crempe nu te Wedel aan de Elve. Uit het Hoogduitſch vertaald voor* J. F. F. *Te Leyden by* Joannes le Mair 1762, *behalven de Opdragt enz.* 287 *bladzyden in groot octavo.*

HEt groote oogmerk van dit geſchrift is, om, uit de echte berichten, welken in de Ooſterſche Reisbeſchryvingen gevonden worden, aangaande den Akkerbouw der Ooſterſche Volkeren, aan de ſpreekwyzen der Heilige Schryveren, zo des Ouden als des Nieuwen Verbonds, daar toe betrekkelyk, eenig licht by te zetten: Waar in onze Autheur over 't algemeen zeer wel ſlaagt; des dit werkje den beoefenaaren der Godgewyde bladeren van weezenlyken dienſt konne zyn. De Hoog-Eerwaarde Heer Profeſſor *Johann Lourens van Mosheim*, heeft dit Stukje met regt zyner aanpryzinge waardig geoordeeld, en 't zelve met eene Voorreden vereerd, die verdient geleezen te worden; nademaal dezelve verſcheidene nutte aanmerkingen behelſt, raakende deze ſoort van oefening, en 't geen men daaromtrent in agt heeft te neemen, om op genoegzaame gronden van zekerheid voort te gaan.

Het geſchrift zelve is verdeeld in zes hoofdſtukken, gaande over de *Eer en Aanzienlykheid van 't Landleeven*, de *Vrugtbaarheid van 't Land, en de middelen om dezelve te bevorderen*; den *geregelden tyd van den Akkerbouw*, het *ploegen*, het *zaaijen en eggen*, en eindelyk over den *Oogſttyd*. —— De manier op welke onze Schryver dit Werkje heeft t'zamengeſtelt, is kortelyk deze. Naa eene naauwkeurige leezing der

Oosterſche Reisbeſchryvingen, als die van *Chardin*, *Korte*, *Lucas*, *Maundrell*, *Thevenot* en anderen, heeft hy het daar uit aangetekende doen dienen, ter ophelderinge dier plaatſen der Heilige Schriften, welken van den Akkerbouw der Oosterſche Volkeren gewaagen, of daar op zinſpeelen. In de uitvoering hier van heeft hy dezen weg ingeſlaagen: Eerſt geeft hy, in ieder der opgemelde hoofdſtukken, de berigten der reizigeren, raakende de genoemde onderwerpen; en daar op laat hy volgen eene doorgaande opheldering der Schriftuurplaatſen, welke tot deze onderwerpen betrekkelyk zyn, indiervoege dat men de berigten hebbe aan te merken als grondſtellingen, waar uit hy zyne verklaaringen der Bybelbladen afleidt; des de Leezer de bondigheid zyner redeneeringe door vergelyking gereedlyk konne nagaan. Hier by komt nog dat hy in zyne ophelderingen doorgaans gebruikt maakt, van 't geen men by de Ouden, zo Latynen als Grieken, vindt aangetekend met opzigt tot den Akkerbouw, dat dienen kan, om de denkbeelden, die men ons van de Oosterſche handelwyze geeft, in een klaarder daglicht te ſtellen. —— Om een voorbeeld van deze zyne ſchryfmanier te geeven, zullen wy den Leezer onder 't oog brengen 't geen we by onzen Autheur vinden aangetekend, met opzigt tot den *prikkel, het ſteek- of noop-yzer om de Osſen voort te dryven.*

In het vierde Hoofdſtuk, *over het ploegen*, heeft hy, onder de *Berigten*, ook het volgende, uit *M. Henr. Maundrell, Reize naar het beloofde Landt bl.* 153 *enz.*

„ Het Veldt (by Jeruſalem) was vol menſchen, die de „ aarde toebereidden, om 'er boom-wol in te zaaijen. Wy „ hebben waargenoomen, dat zy by dit werk zich bedienden van Naalden (of liever Prikkels) van een ongemeene „ grootte. Ik heb ſommige daar van gemeten, die byna acht „ voet lang, en van boven zes duim dik waren. Aan het „ benedeneinde was 'er een punt aan, om hunne Osſen daar „ mede voort te dryven, en aan het ander een klein houweel of yzeren roskam, ſterk en vaſt, om van den ploeg, „ al wat by het beploegen eenig beletſel veroorzaakte, uit „ den weg te ruimen. Zoude men hieruit niet kunnen denken, dat dit een ſoortgelyk werktuig is geweeſt, als, „ waar mede Samgar die verſchrikkelyke nederlaag heeft „ uitgevoert, waar van gewag gemaakt wordt Richt. III. vs. „ 31. Ten minſten ben ik volkomen van gedagten, dat zy, „ die zoodanige Inſtrumenten zien, zullen oordelen, dat het „ zelve ter uitvoering van dergelyk een ombrenging, veel „ bekwamer is, dan een degen. Men bedient zich in dit

Landt

„ Landt altoos daar van, gelyk als men ook in Syrie doet.
„ Ik geloof, dat zulks om die reden geschied, dewyl by hun „ maar een persoon de Osfen dryft, en den ploeg waarneemt, „ en dat het dieswegens noodzakelyk is, zulk een instru- „ ment te hebben, dat hun tot beide nut is ".

Met opzigt nu tot dezen *prikkel* heeft onze Schryver, in zyne *Opheldering van eenige Schriftuurplaatsen*, het volgende:

„ Om de Osfen, (*van welker gebruik in 't ploegen hy in 't voorgaande geschreeven heeft*,) „ voort te dryven bedient men „ zich thans, zo als in voorgaande tyden, van een *stok* of „ *staf*, die met yzer beslagen is, (*) en die is zekerlyk ge- „ voeliger, dan de zweep, die onze Landtlieden gebruiken. „ Terwyl deze met Paerden ploegen, en de Paerden geen- „ zints zo traag en ongevoelig zyn, als de Osfen, zo kan „ men by ons met de zweep te recht komen. Maar dit kan „ omtrent de Osfen niet zo wel geschieden, die van natuur „ langzaamer en moeilyker te bewegen zyn, ook het slaan „ met de zweep niet zonderling gevoelen. Dit is geenzins „ onbekent. Maar misschien is het eigentlyke model van „ een Oosterschen Osfenstok zo bekent niet. De Heer *Maun- „ drell* heeft ons denzelven, (in 't bovenstaande Bericht,) „ zeer duidelyk beschreven. Men ziet hieruit, dat de Oos- „ tersche Volkeren hunne Osfen niet slaan, maar steeken, „ en dat derhalven de Osfenstokken te recht *prikkelen* kun- „ nen genoemt worden, men ziet dat dezelve ongemeen „ groot zyn, men ziet eindelyk, dat aan het ander einde „ een kleine hak vastgemaakt is, om de aarde van den Ploeg „ af te zonderen. Licht genoeg, om uit sommige Schrif- „ tuurplaatsen de duisternis te verdryven, welke iemant, die „ in de Oostersche gewoontens niet geoeffent is, zoude „ kunnen ophouden. De Heer *Maundrell* heeft buiten eeni- „ gen tegenspraak recht, wanneer hy gelooft, dat Samgar „ zig van zulk eenen Osfenstok heeft bedient, om 600 Fili- „ steërs te verslaan, Richt. III. vs. 31. Het valt niet alleen „ zwaar, om te gelooven, dat 600 Man zig met eenen bloo- „ ten stok, waar van zig onze Osfendryvers bedienen, en „ die

(*) „ Deze was mede by de Romeinen niet onbekent, schoon „ 'er al eenige waren, die van deszelfs gebruik niet veel hiel- „ den; by voorbeeldt: COLUMELLA L. II. C. II. *ap. Gesn.* p, 419. „ *Nunquam stimulo lacessat juvencum, quod retractantem calcitro-* „ *sumque eum reddit: nonnunquam tamen admoneat Flagello.*

„ die nog daarenboven met een ſterk geſchreeuw moet
„ gepaart worden, indien hy krachtig genoeg zyn zal, om
„ de Osſen te regeeren, zouden hebben laten doodt ſlaan;
„ maar zoodanige ſtokken worden 'er geenzins in de Ooſter-
„ ſche Landen gebruikt, en egter was het iets, dat bekent
„ en gebruikelyk ware, 't geen Samgar in de handt hadde.
„ Zonder twyfel heeft Samgar den Prikkel omgekeert, en
„ denzelven als een wapenbyl gebruikt. Het Grondwoordt
„ levert ons geen ander denkbeeldt uit, als dat, van zulk een
„ Osſenſtok der Ooſterlingen. Het heet מַלְמַד הַבָּקָר, een
„ woord, 't welk gelyk bekent is, van לָמַד *leeren*, afkom-
„ ſtig is. De Osſenſtok was dus een werktuig, waar door
„ de Osſen zouden *leeren*. En wat moeſten zy anders lee-
„ ren, dan het werk te doen, 't geen hun opgelegt wierde?
„ Terwyl nu het gewoone werk het ploegen was, zo moet
„ de ſtok van Samgar zulk een werktuig betéekenen, 't geen
„ by het ploegen gebruikt werd, dat is zulk een Prikkel als
„ wy beſchreven hebben. Zy, wien zulk eene heldendaadt
„ ongelooflyk voorkomt, zyn al te onvoorzichtig in hunne
„ uitſpraak. Daar wordt niet gezegt dat deze Filiſtynen ge-
„ wapent geweeſt zyn. Maar hoe veele ongewapenden kan
„ een ſterk en gewapendt man niet verſlaan; in 't byzonder
„ als hy dezelve eerſt in ſchrik en vrees gebragt, en hen op
„ de vlugt gejaagt heeft? En waar ſtaat, behalve dit, dat
„ zulks op eene reis geſchiedt is. Maar dit moet men voor
„ af onderſtellen, wanneer men deze Gebeurtenis als onmo-
„ gelyk, of ongelooflyk denkt voor te ſtellen. Wie zig nog
„ daarenboven herinnert, dat 's Heeren handt hier onder
„ gewerkt heeft, zal aan het verhaal geenzins zyne toeſtem-
„ ming weigeren. Zulk een noodzakelyk werktuig miſten
„ de Kinders van Israël, toen zy van de Filiſtynen gedrukt
„ werden 1 Sam. XIII. 21. deswegen gebruikten zy de Vyl
„ om den Prikkel te ſtellen. Wy hebben te vooren (§. XXVI)
„ geoordeelt, dat dit zo veel te kennen gaf, als, men maak-
„ te de punt van den Osſenſtok aan de Vyl vaſt, en daar by
„ belooft, om dit gevoelen by deze gelegenheid duidelyker
„ te verklaaren. Het woord דָּרְבָן, 't geen in de Grondttaal
„ ſtaat, betekent de punt, die aan den ſtok was, of den ei-
„ gentlyken dus genoemden Prikkel. De Vyl waar van hier
„ geſproken wordt, is een groot werktuig van yzer, gelyk
„ wy in de bovengemelde plaats aangemerkt hebben, waar-
„ om dezelve in plaats van den ſtok des dryvers diende, en
„ te gelyk zulk een hak of Houweel was, als aan het ander

ein-

„ einde van dezen ſtok zich vertoonde (*). Dus ontbrak „ het den Kinderen van Israël niet zo zeer aan den Prikkel, „ als veel meer aan de houten ſtokken, waar dezelve aan „ vaſt gemaakt werden. En dit is geenſins ongerymt. Zy „ hadden geene Byl noch Zaagen, waar mede zy de houten- „ ſtokken konden afhouwen en bewerken. In nood-val ge- „ bruikte men de Vyl, maar het is gemakkelyk na te gaan, „ dat dit een zeer moeijelyk werk moet geweeſt zyn, waar- „ om zylieden, om de ongemakkelykheid te vermyden, de „ Vyl zelve in plaats van eenen ſtok hebben gebruikt, en „ ſlegts de punt, of ſpits van den ouden gebroken Osſen- „ ſtok, daar aan hebben vaſtgemaakt (†). Onder dit zinne- „ beeld ſtelt de wyſte onder de Koningen den ſterken aan- „ drang voor, dien de woorden der Wyzen in de Gemoede- „ ren der menſchen ſtichten. Pred. XII. vs. 11. *De woorden der* „ *wyzen* (zegt hy volgens den Grondtext) *zyn als dryfſtokken* „ (of Prikkelen) *en gelyk nagelen diep ingeſlagen.* Hier ſtaat het „ zelfde woord דָּרְבֹן, 't geen 1 Sam. XIII. te vinden is, en, „ gelyk wy in 't voorgaande hebben aangemerkt, de punt „ van een Osſenſtok of Prikkel beteekent. Gelyk dit het „ geen is, dat de Osſen tot naarſtigheid aanſpoort, dus heb- „ ben ook de woorden der Wyzen het vermogen, om de „ menſchen op te wekken. Wy zyn van natuur traag, maar „ tot niets bezwaarlyker over te halen, dan tot de oeffening

„ van

(*) „ Van zulken hak of houweel bedienden zich de Romei- „ nen ook. PLIN. *Hiſt. Nat.* L. XVIII. C. XIX. p. m. 329. *Pur-* „ *get vomerem ſubinde ſtimulus cuſpidatus rulla.*

(†) Met opzigt tot den text 1 Sam. XIII. vs. 21, heeft on- ze Schryver ter aangehaalder plaatſe aangemerkt, dat men dien behoort te vertaalen. *En de tandige vyl diende in plaats van de houweelen, en in plaats van de ſpaden, en in plaats van de drie- tandige vorken, en in plaats van de bylen, en tot het ſtellen van den prikkel.* Hier uit leidt hy af, dat de vyl, niet zo klein als de onze, maar tamelyk groot geweeſt moet zyn, nademaal ze in de plaats van alle de genoemde werktuigen heeft konnen dienen. Ook betekent het woord הַצִּיב, 't geen wy *ſtellen* vertaald hebben, zegt hy, eigentlyk *opregten.* „ En wy beſluiten „ daar uit, vervolgt hy, dat men de vyl niet gebruikt heeft om „ den Prikkel ſcherp te maaken, (want anders zoude men de- „ zelve tot de overige ſtukken mede kunnen gebruikt hebben, „ en dus niet nodig gehadt, om de Philiſtynen goede woorden „ te geven, gelyk dit het geval was, volgens vers 19 en 20,) „ maar dat men ſlechts aan de vyl de punt van den prikkel „ vaſtgemaakt heeft.

„ van Godvrucht. Deze natuurlyke traagheid wordt door „ de woorden der Wyzen overwonnen. De oorzaak daar „ van is, dat dezelve eenen ſcherpen Prikkel gelyk zyn, die „ in het vleeſch doordringt, en alderhande ſmertelyke aan„ doeningen veroorzaakt. Zy treffen ons op die plaats, waar „ wy het allergevoeligſt zyn, en ſtellen ons Leven en Dood, „ Geluk en Ongeluk voor. Dit zyn de rechte drangrede„ nen, die iemand bewegen; want wie den menſch roeren „ wil moet zyne liefde ter Gelukzaligheidt gaande maken. „ Hier van, [*te weeten van den Prikkel*] ſpreekt *Syrach* zeer „ geeſtig Cap. XXXVIII. vs. 26. *Hoe kan die het leeren waar„ neemen, die den ploeg houdt, en van den Prikkel roemt enz.* „ De woorden Καυχώμενος ἐν δόρατι κέντρου kunnen nog naauw„ keuriger vertolkt worden, dus, *die by de ſpits van den Prik„ kel roemt.* Ik ſtel my by deze woorden eenen recht plom„ pen Boer voor, aan wiens geheele houding en gebaarden „ men zeer duidelyk kan gewaar worden, dat hy veel ge„ woon is met Hoorn-vee om te gaan, en met het gezag, dat „ hy over het zelve heeft, zich zeer veel inbeeld. Hy „ grypt den Osſenſtok aan, en verwondert zig over denzel„ ven, hy ſchud denzelven, als de krygsman zynen Speer, „ hy is 'er magtig grootſch op, en denkt met verwonde„ ring, welk een man hy is, als hy den Osſenſcepter voert. „ Hy is 'er ook nog wel grootſpreekende van, tegen zyne „ Buuren, en beroemt zig over de heldendaaden, die hy „ daar mede heeft uitgevoert, en hoe hy zyne onbehendige „ Osſen met dit voortreffelyk Geweer heeft ſamen gedre„ ven. Hoe kan die het leeren waarnemen? Dat de woor„ den van onzen verheerlykten Verloſſer Hand. IX. vs. 5. „ *Het zal u zwaar vallen tegen den Prikkel achter uit te ſlaan*, „ hier op doelen, is zo wel bekendt, dat wy het naauwlyks „ behoeven te erinneren, Onze Heilandt bedient zich van „ een ſpreekwoordt, 't welk ook onder de Grieken en La„ tynen gebruikelyk was (*), en 't welk van het gebruik

„ af-

(*) „ DES. ERASMUS Adag. Col. 810. edit. 1599. fol. haalt ee„ nige plaatſen uit Griekſche en Latynſche Schryvers aan, waar „ van hy aanmerkt, dat daar van daan de naam Βουκέρας, en een „ ander ſpreekwoordt van dezen inhoudt afkomſtig is. πολλοὶ „ Βουκένται, παῦροι δέ τε γῆς ἀροτῆρες: daar zyn vele, die Osſen „ dryven, maar weinige, die het landt ploegen. Hy verklaart deze „ woorden niet: Wy zyn van gedachten, dat hy op zulke men„ ſchen doelt, die wel andere menſchen zeer ſterk tot het werk

„ aan-

„ afgeleid is, om de Osfen met den Prikkel voort te dry-
„ ven. Wanneer een Os kwaadt en verwoedt is, dan wil hy
„ niet dulden, dat men hem met den Prikkel kittelt, hier-
„ öm flaat hy achter uit, maar even daar door brengt hy zig
„ zelven flegts fchade toe, hy flaat zyne voeten in den Prik-
„ kel, en verwondt zig daar door maar dies te meer. De
„ zaak, die hier door afgefchetft wordt, kan men ligtelyk ont-
„ dekken. Tegen den Prikkel achter uit te flaan heet, zich
„ tegen een onvermydelyke zaak, tot zyne te grootere
„ fchade, geheel en al te vergeeffch, aankanten. Dit deed
„ Saulus; de uitbreiding van het Euangely kon door geen
„ menfchelyke magt geftuit worden, gelyk de verftandige
„ Gamaliël zeer wel voorzag, Hand. V. vs. 34. Zyn Leer-
„ ling werd, door zyne onftuimige hitte en zyne onver-
„ ftandigen yver, verhindert, om deze waarheid te erken-
„ nen. Hy woedde tegen de Leden van Jefus Chriftus,
„ maar te vergeeffch en tot zyn eigen nadeel. Hy vermee-
„ nigvuldigde daar door flegts zyne zonden, en tergde den
„ toorn des Allerhoogften (*). Deze Prikkel is zonder
„ twyffel de ftok des dryvers, waar van by Jefaias IX. vs. 3.
„ gezegt word: *Gy hebt het juk van hunne laft, en de roede*
„ *hunner fchouderen, en den ftok hunnes dryvers verbroken, als*
„ *ten tyde van Midian.* Het woord סֻבֳּל betekent een Laft,
„ dien men draagt. *Het juk van hunnen laft* zal dus het zwaare
„ juk zyn, dat het Volk heeft moeten dragen. Deze fpreek-
„ wyze toont duidelyk aan, dat de ftok, waar van hier ge-
„ fprooken wordt, tot het ploegen moet gebruikt zyn, en
„ dit is de Prikkel, waar van wy nu fpreken. *De roede hun-*
„ *ner fchouderen* fchynt wel een naam te zyn, die voor eenen
„ Dryfftok niet zeer paft, maar men kan zig ligt voorftel-
„ len,

„ aandryven, maar zelfs geene handt aan 't werk willen ftaan,
„ of gelyk onze Heilandt Matth. XXIII. 4. zegt. *Zy binden las-*
„ *ten die zwaar en onverdraaglyk zyn, en leggen ze op de fchouders*
„ *der menfchen, maar zy willen die met hunnen vinger niet aanroe-*
„ *ren.*

(*) „ Men vergelyke hier mede des vermaarden en zaligen
„ Hoogleeraars JOAN VAN DEN HONERTS *Voorreden, voor de drie*
„ *laatfte boeken van Mofes, door* PATRIK, POLUS *en* WELS, *in 't En-*
„ *gelfch befchreven, en in 't Nederduifch vertaalt, alwaar hy* pag.
„ XXII. heel omftandig van deze plaats fpreekt, en te gelyk
„ Deut. XXXII. vs. 15, 1 Sam. II. vs. 29. en Pf. XLI, mede
„ aanhaalt, fchoon 'er op deze plaatfen wel van het achter
„ uitflaan, maar niet van de prikkels gefproken wordt, weshal-
„ ven dezelve hier toe eigenlyk niet behooren.

„ len, dat de Ossendryver de Ossen niet altoos heeft in de
„ lendenen gestoken, maar ook wel veeltydts, in 't byzon-
„ der, wanneer het steken niet heeft willen helpen, op den
„ rug en schouderen geslagen. Althans dat de roede hun-
„ ner schouderen van den stok des dryvers geenzins onder-
„ scheiden is geweest, kan men, in den eersten opslag, uit
„ den Grondtext duidelyk gewaar worden. Zoude hier op
„ ook niet de uitdrukking in 't boek der Richteren Hoofd.
„ XV. vs. 8. doelen: *Hy sloegze hard, zo aan de schouders
„ als lendenen.* Eigentlyk staat 'er: Hy sloegze de schou-
„ ders, op de zyde, met een groote plaag. Naar onze me-
„ ning, moeten 'er tot deze woorden, die zeer kort zyn,
„ nog twee woorden die 'er uitgelaten zyn, bygevoegt wor-
„ den. Eerstelyk moet 'er het woordt *en* tusschen gevoegt
„ worden. *Hy sloegze, de schouders*, en *op de zyde*, want de schou-
„ ders of borst, en de zyde is niet het zelfde, misschien dat
„ het een het ander zoude verklaaren, of ophelderen. Men
„ moet vervolgens ook het woordje *op* 'er byvoegen, *Hy
„ sloegze* op *de schouderen, en op de zyde.* Dan zal deze spreek-
„ wyze op zig zelven verstaenbaar zyn. Wil men onze gis-
„ sing laten doorgaan, dat hier op het Ossendryven gedoelt
„ wordt, dan kan men alle de verre gezogte verklaringen,
„ die men hier by verzonnen heeft, zeer wel ontbeeren (*).
„ Wat is verstaenbaerder dan dat van een zaak, die zoo wel
„ bekent als gewoon was, een gelykenis genoomen worde.
„ Simson ging zo wreedt met de Filistynen om, als een
„ Landman met zynen Os, op den welken hy zeer verstoort
„ wordt. Hy steekt hem niet alleen met den Prikkel in de
„ zyde, maar slaat 'er ook met gewelt op, en terwyl de stok
„ lang is, en de Boer dicht achter den ploeg gaat en denzel-
„ ven stuurt, zo kan hy zeer gemaklyk op de borst of schou-
„ ders treffen. By de uitlegging van die gelykenis zal nie-
„ mant verlangen, dat men toone, wat 'er door de schou-
„ ders, en wat 'er door de zyde verstaan wordt? Men kan
„ zekerlyk daar omtrent iets zonder moeite verzinnen,
„ maar echter zoude het aan bewyzen ontbreken, en men
„ zou-

(*) „ Zie *Discours sur la Bible, par* J. SAURIN *Tom.* IV. *p.* 53. *seq.*
„ Die deze woorden mede onder de duistersten rekent, die 'er in
„ de heilige boeken te vinden zyn. *Les expressions, qu'il emploie,
„ pour marquer la grandeur de cette defaite, sont des plus obscures,
„ qui se trouvent dans les livres sacrez.* Hy geeft 'er wel eenige
„ verklaringe over op, maar, hoe geleerder dezelve zyn, hoe
„ verder zy ons toeschynen gehaalt te zyn.

„ zoude daar by vergeten, dat 'er veel in de Gelykenis-re-
„ den voorkomt, 't welk geen byzondere beteekenis heeft,
„ maar alleen tot versiering der gelykenis behoort. Eene
„ Waarheidt, die nooit moet uit het oog gelaten worden,
„ maar tegen welke ook dagelyks gezondigt wordt.

Gods Alwetenheid, van David *beschouwt, betoogt en zig ten nutte gemaakt in den CXXXIX. Psalm. Met eene daar over uitgebreide verklaaring nagegaan, door* Johannes Boskoop, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums te Amsterdam. Te Amsterdam by* Nicolaas Byl, 1762; *behalven de Opdragt enz.* 954. *bladzyden in Quarto.*

MEn vindt, in dit breedvoerige Werk, by een verzameld genoegzaam alles, wat de voornaamste Oordeel en Uitlegkundige Schryvers van vroeger en laater tyd, over dit verheven snaarlied van Koning David geschreeven hebben: Ook komen ons in 't zelve voor alle de gemeene plaatsen (*Loci communes*) der Godgeleerdheid, die betrekking hebben tot de Godlyke Alwetenheid, welken in dit geschrift uitvoerig ontvouwd worden: Daar benevens is de Eerwaarde *Boskoop* in deze zyne Verklaaring niet spaarzaam in uitweidingen, over verscheidene onderwerpen, en ophelderingen van plaatsen der Heilige Schriften, zo dra hem eene gunstige gelegenheid daar toe voordoet. Men kan hier uit gereedlyk afleiden, dat het een werk van groote *Lecture* is; en dat men, 't zelve doorbladerende, eenen overvloed van stoffen zal vinden, die ons het bekende herinnert, en hier en daar byzondere gedagten of nieuwe denkbeelden voor den geest brengt, die ons aanleiding geeven, om onze aandagt bepaalder op die onderwerpen te vestigen: Waar by nog komt, dat men, met het hoogste regt, tot lof van dit Werk mag zeggen, dat het allerwegen lessen van Godsvrugt ademt, zo dat het stigting geeve dien, die 't leezen. Jammer is 't maar, dat de onvermoeide naarstigheid van onzen Eerwaarden Schryver hem als vervoerd heeft, om een al te grooten overvloed van stoffen by een te brengen, en op eene manier te schryven, die veelen Leezeren zal verveelen. Want, behalven dat de styl veelal zeer langdradig, niet zelden ingewikkeld, en van daar de leezing niet gevallig is, zo ontmoet een geoefende te veel gemeene kundigheden, wier uitbreiding hem verveelt; en een min geoefende zal, door de menigte van tusschenkomende zaaken, niet gemaklyk kon-

nen

nen nagaan, wat hy van den bepaalden nadruk van dit Lied, in deze en geene byzonderheden, hebbe te denken: En 't is doorgaans voor alle menschen, 't zy van minder of meerder oefening, lastig 10 à 12 bladzyden te moeten leezen, om iets op te spooren, dat op 3 à 4 bladzyden in eene genoegzaame breedvoerigheid voorgesteld kon worden. Men moet, dit Werk leezende, erkennen, dat de Eerwaarde *Boskoop* ten uiterste naauwkeurig is in 't naspooren van de kragt der Grondwoorden, en 't overbrengen dier kragt op 't oogwit van dit Lied; in zo verre zelfs dat hy van daar menigwerf den Koninglyken Dichter, onder één enkel woord, eene reeks van denkbeelden doe voorstellen, die men niet gereedlyk gedagt zou hebben, dat door David zo gelyklyk beoogd werden. Als David by voorbeeld zegt, dat de Heer hem *doorgrondt en kent*, zo behoeft men deze woorden niet te verstaan, als behelzende eenvoudig de hoofdstelling van dit Lied, ter aanduidinge van de volkomene zekerheid der Godlyke kennisse, maar 't *doorgronden* sluit in zich *den aard der Godskennisse*, en verheerlykt tevens dezelve, (1) als *veel klaarder dan der Rigteren onderzoek*; (2) als *gewisser dan der overmagt hebbende menschen verspieding naar Landen is, om die te bewoonen en te verderven*; (3) als *vaster doorgaande dan der vrienden onderlinge uithaaling omtrent andere, of zy die al of niet gezint zyn*; (4) als *duidelyker dan zelfs der menschen, die hun eigen gebreken ophalen, onderzoek is*; (5) als *helderder dan der wyzen ontdekking van hunnen naasten is.* In het daar nevensgaande woord *kennen*, aangemerkt als een gevolg van 't *doorgronden*, (op eene Gode betaamelyke wyze,) of als een ophelderend byvoegsel van 't zelve, leggen wederom deze vyf waarheden: *gy kent my*, naamlyk (1) *beter als ik myn zelven*; (2) *of iemant my*; (3) *van u zelven*; (4) *door en door*; (5) *en des onfeilbaar.*

De weg der Geregtigheid, en het midden van de paden des Regts, waar op de Opperste Wysheid doet wandelen, volgens Spreuk. VIII. vs. 20. *Benevens de Pligten en Deugden, die in een getrouw Dienaar van Jesus Christus moeten bevonden worden, door* Egbertus Schrader, *Bedienaar des H. Euangeliums te Landsmeer. Te Amsterdam by* Willem Boman 1762, *behalven de Opdragt enz.* 716 *bladzyden in octavo.*

HEt eerste Tractaat, in den bovenstaande Titel gemeld, heeft ten doelwit te doen zien, hoe men, in onze Neder-

derlandſche Kerk, in onderſcheidene handelingen en verſchillende denkbeelden, menigwerf te veel overhelt, na de eene of andere zyde; en aan te toonen, hoe heilig en veilig het is, in die gemelde zaaken, welken de Kerk zomtyds inwendig ontruſten, den Middelweg in te ſlaan. Ten dien einde geeft de Eerwaarde Schryver vooraf eene verklaaring der woorden Spreuk. VIII. vs. 20. *Ik doe wandelen op den wegh der geregtigheid; in 't midden van de paden des regts:* en leidt, by manier van toepasſing, daar uit af, wat gebruik men hier van behoorde te maaken, zo ten aanzien der geenen die buiten zyn, als wel voornaamlyk met opzigt tot die geenen die binnen zyn. Met betrekking tot het laatſte, dat hier eigenlyk bedoeld wordt, ſtelt hy met den aanvang voor oogen, dat *de Gereformeerde Leer is die van de Opperſte Wysheid, die doet wandelen in 't midden van de paden des regts*, en gaat daar op over om te toonen, *hoe men onder de Gereformeerden in min voorname ſtukken te veel na de eene of andere kant overhelt, en daar in het midden behoorde te houden.* Dit doet hy vervolgens in veele byzonderheden zien, zo met opzigt tot den Predikdienſt, en 't geen daar mede verknogt gaat; de verſchillende manieren van prediken, in 't verklaaren en toepasſen van Gods woord; de onderſcheidene handelwyzen raakende het Gebed; den H. Doop; het H. Avondmaal; de Huisbezoeking; de bepaaling aan wien het Avondmaal toe te dienen; het ſpreeken onder de Bediening; de Kerkelyke Tugt, en 't gedrag der Leden omtrent de Leeraars der Kerke: Als mede ten aanzien van verſchillende denkbeelden over de volgende onderwerpen; den Openbaaren Godsdienſt; het Wettiſche en Euangeliſche beſtaan; de Letterkennis; het werken met heblyke Genade; het misbruik van Gods woord en byzonder der beloften; de onmiddelyke verzekering; de twyfeling; de hoop en wanhoop; het oordeelen; het houden van Oefening; der Heiligen preciesheid; de zelfsverloochening; de Chriſtelyke vryheid en de Heiligheid des leevens. —— Het tweede Tractaat, hier mede verknogt, behelſt den inhoud van drie Beveſtigings Predicatien, waar in zyn Eerwaarde de vereiſchte hoedanigheden en deugden van een Chriſten-Leeraar ontvouwt, midsgaders de pligten der Gemeenten omtrent hunne Leeraaren aandringt; waar aan ten ſlot gehegt is, een onderzoek nopens de weinige vrugt op de Heilige Bediening van 't Euangelie, met melding der voornaamſte oorzaaken hier van, zo van de zyde der Leeraaren, als van de Leden der Gemeenten. —— De Eerwaarde *Schrader* betoont zich in dit geſchrift een ernſtig

voorſtander van zyne gevoelens, doch tevens een beſcheiden en gematigd Leeraar in 't midden der verſchillende handelwyzen en denkbeelden, die in de Kerk door onderſcheidene partyen onderſteund en aangekweekt worden: En zy, die zich in deze verſchillen inwikkelen, of door anderen daar in gewikkeld worden, zullen dit Stukje over 't algemeen met vrugt konnen leezen; om daar door tot gematigdheid in dezelven opgeleid te worden, en te ontdekken, dat men niet zelden in 't zogenaamde Godsdienſtige zynen tyd verkwiſt, zyne herſens vermoeid en zynen geeſt ontruſt heeft over *hout, hooi en ſtoppelen*, over een werk dat ten laatſten dage niet zal beſtaan, maar door het vuur verbrand worden (*).

Den Chriſten in zyn Binnenkamer, door J. D. B. *Te Hoorn by* T. Tjallingius, *behalve de Voorreden* 56 *bladzyden in octavo.*

EEne ſtigtelyke redenvoering in eene byzondere Godsdienſtige oefening gedaan den 19 Feb. 1760, en nu onlangs in openbaaren druk uitgegeeven, ten minſte ons eerſt ter hand gekomen. De Schryver beklaagt zich met regt over het fleur-waarneemen der Biddagen, en tragt zynen Leezer door eene Broederlyke vermaaning op te wekken, om zodanige Verbodsdagen in ongeveinsheid met een Godvrugtig hart te vieren, en zich daar toe voor af wel te bereiden.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte Werken van de Societeiten der Wetenſchappen in Europa, en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Zevende Deels eerſte Stukje. No. 25. *Te Amſterdam, by* F. Houttuin. 1762. 144 *bladz. in groot octavo.*

BErigt wegens het Tabak-planten, zo als het in verſcheiden Streeken der Nederlanden, en byzonderlyk in het Boven-ſticht en de laage Veluw geoefend wordt. Dit Berigt vervat een zeer bekhopte en bevatlyke beſchryving van de Tabak-plantery, en het gene 'er toe vereiſcht wordt.

De

(*) 1 Cor. III. 12, 15. *Vleeſchlyken*, dat is Partyzugtigen, leezen voor al dit geheele IIIde Hoofdſtuk, benevens Rom. XIV.

De Huishouding en Voortteeling der Kikvorschen en Padden: getrokken uit het voortreflyk Werk van den Heer ROESEL, (*Historia naturalis Ranarum nostratium* &c.) Van gemelden Schryver worden vyf onderscheiden soorten van dit Gedierte opgegeeven: namelyk de bruine Land-Kikvorsch, de Boom-Kikvorsch, de groene Water-Kikvorsch, de Water-Padde, en de Land-Padde; behalven nog een ander soort van Padden, welke hy meent ontdekt te hebben. Ook merkt hy aan, dat de Kikvorschen, byna alle agt dagen veranderen van Vel, 't welk zy dan, onder de gedaante van een weeke Snot afleggen. Wat de paaring aanbelangt, de Heer ROESEL zag, dat het mannetje en wyfje de opening hunner achterste deelen naauwkeurig samenvoegden, en dat het wyfje, een oogenblik daar na, de eytjes te voorschyn begon te brengen; dat ondertusschen het mannetje haar niet verliet, eer dat zyze alle, tot een toe, hadt uitgegeeven; dat het zelve daar op alle deze eytjes verscheide maalen besproeide en bevrugtede. En van deze eytjes kwamen naderhand kleine Kikvorschjes te voorschyn. De geboorte uit de eytjes en hunne veranderingen van wormen, in volmaakte Kikvorschen, wordt hier omstandig en naauwkeurig beschreeven. Volmaakte Kikvorschen geworden zynde aazen zy op Insecten, 't zy vliegende of kruipende; maar zy nuttigen 'er noit een, voor dat zy het zelve zich hebben zien beweegen, om verzekerd te zyn dat het leeve. En daar is zeker soort van slekken, op welken zy zeer veel aazen, tot groot voordeel onzer Tuinen. Tot bewys hier van wordt, in eene Aantekening, gezegd dat men in geopende Kikvorschen dikwils stukken van Slekkenhuisjes heeft gevonden.

Vervolgens worden de *Boom-Kikvorschen*, die in den zomer hun gewoon verblyf op de boomen houden, en daar op Insecten aazen, maar als de koude aankomt, zich in het slyk van Poelen en staande Wateren verbergen; midsgaders derzelver paaring, welke ook in het water geschiedt, beschreeven. En hier na volgt de *Groene Water-Kikvorsch*, die het grootste gedeelte van den tyd in het water leeft. En deze Verhandeling wordt met een gelyke beschryving van de Water- en Land-Padden en derzelver paaring besloten.

Vertoog over de paaring der Muggen, door den Heer GODEHEN DE RIVILLE. (Uit de *Memoir. de Mathemat. & de Physique. Tom.* III. *Paris* 1760. *p.* 617.) Hier in wordt gezegd, 1. Dat de paaring der Muggen op verre na zo lang niet duurt, als die van andere bekende Vliegen; en dat die, ten

ten minste naar alle waarschynlykheid, dikwils in de Lucht geschiedt. 2. Dat, aangezien de gestalte, waar in zy zich bevinden, op den tyd van hunne liefkoozingen, hun niet toelaat, zich aan een loodrechte vlakte vast te houden, men niet moet verwagten, omze oit gepaard te zullen vinden, dan enkel op plaatsen die waterpas zyn, en daar zy boven op, of onder aan kunnen rusten.

Manier, om uit enkele Bloemen dubbele voort te brengen, door een regelmatig beloop van kweeking. (Uit den tweeden druk van de Engelse Verhandeling van Dr. HILL, *te Londen uitgegeven in 't jaar* 1759.) De steng van elke Plant bestaat, zegt de Schryver, gelyk klaar bewezen is, uit de buiten-Bast, de binnen-Bast, een ry Buisjes, de vleesagtige zelfstandigheid en het Pit. De Wortels bestaan uit deze deelen, welken voortgaan in den steng, en van de eene of de andere derzelven worden de verscheiden deelen van de Bloemen geformeerd. Alle de deelen van een Bloem zyn agtervolgingen van deze zelfstandigheden; en alle dubbelheid in Bloemen is haren oorsprong aan de weeldrigheid van eenigen dezer deelen schuldig. Daar wordt niets nieuws voortgebragt, en 't kan ook niet zyn; maar 'er wordt alleenlyk eenig oorspronklyk gedeelte uitgebreid. De *Doctor* neemt een Tulp ten voorbeeld om dit te verklaaren, en wyst aan, dat de dubbelheid van de Tulp alleenlyk wordt voortgebragt door een welige groeijing van de Helmstyltjes, welken in dien staat haar eigen natuur verliezen, en een soort van Bloembladen worden. En heeft het zelfde opgemerkt in de *Veronica*, of Eerenprys. Hy voegt 'er echter by; Men heeft waargenomen, dat 'er ook andere soorten van dubbelheid ontstaan uit andere deelen. Om nu zulk een weelige groeijing in de Bloemen te veroorzaken, moet de grond wel bereid en bemest, en genoegzaame ruimte van aarde voor elke Plant gelaten worden. Hier door zullen enkele Bloemen tot dubbele groeijen; en dit wederom verwaarloosd wordende, zullen de dubbele wederom enkele Bloemen worden. Deze Verhandeling zal van de Liefhebbers, die genegen zyn hunne Bloemen, boven die van anderen te doen uitmunten, met graagte ontfangen worden.

Bedenkingen over den oorsprong van de versteende Schulpen en dergelyke Delfstoffen. Uit een Brief van den Heer E. WRIGHT (*Philos. Transact.* for 1756. Vol. XLIX. Part. 2. p. 673).

Brief van Dr. JOB BASTER, *over de by nagt lichtende Vonkjes in het Zee-water.* De Schryvers van deze Verhandelin-

lingen hadden, in een hunner voorgaande Stukjes (*), opgegeven. *Waarnemingen omtrent het Licht, welk het Zeewater by nagt uitgeeft, door den Heer* LE ROY; waar in beweerd wordt, dat dit Licht niet gemaakt wordt door glinsterende Zee-wormen, maar door een phosphorieke stoffe, welke brandt en vergaat, wanneer zy licht geeft. Hier tegen is deze brief van Dr. BASTER gerigt; die staande houdt, dat het veel waarschynlyker is, dat deze Vonken levende Diertjes zyn, dan iet anders. Hy toetst de Proeven van den bovengemelden Schryver, en toont datze allen, volgens zyne stelling, beter verklaard konnen worden als menze op levende diertjes past, dan op phosphorieke greintjes. Behalve dit beroept zich de Heer BASTER op de waarnemingen met het Microscoop, welken behoorlyk te werk gesteld wordende, allen twyfel, of het levende diertjes zyn, ten eenenmaale wegnemen.

Onderzoek nopens de naauwkeurigheid van de reden, welke ADRIAAN METIUS *heeft gevonden, dat de omtrek van het Rond; ten naaste by, heeft tot deszelfs Middelyn.*

Aanmerkingen ten opzigt van de jaarlykse Geboorenen, Getrouwde Paaren en Gestorvenen, in eenige plaatsen van Holland, vergeleeken met die van andere Plaatsen en Landen; door den Heer N. STRUYCK.

Voorts wordt dit Stukje, naar gewoonte met Waarnemingen omtrent de Luchtsgesteldheid en Ziekten te Amsterdam in de Maanden *January*, *February* en *Maart* besloten. Van het laatste wordt gezegd: Menigvuldigst waren 'er *Rheumatieke* Ziekten in deze Maanden, vergezeld met Pleuris en Borstkwaalen, als ook met Kolyk. Men heeft afgaande Koortzen gehad en Ontsteeking in de Keel. Doch in 't algemeen zyn 'er niet veel Ziekten geweest; gelyk wy ook zagt Weer gehad hebben naar den tyd.

De nieuwe verbeeterde Vysel of Tonne-molen, door den Heer A. van Marle, F. Obdam, *en* K. Klaverweyde, *zo gezegt word, uitgevonden, en door den beroemden Hoogleeraar* J. Lulofs *goed gekeurt, in het hart geraakt*, 14 bladz. in folio.

TEgen de gunstige proefneemingen van den Hoog-Eerwaarden *J. Lulofs*, en die der Heeren *J. Noppen*, *M. Bol-*

(*) Zie onze *Letteroef*. D. II. No. VII. pag. 565.

Bolstra, en *D. Klinkenberg*, ten voordeele van den nieuwen verbeterden Vyzelmolen, worden hier ingebragt, de Verklaaringen van *G. van Klaveren*, *M. van der Hoogh*, en *J. Warmerdam*, als mede die van *A. van Ryt*; welken, als ervaarene Watermolenaars, volgens hunne ondervinding, getuigen dat deeze Vyzelmolen zo veel water niet kan uitmaalen als de schepræd-molen, tegen welken dezelve getoetst moest worden. Mitsgaders dat hy, niet alleen in 't uitmaalen zeer ver te kort schiet, maar ook dagelyks hoe langer, hoe zwaarder gaat, sterker wind behoeft, en aan meerder ongemakken bloot gesteld is, dan de Schepradmolen: dat men voor al meer schade aan de Roeden, Hekken en Zeilen als anders te wagten heeft; dat men ook veel meer te dugten heeft van den Molen in den brand te maalen, of alles aan stukken te doen breeken; en dat de Molenaar in zodanige gevallen dikwerf gevaar loopt van armen en beenen te breeken, ja zelfs van zyn leeven. Deze verklaaringen strekken naar 't oordeel van den Uitgeever van dit geschrift, tot „onlochenbaare bewyzen, waar uit blykt dat de voorsz. Mo„len niet beantwoord aan het geen van denselven verwagt „wierd, en daarom verworpen moet worden.

Tweede en nadere Verhandeling van de nieuwe geinventeerde Watermachine, door Jacob Groenewegen *te Werkendam. Te Gorinchem, by* Teunis Horneer 1762. *met de nevensgaande Privilegie raakende het maaken dier Watermachine. 6 bladzyden in folio.*

De Heer *Groeneweegen* geeft in dit geschrift eene nadere opheldering van 't geen hy in zyne eerste Verhandeling, raakende zyne geinventeerde Watermachine gezegd heeft (*), en beschryft hier nader eene verbetering welke hy in dit zyn werk uitgedagt heeft; door naamlyk, in stede van één kuip of grooten Tregter, vier kleiner Tregters in den Molen te plaatsen, waar door één Molen met deze Machinen zo veel zal doen als vier Sceprad-Molens.

De Medelydende Geneesmeester, door G. S. BAUMLER. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by* Gerrit Bom, 1761. *in octavo, groot 325 bladzyden.*

Wy hebben van het eerste Deel van dit Werk verslag gedaan, en onze Leezers eenige stukken uit het zelve

(*) Zie onze *Letteroef.* D. II. No. VIII. pag. 642.

te voorgehouden, om over den inhoud en de behandeling te konnen oordeelen (*). Het tweede Deel ſtaat hier in met het voorgaande gelyk. De Heer BAUMLER onderſcheidt de Ziekten niet overal met de vereiſchte klaarheid, het gene men in een Werkje, als dit, met reden zou verlangen; maar is overvloedig in het mededeelen van Geneesmiddelen, zonder zulken overteſlaan welken by het Gemeen, zelfs het ligtgeloovigſt gedeelte van het Gemeen, in achting zyn. Wy zullen hier van eenige voorbeelden geeven. In de *Water, zucht* pryſt *by aan de middenſte baſt van de Vlierboom*, gelyk door veelen gedaan wordt; maar het gene hy 'er byvoegt is byzonder: „ wanneer gy wilt, dat dezelve van boven zyne „ werking verrigt [dat is te zeggen, door Braaking te verwekken] wees dan verdagt; „ dat gyze opwaards, van het „ waſſende hout; in tegendeel, wilt gy dat dezelve door den „ *Afgang* werkt, tegen de ſtam nederwaards afſchaaven „ moet ".

In het hoofdſtuk *van de Geelzucht*, ſpreekt de Schryver ook van de zwarte Geelzucht, en hier in, zegt hy: „ zyn „ de zogenaamde Pisſebedden ook een heilzaam Middel, „ wanneer men hier van 12 tot 16 in een ey bakt, en ver„ volgens gebruikt; wanneer het u niet verſcheelen kan, „ zo mengt daar dan nog onder 9 of 10 gezonde Hoofdlui„ zen. Het is wel gering en verachtelyk, doch het krach„ tigſt Middel ". En deeze laatſte dieren koomen in het Werk meermaalen voor. Van de uitteerende ziekten der kinderen handelende, na verſcheiden Middelen hier tegen te hebben voorgeſtelt, voegt 'er de Heer BAUMLER by; „ De gemeene Luiden, hier te Lande, zyn gewoon tegen „ het uitteeren, een *Kop-* of *Hoofdluis* in de Pap in te gee„ ven: en klimmen hier mede op tot den agtienden dag, op „ welken zy 18 te gelyk ingeeven, en klimmen dan vervolgens „ weder af tot 1 toe. Is het uitteerend kind een Meisje, „ dan neemen zy dit gedierte van een Jongetje, maar is „ zulks daarentegen een Jongetje, dan nemen zy dezelven „ weder van een Meisje ".

Tegen de *Zinkingen en Jigtpynen* raadt de Schryver een groote *Aardworm* te neemen, denzelven te ſtooten tot een papje, dan daar by te doen beſte *Saffraan*, zo veel als op de punt van één mes liggen kan, en even zo veel kaneel; hier op een wynglas vol ouden wyns te gieten, en als het eene nagt over op een warme plaatſe geſtaan heeft, doorgezegen zyn-

(*) Zie onze *Letteroef.* D. II. No. XI. pag. 835.

zynde, het vogt op eenmaal uit te drinken. Zulks, vervolgt hy, herhaalt men daaglyks, (en wel dat men ieder keer één *worm* meer neemt dan men daags te voren genomen heeft) tot dat men verneemt, dat de pyn eenigzins begint te verminderen. Zulks gefchiedt al by fommigen op den negenden dag, maar by anderen eerft op den agtienden, en gevolglyk ook met inneeming van even zo veel *wormen*. Van deezen tyd aan klimt men daaglyks met deeze geneezingswyze af, en men neemt ieder reis één *worm* minder, tot men eindelyk op den laatften dag wederom flegts één *worm* overhoudt.

Onder de *Gezwellen en Verzweeringen* handelt de Schryver ook van de *Wratten*, „ voor de Wratten aan de handen ", zegt hy, „ is het jongen *Duivenbloed* een voortreflyk middel. Men neemt een jonge *Duive*, draait dezelve zeer fchielyk de kop om, dat het lyf 'er van afvalt, en men het hoofd in de hand houdt; laat als dan het warme bloed uit de kop op de Wratten vallen; herhaalt zulks drie of vier maalen, zo zullen de Wratten weggaan. Het zelve doen mede de *roode Slekken*, wanneer men de Wratten hier mede beftrykt, en hier na ophangt ". In het zelfde Hoofdftuk heeft de Heer BAUMLER nog: „ Somtyds zetten zich ook *Beenknobbels* aan de handen of vingers; hier tegen heb ik een koftelyk middel van een zekere vrouw gezien, welke drie dagen na malkander, na de nieuwe Maan, met een Pol- of Kooklepel, driemaal op de Beenknobbel geflagen, en ze op die wyze verdreeven heeft. Doch of deeze flagen na de nieuwe Maan, of driemaal na elkander, moeten voorgenomen worden, koomt my tamelyk ongelovig voor; ik houde het veel eer daar voor, dat een enkele harde en wel onverwagte flag deeze *cuur* verrigten kan ". Zo de Schryver door een Beenknobbel verftaat het gene men een Peesknoop (*Ganglion*) noemt, is het niet ten eenemaal ongerymd.

Tegen de *Kropzweeren* [Kropgezwellen, denk ik, worden gemeend] is, volgens den Heer BAUMLER, „ voortreflyk de beftryking met een *doode hand*, op de volgende wyze: wanneer iemant aan eene uitteering geftorven is, neemt dan deezen *hand*, en beftrykt hier mede dikwils uw Krop, tot dat gy in uw keel eenige koude gewaar wordt; hier door zyn verfcheiden geneezen geworden. Zulks zou mede een zeker middel zyn: wanneer men, in 't voorjaar, voor den opgang der zonne, een fchoone gladde jonge *Wilgeboom* uitkieft, in den zelven een gat boort, en een raauw ftuk *Rundvleefch*, het gene men met

„ de

„ de hand niet derft aanraaken, in den mond neemt, dezelve wel toehoudt, dat 'er geen lucht bykoomt, dit vervolgens, wanneer het warm geworden is, met de tong in het gat ſtoot, en met het uitgeboorde of uitgeſneede ſtuk hout weder toeſluit. Op zodanige wyze verwaſt of vergroeit het met de vogtigheid der Krop vermengde vleeſch, door de *Sympathie*, in de *Wilgeboom*, en wordt gelykzaam als tot een Krop ".

Van het gebrek der Maandelykſche Ontlaſtingen der Vrouwen vinden wy het volgende aangeteekend: „ Als een Sympathetiſch middel is my het volgende aangepreezen: namelyk, dat een vrouwsperſoon dat hembd, 't welk door de laatſte *Maandelykſche Bloemen* bevlekt geworden is, alzo weder ongewaſſchen zal aantrekken, wanneer dezelven over den tyd uitblyven willen; als ook, dat zy over een doek moet drinken, welke met de meergemelde laatſte *Bloemen* beſmet is. Wanneer het eerſte niet helpt, kan het echter niet ſchaden; maar voor het laatſte wordt een byzondere ſmaak vereiſcht, en die niet zeer afkeerig of vies zyn moet ".

Van de *Moedermaalen (Maculæ Maternæ)* kan men de kinderen afhelpen, zegt de Schryver; „ Wanneer men, namelyk, alle de Leden van het Kind, met de bloedige en warme *Nageboorte* beſtrykt; 't welk een zeer goede gewoonte is, waarom ik ook alle Vroedvrouwen aanraade zulks nimmer na te laaten ". Ziet het kind hier door wat bebloed en bemorſt, het kan weer afgewaſſchen worden met *boter* en *vrouwenmelk*, hier toe van den Auteur gerekommandeerd.

Doch genoeg hier van. Sommigen van onze Leezers zullen denken, dat ik hun eenige Sprookjes vertelle: geenzins. De Heer BAUMLER heeft goedgevonden deeze en meer diergelyke Geneesmiddelen en Geneeswyzen (want wy hebbenze niet allen willen aanhaalen) in zyn Werk in te voegen, en wy hebbèn onze Leezers gemeent dienſt te zullen doen, met hun eenige ſchets te geeven, wat 'er in gevonden wordt. En ik twyfele niet of 'er zyn, die zich met zulk eene ſorteering vermaaken zullen; en anderen zullen 'er uit konnen leeren, den kwakzalver te ſpeelen. Want die alle deeze dingen in zyn hoofd hadt, en onder het Gemeen oefende; zou ligt voor wat groots en byzonders aangezien worden. Ondertuſſchen geloove ik insgelyks wel, dat een ander ſoort van Leezers 'er de Neus voor zal ophaalen, en laage gedagten van den Heer BAUMLER, en zyn *Medelydenden*

Geneesmeester maaken. Maar ten onrecht. Men moet geenzins denken, dat deeze Voorschriften de eenige of voornaamste zyn, welken tegen de genoemde Kwaalen worden opgegeeven. De Schryver doet altyd een vry groote verscheidenheid van Middelen, welken op reden en ervarenis gegrond zyn, vooraf gaan; en voegt 'er dan eindelyk eenigen van de nu gemelden by, om zyn Hoogduitsche Leezers, waar voor hy geschreeven heeft, genoegen te geeven. En de Heer TRUNZA heeft, om het Werk niet te verminken, het zo vertaald als hy het gevonden hadt. Het Werk is 'er ook niet te minder om: die geen zin heeft in zodanige Middelen en Voorschriften te gebruiken, welken hy gelooft van geene meerdere waarde te zyn, dan 'er de inbeelding en ligtgeloovigheid aan geeft, kanze voorbyslaan, en zich met de regelen en beproefde Geneesmiddelen vergenoegen. Men moet hier by nog aanmerken, dat de Heer BAUMLER zelf in veelen van de gemelde voorschriften weinig vertrouwen stelt, schoon hy veelen met goeden ernst aanpryst, en niet geheel van Duitsche bygeloovigheid kan vrygesproken worden. Ten besluite, zeggen wy van dit, gelyk wy ook van het eerste Deel van dit Werk gezegd hebben, dat het zyne waarde heeft, en met nut van veelen, zelfs geoefenden in de Geneeskonst, zal en kan gebruikt worden. Gelyk wy in het Berigt van het eerste deel een denkbeeld hebben zoeken te geeven van de beschryving en geneezing der ziekten, volgens de regelen van de Konst en ervarenis, hebben wy om de verandering, nu, eenige andere stoffen voorgehouden, op dat men te beter over 't geheel zou konnen oordeelen.

Hedendaagsch beloop van 's menschen leven, of de geruste weg, midden in de onrust, strekkende tot opheldering van dezen tyd. Te Amsterdam, by Willem van den Enden 1762. *in octavo* 31 *bladzyden.*

EEn stigtelyk Rymboekje van een welmeenend mensch, naar 't ons voorkomt; behelzende eene voorstelling van de onvernoegde klagten veeler menschen, eene vermaaning om in dankbaare vergenoeging onder de Godlyke Voorzienigheid ons gedrag te rigten naar de wetten die hy ons gegeeven heeft. Mogelyk heeft de Schryver gedagt, dat zyn geschrift in Rym opgesteld meer invloed zou hebben, of meer koopers vinden, dan zo hy 't in Proza geschreeven had;

had; dit heeft hem veelligt bewoogen om al te doen wat hy kon; en hy is dus in zyne goede meening te pryzen. Het slot is niet van 't minste, en behelst eene goede les, waarom wy die den Leezer nog zullen mededeelen.

Hoor Salomon eens, die 't bezegt,
En maakte, smaakte wat hy dogt,
Dat maar de zinnen streelde,
Geen moeite hem verveelde;
Hy telt de zom op, en 't is wis,
Dat alles kweld, en ydel is;
En daarom weest op beeden,
Maar met uw deel te vreeden:
Geniet het geen gy hebt met rust,
Weest dankbaar, vrolyk, laat geen lust
Na 't aards, nog vrees voor 't kwaade,
Uw zoet genoegen schaade;
Maar rust in God, ombels zyn wil,
Werk waar gy kond, zyt anders stil
Met hem, laat alles dryven,
Gy zult gelukkig blyven.

Brief van Abelard aan Eloïza, door M. G. Decambon, Geb. van der Werken. *Tot 's Hertogenbosch, by* Jacobus Palier 1762. *In quarto* 29 *bladzyden.*

ONder het leezen van deezen Brief, in Nederlandsche Dichtmaat gebragt, is ons meer dan eens voor den geest gekomen het zeggen van Horatius,

Mediocribus esse poetis
Non di, non homines, non concessere Columnæ.

als mede de verklaring door den *Hollandschen Spectator* aan deezen zetregel gegeeven; wanneer hy ons leert, dat die groote Dichtmeester door een *middelbaar vaers* verstaat, *niet een werk dat in zommige opzigten goed, en in anderen kwaad is, maar dat in zyn ganschen t'zaamenhang niets behelst, dat te pryzen of te laaken is, en derhalven 't verstand en 't gemoed des Leezers in eene verdrietelyke ledigheid laat.* Dus ging het ons in 't leezen van dit Vers; aanstootelyke wanstaltigheden kwamen ons niet zo zeer voor den geest; over 't algemeen is 't Vers regelmaatig en doorgaans rolt het zagtjes heen;

 doch

doch dit is 't ook al: daar kwamen ons aan de andere zyde geen aanlokkelyke bevalligheden voor, niets dat onze aandoeningen kon roeren, of onze aandagt vestigen. We ondervonden by die gelegenheid, de juistheid der vergelykinge die de *Hollandsche Spectator* op de bovengemelde aantekening laat volgen. „ Onder zo een *middelbaar* Digter is Pegasus te „ vergelyken met een gemeen Vriesch paard, dat zonder „ wankelen, of hollen, en zonder zig door de minste aan„ genaame beweeging bevallig te maaken, recht toe recht „ aan op een klein egaal drafje weg vordert, en eindelyk „ komt daar het wezen moet; in een woord dat beter voor „ een kar of wagen voegt, als onder een braaf Ruiter " (*). —— Deeze verdrietelyke ledigheid waar in dit Vers ons gelaaten had, bewoog ons, den *Brief van Eloïza aan Abelard*, (waar op deeze van *Abelard aan Eloïza* in antwoord strekt,) in de *Mengelwerken* van den beroemden Dichter *Smits* op te zoeken, te meer daar we in 't *Voorbericht* voor dit Vers derwaards geweezen wierden; en naa de leezing van dit Dichtstuk is 't ons voorgekomen, dat het leezen deezer twee *Brieven* eigenaartig kan strekken, om iemand te doen gevoelen, hoe groot een onderscheid 'er is, tusschen het *Dichten* en *Verzen-maaken*; waar by hy dan het leezen van 't voorgemelde *Rymboekje* zou konnen voegen, om duidelyk te bemerken, hoe veel minder nog het *Rymen* is.

Tot een voorbeeld van den styl deezer Brieven diene het volgende. *Abelard* beschryft zyne Godsvrugt door de Min gestoord (†) in deezer voege.

Laat uw verbeelding eens in dees myn schuilplaats dringen,
Daar 'k de eenzaamheid verschrik door zuchten en geween,
Daar 'k my geheel verlieze in myn bekommeringen,
En klagt op klagten schep uit myn rampspoedigheên;
Zie my al beevend hier het heilig altaar naderen,
En hoe 'k myn beden dring ten hoogen Hemel in;
Een felle tweestryd woeld geduurig door myn aderen,
De min stoort myn gebed, meer dan 't gebed myn min.

'k Ver-

(*) Zie *Holl. Spect.* II. D. No. 57.

(†) Men weete dat *Abelard* en *Eloïza* twee Gelieven zyn, die 't Kloosterleeven hebben aangenomen; doch in wier hart het Minnevuur dermaate blaakt, dat het gestadig een hevigen stryd tusschen vleesch en geest verwekke. Men verbeelde zich hen derhalve als beschryvende hunne gemoedsaandoening, onder 't plegtige handhaaven van den Roomschen Godsdienst.

'k Veracht myn pligt, 'k aanbid de liefde en haar vermaaken,
Myn hart voed storm op storm in 't midden van de rust;
'k Voel naauw in myn gemoed een straal van Godvrugt blaaken,
Of dees word door de liefde op nieuw weer uitgebluft.
Ik kniel voor 't heilig kruis, maar tragt de zielgebeden,
Die my myn pligt gebied te zenden naar om hoog,
Slegts met den schyn van deugd en boete te bekleden,
Daar, ach! geen schyn bestaat voor 't alheschouwend oog.

Deze beschryving is op zich zelve goed; maar is ze Dichtkundig? is hier de taal van 't hart van een Minnaar? zyn hier de denkbeelden voorgesteld met eene leevendigheid, die in staat is om onze verbeeldingskragt gevoelig gaande te maken? men vergelyke hier mede de uitdrukkingen van *Eloïza*, ten zelfden opzigte, en gaa eens na, of dezelven ons in 't leezen niet sterker aandoen.

Doch waar ik vlië, wat doit zich opdoe voor myn oogen;
Uw liefkyk denkbeeld volgt me en zweeft voor myn gezicht.
't Ryst voor my op in 't woud, 't wil van 't altaar niet vluchten;
't Bevlekt myn gansche ziel en laat my nimmer vry.
'k Spil 't heilig morgenuur, met staag om u te zuchten;
Uw beeldnis, al myn lust, weerd vaak myn' Godt van my.
'k Verbeeld me in elk gezang uw schoone stem te hooren.
Met elke bedekraal' ontvalt my eene traan.
Als 't heilig orgelspel de zielen lokt door de ooren,
En 't wierookvat zyn' geur ten hemel op doet gaan,
Kan dikwils één gedachte al de aandagt van my weren.
Waskaarsen, priesters, kerk, 't schud al voor myn gezicht.
Myn ziel schynt in den gloed der liefde te verteren,
Daar ik myne oogen vest op 't vlammend Outerlicht.

De Engelsche Spectatrice, of Britsche Leermeestresse der Zeden; na den vyfden druk uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by Jacobus Kok MDCCLXII. *eerste, tweede, derde en vierde Stukje, 320. bladzyden in octavo.*

Dit Spectatoriaale Werkje, ten doelwit hebbende, *de gebreeken te verbeteren, en een onschuldig vermaak te verschaffen, aan de geenen die niet behoeven verbetert te worden*, pryst zich zelve, door zynen inhoud, als nut en vermaaklyk aan. De Zedeleer hier in voorgesteld is gemeenlyk welge-

 grond,

grond, en wordt veelal door bondige aanmerkingen opgehelderd; de Characters zyn meerendeels natuurlyk; en de manier van 't verhaal van geschiedenisfen is doorgaande gevallig. De *Spectatrice* schynt zich inzonderheid op dit laatstgemelde toe te leggen; om langs dien weg de Zedeleer met te meerder leevendigheid op eene aangenaamer wyze voor te draagen; van waar ons verscheidene Characters op die wyze in deze Stukjes afgemaald worden. —— Nadien die het byzonderste der schryfwyze van de *Spectatrice* is, zullen wy den Lezer, ter proeve van de manier van verhaalen, een voorbeeld van *onbaatzugtigheid*, uit het derde Stukje, opgeeven.

De bevallige schoone, en met uitmuntende ziels-hoedanigheden begaafde *Euprosine*, wierd van een zeer vermo„ gend Heer ten huwelyk verzogt, maar die wel tweemaal „ haare jaaren bereikt had, ook had hy daarenboven niets „ in zyn persoon, noch ommegang, 't geen hem konde aan„ genaam maken, by iemand van zulk eene goede smaak, „ gelyk de haare. Hy maakte zyn aanzoek by haaren Va„ der, eer zy het minste van zyn' toeleg merkte, en ver„ zelde zyne voorslag met zulke aanbiedingen, als weinige „ ouderen zouden van de hand geweezen hebben. —— „ Doch de Vader gedroeg zich aan zyn Dochters keuze, „ hem alleenlyk verzekerende, dat hy ze gelasten zoude, zy„ ne bezoeken af te wagten: En, zo zy haare toestemming „ kwam te geven, dat hy zich ten hoogsten vereërt zoude „ vinden met zulken huwelyk.

„ Hier moest de oude vryer meede te vreeden weezen; „ en vindende dat zyn geding door redeneringen zoude „ moeten gewonnen worden, zo deed hy zyn best, om zy„ ne liefde te doen blyken, en eene genegenheid van haar „ te winnen, door zulke middelen en wegen, als hy ver„ trouwde, dat daar toe zoude kunnen dienen. —— Hy „ zei haar al de verliefde fraaiheden, die hem uit de Romans „ en Tooneelspelen waren bygebleven: —— Bragt haar al de „ fraaiste en nieuwste Muziekstukken op haar klavecim„ baal, geleide ze na *Vauxhal* en *Ruchold* (*), en zei haar, „ dat

„ (*) *Vauxhal* en *Ruchold*, twee bekende plaatzen, daar luiden „ van allerlei rang en vermogens, hunne somersche uitspanningen gaan neemen. *Vauxhal* over de Teems, is genoeg bekend. „ —— *Ruchold* is gelegen in het Graafschap *Essex*, op ruim twee „ uuren afstands van Londen. De Engelschen hebben noch een „ diergelyk huis van algemeene byeenkomst te Londen, genaamt „ *Ranelagh*. Deze plaatzen worden veraangenaamt door uitmunde Muziek, fraaie wandelingen, en allerlei ververschingen, „ als men 'er van gediend wil zyn. ——

„ dat, waar ze ook kwam, zy altoos de Godin was onder „ de aanweezende.

„ *Euphrosine*, die in alles gehoorzamende is, weetende „ dat haar Vader zyn aanzoek begunstigde, durfde hem niet „ te rug stooten, noch bespotten, zy hoorde dan al zyne „ verliefde redenen met gelatenheid, en ontfing zyne ge- „ schenken, en tractementen met beleefde erkentenis, als „ komende van een man, die, na alle waarschynelykheid, „ haar Gemaal stond te worden: —— De afkeer die zy van „ hem had verburg zy als een ondoordringbaar geheim; zy „ sprak nooit van hem, zelfs niet tegens haare liefste vrien- „ dinnen, broeders of zusters, als met alle mogelyke eer- „ bied en achting. De moeite die zy haar zelven met de- „ zen dwang aandeed, had niet te min haaren invloed op de „ vrolyke levendigheid, die anders in haare oogen uitblonk; „ —— zy wierd veel stilder in gezelschap als zy geweest „ was, en men verraste haar dikmaals met de traanen op de „ wangen, als zy gedagt had alleen te zyn.

„ Zy was te dierbaar aan allen die haar aangingen, dat zo „ zigtbaren verandering niet zoude opgemerkt worden, „ maar niemand zei 'er haar 't minste woord van. Dit duur- „ de, gelyk de vryery, omtrent den tyd van een maand, „ waar na het ongeduld van den vryer, aangespoort door de „ beleefde voorkomens van zyne beminde, hem zeer deed „ aandringen, op het vastftellen van een' dag, om zyn ge- „ luk te voltrekken. —— Het antwoord dat zy hem gaf, „ was, dat zy volkomen van haar Vaders wil afhing; en, „ dat nooit in haar zoude opkomen, om dit verzoek tegen te „ staan of te bevorderen. —— Hy sprak den Vader, en die „ zei hem, dat hy voor als noch den staat van zyn Dochters „ hart niet wist, maar dat hy zou onderzoeken, wat gene- „ gentheid daar in plaats had; en, na 't geene hy daar van „ ontdekken zoude, stond allen spoed of uitstel, omtrent „ dit huwelyk gemaakt te worden, zyne redenen altoos be- „ sluitende, met die bepaling, dat het noodzaaklyk was, „ voor beiden, om te 'zamen gelukkig te wezen, dat geen „ den minsten dwang of tegenzin aan een van beide zyden „ plaats hadde.

„ Dit voldeed den anderen niet; want, gelyk minnaars „ zich gaarne vleijen, had hy al de beleeftheden, daar *Euphro-* „ *sine* hem, uit gehoorzaamheid voor haren Vader, meede „ ontfangen had, opgenomen voor zo veele bewyzen, dat „ hy haar vrywel geviel: En niet twyfelende, of zy was „ even zo begeerig als hy, om tot het voltrekken te ko-

„ men,

„ men, ſcheen hy over dit uitſtel niet te vreeden, en, toon-
„ de zyn misnoegen, zo verre hy durfde, tegens den Va-
„ der, als de eenige van wien zyn geluk afhing: En daar op
„ maakte hy teffens zo ſterken aandrang, dat de Vader van
„ *Euphroſine* hem eindelyk beloofde, om haar den volgen-
„ de dag 'er over te onderhouden, en dat hy dan zyn nader
„ beſluit zoude zeggen.

„ Hy liet haar ook den anderen dag in zyn ſpreekkamer
„ komen, en haar by hem doende zitten, gaf hy haar te
„ verſtaan, hoe onverduldig haar minnaar wierd na 't vol-
„ trekken van zyne wenſchen, en van de beloften welke hy
„ aan dien gegeven had, om volſtrekt te antwoorden; —
„ hy beſchreef haar zyne liefde, op vry beter trant, als het
„ den verliefden zelf ooit hadde kunnen doen; 'er byvoe-
„ gende, dat die zo verre was van eenig huwelyksgoed met
„ haar te vorderen, dat hy, by de eerſte verklaring, die hy
„ van zyne liefde gedaan had, aanſtonds 'er had bygevoegd,
„ niets anders van hem te begeeren, als zyne toeſtemming.
„ Dus *Euphroſine*, vervolgde hy, *is de ſtaat van de zaak: En*
„ *zodanig is de belangloozе goedheid die uw minnaar voor u heeft:*
„ —— *gy weet, ik heb veele kinderen, het gedeelte van myn*
„ *vermogen, dat ik u meede zoude geven, indien een man, die*
„ *u aangenaam was, het vorderde, zou met dezen tot merkelyke*
„ *vermeerdering voor de uitzetten van uwe broeders en zuſters*
„ *konnen ſtrekken:* —— *Geloof me, veele Vaders zouden in*
„ *zulke omſtandigheden met de zaaken voortgaan, zonder de ge-*
„ *dagten van haare Dochters te vragen, maar ik, myn lieve*
„ *kint, ik denk zo niet.* —— *By my is het waare geluk niet*
„ *alleen aan 't vermogen gehegt, en ik hou het voor even zo on-*
„ *regtvaardig als wreed, de geenen die hun leven door my ont-*
„ *vangen hebben, door myn gezach ongelukkig te maken:* ——
„ *Zeg my derhalven, zonder agterhoudenheid, en zonder vreeze*
„ *van my te misnoegen, wat uwe gedagten omtrent dezen Heer*
„ *zyn, en of gy hem zoud kunnen beminnen, gelyk gy verpligt*
„ *zoud worden, indien hy uw man wierd.*

„ De deugdzaame maagd zag voor haar neder op dit zeg-
„ gen, zei hem bedruktelyk; *dat de opvoeding, die zy ge-*
„ *had had, in ſtaat was, om haar altoos haren pligt te doen be-*
„ *tragten.* Haar Vader het woord opvattende, zei daar te-
„ gen, dat 'er tweederlei wyze van zyn' pligt te volbren-
„ gen was; —— de eene enkel en alleen, om dat het onze
„ pligt was: —— En de andere om dat wy 'er toe aange-
„ zet worden, als tot een vermaakelyk genoegen, dat wy
„ daar door ondervinden; —— *En*, voegde hy 'er by, *het*

„ zou

„ *zou my leet weezen, te zien, dat gy uw genoegen opofferen „ zoude, aan de eerste wyze van pligtbetragting.* —— *De droef-„ geestigheid die ik in u ontdekt heb, zedert dat dien Heer de toegang „ gehad heeft, om zyne vryery by u te maken, doed my denken, „ dat de voorslag ver af is van u te behagen: maar ik zou het „ kunnen mis hebben, en wenschte derhalven 'er in 't zekere van „ berigt te weezen, door de opentlyke verklaring van uw hart, „ dien aangaande.*

„ Aangemoedigd door zo veel goedheid waagde zy het te „ verklaren, dat indien zy nooit een aangenaamer man te „ zien kwaame, zy, wat haar aanging, verkiezen zoude, „ om altoos ongehuwt te leven: *Nochtans, myn Heer,* ver-„ volgde zy, *dewyl het huwelyk voorgeslagen wierd, en in ze-„ kere opzichten u aangenaam scheen te zyn, en uwe toestemming „ te hebben, zo heb ik van het eerste ogenblik af besloten, om uwent „ wille het niet tegen te staan, en om al myn vermogens in te span-„ nen, om, eenigermaten, de toegeeflykheid die gy altoos voor my „ gehad hebt te vergelden, met eene onderdanigste geboorzaam-„ heid.* —— *Neen! neen! myn waarde kind,* zei de brave „ Vader, *gy verdiend te wel dat u eene vrye keuze gelaten wor-„ de, door uwe bereidwilligheid om van dezelve af te staan.* — „ *Gy zult niet meer lastig gevallen worden, van iemand, daar ik „ nooit van te gemoet gezien heb, dat hy eene neiging in u bewer-„ ken zoude, overeenkomstig met zyne verbeelding.* —— *De-„ ze dagh zal een einde maken van alle uwe ongerustheden dien „ aangaande.*

„ *Euphrosine* stond op, om hem eene plechtige dankbe-„ tuiging te doen, wegens dat haare rust zo veel by hem in „ aanmerking genomen wierd, wanneer het schielyk binnen-„ komen van haare twee broeders en drie zusters zulks be-„ lette. —— Die hadden gehoort dat de voorslagen van „ haren minnaar gestrekt hadden, om hunne uitzetten te „ vergrooten; en zy, tans merkende, dat *Euphrosine* by „ hunne Vader alleen geroepen was, twyfelden niet, of het „ was, om door zyn bevel, haar te noodzaken, eene keu-„ ze te doen, die zy wel gemerkt hadden, dat haar hart zeer „ tegenstond: —— Aangezet door die gedagten, en door „ de vrees die zy voor haar hadden, ontzagen zy zich niet „ binnen te dringen, om voor haar te spreeken; zy kwamen „ alle met elkander, en vielen allen aan haar Vaders voeten, „ en baden, *dat doch geene beweegreden voor hun belang, oor-„ zaak mogten weezen, dat hunne waarde zuster ongelukkig zou-„ de worden, door een huwelyk, 't geen zy allen zeer wel wis-„ ten,* schoon zy 'er nooit iets van gezegt had, *dat haar te-*

„ gen-

„ *genstond.* —— Eenige omarmden zyne voeten, anderen „ kusten hem de handen, terwyl de tranen langs hunne wan- „ gen vloeiden, —— zy vestigden hun gezicht op het zy- „ ne, in vrees en hoop, wagtende dus wat antwoord dat „ hy hen geven zoude.

„ „ De tedere Vader hoorde de betuigingen van zulk eene „ ongewoone broederliefde, met eene verrukking, die tef- „ fens van eene grootste verwondering verzeld ging: —— „ Maar zyn eigen vermaak, van zyne kinderen zo deugd- „ zaam te zien, niet hoger schattende, als hunne gerust- „ heid, hield hy ze geen oogenblik op. —— *Reis!* -- *Reis*, „ *myne waarde*, *myne lieve kinderen*, riep hy uit, dezelve „ beurtelings omhelzende, *uw verzoek was al lang toegestaan*, „ *eer gy gedagt hebt om het te doen*, *noch* Ephrosine, *noch nie-* „ *mand van uw allen*, *zal ooit door myn Vaderlyk gezag gedwon-* „ *gen worden*, *om uwe handen te geven*, *als uwe harten 'er niet* „ *alvorens naar gewenst hebben.*

„ Niets kan halen by de vreugd, die zy gevoelden, toen „ zy hem zo hoorden spreeken, alleen hunne vergenoegin- „ gen, en de onderlinge tederheid, aangewend om die te „ verkrygen, kan 'er by vergeleken worden. —— *Euphro-* „ *sine*, voor haar deel, kon geen woorden vinden, om haare „ erkentenis en wederliefde, aan zulke broeders en zusters „ te betuigen. —— In 't kort, daar was niets te zien in dat „ lieve huisgezin, als omhelzingen, niets te hooren als de „ opregtste en sterkste betuigingen, van de yverigste en on- „ geveinsste liefde, voortvloeijende uit volslagen verge- „ noegde zielen, die over elkanderen volmaaktelyk voldaan „ waren ".

Harders en Veldgezangen van den Heer Gessner. *Uit het Hoog-duitsch en Fransch*, *in 't Nederduitsch overgezet. In 's Gravenhage by* H. Backhuyzen 1762; *behalven de Voorreden van den Autheur en van den Franschen Vertaalder* 116 *bladzyden in octavo.*

ZY, die met oordeel vermaak scheppen, in 't leezen van Harders en Veldgezangen, zullen ongetwyfeld dezen van den Heer *Gessner* over 't algemeen met genoegen door-bladeren. Onze schryver heeft zich *Theocritus*, den beroemden *Siciliaanschen* Dichter van *Syracuse*, wiens Harderszangen by alle oordeelkundigen in hoogagting zyn, als ten voorbeelde van navolginge voorgesteld; en men mag wel zeggen, dat hy dien grooten Meester in 't natuurlyke en schil-

der-

deragtige evenaart, zo niet overtreft; terwyl hy tevens de aanstootelyke boerschheden, die zomtyds in de dichtstukjes van *Theocritus* voorkomen, (en die men hedendaags in onze *Harderszangen*, ten onderscheid van onze *Boerezangen*, niet duldt,) heeft weeten te vermyden. Men leeze den volgenden, en lette op 't natuurlyke en 't schilderagtige, onder 't denkbeeld der Harderlyke eenvoudigheid.

„ Op een heldere winterze morgenstond zat Daphnis in „ zyne Hut, alwaar de flonkerende vlam eener drooge Takkebos, zyne warmte aan alle kanten door dezelve verspreide, terwyl de guure Winter zyn strooije Dak digt met „ sneeuw bedekt hielt. Den Herder liet met een vergenoegt gelaat, zyn oog door een naauw Venster over de „ door Noorde winden verwoeste Velden dwaalen.

„ ô! Strenge Winter, zei hy, niet tegenstaande uwe bittere koude, zo zyt gy echter noch bekoorlyk! Hoe vrolyk komt de Zon door de lichte Nevels over de met Ryp „ bedekte Heuvels zich vertoonen! Hoe glansryk is die „ sneeuw! Wat een schouwtoneel vertoonen die zwarte stammen en kromgeboogen kaale takken dezer Boomen, op dit „ heerlyk Tapyt, of, die graauwe Hut, welkers Dak met „ sneeuw bedekt is: of, die Doornheggen, welkers bruine „ kleur het even gelyk wit der vlakte verdeelt.

„ Hoe heerlyk is 't, het zaad van onze Akkers met hunne tedere puntjes door de sneeuw te zien heen dringen, „ en dus 't wit met een jeugdig en bekoorlyk groen gemengeld! Hoe schoon glinsteren, die omleggende jonge „ Boompjes, op welkers tedere Takjes door den Dauw glinsterende Paarlen geformeert worden, die aan ligte draatjes, door de wind bewogen, gins en herwaards flodderen! „ Wel is waar, dat de Landstreek woest is, en dat de Kudden rusten, opgesloote in hunne warme stallen.

„ Te naauwer ziet men de voetstap eens gewilligen Os, die „ bedroeft, 't hout, 't welk zyn Harder in een naby geleegen Bosch gekapt heeft, aan den ingang der Hutte brengt. „ De Voogelen hebben alle de Bosschen verlaaten, en men „ ziet 'er geene, als de eenzaame Mees, die, niet tegenstaande de felle koude, haare stemme doet hooren, met het klein „ Boomsluipertje dat vrolyk hier en daar huppelt, en den „ vrypostigen Mos, die gemeenzaam tot de ingang onzer „ Hutte nadert, en de graantjes, die op de aarde leggen, „ blymoedig oppikt.

„ Maar de schoonste vertooning, die zich aan myn gezicht ontdekt, is dat strooije Dak, waar uit den rook zich

„ mid-

„ midden door die Boomen tot in de Lucht verheft. Dat
„ is de woonplaats van myn Philis. O myn Philis! mooglyk
„ zit gy ook nu by uw warme haart, met uw ſchoon ge-
„ zicht op uwe hand leunende, en denkt aan my, wenſchen-
„ de gelyk ik, de wederkomſt der zoete Lente-tyd. Ach
„ Philis, wat zyt gy ſchoon! Maar niet alleen heeft uwe
„ ſchoonheid die liefde, welke ik voor u gevoel, in myn
„ hert ontſtooken. Neen, ik heb u van dien dag al af be-
„ mind, dat de twee Geyten van den jongen Alexis, van
„ den top der Rots nederſtorteden. Den jongen Harder
„ weende, en riep uit; ik ben arm, en daar heb ik twee
„ Geytjes verlooren, waar van de eene dragtig was. Och ik
„ durf naar onze Hut tot myn arme Vader niet wederkeeren.
„ Gy zaagt zyne traanen vlieten, en 't mêelyden wekte u ook
„ op tot weenen. Daar na uwe traanen afgedroogt hebben-
„ de, koos gy uit uwe kleine kudde de twee beſte Geiten,
„ en zeide tot den bedroefden Herder: Alexis, neemt deeze
„ twee Geiten, de een is dragtig; en als hy weende van
„ vreugde, zoo weende gy ook met hem, dat gy zyn onge-
„ luk herſteld had.

„ ô Winter! hoe geſtreng gy ook mag weezen, myn Fluit
„ zal echter met geen ſtof bedekt, vruchteloos in myn Hut
„ blyven hangen; neen, ik zal niet nalaaten, tedere gezan-
„ gen voor myne Philis te zingen. 't Is waar, gy hebt de
„ Bladeren gerooft van onze Boomen, en de Bloemen van
„ onze Velden afgemaayt: maar echter zal my dat niet ver-
„ hinderen een krans voor myne Philis te vlechten. Het
„ altoos groen Eiloof zal ik met haar blaauwe Bloemtjes
„ t'zaam mengelen, en deeze Mees, die ik giſter vong, zal
„ in haare Hut zingen: ja, ik zal hem u nog heden met de
„ krans brengen. Vermaak haar dan met uw Gezang, gy
„ beminnelyk Vogeltje: zy zal u vriendelyk toelachgen, en
„ uit haar tedere hand de ſpyze toereiken. O! wat zal ze u koes-
„ teren, wat zal ze u vleijen, weetende dat gy van my komt!

Schatkamer van honderd uitgekipte, critique, ſatirieque, galante, aangenaame en nuttige Brieven, naar de beſte Engelſche, Franſche, Hoogduitſche en andere Autheuren, nog meeſtendeels uit de voortreffelyke werken van den beroemden Heer F. E. Gellert. *Te Zaltbommel, by* J. W. Kanneman 1762. *behalven de Voorreden en Inhoud* 208 *bladzyden in octavo.*

IN deeze verzameling komen ons eenige gemeenzaame, als ook deftige en ernſtige brieven voor; doch 't geen dezel-

ve voornaamlyk van dergelyke soort van verzamelingen onderscheidt, zyn de geestige brieven, die op een grappigen trant geschreeven zyn, en 't grootste deel uitmaaken. De eerstgenoemden zyn veel al van dien aart, als men ze gemeenlyk vindt; welken iemand, het brievenschryven oefenende, gereedlyk zal navolgen: de laatstgemelden zyn van byzonder slach, om op dien trant te konnen schryven, heeft men een eigenaartig humeur, dat daar toe geschikt is, noodig; en zy die het zelve bezitten zyn gewoonlyk *origineel*, in zo ver dat ze zich niet zo zeer door voorbeelden laaten leiden, als wel uit hunne eigene leevendigheid schryven. Men kan derhalven deeze verzameling niet wel aanzien, als eene *handleiding om Brieven te konnen schryven*, gelyk de Uitgeever dit Stukje aangemerkt wil hebben; met opzigt tot de eerste soort van Brieven is 't van weinig betekenis, en ten aanzien der laatsten moet men *origineel* zyn; wy zouden deeze verzameling liever tellen onder die Schriften, welken men in een ledig uur ter uitspanninge kan leezen, en die ons in de eerste leezing doorgaans vermaaken. Van dien aart is ongetwyfeld de volgende brief, welke ten voorbeelde van dien schryftrant kan dienen.

MYN HEER.

„ Ziet gy 't wel? Een goed *Autheur* moet geene Hoog-
„ tyden laten voorbygaan, zonder wat in 't licht te
„ geven, al zou het maar een Werk van twee Bladen zyn.
„ Neen! neen! Ik laat my myn Recht niet nemen: ik schryf
„ zo lang ik gezonde handen hebbe. 't Staat zo deftig, als
„ men zig in een Catalogus, in de Nieuwspapieren, in de
„ Jaarboeken, en eindelyk ook in de handen der Menschen
„ ziet. Ik kom zelden by iemand, zonder voor myne vlyt
„ beloond te worden, of ten minsten eene van myne Ge-
„ schriften op het venster, of wel op een tafel, zeer netjes
„ ingebonden, te vinden. Ik kan u niet zeggen, hoe veel
„ vergenoegen ik daar in schep, dog dit weet ik, als dat ik
„ in zulk een geval buiten myn zelven vervoerd worde. Ik
„ yl naar huis, neem de pen in de hand, en schryf al wat ik
„ schryven kan; en ik stel my dan reeds weder een nieuwe
„ plaats voor oogen, alwaar ik myn Geschrift denk weder
„ te vinden, al was het zelfs in de handen van eenen Hout-
„ boer.

„ Onlangs kwam ik by myn Boekbinder: terwyl ik met
„ hem bezig ben te praaten, komt 'er een Houtboer, die by

„ hem

„ hem bekend was, de Winkel in, en haalde uit zynen korf, „ daar hy een goede voorraad van Boter en Brood in hadde, „ myne F —— en E —— ongebonden uit. *Kedaer*, ving hy „ met zyne Boerenſpraak aan, *bingt mein dat Bouk iens ſchoon* „ *en knapjes in.* —— *Wel Jaap*, zei myn Boekbinder, *waar* „ *hebt gy dat Boek gekregen.* Hy antwoorde daar op heel trots, „ dat hy 't hier in de ſtad gekoft had; dat de Schoolmeeſter „ en de Schout van zyn Dorp, by wien hy dat Boek 't aller- „ eerſt gezien had, hun byna te barſten daar over hadden „ gelagchen, zo veel ſnakerig getuig ſtond daar in. Hy zei- „ de ook, dat hy een jongen Zoon hadde, die zeer hubs „ leezen kon, en die hem des avonds, als hy uit het veld „ kwam, en zyn pypje Tabak zat te roken, hem daar wat „ uit zoude voorlezen, zo dat hy zo dikwyls niet meer in de „ Kroeg zoude gaan, als hy gewoon was te doen. Den Heer „ was nog jong, vervolgde hy, die dat Boek in druk had „ laten uitgaan; hy meende hem wat af te knibbelen, dog „ hy had geantwoord, dat de prys niet minder was als veer- „ tien ſtuivers, en die had hy hem gegeven. Hy had nog „ veele Boeken in zyn Winkel, zo dat het Boeken ſchryven „ hem zeer wel ter hand moeſt ſtaan. *Wel Gek*, ſprak myn „ Boekbinder, *de man, daar gy dat Boek gekogt hebt, heeft* „ *niets geſchreven, hy handeld 'er maar mêe.* —— *Ei kaik!* „ riep den Boer, *ik miende dat 'et den Hier zellef was; ik zouw* „ *'em aars zo viel niet egieven ebben.*

„ Ik had nu wel konnen weg gaan, dog myne Eerzucht „ liet het niet toe. Ik hoopte, dat my mynen Boekbinder „ maar verklappen zoude, en hy deed het ook tot myn ge- „ luk; hoewel ik anders my zelfs wel aan den Boer ontdekt „ zoude hebben. Gy moeſt eens gezien hebben. *Myn Heer*, „ met welk eene verwondering den Boer my daar op bekeek, „ hoe vriendelyk hy my op de ſchouders klopte, en my ver- „ zogt van nog meer zulke ſnakerige koſt op te ſcheppen. „ Ik had dien ganſchen dag een luchtige en vrolyke luim: „ Ik ſtelde my alle myne Lezeren, van den grootſten tot den „ Houtboer toe, voor oogen, en beſloot op het zelfde oogen- „ blik het Tweede Deel van de G** af te ſchryven, het „ welk gy met dezen Brief bekomt. Gy behoeft het my niet „ weder te rug te zenden, ik zou 'er zwaarmoedig over „ worden, en dat moet een *Autheur* niet wezen. Voor 't „ overige, verzoeke u ſpoedig antwoord, anders ſchryve ik „ u zulke merkwaardige Hiſtorien niet meer; ik ben &c.

Het

Het XIX Classe van de Genera Plantarum *van den Heer* C. LINNÆUS, Syngenesia *genaamd. Opgehelderd en vermeerderd, Mitsgaders een berigt van een nieuw Botanisch Stuk, aangaande het leeren kennen der Planten kort na derzelver geboorte of uitspruiting uit hun Zaad. Als mede, de Beschryving en Afbeelding van een zeldzaame en zonderlinge Zee-Plant. Door* DAVID MEESE, Hovenier *in de Kruid-tuin aan Frieslands hooge Schoole te Franeker. Met koperen Plaaten. Te Leeuwaarden, by* H. A. de Chalmot 1761, *in groot octavo* 152 *bladzyden.*

WY hebben in een voorgaand stukje van onze Letteroefeningen (*) gewag gemaakt van een werkje van den Heer MEESE, in 't voorgaande jaar uitgegeeven, onder den titel van *Flora Frisica.* Deeze Hovenier van de Franeker Kruid-tuin vergenoegt zich niet, met zyn eigen kundigheden aangaande de Planten te vermeerderen: maar arbeidt te gelyk, om zyne medemenschen dezelfde kundigheden gemaklyker te maaken. Om het gene met dit Werk beoogd wordt te begrypen, zullen wy onze Leezers voorhouden, wat 'er de Schryver, in de Voorrede van gezegd heeft.

„ Onder het naspeuren van de Leerwyze [van LINNÆUS] „ heb ik onder alle de 24 *Classen* of Afdeelingen, waar in „ meergemelde Heer zyne Leer-regels, aangaande de Plan„ ten, verdeeld heeft, geene gevonden, welke my zwaarder „ en duisterder voorkwam, dan de 19de, zynde *Syngenesia* „ genaamd, of 't zaamen in eengegroeide, aan welke duister„ heden, in dit *Classe* voorkoomende, ik derhalve, ten dien„ ste der genen, welker begeerte mogt strekken, om zo wel „ als ik, het zelve te verstaan, hier vervolgens kortelyk, „ doch teffens zo klaar my doenlyk, (behoudens die regels „ welken de Heer LINNÆUS hier in volgt) eenige ophelde„ ring zal geeven, zo door omschryving als door middel van „ eenige byzondere Afbeeldingen, van die deelen, welken, „ volgens meergemelde Leerwyze, in 't byzonder, onder„ scheidentlyk moeten gekend worden, om de Geslachten, „ tot dit *Classe* behoorende, van elkander te konnen schiften.

„ Nog heb ik ter nader opheldering van dit Stuk", vervolgt de Auteur: „ een Sleutel vervaardigd en hier bygevoegd, wel„ ke met een opslag van het oog aanwyst, door behulp van 8 „ byzondere soorten van Bloemtjes, (afgebeeld op Plaat VII) „ die voornaamlyk strekken tot onderscheiding van de soort„ ly:

(*) Iste Deel No. X. pag. 779.

„ lyke Afdeelingen, waar door men weeten kan, wanneer „ men een ſamengeſtelde Bloem onderzoekt, onder welke „ van de 4 eerſte Hoofd-Afdeelingen (van den Heer LINNÆUS voorgeſteld, en hier na zullende beſchreeven worden) die behoort.

„ Dan heb ik ook kort aangeweezen, in hoe verre de 5de „ Hoofd-Afdeeling van de 4 voorgaanden verſchilt, waar „ van de 9de Afbeelding, op bovengenoemde Plaat ten voorbeelde ſtrekt. Als nog op welk eene wyze die Geſlachten „ (hier van den Heer LINNÆUS onder gebragt) zouden „ konnen geſchikt worden.

„ Vervolgens heb ik hier nog bygevoegd de onderſcheidings kenteekenen van ieder Geſlacht, welken de Heer „ LINNÆUS, in zyn nieuwſte *Syſtema Naturæ*, voor zo verre „ dit Claſſe aangaat, opgeeft; en eindelyk eenige Aanmerkingen aangaande dit Claſſe 'er toegevoegd".

Behalven dat van dit werk geen kort begrip kan gemaakt worden, om dat het een te veel aan het ander verknogt is; zou men ook zonder behulp van de Plaaten, het niet verſtaanbaar genoeg konnen voordraagen. Onze Vaderlandſche Plantminnaars zullen het moeten doorbladeren, om 'er het beoogde nut uit te trekken. Wy zullen alleen nog melden wat men van den Auteur, in 't kort, te wagten heeft, aangaande het leeren kennen der Planten kort na haare geboorte of uitſpruiting uit haar zaad.

„ Ik hebbe dikwils myne gedagten laaten gaan", zegt hy, „ of 'er geen mooglykheid zou zyn om de Gewaſſen, ook „ voor hun volkomen ſtaat, te leeren kennen; en ben eindelyk zo ver gekoomen, dat ik hoope de Liefhebbers in „ ſtaat te zullen konnen ſtellen, van de Gewaſſen, ook in „ den ſtaat van Kindsheid (om zo te ſpreeken) of van Zaailing, dat is eenige dagen of weeken na de Zaaijing te leeren kennen.

Door de geduurige ondervinding geleerd hebbende, dat de Planten van ieder ſoort van Zaaden, altyd aan malkander zeer gelyk waren, in haar opkoomen; beſloot hy, dat in deze eerſt opgekoome Plantjes of Zaailingen iet was, waar door zy genoeg van elkander konden gekend worden: waarom dit met naauwkeurigheid door hem nagegaan, en Afteekeningen en Beſchryvingen hier van gemaakt werden. Hy meent zyn oogmerk te zullen bereiken, door te beginnen met het gene, 't welk de Heer LINNÆUS in zyne *Genera Plantarum* heeft voorgeſteld, en waar by gemelde Heer, in zyne voorſtellingen van de Beſchryving der Gewaſſen, in zyne *Philo-*

sophia Botanica, pag. 259—261 aangetekend, opgehouden en geeindigd heeft: naamlyk, met het inwendige en wezenlyke van het Zaad, bestaande uit de Zaad-lobben, (*Cotyledones*) en 't Hartje, (*Corculum*) of Worteltje, (*Radicula*) en Pluimtje, (*Plumula*). Want door een naauwkeurig onderzoek en beschouwing van de evengemelde deelen van zeer veele Gewassen, meent hy verzeekerd te zyn, dat daar in genoegzaame, en alzo zeekere kenmerken, als in de Vruchtmaakinge, gevonden en aangetoond konnen worden; en derhalve, de Gewassen, hier door, in den staat van hun begin, even duidlyk konnen gekend en onderscheiden worden als in hunne volkomenheid.

„ Ik hebbe", zegt de Heer MEESE, „reeds eene schets van „ eene Leerwyze ontworpen, en de Gewassen, van welken „ Zaailingen heb konnen bekoomen, verdeeld in *Classen* en „ *Ordens* of *Ryen*; door welken, en met behulp van myne „ Teekeningen, ik my vleije met de hoope, van de Liefhebbers in staat te zullen konnen stellen, hunne gezaaide „ en opgekoomene Gewassen, voor zo verre dezelven in ieder Deel van dit Ontwerp te vinden zullen zyn, te kennen, en onder hunne Geslachten en soorten te brengen.

„ En om de Liefhebbers van de waarheid van dit alles te „ overtuigen, hoope ik, nog op het einde van dit jaar, of „ in 't begin van het naastvolgende, ten langste, in staat te „ zullen zyn, van myn gemelde Schets en Afteekeningen, „ hier toe behoorende, en door my, ten dien einde, met alle „ naauwkeurigheid vervaardigd, mitsgaders eenige Aanmerkingen, by die gelegenheid, door my, gemaakt, door den „ Druk gemeen te maaken; en zo bevinde, dat zulks aan „ de Liefhebbers aangenaam is, zal ik daar mede van tyd „ tot tyd voortvaaren, ten einde hun, naar myn vermogen „ dienst te doen; en de zo nuttige als beminlyke Kruidkunde voort te zetten en gemaklyk te maaken".

De noodlottige Burgers Dochter, of de onvoorbeeldlyke Levensgevallen van een Amsterdamsche Juffer. Door den Schryver van de Hollandsche Marianne. *Te Rotterdam, by* Dirk Vis 1762, *in octavo* 354 *bladzyden.*

EEn verhaal van Leevensgevallen, dat zonder kwetsing der goede zeden geleezen kan worden, en misschien ook zommigen ter leeringe van voorzigtigheid kan strekken; doch 't is niet van die uitlokkendheid als de *Holland-*

fche Marianne, welke men voorgeeft door denzelfden Schryver gefchreeven te zyn. Men ontmoet hier minder vinding, en verfcheidenheid: de manier van verhaalen is gerekt; en men hoort Gelieven in de hevigfte verrukkingen, ten minfte in omftandigheden, daar ze eigenaartig plaats moeften hebben, op eene bezadigde wyze, een merkelyk verloop van tyd, redeneeren. De levensgevallen der Gouvernante van de jonge Juffer, die omtrent 50 bladzyden beftaan, behelzen in 't kort het geen van de jonge Juffer in 't breede verhaald wordt: nadien deeze noodlottige Burgers Dochter, niet tegenftaande het waarfchouwende voorbeeld der Gouvernante, zich op dezelfde wyze gedraagt, en vervolgens aan dezelfde lotgevallen onderworpen is, het welk ons in een uitgerekt verhaal tweemaal het zelfde doet leezen.

Het Vrouwelyk Intreft-boekje, of het gezag der Vrouwen verdedigd. Door Vrouwe P. L. D. *te Zaltbommel, by* J. W. Kanneman. *Behalven het Voorberigt enz.* 40 *bladz. in octavo.*

HIer vertoont zich geen onbekwaame voorfpraak voor de Vrouwen, en de raad haar in dit gefchrift gegeeven, om zich, door een minzaam gedrag, boven de Mannen te verheffen, of ten minfte met hun gelyk te ftellen, is op verre na de kwaadfte niet. Deeze Verdeediging laat zich in een uur van uitfpanningen voor eene geeftigheid leezen.

Vliegend wonder Kabinet van den vermaarden Doctor Johannes Fauftus, *eerfte ftuk. Te Zaltbommel, by* J. W. Kanneman, 1762. *in octavo* 110 *bladzyden.*

EEne Rhapfodie van vertellingen, naauwlyks gefchikt, om 't gemeenfte flag van volk te konnen vermaaken.

Vrymoedige Mondftopper, of de geftrafte Bedilzugt ontdekt. Door E. N. *gedrukt voor den Autheur, te bekomen te Amfterdam, by* W. Eleveld *en* Demmeltraat, *en in andere Steden. Behalven de Voorreden* 38 *bladzyden in octavo.*

DE Schryver van dit ftukje onderrigt den Leezer in zyne Voorreden, dat

't Komt uit een Gryze Bol, iets min maar tachtig jaar,
Gy kent het fpreekwoord wel? als Memorië verminderen
Van d'Ouderdom, dat zy beginnen weer te Kinderen.

Dee-

Deeze Gryzaard, die dus van zich zelven spreekt, is wat gemelyk geworden, over onze Vrymoedige Aanmerkingen op zyn berymde *Heerlykheid Godts op den Berg Sinai en Thabor*, in 't jaar 1760 uitgegeeven (*). Hy heeft die gemelykheid, naar 't schynt, langer dan een jaar in zynen boezem gedraagen, en ontlast zich nu van dezelve; wy wenschen dat het hem tot verligting moge verstrekken, en dat hy de overige dagen zynes leevens geen verdere kwelling deswegens ondergaa. —— Dat een Man van acht en zeventig jaaren bewoogen kan worden tot het schryven van zulk een stukje, of wel, ('t geen hier misschien plaats heeft,) dat men hem kan overhaalen, om 't onder zynen naam in 't licht te laaten komen, is gereedlyk te begrypen; maar 't doet ons zeer vreemd, dat jonge Boekverkoopers kunnen besluiten, om een oud Man, min of meer, ten toon te stellen, met onder hun naam zodanig een geschrift uit te geeven; waar door zy zich zelven de agting by alle braave Lieden doen verliezen.

Emile *ou de l'Education*, *par* Jean Jaques Rousseau, *Citoien de Geneve.*

PUBLICATIE.

„ DE Staaten van Holland en Westvriesland: Allen de geenen „ die deeze zullen zien of hooren leezen, salut, Doen te „ weeten: Alzo *Jean Neaulme*, Burger en Boekverkoper te Am„ sterdam, van Ons verzogt, en ook den 10 Maart laatstleeden „ sub- en obreptivelyk geobtineert heeft Octroy voor den tyd van „ vyftien jaaren, tot het Drukken, doen Drukken, Uitgeeven en „ Verkopen van het Werk, genaamt EMILE *ou de l'Education par* „ JEAN JAQUES ROUSSEAU, *Citoyen de Geneve*, dog welk Werk door „ de voornoemde *Jean Neaulme*, met het zogenaamde regt van „ Copye, weder is verkogt aan *Marc Michiel Rey*, meede Burger „ en Boekverkoper te Amsterdam, en Wy naderhand met de aller„ uiterste verontwaardiging in ervaringe gekomen zyn, dat het „ zelve Werk *doorzaait is met zeer godlooze en verderffelyke stellin„ gen, strydende niet alleen tegen Gods Heilig Woord, maar ook di„ rect strekkende tot ondermeining, veragting, en omverwerping van „ den geheelen geopenbaarden Christelyke Godsdienst, en om aan de „ Jeugd de pernicieuste en gevaarlykste gevoelens dien aangaande in „ te boezemen.*

„ Zoo is 't: Dat Wy, niet tegenstaande het ten deeze verleent „ Octroy alleen tendeert tot verhoeding van schade voor den voor„ noemde *Jean Neaulme*, en geenzints eenige de minste approba„ tie van den inhoud van het voorschreeve Werk involveert, ne„ maar in tegendeel wel expresselyk meedebrengt, dat in gevalle „ daar

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* I D. bl. 68.

„ daar inne iets onbehoorlyks kwam te influeeren, al het zelve door
„ den Verzoeker van het zelve Octroy ten zynen laste zoude moe-
„ ten werden verantwoord, egter tot een doorslaande blyk van
„ Onzen hertelyken afkeer van de voorschreve God-onteerende
„ stellingen, en van de billyke indignatie, waar meede Wy deswe-
„ gens zyn aangedaan, goedgevonden hebben, gelyk Wy goedvin-
„ den by deezen, het meergemelde door Ons op den 10 Maart laatst-
„ leede geaccordeert Octroy te annulleeren en in te trekken, ge-
„ lyk Wy het zelve annulleeren en intrekken mits deeze; en wy-
„ ders te verklaaren, dat Wy het voorschreeve Werk houden *voor
„ ten hoogste godloos, schandaleus, ergerlyk en profaan, en te tendee-
„ ren om de onervaare Jeugd van den eenigen weg ter zaligheid,
„ zynde het waaragtig Geloove in Jesus Christus, af te leiden*; ver-
„ biedende daarom op het ernstigste de voornoemde *Jean Neaul-
„ me, Marc Michel Rey*, en alle andere Boekdrukkers en Boekver-
„ koopers, mitsgaders alle Persoonen, van wat qualiteit of condi-
„ tie dezelven zouden moogen zyn, het zelve Werk hier te Lande
„ te drukken, herdrukken, of in te brengen, of ook in het Neder-
„ duitsch of in andere Taalen over te zetten, distribueeren of uit
„ te geeven, of elders uitgegeeven zynde, te debiteeren, op een
„ boete van duizend guldens, en pœne van arbitrale correctie, zelfs
„ aan den Lyve, na exigentie van zaaken, maar ter contrarie las-
„ ten en beveelen Wy alle dezelve Boekverkoopers en Boekdruk-
„ kers, aanstonds na dat deeze tot haare kennisse gekoomen zal
„ zyn, alle zodanige Exemplaaren als zy van het voorschreeve
„ Werk onder haar zouden moogen hebben, over te leeveren, en
„ te behändigen aan de Officieren of Magistraaten van de Steden
„ en Plaatsen daar zy woonagtig zyn, op pœne van contrarie be-
„ vonden werdende gedaan te hebben, of daar van in gebreeken
„ gebleeven te zyn, deswegens als vooren gemulcteert, en gecor-
„ rigeert te zullen werden; ten welken einde Wy alle Onze Offi-
„ cieren en Justicieren ordonneeren en gelasten, scherpelyk toe
„ te zien, dat deeze Onze ernstige wille en begeerte alomme exac-
„ telyk werde nagekoomen, en tegens de Overtreeders derzelver
„ zonder eenige conniventie of dissimulatie na den inhoud deezes
„ met alle rigeur te procedeeren.

„ En op dat niemand hier van eenige ignorantie koome te pre-
„ tendeeren, zoo beveelen Wy, dat deeze niet alleen alomme ge-
„ publiceert en geaffigeert zal werden daar het behoort, en in ge-
„ lyke zaaken te geschieden gebruikelyk is, maar dat dezelve ook
„ in alle de publique Nieuwspapieren en Journaalen, welke bin-
„ nen deeze Provincie werden gedrukt en uitgegeeven, zal wer-
„ den geinsereert.

„ Gedaan in den Haage onder het klein Zeegel van den Lande
„ den 30 July 1762.

Onder stond,

ter Ordonnantie van de Staaten.

(was geteekend)

ARIS V. D. MIEDEN.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,

De noodzakelykheid van ene spoedige Bekeering, ter waarschouwing tegen het uitstel van dezelve, voorgesteld en aangedrongen, door J. H. Schacht, *Dienaar des Goddelyken Woords te Ter Aa. Te Amsteldam by* Hendrik Vieroot MDCCLXII. *behalven de Voorreden 372 bladzyden in octavo.*

Zynen Evenmensch te onderrigten in die dingen, welken het eeuwige welweezen der onstervelyke ziele betreffen, hem inzonderheid te waarschouwen tegen eene der verdervelykste verleidingen, die by veelen eenen grooten invloed heeft, en hem in gevolg daar van aan te spooren, om, zonder eenig uitstel, een naarstig gebruik te maaken van den dag der zaligheid, welken Gods genade hem nog doet beleeven, is het hoofdoogmerk van den Eerwaarden *Schacht* in dit geschrift; het geen wy, als een weldoorwrogt en zeer stigtelyk werkje, met genoegen doorbladerd hebben.

Onze Schryver vangt aan met eene ophelderende verklaaring der woorden, Jez. LV. 6; *Zoekt den HEERE, terwyl hy te vinden is: roept hem aan, terwyl dat hy naby is.* Deeze vermaantaal, zo veel 't naar 't doelwit noodig was, opgehelderd, en kortlyk ter betragtinge aangedrongen hebbende, gaat hy over om de daar in voorgestelde pligten nader te ontvouwen, de daar in voorkomende denkbeelden in een helderder daglicht te stellen, en met meer kragt tot zyn oogmerk over te brengen; om uit dit alles de verpligting tot eene spoedige bekeering, met wederlegging van alle tegenwerpingen en uitvlugten, in vollen nadruk te toonen. —— Ten dien einde verledigt hy zich om, in de eerste plaats, een onderscheiden denkbeeld te geeven van *de natuur en eigenschappen des geloofs en der bekeeringe*; om vervolgens te doen zien, *de noodzakelykheid en gepastheid des geloofs en der bekeering tot zaligheid.* Zyn Eerwaarde doet dit niet, om dat hy eenige nieuwe denkbeelden des aangaande had voor te draagen; zyne begrippen daar omtrent zyn eenstemmig met de vastgestelde leer der Kerke, zo als dezelve door de bescheidenste Leeraars gewoonlyk verklaard wordt; maar hy agtte het noodig dit bepaalder onder 't oog te brengen, uit rede, dat het den meesten menschen aan een regt

duidelyk begrip van deeze dingen ontbreekt; en wel inzonderheid van 't onafscheidelyke verband deezer zaaken; waar door ze zich niet zeldzaam, in 't voeden van valsche denkbeelden des aangaande, verleiden, ongeloovig en onbekeerd blyven. Hierom legt hy 't 'er boven al op toe, om op eene overtuigende wyze te doen zien, het verband dat 'er is tusschen Geloof en Bekeering, tusschen deezen en de eeuwige Zaligheid; op dat men erkenne, *dat het onmogelyk zy het geloof te bezitten, zonder de bekeering, of de bekeering waarlyk ondernomen te hebben, zonder het geloof; en dat het ene blykbare tegenstrydigheid insluite, ongelovig en onbekeerd, en nochthans zalig, te wezen.* —— Aan de betooging deezer grondstellingen hegt zyn Eerwaarde eene verhandeling over *de meest gelegene tyden, en meest gepaste aanleidingen ter bekeering;* waar uit blykt dat de tegenwoordige leeftyd alleen daar toe geschikt is, en dat in denzelven de jeugd en de gezonde dagen de welgelegene tyden ter bekeering zyn; als mede dat onder de meest gepaste aanleidingen boven al te tellen zyn, naar het lichaam, de weldaaden en oordeelen, die de hoogste Regter den menschen toezendt, en naar de ziel, de uitwendige genademiddelen, en de inwendige overtuigingen des gemoeds, die de goedertierene God verleent. Uit deeze opgemelde zaaken leidt onze Autheur vervolgens by wettige gevolgtrekking af, onbetwistbaare *drangredenen ter spoedige bekeering*, die hy ons ten duidelykste en nadruklykste voor den geest brengt; en, of dit alles nog niet genoeg waare tot overtuiging, zo gaat hy verder, en betoogt ten bondigste, *dat het uitstel der bekeering dwaas en onredelyk, ja grouwelyk en onverschoonelyk zy.* —— De Eerwaarde *Schacht* wel voorziende, dat veelen, niet tegenstaande zyne duidelyke, kragtige en overtuigende redeneering voor de noodzaaklykheid, en tegen het uitstel der bekeeringe, zeer gereed zouden zyn, om dezelve, door eenige tegenwerpingen en uitvlugten, zo niet geheel, immers gedeeltelyk, van haare kragt en klem te berooven, kan dit zyn geschrift niet besluiten, zonder alvoorens de kragtloosheid te toonen, van alles wat het zondige hart gewoon is in te brengen; wanneer 't het uitstellen der bekeeringe tragt voor te spreeken. Dit beweegt hem de twee laatste Hoofdstukken te besteeden, tot het tegengaan van alle zodanige bedenkingen. In den loop zyner redeneeringe heeft hy telkens agt gegeeven, op byzondere uitvlugten of tegenwerpingen, die zyne betooging mogten tragten te verydelen; maar in deeze Hoofdstukken verledigt hy zich tot het *oplossen van de voor-*

naam-

naamste tegenwerpingen, *en 't affnyden van de meest bekende uitvluchten des Zondaars*, welken tot het geheele onderwerp betrekkelyk zyn; en die niet zeldzaam van zo veel gewigt geoordeeld worden, dat men waane, hier door allen aandrang ter spoedige bekeering te verydelen. Onze geagte Schryver gedraagt zich in dit slot niet min manlyk dan in al 't voorgaande; en men kan duidelyk gewaar worden, dat hy met oplettendheid heeft nagegaan, de werkzaamheid van 't zondige hart; dat, hoe overtuigd, egter alles blyft aanwenden om 't uitstellen der bekeeringe te verdeedigen, zelfs in zo ver, dat het toevlugt neeme, tot denkbeelden, die tot de uiterste ongerymdheid voortgaan. —— De schryfstyl en redeneertrant van zyn Eerwaarden, mag men eenvoudig doch tevens deftig noemen: zyne manier van behandeling is geschikt naar de vatbaarheid van 't Gemeen; en bezield met eenen manlyken ernst, die den Leezer tot aandagt noopt: waar toe ook zeer veel toebrengt, dat hy voor 't meerendeel zyne aanspraak tot den Leezer zelven wendt, om hem daar door, gelyk hy in zyne Voorreden te kennen geeft, „ te inniger te treffen, en tevens te verhoeden, dat hy in „ de blote bespiegeling der voorgestelde zaken, by welke „ zyn herte ongeraakt en onverbeeterd bleef, niet berusten „ zoude".

Men leeze hier, ten staal van 's Mans schryfwyze, zyne wederlegging van 't redelooze misbruik, dat zommigen maaken, van 't voorbeeld van den éénen der moordenaaren die met Jesus gekruist werden; welk gedeelte wy te meer in deezen uitgekoozen hebben, om dat het misbruiken daar van zo zeer gemeen is. Onze Autheur, in 't wederleggen van hun, die zich beroepen *op de voorbeelden eener spaade bekeeringe*, opgemerkt hebbende, dat dezelven ten uiterste zeldzaam zyn, dat het getal der zulken, daar men staat op zou durven maaken, nog kleiner is, en dat het derhalve de zinloosheid zelve zou weezen, zyne kostelyke ziel op zo glibberige gronden aan een eeuwig verderf te waagen, gaat daar op over om het eenige voorbeeld eener spaade bekeeringe, het welk uit de Heilige Schrift wordt aangevoerd, een weinig nader te bespiegelen. Gy begrypt, [*dus vangt hy naa dit voorstel aan*] „ gy begrypt ligtelyk, Lezer, dat ik *éénen* „ *der kwaaddoenderen* be-oge, die met Jesus gekruist wierden (*). Gy hebt te dikwils van dit geval horen gewag „ maken, en gy zult 'er te veel tot uw voordeel in meenen „ te

(*) Luk. XXIII. 39—43.

„ te vinden, dan, dat gy het niet, ter uwer verantwoor-
„ ding, of immers ter uwer geruſtſtelling, zoudt aanhalen.
„ My dunkt, ik hore u zeggen: *Deze menſch, een rover, een*
„ *moordenaar, die dus opentlyk door de Overheid geſtraft word,*
„ *is nochthans in de laatſte ogenblikken van zyn leven krachtda-*
„ *dig bekeert; en ontwyfelbaar zalig geworden!* My dunkt,
„ ik hore 'er u dit, voor u (zo gy meent) alleszins gunſtig
„ beſluit uit opmaken: *Dus kan ik ook, al is myn uurglas*
„ *ſchier uitgelopen, evenwel noch bekeert en behouden worden.*

„ In deze ſluitrede onderſtelt gy, dat die moordenaar aan
„ 't kruis eerſt tot inkeer gekomen zy. En dit moet gy
„ onderſtellen, zal de toeeigening, die gy hier by maakt,
„ van enige de minſte klem zyn. Maar, ik bidde u, hoe
„ zult gy deeze onderſtelling konnen goed maken? 1. Uit
„ zyne misdaad, mogelyk, om dat hy een *moordenaar* ge-
„ noemt word (*). Ik zal niet aandringen, dat hy dezen
„ naam door énen enkelen doodſlag, en in enen oproer te-
„ gen de Romeinſche heerſchappy, hoedanige te dier tyd
„ zeer gemeen onder de Joden waren, kan gekreegen heb-
„ ben, ſchoon hy anders een onbeſproken leven geleid had.
„ Want het grondwoord doed my veel eer denken, dat hy
„ een ſtruikrover geweeſt zy (†). Het zal genoeg zyn, dat
„ zyne gevankenis hem reeds aanleiding tot een oprecht be-
„ rouw wegens zyne vorige levens-wyze kan gegeven heb-
„ ben. Waarlyk, het verhaal der Evangeliſten nopens de-
„ ze moordenaren is zo beknopt, dat wy 'er niets zeekers,
„ 't zy aangaande de byzonderheden hunner misdaad, 't zy
„ aangaande hun gedrag voor de uitvoering der doods-ſtraf-
„ fe, uit beſluiten konnen. Wat dezen enen betreft, wel
„ is waar, hy was een moordenaar, en hy zelf erkende, dat
„ hy zo wel als zyn medgezel *rechtvaardiglyk in dit oordeel*
„ *was*, dat zy *[ſtraffe] ontvingen, waardig 't geen zy gedaan*
„ *hadden* (§). Weet gy ondertuſſchen, waar in zyn moord
„ beſtaan, of hoe lang hy deze ſtruikrovery gepleegt had?
„ Weet

(*) *Matth.* XXVII. 38, 44. *Mark.* XV. 27.

(†) Schoon 't grondwoord van dien aart zy, dat het onzen Schryver doe denken op *een ſtruikrover*, 't is egter zodanig een woord, dat het ook gebruikt worde van Barabbas, *hy was λῃστὴς een moordenaar*, *Joh.* XVIII. 40. en deeze wordt omſchreeven, niet als een *ſtruikroover*, maar als iemand, *die in een oproer in de ſtadt eenen dootſlag gedaan hadde, en daarom in de gevangeniſſe geworpen was. Mark.* XV. 7, *Luk.* XXIII. 19.

(§) „ *Luk.* XXIII. 40, 41.

„ Weet gy, hoedanig een mensch hy, voor dien ongeluk-
„ kigen stap, geweest zy? Weet gy, welke indrukkingen
„ en overtuigingen, welk leedwezen, welke boetvaardig-
„ heid, welke gemoedsverandering, welke genade-werkin-
„ gen van den Geest des geloofs en der bekeering, hy, ze-
„ dert zyne gevangenneeming, in zyn binnenste bespeurt
„ hebbe? 2. Misschien besluit gy uwe onderstelling uit de
„ openbare straffe, die hem wierd aangedaan. Maar, be-
„ denkt gy dan niet, dat de Overheid gewoon is, en ver-
„ plicht is, zulke misdadigers volgens de wetten, anderen
„ ten afschrik, te straffen, zonder daarby derzelver berouw
„ of inwendig bestaan voor God, in aanmerking te neemen.
„ 3. Ja maar twee Evangelisten berichten ons, dat *de moor-*
„ *denaars* den Heere Jesus *gesmaad* en gelasterd hebben (*);
„ 't geen u misschien, met zommigen, doed geloven, dat
„ ook deze ene kwaaddoender, in den beginne, zig aan
„ deze euveldaad hebbe schuldig gemaakt, en daar na eerst
„ bekeert zy. Edoch, vermaarde Uitleggers hebben over-
„ lang getoont, dat deze bevatting ongegrondt zy (†).
„ Immers, *a.* die twee Evangelisten spreeken slegts in 't
„ voorbygaan van de lastering dezer moordenaaren, en,
„ terwyl zy het meervoudig getal voor het enkelvoudige
„ gebruiken, (waar van meer staaltjes by de H. Schryvers
„ gevonden worden;) willen zy alleen aanwyzen, dat de
„ Heiland door allerlei soort van menschen, zyne medely-
„ ders zelfs niet uitgezonderd, beschimpt zy. Lukas in
„ tegendeel, die ons uitvoeriger bescheid van dit geval
„ geeft, getuigt uitdrukkelyk dat een *van de kwaaddoenders*
„ Jesus *lasterde*, maar, dat *de andere hem* ernstig *bestrafte* (§) *b.*
„ Deze andere verwyt zynen makker het ongelyk, dat hy
„ den onschuldigen Jesus aandeed, maar hy beschuldigt zig
„ zelven niet, nog toont het minste berouw, wegens zyne
„ eige spotternyen, 't welk echter noodzakelyk en van de-
„ zen bekeerden buiten twyfel te wachten was, zo hy zig
„ daar aan insgelyks voor af had schuldig gemaakt. *c.* Was
„ hy nu eerst tot inkeer gekomen, zelfs na dat hy den Hee-
„ re Jesus gelastert had, de Evangelisten zouden waarschy-
„ ne-

(*) *Matth.* XXVII. 44. *Mark.* XV. 32.

(†) „ In 't Nederduitsch kan men hier over nazien *Bynæus*
„ *Gekruiste Christus*, bl. 503. *J. Hillenius Schriftuurlyke Voorbeel-*
„ *den van bekeering*, bl. 441—444. en anderen.

(§) *Luk.* XXIII. 39, 40.

„ nelyk van zo opmerkelyk ene verandering niet gezwee-
„ gen hebben, nog van de uitwendige aanleiding, waar
„ door dezelve zy te weeg gebragt.

„ Zo krachteloos zyn alle bewys-redenen voor deze uwe
„ onderſtelling; en ik mag met even zo veel, indien niet
„ met meerder, recht het tegendeel vaſt ſtellen. Immers,
„ daar word niet gezegt, (zelfs de minſte zweem is 'er niet
„ van;) dat deze moordenaar eerſt aan het kruis zy bekeert
„ geworden. Wat meer is, daar zyn blyken; die ons doen
„ vermoeden, dat voorheen al de beginſelen ener ware be-
„ keering by hem hebben plaats gehad. De beſtraffing van
„ zynen mede-broeder toont, dat de vreze Gods diepe wor-
„ telen in zyn herte geſchoten had, dat hy het grouwelyke
„ zyner misdaad, en de rechtvaardigheid der ſtraffe, welke
„ hy lyden moeſt, levendig begreep; welk begrip nauw-
„ lyks in hem zyn konde zonder een overtuigd gezicht en
„ ſmertelyk berouw van zyne zonden. Hy zegt: *Vreeſt gy*
„ *ook God niet, daar gy in 't zelfde oordeel zyt? En wy toch*
„ *rechtvaardiglyk: want wy ontvangen [ſtraffe,] waardig 't*
„ *geen wy gedaan hebben: maar deze heeft niets onbehoorlyks*
„ *gedaan!* (*) Het getuigenis, dat hy in deze laatſte woor-
„ den aan Jeſus onſchuld geeft, en het verzoek dat hy 'er
„ byvoegt: *Heere, gedenkt myner als gy in uw Koningryk zult*
„ *gekomen zyn!* (†) tonen allerklaarſt, dat hy niet alleen ge-
„ noegzame onderrichting van deszelfs perſoon en Koning-
„ ryk had, maar ook, dat hy daar aan eene gelovige toe-
„ ſtemming gaf, en daar op al zyn vertrouwen veſtigde.
„ Te verwonderlyker waren dit geloof en dit vertrouwen,
„ alzo de Heiland tegenwoordig in de uiterſte vernedering
„ zig bevond, en van allen zonder onderſcheid verlaten,
„ beſchimpt en mishandelt wierd.

„ Om deze redenen, en om meer andere, die ik thans
„ kortheidshalven niet zal ontvouwen, zoude men konnen
„ denken, dat die moordenaar, wel verre van tot het einde
„ van zyn leven in de roekeloosheid volhardt te hebben, te
„ voren reeds door Gods genade krachtdadig verandert zy,
„ hoewel het onbetwiſtbaar blyft, dat deze genade hem bo-
„ ven al in zyne laatſte ogenblikken, op enen ongemeen ho-
„ gen trap, verlicht en onderſteunt hebbe.

„ Meent gy, onaangezien dit alles, uw gevoelen even-
„ wel vaſt te konnen houden, ik zal, om alle mogelyke in-
„ ſchikkelykheid te oeffenen, u voor een ogenblik gelyk
„ ge-

(*) *Luk.* XXIII. 40, 41. (†) vs. 42.

„ geven. En nochthans zult gy daar mede niets konnen „ uitrichten.

„ 1. Het zy eens zo, dat deze mensch aan 't kruis eerst „ bekeert is. Wat voor recht hebt gy, zondaar! om uwen „ toestand met den zynen te vergelyken? Geen het minste „ recht voorwaar! Had hy dat Euangelielicht, die genade- „ middelen, die geleegenheden en vermaningen ter bekee- „ ring gehad, die gy genieten mogt? Had hy zyne bekee- „ ring moedwillig, tot de laatste uuren uitgestelt? Niet „ minder als dat! Want, zo hy niet eerder in den Heere „ Jesus gelooft, niet eerder zig bekeert heeft, moet hy te „ voren, of geheel onkundig daar omtrent, of daar van „ wel enigszins onderrigt geweest, maar zonder indrukken „ gebleven zyn. In geen van beide deze gevallen kont „ gy u met hem gelyk stellen. Gy zyt niet alleen niet on- „ kundig aangaande *de verlossing; die in Christus Jesus is* (*); „ maar gy hebt daar van ook, zedert zyne opstanding en „ verhoging, zedert de zending des H. Geests, zedert de „ uitbreiding der Evangelie-leere en der Kerke over den „ ganschen aardbodem, oneindig meer klaarheid en zeker- „ heid, gy hebt daarenboven oneindig meer vermaningen „ en opwekkingen tot geloof en bekeering, ontvangen, „ dan die moordenaar, van welken gy spreekt ooit of ooit „ genoten had: waar door uwe indrukkeloosheid des te „ strafbaarder word. Zo weinig overeenkomst heeft hy „ met u, of gy met hem!

„ 2. Het zy eens zo, dat deze mensch aan 't kruis eerst „ bekeert is. Dit geschiedde, terwyl de Heere Jesus nef- „ fens hem aan 't kruis hing; en het zou niet te verwonde- „ ren zyn, zo hier een gansch buitengewoon wonderwerk „ der Goddelyke genade gebeurt ware; op dat Jesus daar „ door als de Zaligmaker van zondaren, in zyn lyden zelfs, „ 't welk hy ten dien einde onderging, openbaar wierd. „ Maar, zal ene diergelyke omstandigheid ooit of ooit we- „ derom plaats hebben? Neen waarlyk! Geen grond dan is „ 'er, om ooit of ooit ene diergelyke bekeering te ver- „ wachten!

„ 3. Het zy eens zo, dat deze mensch aan 't kruis eerst „ bekeert is. Dit is nochthans het enigste voorbeeld van „ zulk ene spade bekeering, 't welk de H. Schrift vermeldt. „ En deze aanmerking is reeds genoeg, om u te doen be- „ grypen, hoe weinig rede gy hebt, om daar op te ver- „ trouwen.

„ 4. Het

(*) Rom. III. 24.

„ 4. Het zy eens zo, dat deze mensch aan 't kruis eerst „ bekeert is. Maar, ei lieve! slaa het oog eens op den an„ deren moordenaar, die in dezelfde uiterlyke omstandig„ heden zig bevond, en ondertusschen tot het einde toe „ ongelovig en onbekeerd bleef. Deze onbekeerde moor„ denaar waarschouwt u op 't krachtigste, het voorbeeld „ van zynen medgezel, die in de uure des doods bekeert „ wierd, niet tot vleeschelyke gerustheid, niet tot ene „ voorbedagtelyke opschorting uwer bekeering te misbrui„ ken. Deze onbekeerde moordenaar behoort u ten tegen„ gif te dienen, wanneer uw verdorven herte gereed is, om „ uit de spade bekeering van zynen makker een schadelyk „ vergif te zuigen.

„ Of dan *de* behoudene *moordenaar* aan 't kruis eerst be„ keert zy, is ten énemaal onzeeker. En al was het zo, „ zyne omstandigheden nochthans waren van de uwe groot„ lyks verschillende, ja zy waren zodanig, dat gy nooit in „ diergelyke omstandigheden geraken kont. Wat meer is, „ zyn medemakker, hoe zeer hem anderszins gelykvormig, „ had nochthans ene gansch strydige uitkomste. Vertrouw „ dan niet op 't geen maar ééns gebeurt is, en nooit, in „ dier voegen, wederom kan gebeuren. Laat u veel eer „ door den onbekeerden moordenaar waarschouwen, om „ uwe bekeering niet te vertragen. Laat u beweegen, om „ *den tyd uwer bezoeking* (*) zorgvuldigst waar te neemen; „ op dat uwe *ziele eens sterve den dood der oprechten, en uw* „ *uiterste zy gelyk het zyne!* (†)".

(*) *Luk.* XIX. 44. (†) *Num.* XXIII. 10.

Kort Ontwerp van de zedelyke oogmerken Gods, by de Schepping en Regeering deezer Waereld. Door Ph. Lud. Stat. Muller. *Hoogleeraar der Wysbegeerte en Medelid van het Duitsche Genoodschap op de Frederiks-Universiteit te Erlangen. Na den tweeden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, by* A. D. Selschap 1762. *Behalven de Voorreden* 182 *bladzyden in groot octavo.*

GElyk een verstandig Onderdaan, verzekerd dat zyn wyze Monarch niet zonder oogmerken regeert, uit honderd en meer voorvallen in de Regeering, de oogmerken zyner Overigheid kan uitvorschen, ontdekken en den verde-

deren loop van den ſtaat der Politike handelingen naar waarſchynlykheid voor af ontwikkelen: zo kan een verſtandig Chriſten, overtuigd dat de Alwyze Beſtierder van Hemel en Aarde in deszelfs regeering een bepaald doelwit heeft, uit de geſchiedeniſſen der Godlyke Regeeringe, het zedelyke oogmerk des Allerhoogſten afleiden; en, ziende dat de voorige geſchiedeniſſen der Godlyke Regeeringe regelen zyn der tegenwoordige, uit de tegenwoordige gevallen het toekomende beſluiten. Op deeze grondſtelling tragt de Hoog-Eerwaarde *Muller*, gelyk hy in de Voorreden van dit werkje te kennen geeft, uit de Godlyke handelingen het zedelyke oogmerk des Allerhoogſten, by de Schepping en Regeering deezer Waereld, te ontvouwen.

Ten dien einde gaat hy de Godlyke handelingen met der Menſchen-kinderen na, van het begin deezer Waereld tot op Moſes, van Moſes tot op Chriſtus, van Chriſtus tot op de tegenwoordige tyden; waar uit hy, onder voorlichting der Godlyke Openbaaringe, afleidt, wat men ten deezen opzigte heeft te verwagten van de tegenwoordige tyden tot op het einde der Waereld. —— Eene aandagtige beſchouwing van al het voorleedene, dat ter onzer kenniſſe gekomen is, toont, zynes agtens, zeer duidelyk, dat Gods zedelyke oogmerken, by de Schepping deezer Waereld, waaren, *zyne Heerlykheid bekend te maaken, en zyne Goedheid mede te deelen, met een uitzigt om voor zich een eeuwig Ryk toe te bereiden, waar in zyne getrouwe Onderdaanen voor altoos volmaakt gelukkig zouden zyn.* Ter bereikinge van dit doelwit, waaren Gods zedelyke oogmerken in de Regeering deezer Waereld, *het menſchdom te brengen tot de kennis van Gods voortreffelykheid, en 't zelve te beweegen tot eene ernſtige Deugdsbetragting, op dat zy, die daar door geoefend en geheiligd werden, deelen zouden in dien volmaakten gelukſtaat.* Alle de handelingen des Allerhoogſten zyn, naar de gedagten van onzen Autheur, van dien aart, dat alle zyne byzondere zedelyke oogmerken daar in t'zamen loopen: het welk hy tragt te bewyzen uit hoofde, dat alle die handelingen op eene verſtandige wyze ter bevorderinge hier van ſtrekken; en wel indiervoege dat de onderſcheidene bedeelingen onder de Aartsvaders, Moſes, en de Propheeten dit allenskens ophelderen, tot dat het eindelyk door Jeſus Chriſtus en zyne Apoſtelen in een helder daglicht is geſteld, en door de volgende geſchiedeniſſen tot op den tegenwoordigen tyd beveſtigd. Hier uit leidt dan onze Schryver af, dat ook al het volgende, tot aan de voleindiging der Waereld zal dienen, om het Menſchdom zedelyk volmaakter

ter te maaken, ter verkryginge der eeuwige gelukzaligheid. Dit leidt hem, ten flot van dit werkje, tot eene korte befpiegeling der eeuwigheid, waar in hy den gelukftaat der gezaligden ontvouwt, die in eene eindelooze eeuwigheid, van alle rampen en zwaarigheden ontheven, naar ziel en lichaam onveranderlyk in volle kragten gefteld, het volkomenfte vermaak deelagtig zullen worden; terwyl ze in een beftendigen aanwas van kennis, en onbefmettelyke heiligheid, zich eerft recht zullen verheugen en den eeuwigen God pryzen zonder einde.

Dit ftukje verdient ongetwyfeld geleezen te worden; fchoon wy moeten zeggen, dat het in etlyke byzonderheden niet met de vereifchte naauwkeurigheid is opgefteld; en dat onze geagte Schryver hier en daar zyne leevendige verbeelding den teugel fchynt te vieren, en meer ftellig of befpiegelende dan wel bewyzende voortgaat. Zyne fchryfmanier kan van dienft zyn voor veele Leezers, die geen vermaak fcheppen in een bepaalden redeneertrant, en de aanleiding van anderen behoeven om hunne gedagten eenigzins te vestigen: hier toe komt hun in deeze Verhandeling dikwerf de gelegenheid voor, by 't befchouwen van deeze en geene byzondere gefchiedeniffen, waar omtrent onze Autheur den Leezer opleidt, om het Godlyke oogmerk, en de wysheid der fchikkinge des Allerhoogften, na te fpooren. — Van dien aart is onder anderen zyne volgende bedenking over de gefchiktheid des tyds, ter zendinge van Jefus Chriftus in de Waereld.

In 't voorgaande aangemerkt hebbende, dat *de tyden van Nehemias tot op den Keizer Auguftus wierden aangewend, om de Waereld in het algemeen, en de Heidenen in 't byzonder, in een zodanige gefteldheit te brengen, dat de voor handen zynde Christelyke Godsdienft een fterke voortgang maaken konde*, zo laat hy zich verder over dit onderwerp aldus uit.

„ De Politike gefteldheit in de ryken der Waereld, de „ Zedelyke befchapenheid der Volkeren, en de byzondere „ toeftand der Jooden, waren drie gewigtige ftukken, wel„ ke door de Voorzienigheit Gods, tot de Openbaaring van „ *Chriftus*, moeften beftemd en toebereidt worden.

„ Deze ftaatkundige gefteldheden der Waereld, waren „ doen ter tyd, [*ten tyde van Nebemia*,] nog niet in die toe„ ftand, dat God door de zending van den *Meffias* zyn doel„ wit, (na de natuurlyke loop der dingen te rekenen,) had „ kunnen bereiken.

„ Door *Chriftus* zoude de Waereld in een volmaakter trap

van

„ van het geestelyke verstand des geheelen werks der ver-
„ lossing verplaatst, in de waarachtige Godsdienst verbeterd,
„ en tot het toekomende eeuwige leven bekwaam gemaakt
„ worden. De geheele Waereld aldus zoude van *Christus*
„ naricht ontfangen, en deszelfs Euangelium zoude in alle
„ Landen bekend worden.

„ Zo lang de Landen in onderscheidene Heerschappyën
„ verdeeld zyn, en onder het rechtsgebied veeler Koningen
„ staan, zo lang zyn de omstandigheden nog niet voordee-
„ lig genoeg, om eenige zaak op een eeven krachtige wys,
„ in allerley Landen bekend te laaten worden.

„ Was *Christus* terstond na de Babylonische gevangenis
„ gebooren, zo hadden misschien de *Egyptenaaren*, de *Per-*
„ *siaanen* en de *Grieken* zig niet veel daar uit gemaakt, dewyl
„ zy het voor een nieuwe tyding zouden hebben aangezien,
„ welke haar niet aanging, en het welke als een buitenlands
„ voorval, geen invloed op haare staaten had.

„ De Voorzienigheid liet derhalven de Monarchyën te
„ zaamen smelten. De eene verslond de andere, tot dat ein-
„ delyk de geheele Waereld genoegzaam onder eene regee-
„ ring gekomen was, in welke tyd dan ook *Christus* ver-
„ scheen, na de voorzegging van Daniël, *Dog ten tyde van*
„ *die Koningryken, zal God van den Hemel een Koningryk op-*
„ *rechten, dat nimmermeer verstoord word; en zyn Koningryk*
„ *zal op geen ander Volk komen: Het zal alle deze Koningryken*
„ *vermaalen en vernielen, maar 't zelve zal eeuwig blyven* (*).

„ De *Babylonische* Monarchy verging. De *Persiaansche*
„ wierd door *Alexander* verstoord. *Pompeus* de groote, ver-
„ overde *Jerusalem*, maakte de *Jooden* aan de *Romynen* cyns-
„ baar, en ontweldigde op die wys, kort voor de toekomst
„ van *Christus*, den Schepter van Juda (†).

„ De Romynen regeerden door Burgemeesteren, tot dat
„ *Octavius* zig door veele en langduurige oorlogen, meester
„ maakte van het geheele Keizerryk, en aangrenzende Lan-
„ den, en onder de naam van *Augustus*, door den Room-
„ schen Raad, als Keizer erkend en uitgeroepen wierd, waar
„ mede ook de *Griekssche* Monarchy en de *Egyptische* Regee-
„ ring een einde namen.

„ Deze omstandigheit was eerst de regte, op dat een ie-
„ der by de nieuwe Euangelische tyding: *Christus de Heere*
„ *zy gebooren te Bethlehem!* zyn toevlugt vond. Want zulks
„ geschiede onder het Rechtsgebied van den Keizer, daar
„ dan

(*) Dan. 2. vs. 44. (†) Gen. 49. vs. 10.

Verhandeling van de Sphærische *of Klootsche Zonnewyzers, door* Johann Hermann Knoop, *Mathematicus. Te Leeuwarden, by* H. A. de Chalmot 1761. *Behalven de Voorreden* 244 *bladzyden in groot octavo.*

DAt de Zonnewyzerskunde haare nutheid en vermaak heeft is overbekend, en 't kan derhalve den Liefhebberen dier oefeninge niet anders dan aangenaam zyn, dat zich iemand verledigt, om deeze kunst in een helderer daglicht te stellen, en de beoefening daar van gemaklyker te maaken. Dit doet ons vertrouwen dat het bovengemelde geschrift van den Heer *Knoop* door dezulken met greetigheid zal ontvangen worden: nadien het zelve eene zeer geregelde en duidelyke handleiding in de beoefening dier Kunst vervat; en wel byzonder in dat gedeelte van dezelve, het welk voor veelen eene nadere opheldering vereischte. — De Schryvers naamlyk, die over de Zonnewyzerskunde handelen, hebben zich veel al bepaald tot de *platte* en geene genoegzaame onderrigting gegeeven over de *klootsche Zonnewyzers;* in zo verre zelfs dat onze Autheur betuige *noit Schryver daar over gelezen of gevonden te hebben, schoon hy al veele, so niet de meeste, doorkeken hebbe* (*). Dit heeft hem bewoogen het stuk, om zo

(*) Deeze uitdrukking van den Heer *Knoop* in zyne Voorreden, en gelykluidend in 't Werk herhaald, naa 't afhandelen van de *Ronde Klootsche* Zonnewyzers, vermoeden we dat tot deeze soort en zyne vollediger manier van behandelen bepaald moet worden. Voor 't overige is 't waarschynlyk dat hem niet onbekend zal zyn; *Nieuwe Uitvinding der Zonnewyzers, waar in geleert wort een korte manier om veelderly Zonne-wyzers te maken;* door Frans Joosten van Workum. *Te Amsterdam voor* Jacobus Robyn 1690: welke Schryver ons onderrigt, hoe men door de schaduw van de Zon of eene brandende Kaars de Uurlinien zal trekken, op alle soorten van Zonnewyzers, *ook op een krom geboogen hout, het zy hol of rond.* Onze Autheur heeft ook naastdenkelyk wel gezien een Tractaat het welk ten Titel heeft, *Winckelige Wyser van de Sonnevolgen, hoe men deselve aan de opgerechte Plattingen of Muren, en in allerbande bolle Instrumenten, van den Platten, Klootschen en vermengden Vlackingen te zamen geset, konstelyck afteyckenen en vertoonen zal. Door* Bartolemæum Scultetum, *te Amstelredam by* J. v. Ravesteyn 1670. In welk Werk, in 't derde Deel, getoond wordt, hoe men een Zonnewyzer *in de* (a) *Kogelronden, Rondepylaren, Rondenaelden en andere vermenghde* (b) *lichamen* ontwerpen en brengen zal. Deeze Schryver, om dit nog in 't voorbygaan te melden, maakt in zyne Voorreden onder anderen ook gewag van *een bysonder Boeck* van An-

(a) *Sphæram, Cylindrum, Turbinem.* (b) *Corpora.*

zo te spreeken, op te vatten, daar hy zag dat anderen het gelaaten hadden; om den Leergierigen, hunne kundigheid in 't maaken van *platte Zonnewyzers* vooronderstellende, verder onder het oog te brengen, hoe men op een *Sphæra convexa* of *ronden kloot* veelerleie Zonnewyzers kan stellen; als mede hoe in een *Sphæra concava* of *hollen kloot* veelerleie uur- en andere cirkels te beschryven; waar aan hy dan nog gehegt heeft, een Berigt, hoe men de *Sphæra Armillaris Gnomonica* of *Hemel- Kring- Zonnewyzer* toestellen kan.

Dit werkje is, naa de opgaave der *algemeene Definitien en Hypothesen*, verdeeld in vyf afdeelingen; welker eerste handelt van de *klootsche Zonnewyzers* in 't algemeen, en van de *regulieren* in 't byzonder, en de tweede van de *irreguliere klootsche Zonnewyzers:* waar op de derde afdeeling ontvouwt, hoe men *de Bogens der Hemelsche Teikens en Daglengtens &c. in de klootsche Zonnewyzers* beschryft; en de vierde ten onderwerp heeft, de *Sphærisch concave*, of *Holle Klootsche Zonnewyzers*; geevende de vyfde eindelyk een Berigt van den *Hemel- kring- Zonnewyzer*. De manier van onderrigten en bewyzen door onzen Autheur in dit stuk gehouden is veel al eenvoudig, en gereedlyk na te gaan, op de vooronderstelde kundigheid van 't maaken der *platte Zonnewyzers*; te meer, nadien alles opgehelderd wordt door de bygevoegde Figuuren, welken naauwkeurig door den Heer KNOOP zelven getekend, en door den Heer *J. C. Philips* in 't koper gebragt zyn. Men zie dit, ten voorbeelde, in de volgende beschryving en nevensgaande figuur van een *bovensten Polaar-Zonnewyzer*, waar omtrent onze Autheur ons aldus onderrigt.

„ §. 23. Beschryft op een Papier een Cirkel, wiens *Dia-*
„ *meter* of *Radius* so groot is als die des *kloots*; en die den
„ *Æquator* of desselfs Vlak verbeeld, dan trekt door 't Cen-
„ trum regthoekig kruislinien (*), BC en DE, en laat DE
„ buiten de Cirkel verlengt syn: Verkiest dan de *Wyser-styl-*
„ *hoogte* proportioneelyk naar de Kloot, set dese Hoogte of
„ Lengte uit E tot G: dan beschryft uit G een Cirkel van
„ grootte naar believen, en door G trekt een Regthoekige
„ Linie of Parallel met BC, namelyk HI; deelt vervolgens
„ elk Quadrant HK en IK in 6 gelyke deelen; dan trekt uit
't

Andreas Stiborius Bavarus, *van de* (a) *Sonnevolgen en* (b) *uitgebolde Klooten, Pylaren, Kantige Naelden en Ringen te maken van verscheyden banteering* &c.

(a) *Solariis.* (b) *Concavis Sphæricis Pyramidalibus Annularibus.*
(*) Tab. III. Fig. 4.

II. *Aanmerking.*

„ §. 25. In plaats van een regte *Wyser-styl*, Fig. 5. Tab. III.

(*) Fig. 4.

„ III; kan men ook een *Wyser* maken gelyk de 6de Figuur
„ aantoont: *ab* is de Radius des Kloots, *bc*, de voorheen
„ bepaalde hoogte, die regthoekig door *ac* is; en so lang als
„ de Uur breed gemaakt word: Dese *Wyser* moet in de Meri-
„ diaan van 12 regthoekig geset worden; sodanig, dat *b* in 't
„ Punt komt daar de Meridiaan van 12 den Æquator snyd,
„ en *fg* in die Meridiaan: synde dese *Wyser* beter als de vo-
„ rige enkelde *Wyser-styl*; dewyl desselfs geheele Linie *de*
„ de uuren aanwyst, maar van de vorige alleen 't punt *g*.

III. *Aanmerking.*

„ §. 26. De *Grootte* en *Gedaante* deses *zonnewyzers* kan men
„ maken naar believen, dog moet men agt geven, dat die
„ met de proportie des Kloots overeenstemmen, en 'er nog
„ bekwame plaats voor de volgende Zonnewyzers overblyve.
„ De *Gedaante* wordt 't best naar de *Tropici* of Zonne-keer-
„ kringen geschikt, welke dus ook de grootte 't best bepalen;
„ als de *Wyser-styl* proportioneerlyk lang genomen is.

IV. *Aanmerking.*

„ §. 27. Men sal bevinden, dat 'er geen meer uuren in
„ dese *Wyser* kunnen komen, als van 8 des Voor de middags
„ tot 4 uuren 's Na de middags, om dat de Raak-Linien (*)
„ G6, G7, en G6, G5, voorby de Kloot vallen, ten ware
„ men den Wyser heel kort of klein maken wilde (§. 24);
„ Edog de uuren die in dese Wyser ontbreken, sullen de
„ *Orientaal-* en *Occidentaal-Wysers*, en de overige vergoeden.

Demonstratie.

„ §. 28. Om hier een goed denkbeeld van dese *klootsche*
„ *zonnewysers* te verkrygen, en te bevatten, uit wat grond
„ de Uur-cirkels voortkomen en getrokken worden, so moet
„ men sig voorstellen, dat wanneer op een zeker uur de
„ schaduwe van de punt des Wysers, G, op de Kloot valt,
„ die schaduwe met de Zonne en 't punt des Wysers (of met
„ de *Asse* des *Wysers*, *de*, Fig. 6.) in een Linie en Vlak staat,
„ het welk met de grote Meridiaan des Hemels van deselfde
„ Uur, en in desselfs Vlak begrepen is: Verbeeld men sig nu,
„ dat dit Vlak door de *Sphæra* of Kloot heen gaat, so volgt,
„ dat sulks een *segment* of *stuk* van de Kloot afsnyd: Vermids
„ nu een sodanige *Afsnyding* niet anders als een ronde Cir-
„ kel

(*) Fig. 4.

„ kel rondom de Kloot veroorzaaken kan, (gelyk aan die
„ geenen bekent is, die maar iets in de Geometrie gearbeid
„ heeft, en wy dese seer nuttige gronden hier niet kunnen
„ ophalen) so blykt hier uit dat de Uur-cirkels alle, dewyl
„ het met alle even eens gelegen is, volkomene Cirkels, of
„ stukken daar van syn: Wyders, vermits het 't zelfde is, of
„ de Zonne om de *Wereldts-Asse*, of om een andere *Asse*, die
„ met deselve evenwydig is, draait, en de schaduwen van
„ beide *Assen* altyd Parallel zyn, (voortkomende uit de gro-
„ te Afstand der Zonne van onsen Aardkloot), so volgt,
„ vermits ook hier de *Wyser*, *de* (*), met de *Asse* des Kloots
„ evenwydig is, en beide evenwydig met de Wereld-Asse
„ zyn, (te weten als de Kloot behoorlyk geset is), dat ook
„ 't verbeelde Vlak van de eene of de andere Uur-cirkel even-
„ wydig met 't Vlak van de *Meridiaan* des Kloots van de
„ selfde uur syn moet; en dat by gevolg ook de Polen van
„ die *Meridianen* de *Centrums* der Uur-cirkels van de gelyk-
„ namige uuren syn, waar uit deselve op de Kloot moeten
„ getrokken worden, na dat de Rakings-punten der uuren
„ in de *Æquator* op de Kloot gevonden en bepaalt syn.

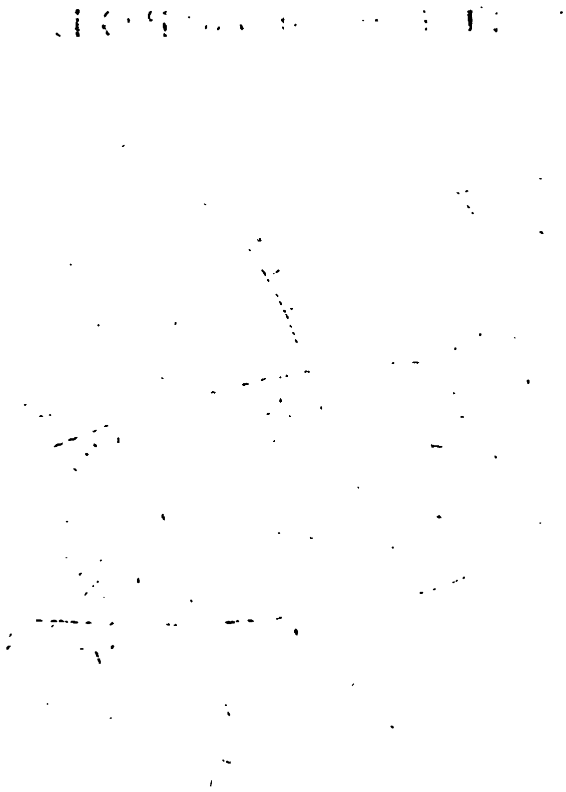
„ §. 29. By voorbeeld, in de 4de *Figuur* verbeeld de gro-
„ te Cirkel den *Æquator* des Kloots, waar in, door de ver-
„ deling des Halfronds HKI (dat hier den halven omloop
„ der Zonne om de *Asse* die door G gaat verbeeld) in 12 ge-
„ lyke Deelen, de Uurpunten 8, 9, 10, 11, 12, 1, 2, 3, 4,
„ gevonden hebbende, so neemt, by voorbeeld, het 11 Uur-
„ punt, op welke tyd dat punt met 't punt des *Wysers*, G,
„ en de Zonne, als ze in de *Æquator* verseert, in een Linie
„ staat, of in een Vlak begreepen is, verlengt men nu dese
„ Linie G 11, van G tot T, en trekt ook van 't Meridiaan-
„ punt des Kloots van XI door 't Centrum A tot weer aan
„ XI een Linie, so is G T evenwydig aan dese Linie. Dewyl
„ nu verders de Linie, 11 T, is de Afsnyding of anders de
„ Diameter van 't *segment* des Kloots T C L N P &c. en dus
„ de Diameter des Uur-Cirkels van 11 Uur, so sal, wanneer
„ men dese Linie, 11 T, in tweeën gelyk deelt, in V, en
„ daar uit een *Perpendiculaar* opstelt, deselve raken in L of
„ V, het welk de *Polus* is, waar uit de *Meridiaan* van XI op
„ de Kloot getrokken word; en by gevolg, sal dese *Polus*
„ ook 't *centrum* wesen van de Uur-Cirkel van 11 Uur in
„ dese *Polaar-zonnewyser*, en van meer andere.

„ §. 30. Ik heb hier om de Konst, en ook tot meerder

„ Op-

(*) Fig. 6. en 7.

(§) *Vaderl. Letteroef.* D. I. pag. 248.

(*) Fig. 6. en 7.

„ Opheldering, een *Ortographische Figuur* (*) 'er bygevoegt, „ dog die niet ligt van elk sal bevat worden; maar deselve „ kunnende verstaan, so geeft se een groot Ligt in alle de „ *Sphærische zonnewysers*, vermits daar in de grond deser saa„ ke klaarlyk gesien kan worden.

V. *Aanmerking.*

„ §. 31. Als men de Halve Uuren aantonen wil, so moet „ men de Afstanden der gevondene heele *Uur-stippen* in de „ Cirkel, HKI, (†) elk in twee gelyke deelen afdelen, en „ daar door uit G Raak-linien trekken tot aan de grote *Æ-* „ *quators-cirkel*, en vervolgens door de gevonden Raak-pun„ ten de halve Uur-cirkels; te weten, uit 't midden tusschen „ de Polen van gelyke Uuren in de *Æquator* des *Kloots*; dat „ verder nu niet beswaarlyk te bevatten syn sal: Edog dese „ *halve Uur-cirkels* trekt men niet ligt, om dat deselve om„ trent de Middag te digt by malkander komen; ten ware „ dat men een heel grote *Kloot* toestellen wilde.

Op eene dergelyke wyze handelt men ook, gelyk onze Autheur vervolgens meldt, in 't maaken van den *benedensten Polaar-zonnewyzer*: „ bestaande, *zegt hy* 't onderscheid alleen „ daar in, dat deselve in de *Æquator* tegen 't Noorden in „ de *Meridiaan* van 12 bepaalt word, en dat 'er niet meer „ als vier *Uur-cirkels* op nodig syn te beschryven, namelyk „ die van 4 en 5 des Morgens, en van 7 en 8 's Avonds, de„ wyl de overige Uur-cirkels niet van de Zonne kunnen be„ schenen worden, en by gevolg onnut syn.

(*) Tab. IV. Fig. 7. (†) Fig. 4.

Natuurkundige Uitspanningen, behelzende eenige waarneemingen over sommige zee-Planten en zee-Insecten, benevens derzelver zaadhuisjes en Eijer-nesten door JOB BASTER, *Doctor in de Medicynen, Lid der Keizerlyke Academie en der Koninglyke Engelse en Hollandsche Maatschappyen der Wetenschappen. Derde Stukje. Te Haarlem by* J. Bosch, 1761. *Bladz.* 117—170. *in groot quarto.*

VAn de twee eerste Stukjes van deze *Uitspanningen* hebben wy in vroeger tyd, den Lezer berigt gegeeven (§). De Heer BASTER dezelven vervolgende, zullen wy ook van de-

(§) *Vaderl. Letteroef.* D. I. pag. 248.

dezen eenig verslag doen, welken geen minder opmerkenswaardige zaaken vervatten dan een der twee voorgaande Stukjes. De *Mosselen* verschaffen het eerste onderwerp van deze Verhandelingen. De Mossel, zegt de Schryver, is een tweeschaalige Schulpvis, wiens beide schelpen aan de binnenzyde uitgehold, en van voren rond zyn, doch naar achteren spits en puntig toelopen. Onder de zeventienderhande soorten, door LINNÆUS opgeteld, is de beroemde Zeeuwsche Mossel de tiende, en wordt van hem genoemd de *Eetbaare Mossel, of de gladde blaauwe Mossel, met van achteren spits aflopende schelpen, en die op de wyze der Pinnæ (a) zich vast spint.* De Mossel heeft het vermogen om zich van de eene naar de andere plaatse te kunnen bewegen, door middel van een lid, 't welk uitwendig de gedaante van eene tong heeft, waar mede hy zich ook vast kan spinnen. Zyne schulpen openende steekt hy dit deel, somtyds ter lengte van een duim of anderhalf uit, en het zelve door een kleverig vogt, daar het mede bezet is, aan zeker lichaam vast gehegt hebbende, trekt hy zich, al voortschuivende, daar naar toe. Het vast spinnen geschiedt op deze wyze: de Mossel door het gevoel een bekwaame plaatse gevonden hebbende, legt zyne tong daar tegen aan, en houdt haar 'er eenigen tyd op; wanneer hy dan de tong in zyne schulpen te rug trekt, ziet men dat een draad gesponnen is. Dit herhaalt hy zo dikwils als 't hem belieft, doch spint zelden meer dan 3, 4 of 5 draden op een dag, maar by lengte van tyd somtyds wel dertig of veertig, waar door hy dan, als aan zo veele kabels, vertuit ligt. Een Mossel zich eens vastgesponnen hebbende, kan zich niet wederom los maken, maar moet op dezelfde plaatse altoos vastgehegt blyven. Wanneer hy vreest dat de draden te oud en onsterk worden, spint hy wederom nieuwe, en de laatst gesponnene zyn de witsten. Een Mosseltje hoe klein het ook zy, heeft reeds het vermogen van zich dus vast te kunnen spinnen, doch de lengte en dikte der draden, is dan ook evenredig naar de grootte en krachten van zyn lichaam.

Den

(a) De *Pinnæ* zyn zeer groote tweeschaalige langwerpige Schulpvisfen in de Middelandsche Zee, somtyds wel twee voeten lang, die door eene menigte van zeer fyne draden zich aan klippen en rotsen vastspinnen; welken in Sicilien, waar deze *Pinnæ* veel gevonden worden, opgegaard, als zyde bewerkt en *Bysfus* genoemd worden. Te Napels en te Palermo worden daar kousen, handschoenen en kleine zyde stofjes, van ongemeene fynte, van verkogt. J. B.

Den Heer LEEUWENHOEK, schoon met veel zedigheid, wederlegd hebbende aangaande de voortteeling en eijeren der Mosselen, verklaart de Schryver wat hem door waarnemingen gebleeken is, rakende de sexe der Mosselen, derzelver vermenging, of andere wyze van voortteelinge. Wy vinden dit te aanmerkenswaardig om het onze Lezers te onthouden. Ik nam, zegt de Heer BASTER in 't begin van January 1760 verscheiden glaze flessen, die ik, schoon in de lucht staande, altyd voor myne oogen had; deed in elk 4 of 5 Mosselen, en verschoondeze daaglyks met versch Zeewater. Ik heb noit vermenging by haar konnen bespeuren. Maar den 12 April tegen den avond, zag ik in 't water, rondom een Mosfel, als een witte wolk, gelyk bespeurd wordt, wanneer men eenige druppen zoete melk in schoon regenwater laat vallen. Ik bragt de fles naar een ligter plaatse; doch door het dragen verspreidde zich deze wittigheid door de geheele massa van het water. 's Anderen daags goot ik dit water apart af, en gaf hem schoon water, hem gedurig in de fles voor het oog houdende. Na dat hy dus een uur of twee gestaan hadt, gaapte de Mosfel ongemeen wyd; en ik zag wederom als zo een witte wolk duidlyk uit hem voortkomen, uit dezelfde opening waar door hy zyne excrementen loost. Ik liet de fles stil staan tot 's anderen daags, wanneer de wittigheid van zelfs door al het water verspreid was, doch niet zo hoog van kleur, als daags te voren. Ik goot dit tweede water wederom af, en het derde schoone water was, den volgenden dag, zeer weinig wit; en in 't vervolg geheel niet meer. Eenige druppen van het eerste en tweede water door het *Microscoop* beschouwd, vertoonde zich een zo groote menigte van zwemmende diertjes, dat Millioenen van Millioenen in de geheele fles moeten geweest zyn, doch zo klein, dat dezelven zich, door het tweede en derde glas van *Cuffs* Standert-microscoop, als langwerpige bewegende stipjes vertoonden. Zou deze Mosfel een mannetje geweest zyn, zegt de Schryver, en de zo uitermate kleine diertjes, diertjes in het manlyk zaad van den Mosfel, welken hy, zonder wezenlyke vermenging, op een gezetten tyd zich kwyt maakt? Ik heb reden om dit te denken, voegt hy 'er by, en dus dat de Mosselen geen Hermaphroditen zyn, maar dat men mannetjes en wyfjes onder dezelven vindt: te meer, om dat ik op den 16 Mey daar aan volgende, en dus een week of vier daar na, een andere Mosfel zag, die uit dezelfde opening, als de eerste, wel twee of drie duim verre, en als met geweld, ronde langwerpige brokjes, van gedaante

als Muizen-drek, uitwierp, met kleine tusschenpoozingen, wel een uur of twee achter een, zo dat zy een heel hoopje uitmaakten. Een uur of zes daar na was dat ontbonden en plat als een koek. 's Anderen daags morgens ging het door de minste beweging uit een. Een weinig hier van voor het *Microscoop* gebragt, of zelfs maar met een vergrootglas bezigtigd, vertoonde zich duidlyk jonge Mosseltjes te zyn. De Schryver neigt hier uit te denken, dat de witte vogt, die uit de eerste Mossel voortkwam, diertjes in 't manlyk zaad geweest zyn, en het wyfje dit ontfangen hebbe tot bevrugting van haare eitjes, en dezen by zich gehouden, tot datze ryp en bekwaam waren om gebaard te kunnen worden. Dus zou men eenig begrip van de waare voortteeling der Mosselen konnen opmaken. De Heer BASTER trekt nu ook hierom weder in twyfel het gene hy in een zyner vorige stukjes gesteld hadt (*), naamlyk, dat de Oesters waare Hermaphrodieten zyn.

Vervolgens zegt de Schryver nog iet aangaande de Schulp van een Mossel, en van de *Eschara crustacea*, welke zich in menigte hier op zet, en van den Heer LEEUWENHOEK voor de eytjes van de Mosfel is aangezien. Als iemant na het eten van Mosselen benaauwdheid krygt, en tekenen geeft van eenig vergif ingenomen te hebben, raadt Dr. BASTER slegts een lepelvol of twee Wyn-azyn in te nemen, waar op de toevallen terstond verdwynen.

Hier op maakt de Schryver eenige weinige aanmerkingen over de *Aly-kruiken*. Zy zyn volmaakter dieren dan de Oesters, Mosselen en andere tweeschaalige Schulpvisfen: want zy kunnen kruipen alwaar zy willen, en hebben twee oogen om te kunnen zien, die by haar niet boven op haare hoorntjes staan, als by de Land-slakken, maar een weinig laager op een byzonder klein hoorntje, dat op zyde aan het groote vast is. Dewyl haare teeldeelen veel overeenkomst hebben met die der Slakken, is het ook waarschynlyk, dat zy beide de Sexen in zich vereenigd hebben, en ook op dezelfde wyze voortteelen.

Dan volgt *van de zee-klitten*, anders *zee-appels* genoemd. En de Schryver bepaalt zich, in deze Verhandeling, alleen tot dat soort, het welk door den Heer KLEYN genoemd wordt de *Tulband* (*Cydaris*), die om zyn menigvuldige en lange stekels, een van de merkwaardigsten is. De Schaal, zyne knobbels en de stekels met derzelver geledingen worden naauwkeurig beschreven, als ook de kleine gaatjes in de Schaal,

(*) Zie *de Letteroefen.* als boven, pag. 256.

Schaal, waar door de ſnuitjes uit het lichaam van het Dier door de Schaal heen komen. De ſtekels zyn op de knobbels geleed, en naar alle kanten beweeglyk; en door middel van dezen en de ſnuiten bewegen zich de Zee-klitten van de eene plaatſe naar de andere: doch de ſnuitjes dienen voornaamlyk om het Dier op eene plaats vaſt te hegten. Dit Dier wordt vervolgens ten opzicht van zyne uitwendige gedaante en inwendige geſteldheid beſchreven.

Van de vyf-hoeken of zee-ſtarren. De Zee-klitten en Zeeſtarren hebben eenige ledemaaten en derzelver gebruik gemeen, ſchoon Dieren van tweederlei geſlagt. Beide zyn zy door driehoeken verdeeld in vyven, beiden hebben zy ſtekels of pennen en ſnuitjes, beide hebben zy haar mond van onderen, en eene opening tot lozing van haare excrementen van boven. De Zee-ſtar welke hier van den Heer BASTER beſchreven wordt, is niet met een harde beenagtige Schaal, gelyk ſommige andere Zee-inſecten bekleed, maar deszelfs huid is op de rug zagt als chagryn-leer, met zeer kleine knobbeltjes; doch aan den buik, of het onderſte gedeelte, is die met korte ſtekels en ſnuiten bezet. De ſnuiten dienen het Dier, gelyk de Zee-klitten, om zich vaſt op eene plaatſe te houden, en ook om voort te gaan; want die zo ver als mooglyk is uitſteekende, hegt hy die als zuigleertjes, hier of daar aan den grond of ſteenen vaſt, en trekt, zyn lichaam voortſleepende, zich daar naar toe. Misſchien dienen ook deze ſnuitjes aan een Dier dat geene oogen heeft, om zyn voedzel te zoeken en te onderſcheiden. Wanneer men met een ſcherpe ſchaar eene punt van de Zee-ſtar, in de lengte open ſnydt, en het doorgeſneden vel naar beide zyden ombuigt en uitſpreidt: ziet men in het midde een been, zich volgens de geheele lengte van de punt uitſtrekkende en beſtaande uit 120 beentjes, van figuur als de wervelbeentjes van een rug graat; waar door het Dier in ſtaat is om elk dezer punten, naar zyn believen, te kunnen buigen en draaijen. Aan wederzyden van dit been liggen twee olyfkleurige lichaamen, die voorzichtig uitgenomen, en in wat ſchoon water op een weinig hol geſleepen glaasje gelegd, en met een vergrootglas bezien, zich door haare krinkels en verder maakſel duidlyk voor darmen doen kennen, en ook van 't zelfde fatſoen zyn als de darmen van de Zee-klit. Onder de bovengemelde darmen, digtſt naar het been, liggen ook, ter wederzyde van het zelve, de twee eijerneſten, die in de maanden van Maart, April en Mey vol kleine geelagtige eytjes zyn; doch op andere tyden zich vertoonen als langwer-

pige ſtukjes vet. Het baart groote verwondering, zegt de Heer BASTER, dat een Zee-ſtar een van zyne punten kan verliezen, en dat zo eene punt wederom tot een geheel dier kan groeijen. Doch uit de gegeve beſchryving blykt, dat elke punt zyn eige byzondere, zo tot voortteeling als tot voeding nodig zynde ingewanden hebbe, en hier door als op zich zelve konne beſtaan. Waar door het ook mooglyk is, dat een Zee-ſtar een punt afgeſneden zynde, of zich, gelyk de Kreeften, kwyt makende, zo een punt wederom by de andere vier kan aangroeijen. Van de Paaring en voortteeling der Zee-ſtarren heeft de Schryver niets konnen ontdekken. Hy vondt geen onderſcheid der teeldeelen, maar dezelven, inzonderheid in de Maanden Maart en April vol met eijers of kuit. De Zee ſtarren kunnen haar lichaam uitzetten, waar door zy, ligter geworden, kunnen zwemmen, en zich op alle hoogten in het water ophouden.

Van de zee-Schaften. De Schryver merkt aan dat de Zeeſchaften en Zee quallen van de oplettendſte Auteuren, ten onregte, voor een en het zelfde ſoort van dieren geagt worden. Hy oordeelt het beter, een byzonder geſlagt van deze dieren te maken, en dezelven te ſtellen onder de Schaften, waar van hy de beſchryving, volgens LINNÆUS, opgeeft. Onze Visſers, zegt hy, noemen deze dieren Klapkonten of Aarsgaten, 't welk niet veel verſcheelt van de Franſche naam *cul de cheval, cul d'Ane,* of de Latynſche *Podex marinus eſculentus* (eetbaar Aarsgat), want in Italien worden dezelven als Oeſters geſtoofd en gegeten, volgens PLANCUS. Men moet de Afbeeldingen welken de Heer BASTER 'er van geeft, zien, om begrip van dit Dier te maken.

Van de zee-quallen. De Auteur zegt, dat de beſchryving van deze dieren, op de Zeeſchaften behoorde te volgen, om dat dezelven, door ſommige Schryvers, onder elkander verwerd worden: doch hy ſtelt dit uit tot na eenig meerder onderzoek, en geeft alleen de Afbeeldingen van drieërleie ſoorten van Zee-quallen.

Over de zee-puiſten. Deze dieren worden ook genoemd Pokken, Zee-pokken, Taarels, Zee-ekels enz. De ſchulp van een Zee-puiſt beſtaat uit vyf verſcheiden ſtukken, die ongelyk van gedaante en grootte zyn. De grootſte ſchulp is van figuur als een afgeſneden kegel, van boven open, doch van onderen met een ſchulpagtigen bodem digt geſloten; en waar mede het op ſteenen, allerhande ſchulpvisſen enz. vaſt zit. Vier kleine ſchulpjes, die aan het lichaam van het dier zelfs vaſt zitten, kan het naar zyn believen bewegen, dienende

tot

tot openen en sluiten van de bovenste opening. De grootste kegelagtige schulp heeft onbepaald drie of vier streepen, die vliesagtig geweest zyn, en van boven nog zyn, waar door het Dier in staat is en blyft, om, naar mate het groeit, zyne woning in de rondte te kunnen uitzetten. Doch men kan zich ook van dit Dier geen behoorlyk denkbeeld vormen, zonder de Afbeeldingen met de beschryving te vergelyken.

Tot besluit volgt *van de Schubben der Visten.* Dit stukje is in de *Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappye der Wetenschappen*, Deel VI, Stuk 2. geheel ingevoegd; en wy hebben 'er in onze Letteroefeningen (*) gewag van gemaakt.

De Heer BASTER verpligt zyne Vaderlandsche Lezers, die Liefhebbers zyn van de Natuurlyke Historie, door zyne oplettende Waarnemingen, naauwkeurige Beschryvingen en veelvuldige nodige Afbeeldingen, waar door hy zyne werkjes niet min aangenaam dan nuttig doet zyn; verbetert dolingen en misslagen van voorgaande Schryvers, en ontdekt zaaken welken tot nog toe onbekend zyn geweest. Dit derde Stukje is opgedragen aan den grooten Liefhebber en Kenner der Natuurlyke Historie, den beroemden LAUR. THEOD. GRONOVIUS, Doctor in beide Regten, Lid van de Natuurkundige Maatschappye te Bazel enz. enz.

(*) Zie Deel II. pag. 841.

Difficultates circa Modernorum Systema de Sensibilitate & Irritabilitate humani corporis, Orbi Medico propositæ, ab ANTONIO DE HAEN, S. C. A. Majestatis Consiliario & Archiatro, *nec non* Medicinæ in Alma & Antiquissima Universitate Vindobonensi Professore Primario.

Nec mihi Experimentorum Myriadas . . . reponant! Sit experimentis fides! At sit cautum, alioquin difficillimum, Experimentorum judicium, Sanctorini.

Zwarigheden aangaande de Stelling der Hedendaagschen van de Gevoeligheid en Beweegvaardigheid van het menschelyk lichaam, de Geneeskundige Wereld voorgehouden door A. DE HAEN, Professor te Weenen. *Te Leiden by* P. van der Eyk, 1761. groot octavo 71 bladz.

IN de Voorrede van dit Werkje geeft de Heer DE HAEN te kennen, dat hy de schriften van den Heer HALLER, aangaande de *Gevoeligheid* en *Beweegvaardigheid* leezende en herleezende, niet overtuigd wierdt van de waarheid der

voorstellingen van den Heer HALLER, schoon op Experimenten gegrond; en zich, hierom, wegens zyn ampt, verpligt oordeelde om zyne zwaarigheden voor te stellen: om aan gemelden Heer gelegenheid te geeven tot nader bevestiging, of zyne Studenten voor doolingen te behoeden. Hy bekent, dat hy hier en daar wel een scherpe uitdrukking heeft gebruikt, en voorziet dat dit van sommigen zal veroordeeld worden: maar het scheen hem toe, dat zyne redenen anders te zenuwloos zouden geweest, en de kracht van bewys niet gehad hebben, welk hy 'er in beoogde. Vreemd moet het evenwel dunken, dat redenen, anderzins goed en gegrond, geen klem zouden hebben, zonder van eenige harde en onbeleefde uitdrukkingen verzeld te gaan. Dit, gelooven wy, zal veele Lezers voorinneemen tegen de redenen van den Heer DE HAEN veel eer, dan eenige kracht aan dezelven geeven. Hatelyke uitdrukkingen zyn slegte bewyzen, en doorgaans een blyk, dat goede redenen ontbreeken. Hy voegt 'er by, zo hem dit door anderen betaald gezet worde, hy het getroost is, en wel bewust dat hy zelf doolen kan; en zyn aangewezen doolingen met dankbaarheid zal erkennen: schryft iemant tegen hem uit twistzugt, hy zal niet dan met stilzwygen en vergeeven antwoorden.

Het Werk zelf is verdeeld in twee deelen. In het eerste worden zwaarigheden ingebragt tegen de *Gevoeligheid*; in het tweede tegen de *Beweegvaardigheid*. De eerste zwaarigheid is tegen *de Gevoelloosheid der Peezen*. De Heer DE HAEN zegt, de Heer HALLER spreekt van de Gevoeligheid van het menschelyk lichaam, en brengt om de gevoeleloosheid der Peezen van een menschelyk lichaam te bewyzen 567 Proeven by, maar van welken maar negen in een mensch gedaan zyn. Hy stelt tegen de Proeven van HALLER die van RADNICZKY; en voorts de geheele Oudheid, welke beweerd heeft, dat de Peezen gevoel hebben; gelyk de Heeren BOERHAAVE en VAN SWIETEN ook bevestigd hebben. HALLER heeft gesteld, dat de toevallen op een ongelukkige laating volgende, veroorzaakt worden door het kwetzen van een zenuw, niet van de peesagtige uitbreiding; de Heer DE HAEN zegt het tegendeel met zyn eige oogen gezien te hebben, waar geen zenuw maar alleen de peesagtige uitbreiding gekwetst was. Ook zoekt hy dit te bevestigen met eene verklaaring van de vyt, en de woorden van den Baron VAN SWIETEN aangaande dit gebrek.

Tegen het zeggen van HALLER, dat een Pees half afgesne-

sneden geen pyn veroorzaakt, stelt de Schryver het geval van PETIT (*), waar in de Pees van Achilles voor een gedeelte afgesneden, heftige pyn maakte; en om niet tegen te werpen, dat deze pyn niet van de Pees maar van een overgelaaten zenuw ontstaan kan, antwoordt hy, dat een Pees ten opzichte van de zenuw, en van zich zelve, noodzaaklyk pyn veroorzaaken moet, om dat de zenuwen in dezelve ingaan, waar toe hy WINSLOUW, met betrekking tot de Pees van Achilles aanhaalt. Eindelyk wordt hier nog het zeggen van PARE bygevoegd, die van een onvolkoome afsnyding van de Pees van Achilles spreekende, zegt, *dat 'er groote pyn en zwakheid by verzeld gaat.* Ook getuigen PARE en PETIT, dat op een onvolkoome breuk van de Pees van Achilles, in menschen, pyn en moeilyke beweging volgde; HALLER in tegendeel betuigt, dat deze Pees in dieren, onvolkoomelyk, gebroken zynde, 't zy aan één of aan beide beenen, de dieren zich even vaardig als te vooren bewoogen, liepen en sprongen. En hier uit neemt de Heer DE HAEN gelegenheid om den Heer HALLER van roekeloosheid te beschuldigen, in zyne Proeven, op dieren genomen, tot de menschen over te brengen. De Proeven in menschen, welken de Heer HALLER bybrengt, waar in de ongevoeligheid der Peezen bleek, wil ik voor toegestaan houden, zegt de Heer DE HAEN; maar met gelyk recht eisch ik, dat hy de gevoeligheid insgelyks toesta, in de gevallen van PARE, HILDANUS, PETIT, BOERHAAVE, VAN SWIETEN, GARENGEOT, SCHLICHTING enz. Eenige omstandigheden kunnen oorzaak zyn van deze verschillende verschynselen. Maar uit de bygebragte voorbeelden blykt echter, volgens den Schryver, dat Peezen gevoel hebben. De ongelykheid van beide ondervindingen meent hy ook in andere gevallen te bespeuren, waarom men zich hierover te minder verwonderen moet.

De tweede Zwaarigheid raakt de *Ongevoeligheid van het harde en zagte Hersenvlies*, de Heer HALLER brengt hier toe maar één voorbeeld by in een mensch, zegt de Heer DE HAEN, tegen een zeer groot getal in redenlooze dieren. Ondertusschen meent hy, dat 'er ontelbaare bewyzen zyn voor de gevoeligheid van de genoemde vliezen; dewyl men, na langduurige hoofdpynen, by de opening der Lyken niets anders vondt, dan eene verdrooging van deze vliezen, slagader- en aderspatten in dezelven, enz. En brengt wyders tot

(*) *l'Acad. Roy. des Sc.* 1728.

tot getuigen voor deze gevoeligheid by BERENGARIUS, NUCK, en PARE.

Derde Zwaarigheid. *Het Borstvlies is ook ongevoelig:* De Heer HALLER ſtelt dit, om dat het Borstvlies een celagtig weefſel is, en om dat hy zulks uit de Experimenten in dieren geleerd heeft. En gevolglyk, dat de pyn in een *Pleuriszickte* ontſtaat uit de aandoening van de tusſchenribbige zenuwen. De Heer DE HAEN ſtelt hier tegen over de ondervindingen van het ontſtoken, verſturven of anders aangedaane Borstvlies in menſchen, die aan een *Pleuris* geſturven waren; en wenſcht dat HALLER zyne bewyzen niet uit Proeven op dieren, maar op menſchen, hadt gegeeven.

Vierde Zwaarigheid. *Het Buikvlies is mede ongevoelig.* Behalve de Experimenten in dieren, hadt de Heer HALLER een van een menſch opgegeeven, die in de doorſteeking van den buik (*) zeide geen pyn gevoeld te hebben. De Heer DE HAEN zegt, dat deze Proeve niets bewyst, om dat ze te veel bewyst: want hier uit zou ook een gevolg getrokken worden, dat de huid en ſpieren van den buik ook geen gevoel hebben. En dat hy anderen, als deze doorſteeking gedaan werdt, wel van pyn heeft hooren ſpreeken. Waar by hy nog een voorbeeld voegt van iemant, die, aan een heftige pyn in den buik geſturven zynde, geopend werdt; men bevondt alles in den buik gezond, behalven het buikvlies, 't welk van koud vuur aangedaan was.

Vyfde Zwaarigheid. *De Banden en omvatſels van de Gewrigten gevoelen geen pyn.* Een enkel geval, waar in dit zo mogt gebleeken zyn, weegt by den Heer DE HAEN niets, om dat by zo'n byzonder geval een byzondere reden of oorzaak kan geweest zyn, waar van zulks afgehangen heeft; en de Proeven, in dieren, konnen niet tot bewys dienen van het gene in menſchen plaats heeft. Dat de omvatſels der Gewrigten, waar in zo bezwaarlyk zenuwen gevonden worden, volgens den Heer HALLER, de zitplaatſen van de pynen, in het Voeteuvel niet konnen zyn, wordt van den Heer DE HAEN met veel yver wederſproken. Hy wyst naar WINSLOW die zenuwen in de banden der Gewrigten getoond heeft; en ſtelt wyders tegen den Heer HALLER, CLOPT, HAVERS, COURTIAL en alle geneeskundigen die de pynen van het Voeteuvel in de bekleedſels der Gewrigten geſteld hebben; waar by gevoegd wordt, dat men by Podagreuſen, de Gewrigten met kalk en ſteenagtigheid bezet, en het Gewrigt

(*) *Paracenteſis.*

wrigt met de pees en het celagtige in eene klomp ontaard gevonden heeft. De HAEN zegt, in zich zelve ondervonden te hebben, dat de pyn van het Voeteuvel niet in de huid, maar diep in het Gewrigt schuilt; en dat de Heer HALLER PARE maar hebbe te raadpleegen of de kwetsingen der Gewrigten, in menschen, zo min gevaarlyk zyn als hy dezelven in dieren gevonden heeft.

Zesde Zwaarigheid. *De Beenderen en derzelver Merg, het Beenvlies en Bekkeneelsvlies gevoelen niets.* Dat de Beenderen niet gevoelen, besluit de Heer HALLER, om dat ze, zo wel als het Beenvlies geene zenuwen hebben. Van het Beenvlies heeft hy menigvuldige Proeven in dieren, en haalt eenige voorbeelden uit andere Schryvers aan in menschen. Dat het Beenvlies in een enkel geval eens geene tekenen van pyn gegeeven hebbe, laat de Heer DE HAEN aan zyne plaatse: maar dat het inderdaad gevoel hebbe, tragt hy te bewyzen uit de martelaars van de Pokken, die hunne pynen betuigen te gevoelen in het merg en gebeente; en dat men by de zodanigen de beenderen geheel, maar het Beenvlies gezwollen gevonden hebbe. Voorts met de Schryvers over de *Spina ventosa*, die zeggen, dat het been pyn lydt, of ten minste, dat een scherpe pyn ontstaat, wanneer het Beenvlies door bederf aangedaan wordt; en voorbeelden van Hoofdpynen, in menschen, by welken men, na den dood, niets anders vondt, dan een vergaderd vogt tusschen de beide tafelen van het Bekkeneel enz.

Het Merg aangaande, oordeelt de Heer HALLER, dat het ongevoelig zy, om dat het geene zenuwen ontfangt, zonder dat hy Proeven van de ongevoeligheid geeft. De Heer DE HAEN brengt Proeven, in menschen en dieren, voor het tegendeel. DU VERNEY deedt de gevoeligheid van het merg blyken, door het zelve te tergen in verscheide Afzettingen van Ledemaaten, in de Hospitaalen; en voor de geheele Akademie in een dier 't welk de Dy afgezet was (*).

Zevende zwaarigheid. *Het Hert is gevoelig; de Longen, Nieren, de Milt en Lever ongevoelig.* De Heer DE HAEN brengt voorbeelden uit anderen, en zyn eige ondervinding by, dat het Hert veel gebreken kan hebben, ontsteeken kan worden en veretteren, gelyk men in dooden ontdekt heeft, zonder dat de zulken, leevende, over gevoel of pyn in het Hert geklaagd hadden. Hoewel hy niet ontkent dat 'er ook enkele voorbeelden van het tegendeel zyn. En als de Heer HALLER

(*) *l'Acad. Roy. des Sc. 1700.*

LER de gevoeligheid bewyst, uit de zenuwen welken het deel ontfangt; meent de Heer DE HAEN dat men hier op maar behoeve te antwoorden, dat het Hert zulke zenuwen ontfangt, welken niet geschikt zyn om te doen gevoelen; en zoekt hier de oude verdeeling der Zenuwen van de groote en kleine Hersenen, van veelen wedersproken, en wederlegt, nog staande te houden. Dat de Longen byna ongevoelig zyn, staat de Heer DE HAEN toe, maar evenwel niet met betrekking tot de oppervlakte, welke van de lucht aangeraakt wordt, en bewyst dit uit den Hoest, welke door een ligte aandoening ontstaat. Dat de Milt niet ongevoelig zy, poogt de Heer DE HAEN te bewyzen, met een geval van een mensch, die groote pyn in de slinker zyde van de borst hadt, en van hem als een *Pleuris* hebbende behandeld was. Niet genezen, maar na een lange uitteering gesturven zynde, vondt hy, by de opening van het lichaam, een zeer groote Milt, maar geene tekenen van een *Pleuriszickte*. De gevoeligheid van de Lever wordt bewezen uit de pyn in eene Ontsteeking van dit Ingewand; en der Nieren uit de Ontsteeking, Graveelpynen enz. En hier tegen, zegt de Heer DE HAEN strydt niet, dat somtyds een steen in de Nieren of Blaaze verholen kan zitten, zonder pyn te maaken.

Agtste Zwaarigheid. *Het celagtig Vlies en de Vet-rok hebben geen gevoel.* Dit is van den Heer HALLER gesteld, om dat 'er zenuwen ontbreeken, en deze deelen, ook in menschen, geene tekenen van gevoel geeven. De Heer DE HAEN poogt het tegendeel te beweeren uit de pyn in eene Ontsteeking, welke volgens BOERHAAVE en VAN SWIETEN haare zitplaatse heeft in de Vet-rok; als ook uit de pynen in verzweeringen, welken hierop volgen.

Het tweede deel is gerigt tegen de Beweegvaardigheid der deelen door HALLER gesteld. De eerste zwaarigheid is. *Aangaande de Beweegvaardigheid der Aderen en Slagaderen.* De Heer HALLER heeft door sommige Proeven eenige Beweegvaardigheid in deze deelen gevonden, door anderen geene; en Beweegvaardigheid gesteld, en wederom niet bevindende ontkend. Uit welke wankelbaarheid de Heer DE HAEN de onstandvastigheid van den Heer HALLER, en de krachteloosheid van zyne Experimenten zoekt te toonen.

Tweede Zwaarigheid. *Wegens de Beweegvaardigheid van het Hert, en de beurtwyze werking van het Hert hieraan toegeschreven.* De Heer DE HAEN weidt hier in verscheiden dingen uit, waar in wy 't niet nodig achten hem te volgen. Wy zullen hier nog maar alleen byvoegen, 't geen de Schryver

tegen

tegen de ftelling van den Heer HALLER aandringt, die de Beweegvaardigheid doet beftaan in het lymagtige, welk de onveranderlyke aardagtige deelen aan malkander verbindt; en tot verfterking van zyn gevoelen inbrengt, dat de Beweegvaardigheid grooter is in kinderen dan in bejaarden, om dat in de eerftgemelden het flymagtige de overhand heeft, en in bejaarden de vaftere deelen. Als ook, om dat in de aardagtigfte deelen, gelyk de beenderen, tanden en kraakbeenderen, geene Beweegvaardigheid plaats heeft. De Heer DE HAEN zegt het tegendeel, om dat menfchen van een flymerig geftel, en hier door aan kinderen gelyk, in alle vermogens van geeft en lichaam traag en vadzig, en bygevolg minder Beweegvaardig zyn. 2. Dat in drooge, uitgemergelde en zwartgallige gefteldheden, een groote aandoenlykheid en Beweegvaardigheid befpeurd wordt. 3. Dat vrouwen van allerleie gefteldheid zeer aandoenlyk en opdampingen onderhevig zyn. 4. En eindelyk, dat veelen zeer beweeglyk zyn, fchoon noch van een flymagtige noch van een drooge, maar gezonde gefteltenisfe zynde. Hier uit befluit hy dat de geneesoefening op deze ftelling gebouwd, niet anders dan fchaadlyk kan zyn. Behalve dit meent hy dat de Heer HALLER, door de Beweegvaardigheid hier aan te bepaalen, zich zelve veele moeilykheden veroorzaakt; om naamlyk te verklaaren, waarom het celagtig vlies, het borft-en buikvlies, de vliezen der Herfenen, en alle deelen waar in het lymagtige overvloedig is, niet beweegvaardig zyn.

Wy merken, dat fommigen die het algemeen antwoord van den Heer HALLER aan zyne tegenftreevers, waar van in een onzer vorige Stukjes gewaagd is (*), geleezen hebben, van gevoelen zyn; dat hy de meeften van deze tegenwerpingen of zwaarigheden reeds beantwoord heeft. Wy laaten het oordeel aan onze Leezeren over.

(*) Vaderl. Letteroef. I. D. No. IX pag. 642.

Historia phyfiologica Ascaridum, (*cum figuris aneïs*) Auctore, M. VAN PHELSUM Medicinæ Doctore. *Leovardiæ, apud* Wiggerum Wiggeri MDCCLXII.

Natuurkundige Historie der Aars-wormtjes, (met kopere Platen) door M. VAN PHELSUM. M. Dr. *In groot octavo*, 135 *bladz. zonder het voorwerk*, 't welk XXXVIII bladzyden beflaat.

IN de Inleiding toont de Schryver, dat de Historie der Aars-wormtjes tot nog toe niet naar behoren opgehelderd is;

is; dat weinigen, zelfs der Hedendaagfchen, de Heeren LINNÆUS en VAN DOEVEREN uitgezonderd, een recht denkbeeld van dezelven gehad of gegeeven hebben. Sommigen hebben dezelven befchreven als naar Konkommer- of Kauwoerden-zaat gelykende wormtjes; anderen hebben dezelven verwerd met de langronde wormen, welken dikwils in het gedarmte der menfchen huisvesten. De Heer VAN PHELSUM zal, door een naauwkeurig onderzoek, aanwyzen, dat ze van deeze beiden verfchillende zyn.

In het eerfte hoofdftuk beweert de Schryver tegen den Heer COULET (1), dat HIPPOCRATES en GALENUS van deeze wormtjes, met den naam van *Ascarides*, gewag maakende, 'er noit door verftaan wormtjes, welken naar Kauwoerden-zaat gelyken; (en wanneer HIPPOCRATES van de laatsgemelden fpreekt, hy het als een teken aanmerkt, dat 'er een breede of platte worm in het gedarmte fchuile;) maar altyd zulken als in 't vervolg van dit werk befchreeven worden. Het zelfde oordeelt hy van laatere en nieuwe Schryvers, als FERNELIUS, AMBR. PAREE, VAN ALLEN, FULLERUS, LINNÆUS, ANDRY en VAN DOEVEREN, die 'er de beste befchryving van heeft gegeeven (2).

Het tweede hoofdftuk bevat eene befchryving van de uiterlyke gedaante van deeze Wormtjes of Maden. Zy zyn langrond, doorgaans niet boven een derde van een Rhynlandfche Lyn dik, vier of vyf zodanige Lynen lang, naar beide einden dunner, waar van het een ftomp, het ander zo dun en fpits uitloopt, dat het met het bloote oog naauwlyks gezien kan worden; dit noemt de Schryver den ftaart, en het ander het hoofd. Het geheel lichaam is omvangen van rondgaande rimpels, gelyk de langronde groote Wormen: maar deeze rimpels zyn zo fyn, datze met een gemeen Vergrootglas naauwlyks konnen gezien worden, behalve fomtyds een enkele, welke in de meesten van deeze Maden, byna een vierde van een Lyn van het hoofd af is, welke door den Heer VAN PHELSUM geoordeeld wordt, het hoofd van het lichaam te onderfcheiden. Het gene hem dunkt het hoofd te wezen, is het dikfte gedeelte van deezen Worm, naar voren allengs wat dunner wordende, bykans een vierde van eene Lyn lang, en dit maakt het ftompe deel van de Made. Aan het uiterfte van dit gedeelte meent

(1) *Tractat. Historic. de Ascaridibus & Lumbr. lato.* A. STEPHANO COULET, Med. Doctore *Lugd. Bat.* 1729. (2) *Disfert. de Verm. Intestin. pag.* 10 et 30.

meent de Schryver den mond van het diertje te konnen zien. Hier door wordt het voorste gedeelte van het hoofd als in twee halve kringen verdeeld. Achter het hoofd wordt het lichaam allengs eenigzins dikker, tot op de helft byna van deszelfs lengte, alhoewel deeze vermeerdering in dikte naauwlyks met het bloote oog kan gezien worden, en naar den staart wederom dunner, zo dat het middenste gedeelte het dikste zy; schoon het lichaam dikwyls byna overal even dik is, behalve by den kop en den staart. De staart is doorzichtig, en hieraan van het overige lichaam te onderscheiden; ook met rimpels voorzien, maar doorgaans verder, dan in het lichaam, en hoe nader aan 't eind, hoe meer van malkander afstaande; doch dit is niet met bestendigheid eveneens in allen. De kleur wordt van veelen gezegd wit te zyn, maar de Schryver zegt hen altyd geel bevonden te hebben, en dat de witheid alleen afhangt van eenig inwendig ingewand, 't welk door de huid doorschynt; en dat doode wormtjes witter zyn dan leevenden, om dat het doorschynend ingewand dan van natuur veranderd is.

Uit deeze beschryving der gedaante blykt nu dat 'er een kenlyk onderscheid is tusschen de Aarswormtjes, en de Maden welken men in Kaas en Vleesch vindt: want de laatsten zyn aan beide einden stomp, de eersten hebben een spitseindigenden staart; de laatsten ondergaan gedaant-verwisselingen, de eersten niet, zo veel men heeft konnen ontdekken; gelyk ook van den Heer LINNÆUS verzeekerd wordt. Hierom is het ook niet waarschynlyk, dat de Aarswormtjes in het Gedarmte geboren worden uit eytjes, welken door de Maden in het vleesch of kaas gelegd, en mede opgegeten waren. Ook verschilt de afbeelding van REDUS van de nu beschreeven Wormtjes, hoedanigen van den Schryver noit gevonden zyn: evenwel bekent hy by iemant zyner vrienden eenigen gezien te hebben, welken met die van REDUS eenige gelykheid hadden, en hierom achter dit Werk in plaat vertoond zyn. Dat de zynen niet overeenkomen met die welken COULET beschreeven heeft, is om dat gemelde Schryver de wormtjes naar Kauwoerden-zaat gelykende beschreeven, en hier op alles toegepast heeft, 't gene hy by andere Auteuren van de Aarsmaden (*Ascarides*) gemeld heeft gevonden; waarom hy van andere Schryvers, te voren gemeld, niet minder verschilt dan van den Heer VAN PHELSUM zelve.

Vervolgens wordt in het derde Hoofdstuk gesproken van de inwendige deelen van deeze Wormtjes, en zo verre de-

zelven door de doorzichtige huid hebben konnen beschouwd worden. Met behulp van een Vergrootglas zag de Schryver, van het hoofd af, byna door het geheele lichaam, een doorschynend lichaam als een draad, waar in eenige beweging van samentrekking en verwyding, waarom hy besluit, dit de spysbuis te zyn, uit Slokdarm, Maag en Darmbuis bestaande; en in 't uiteinde van de staart eene opening hebbende, welke den Worm voor Aars dient; schoon door de fynheid van den staart niet zichtbaar. Behalve dit ziet men in het lichaam nog een zekere witte vliesagtige zelfstandigheid, zeer gekronkeld, en op verscheiderleie wyze om de beschreeven buis geslingerd, niet overal even wyd, en op de zelfde plaatsen zich somtyds uitrekkende en wederom wyder maakende. Wy konnen den Leezer hier van geen volkomen begrip geeven, zonder de Afbeeldingen, welken in het Werk zelve gezien moeten worden. De Schryver gist dat dit het werktuig der Voortteeling van deeze wormtjes zy, om dat hy 'er wel eens eenige rondagtige lichaamtjes, naar eitjes gelykende, in gezien heeft.

In het vierde Hoofdstuk onderzoekt de Schryver hoedanige bewegingen deeze Wormtjes maaken, en wat zy tot voedzel neemen. Aangaande het eerste zegt hy dat ze springen, en hier in naar de Kaas- en Vleeschmaden gelyken; hoewel ze in dunne en vloeibaare drek, of in eenig vogt zich bevindende, ook als kleine Aaltjes zwemmen. Ook konnen zy, zich met den staart ergens op vast hegtende, het lichaam in de hoogte opregten. En by deeze gelegenheid onderzoekt de Heer VAN PHELSUM, hoe de pyn en het gevoel, als van het vallen van een drup, veroorzaakt wordt by menschen die een deel zulke Maden in den Endeldarm hebben. Aangaande het eerste stelt hy, dat ze pyn maaken, als ze zich, gelyk de Bloedzuigers, met den mond aan het pluisagtige van het gedarmte, vast zuigen; niet om hier uit voedzel te trekken, maar zich tegen de afdryving, met de vuiligheden te beveiligen. Het tweede meent hy wordt gevoeld, als een Wormtje met den mond aan het Gedarmte vast zittende, en vryheid krygt uit de voortgedreeven drek stoffen, zyn lichaam optrekt, en met het zelve het Gedarmte aanraakt: want dit Gedierte koud zynde, zal dan eenige aandoening als van het vallen van een kouden drup maaken, jeukte kan uit een geringe beweging van deeze Diertjes veroorzaakt worden.

Hierop neemt de Auteur in overweging wat het zy het gene deeze Maden tot voedzel gebruiken. De meesten schy-

nen te denken, dat zy de overgebleven chyl uit de drekstoffen opzoeken; en hier toe wordt aanleiding gegeeven door de verblyfplaatse waar ze zich onthouden. Onze Schryver meent, dat ze zich niet eigenlyk in de drekstoffen; maar in het slym of gelei van 't Gedarmte ophouden, en dat dit hun tot voedzel verstrekke: hy besluit dit, om dat men dikwils nesten in deeze slym vindt; en de Wormtjes vindt op plaatsen waar slym, en geene drekstoffen, gelyk in de vrouwlyke schaamdeelen gevonden worden.

De voortkoomst van deeze Maden in het menschelyk lichaam wordt in het vyfde Hoofdstuk onderzogt. Men vraagt, naamlyk, van waar koomen deeze Wormtjes; in zo groot eene menigte in 't Gedarmte? 't Antwoord hier op is niet gemaklyk te vinden; en men kan niet anders dan gissingen hier over voortbrengen. Dat ze uit verrotting zouden geboren worden, strydt tegen het algemeene gevoelen der hedendaagsche natuurkundigen. Met meer schyn van reden heeft men gesteld, dat ze uit eijertjes van kleine diertjes, waar van een groote menigte en verscheidenheid, door het Vergrootglas, in aarde, water, en al wat menschen tot voedzel gebruiken, ja zelfs in de lucht welke wy inademen, ontdekt worden, op de een of andere wyze in het lichaam gebragt, uitgebroeid worden. Doch om dit gevoelen te staaven, zou het nodig zyn gelyke Wormtjes buiten het menschelyk lichaam te toonen, waar van de eitjes in ons lichaam de Wormtjes doen voortkoomen; of te bewyzen, dat hier een gedaantwisseling plaats hebbe, 't welk noch van het een noch van het ander kan gedaan worden. Hierom hebben anderen gesteld, dat deeze Wormtjes te gelyk met den mensch geschapen zyn; en (heeft men 'er bygevoegd) met het bloed van den Vader tot zyn kroost overgaan. Deezen houden staande, dat de Maden der menschen nergens, in 't geheelal, gevonden worden dan in het menschelyk lichaam zelf; gelyk luizen en vlooijen het menschelyk lichaam alleen bewoonen; ten minste, 'er zyn geen anderen, hieraan volkomen gelyk. Zy voegen 'er by dat men ook Wormen in het gedarmte van eerstgeborene kinderen; ja van te vroege of ontydige geboorte gezien heeft. Hier maakt de Schryver zyn werk om den Heer VAN DOEVEREN die dit gevoelen heeft tegengesproken (3), te wederleggen. De waarneemingen van dezelfde soort van Wormen, buiten het menschelyk of dierlyk lichaam, oordeelt hy onvol-

(3) *Dissert. pag.* 21.

voldoende, om datze weinig zyn, en alleen een byzonder geval tot oorzaak konnen gehad hebben, of, wegens eenige uiterlyke gelykheid voor een zelfde soort van Wormen hebben konnen aangezien worden, schoon ze inderdaad verschillende waren. Hierom neigt hy meest tot de stelling dat deeze Maden met de Schepping van *Adam* en *Eva*, in derzelver lichaamen plaats gehad hebben, zonder het vermogen van hen eenig leed toe te brengen, dan na den val. Of, dit wil hy toegeeven, zo het iemant meer behaage, dat deeze Dieren ook in het begin geschapen zyn, en na de zonde, op den Godlyken wille, door een natuurlyke geneigdheid de menschelyke lichaamen zyn ingedrongen. Met de beredeneering van dit gevoelen, in spitsvindige gisfingen en bedenkingen bestaande, zullen we den Leezer niet ophouden. De Schryver zelf bekent ook dat dit stuk tot nog toe niet heeft konnen verklaard worden. Eindelyk wordt nog wederlegd het gevoelen van FRISCHIUS door den Heer VAN DOEVEREN aangehaald (4), die van gevoelen was dat de breede, langronde en Aarswormen een zelfde soort waren, en alleen in ouderdom verschilden; dat de langronde Wormen de Nymphen of Popjes waren van de breeden of platten enz. Hier tegen wordt aangetoond dat zulk een gedaantwisseling tegen alle bekende gedaantwisselingen aanloopt; en uit het gene men in de gemelde Wormen heeft waargenomen, baarblyklyk wedersproken wordt.

Of de Aarswormtjes eijerbaarende of levenwerpende diertjes zyn, is tot nog toe niet bepaald; de Schryver neigt meest tot het eerste, om dat hy eenige ronde lichaamtjes aan dezelven, die naar eytjes geleeken, gezien heeft; gelyk wy te voren hebben aangeteekend. Even onzeeker is het ook, of zy van ééne dan van beiderleije kunne, dat is, dubbelslachtig zyn.

In het zesde en laatste Hoofddeel onderzoekt de Heer VAN PHELSUM de natuurlyke plaatse der nesteling van deeze Maden. Deeze wordt van veelen gesteld te zyn de Darmbuis, en wel eigenlyk het dikke Gedarmte, en allermeest de Endeldarm. Bevinden zich eenigen van dit gedierte op andere plaatsen, b. v. in de Schaamdeelen van eene Vrouw; men stelt, dat ze uit den regten Darm naar de gemelde deelen voortgekropen zyn. Anderen zyn van gevoelen, dat ze ook op deeze plaatsen, zo wel als in het Gedarmte, en op gelyke onbekende wyze voortkoomen. Onder deezen worden

(4) *Dissert. de Verm. pag.* 84.

den geteld HIPPOCRATES, SCHENK, LINNÆUS. En dit is ook het gevoelen van onzen Schryver; terwyl hy alle andere Maden of Wormtjes, welken men buiten een dierlyk lichaam gevonden heeft, meent van een andere soort en aan de Aarswormtjes ongelyk te zyn.

Of de Kindsheid deeze Wormtjes meer onderheyig zy dan de bejaarde Ouderdom is ook niet genoegzaam beslist. De meesten zyn van gevoelen, dat ze meest by Kinderen en jonge menschen, minder by ouden gevonden worden. BEVERWYK stelt echter het tegendeel, en na eige ondervinding zegt de Schryver, zou dit hem ook het waarschynlykst voorkoomen: doch hy oordeelt zyn weinige ondervindingen niet genoegzaam, om ze tegen die van veele Schryvers te doen gelden. Hy besluit geene reden te konnen zien, waarom ze niet zo wel in volwassenen en bejaarden als in Kinderen konnen voortkoomen.

Dus verre deeze Natuurlyke Historie der Aarswormtjes, waar in veele byzonderheden naauwkeurig opgemerkt en verklaard, maar veele anderen in duisterheid en onzeekerheid zyn gelaaten. De Beschryving van COULET aangaande dit Gedierte wordt hier door wederlegt, en getoond op een kwaade vergelyking en toepassing te rusten: gelyk de Heer VAN DOEVEREN ook hier van, in zyne meermaals aangehaalde Verhandeling, reeds melding gemaakt heeft. Misschien hebben eenigen van onze Geneeskundige Leezers, of ook anderen, die wel van deeze Wormtjes geplaagd worden, verlangd, aan 't end van deeze Verhandeling een zeeker middel te vinden, om van dit lastig Gedierte te konnen bevryd worden. Maar men moet bedenken, dat de titel van dit werk alleen een natuurkundige beschryving, van deeze Wormtjes, belooft. De Schryver geeft ondertusschen hope, dat hy 'er een Geneeskundige Verhandeling op zal laaten volgen, waar in mogelyk zulk een lang gewenscht hulpmiddel zal voorgesteld worden.

Zeedige Bedenkingen over de beste keur van eene nieuwe Psalmberyminge in de Nederlandsche Gereformeerde Kristelyke Kerken. Te bekoomen t'Amsterdam by *de Groot, onder de Linden* en elders. 63 *bladzyden in quarto.*

DE Schryver deezer *Bedenkingen* stelt zich voornaamlyk twee hoofdzaaken ter overweeginge voor. Eerst, *of het voegzaamer zyn zou eene geheel nieuwe Psalmberyminge in te voeren, of ter invoeringe aan te bieden, dan wel zich te be-*

dienen van de ééne of andere, die nu reeds in weezen is. Ten tweede, zo men zich met onzen Schryver tot het laatste bepaalt, *welke dan uit de thans aanweezende verzaamelingen van rympsalmen voor de beste zou' moogen gehouden worden, en, of zoo als ze is, of met weinige veranderinge, zoo voldoende aan het oogmerk en daarom zoo volmaakt, als men in de tegenwoordige onvolkoomenheid der menschelyke zaaken zou' kunnen verwagten.*

Met opzigt tot het eerste, zo vindt onze Autheur groote zwaarigheden in 't invoeren van eene *geheel nieuwe Psalmberyming;* welken egter allen van dien aart zyn, dat ze genoegzaam vervallen, naa de reeds bekende uitgaaven der geheel nieuwe berymingen van den Heer *Voet* en deszelfs *Kunstgenooten*, ten deele ter proeve gegeeven, en die van 't *Kunstgenootschap, Laus Deo, Salus Populo*, welke geheel het licht ziet; nadien zyne zwaarigheden van dien aart zyn, dat ze vooronderstellen, eene nieuwe beryming, waar aan tot nog geen hand geslaagen is; en zyne redeneering alleszins van dien aart zy, als waare 'er thans geen geheel nieuwe beryming voor handen, die op eene byzondere wyze veeler aandagt trekt; en wel in diervoege dat men niet zo zeer uitzie na meerder nieuwe berymingen, als wel in overweeging neeme, hoe zich, of ten aanzien deezer nieuwe, of eenige der vroegere berymingen in de keuze te gedraagen. —— Mogelyk verstaat onze Schryver zyn voorstel wel in dien zin, dat hy onder de geenen *die nu reeds in weezen zyn*, ook deeze genoemde, en andere onlangs uitgekomene berymingen, vervangt; en men heeft dan veelligt zyne eerste overweeging indiervoege te verklaaren, dat hy wille aanduiden, dat 'er groote zwaarigheden zouden zyn in nog verder uit te willen zien, na meerder nieuwe berymingen, en daar toe den weg in te slaan, welken hy voorstelt, waar in ongetwyfeld groote zwaarigheden voorkomen. Volgens deeze verklaaring heeft men dan de tweede overweeging van onzen Schryver ook betrekkelyk te maaken tot de laatere uitgekomene berymingen.

In deeze tweede overweeging geeft onze Schryver vooraf eenige aanmerkingen, die als ten toetssteen der berymingen konnen strekken; waar van men, onzes agtens, zeggen moet dat ze aanneemelyk zyn. Het eerste vereischte in de beryming, die men te verkiezen heeft, is *dat dezelve welvloeijend zyn moet, zoo dat men niet, of zeer weinig, merken konne, dat 'er iets ingelascht zy alleen om den rymklank te krygen, zonder dat tevens het digtstuk daar door schooner en in zyn*

soort

ſoort volkomener worde. Eene tweede noodige hoedanigheid is, *dat dezelve klaar zy en gemakkelyk van elk verſtaan worde, zonder dat nogtans de leevendigheit en zwier van een digtmaatig ſtuk daar door verlooren gaa.* Ten derde moet men erkennen, *dat de berymde Pſalmen zoo veel beter zyn, als ze nader overeenkoomen met den oorſprongkelyken tekſt, of wel met onze Nederlandſche overzettinge* (*). Hier aan hegt onze Autheur nog twee vereiſchten; die hy egter in een laager rang plaatſt, en ook weezenlyk van minder gewigt zyn. Voor eerſt, *dat de Opſteller van zulk eene beryminge gebruik mogt gemaakt hebben van de meeſte digtkundige verzaamelingen der Pſalmen, die 'er voor hem geweeſt zyn, en die wy thans hebben.* Ten tweeden, *dat dezelve reeds in veeler handen ware, en van veelen gebruikt wierd.* Aan deezen toetsſteen nu heeft men, zynes oordeels, de Pſalmberymingen te toetſen, en dan naar bevind van zaaken eene goede keuze te doen.

Hierop zou men nu verwagten, dat onze Autheur, op de eene of andere wyze *de thans aanweezende verzaamelingen* min of meer zou nagaan, ten minſte dezulken, die in aanmerking konden komen: maar neen; hy bepaalt zich alleen tot het toetſen van 't Pſalmboek van den Heer *Halma* en dat van *Hendrik Ghyſen:* wel inzonderheid uit hoofde *dat die twee genoemde berymingen,* gelyk hy zegt, *thans genoegzaam alleen in aanmerkinge komen by hen, die het oog veſtigen op eenige verzaamelinge, die reeds in weezen is. Miſſchien,* voegt hy 'er by, *dat men anders by de toetſinge van alle de pſalmboeken tot deeze twee wel haaſt zou koomen: 't zy gezegd behoudens beter oordeel.* Uit deeze uitdrukkingen zou men, naar 't ſchynt, moeten beſluiten, dat onze Schryver, onder de verzamelingen *die nu reeds in weezen zyn,* alleen het oog heeft op de vroegere, en niet op de laatere berymingen reeds gemeld: anders toch kan hy niet wel zeggen, *dat die twee alleen genoegzaam in aanmerking komen;* nademaal 't bekend is, dat de anderen voor al niet minder in aanmerking genomen worden. Men wordt dit leezende bykans opgeleid om te vermoeden, dat deeze *Bedenkingen* geſchreeven zyn, voor dat die laatere berymingen het licht gezien hebben, vermids men in 't ganſche beloop van dit geſchrift geen gewag van de-

(*) Deeze derde aanmerking heeft men ongetwyfeld op te neemen, met die bepaaling, *mids dat de twee bovengenoemde vereiſchten daar in gevonden worden.* Vergelyk onze *Letteroef.* II. Deel, bl. 859, 860.

dezelven vindt; en dit zo zynde, dan is 't niet vreemd dat onze Schryver zich tot deeze twee bepaalt. Doch dan zyn deeze *Bedenkingen* voor den tegenwoordigen tyd niet ver genoeg gebragt; en men zou den Autheur gereedlyk konnen toestaan, dat zyne volgende vergelyking der Psalmen van *Halma* en *Ghysen*, die 't overige van dit Werkje beslaat, regtmaatig is, en dat *Ghysen*, in gevalle de keus tot eene deezer twee Berymingen bepaald waare, met eenige weinige veranderingen, gelyk onze Schryver aanduidt, den voorrang zou verdienen, als best beantwoordende aan de voorgestelde vereischten. Maar tot hier gekomen zynde, zyn we nog niet halver weg gevorderd; de zwaarigheden van onzen Schryver geopperd tegen eene geheel nieuwe Beryming doen, gelyk we aangemerkt hebben, niets tegen de Beryming van *het Kunstgenootschap*, *Laus Deo*, *Salus Populo*, en die van den *Heer Voet* en deszelfs *Kunstgenooten*, op welke twee Berymingen thans veeler oogen gevestigd zyn. Wanneer men dan onzen Schryver toeviel in zyne voorkeuze van *Ghysen* boven *Halma*, zou 't 'er nog op aankomen om te overweegen, of *Ghysen* boven deeze twee of ééne dier Berymingen te waardeeren zou zyn, zelfs volgens den toetssteen van onzen Autheur: en *misschien*, mogen we hier onzes agtens wel zeggen, *dat men by de toetsinge van alle de psalmboeken tot deeze twee laatere berymingen wel haast zou komen: 't zy gezegd behoudens beter oordeel.* De Leezer, die hier toe lust heeft, vergelyke de volgende voorbeelden uit *Ghysen*, met die, welken wy by eene voorgaande gelegenheid uit de andere Berymingen bygebragt hebben (*), en men zal, zo wy vertrouwen, niet twyfelen om te erkennen, dat deeze Berymingen boven die van *Ghysen* te verkiezen zyn, volgens de drie vereischten, door onzen Autheur vastgesteld: wat de twee overigen aangaat, die zyn by onzen Schryver zelven zeker van zo veel gewigt niet, dat hy om derzelver gemis eene betere Beryming zou wraaken.

Den eersten Psalm begint *Ghysen* aldus,

(†) **Bru.** ***Wel-saalig is de man die niet en gaat***
Noch wandelt in der goddeloosen raad,

Huls.

(*) Zie onze *Letteroef.* II. D. *bl.* 852—857.
(†) De naamen voor de regels gesteld, zyn die der Autheuren, uit welken die regels en de volgende genomen zyn, gelyk ze in den eersten druk deezer Psalmberyminge getekend staan.

Huls. *Noch op des sondaars weg staat, met syn weeten,*
Noch in 't gestoelt' der spott'ren is geseeten:
Celo. *Maar al syn lust heeft in des Heeren wet,*
En dag, en nagt, daar op aandagtig lett.

Het eerste vers van den tweeden Psalm luidt in deeze Beryming aldus.

Boei. *Wat woedt en woelt het Heidendom zo seer?*
Wat moogen doch de volkeren bedenken?
't Is ydelheid; zy wederstaan den Heer,
Wiens vast besluit geen menschen zullen krenken.
Cler. *De Koningen der aarde sig beweegen,*
De Vorsten zyn ook eeveneens gesint;
Boei. *Sy houden raad, en waapenen hen teegen,*
Rev. *Ja teegen God, en syn gesalfde kind.*

De tiende Psalm wordt hier in deezer voege aangevangen.

Cler. *Hoe komt het, Heer, dat gy van verre staat,*
Dat gy uw hulp verbergt in deesen tyd,
Waar in wy zyn benauwt, en buiten raad;
Terwylen ons het godloos volk bestryd,
Vervolgt, en doet, in hoogmoed, alle spyt:
Rol. *Grypt' in den aanslag van hen voorgenoomen,*
Dat op hun eigen kop 't verderf mag koomen.

Beredeneert Vertoog over de noodzaaklykheid en de beste wyze eener veranderinge of verbeteringe in de Psalmberyminge thans by Nederlands Kerke in gebruik. Te Rotterdam, by Reinier Arrenberg MDCCLXII. *In quarto 52 bladzyden.*

Dit Vertoog is vierledig.

I. HEt eerste Lid strekt, om te doen zien *dat Datheens beryming, zoo als die nu is, tot openbaar Kerkgezang, niet langer dienstig zy, noch blyven kan.* De Autheur wederlegt in het zelve de Voorstanders der Beryminge van *Dathenus*, die dezelve willen houden, *zoo als die nu is*, met bescheidenheid, en toont dat 'er bondige bewyzen voor de noodzaaklykheid der veranderinge of verbeteringe zyn.

II. In 't tweede Lid komt in overweeging, *wat 'er zy van eene geheele veranderinge deezer beryminge, door in de plaatsche*

van dezelve een nieuw werk in te voeren; met oogmerk om *te bewyzen dat dezelve niet voegzaam zy.* De Schryver toont hier, dat 'er, in 't invoeren van eene geheele nieuwe Beryming, hoe ook de keuze en schikking gemaakt worde, groote zwaarigheden zyn; en hy stelt ze op zodanig eene wyze voor, dat men, zynes agtens, daar uit moete afleiden, dat zulks niet voegzaam zy.

III. Hier op gaat hy in 't derde Lid na, *wat men te denken hebbe van het concept, om* Datheens *Psalmberyminge te verbeteren, door dezelve van onduitsch, onrym, en stootende, ja haatelyke en ondraaglyke uitdrukkingen te zuiveren.* Hy vleit zich in dit Lid beweezen te hebben, dat de gevorderde verbetering dier Beryminge mogelyk zy, en dat die verbetering beter zou zyn dan eene geheele nieuwe Beryming.

IV. Eindelyk geeft onze Schryver op, *wat, zynes oordeels, de beste weg en 't nuttigste voor Neerlands Gemeenten wezen zoude.* Men kon, zegt hy, den raad volgen door den Heer *Andriessen* in zyne *Aanmerkingen over* Dathenus *Psalmen*, pag. 43—47, opgegeeven, die ook tot dit onderwerp overgebragt kan worden. Anders geeft hy 't volgende in bedenking. „ Dat door de gezamentlyke Hooge Kerkvergaderingen, in „ dit loopende of in het volgende jaar, de verbeteringe van „ *Dathenus* beryminge vastgesteld zynde, daar toch geene „ van dezelve (ondersteld zynde dat zy van de mooglykheid „ der zaake zyn overtuigt geworden) zal tegen zyn, aan „ hunne Hoog Mogende, den Heeren Staaten Generaal, „ vryheid gevraagt worde, om in elke Provintie een bepaald „ en klein getal Leeraaren, by voorbeeld, uit elke Classis „ eenen Leeraar, te doen benoemen door die Classen, welke „ Gecommitteerde de voor handen zynde verbeteringen van „ *Datheens* beryminge, en die welke hen dan in dien tus„ schentyd in groote meenigte zullen gezonden worden, „ examineeren, daar uit een opstel maaken, aan elkanderen „ schriftelyk mededeelen, en daar over eindelyk, indien „ zulks gevordert wierd, voor de zittingen der Hooge Kerk„ vergaderingen in den jaare 1764 saamenkomen, als wan„ neer dezelve een besluit moesten maaken, 't welk dan in „ dat jaar 1764. aan die Kerkvergaderingen gepræsenteert, „ en vervolgens aan 's Lands Hooge Overigheid ter hoog„ gunstige goedkeuringe konde worden overgegeven.

Dit stukje is, over 't algemeen genomen, in beantwoording aan 't uitzigt des Schryvers, wel uitgevoerd; doch eene aandagtige beschouwing van 't geen hy, tegen eene geheele nieuwe, en voor deeze verbeterde Beryming, bygebragt

bragt heeft, doet onzes oordeels, duidelyk zien, dat hy de zwarigheden aan de eene zyde vergroot en aan de andere zyde verkleint. De Liefhebbers der hedendaagsche Poëzy zullen ook ongetwyfeld bondiger bewyzen eischen, dan onze Autheur aan de hand geeft, voor de mogelykheid van zodanig eene verbetering van *Dathenus*; eer zy zich overtuigd erkennen, dat men eene beryming van dien aart kan verwagten, welke redelykerwyze in vergelyking zou komen met die van den Heer *Voet* en zyne *Kunstgenooten*, of met die van 't *Kunstgenootschap*, *Laus Deo, Salus Populo*.

Stichtelyke Gezangen, door Rutger Schutte, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, by* Johannes Covens Junior 1762. *Eerste Deel, behalven de Opdragt enz.* 146 *bladzyden in groot octavo.*

De Eerwaarde *Schutte*, overeenkomstig met de natuur zyner Bedieninge, zynen lust tot de Poëzy den Godsdienst toewijende, biedt hier mede den Christenen eenige gezangen aan, die door hunne vloeibaarheid konnen behaagen, en door hunnen inhoud geschikt zyn, om stigting te geeven. Het byzonderste van dit stukje is, dat deeze Liederen gesteld zyn *op de beste Italiaansche, en eenige in dien smaak nieuw gemaakte Zangwyzen.* Onze geagte Dichter en beminnaar der Zangkunde heeft, gelyk hy in zyne Voorreden aanduidt, meermaals ondervonden, dat veelen wederhouden worden van 't zingen der geestlyke gezangen, die in ons Vaderland het licht zien, uit hoofde dat de oude zangwyzen hun niet behaagen; door dien ze te veel kundigheid verkreegen hebben in de nieuwe Muziek, die de oude zeer ver in fraaiheid overtreft. Dit heeft hem bewoogen, de nieuwe Muziek, (tot nog, om zo te spreeken, bepaald aan ydele waerelddeunen,) over te brengen tot geestlyke gezangen; of hy ook door dit middel, gebruik maakende van den heerschenden smaak, eenigen invloed ten goede mogt hebben, by hen die de nieuwe Muziek zo zeer beminnen; en dus te wegen brengen, dat men, zich vermaakende in 't zingen en 't speelen, tevens opgeleid wierd, tot godvrugtige denkbeelden; waar toe dit middel eigenaartig van dienst kan weezen. Ter meerdere bevorderinge hier van is de Muziek cierlyk in koperen plaaten gesneeden, zo geschikt, dat ze agter ieder deeltje geplaatst, of ook afzonderlyk in een bandje gebonden, en gebruikt konne worden, voor de *Zang*, *Clavecim-*

cimbaal en *Basso continuo*. Ook heeft zyn Eerwaarde, ten wille van min kundigen, zorg gedraagen, van bekender Psalm- of Zangwyzen aan 't hoofd van een groot getal deezer Liederen te melden, en ten opzigt van sommigen aan te duiden, hoe men oude en bekende zangwyzen op dezelven kan overbrengen; des ook zy, die 't oude gebruik liefst blyven behouden, zich hier van konnen bedienen. Men zie, tot een voorbeeld deezer Gezangen, het Lied dat ten opschrift heeft,

„DE LIEFDE.

„Zangw. *Affannoso mio Pensier*. Canz. XIV.

I.

„ *In de Liefde leeft ons hart;*
„ *Haat en nyd wil zy verdoemen.*
„ *Daar zy staal en marmer tart,*
„ *Zal ik haar eeuwig noemen.*
„ *Liefde daalt van boven af,*
„ *Liefde leeft na dood en graf,*
„ *Liefde is onze stok en staf;*
„ *De Liefde zal ik roemen.*

II.

„ *Liefde in* JESUS *min gegrond,*
„ *Die voor ons geen kruisbloed spaarde;*
„ *Zaligt en bezielt dit rond,*
„ *Is 't eeuwig zout der aarde.*
„ *Liefde bindt my aan Gods volk,*
„ *Liefde schroomt geen dronkre wolk,*
„ *Schrikt niet voor des vyands dolk;*
„ *De Liefde is 't hoogst van waarde.*

III.

„ *Jesus naadeloozen rok,*
„ *Durft de ontaarde tweespalt scheuren;*
„ *Zy geeft Sion schok op schok,*
„ *Doch vreêbeminnaars treuren.*
„ *'k Zoek de zagte en stille rust;*
„ *Wordt de vlam van twist geblust,*
„ *Als zig liefde en waarheid kust;*
„ *Zal Liefde 't hoofd opbeuren.*

IV.

„ *Liefde zoekt geen eigen baat,*
„ *Geen partydigheit te styven;*
„ *Zuivre liefde denkt geen kwaad,*
„ *Zy kent geen* Jehus *dryven.*
„ *Liefde die met de aarde spot:*
„ *Bindt ons harte vast aan God.*
„ *Liefde deelt in 't hemellot,*
„ *En zal onsterflyk blyven.*

Besluit der Dichtlievende Uitspanningen van Mr. Joan Jakob Mauricius, *met verscheidene Byvoegselen. Te Amsterdam, by* G. de Groot en Zoon, en Petrus Schouten. MDCCLXII. *Bebalven de Opdragt enz.* 233 *bladzyden in groot octavo.*

IN de Voorreden voor dit stukje geeft ons de Dichter te kennen, dat hy, den 3den May deezes jaars zyn zeventigste jaar geeindigd hebbende, voorgenomen heeft zyn *afscheid* van den *Zangberg* te neemen, en dat men derhalve niets verder van hem te verwagten heeft dan zyn *Vaarwel*, met eenige *Dichtlievende Uitweidingen in proze*, die hy in een volgend byzonder deeltje zal uitgeeven. „ Alvoorens, *zegt* „ *hy*, tot die opentlyke Plechtigheid te treeden, gebruik ik „ deeze gelegenheid, om, eer ik de deur toesluit, nog eeni„ ge myner Wintervruchten, die anders met my in 't graf „ zouden gegaan zyn, 't licht te doen zien. Ik beken ech„ ter, dat de Naakomelingschap by derzelver verduistering „ zeer weinig verlooren zou hebben. Zo ik een Hollandsch „ woord wist, om *Babibles* recht uit te drukken, zou ik ze, „ op 't voorbeeld van den Heer Baron de Bar, dien naam „ gegeeven hebben. Hoe 't zy, uit de reedenen van 't *Vaar* „ *Wel* zal men zien, dat ik 'er zelf zeer weinig verbeelding „ van heb. — Wat hier van zy, de Liefhebbers der Schriften van den Heer en Mr. *Mauricius* zullen dit stukje met genoegen by de voorgaanden plaatsen, en 't zal altoos aangenaam weezen in de verzameling der Dichtstukken van zyn Ed., den Dichter te zien in zyne Jeugd, in zyne Manlyke jaaren en in zynen Ouderdom.

Men vindt in deeze Uitspanningen eene mengeling van ernstige en boertige stukjes, in proza en op rym; verscheidene die de Aucteur voor zyn Zoontje gemaakt heeft, om zich daar van by byzondere gelegenheden, in 't afleggen van

Com-

Complimenten ten Hove te bedienen; ook komen 'er eenige dichtwisselingen, tusschen onzen Schryver en zyne goede Vrienden, midsgaders eenige door hen hem toegezondene stukjes voor. Hier aan zyn nog gehegt drie plegtige Aanspraaken door zyn Ed. gedaan, in de jaaren 1725, 1753 en 1756. —— De *Opdragt aan zyne Doorluchtige Hoogheid, den Vorst en Heere* WILLEM V; De *Tusschenspraak van Koning* WILHELM den DERDEN, in 't *geschil tusschen* Groot-Brittannien *en den* Staat der Vereenigde Nederlanden, *in 't jaar* 1758; en de *Nieuwjaars Harangue*, van de Haagsche Nederlandsche Toneelspeelers, *gecadençeerd Monorime*, in *modern* Hollandsch, met een' zeer *sçavante Præfatie*, verdienen in deeze Verzameling boven al hunne aanmerking. Tot een byzonder staal van kleine versjes dienen de volgenden van 't jaar 1758:

„DE OLYF:

„ *De Kryg mag elders duuren,*
„ *Als wy 's Lands schip maar stuurén,*
„ *Dat by ons Vrede blyf!*
„ *Laat andere Godinnen* (*)
„ *Den Lauwerier beminnen.*
„ *Minerva kiest de Olyf* (†).

„ ANTWOORD VAN EEN GEËERD VRIEND.

„ *Uw vaersje is goed.*
„ *Ik vind het zoet.*
„ *Minerf doet wél d'Olyf te kiezen.*
„ *Want taste men naar Lauwerblåen,*
„ *Dan zou men boom en vrucht verliezen:*
„ *Dan was 't gedaen.*

„ OORDEEL

„ Van een voornaam Heer der Regeering, aan wien ik
„ beiden de voorgaande Vaersjes had toegesonden.

„ *Uw Eed'len, hebben 't wel begreepen.*
„ *De Lauwercrans gelyckt ons niet,*
„ *Sy baart vaack al te veel verdriet.*
„ *d'Olyf geeft ryck-gelaade scheepen.*
„ *Mercuur maakt ryk, en Mavors kaal.*
„ *Is 'er gelyckheid in die schaal?*

Ik

(*) „ Maria Theresia, en Elizabeth.
(†) „ *Phædrus, fab.* III. 17.

Lykklachten ter uitvaerte van den Hoog-Eerwaardigen, Hooggeleerden Heere, Joannes van Schelle, *Leeraar en Hoog-Leeraar der H. Godgeleerdheid op Hollands Hooge Schoole, en geliefd Euangelydienaar in de Hervormde Kerke te Leiden. In den ouderdom van* 38 *jaren* 7 *maan en en* 19 *dagen, binnen Leiden overleden den XXIV der Zomermaand, en plechtig ter aarde besteld den XXXsten derzelver maande* MDCCLXII.

ONder deeze soort van Verzen, die over dit onderwerp het licht zien, en by verscheiden uitgegeeven zyn, munt wel inzonderheid uit, *de Lykzang van* SARA MARIA *van der* WILP, gedrukt te Amsterdam by *Pieter Meyer*. Deeze Lykzang is vloeiend en zuiver van taal, de styl is deftig; en de omschryvingen zyn zeer wel geschikt na 't onderwerp.

De Wilden van Europa. Te Amsterdam, by Yntema en Tiboel. MDCCLXII. *Behalven het Voorberigt* 103 *bladz. in octavo.*

DE Schryver van dit Werkje schynt het geen hy tot nadeel van de Engelsche Natie geweeten heeft, ten minste 't geen boven al in 't oog loopt, by een verzameld; en daar uit derzelver algemeen character opgemaakt te hebben. Hy heeft dit ontvouwd in een t'zamenhang van voorvallen, beschreeven op de manier van een Roman, die, ten aanzien der schikkinge en 't beloop der gebeurtenissen, niet ongevallig is in 't leezen. Het stukje valt ongetwyfeld tegenwoordig zeer wel in den doorgaanden smaak der Hollandsche Natie; doch zy die de Engelschen, door eene gemeenzaame verkeering, best kennen, zyn best in staat om te oordeelen, in hoe ver deeze Schryver de Engelschen al of niet door een vyandig vergrootglas beschouwd hebbe.

De Boer van Fortuin. In het Fransch beschreeven, door den Ridder de Marivaux. *Twee Deelen. In 's Gravenhage, by* Pieter van Os. MDCCLXII. *Behalven de Voorreden* 715 *bladzyden in octavo.*

DE Ridder *de Marivaux* schetst ons in dit Werkje niet onaartig af, de wisselvalligheid der Fortuin, terwyl hy den leevensloop van een Boer verhaalt, die uit een gemeenen tot een hoogen staat wordt opgevoerd. Het bestaat thans, volgens de volkomene Fransche uitgaave, in acht boe-

boeken; waar van niet meer dan de drie eerste in eene voorige uitgaave in 't Nederduitsch gedrukt zyn. Dit verhaal laat zich doorgaande met aangenaamheid leezen, en is hier en daar doormengd met zedekundige characters en aanmerkingen, die 't min of meer nuttig doen zyn. Zie hier een voorstel van dien aart, over 't onderscheid van waare Godsvrugt en 't geen men gemeenlyk zo noemt.

„ Door de pylaarbydsters word de waereld beledigt, en „ door de godvruchtige gesticht; de eerste hebben slechts „ de lippen eener godvruchtige, maar de andere het harte; „ de pylaarbydsters gaan enkel om het vermaak 't geen zy „ scheppen, naar de Kerk, en de godvruchtige om God te „ bidden; deeze zyn eerbiedig, en de geveinsde godvruchtigen begeeren zulks alleen van anderen. De eene zyn „ waare dienaars van God, en de andere hebben slechts het „ gelaat. Haar bidden geschied maar, om te kunnen zeggen, ik hebbe gebeden. Haare Kerkboeken zyn maar om „ ze te behandelen, te openen en te leezen; zy verbergen „ zich in eenen hoek van de Kerk, om op eene trotsche „ wyze de gedaante van eene godvruchtige te bezigen, van „ zich tot heilige vervoeringen aan te noopen, om te doen „ gelooven, dat, indien men haar betrapt, zy een Godvruchtig gemoed bezitten, in der daad gevoelen zy 'er „ eenige die door een vuurige iever in haar zyn ontsteeken, „ en haar, door den Duivel, die niets onbezogt laat om te „ bedriegen, ingeboezemd worden. Zy komen, geheel opgeblaazen van achtinge voor zich zelfs, weerom, en eene „ verwaande Godvruchtigheid voor gemeene zielen. Vervolgens verbeelden zy zich, dat men bevoegt is zich van „ zyne heilige oeffeningen te verkwikken, door duizend geringe vadzigheden, welke eene tedere gezontheid onder„ steunen.

„ Dusdanig zyn de geene die ik pylaarbydsters noeme, van „ wier godsvrucht de booze geest, gelyk men zien kan, al „ het voordeel heeft. Wat de waare Godvruchtigen betreft, „ die zyn voor de goddeloozen zelfs minzaam, en zy kunnen beter met hen dan met haars gelyken over weg, want „ den grootsten vyand van eenen Goddeloozen is zyns ge„ lyken.

De verliefde en afgevallene Joodin. Te bekomen te Haarlem, by Aris Tolk *en elders*, 194 *bladzyden in octavo.*

EEn Roman eer laftig dan vermaaklyk; langwylig en vet van geeftig. Op pag 149 van dit ftukje is een defect in 't Manufcript geweeft, of daar is een gedeelte van 't Manufcript in 't drukken overgeflaagen.

Kaper-Reglement van zyne Koninglyke Majefteit van Spanjen, voor particulieren. Gegeven te Pardo, den eerften February 1762. *Uit het Origineele Spaanfche vertaald. Te Amfteldam, by* Hendrik Willem Dronsberg. *In groot quarto* 15 *bladz.*

DIt Reglement, uit 50 Artikelen beftaande, ftrekt voornaamlyk om het neemen en opbrengen der Pryzen te bepaalen, en de ongeregelde handelingen, die niet zelden in 't kaapen plaats hebben, te verhoeden: om dus, zo veel 't mogelyk zy, voor te komen, dat men niet als Wilden, maar onder eene geregelde krygstugt ter kaap vaare.

Sententie tegen Laurens van der Meer, *gepronuncieert den* 10 *September* 1762. *In 's Gravenhage by* P. Scheltus 1762. in folio 4 bladzyden.

NAar uitwyzen deezer Sententie heeft bovengenoemde *van der Meer*, ftaande zyne Bediening, als Hoofdgaarder van 's Lands Regt op de confumtie Turf, en van de Ontgronding, uit en doorvaart binnen de Stad Rotterdam, zich, volgens zyne eigene bekentenis, fchuldig gemaakt aan verregaande trouwloosheid en meineedigheid, in zyne adminiftratie van 's Lands penningen; om dezelven, (fchoon wel bewuft dat het hem niet vry ftond die voor zyn privé te gebruiken,) te emploieeren tot betaaling zyner fchulden. —— Ter uitvoeringe hier van heeft hy menigwerf, buiten weeten zyner Comptoirbediendens, en langs wegen die zy niet gereedlyk konden nagaan, penningen ontvangen, welken hy of geheel niet, of niet op den behoorlyken tyd, heeft geboekt of doen boeken: waar door hy veele 's Lands penningen, (in onderfcheidene fommen in de Sententie genoemd,) niet op 's Lands Journaalen gebragt of verantwoord, meermaals valfche Maand-en Reftant-Staaten geformeerd, en den Reftant-Staat van de Turf en Koolen voor 't

jaar 1761. agtergehouden heeft: draagende hy intusschen zorg, wanneer hy penningen uit 's Land geldkist genomen had, voor zyn eigen gebruik, of om zich te redden ter betaalinge voor de verloopene Maand, om op eene bedriegelyke wyze sakjes met duiten en Koffyboonen in de plaats te doen leggen, op dat het geld zoude verbeelden. —. Om zich nog eenigzins te verontschuldigen in alle deeze handelingen, zo strydig met zynen eed en pligt, heeft hy niets ingebragt dan alleen, dat hy volgens zyne aanstelling meerder tractement moest hebben genooten, dan hy tegenwoordig genoot, en tot goedmaaking daar van gebruik gemaakt heeft van 's Lands penningen, om zyne schulden te voldoen, op dat zyne Crediteuren hem niet over hoop zouden gooijen: doch nademaal hy zo veel tractement ontvangen heeft als hem by posterieure resolutie was toegestaan; hy geen regt had om zyn tractement op den voorigen voet te berekenen, en zich ter verkryginge van 't zelve van zyne Ordres en Instructie te ontslaan; en hy daar en boven van 's Lands penningen gendegzaam tweemaal zo veel heeft zoek gemaakt als die berekening zou importeeren, zo is deeze gezogte verontschuldiging van geene waarde. —— In gevolge hier van is hy, overeenkomstig met zyne eigene bekentenis, schuldig verklaard aan het crimen peculatus of dievery van 's Lands penningen aan zyne administratie toebetrouwd, tot eene importante somme van ruim negen en veertig duizend guldens, als mede aan het crimen van falsiteit en meineedigheid. En hier op is 't; „ dat de Gecommitteerde Raaden, doende regt „ in den naam en van weegens de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, bovengenoemden *Laurens van der Meer* verklaaren myneedig, eerloos en infaam, en condemneeren den selven gebragt te worden ter plaatse, alwaar men gewoon is executie van crimineele justitie te „ doen, en aldaar met de koord om den hals wel strengelyk „ gegeesselt en gebrandmerkt te worden, en voorts in een „ Tugthuis binnen deese Provincie geconfineert te worden „ voor den tyd van vyf en twintig jaaren; om geduurende „ deselve met syner handen arbeid de kost te winnen; en na „ expiratie van den selven tyd, bannen den Gevange voor „ altoos uit den Lande van Holland en Westvriesland, sonder ooyt daar weder binnen te moogen koomen, op pœne „ van swaarder straffe; en comdemneeren den Gevange in „ de kosten en misen van Justitie, als meede van den Processe, ter taxatie en moderatie van de Gecommitteerde „ Raaden.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Grondlegging tot den waaren Godsdienst. Van Joh. Fred. Stapfer, *Bedienaar des Heil. Euangeliums in de Gereformeerde Gemeente te* Diesbach, *in 't Canton* Bern. *En in 't Nederduitsch vertaald, door* Joh. Will. van Haar. *Elfde Deel. In 's Gravenhage, by* Pieter van Cleef, en Compagnie. MDCCLXII. *In groot octavo* 588 *bladzyden.*

DE Eerwaarde *Stapfer*, die, in dit elfde Deel, handelt eerst over de *H. Sacramenten in 't gemeen*, dan over den *H. Doop* en het *H. Avondmaal* in 't byzonder; vervolgens overgaat ter beschouwinge van de *Overheid*, of *den waereldlyken Staat, voor zoo verre dezelve eene Godlyke instelling is, en tot de Kerke eene naauwe betrekking heeft*, en eindelyk ontvouwt het geen ons de rede en de Openbaaring leert van den *Dood, de Opstanding, 't laatste Oordeel en de daar op volgende Eeuwigheid*, geeft ons met den aanvang van dit laatste Hoofdstuk eene beknopte schets van 't geheele beloop van dit zyn Werk. Dit stelt het gansche verband van dit uitvoerige Geschrift dat in veele opzigten lof verdient, met nut en stigting geleezen kan worden, en volgens de gewoone leerwyze der Kerke, over 't algemeen, zeer wel uitgevoerd is, den Leezer zo klaar voor oogen, en toont hem tevens zo geleidelyk een t'zamenhang der godsdienstige Waarheden, dat wy geoordeeld hebben onzen Leezeren meerder dienst te zullen doen, met hun deeze schets voor te draagen, dan met ons weder tot deeze of geene byzondere Verhandeling (*) uit dit Werk te bepaalen.

„ Vermids al wat wy weeten en verstaan, *zegt hy*, zoo wel
„ in als na dit leven, zig op God betrekken moet; dewyl
„ van Hem, en door Hem, en tot Hem alle dingen zyn;
„ zoo is het begin onzer bespiegelingen ontrent de waarhe-
„ den van den Godsdienst geweest, de overweeging der on-
„ doorgrondelyke diepten der Godheid: Wy hebben ge-
„ toond, hoe dit ten hoogsten zalig en volkomen Opper-
„ we-

(*) Men zie eene byzondere Verhandeling uit het tiende Deel van dit Werk, gaande over *de volmaaking van 't Verstand der gezaligden, als een voornaam gedeelte der toekomende Gelukzaligheid*, in onze *Letteroef. II. D. bl.* 538 *en verv.*

„ wezen, waar in alle onze kennis zig vereenigd, en waar
„ in alle onze begeerten eindigen moeten, kan gekend wor-
„ den door het Licht der Rede en uit de werken der Natuu-
„ re: Wy hebben verklaard de Eigenschappen, die God ons,
„ door het werk der Scheppinge, en door de wyze, machti-
„ ge en goedertierene regeeringe aller dingen, bekend ge-
„ maakt heeft: Wy hebben dezelven voorgesteld, als den
„ volkomensten regel onzer daaden, als de krachtigste be-
„ weegredenen tot deugd en godzaligheid, en als eenen zeer
„ vasten grond van ons vertrouwen.

„ Wy hebben verklaard de plichten, die, uit onze natuur-
„ lyke afhangkelykheid van God, voortvloeijen, en waar
„ aan wy, als redelyke schepsels gehouden zyn. Wy hebben
„ aangeweezen, dat deeze kennisse Gods, en de verbintenis
„ tot deeze plichten, den natuurlyken Godsdienst uitmaa-
„ ken.

„ Wy hebben doen zien, dat deeze Godsdienst, van we-
„ gens het groot verderf van alle menschen, geen genoeg-
„ zaam middel meer is, om hen te brengen tot de waare
„ gelukzaligheid; en dat God, om deezer reden wille, ons,
„ elendige menschen, in ons verderf heeft moeten en wil-
„ len ter hulpe komen, ons verstand, door eene onmidde-
„ lyke Openbaaringe, ophelderen, en ons aan de hand gee-
„ ven het regte middel, waar door een machteloos en doem-
„ waardig zondaar tot Gods gemeinschap, eu dus tot eene
„ waare en bestendige gelukzaligheid, komen kan. Op dee-
„ ze wyze hebben wy de noodzaaklykheid eener onmidde-
„ lyke en Godlyke Openbaaringe beweerd.

„ Wy hebben mede vastgesteld de waar- en Godlykheid
„ van dat Boek, waar in deeze Openbaaring vervat is. Wy
„ hebben het zelve voorgesteld, als de fonteyn van alle waar
„ en wezendlyk licht, kennis en troost, als het eenig en
„ volkomen rigtsnoer van ons geloof en van onzen wandel.

„ Wy hebben open gelegd, wat God aan ons, in het zel-
„ ve, van syn Wezen en van syne Volmaaktheden nog meer-
„ der geopenbaard heeft, dan wy, uit het bloote licht der
„ rede, van Hem weeten konnen.

„ Vervolgens hebben wy in overweeginge genomen Gods
„ werken, die Hy zo wel in de natuure, als door de Gena-
„ de, openbaart. Wy zyn, als ware het tot in de voorledene
„ eeuwigheid, te rug gegaan, en hebben gezien, hoe God
„ reeds toenmaals bezig geweest is, zig naar buiten te open-
„ baaren, als het hoogste Goed, zig, als zodaanig, aan de
„ redelyke schepselen te kennen en te genieten te geeven,

„ en

„ en te gebruiken alle middelen, waar door dit einde zou
„ mogen bereikt worden.

„ Wy hebben gezien, hoe God zig, door de Schepping
„ aller dingen, met der daad naar buiten geopenbaard, de
„ waereld tot eene woonplaats van redelyke schepselen ge-
„ maakt, deeze naar zyn beeld geschapen, en reeds in dit
„ leven in eenen gelukzaligen toestand gesteld heeft.

„ Daar na hebben wy, met verschrikkinge en beevinge,
„ aangezien, in welk eenen afgrond van verderf de men ch
„ zig, benevens alle syne nakomelingen, gestort heeft. Wy
„ hebben de grootheid deezer elende, die aan de zonde vast
„ was, voorgesteld, in der menschen natuurlyke wangestal-
„ te, in hunne onmacht en doemwaardigheid, en getoond,
„ dat hier by alle schepselen, noch raad, noch hulpe, te
„ vinden is.

„ Doch God wilde niet ophouden, zig te openbaaren als
„ het hoogste Goed: Hy wilde eene geheele waereld vol zon-
„ daaren, door den eeuwigen dood, niet laaten omkomen,
„ en, voor eeuwig, doen verlooren gaan. Neen! God ont-
„ fermde zig hunner; Hy zondt hen, in hunne elende, sy-
„ nen Zoon ter hulpe, om hen te toonen den weg, hoe sy
„ van hunne elende zouden konnen bevrydt en wederom
„ met God verzoend worden; op dat Hy uit den weg zou
„ mogen ruimen alle beletselen, die scheiding maakten tus-
„ schen God en hen; en om te zyn het eenig en volkomen
„ Middel der Genade, waar door aan Gods Gerechtigheid
„ zou konnen voldaan, en de vrede tusschen God en men-
„ schen wederom hersteld worden. De noodzaakelykheid
„ van zulken Verlosser hebben wy beweezen; syne Eigen-
„ schappen aangetoond, en de waarheid daar van beweerd;
„ als mede aangeweezen, welke Ampten Hy verrichten
„ moest, en in hoe veele Staaten Hy dit alles heeft moeten
„ volbrengen. Wy hebben mede aangetoond de vruchten,
„ die Hy voor ons, tot onzer Gerechtigheid, Heiligheid en
„ Verlossinge, verworven heeft.

„ Hier by hebben wy het niet laaten berusten; maar heb-
„ ben onzen Leezer nog verder gebragt: Wy hebben hem
„ getoond, op welk eene wyze deeze verworvene Gerech-
„ tigheid en het leven ons toege-eigend worde, en welke
„ onze plichten daar by zyn. Noodigt God ons tot de ge-
„ meinschap van dit Middel der Genade, doet Hy het woord
„ der roepinge tot ons uitgaan; dan hebben wy naar syne
„ stemme te hooren. Hebben wy gewandeld op de wegen
„ des verderfs; dan moeten wy wederkeeren, en treeden

„ op den weg des levens. Biedt God ons fynen Zoon aan
„ met fyne gantfche verdienfte, als de eenige en volkomene
„ oorzaak onzer zaligheid; wy moeten Hem, als het eenig
„ Middel der Genade, met verlooghening e van ons zelve,
„ en met eene volle begeerte van het harte, aanneemen, op
„ dat wy van onze zonden gerechtvaerdigd worden. Wil
„ God ons, door de kracht van Chriftus bloed en door fynen
„ Geeft, reinigen van alle befmettingen des vleefches en des
„ geeftes, en zullen wy onze Heiligmaaking in fyne vreeze
„ voleinden; dan moeten wy ons tegen de werkingen fy-
„ ner Genade niet aankanten, maar de nieuwe krachten, die
„ aan ons in de Wedergeboorte gefchonken zyn, tot het
„ goede gebruiken; dan zal God ons, door fyne Genade,
„ krachtdaadelyk bewaaren tot de zaligheid, tot dat Hy ons
„ brengen zal tot derzelver volkomene bezittinge.

„ Het gantfche werk der Genade, zoo wel in fyne voor-
„ verordeninge, als in fyne verwervinge en toepaffinge be-
„ fchouwd hebbende, hebben wy onzen Leezer getoond,
„ hoe de geloovigen, als leden van een Ryk en van een
„ geeftlyk Lighaam, met elkander ftaan in eene naauwe ge-
„ meinfchap, en hoe fy mede in eene onderlinge gemein-
„ fchap, inzonderheid door 't verrichten van den openbaa-
„ ren Godsdienft, hunne zaligheid moeten uitwerken.

„ Wy hebben mede voorgedraagen het leerftuk der H.
„ Bond-zegels, die de grootfte weldaaden, door God aan
„ ons in 't werk der Genade beweezen, in ons geheugen
„ vernieuwen, de aandacht vermeerderen, het geloof ver-
„ fterken, en in ons eene brandende liefde jegens den Hei-
„ land verwekken moeten.

„ Eindelyk zyn wy gekomen, tot de overweeginge des
„ Doods, der aanftaande Opftandinge, des algemeenen Oor-
„ deels, en der daar op volgende Eeuwigheid. Wy konnen
„ (*vervolgt onze Autheur, om de noodzaaklykheid deezer laatfte*
„ *overweeginge aan te dringen,*) ons onderwys in 't ftuk van
„ den waaren Godsdienft nog niet befluiten: wy konnen de
„ overweeging deezer dingen niet voorby gaan, nademaal
„ de geheele Religie daar van haare kracht en leven ont-
„ vangt. Zonder de vertooning des Doods, der Opftandin-
„ ge, des laatften Oordeels, en der aanftaande Eeuwigheid,
„ zouden de menfchen den Godsdienft niet achten; fy zou-
„ den in de waarheden van denzelven weinig belang ftellen;
„ fy zouden zig weinig bekommeren, noch om God, noch
„ om zyn woord, noch om de elendigheid der zonde, noch
„ om den Heiland der waereld, noch om fyne dierbaare ver-

„ dien-

„ dienfte, noch om de vergeeving der zonden, noch om
„ het geloof, noch om de Heiligmaaking, noch om den
„ Godsdienft, noch om de H. Sacramenten. Maar de dingen
„ die op dit leven volgen, zyn het, die den menfche doen
„ ontwaaken uit den flaap der zonde, die hem doen uitzien
„ naar zaligheid, en die hem beweegen dezelve uit te wer-
„ ken met vreeze en met beeven. De laatfte dingen, die op
„ den menfche wachten, zyn het, die in hem verwekken
„ eerbied jegens God, en begeerte naar het woord der ver-
„ zoeninge. Indien, met dit leven, alles een einde had,
„ dan zouden alle myne befpiegelingen, tot hiertoe omtrent
„ den Godsdienft voortgebragt, te vergeefs, en alle myne
„ redenen zouden nutloos geweeft zyn. Maar de Dood, de
„ Opftanding, het Oordeel en de Eeuwigheid zyn het, die
„ in veelen ontfteeken zullen eene begeerte naar dit myn
„ boek, om zig daar door te wapenen tegen de verfchrik-
„ kingen des Doods, om daar uit te leeren, wat men te
„ doen hebbe om te komen tot eene zalige Opftandinge; hoe
„ fy 's Rechters komfte, zonder verfchrikkinge, zullen kon-
„ nen afwachten, en met blydfchap verfchynen voor fyn
„ aangezigt; en, welk de regte weg is, om in te gaan in
„ de rufte van Gods volk. Dit is het geen alle voorgaande
„ waarheden, door my in eene lange reex afgehandelt, aan-
„ genaam en bevallig gemaakt heeft, dit is het geene daar
„ aan eene regte waerde en gewigt byzet, dit is het zout;
„ welk alle voorafgaande Leerftukken fmaakelyk maakt.

Onfeilbaare regel van Winfte zonder Verlies: waar agter gevoegd is, *de geopende Wiffelbank, beide door* K. Luiken, *Vader van den beroemden* Johannes Luiken. *Laatfte Druk. Te Hoorn, by* T. Tjallingius MDCCLXII. *Behalven het Voorbericht enz.* 251 *bladzyden in octavo.*

DEeze twee Tractaatjes, in 't midden der voorgaande eeuwe gefchreeven, uitverkogt en van zommigen zeer begeerd zynde, zo heeft men zich der moeite getrooft om de oude taal en fpelling van den Schryver naar de hedendaagfche gemeene fchryfwyze te veranderen, en het zelve dus op nieuw in 't licht gegeeven: ook heeft men 't, ten gevalle der Liefhebberen der Schriften van den beroemden *J. Luiken*, op het zelfde formaat, als die zyn, gedrukt.

De pligt van Mededeelzaamheid aan de Noodlydenden wordt in 't eerfte Werkje alleszins met veel ernft aangedron-

gen, als volstrekt noodzaaklyk om Gode in Jesus Christus te behaagen; in de verzekering dat de behartiging van dien pligt, uit een ongeveinsd geloof en zuivere liefde, de zekere weg is, om, naar den inhoud der Godlyke beloften, de grootste winste te behaalen: door dus doende *zich zelven, tot een schat, een goed fondament weg te leggen tegen het toekomende, om het eeuwige leeven te verkrygen* (*). Het tweede stukje behelst eene verzameling van Bybelspreuken, die tot dit onderwerp betrekkelyk zyn, benevens etlyke zedige Rymkens op zommigen der bygebragte plaatsen gemaakt. — Uit het algemeene beloop van dit geschrift kan men genoegzaam afneemen, dat de Autheur niet vreemd was van een gevoelen, dat in zyne dagen, door zommigen sterk werd voorgestaan; naamlyk, dat het voor een Christen niet of naauwlyks geoorlofd was een ruimen overvloed van tydlyke middelen te bezitten: maar, schoon hy op dien grondslag de Mededeelzaamheid wat hooger op trekke, dan onze Zedekundige Schryvers gewoonlyk doen; schoon hy uit dien hoofde geoordeeld moge worden, de zaak in deeze en geene gevallen wat te ver te brengen; men moet, onzes agtens, egter 's Mans geschrift, over 't algemeen als stigtelyk en nut erkennen. Het ademt zeker niet dan Lessen van Liefde, het hoofdvereischte in een geloovig Christen (†); het spoort ons alleszins aan tot werken van Barmhartigheid, die in den grooten Oordeeldag by den Regter aller menschen byzonder in aanmerking genomen zullen worden; (§) het wederlegt in veele gevallen met nadruk de ydele en ongegronde uitvlugten, waar mede niet weinigen hunne nalaatigheid in deeze pligtsbetragting poogen te verschoonen; en geeft ons in verscheidene opzigten byzondere bedenkingen over deezen pligt, die buiten tegenspraak der overweeginge waardig zyn, en van veelen niet gade geslaagen worden. Van dien aart is, by voorbeeld, zyne volgende aanmerking over de afwyzende spreekwyze *God helpe u*, die veelen zeer gereed in den mond hebben, terwyl zy zelven afkeerig zyn van den armen te helpen.

„ Waar mach die spreekwyze van daan komen, wanneer „ men zegt, *God helpe u*, daar men hen zelfs helpen kan, „ mids hen alleen betalende dat men schuldig is? Christus „ die wy zeggen, dat onze Heer is, en ons dienvolgende „ heeft te gebieden, die zegt: *geeft die iets van u bidt*, en „ de

(*) 1 Tim. VI. 17—19. (†) 1 Tim. I. 5.
(§) Matth. XXV. 34—46.

„ de menschen in plaatse van hem te geeven, zeggen, *God*
„ *helpe u*, en dat zo vrymoedig dat ze niet eens bedenken,
„ dat het geen zy in deezen van God willen, *kunnen* poft
„ zy: dat zulks nu waarheid is, dat meen ik aldus te bewy-
„ zen: de menschen behooren God toe met alles wat zy
„ hebben, wanneer God dan een deel van het geene iemand
„ bezit geeft aan een ander, en belast dat hy dat aan den
„ naasten zal overgeeven, is hy dat dan niet schuldig? En
„ zo hy dat niet doet, zo behoudt hy des anderen deel, en
„ doet ongeregtigheid. Wanneer dan iemand komt bid-
„ den, die waarlyk gebrek heeft, by een ander die meer als
„ den nooddruft, ja overvloed heeft, is die volgens het ge-
„ bodt van Christus niet schuldig hem te geeven? Matth.
„ V. vs. 42. en zo hy dat niet doet overtreedt hy dan niet
„ Gods gebodt, blyft zynen naasten schuldig, behoudt zyns
„ naastens deel en doet ongeregtigheid? Maar als den bid-
„ der geen nood noch gebrek heeft, zo ben ik hem dan ook
„ niet schuldig, zult gy mogen zeggen, het is waar, maar
„ dat moest gy eerst weeten, en wel onderzoeken eer gy
„ dien, die gy mogelyk schuldig zyt, zo afwyst: want het
„ is eens Christens plicht alle gerechtigheid te vervullen.
„ Weet gy nu dat het den bidder niet van doen heeft, waar-
„ om zegt gy, *God helpe u*? wilt gy dat God dien helpen
„ zal, die geen gebrek heeft, en dus die niet behoord ge-
„ holpen te worden? zo dunkt my dan dat men niet eerder
„ behoort te zeggen *God helpe u*, eer dat men zo onvermo-
„ gende geworden is, dat men hem noch door zich zelf,
„ noch door een ander helpen kan, of dat men neffens den
„ wensch van Gods hulpe zyne eigen en des naastens hulpe
„ by doet.

Introductio ad Philosophiam Naturalem. Auctore Petro van Musschenbroek. *Tomi duo. Lugduni Batavorum apud* Sam. & Joh. Luchtmans MDCCLXII. *Praeter Dedicationem &c.* 1132 *pp. in quarto ch. maj.*

Inleiding tot de Natuurkundige Wysbegeerte, door Petrus van Musschenbroek.

HEt geagte Werk van den beroemden Hoog-Leeraar *Petrus van Musschenbroek*, een en andermaal in 't Nederduitsch gedrukt, onder den titel van *Beginsels der Natuurkunde*, ziet thans, onder 't bovenstaande Opschrift, op nieuw in 't La-

zyn het licht; doch in zo ver veranderd, vermeerderd, en verbeterd, dat het genoegzaam den naam van een nieuw Werk moge draagen. Weshalven de beminnaars der Natuurkunde reden hebben, om de beschaavende hand van dien naarstigen Hoog-Leeraar, voor deze zyn aangewende moeite, met dankbaarheid te erkennen, en 't te hoopen zy, dat men eerlang dit Werk den Nederlanderen ook in hunne taal zal mededeelen; ter meerdere bevorderinge eener Weetenschap, wier wyduitgestrekte nuttigheid in de Burger-Maatschappy overbekend is.

Onze schrandere Hoog-Leeraar, nimmer gedagt hebbende dat zyn reeds uitgegeeven Werk tot volmaaktheid gebragt was, heeft van tyd tot tyd in onvermoeide oefeningen zyne kundigheden vermeerderd, en zich bekwaamer gemaakt, om zyne proefneemingen met meer naauwkeurigheid na te gaan: waar door hy zich in staat bevonden heeft, om de Natuurkunde met meer bondigheid te ontvouwen, en duidelyker voor anderen te verklaaren. Hier van verstrekken zyne agtervolgende uitgaaven van Natuurkundige Geschriften, ten ontegenzeggelyken bewyze; en dit bewoog hem, toen men weder klaagde aan gebrek van Exemplaaren van zyne laatst uitgegeevene *Institutiones Physicæ*, om nogmaals de hand te leggen aan 't beschaaven van zyn groote Werk, om 't zelve ten algemeenen nutte te verbeteren. Het heeft hem mogen gebeuren, dit Werk geheel af te schryven, als mede deszelfs inhoud in een *Kort Begrip, ten Academischen gebruike geschikt*, (*) te brengen; maar de dood heeft hem verhinderd de volkomene uitgaave van dit zyn laatste Werk te zien. Eene gestadig toeneemende ziekte hem des aangaande waarschouwende, heeft hy zynen Amptgenoot, den oplettenden Hoog-Leeraar *J. Lulofs*, verzogt, in zodanig een geval, het toeverzigt daar over te willen waarneemen, die dit verzoek gunstig aangenomen, en getrouw volvoerd heeft.

Wat de orde en schikking van 't Werk betreft, dezelve is even als die van de Nederduitsche uitgaave, alleen heeft het

(*) Dit stukje, dat 515 bladzyden in groot octavo beslaat, is ook te Leiden by *S* en *J. Luchtmans* gedrukt, onder den titel van *P. van Musschenbroek Compendium Physicæ Experimentalis conscriptum in usus Academicos*, en kan met zeer veel nut by 't leezen van dit groote Werk gebruikt worden: 't zy vooraf, by 't leezen van ieder Hoofdstuk om zich in 't kort een geleidelyk denkbeeld te vormen, of daar naa, om zich het geleezene door eene beknopte herhaaling te beter eigen te maaken.

het drie Hoofdstukken meer. In 't ontvouwen der *Werktuigkunde* heeft 'er onze Hoog Leeraar een geheel nieuw Hoofdstuk ingevoegd over de *Werktuigkunde der beweeginge* (†), als onderscheiden van de *Werktuigkunde van 't Evenwigt*, of de *Weegkunst*(§); tot verklaaring van 't geen byzonder in aanmerking komt, in 't nagaan der beweeginge van een werktuig, wanneer 't door eene zekere kragt of aanhangend gewigt bewoogen wordt. De verhandeling over de *Zeilsteen*, in 't voorgaande Werk te vinden, in 't Hoofdstuk over *de aantrekkende kragt der Lighaamen*, beslaat hier een byzonder Hoofdstuk: dezelve is van overtolligheden gezuiverd, en met geen minder naauwkeurigheid opgesteld; men vindt nog by die gelegenheid in dit Werk eene nieuwe Waereldkaart, tot aanduiding der miswyzinge van 't Compas, naar de waarneemingen in 't Jaar 1744, in stede van de oude, naar de waarneemingen in 't Jaar 1700. Ook is 'er een geheel nieuw Hoofdstuk over *de Lichaamen die 't Licht indrinken*, waar in ons opgegeeven wordt, welke lichaamen het Daglicht in 't algemeen, of het Zonlicht in 't byzonder, met of buiten nevensgaande hulpmiddelen, dermaate indrinken, dat ze in eene donkere plaats min of meerder tyds licht van zich geeven; welke verschillende verschynzelen hier door nevensgaande aanmerkingen, zo ver mogelyk schynt, opgehelderd worden. —— Alle de overige Hoofdstukken zyn meerendeels met nutte aanmerkingen, waarneemingen en proeven verrykt, tot nadere ontvouwing der behandelde onderwerpen; wel inzonderheid die, welken tot de *Werktuigkunde* en *Gezigtkunde* betrekkelyk zyn; waar onder het Hoofdstuk handelende van *'s menschen Oog* geheel nieuw is; dat eene zeer nette beschryving van dit kunstryke deel behelst, die onze geagte Schryver erkent grootlyks verschuldigd te zyn aan den beroemden ontleedkundigen Hoog-Leeraar *B.S. Albinus*. Ook mag men met regt de Hoofdstukken over de *Electriciteit*, of *aanlokkende kragt*, van de *t'zamenhegting der lichaamen*, en over *de vaste lichaamen in de vloeistof geleid, en van hunne byzondere zwaarte*, nieuwe Hoofdstukken noemen; nadien onze Hoog-Leeraar die onderwerpen, om zo te spreeken, als van vooren aan behandeld en breedvoerig uitgebreid heeft. Insgelyks moet men zeggen, dat zyne behandelingen in de vier laatste Hoofdstukken, gaande over de *Verhevelingen*, ten grooten deele nieuw zyn, van wegen de bygevoegde aanmerkingen op laatere waarneemingen gegrond. Hier by komt

(†) *Mechanica Motus* (§) *Mechanica Æquilibrii* vel *Statica*.

komt nog dat onze geëerde Autheur doorgaande in dit Werk, de Schryvers, waarvan hy gebruik gemaakt heeft, aanhaalt, met aantekeninge der plaatsen, daar men nadere onderrigting of meerder bewyzen van 't voorgestelde kan vinden; dat hem ook meermaals aanleiding geeft, om uitdrukkelyk te melden, welke Schryvers over deeze en geene onderwerpen boven al leezenswaardig zyn. De plaaten eindelyk, die in 't voorgaande Nederduitsche Werk ten getalle van XXXI waren, beloopen in dit een getal van LXIV, en zyn alle op nieuw gesneeden.

Men kan uit dit alles gereedlyk afneemen, dat wy met den aanvang niet zonder rede gezegd hebben, dat deeze uitgaave genoegzaam den naam van een nieuw Werk mag draagen: ter nadere bevestiginge hier van zouden wy eene reeks van byzonderheden uit dit Werk konnen melden, die of geheel nieuw, of naauwkeuriger ontvouwt, of met nadere bewyzen opgehelderd en gestaafd zyn; doch 't zy voor 't tegenwoordige genoeg op eene byzonderheid staan te blyven. In de keuze hier van, is onze aandagt in 't leezen byzonder gevallen op 't geen onze Hoog-Leeraar heeft aangetekend over de merkwaardigste verschynselen, die ons de *Hairbuisjes* uitleveren, waar van wy den Leezer het hoofdzaaklyke onder 't oog zullen brengen (*).

De gelegenheid, by welke hy hier van spreekt, is het bekende voorstel, *dat de vogten van de vaste lichaamen aangetrokken worden*: dit met herhaalde proefneemingen, breder dan in de voorige Nederduitsche uitgaave, beweezen hebbende, beroept hy zich ter verdere staavinge hier van op het geen we in de werkingen der Hairbuisjes ontdekken.

Men neeme, zegt hy, zeer naauwe glaazen pypjes, die men om derzelver engte *Hairbuisjes* noemt, die aan beide de einden open, zuiverschoon, recht, cylinderswyze en vers gemaakt zyn; men dompele het benedenste einde loodregt of schuins in eenig vogt: en 't vogt zal in 't eerst met eene groote gezwindheid, die gestadig afneemt, opklimmen tot eene aanmerkelyke, doch bestendige hoogte, daar 't blyft rusten: hebbende in deeze kleine buisjes, gelyk in grootere, eene *concave* of holronde oppervlakte.

Deeze opklimming der vogten boven hun waterpas, schyn-

stry-

(*) Men vergelyke hier mede 't geen we kortlyk uit *Nollet*, *Natuurk. Lessen* aangetekend hebben in onze *Letter-Oef.* I D. bl. 368, 869.

ſtrydig met de gewoone Natuurwetten, verklaart hy in dezer voege. Men begrype dat een Hairbuisje t'zamengeſteld is uit opeengehoopte ringjes, die eene kleine hoogte hebben, van dezelfde wydte en geſteldheid zyn. Als nu het buisje in 't vogt ingedompeld wordt, dan trekt ieder punt der binnenſte oppervlakte in 't eerſte ringje, het vogt aanraakende, het zelve en voert het op, zo dat het opwaards klimme in de gedaante van een ter wederzyds omgeboogen lyn. Dit ringje meer vogts na zich konnende haalen, uit hoofde der engte van 't buisje, gaat voort met trekken; hier op werkt de kragt van 't tweede ringje, trekkende boven 't oppervlak van 't opgetrokkene vogt; daar door klimt het vogt nog hooger; en nademaal het zelfde plaats heeft in alle de overige ringjes, zo gaat het vogt voort met op te klimmen.

Het vogt, dat in 't eerſte ringje opgetrokken is, neigt wel door zyne zwaarte na beneden, doch nadien dezelve gering is, zo vliet het 'er ſpoedig in, en vervult het eerſte ringje: nu reeds tot in 't tweede ringje gekomen zynde, neemt het toe in gewigt, en de geheele colom wordt allenskens zwaarder, naar mate dat het vogt in de hoogere ringjes opklimt. Maar vermids de trekkende kragt in ieder ringje ſlegts even ſterk is, zo wordt het vogt, ter oorzaake van 't toeneemende gewigt in 't reeds opgehevene, met eene afneemende ſnelheid in de hoogte opgetrokken; tot dat de trekkende kragt van 't buisje in evenwigt ſtaa met de zwaarte van 't opgehaalde vogt, dat daar door in ruſt blyft.

Vraagt men by deeze gelegenheid, of alleen het bovenſte ringje van 't buisje, tot het welke het vogt opklimt, alle de trekkende kragt oefent, en 't vogt ophoudt? dan of de geheele oppervlakte, die door 't vogt beſproeid wordt, het vogt trekt en ophoudt? hy antwoordt, in gevolge van het bovengezegde; de geheele binnenſte oppervlakte trekt het vogt, dat het zelve onmiddelyk aanraakt; en 't bovenſte ringje trekt niet alleen het aanraakende, maar ook het afgelegene vogt, het geen in 't midden van 't buisje eene holronde oppervlakte maakt: weshalve de kragt van 't bovenſte ringje t'zamenloope met die van alle de andere ringjes, in 't ophouden van de onderſtaande colommen.

Op deeze grondſlagen verklaart hy alle de overige verſchynſels, waar van hy gewag maakt, die wy kortlyk zullen opgeeven. —— Indien men 't opgetrokkene vogt 'er uitdryft, het buisje door een zuiver vuur verwarmt, droogt, en de Lugt 'er doorblaaſt, zo dat het buisje ledig, ſchoon

en gansch droog zy, en men 't dan weder in 't zelfde vogt indompelt, zal het vogt dikwils tot even dezelfde hoogte als voorheen opklimmen. —— Indien men 't buisje, terwyl 't in 't vogt staat, schuins naar den grond doet hellen, zal het vogt 'er verder indringen, doch de loodrechte hoogte zal dezelfde blyven als te vooren. —— Indien 'er zo veel of minder vogt in 't buisje is, als 'er door opgetrokken kan worden, en men 't zelve recht over einde omkeere, zal het vogt, dat nu in 't bovenste gedeelte van 't buisje is, geheel tot beneden loopen. —— Indien men 't ondereinde van 't buisje in de vlam merkelyk naauwer maakt dan 't voorheen was, en men 't buisje in 't vogt steekt, zal het vogt tot dezelfde hoogte als te vooren opgetrokken worden. —— Indien men hairbuisjes, van dezelfde langte en van 't zelfde glas, doch van verschillende wydte, in het eigenste vogt indompelt, zullen ze dat tot onderscheidene hoogten optrekken, en wel in eene omgekeerde rede hunner middellynen. De binnenste oppervlakten dier buisjes, zover ze van 't water besproeid worden, zullen dan zyn gelyk derzelver middellynen, vermenigvuldigt met de hoogten der vogten; en de hoeveelheid der vogten zal zyn in eene omgekeerde reden der hoogten. Schoon dan de binnenste oppervlakten der buisjes, die door 't zelfde vogt besproeid worden, gelyk zyn, zo zal egter de hoeveelheid der vogten ongelyk weezen: in buisjes die tweemaal zo wyd zyn zal ook tweemaal meer vogt weezen, dan in die, welken tweemaal naauwer zyn.

Maar, hoewel zich dit alles laat verklaaren, men moet nogthans, zegt onze Hoog-Leeraar, erkennen, dat wy tot heden vrugtloos het bewys tragten op te maaken. Deeze uitwerkingen schynen af te hangen van verscheidene kragten, die hier werkzaam zyn.

1. Van de aantrekking der wanden der buisjes.

2. Van de aantrekking der deeltjes, die 't vogt, dat in 't buisje opgeheven is, uitmaaken.

3. Van 't gewigt van 't vogt in 't buisje, en van de hoogte van 't vogt.

Doch, gelyk men niet weet hoe ver de aantrekkende kragt uit de wanden der buisjes uitgaat, zo kan men ook niet bepaalen van hoedanig eene dikte de vogtcolom is, die door den wand van 't buisje aangetrokken wordt, noch ook de aantrekking van de deeltjes van 't vogt: het gewigt van de colom alleen wordt uit de hoogte en *basis* bepaald. Mogelyk, vervolgt hy, hebben we alle de kragten die hier werk-

zaam

zaam zyn nog niet beschouwd. —— Zommigen voegen hier by de aantrekking van 't opgehevene vogt tot het benedenste, als het buisje in 't vogt staan blyft; welke oorzaak geen plaats heeft, als het buisje uit het vogt genomen is. —— Doch deeze oorzaak komt hem niet aanneemelyk voor. Neem, zegt hy, een zeer dun vlietbaar vogt, welks deelen elkander naauwlyks trekken, stel 'er een buisje in, zo zullen de daar door aangetrokkene deelen de andere ligt verlaaten; en derhalve zullen ze tot de grootste hoogte konnen klimmen. Neem ook een vaster vogt, welks deelen elkander geweldig trekken; dit moest naauwlyks in 't buisje ingaan, doordien het geen opklimt, van 't andere vogt gescheurd wordende, naauwlyks moest konnen opklimmen. De ondervinding evenwel spreekt dit tegen. De Loog van Wynsteenzout, zeer vast houdend en zwaar, klimt veel hoger in de buisjes dan de dunne overgehaalde Brandewyn of Terebinthyn Oly. Voeg hier by de volgende proefneming: laat een groote druppel op een vlakken spiegel vallen, zet 'er een hairbuisje loodrecht op, meet nauwkeurig de hoogte van 't water in 't buisje, en neem dan het zelve voorzigtig van den druppel af, zo dat het benedenste einde altoos den spiegel raake; als 't buisje nu op eene drooge plaats is, zal het vogt in 't buisje terstond een weinig daalen: het vogt op den spiegel hing aan 't vogt in 't buisje; waar uit dan iets getrokken wordt, derhalve moet het overgebleevene vogt laager staan. Of neem het buisje zagtjes van den druppel, droog het benedenste einde van 't buisje van buiten met een doek af, zo zal 't vogt in 't buisje daalen.

Onze Autheur, verder nog aangemerkt hebbende, dat die kragt welke het vogt in 't buisje trekt en ophoudt, zo vermogend is, dat het water, indien men een vol hairbuisje in openbaaren Zonneschyn hangt, in den tyd van zeven of agt maanden niet vervliege noch uitwaaseme (*); gaat daar op over ter wederlegginge van het gevoelen van hun, die willen dat de drukking der Lugt, die onzen dampkring uitmaakt, op het vogt, dat buiten het buisje is, terwyl de engte van 't buisje die drukking binnen in zich niet zou toelaaten de oorzaak deezer verschynselen is. Hier tegen stelt hy de volgende proefneemingen.

1. Dat 'er de Lugt vry doorgaat, is blykbaar, wanneer men 'er doorblaast; neem nu een buisje dat met Lugt vervuld is, stop het van boven toe, daar zal geen vogt indringen.

2. Neem

(*) *Philosoph. Britann. Sect. I. p. 21.*

2. Neem een buisje aan beide de einden open, maar dat lang in de Lugt gelegen heeft of agtloos bewaard is, het zal geen vogt tot zich trekken: de aantrekkingskragt werkt op 't vuil, dat 'er door de Lugt aangehegt is: schoon gy 'er de oude Lugt al uitblaast, het vogt klimt 'er niet in op, voor dat het met water of overgehaalden brandewyn wel zuiver gespoeld is.

3. Onder den Ontvanger, in 't Ydel, klimmen de vogten in de buisjes tot dezelfde hoogte als in de opene Lugt; en zo men de Lugt weder inlaat, klimt noch daalt het vogt. In 't doen deezer Proeve, waar van onze Hoog-Leeraar de manier nader beschryft, moet men wel in agt neemen, dat de Lugt schoon uit het water gehaald zy; anders klimt het water wat hooger, en 't daalt weder, als men 'er de Lugt inlaat. Het verschil is wel klein, zynde nauwlyks $\frac{1}{10}$ gedeelte van een duim; doch 't kan waargenomen worden; en 't ontstaat uit de veerkragtige vloeistof die zich in 't water onthoudt.

4. Men dompele de buisjes in onderscheidene vogten die in zoortlyke zwaarte verschillen, en de hoogten, tot welken zy opklimmen, zullen niet zyn in eene omgekeerde reden hunner zwaarte; de persing van de Lugt is 'er derhalve de oorzaak niet van; maar dit hangt af van de verschillende aantrekkende kragt zo der vogten als der buisjes, die alleen door proefneeming ontdekt kan worden. In Engelsche buisjes, in 't jaar 1720 gebruikt, klom Menschen-pis en geest van Ammoniac-zout het hoogst, de volgende vogten werden bestendig tot eene mindere hoogte opgeheven. Oly van Koperrood, Loog van Wynsteen-zout, Water, Raap-olie, fyne geest van Salpeter, Terebinthyn-olie, de fynste geest van Brandewyn of Alcohol en de Spiritus Vini Æthereus. De Kwik, als mede gesmolten Lood, klimt niet opwaards, maar staat in de buisjes beneden zyn waterpas, en wel in eene omgekeerde reden der middellynen (*); met eene bolronde oppervlakte (†), daar die van andere vogten holrond zyn. —— Indien men op deeze bovenstaande orde der vogten agt geeft, bemerkt men ook gereedlyk dat de vlugtigste niet het hoogst opgeheven worden, gelyk zommigen gemeend hebben: de spiritus Vini Æthereus en de fynste geest

van

(*) *Comment. Petropol.* Vol. XII. pag. 243.

(†) Dit ontstaat, gelyk onze Autheur reeds voorheen, met opzigt tot grooter glazen, aangemerkt heeft, om dat de Kwikdeelen elkander sterker trekken, dan zy van 't glas getrokken worden.

van Salpeter zyn toch veel vlugger, dan 't Water, Pis, Olie van Koperrood of Olie van Wynsteen.

5. Men vindt ook eene verschillende hoogte der vogten, naar de onderscheidene gesteldheid der vogten en 't soort van glas; in zo ver dat de vogten die door 't eene soort van glas zeer sterk opgeheven zyn, door een ander soort, schoon van gelyke langte en wydte, veel minder getrokken worden. Dit is door herhaalde proeven onbetwistbaar; en van hier hebben de Philosoophen verschillende verschynselen in de hairbuisjes waargenomen, als uit de vergelyking hunner proefneemingen blykt (§).

Om ons te beter in staat te stellen tot het doen deezer proefneemingen geeft ons de Hoog-Leeraar verder eene naauwkeurige onderrigting, hoe men daar in te werk hebbe te gaan; door naamlyk voor al zorg te draagen, dat de buisjes van eene gelyke dikte, wydte en juiste cylinders zyn; als mede dat ze telkens wel gezuiverd worden, wanneer men onderscheidene vogten agter elkander wil nagaan; en dat men wel toezie, dat zich geen vet, zweet of andere vuiligheden aan 't onderste einde hegte. Men kan het dus met één kort buisje doen, doch het beste is, dat men 'er buisjes toe neemt van eenige voeten lang, het middelste deel daar uit kiest, en de uiterste einden, die dikker en wyder zyn verwerpt. Dit middelste gedeelte, ter langte van drie à vier voet, dompele men loodrecht $\frac{1}{10}$ deel van een duim in eenig vogt, haale 'er 't zelve naa verloop van een minuut weder uit, meete de hoogte van 't opgetrokkene vogt, en tekene die aan. Men breeke het volgeloopene deel 'er af; het overige steeke men op dezelfde manier in een ander vogt, tekent de hoogte weder aan, en breeke dit volgeloopene deel mede af; en gaa zo voort in 't onderzoeken der hoogte van andere vogten. Heeft men 'er één van die langte, dat men 'er de proefneemingen mede kan herhaalen, zo kan men zien of dezelfde vogten telkens op dezelfde hoogte staan, en dus verzekerd zyn van de echtheid der proeven. ——— Op die wyze, zegt hy, is de nevensstaande [of volgende] Tafel opgemaakt, waar in de hoogten der opklimmingen aangetekend zyn in Rhynlandsche duimen, en hunne 10de en 100ste gedeelten.

Ge-

(§) Philos. Brittan. Sect. I. pag. 23. Comment. Bonon. Vol. 2. pag. 355.

	Wynverkop. glas van Rott. A. 1760.	Apothekers glas van Rott. A. 1760.	Zee. wit glas van Londen. A. 1717.	Zeer wit glas v. 's Hertogb. A. 1759.	Zeer wit Duitsch gl. v. Schl. A. 1760	Grof Haagsch gl. van de Boys 1708	Blauwagtig Haags gl. v. de Boys 1711	Wit Haagsch gl. van de Boys. 1715	Blauw glas van Frauenwald naby Durlach. A. 1756.	Geel glas van Frauenwald naby Durlach. A. 1756.	Wit glas van Frauenwald naby Durlach. A. 1756.	Groen Vene. gl. v. Morane. 1757.
	Duimen.											
Gedistilleerd water.	3. 4	3.	2. 8	4. 55	2. 85	2. 8	5. 5	1. 6	3.	1. 85	1. 3	3. 2
Spir. Vini Æthereus.	1. 4	1. 77	1. 2	1. 27	0. 9	1. 2	1. 9	0. 79	1. 5	0. 9	0. 5	1. 5
Alcohol.	1. 8	1, 73	1. 3	1. 09	0. 9	1. 1	2. 05	0. 7	1. 9	0. 85	0. 5	1. 42
Geest van Ammoniaczout met ongebluschtenkalk.	3. 6	2. 3	2. 52	3. 62	2. 21	2. 6	6. 3	1. 3	1. 95	1. 75	1. 3	3. 0
Geest van Ammoniaczout, metzout van Wynsteen.	4. 56	2. 6	2. 52	2. 50	2. 4	2. 49	6. 3	1. 5	1. 75	1. 75	1. 25	2. 70
Fynste geest van Salpeter.	2. 07	1. 77	1. 25	2. 15	1. 05	1. 4	4. 0	0. 9	1. 3	0. 9	0. 7	1. 7
Geest van Zeezout.	2. 07	3. 3	1. 5	3. 19	1. 65	2. 08	1. 4	1. 2	1.	1. 55	0. 95	2. 45
Geest van Koperrood.	3. 25	1. 5	2. 2	3. 97	1. 83	1. 5	2. 7	1. 05	1. 5	1. 3	1. 02	2. 55
Oly van Koperrood.	1. 3	1. 66	1. 02	2. 16	1. 4	1.	1. 3	0. 6	1. 1	0. 8	0. 55	0. 85
Terebinthyn Olie.	2. 58	1. 1	1. 1	2. 25	1. 5	1. 24	1. 35	1. 16	1. 35	1. [illegible]	0. 45	1. 7

De

Men zou ligt vermoeden dat dit afbreeken en gevolglyk opkorten der buisjes eenige verandering in 't klimmen der vogten zou veroorzaaken; maar neen. Men breeke het bovenste gedeelte van een buisje dat in 't water staat herhaalde keeren af, en eindelyk tot op de hoogte die 't water in 't buisje beslaat, het water zal bestendig op dezelfde hoogte blyven: zo men voortgaat met afbreeken, het buisje blyft aan boven toe vol water. Men neeme ook een buisje, dat zo veel water opgetrokken heeft, als 't kan, uit het water, en breeke het onderste gedeelte herhaalde keeren af; het water zal op de gemaakte tekening staan blyven: zo men 't buisje op ieder afbreeking weder als vooren in 't water dompele, klimt 'er het water in op tot dezelfde hoogte als voor heen. Deeze uitwerking, zegt onze Autheur, heb ik eveneens bevonden in alle soorten van glas, waar mede ik tot nog proefneemingen gedaan heb.

De oorzaak deezer verschynselen die ons de Hairbuisjes uitleveren, kan, vervolgt onze Hoog-Leeraar, nog minder gezogt worden in de fynste *Æther*, die in de enge holten der buisjes dunder zou zyn en minder tegenstand bieden, maar buiten de buisjes, als dikker, de vogten meerder persen. Indien toch de *Æther*, zegt hy, uit hoofde haarer fynheid, onbelemmerd door de *poren* van alle lichaamen dringt, zo zal ze ook dringen, door de *poren* van den lugtledigen Ontvanger, waar in de buisjes gesteld worden, als mede door de *poren* der buisjes zelven, die, om zo te spreeken, millioenmaalen kleiner zyn dan de holten der buisjes: derhalven zal de *Æther*, door deeze *poren* gereedlyk ingedrongen, het vogt, dat beneden aan de holte der buisjes is, met eene gelyke kragt als 't overige, dat 'er buiten is, persen. Waarom klimmen de vogten ook niet op in vervuilde buisjes? Zou hier aan de *Æther* de ingang en drukking geweigerd worden?

Ook brengt, zegt hy verder, de meerder aankleeving in de dikker vogten niet te wege, dat ze tot eene grootere hoogte in de buisjes opklimmen: de aankleeving zou veel eer nadeelig zyn voor de opklimming; hoewel de buisjes, met een zeer aankleevend vogt vervuld, het tot eene grootere hoogte zouden konnen ophouden; vermits de aankleeving het uitvloeijen belet.

De uitwaasemingen, vervolgt hy, die by manier van Dampkring uit de buisjes zouden uitgaan, konnen mede deeze uitwerkingen niet veroorzaaken: zo dezelven bestonden zouden ze door drukking werken op de vogten, wier

hoogten dan zouden zyn in eene omgekeerde reden hunner zoortlyke zwaarte, dat hier geen plaats heeft.

Men moet hier ook, zynes agtens, niet denken om de werkzaamheid van een electrischen Dampkring. Want zo men eerst aangetekend heeft, op wat hoogte het water in 't buisje staat, en men dan de electrische uitvloeijingen ryklyk rondsom het water en 't buisje verspreidt, wordt het water min noch meer opgeheven (*).

Men kan eindelyk, zegt hy, geen dikker Dampkring stellen in de middelste holligheid, en een dunner aan de binnenste oppervlakten der buisjes, waar door de oppervlakte van 't vogt in 't buisje holrond gemaakt wordt; dewyl de oppervlakte van de Kwik bolrond is.

Onze Hoog-Leeraar besluit uit alle deeze uitwerkselen, dat hy met den aanvang van dit Hoofdstuk over de *Aantrekkingskragt*, aangemerkt als een verschynsel en uitwerksel, met regt gezegd heeft, dat 'er verschynsels zyn, die van geene uitwendige drukkende en werkende oorzaak, volgens de tot nog bekende wetten, voortgebragt konnen worden.

Op dit alles doet hy nog volgen een kort berigt van de werking der Hairbuisjes op onderscheidene wyzen toegesteld: als Hairbuisjes uit twee stukken van verschillende middellynen bestaande; eene soort van Tregter die in een Hairbuisje uitloopt; (†) twee regthoekige Hairbuisjes hevelswyze naast elkander geplaatst, zo van gelyke als van ongelyke wydte (‡): ook maakt hy met een woord gewag van proefnemingen met omgeboogene Hairbuisjes, met gelyke en ongelyke schenkels, als mede met prismatische Hairbuisjes, doch ter verdere onderrigtinge hier van, wyst hy den Leezer na de proefneemingen van anderen (§).

Vraagt men ten laatsten na 't nut der waarneemingen deezer verschynzelen; de Hoog-Leeraar doet ons opmerken, dat wy hier uit konnen afleiden, hoe 't water, en met het zelve het voedzel, tot de vezelagtige wortels der planten gebragt, door derzelver fynste vaatjes opgeslorpt en na boven gevoerd wordt. Hoe de regen op de bovenste deelen der bladen vallende, en de opklimmende dauw zich aan derzelver onderste zyde hegtende, van de opslorpende vaatjes in-

(*) *Experience sur l'Electricité par Jallabert.* §. 113. pag. 74. *Philosoph. Transact.* No. 486. pag. 198.

(†) Jurinus *in Dissert. Physico-Mathem.*

(‡) *Waits* von der Electricitat. *cap.* 6.

(§) *Comment. Petropol. Vol.* 8 & 9. *nec non Vol.* XII. pag. 252.

ingezogen wordt, de bladen indringt, en uit dezelven den geheelen boom of plant doorloopt, welke hoe hoog ook, gevoed kan worden van een vogt, dat die geheele hoogte doorvliet. Als mede hoe de vogten en geneesmiddelen, uitwendig op 's menschen huid geleid, door de opslorpende vaatjes in 't lighaam doordringen: mitsgaders hoe de uitgewaasemde vogten, in de holligheden des lichaams, als in den onderbuik, het zakje, den borst en 't hartvlies; als mede de uitgestorte vogten in de kamers van 't oog, in de holligheden der hersenen enz., van zeer fyne vaatjes als Hairbuisjes opgeslorpt worden, en te gelyk met de overige vogten van 't lichaam omloopen.

Natuurlyke Historie of uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenstel *van den Heer* LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerste Deels derde Stuk. Vervolg der zoogende Dieren. Te Amsterdam by* F. Houttuin, 1762. groot 554 bladz. in gr. Octavo.

IN het XXX. *Hoofdstuk*, het eerste van dit derde Stuk, vindt men eenige algemeene aanmerkingen omtrent de herkaauwende Dieren; hunne vier maagen, en verteering der spyzen. Hier op volgt *Hoofdst.* XXXI. eene beschryving van 't geslacht der Kemelen, als 1. van eene Kemel met eene bult op den rug. 2. Den Kemel met twee bulten op den rug. 3. Den Kemel met een gelyke rug en een bult aan de borst. 4. Den Kemel zonder bulten, of het Schaap van Chili, dat de Vigonia-wol geeft. *Hoofdst.* XXXII. handelt van het Muskus-Dier, en in het byzonder van het Beursje, waarin het Moskeljaat is vervat. *Hoofdst.* XXXIII. van 't geslacht der Herten: en 1. van het Hert met geheel enkele Hoornen, de Voorpooten by uitstek lang, de Kemel-Pardel. 2. Het Hert met Hoornen, die van den Wortel af breed en plat zyn, en aan de Keel een kwab hebbende, den Eland. 3. Het Hert met rolronde getakte Hoornen, die niet krom staan; het Hert. 4. Het Hert met ronde takkige Hoornen, aan de top-enden plat, het Rendier. Wy zullen den Lezer van het laatste eenige byzonderheden, van onzen Schryver aangetekend, mededeelen.

„ Het Rendier woont in de gebergten der noordelyke „ deelen van Europa en Asia, en dit Climaat is aan het zel- „ ve zo eigen, dat men deze Beesten, zelfs in de gemaatig-

„ de Luchtstreek niet in 't leven kan houden; misschien, om „ dat zy dan hunne vryheid missen. Dit heeft men in De„ nemarken bevonden aan een paar Rendieren, mannetje en „ wyfje, welken aldaar, met veel zorgvuldigheid opge„ past, niettemin uitteerden en stierven. Zy loopen in 't „ Stigt van Bergen in Noorwegen, by groote troepen, in „ 't wilde, komende van 't sneeuw-gebergte, in *Hardanger*, „ byéén, twee of drie honderd, teffens af, indien de weste „ wind waait; dewyl zy altyd met den neus in den wind lo„ pen. Men kan 'er dan gemaklyk, twee of drie treffen „ met ééne schoot; maar dan worden de gesneuvelden van „ de anderen vertreeden. In Finmarken, inzonderheid op „ het lange gebergte, dat aan Zweeden grenst, worden de „ meesten gevonden, niet alleen wild maar ook tam: want „ deze beesten maken den eenigsten rykdom der Landlie„ den uit. Deeze trekken hun voedzel, naamlyk, van 't „ vleesch, de melk en kaas dier beesten, van welker hui„ den zy hunne kleederen tenten en dekens maaken, en „ van de peezen naaigaren vervaardigen. Veelen hebben „ daar zes of agthonderd, ja duizend stuks Rendieren, die „ nooit onder 't dak komen, volgende den Laplander, over„ al waar hy zwerft, na, en vervoerende zyn bagagie, ja „ zyn persoon en familie zelfs, in sleden, van de eene plaats „ naar de andere. Zy zoeken zelven hun voedzel, dat ten „ deele uit loof en knoppen der boomen, ten deele uit een „ soort van Mos bestaat, 't welk zy, des winters, onder de „ sneeuw weten op te wroeten. 't Zyn zindelyke, zagtaar„ tige en vergenoegzaame beesten, die van zeer weinig „ voedzel konnen leven. De honden, welken daarop afge„ rigt worden, zyn derzelver bestierders en beschermers; „ de Wolf is hun grootste vyand, waartegen zy zich ech„ ter, met hunne Hoornen, eenigermaaten weten te ver„ dedigen.

„ De Fransche Akademisten hebben, toen zy zich, in de „ Jaaren 1736 en 1737, in Lapland bevonden, om, op or„ der van den Koning van Frankryk, de lengte van een „ Graad, in den Middag-Cirkel, aldaar te meeten, zich van „ het sledetuig der Laplanderen, tot hunne reistochten, be„ noorden Tornea, bediend. Men maakt ten dien einde, „ zegt de Heer MAUPERTUIS, het Rendier vast aan een soort „ van schuitje, *Pulka* genaamd, van voren scherp toelopen„ de, om de sneeuw te splyten; en een mensch, halfzitten„ de, half liggende in dit rytuig, kan 'er den grootsten „ spoed mede maken, behoudens dat hy niet bevreesd zy,

„ alle oogenblikken om te tuimelen of begraven te worden „ in de ſneeuw. In 't algemeen is het poſtuur, in de *Pulkaas*, zo ongemaklyk, dat men, na eenige uuren rydens, „ het lichaam als geradbraakt zich verbeeldt. Zie hier hoe „ men zich van de Rendieren, gemeenlyk, tot de reistogten „ in Lapland bediene.

„ In 't begin van den winter worden, met takken van „ Denneboomen, de wegen naar de volkrykſte plaatſen afgebakend. Naauwlyks is de eerſte ſneeuw tot een hol „ ſpoor geworden, of de wind vervult dit ſpoor met nieuwe „ ſneeuw, en deze wordt wederom plat gereden. Verſcheide „ herhalingen maken dus het ſpoor, 't welk, wanneer de „ wind of ſneeuwjagt het zelve gevuld heeft, niet te onderſcheiden is, tot een ſoort van dykje van plat getreden „ ſneeuw, daar men ſlegts een weinig, ter regter of ſlinker „ hand, van afwykende, in een afgrond van losſe ſneeuw „ nedertuimelt. Al de voorzichtigheid beſtaat derhalve in „ het ſpoor wel te houden, dat doorgaans in 't midden is „ uitgehold door een groeve, welke 'er van de voorafgaande „ ſleede in is gemaakt. Maar in het diepſte van een bosch, „ op plaatſen die weinig bezogt worden, heeft men zulke „ wegen niet: de Fin- en Laplanders kunnen elkander daar „ niet vinden, dan door middel van eenige merktekenen, „ aan de boomen gemaakt. De Rendieren zakken ſomtyds „ tot aan de ooren in de ſneeuw, en, indien men, op zodanige plaatſen, door een dikke ſneeuwjagt overvallen wordt, „ die daar zodanig is, dat men geene twee ſchreeden van „ zich af kan zien, zou men onmooglyk den weg konnen „ weder vinden, en onfeilbaar moeten ſterven, zo men geene tenten by zich hadt, om zich te beſchutten voor de „ ſneeuw.

„ Toen wy te rug kwamen van *Kengis*, gelegen aan de „ oevers van een arm der Rivier van Tornea, kwamen ons, „ zegt de Heer MAUPERTUIS, op de Rivier verſcheide „ Karavaanen in 't gemoet van Laplanders, die naar *Pello* de „ huiden en visch bragten, welken zy, op de markten van „ 't bovenſte Lapland, geruild hadden met de kooplieden „ van Tornea. Deze Karavaanen beſtaan uit lange kettingen „ van *Pulkaas*. Het Rendier, dat de voorſte ſleede trekt, „ wordt geleid door een Laplander te voet. Aan die ſleede „ is het tweede Rendier vast; en dus tot dertig en veertig „ agtereen, loopende altemaal ſtipt in het ſpoor, dat door „ de voorſte ſleede in de ſneeuw gebaand is, en door de volgenden al dieper en dieper gemaakt wordt. Wanneer de

„ Rendieren moede zyn, en de Laplanders eene plaatse heb-
„ ben uitgekoozen om zich te legeren, maken zy een groo-
„ ten kring van alle de Rendieren voor de sleeden gespan-
„ nen, aan welken het Mos wordt uitgedeeld".

De Rendieren eten, in den zomer, veelerlei soort van kruiden, welken hier opgeteld worden: maar als het aardryk bevroozen en met sneeuw bedekt is, bestaat hun gewoon voedzel in een soort van takkig Mos, zelden een vinger lang, wit van kleur, dat op de drooge zandige of steenagtige gronden, zo wel in Frankryk, Duitsland en de Nederlanden, als in het Noorderdeel van Europa groeit. De Rendieren zyn tegen de koude van dat Klimaat, welke somtyds zo zwaar is, dat men geen lid van 't lichaam bloot kan stellen aan de Lucht, of het is in een oogenblik bevroozen, ongemeen gehard. Hunne huid is zeer taai, en met digt haïr bezet. In *Lapmark* hebben zy hun voornaamste woonplaatse. In den zomer worden zy, gelyk de Laplanders zelven, geplaagt van een soort van muggen, en horsels; welken laatsten in de huid van het Dier uitgebroeid worden, en het zelve tot een groote plaag verstrekken. Doch wy kunnen den Auteur in zyne beschryving van deze dieren niet verder volgen. Alleen zullen wy 'er nog iet byvoegen van derzelver lichaams gestalte. Het Rendier is omtrent van gestalte als een Hert, maar de Pooten zyn veel dunner, en de kleur is grys, doch die verandert naar de Saisoenen. Rondom de oogen zyn zwarte plekken, en onder aan den hals is 't hair langer dan over 't lyf. De Hoeven heeft dit Beest in twee-en gespleten, als het overige vee, maar indien men op het lichaam acht geeft, vry groot. De wyfjes hebben ten minste vier of zes Prammen. Zonderling is de digtheid van 't hair, dat niettemin jaarlyks afvalt; en het kraaken van de Pooten, 't welk zich, 't zy het beest snel of langzaam voortga, altoos, op een tamelyken afstand, hooren laat, en naar het gekletter van keizelsteenen gelykt; zo dat men 'er het Rendier van verre aan ontdekt. De grootste byzonderheid echter, die men in dit beest vindt, is het zeldzaam maakzel zyner Hoornen. Dezen strekken zich vyf vierendeel van een elle uit, zy staan voorwaards krom en bestaan uit twee stammen, in verscheiden takken verdeeld, die aan 't end plat uitloopen, en als met veele punten gevingerd zyn; enz.

Hier op volgt, in het zelfde *Hoofdstuk*. 5. Het Hert met platagtige takkige Hoornen, die aan 't end breed uitloopen, het Damhert. 6. Het Hert met rolronde opstaande Hoornen, die dietakkig zyn, het Bezoar-Hert. 7. Het Hert met rolron-

ronde opſtaande Hoornen, die aan 't end tweetakkig zyn, de Rhee. 8. Het Hert dat grys is van kleur, van onderen zwartagtig, het Guineeſch Rheetje.

Hoofdſt. XXXIV. Van het Geſlagt der Geiten. 1. De Geit met de Hoornen gekield, en boogsgewyze krom, de Bok. 2. De Geit met knobbelige Hoornen, die naar den rug omgebogen zyn, de Steenbok. 3. De Geit met regt opſtaande haakswyze Hoornen, de Gems. 4. De Geit met kleine kromme, tegen 't hoofd aanliggende Hoornen, de kleine Geit van Amerika. 5. De Geit met opſtaande Hoornen, die aan de toppen voorwaards gekromd zyn, de kleine Gems van Amerika. 6. De Geit met de Hoornen kegelvormig rond, aan 't end ſtomp, krom, en aan de ingebogen zyde rimpelig, het Guineeſch Geitje. 7. De Geit met ronde, zeer regte en lange Hoornen, die aan 't onderend geringd zyn, de Gazelle. 8. De Geit met ronde Hoornen, die ter halver langte geringd zyn en bogtig, de Bezoar-Bok. 9. De Geit met ronde Hoornen, die byna tot boven toe geringd zyn en bogtig, de *Dorcas.* 10. De Geit met een knobbelagtig bundeltje hair op 't voorhoofd, en eene holligheid onder de oogen, de *Grimmia.* 11. De Geit met zeer lange neerhangende Ooren, de *Mambrica.* 12. De Geit met boogswyze Hoornen, een baard onder aan de Keel, de Staart zwart, de *Ammon.*

Hoofdſt. XXXV behelst eene beſchryving van het geſlacht der Schaapen; waar in ook van de Botjes in de Lever der Schaapen. XXXVI. Van het geſlacht der Koeijen; en hier in ook van de ziekten van het Rundvee. 1. Van de Koe met de Hoornen kegelrond, naar buiten gekromd, en ruime Keelkwabben, of Kosſems, de Stier. 2. De Koe met de Hoornen naar elkander gebogen, en zeer lange Maanen, de *Bonaſus.* 3. De Koe met van elkander wykende Hoornen, zeer lange Maanen, en een Bult op den rug, de *Biſon.* 4. De Koe met achteroverliggende gedraaide Hoornen, die van voren plat zyn, de Buffel. 5. De Koe met de Hoornen korter dan de ooren, een Bult op den rug, doch zonder Maanen. XXXVII. Van het geſlacht der Paarden. XXXVIII. Van het Rivier- of Zee-Paard. Van dit zonderling ſchepzel zullen wy onze Lezers nog iet berigten.

„ De kenmerken, die door den Heer LINNÆUS toege-
„ ſchreven worden aan het Rivier-Paard, zyn: de bovenſte
„ Voortanden zes, by paaren van elkander afgeſcheiden;
„ de onderſte Voortanden vier, uitſteekende, de midden-
„ ſte regt uitgeſtrekt: De Hoektanden enkeld, ſchuins af-
„ geſneden. De Pooten aan den rand genageld. Twee

„ foorten ftelt hy van dit geflacht, waar van de eene, zyn-
„ de de eigenlyke *Hippopotamus*, een Land- en Water-Dier,
„ of van beiderlei leven is; de andere een Land-Dier, doch
„ naastkomende, zo 't fchynt, aan denzelven". Van het eerstgemelde wordt hier eene afbeelding gegeven uit de keurlyke verzameling van getekende Afrikaanfche Dieren van den Heer J. BURMANNUS, *Profesfor Botanices* te Amfterdam. „ De voornaame verblyfplaats van dit Dier is de Nyl;
„ maar men vindt het ook in veel andere Rivieren van A-
„ frika, en zelfs aan de Kusten, gelyk by de Kaap de goe-
„ de Hoop en elders, als ook in de monden der groote Ri-
„ vieren van India. Het fteekt zyne ooren op, gelyk een
„ Paard, wanneer het eenig geraas hoort. Zyn briesfchen
„ zweemt ook veel naar dat der Paarden, doch is veel fter-
„ ker, zo dat men hetzelve verheen kan hooren. Het heeft
„ een fcherp gezicht uit zyn groote oogen, die zich rood
„ en vuurig vertoonen, wanneer het in gramfchap is ont-
„ fteeken; en als dan ftaat zyn gelaat verfchriklyk. Schoon
„ het, natuurlyk, niet tot befchadigen genelgd zy, ech-
„ ter, wanneer het aangetaft of gekwetft, of zo van naby
„ vervolgd wordt, dat het niet in 't water kan wyken, keert
„ het zich verwoed tegen zyne vyanden. Doch dewyl het
„ geene hoornen, noch ander wapentuig heeft, dan zyne
„ tanden en pooten, is zyn woede op het land, weinig te
„ dugten, ten minfte, niet moeilyk te vermyden. De voor-
„ naamfte kracht van dit Dier heeft plaats in zynen hals en
„ lendenen. Het loopt taamelyk fnel, doch zodanig niet,
„ of een menfch, die vlug ter been is, kan het met loopen
„ ontkomen. Dit beveiligt de Negers zeer, wanneer zy
„ het Rivier-Paard, op het drooge, aantasten; doch zyne
„ huid is zo hart, inzonderheid op den rug, aan den hals,
„ en op het buitenfte der billen, dat pylen, flagmesfen,
„ noch musketkogels zelfs, 'er eenigzins doorbooren kon-
„ nen. Tusfchen de beenen, en onder aan den buik, is de-
„ zelve veel zagter, en daar tragten de Jaagers dit Dier voor-
„ namelyk te treffen. Men krygt het niet gemaklyk dood.
„ De Europeaanen pogen, om het magtig te worden, des-
„ zelfs beenen met ketting- of knuppel-kogels aan ftukken
„ te fchieten; en als het dus eens ter nedergeveld is, kan
„ men het gemaklyk den doodfteek geven. In het water is
„ de vangst der Rivier-Paarden gevaarlyker dan op het
„ land. Als het in 't water aangerand wordt, koelt het zy-
„ ne woede fomtyds op de fchuit, bytende geheele ftukken
„ van het boord, of planken uit den bodem ftootende, 't
„ welk

„ welk het vaartuig doet zinken. Op de Nyl schynt een andere manier in gebruik te zyn, die minder gevaarlyk is, „ en zeer vernuftig. Men weet dat de Rivier-Paarden gretig zyn naar den wortel van zekere waterplant, die zeer „ dik is: hier in steeken de Visfers een zwaare yzeren bout, „ die aan een touw vast is, en dus een soort van Hoek maakt, „ welke zy uit een schuit nederlaten en voortsleepen langs „ den bodem der Rivier. Het Dier slokt dikwils den wortel „ met den bout in, waar door het vast raakt, en dan tragten „ zy het zelve, door te trekken aan dit touw, allengs af te „ matten, terwyl het, in de grootste verwoedheid, alles „ doet wat mooglyk is, om zich los te worstelen. Somtyds „ komt het boven water en brengt de visfers in groot gevaar, die dan het Dier met hunne lensen tragten af te maken. Gemeenlyk wordt het op deze wyze overweldigd: „ want de helderheid van het water doet veel, om, dewyl „ het Dier niet zwemmen kan, te maken dat het niet by, „ of omtrent de schuit boven kome. Somtyds wordt ook, „ ten dien einde, met twee schuiten, die ieder een lyn hebben aan het zelfde aas, gevischt".

Het Rivier-Paard kan zeer lang, doch niet altoos onder water blyven. Men merkt aan, dat het doorgaans om het kwartier of half uur boven kome tot het haalen van zyn adem. Het loopt langs den bodem der Rivieren zeer vlug, en zoekt daar zyn voedzel op, 't welk of in wortelen bestaat van boomen of waterplanten, of in visch, die men meent deszelfs voornaamste voedzel te zyn. Op 't land eet het ook koorn, ryst, geerst en allerlei moeskruiden of peulvrugten, die het bekomen kan, doende aan de plantagiën en bouwlanden, dus, veel schade. Het schynt dat aan dit Dier ook vleesch van beesten smaakt, en de Negers maken zich wys, dat het vrouwen en kinderen verslinde, wanneer het dezelven, op de oevers der Rivieren, slaapende aantreft.

Het wyfje werpt op 't land haare jongen, die zy opvoedt met haare melk, loopende achter hen, om ze te beschermen. Zy draagt 'er vier te gelyk, zo dat men, schoon zy slegts eenmaal in 't jaar jonge, zich over de menigvuldigheid van deze Dieren geenzins behoeft te verwonderen. Het wyfje draagt in 't water haare jongen op den rug, en dan is 't gevaarlyk deze Dieren aan te doen. Men merkt aan, dat zy gerustelyk, en zonder eenige vyandschap, onder de Krokodillen verkeeren, en van dezelven ook niet beledigd of benadeeld worden.

Het Rivier-Paard moet, buiten twyfel, aangezien worden

 als

als het zwaarlyvigste en logste der dieren, die in 't water zo wel als op het land leven. De zwaarte is als die der allervetste Osſen, of liever der wilde Stieren, en de gestalte zweemt veel meer naar die der Runderen dan der Paarden, hoewel het postuur van 't lyf meer overeenkomt met dat van een Varken, en de pooten met die van een Beer, zynde naar 't lyf te rekenen, zeer kort, dik en plomp. Het Dier is geheel kaal en heeft geen hair op 't lyf, uitgenomen aan den staart en smoel, alwaar een soort van knevels zyn, als die der Leeuwen en Katten. De groote Slagtanden welken men van dit Dier vindt, en in de Kabinetten der Liefhebbers vertoont, meent de Schryver, dat niet buiten den bek van het Dier uitsteeken, gelyk die van een wild Varken, maar voor derzelver grootste lengte in de Kaak geworteld zyn.

In het XXXIX. *Hoofdstuk* wordt gesproken van den Eenhoorn-Visch. Hier van wordt eene beschryving gegeven volgens den Heer ANDERSON, die 'er, te Hamburg, een gezien heeft, die met een hooge Zee op de Elve gekomen, en met de ebbe op strand vastgeraakt, na veel worsteling om 'er af te komen, in 't zand gesturven was. Hy was dik naar zyne langte, en hadt den kop geknot, byna gelyk het end van een Valies. De Hoorn of Tand kwam aan de slinker zyde uit. Hy hadt twee kleine zwemvinnen, en een zeer breeden staart, die vlak lag op het water. De huid was wit als sneeuw, en met een groot getal zwarte vlakken getekend. De buik was geheel wit en overal glimmende, zagt op 't aanraken als Fluweel. De gansche langte, van 't begin van den snoet tot aan het end van den staart, was tien en een half Parysche voeten. De hoorn of liever tant, hadt de langte van vyf voeten en vier duimen. Ieder vin was negen duimen lang en omtrent twee handpalmen breed. De breedte van den staart was ruim drie voeten. De tand die slingerende gedraaid was, kwam ter slinker zyde van de bovenkaak, boven de lip, uit het kaakbeen, zonder dat men, aan de regter zyde van den snoet, eenige holte vondt, zynde de huid aldaar niet doorboord. De bek was zeer laag, en de onderlip dun en kort: de gaping zeer klein, niet wyder dan een vuist. Men vondt in den bek geene tanden. De randen waren een weinig hard en rompelig, de tong zo breed als de bek. Boven op den kop hadt hy een gat of dubbele buis, om zo te spreeken, gemaakt van vleesch, met een klapvlies, dat zich kon openen en sluiten, en waar door de Visch water uitwierp, door 't uitblaazen van de lucht. De oogen stonden laag in 't hoofd, en waren zeer klein, met een soort van oog-

oogleden. Men kan uit de omstandigheden van deze beschryving klaar zien, zegt onze Auteur, dat dit niet dan een jong geweest zy van den Eenhoorn-visch. Immers men vindt 'er, zo de Schryvers verzekeren, van dertig, veertig, ja zestig voeten lang, die een Hoorn hebben van agt, tien en veertien voeten. Waar toe dezen Visch de Hoorn diene, alleen tot verweering, of ook tot eenig ander gebruik, is nog niet beslist. Men vindt 'er ook, zegt men, met twee zulke Hoornen of Tanden.

Hierop volgt, *Hoofdst.* XL. De beschryving van het Geslacht der Walvisfen. *Hoofdst.* XLI. Van de Kazilotten, en *Hoofdst.* XLII. zynde het laatste van dit stuk, van het Geslacht der Dolphynen. Dus hebben wy onze Lezers, ook van dit stuk wederom, gelyk van de twee voorgaande eene schets gegeven, om te konnen zien, wat 'er in voorkomt, en hoe het behandeld wordt. De Titel belooft een *uitvoerige Beschryving;* ook vindt men alles op een vry uitvoerige wyze behandeld; het zekere, het waarschynlyke en het onzekere, want dit is niet overal gemaklyk van elkander te onderscheiden. Veele dingen, 't is waar, welken op vertellingen rusten, en dikwils van menschen, die geen genoegzaame naauwkeurigheid in hunne opmerkingen gebruiken, moeten zo lang voor de besten gehouden worden, tot dat de tyd meerdere ontdekkingen oplevere. Maar men vindt ook in het Werk dingen, welken men 'er niet in verwagten zou, en de uitvoerigheid te grooter maaken, als: Ordonantiën op het Jagtregt in eenige van onze Provinciën, in de Beschryving van de Herten; een kort berigt van de Levenswyze der Laplanders, uit de *Flora Lapponica* van LINNÆUS, by gelegenheid van de Rendieren; het verval der Laken-Fabrieken in Leiden, in het *Hoofdstuk* van de Schaapen; de opkomst en lotgevallen van de Groenlandsche Visschery, by gelegenheid van de Walvisschen, enz. Zaaken, welken onder het lezen niet onvermaaklyk vallen, maar van veelen zullen aangemerkt worden, tot een *Natuurlyke Historie* niet noodzaaklyk te behoren.

Toneel des Oorlogs begonnen met den Jaare MDCCLVI. Eerste Deel. Vervattende de Veldtochten van 1756 *en* 1757. *Te Leeuwaarden by* A. Ferwerda en G. Tresling. 1762. *in groot octavo* 470 *bladzyden.*

VOlgens den breedvoerigen titel van dit Werk, strekt het zelve om den Leezer mede te deelen eene *algemene*

ne Historie van alle de Veldtochten van 't begin van den tegenwoordigen Oorlog tot aan den Vreede toe, tusschen de wederzydsche Legers van de in oorlog zynde Mogendheden in Saxen, Boheemen, Silesien, Moravien, Pruissen, Pommeren, Westphaalen, *en aan den* Neder-Rhyn enz. *Vervattende een omstandig Verhaal van derzelver Tochten, Legeringen, Verrichtingen, Gevechten en Veldslagen; met de dagverhaalen van de Belegeringen en Blokkeringen, de Capitulatien, de Lysten van de sterkte der Armeën en hunne Slag-Orders.* Dit eerste Stuk in vyf Boeken afgedeeld, behelst, na eene korte voorafgaande ontvouwing van de hoofdoorzaaken van deezen Oorlog, eerst den veldtocht van 't jaar 1756, of de *verrichtingen in Saxen, en in Boheemen*, vervolgens dien van 't Jaar 1757, waar in voorkomen *de Verrichtingen in Boheemen, in Saxen en in Silesien*, die *in Silesien en Lusatien;* voorts *in Westphaalen en aan den Neder-Rhyn;* en eindelyk *in Pruissen en in Pommeren;* hebbende de Autheur zich voorgesteld het voorgevallene in ieder Landschap byzonder, in orde des tyds, af te handelen, om dus het beloop der geschiedenisse duidelyker open te leggen. Met den aanvang van ieder jaar geeft hy een naauwkeurige lyst van de sterkte der wederzydsche Legers; waaruit men de tegen elkander staande magt eenigzins kan vergelyken. Zyn verhaal van de krygsverrigtingen, dat ons het voorgevallene in eene geregelde schikking, en voegzaamen historiestyl ontvouwd, wordt in veele gevallen nog merkelyk opgehelderd, door onderscheidene schetsen van de orde van Bataille der Armeën, of uitgewerkte grondtekeningen der veldslagen, belegeringen enz. De Schryver van dit Werk komt voor als een krygskundige, dus iemand bekwaam om een onderwerp van dien aart te behandelen, en daar benevens als een geloofwaardig man, die zich benaarstigd heeft, om de egtheid der berigten, na te gaan, en dezelven getrouwlyk op 't papier te stellen, des men grond hebbe om op zyne verhaalen staat te maaken: het welk dit geschrift voor krygslieden nuttig, en voor de liefhebberen der Historiekennisse aangenaam kan doen zyn. Men oordeele verder over 's mans schryfwyze, uit het volgende voorbeeld, behelzende een berigt van den Veldslag van *Colin* of *Chotzemitz*, op den 18 Juny 1757, die 't ontzet van *Praag* ten gevolge had.

Onze Autheur, 't merkwaardigste voorgevallene in de blokkering van *Praag* van den 7 Mey tot den 4 Juny gemeld hebbende, treedt daar op een weinig te rugge, om de Manoeuvres van den Hertog van *Bevern* en den Veld-Marschalk

Daun

Daun geduurende dien tyd, en vervolgens, aan den dag te stellen; naa 't ontvouwen dier wederzydsche beweegingen, gaat hy in deezer voege over tot het verhaalen van den opgenoemden Veldslag.

„ Hier door bevond zig de Veld-Maarschalk genoegzaam „ in staat, om, volgens zyne order, voorwaards te trekken, „ en aan de Armée van den Hertog van *Bevern* 't Hoofd te „ bieden, en was 't mogelyk, door een gelukkigen streek, „ 't zieltogende *Praag* te ontzetten: alle de gemaakte be- „ wegingen van den Veld-Marschalk *Daun*, van 't begin af, „ en die zeer voorzichtig bestiert wierden, hadden zulks „ zekerlyk tot oogmerk.

„ Hierom brak hy den 12 Juny van *Goltzjenkau* op, naar „ *Janowitz*, en den 13 kwam het tusschen de wederzydsche „ Voortroupen by *Pikan* tot een Actie: De *Pruissischen* maïn- „ tineerden zig wel in hunne Posten, maar wierden by de „ aankomst van de geheele Armée genoodzaakt van daar te „ retireeren.

„ Na dat de Veld-Marschalk *Daun* 't Corps van den Ge- „ neraal *Nadasti* met geregelde troupen considerabel ver- „ sterkt hadde, pousseerde hy 't zelve door *Maleschau* naar „ *Suchdol*; zond ook den Generaal Baron van *Beck* met een „ Corps van 4000 Man *Ongarische* Troupen naar *Kuttenberg*, „ van waar de Hertog van *Bevern* reeds den 12 naar *Colin* ge- „ retireert was; en hy nam zyn Legerplaats den 15den tus- „ schen *Gintis* en *Milotitz*.

„ Zyne Majt. de Koning ondertusschen met de Blocqua- „ de van *Praag* bezig zynde, was egter niet minder opmer- „ kende op de beweegingen van den Veld-Marschalk *Daun*, „ en vond hoognodig den Hertog van *Bevern* nog met eeni- „ ge duizend man te versterken. Tot dien einde vertrok „ zyne Majt. zelve in Persoon (na eenige schikkingen tot „ zekerheid van de Blocquade gemaakt te hebben,) den „ 13den van *Michele* met de voorhoede en drie Battaillons „ Infanterye, waar by zig onderweegs nog een Bataillon, „ dat een Trein Artillery escorteerde, voegde: men pas- „ seerde *Aurzenowes*, en campeerde by den *Letzten-Pfen-* „ *ning*.

„ Den 14den passeerde men *Schwartz-Kosteletz* en *Zdanitz*, „ om te gaan campeeren te *Malotitz*; maar in de vlakte geko- „ men zynde, ontdekte men een groot vyandlyk Corps, 't „ welk agter *Zasmuk* marscheerde, en eenige Troupen op „ dezen kant van de gemelde plaats voor uit gezonden had- „ de, waar op de Koning, die een Engagement vermyden

„ wil-

wilde, de Infantery en Artillery in *Zdanitz* retireerde. De Cavallery bleef voor uit in de vlakte, om de Conjunctie te begunstigen met 't Corps van den Generaal *Treskow*, 't welk bestond in 5 Esquadrons Dragonders, even zo veel Hussaren en 2 Battaillons, die den 8sten uit 't Camp van *Praag* gegaan waren, om naar *Bischeli* en *Beneschau* te marscheeren, behalven nog 2 Battaillons Granadiers, die insgelyks reeds den 2den 't Camp van *Praag* verlaaten, en zig naar de *Zassawa* en den 11den naar *Beneschau* begeven hadden. Den 12den marscheerde dit Corps naar *Kammerburg*, den 13den naar *St. Procop*, passeerde de *Zassawa*, in de kleine stad van dien naam, en den 14den naar *Malotitz;* alwaar het niet voor 's avonds arriveerde, uit oorzake van de vele Defilées die het in 't gezigt der vyandlyke Troupen te passeeren hadde; die egter niet 't minste tegen 't zelve ondernamen.

,, 's Avonds tegen 5 uur, ontdekte men een Corps Troupen, dat op den linker Vleugel naar den kant van *Kaurzim* defileerde. De Koning deed 't zelve recognosceeren, en men bevond, dat 't het Corps van den Hertog van *Bevern* was, 't welk den 14den 's morgens het Camp van *Colin* verlaten hadde, om ter zyden van de Armée van den Veld-Maarschalk *Daun*, die op zyne linker hand marscheerde, te trekken: Dit Corps van den Hertog sloot aan dat van den Koning, stotende de linker Vleugel van 't eerstgemelde Corps tegens *Kaurzim*, en de regter Vleugel des Konings tegens *Malotitz:* Den 15den hield men hier rustdag. Den 16den arriveerde de Prins *Mauritz van Anhalt-Dessau* met 3 Esquadrons Cavallerye, even zo veel Hussaren, en 6 Battaillons Infanterye.

,, De vyand detacheerde een Corps ligte Troupen, om 't Brood, dat men voor 's Konings Armée van *Nimburg* deed komen, op te ligten; dog de Major *Billerbeek*, die de Escorte van 250 Man Voetvolk en eenige Hussaren Commandeerde, nam zodanige goede schikkingen, en defendeerde zig met zo veel wakkerheid, tot dat de Generaal *Manstein*, die met 4 Battaillons en een Regiment Hussaren uit de Armée tot secours gezonden was, hem konde ondersteunen, en hy arriveerde den 17den 's morgens heel vroeg in 't Leger. Te 11 uur nam de Armée de Wapens op, en de Koning wilde zich op marsch begeven, maar zyn Majesteit wierd ten hoogsten verwondert den Vyand gecampeert te vinden op dezelfde plaats, daar hy voorgenomen hadde te gaan Campeeren; weshalven hy zyne schikkingen moest

,, ver-

„ veranderen, en marscheerde na *Wohtschan*, latende *Kaur-*
„ *zim*, alwaar de Bagagie bleef, op zyne regter hand. De
„ vyand de *Pruissische* ligte Troepen ziende aankomen, viel
„ met 2 Battaillons Infanterye en eenige Hussaren uit *Pla-*
„ *nian* om dezelve te attaqueeren, tegen welke de Koning
„ 3 Battaillons Granadiers van de Avant-Garde aanrukken
„ liet, die den Vyand door eenige Kanonschoten op de vlugt
„ dreven. Den 18den met 't krieken van den dag passeerde
„ 's Konings Armée de Defilées van *Planian*: Hier ontfing
„ zyn Majesteit berigt, dat de vyand met verhaasting reti-
„ reerde: Maar als men by een herberg op den Keizersweg,
„ *Novi-miesto* genaamt, arriveerde, zag men de vyandlyke
„ Armée in slag-order. Zy hadde 's morgens de positie van
„ *Krichenau* verlaten, en zig geposteert op de hoogtens, regt
„ tegen over de Armée des Konings, hebbende *Krzeczor*
„ op een kleine afstand voor haaren regter vleugel, *Chotze-*
„ *mitz* voor haar Centrum, en *Boschitz* op haren linker
„ vleugel. Dit geheele Terrein formeerde een keten van
„ bergen, al te steil, om den Vyand in 't Front te kunnen
„ attaqueeren. 't Corps van den Generaal *Nadasti* had
„ *Krzeczor* agter zynen linker vleugel, en strekte zig uit o-
„ ver den grooten weg van *Planian* na *Colin*, die men vol-
„ strekt passeeren moeste om op de hoogtens te komen, op
„ welke 't Dorp *Krzeczor* gelegen is, en dat men van dezen
„ kant 't gemakkelykst bykomen kan.

„ Na dat de Koning in 't huis *Novi-miesto* een krygsraad
„ gehouden hadde, zo resolveerde zyn Majt., den Vyand
„ nog dienzelven dag te attaqueeren, en op 't rapport van
„ den Capitein der Gidsen, dat wanneer men eerst op den
„ berg was, de Cavallery dan wel ageeren konde, zo ver-
„ sterkte zyne Majesteit zyn linker vleugel met nog 20 Es-
„ quadrons; schoon men dit Terrein hier na zo vol van De-
„ filées vond, dat 't deze menigte Cavallery byna onnut
„ maakte.

„ Tusschen 1 en 2 uur, 's agtermiddags, begaf zig de Ar-
„ mée van haaren linker vleugel op marsch, voorgegaan van
„ alle de Hussaaren, en van twee Regimenten Dragonders,
„ die van de 10 Battaillons der voorhoede, welke zig mees-
„ ter van *Krzeczor* maaken zouden, ondersteunt wierden.

„ De Veld-Marschalk *Daun* begreep des Konings dessein
„ zeer wel, en deed derhalven terstond een gedeelte zyner
„ tweede Linie, als mede 't Corps de Reserve een bewee-
„ ging maaken naar zynen regter vleugel, om daar de flancq

„ te

„ te dekken, van welke Manœuvres men in 't vervolg de
„ uitwerking zien zal.

„ De Lt. Generaal van *Ziethen*, die het geheele Corps
„ *Pruisfische* Hussaaren commandeerde, attaqueerde met drie
„ colommen 't Corps van *Nadasti*, wierp het zelve, niet te-
„ genstaande deszelfs voordeelige Positie, over hoop, en
„ vervolgde het tot in de omstreken van *Colin*, van waar het
„ zig by de andere *Oostenrykſche* troepen voegde, die hunne
„ regter flancq dekten: de Generaal *Ziethen* was genood-
„ zaakt geweest, om 't gemelde Corps te attaqueeren, om
„ op een Pistool-schoot verre van hen een op beide kanten
„ zeer geëscarpeerd Beekje over te trekken, en was, na dat
„ hy den Vyand verjaagt hadde, aan 't Vuur van een gemas-
„ queerde Battery van 12 stukken Kanon bloot gestelt, dog
„ de daar by geposteerde vyandelyke Infanterye wierd van
„ de Pruissische Hussaaren lelyk gehavent.

„ Maar als men tegen 's vyands regter vleugel geavan-
„ ceerd was, moeste men halte maken, wegens de menig-
„ vuldige Defilées, die door de Cavallery niet te passeeren
„ waren.

„ Ondertusschen hadde de Generaal *Hussen* met de 10 Bat-
„ taillons van de voorhoede de hoogtens beklommen, en at-
„ taqueerde het Dorp *Krzeczor*, dat men met weinig verlies
„ vermeesterde, maar dewyl het in brand raakte; zo wierd
„ het weer verlaten; waarop hy tegen de vyandlyke Infan-
„ tery van den regter vleugel avanceerde, waar by men een
„ vyandlyke Batterye van 8 stukken Kanon veroverde, en,
„ niettegenstaande het vreeslyk vuur des Vyands, keerde
„ men deze Batterye tegen dezelve, en men marscheerde te-
„ gens een tweede van 12 stukken Kanon, die op 't punt
„ was, ook vermeesterd te worden, maar hier wierden 7
„ van die 10 Battaillons, die in de gedaante van een Haak
„ in de vyandlyke Linie gedrongen waren, en hunne Atta-
„ que tegen de twede Linie voortzetten wilden, door de al-
„ daar geposteerde Cavallerye, voornamentlyk 't *Saxiſche
„ Regiment* Carabiniers (welke door hunnen Chef, de Ge-
„ neraal van *Zescwitz* met deeze woorden aangemoedigt
„ wierden: *Messieurs Carabiniers, tegenwoordig is het de tyd
„ om wegens* Strichau *revenge te neemen* (*); zeer hevig ge-
„ at-

(*) In de Bataille van *Strichau* gelevert den 4 Juny 1745, daar de *Saxen* ook met de *Oostenrykers* geconjungeerd waren, en den linker vleugel uitmaakten; wordende toen dit Regiment, niet tegen

„ attaqueert, zodanig dat zy, die altyd aan 't vuur van 40 „ Battery ſtukken bloot geſtaan hadden en hier door reeds „ zeer geſmolten waren, zig genoodzaakt zagen, hunne „ behaalde voordelen te verlaten en hun heil in de retraite „ te zoeken: De gemelde *Saxiſche* Carabiniers wilden de- „ zelve vervolgen, maar het Regiment Dragonders van *Nor-* „ *man* drong eerſt in 't Regiment van *Haller*, hakte een me- „ nigte van 't zelve ter neer, en verſtrooide de reſt ten ee- „ nemaal, veroverende 5 Vaandels, daar na keerde het „ zig tegens de *Saxiſche* Carabiniers, en dreef dezelve tot „ in de omſtreek van *Colin*.

„ Door deze verſcheidene attaques, die tot zevenmaal „ toe hervat wierden, had deze Infantery zeer veel gele- „ den: De Battaillons waren vol van groote openingen. Het „ Regiment Cuiraſſiers van den Prins van Pruiſſen formeer- „ de zig, om dezelve te dekken, agter de tuſſchenruimtens „ der Regimenten van den Hertog van *Bevern*, en de Prins „ *Hendrik van Pruiſſen*; maar een *Ooſtenryks* Regiment Ca- „ vallery uit een dal, regt op hen aanrukkende, zo trok het „ gemelde *Pruisſiſche* Regiment Cuiraſſiers door de tuſſchen- „ ruimte der beide Infanterye-Regimenten, en attaqueerde „ het vyandlyke Regiment, drong ook in 't zelve, maar „ door twee vyandlyke Batteryen met Cartouches hevig be- „ ſchooten wordende, wierd het zodanig gerepouſeerd, dat „ het op 't Regiment van *Bevern* te rug week, en door de „ *Ooſtenrykſche* Cavallerye derwaarts vervolgd wierd; waar- „ door de beide Regimenten van *Bevern* en van Prins *Hen-* „ *drik* zodanig verzwakt wierden, dat men dezelve uit de „ Actie moeſte doen ſcheiden; waar by ook de Generaal „ *Freskow* en *Pannewitz*, in de handen der Vyanden ge- „ raakten.

„ Door dit voorval de beide vleugels van een geſcheiden „ wordende, konde men de attaque der Infanterye tegens „ de linker vleugel niet langer onderſteunen, 't welk oor- „ zaak was van 't verlies der Bataille.

„ De *Pruiſſiſche* regter vleugel, die mede tegen den Vy- „ and aanrukte, konde, wegens de voordeelige poſitie des „ Vyands in zyne attaque niet reuſſeeren, en by deszelfs „ retraite, vielen 4 vyandlyke Battaillons en twee Regi- „ men-

genſtaande deszelfs ongemeene Bravoure, door de *Pruiſſiſche* Gens d'armes zeer lelyk gehavent, en waar by ze ook hunne zilvere Pauken verloren.

„ menten Cavallerye op 't eerste Battaillon Gardes aan, dat
„ hier de flancq dekte, en zig in een dal bevond, dog dit
„ illuster Corps, 't welk zyn weergaa niet meer in de Wae-
„ reld heeft, was nooit te scheuren, maar repousseerde in te-
„ gendeel deze 4 Battaillons en 2 Regimenten Cavallery,
„ die het zelve insluiten wilden, zodanig, dat ze verder
„ niets tegen 't zelfde onderneemen durfden: Dog deszelfs
„ verlies was ook considerabel.

„ Deeze Bataille, die 's agtermiddags te 2 uur begon,
„ eindigde 's avonds te 9 uur, als wanneer de *Pruissische*
„ linker vleugel, die 't zelfde terrein innam, daar op de
„ regter vleugel van den Vyand by 't begin der Battaille ge-
„ staan hadde, eindelyk 't besluit nam te retireeren, en zig,
„ zonder van één *Oostenryker* vervolgd te worden, tegen
„ *Nimburg* wende.

„ De Hertog van *Bevern* trok met den regter vleugel ag-
„ ter de engtens van *Planian*, en dat hy zig niet by den linker
„ voegde, zo als hy had kunnen doen, zulks geschiedde,
„ om den Veld-Marschalk te beletten, ingevalle hy ten
„ eersten de voordeelen der Overwinning hadde willen
„ vervolgen, om de geslaagene Armée, 't zy van *Praag* of
„ van de *Elbe* af te snyden.

„ Het verlies was aan beide kanten zeer considerabel. Het
„ *Pruissische* bedroeg, zo aan doden als gekwetsten en ver-
„ misten 9800 man. De Oostenrykers hadden 2516 doden,
„ 5507 gekwetsten en 394 vermisten: onder de eerste bevond
„ zig de Generaal *Lutzow*: De Veld-Marschalk *Daun*, de
„ Generaal van de Cavallerye, Graaf *Serbellonni*, de Lt.
„ Generaals *Wolwarth* en de Prins van *Lobkowitz*, benevens
„ de Generaal Major *Wolf*, onder de gewonden: Ook had-
„ den de *Oostenrykers* 21 Vaandels en 1 Standaart, 40
„ stukken Kanon, en een goede party Ammunitie-Waa-
„ gens op de Pruissische Armée tot buit gemaakt

„ De Veld-Marschalk *Daun* liet de Armée 's nagts onder
„ de Wapens staan, en betrok den volgenden dag weer 't
„ Leger by *Krichenau*.

„ De Koning van *Pruissen*, considereerende, dat door de-
„ zen dag zyn Operations Plan gederangeerd was, en dat
„ hy genoodzaakt zoude zyn, voor eenigen tyd alleen *Defen-*
„ *syf* te ageeren, beraamde terstond zodanige maatregels,
„ die hem in staat stellen konden, zyn verlies binnen kor-
„ ten weer te herstellen: en

„ Hierom besloot zyn Majt. het beleg van *Praag* op te
„ breeken, en met zyne Armée langs den regter Oever der

„ El-

„ *Elbe* en den linker van de *Eger* te trekken, om de Com-
„ municatie met *Saxen*, de *Lausnitz* en *Silesien* open te hou-
„ den; van waar zyn Majt. nieuwe renforten verwagtede".
En dit besluit werd, gelyk onze Autheur verder in 't breede meldt, den volgenden dag reeds aanvanglyk werkstellig gemaakt.

Historisch verhaal van de Revolutie in Ruschland, voorgevallen in den Jaare 1762. *Waar in de verwonderlykste zaaken, die ooit in eenig ryk gebeurd zyn, omstandig beschreven, gevonden worden; met* Authentique Stukken *verrykt, en veele* Reflectiën *over de byzondere Gebeurtenissen opgehelderd, om tot het rechte verstand dier dingen te werden opgeleid; en te dienen aan alle* staatkundigen*; ten einde daar altoos aan te kunnen gedenken, of zig in zulke* omstandigheden *bevindende wysselyk te gedragen.* Als mede *dienende voor Vorsten en Onderdaanen, om te leeren 't gevaar by tyds te ontwyken, dat voorzigtig te boven te komen, of zig niet moedwillig daar in te begeeven. Door* Gerardus Vrymoedt. *Te Amsterdam by* Hermanus van Werven. *In octavo* 111 *bladzyden.*

ZUlk een titel is 't uitschryven waardig! Dit voorspelt wat grootsch: en wat zal men niet verwagten, wanneer we den Autheur in zyne voorreden hooren betuigen: *Al het geen wy hier beschryven, zal den Leezer op getuigenis der waarheid gegrond vinden, en byaldien zulks daar mede niet overeenstemt, het zouden onze Correspondenten zyn die ons misleid hebben.* Hoe na wordt men bewoogen om te denken, dat onze Schryver eene byzondere Correspondentie heeft, met zodanige mannen in 't Russische Ryk, die hem in staat gesteld hebben, om een verhaal dier geschiedenissen te geeven, dat aan den bovenstaanden titel beantwoordt? —— Men laate zich egter niet te veel door dit alles inneemen; 't gansche stukje behelst, buiten eenige bekende byzonderheden der geschiedenissen van Czaar *Petrus den* I, in 't wezenlyke niets anders dan een dagregister van 't voorgevallene in Rusland, by de laatste Revolutie, zo als 't dagelyks in onze nieuwspapieren is opgegeeven; en wel zo eenstemmig met dezelven, dat het veel al woordlyk daar uit nageschreeven moet zyn; of 't moest weezen, dat de Correspondenten van onzen Autheur juist dezelfden zyn, met die van de Schryvers onzer nieuwspapieren, en dat ze aan hem met dezelfde bewoordingen geschreeven hebben. Hoe 't zy, het Stukje is gedenkwaardig van wegens de *Rodomontade* des Uitgevers.

Breidel voor den drift tot oproer; aan de ingezeetenen van Maas-sluis. *Door* Willem van der Jagt. *En verdeediging van dien Breidel door denzelfden Schryver. Te Maassluis by* Nicolaas van den Burgh 1762. *in groot quarto* 28 *bladzyden.*

DE gelegenheid by welke eerst deeze *Breidel* en vervolgens deszelfs *Verdeediging* geschreeven werd, is, volgens de opgaave van den Autheur, deeze. „ De Heer *Jan* „ *van der Drift*, Reeder en Boekhouder, midsgaders Koop- „ man, en van den Roomschen Godsdienst, te *Maassluis* „ woonachtig, had een nieuw Hoekerschip gereed, ter Ys- „ landsche Kabbeljaauw Visschery geschikt. —— Op Zon- „ dag morgen, den 27sten Juny, zag men achter op het zel- „ ve Schip, eene nieuwe Staaten- of Prinssen-Vlag, waar „ in sierlyk geschilderd was het afbeeldzel eener Vrouwe, „ ziende Hemelwaarts, met een Leeuwskleur kleed aan, „ rustende op de Rots eener spelonke: op 't hoofd, omringd „ met straalen, daalde een licht uit den Hemel: ter rechter- „ zyde van haar stond een Dadelboom, en nevens haar een „ gouden Vat, en een Doodshoofd. Voor haare voeten lag „ een gesterrede Geesselzweep: ter linkerzyde van haar zag „ men een Roomsche Kerk of Klooster-Kapel, met een groot „ en breed Kruis, op derzelver torenspits: voor welke Kerk „ of Kapel een drie hoofdtakkige Boom stond, wiens tak- „ ken afgeknot, doch met nieuwe uitspruitsels versierd „ waaren. Onder een slingerstrik las men St. Maria Mag- „ dalena.

„ Dit Schip, dus prachtig uitgedoscht, lag in de haven „ by de groote Draaibrug, onder de kraan, net op die plaats „ daar noodzaakelyk meest alle hervormde Kerkgangers, by „ 't in en uitgaan der Kerke moesten voorbygaan, en bygevol- „ ge 't zelve konden en zouden zien: Wordende 't zelve „ Schip den volgenden dag van daar na de overzyde gehaald.

„ Men hoorde over die Vlag, terwyl dezelve tot Vrydag „ bleef waaijen, een sterk gemompel van misnoegen, men „ strooide vinnige schotschriften en hekeldichten, ja men „ begon bedreigingen te doen, en hadde de Heer *van der* „ *Drift* die schampere Vlag 's Vrydags morgens niet inge- „ haald, die dag zou waarschynlyk een bloedig schouwspel „ uitgeleverd hebben.

Onze Autheur was, volgens zyn verdere berigt, diestyds buiten de plaats tot den 5den July; egter wilde men de reeds uitgestrooide schotschriften, en nog meer een naa dien tyd uitgegeeven hekeldicht op zyne rekening stellen: dit bewoog hem

hem eindelyk, op 't aanſtaan van goede Vrienden den bovengenoemden *Breidel* te ſchryven, en daar in zyn dichtvermogen aan te leggen, zo om zich van die blaam te zuiveren, als om den drift tot oproer, indien 't moogelyk waare, te beteugelen. — In dit dichtſtuk wyſt hy eerſt de opgemelde beſchuldiging met veragting van zich af, vervolgens pryſt hy wel den yver van welmeenende Burgeren, in dit geval, doch wraakt ook tevens de oproerige woede van heethoofdige Zelooten deswegens, en raadt hen tot gemaatigdheid; eindelyk wendt hy zich tot den Heer *van der Drift*, tragt hem 't onbetamelyke van deszelfs gedrag onder 't oog te brengen, en vermaant hem zich zelven te bedwingen. Het Vers is deftig, en over 't algemeen vloeibaar: men hoore, ten voorbeelde hier van, wat de Dichter eiſcht van 't gemeen.

Vraagt gy dan, wat ik verge? ik eiſch langmoedigheid.
's Lands Richters, wien het Zwaerd van Gode is aanbevoolen,
Staan reeds gereed naar eiſch, dit ſpoorloos onbeſcheid
Te ſtraffen; wilt dan niet van 't pad der deugden doolen.
Het ſchelden is te laag; het dreigen wekt den haat:
En doemen is Gods werk. Dan, wilt ge iets goeds beginnen?
Bidt Gods Almogendheid, dat die het heilloos zaad
Des Oproers haaſt verſtikke en ſchenk bedaarder zinnen
Aan hem, die, onbeſuisd, ten ſmaadelyken hoon'
Van ons hervormd Geloof, te ſtout zyn ſchip wou ſieren,
En Roomſche fabels ſtelde in 's Prinſen vlagg' ten toon'.
Zoo zal Geloof en Deugt en Liefde zegevieren.

De Heer *Willem van Dam*, Subſtituit Baljuw van Delfland, die, met den Vierſchaars bode en een Geregtsdienaar deeze Vlag openlyk ophaalde, en voorts na Delft voerde, juiſt op 't zelfde oogenblik dat de *Breidel* voor de eerſte maal wierdt uitgegeeven, betuigde twee dagen daarna zyne ongemeene voldoening over dit gedicht; ook droeg het eene byna algemeene goedkeuring der Proteſtanten weg. De eerſte uitgave werd wel dra van een tweeden, en kort daar op van een derden druk gevolgd. Den Autheur inmiddels ter ooren gekomen zynde, dat men op eenige zaaken in zyn Gedicht begon te vitten, zo vond hy goed aan deeze derde uitgaave eene *Verdeediging* van 't zelve te hegten. ——— Deeze nevensgaande *Verdeediging* is ruim langdraadig genoeg, te meer daar de vitteryen van geen aanbelang zyn. De eenigſte die van gewigt kan ſchynen, is, *dat het Vers te ſcherp waare, dat men niet kon zien dat die Vlag zo aanſtootelyk en ſtrafwaardig zy*; waar van de Dichter in deezen het tegendeel tragt te toonen. Men kan zekerlyk het gedrag van den Heer *van*

der Drift niet wel vryſpreeken van onbeſcheidenheid; en de Dichter had een driftig gemeen te beteugelen, het welk de ſcherpheid van 't vers, zo 't al wat te verre mogt gaan, in die omſtandigheden verſchoont.

Honderd Bybelſche Klinkdichten, over de voornaamſte gevallen, van het Oud en Nieuw Verbond. Benevens de vernederde en verhoogde Heiland. Onder de Zinſpreuk: Ne gloriares peccator. *Te Amſterdam by* Gerrit Bom, 1762. *in groot octavo* 56 *bladzyden.*

Welmeenendheid en Ouderdom (*) moeten hier ſtrekken tot verſchooning van den maaker deezer Klinkdichten, waar van het volgende, in den aanvang van 't nieuwe Verbond, genoeg ter proeve is.

OP CHRISTUS BESNYDENIS.

De Koning van 't Heel-al werd op zyn Joodſch beſneên,
En ſtaaft zoo in zyn Leer de groote ſchaduw-wetten
Ten teken, zyn 's volks ziel waſt vol van vuile ſmetten,
En ook hun lieder Lyf van boven tot beneên.
Het Joodſche Prieſter mes drong door de Voorhuid been,
En kwam zig vinnig door zyn teed're Leden zetten,
Door zyn beſnydenis voldeed hy aan de Wetten,
Die Godt had ingeſtelt ten dienſt der Joodſche leên.
Het was een voorproef van zyn zwaar en bitter lyden,
Om dat men Jeſus kwam ten agtſten dag beſnyden,
Zulks was een zuiv're Prent dat deeze ſchaduw week.
En dat men voor deez' dienſt een ligter dienſt zou krygen;
ô Die door Jeſu Geeſt beſneden werd, werd eigen
Aan 't Geeſt'lyk hartewerk, waar op de ſchaduw keek.

(*) Volgens de Opdragt is de Autheur deezer Klinkdichten *nu oud haaſt tienmaal zeeven Jaaren.*

De zegepraalende Fredrik den Grooten, op deszelfs openbaare en geheime Vyanden, 13 *bladzyden in octavo.*

De Dichter van dit Vers, dat blyken draagt van 's Maakers geſchiktheid tot de Poëzy, den lof des grooten *Fredriks* zingende, om de valſche gerugten, tegen dien Vorſt verſpreid, tegen te gaan, ſtelt hem ons eerſt kortlyk voor oogen in zyne overwinningen, terwyl hy een Oorlog voert, waar toe hem de nyd en argliſtigheid der Staatsdienaaren, inzonderheid die van den Saxiſchen Staatsdienaar *Bruhl*, genoodzaakt zou hebben; en ſluit dit voorſtel met deeze mannelyke taal,

't Is

't Is my genoeg, dat ik Held Fredrik uit den ſtryd
Zie keeren in triumf! verwinnen wyd en zyd!
Daar ik de Heiren, die hem dagten te vernielen,
Geblixemt in het ſtof, zie bevend voor hem knielen.

Hier op vertoont hy dien Vorſt als den grooten Voorſtander van den Proteſtantſchen Godsdienſt, en beſtraft op ſcherpen toon de zodanigen, die denzelven van Ongodsdienſtigheid beſchuldigen: by die gelegenheid kant hy zich voornaamlyk tegen hen, die dit deezen Vorſt te laſt leggen, uit hoofde van 't berugte Werk onder den Titel van *Oeuvres du Philoſophe de Sans Souci*. In dit geval ſlaat hy een geheel anderen weg in, dan veel al gehouden is door de yverige voorſtanders zyner Pruiſſiſche Majeſteit: men heeft gemeenlyk ontkend dat dit Werk, zo als 't uitgegeeven is, door zyne Majeſteit geſchreeven was; maar onze Dichter ſchynt dit te erkennen, en laat zich, wegens die verdenking uit kragt van dat Werk, aldus hooren.

ô Zinnelooze Haat! ſtaat u dit hoonen vry?
En oordeelt ge ongeſtraft het puik der Poëzy,
Waar in denkbeelden, waar in koſtelyke ſchatten
Verborgen zyn, die gy onmogelyk kunt vatten,
Te heerelyk, te hoog voor uw verdwaald vernuft,
Dat nog in 't oevenſchool der laage wysheid ſuft,
En als een Exter klapt, ontbloot van eigen oordeel?
Elendigen vermeld; geniet de Waereld voordeel,
Uit uwe laſtertong, die ſnoode logens dicht?
Of ſtaat het Frederik niet vry het helder licht
Te volgen, dat hy heeft door 's Hemels gunſt verkregen?
Hoe! ſtaat het hem niet vry zinſpeelend te overwegen
Bekende zaaken, die alom in 't Duitſche Ryk,
Ja zelfs ter plaatſche daar den Afgod zit te pryk,
Als nuttig worden in de Schoolen voorgedraagen?
En twyvelt ge aan myn taal, gaat het te Rome vragen,
Te Gotting, te Parys, te Peking; gaat dan heen,
En onderzoekt het zelf by Neerlands Lyds Atheen.

De Dichter zou ongetwyfeld veelen dienſt gedaan hebben, indien hy dit zyn denkbeeld wat breeder uitgebreid, of by manier van aantekening nader verklaard had; door, by voorbeeld, te toonen, hoe men den Brief aan *Maupertuis* over de Voorzienigheid, of dien aan den Marſchalk *Keith* over de ydele vrees voor den Dood, en dergelyken, (vooronderſteld, zynde, dat ze waarlyk alzo door den Koning van Pruiſſen beſchreeven zyn,) heeft te verſtaan, overeenkomſtig met dat geen het welk op de gemelde Hooge Schoolen als nuttig wordt voorgedraagen.

 De

De gevallen van Carita en Polydorus; *na het Griekfche Handfchrift in het Fransch vertaald, en daar uit in het Nederduitsch overgebragt. Te Amsterdam, by* Gerrit Bom 1762. *in octavo* 168 *bladzyden.*

NAar luid van 't Voorberigt, voor dit ftukje geplaatft, heeft een der Hoog-Leeraaren te *Gottingen* in zeker Bibliotheek van Duitfchland het bovengenoemde Griekfche Handfchrift gevonden, en toegeftaan dat de vertaaling daar van in 't licht gegeeven zou worden, met dit eenvoudige Berigt „ dat de Schryver van het werk eene Vrouw van *Epidaurus* was, genaamd *Pamphila*, welke leefde ten tyde van *Nero*, en wier naam aan 't einde van het gefchreven Werk gevonden word: dat *Diogenes Laërtius*, *Suidas*, *Photius* enz. gewag maaken van deeze *Pamphila*; en dat men in de druk welke eerlang te *Gottingen* ftaat uit te komen, behalven de Griekfche Text, ook vinden zal, alle de ophelderingen, welke men begeeren kan, zo ten aanzien van het Handfchrift, als het Werk zelfs.

Wat den inhoud betreft, het ftelt ons voor oogen de rampfpoedige gevallen van twee ftandvaftige gelieven, die, ten einde hunner wederwaardigheden, in den gewenfchten Egt vereenigd worden. De manier van verhaalen is aanvallig, de fchikking is vindingryk, de knoop wordt allenskens moeilyker, en egter gefchiedt de ontknooping ten laatfte op eene natuurlyke wyze; des dit ftukje, onder fchriften van dien aart, zynen lof verdiene. —— Wy zullen het gefchiedkundige den Leezer beknoptlyk voordraagen.

Polydorus, de Zoon van *Pififtratus*, den beroemden Staatsdienaar van *Athene*, en *Carita*, de Dogter van *Steropa*, die de Weduwe was van den gefneuvelden *Chærophontus*, leefden onder 't beftuur deezer wederzydfche Ouderen, in eene afgelegene eenzaamheid; werwaards *Pififtratus* geweeken was om den nyd van 't Hof te ontgaan, en *Steropa* zich begeeven had, om haaren overleeden Gemaal te beweenen. De Ouders vermaakten zich eenftemmig in de opvoeding der Kinderen, en deezen beminden elkander als Broeder en Zufter; eerlang begon de liefde in het hart der Jeugd te blaaken, en eindelyk naderde de tyd dat *Hymen* hen zou vereenigen. De gewenfchte dag verfcheen, men ging Tempelwaards, doch op 't onverwagtft hoorde men een verfchrikkelyk gefchreeuw van menfchen, en 't naar geluid eener treurige Trompet, het welk *Pififtratus* bewoog zynen Zoon voor te ftellen, dat het Vaderland waarfchynlyk deszelfs arm noodig zou hebben, en hy verpligt was het zelve te dienen. *Polydorus* en *Carita*

waaren, niet min dan *Steropa*, hier over kragtig aangedaan; en hunne ontſteltenis had naauw een aanvang genomen, of men zag eenige ſoldaaten, vergezeld van geboeide jongelingen en jonge dogters, verſchynen, waar van het Opperhoofd eiſchte, dat *Piſiſtratus* hem deeze beide kinderen zou overleveren: uit hoofde van een verdrag, dat het vermeeſterde *Athene* met *Minos*, den Koning van *Creta*, had aangegaan: om naamlyk *aan den Minotaurus zeven Atheenſche jongelingen en zeven jonge dogters te leveren, die 't lot zou verkiezen.* Op dien wreeden eiſch voerde hy de twee Gelieven gewelddaadig weg; en, terwyl *Piſiſtratus* de in zwym gevallene *Steropa* by 't leeven zogt te bewaaren, naderde het Krygsvolk het ſtrand, en de plaats, daar men 't lot over de ſlagtoffers zou werpen. Het lot bevrydde *Polydorus*, maar ſchikte *Carita* tot de Offerhande; zy werd met de andere ſlagtofferen na de Scheepen geleid; en *Polydorus* bleef, als dood van ſchrik, op 't ſtrand ter neder leggen. Tot zich zelven gekomen zynde zou hy, in wanhoop, zich in de golven geworpen hebben, was 't niet dat hy zich gevleid had, miſſchien *Carita* nog weder te zullen zien: dit deed hem langs het ſtrand loopen, tot aan de haven van *Pireüs*, daar de ſchepen van *Creta* nog door ſtilte te rug gehouden wierden. Te vergeefſch ſmeekte hy die Roovers, om 't gezigt zyner Beminde, tot dat eindelyk een Cretenſer jongeling, *Strato*, met medelyden aangedaan, bewoogen werd, om hem ten dienſte te zyn. De aanhoudende ſtilte deed de Bevelhebbers beſluiten tot eene plegtige offerhande aan *Neptunus; Strato* werd beſtemd om de ſchepen te bewaaren, geduurende het afweezen der Opperhoofden; deeze nam die gelegenheid waar, om *Polydorus*, onder de kleeding eener jonge dogter, in 't ſchip te brengen, en in 't gevangenhuis der jonge dogteren te geleiden. *Polydorus* zag *Carita*, de Gelieven omhelsden elkander, *Strato* gaf wel dra te kennen dat het tyd was van een te ſcheiden; *Polydorus* rekte het laatſte vaarwel; de Bevelhebbers kwamen intuſſchen aan boord, de wind verhief zich, de Matroozen maakten de zeilen los, en *Strato* zag zig genoodzaakt *Polydorus* in dat gevangenhuis op te ſluiten.

De Bevelhebber van de Vloot des anderen daags, met zyne Mede-Opperhoofden, in 't gevangenhuis komende, zag men met verwondering, dat men ééne jonge dogter te veel had weggevoerd: het medelyden deed hem overleggen, hoe *Carita* te verloſſen; hy ſprak met zyne Bevelhebberen over deezen misgreep, gaf te kennen, dat hy met het noodlot raad zou neemen, wie men vry moeſt laaten, en vertrok na zyn

 boord.

boord. Met het vallen van den avond meldde hy dat het noodlot voor *Carita* ſtemde, en beval, dat men haar met eene ſloep op 't naaſtgelegene eiland *Naxa* zou zetten. *Carita* verliet met bittere droefheid het ſchip dat *Polydorus* wegvoerde, en bragt dien nagt op het eiland in traanen door. Den volgenden morgen ſlooten haar de Herders dier Landſtreeke in eene ysſelyke ſpelonk; eerlang egter geraakte zy weder in vryheid, doch moeſt zich den arbeid en moeite van 't Herdersleeven getrooſten. In die omſtandigheden werd *Agenor*, de Prins van *Naxa*, op haar verliefd; zy ontvlugtte hem, en hield zich ſchuil onder de Herders, die haar nu beſchermden: naa eenigen tyd nogtans ontdekte de Prins haare verblyfplaats, en zy werd door liſt geweldddaadig gevangen genomen, en ſchuldig verklaard van de vlugt eener Slavinne begunſtigd te hebben; het welk ten gevolge had, dat zy eene Slavin wierd van *Cleonidas*, den Schildknaap van *Agenor*, op wiens bevel dit alles verrigt was. Wel haaſt verſpreidde zich het gerugt, dat de Prins verliefd was op deeze Slaavin; en 't kwam ter ooren van *Cydippa*, de Zuſter des Konings van *Naxa*, die beſlooten had deeze zyne Zuſter te doen trouwen met *Agenor*, als den preſumtiven Throons Opvolger. *Cydippa*, die altoos wel gemerkt had dat *Agenor* zich zeer onverſchillig jegens haar gedroeg, en hem nogtans beminde, ontſtak in toorn op *Carita*, en noodzaakte *Cleonidas* dezelve tot haar te zenden. *Carita*, die twee dagen de vervolgingen van *Agenor* op nieuws had ondervonden, verſcheen voor *Cydippa*, welker nayver op 't zien dier ſchoonheid toenam; des zy haar, in blaakende gramſchap, als de veragtſte ſlaavin alleszins deed mishandelen; het welk *Carita*, nu voor *Agenor*, zo ze waande, beveiligd, geduldig droeg Die Prins zogt inmiddels *Carita* te ontvoeren, en 't was hem eens byna gelukt, had niet *Cydippa* zyne maatregels verydeld: deeze, om dit vervolgens voor te komen, verzond haar voorts na eene afgelegener plaats, met een wagt tot haare beſcherming, en die haar tevens zou noodzaaken tot den zwaarſten arbeid. *Agenor* ontdekte, naa verloop van twee maanden, deeze nieuwe ſchuilplaats; en zou haar door geweld veel ligt in zyne magt gekreegen hebben, zo ze niet, in 't midden van 't gevegt haarer wagteren met *Agenor* en zyne Benden, onder de begunſtiging van den duiſteren nagt, het gevaar ontvlugt hadde. *Carita*, zich met het aanbreeken van den dag, nergens veilig oordeelende, ging na den Oever, om zich in de baaren te ſtorten; doch viel magtloos ter neder, eer zy dezelven bereiken kon. In die omſtandigheden, door naare verbeeldingen geſlingerd, verbeeldde ze zich onder anderen, als in een droom, den Vorſt van *Naxa* voor haare oogen, haaren ongelukkigen ſtaat misbruikende. In dien ſchrik, als ontwaakende, wilde ze zich van den grond heffen, maar vond 't onmogelyk, dewyl een man haar teder in zyne armen drukte: de oogen opſlaande zag ze *Polydorus*, en bezweem. — *Polydorus* was met de anderen te *Creta* aan de woede van den *Minotaurus* overgegeeven geweeſt; naar *Theſeus*,

de

de Zoon des Konings van *Athene*, een der flagtofferen, had het gedrogt gedood, en zich uit het Doolhof gered door een draad, die *Ariadne*, de dogter van *Minos*, hem gegeeven had: *Thejeus* en *Ariadne* hadden de vlugt genomen, en waaren vergezeld van *Polydorus*, die ook hier door op *Naxa* kwam; daar *Thejeus* voorgenomen had *Ariadne* trouwloos te verlaaten. —— Hier vond *Polydorus* zyne *Carita* in dien gemelden ftaat; hy ftelde alles in 't werk om haar weder te doen bekomen, en, hier in naar wenfch geflaagd zynde, begon men, naa de eerfte vervoeringen der liefde, elkander zyne lotgevallen kortlyk te melden, en te overleggen wat nu te doen. In 't midden van dit gefprek zag *Carita* twee vaartuigen aan den Oever; de Gelieven vleiden zich daar mede het gevaar te ontwyken; zy fmeekten den Bevelhebber, dat hy hen aan boord zou neemen, en na hun Vaderland voeren; deeze ftond zulks met een glimlach toe, *Polydorus* en *Carita* gingen blymoedig fcheepwaards; doch zy ontdekten te laat, dat het Phenicifche Roovers waaren, die langs de kuften kruiften, om flaaven te ontvoeren, en ze zagen zich, naauw t' zamen gekomen, weder van een gefcheiden; dewyl men ieder in een byzonder fchip dwong te gaan.

Een gunftige wind verwyderde de Schepen wel dra van *Naxa*, doch 't leed weinig uuren, of een vreefelyke ftorm verftrooide dezelven dermaate, dat *Polydorus*, met het daglicht, het Schip van *Carita* vrugtloos zogte. De Roovers vonden goed na *Sefto* te ftevenen, om *Polydorus* en de andere flaaven, die in 't zelfde Vaartuig waaren, op het feeft van *Adonis*, 't geen men daar diestyds vierde en veele Vreemdelingen derwaards lokte, te verkoopen. *Polydorus* werd geloft door *Naufícrates*, een inwoonder van *Abydo*, die hem met zich over den *Hellespont* na zyne woonplaats voerde, en by zyne Vrouw *Themifto*, bragt. Dit paar had te meer welgevallen in *Polydorus*, om dat hy zo naauw eene overeenkomft had met hunnen overleeden Zoon, dat zy beiden in den eerften opflag waanden hem weder te zien: ook was hy vervolgens by deeze lieden, die door hunnen ouderdom en deugd eerwaardig waaren, niet zo zeer een flaaf als wel een Zoon; en hy zou 'er gelukkig geweeft zyn, had hy, van *Carita* gefcheiden zynde, vermaak konnen genieten. Maar 't genoegen, dat hem deeze ftaat kon geeven, werd door dit bezef onophoudelyk geftoord; en eerlang door een akeligen droom geheel vernietigd. *Naufícrates* en *Themifto* hadden met goede Vrienden den blyden Jaardag van hunnen Egt, in hunnen tuin voor 't Altaar van *Hymen*, gevierd: 't gezelfchap gefcheiden zynde, verrafte de flaap *Polydorus*, die aan den voet van 't ftandbeeld gebleeven was: hy zag in den droom het beeld zich beweegen, en *Hymen*, met een fakkel in de hand, hem zyne jonge Vrouw, in de armen van een Medeminnaar, aantoonen. Hy ontwaakte vol woede, overlei wat hem raadzaam was, ftortte weder in den flaap, en werd anderwerf door denzelfden droom gekweld. Dit haalde hem over, om, hoe ongaarne hy ook zyne weldoenders verliet, met den dag na 't ftrand te gaan, om een

Schip

Schip te zoeken, dat na Griekenland flevende; hy vond 'er een, en voer over na *Epidaurus*: zo dra hy den oever bereikte sprong hy aan Land, om ten spoedigste uit te zien na middelen, om zich na *Corinthe* en verder na *Athene* te begeeven: maar op den weg na *Epidaurus* stelde hem een Gryzaard, *Menthes* genaamd, voor, hoe gevaarlyk het was, in 't vallen van den avond, het donkere Bosch te doorkruisfen, en bewoog hem, om voor dien nagt zyn herbergzaam voorstel aan te neemen. In de hut van *Minthes*, gekomen zynde, verhaalde deeze hem, hoe zy nu in rust leefden, maar hoe, nog weinig tyds geleeden, een wreede Reus in deeze Landstreek veele moordenaaryen gepleegd had: hy meldde hem inzonderheid het deerlyke lot van een jongeling en eene jonge Vrouw, die hy verstaan had dat *Cretensers* waaren; als mede dat *Theseus*, op het bedryven van den moord aan deezen jongeling, juist door 't Bosch trekkende, dien Reus had overwonnen en doen sneeven: dat de jonge Vrouw daar op de verstrooide leden van haaren Man verzameld, en dien eene Graftombe opgerigt had; dat ze daar benevens eene tweede Graftombe voor haaren overleeden Broeder had vervaardigd, en thans in eene hut tusschen deeze beiden woonde. Dit geval oordeelde de oude zo aanmerkelyk, dat hy voorsloege *Polydorus* den volgenden dag te vergezellen, om hem deeze woonplaats op den weg na *Epidaurus* te doen gade slaan. Dit ter uitvoeringe gebragt, en aldaar gekomen zynde, las *Polydorus* op de eene Graftombe, *aan den rampzaligen Corebus*: en op de andere, *aan den ongelukkigen Polydorus*; dit ontzette hem, en ontstak zyne woede, tegen de Graftombe van *Corebus*, doch hy viel magtloos ter neder. Middelerwyl kwam de onbekende Vrouw, die na de stad gegaan was, te huis; zy trad wel gemoed tot den ouden *Menthes*, maar werd ontroerd op 't gezigt van den bezwymden vreemdeling; nader ziende erkende zy haaren beminden *Polydorus*; deeze, haare stem hoorende, verkwam, en zou haar in zyne woede doorstoken hebben, had *Menthes* zynen arm niet tegengehouden. *Carita* viel in zwym voor zyne voeten neder, en lag eenigen tyd als leevenloos; *Polydorus* bedaarde, *Carita* kwam weder tot zich zelve, de liefde toonde zich als om stryd ter wederzyde, en 't duistere in dit geval werd door 't volgende verhaal opgehelderd. —— Men had in 't Schip dat *Carita* voerde niet getwyfeld, of 't andere Schip was vergaan; zy was op *Creta* geland, en te *Gnossa* aan *Phorbas* verkogt, terwyl ze daar in een draagelyken staat leefde was *Corebus*, de zoon van *Phorbas*, op haar verliefd geworden; doch zy had hem bescheiden te kennen gegeeven, dat haar hart niet vatbaar was voor eene nieuwe Min, als te zeer verknogt aan *Polydorus*, schoon overleeden. Van dien tyd af had *Corebus* zyne Liefdesbetuigingen nagelaaten, doch een byzonder geval had hem aanleiding gegeeven, om door de daad te toonen, hoe zeer hy haar beminde. Op zeker Gastmaal, dat *Phorbas* aan zyne Vrienden gaf, ontdekte een der genoodigden dat *Carita* van *Athene* was; en deeze eischte haar ten slagtoffer,

vol-

volgens het wraakzugtige bevel van *Minos*, die, naa 't voorgevallene met *Thefeus*, en de ftad *Athene*, gebooden had, dat die van *Creta* alle *Atheners*, welken in hunne magt waaren, zouden doen fterven. Uit kragt hier van was *Carita* wel dra ten offer gefchikt, en ftond reeds den doodlyken dolk te ontvangen, toen ze met geweld uit de handen der Offerpriefteren gefcheurd, na 't ftrand gevoerd, en in een Schip gebragt werd, dat terftond den oever verliet. Haar Verloffer was *Corebus*; deeze begeerde niets van haar, dan te mogen weeten, waar ze wenfchte geleid te worden; men ftevende op haar verzoek na *Athene*, doch een zwaar onwéer deed hen fchipbreuk lyden op de kuften van *Epidaurus*; en *Corebus* redde andermaal het leeven van *Carita*. Op haare verlegenheid over de verpligting die ze aan *Corebus* had, gaf deeze te kennen, dat hy geen hart eifchte dat zy niet geeven kon, en dat hy vergenoegd zou weezen, als 't hem flegts gebeuren mogt, *Carita* in de armen van haaren Moeder te leveren: met deeze hoop hadden ze zich op weg begeeven na *Epidaurus*, om over *Corinthe* na *Athene* te gaan; en op dien weg was hen overgekomen 't geen *Menthes*, met de gevolgen daar van, verhaald had.

Carita haare gevallen gemeld hebbende, gaf *Polydorus* haar insgelyks berigt van zyn wedervaaren, en deeze gelieven waren dermaate opgetogen, dat ze niet dan naa eenigen tyd bemerkten, dat de oude *Menthes*, door dit alles zeer ontroerd, naby hen in zwym gevallen was. Zy deeden hem herkomen, en geleidden hem na zyn Huis; doch eene doodlyke krankte volgde kort hier op; 't welk hen deed befluiten tot eene plegtige offerande in den Tempel van *Esculapius*, om de herftelling van dien Gryzaard te verwerven. De Offerpriefter voldeed aan de begeerte van *Polydorus* en *Carita*, maar werd tevens op 't gezigt van *Carita* tot een fchandelyk oogmerk bewoogen, dat hy egter ontveinsde. De Offerande werd verrigt met het gunftige teken van verhooring; doch op 't einde opende zich de aarde, en eene ontzachelyke ftem eifchte *Carita* tot eene Priefterin van *Esculapius*. *Polydorus* kantte zich in zyne woede vrugtloos tegen 't bedrog der Priefters, die te grooten invloed had op 't volk, het welk *Polydorus* uit den Tempel fleepten, terwyl men *Carita* wederhield, en den Tempel floot. Die ongelukkige zogt te vergeefs eenige dagen agter een heul by zodanigen in *Epidaurus*, die den Priefter niet gunftig waaren; men vleide hem wel met eene volksvergadering; doch dezelve werdt niet t'zamen geroepen. Ten laatften zag *Polydorus* op zekeren dag eene ongemeene beweeging in de ftad; hy hoopte op eene volksvergadering; maar, onder de menigte gekomen zynde, verftond hy dat zulks ontftaan was, uit hoofde dat de *Atheners* met eene magtige Vloot op de Kuft gekomen waaren, om wraak te neemen over 't fluiten van de haven van *Epidaurus*, op den eifch des Konings van *Creta*, waar door zy belet werden, hunne jaarlykfche gefchenken aan *Esculapius* te offeren. Dit deed *Polydorus*,

rus, hier geen hulp voor zich meer konnende verwagten, de ftad verlaten, en tot *Menthes* gaan: deeze gryzaard herfteld, ontmoete hem met vreugde, vroeg na *Carita*, en *Polydorus* verhaalde hem zyne rampen, geevende tevens te kennen, dat hy voorneemens was, zich na de Vloot der *Atheners* te begeeven, om zich over *Epidaurus* te wreeken. *Menthes* keurde zyn opzet goed, en bewoog eindelyk een Viffcher, om *Polydorus* aan de vyandlyke Vloot te brengen. Hier gekomen zynde, werd hy, voor een Spion aangezien, gekluifterd, by 't legerhoofd, dat *Pififtratus* was, gebragt, en erkend voor *Polydorus*. De ontftaane gemoedsbeweegingen bedaard zynde, berigtte *Pififtratus* zynen Zoon, hoe de Atheners zyne deugd weder erkend, en hem dit Bewind in handen gegeeven hadden; als mede hoe *Steropa*, op 't verlies van *Carita*, terftond was overleeden: *Polydorus* verhaalde hem insgelyks zyne wederwaardigheden, en tegenwoordig oogmerk. Men maakte vervolgens fchikking tot den aanval op *Epidaurus*, en die ftad werd den volgenden dag ingenomen: *Polydorus* vloog met de zynen tempelwaards, terwyl de anderen 't overige van de ftad t' onderbragten; hy noodzaakte den Opperpriefter, die zich in den Tempel verdeedigde, tot de overgaaf; maar vond *Carita* niet; en de Opperpriefter zwoer, dat zy hem ontroofd was, op den eigen dag dat hy haar *Polydorus* ontrukte, en verder niets kon zeggen. *Polydorus* verhief zyn zwaard, om den meineedigen te klieven, doch werd door een roepende ftem wederhouden. 't Was *Strato*, die hem voorts bekend maakte, dat hy *Carita* voor de driften van den Priefter gedekt had; en hem verder geleidde na 't geheime vertrek, daar *Carita* bewaard was. De twee gelieven omhelsden elkander; zy verlieten gezamenlyk den Tempel, om tot *Pififtratus* te gaan. *Polydorus* gaf haar onder den weg berigt van 't voorgevallene; en *Strato* verhaalde hoe hy gebannen was; toen zyne landsgenooten vernamen, 't geen hy ten wille van *Polydorus* in de haven van den *Pireüs* gedaan had; en hoe hy, zich voor hunne wraakzugt beveiligd hebbende in den Tempel van *Esculapius*, als een geheiligde fchuilplaats, gelegenheid gevonden had om *Carita* te redden. Onder dit verhaal kwam *Pififtratus* met gejuich in de ftad; men maakte wel dra de noodige fchikkingen, en de twee gelieven zagen zich in 't kort door een plegtigen egt vereenigd. De zaaken van *Athene* tevens behartigd, en gefchikt zynde, keerde *Pififtratus* weder na de Vloot; *Polydorus* en *Carita* namen affcheid van *Menthes*, offerden nogmaals op 't graf van *Corebus*, en gingen met *Strato* aan 't boord van *Pififtratus*, die voorts na *Athene* zeilde. —— *Pififtratus* werd met lof ingehaald, doch keerde weder tot zyne eenzaamheid; zyne kinderen vergezelden hem; *Strato* ging eerlang na *Naufiorates* en *Themifta*, en haalde hen over om zich by hen ter neder te zetten. Zy leefden zedert dien tyd allen met elkanderen als één huisgezin; 't Huwelyk van *Carita* en *Polydorus* was kinderryk; zy bekwamen een

hoo-

hoogen ouderdom, en hun nageslacht was in laatere dagen de luister van *Athene.*

Brief van een Heer te Loenen, *aan een Heer te* Brussel; *mitsgaders eenige Aanmerkingen op een zeker gedeelte van de tweede Deductie van den* Jonkh. O. Z van Haren. *Als mede een korte overweeging, wat men meent dat dien Heer, na 't uiteinde zyner zaak, raadzaamst zal zyn te doen. Tot Brussel by* Joannes Tserstevens. 17 *bladzyden in folio.*

De Schryver van deezen Brief komt voor als iemand, die door 't leezen der voor- en teegen schriften, in de zaak van den Heer *van Haren*, overtuigd is, dat die Heer zich waarlyk schuldig gemaakt heeft, aan de hem te lastgeleide misdaad. Men kan zynes oordeels, ten duidelykste zien, dat de Heer *van Haren* gebruik maakt van *verre gezogte en ten deele onnozele en kinderagtige; ten deele openlyk valsche argumenten; oogenschynlyke verdraaijingen van eens anders woorden en gebeurde zaaken; van tastbaare leugens, en eene allezins arglistige manier van handelen.* Dit is, naar zyne gedagten, naa 't uitkomen der *tweede Deductie*, en daaropgevolgde Papieren van de Heeren *van Hogendorp*, *Brouwer* en *van der Dussen*, ten vollen blykbaar; en de waarheid is 'er geheel zigtbaar door geworden. Ter volkomener bevestiginge hier van wil hy, dat men nog wat byzonderder het oog zal slaan op het *eerste Poinct* van de *tweede Deductie*; uit *welk Poinct*, zegt hy, *indien 't ter toets gebragt wordt, blyken zal, dat de Heer van Haren ook daar in zich zelven gelyk is, dat is, dat hy zyn toevlugt neemt tot list en bedrog, en alle die andere ondeugden, die ik een weinig te voren hebbe opgenoemd,* Hier op dit eerste Poinct in 't breede nagegaan en wederleid hebbende, dunkt hem dat uit al zyn gezegde, vergeleeken met het geene in de Schriften der opgenoemde Heeren, als mede in die van de Heeren *van Sandick* en *van Tiddinga*, is bygebragt, *op een convinquante wyze komt te blyken, dat al wat de Heer* van Haren *schryft, is een aaneenschakeling van misleidingen, draaieryen, gepremediteerde bedriegeryen, lasteringen, leugenen en kwaade trouw, en dat 'er thans geen een verstandig man in de Republyk is, die langer aan de schuld van getenteerde bloedschande met twee dogters, zo als hem te laste gelegd word, kan twyfelen, en dus ook niet het aanzienlyk Gerechthof van Friesland.* Men zou hier uit egter niet moeten besluiten, dat hy daarom by dat Geregts-Hof zal veroordeeld worden; 't is iets anders *moreel* van iemands misdaad overtuigd te zyn, iets anders bewyzen tegen iemand in handen te hebben, die *sufficient* in regten zyn, om hem te veroordeelen. Onze Schryver zich niet inlaatende om 't laatste met de gevolgen daar aan verknogt, te onderzoeken,

als

als hem niet geoorloofd, meent egter dat het niet ongeoorloofd is, in overweeging te neemen, *wat den Heere van Haren 't raadzaamst zou zyn, indien by de wraak van den Rechter mogt kunnen echappeeren.* En dat is, zynes oordeels, *nooit te tenteeren van eenige Commissie te krygen in een Collegie, daar by met affront uit zoude kunnen geweerd worden:* maar, volgens den raad van *Cicero* aan *Catilina*, *te vertrekken na 't een of ander Land, en zyn leven, aan veele regtmatige en welverdiende straffen ontrukt, buiten zyn Vaderland, en buiten gezelschap van Menschen door te brengen.* Deeze aanmerkingen en raadgeevingen, allezins op een scherpen en beslissenden trant geschreeven, worden eindelyk besloten met den wensch, dat God den Heere *van Haren*, de bekeering geeve ten leven.

Het leven van Laurens van der Meer. *Gedrukt voor rekening van den Autheur* 1762. *in octavo* 27 *bladzyden.*

BEhalven het geen in de Sententie tot deszelfs last gemeld wordt, waar van we onlangs den korten inhoud opgaven(*), geeft ons deeze Schryver, naa een berigt van 's mans geboorte, een verhaal van eenige gevallen in deszelfs leevensloop; waaruit men zou kunnen afleiden, dat de gesententieerde reeds in zyne jeugd ondankbaar jegens zyne moeder was, en tot meerder jaren gekomen zynde, zich schuldig gemaakt heeft aan schynheiligheid in 't godsdienstige. aan geveinsdheid in 't zogenaamde Patriotsche van 't Jaar 1748, en aan één der laagste bedriegeryen in 't Burgerlyke, des hy aan te merken zou zyn, niet als iemand die door tegenspoed verlokt was tot zyn wanbedryf, gelyk zommigen hem eenigzins willen verschoonen, maar als een mensch van van een gansch slegt Character.

(*) Zie boven bl. 89. 90.

De Collecteur door eigen list bedrogen; Klugtspel. *in octavo*, 29 *bladzyden.*

Dit Klugtspel, zynde een t' zamenspraak tusschen twee Personen. is het bovengemelde leevensverhaal, op een gemeenen trant in rym gebragt.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Psalmos Franequeræ, apud* Henricum Holtsma. MDCCLXII. *præter Præf. &c.* 750 *pp. in quarto.*

Hermannus Venema, *Verklaaring over de een en twintig eerste Psalmen.*

De schriftkundige *Venema* betoont met de uitgaave van dit Werk, dat hem in den ouden dag de lust nog niet vergaat, en 't vermogen nog niet ontbreekt, om anderen nuttig te zyn, in hun voor te lichten, ter gegronder kennisse der Godlyke Waarheden, inzonderheid door 't ontvouwen der Heilige Bladeren. Men vindt in dit stuk, ter opheldering der een en twintig eerste Psalmen dienende, doorgaande eene bepaalde manier van denken, eene juistheid van orde en eene bondigheid van oordeel, die doet wenschen dat de Hemel hem mogte vergunnen op dien voet voort te gaan, om 't geheele Boek der Psalmen in dier voege te verklaaren. —— Onze Hoog-Leeraar verledigt zich inzonderheid om naauwkeurig na te gaan, by welke gelegenheid ieder Zangstuk gedicht zy; om daar uit met minder of meerder zekerheid af te leiden, op welken grondslag men deszelfs inhoud hebbe te verklaaren. Dit doet hem in zyne *Voorbereidselen* voor ieder Psalm oplettend zyn, op den Dichter door wien, de kenmerken van tyd wanneer, en 't oogmerk waar mede, ieder Lied t'zamengesteld zy: hier uit den bedoelden inhoud opgemaakt hebbende, gaat hy over om te doen zien, wat men te oordeelen hebbe, zo aangaande de Dichtkundige als Zaaklyke schikking van den Psalm, om de manier en orde van den Dichter daar in gehouden te duidelyker voor te draagen: en daar op toont hy aan welke omstandigheden van tyden, persoonen en zaaken, in de verdere ontvouwingen van 't Lied, in 't oog te houden zyn, om naar derzelver geleide den bepaalden zin te ontvouwen. — In zyne daar aan gehegte verklaaring van 't Dichtstuk zelve valt hy den Leezer geenszins lastig met overtollige Godgeleerde, Taal of Oudheidkundige uitweidingen; gemeenlyk verzendt hy den Leezer, die zulks breeder wenscht na te gaan, tot anderen, die dit voor hem gedaan hebben, gelyk hy zich ook in de meeste gevallen zeer kort ophoudt met het geen

door anderen reeds breedvoerig is voorgesteld. Veel al geeft zyn Hoog-Eerwaarde eene beknopte uitbreiding van den zin der spreekwyzen; en wanneer hem dan zodanige uitdrukkingen voorkomen, die, zynes oordeels, door vroegere Uitleggeren niet wel begreepen, of niet in 't regte daglicht gesteld zyn, blyft hy 'er wat bepaalder op staan, om dezelven nader op te helderen, en geeft eindelyk in 't slot met een kort woord te kennen, wat gebruik men van ieder Psalm ter leeringe of betragtinge heeft te maaken. —— Wy hebben dit Werk, over 't algemeen, met zo veel genoegen doorbladerd, dat het ons der moeite waardig schyne, den Nederduitschen Leezer van tyd tot tyd eenige byzonderheden uit het zelve mede te deelen: boven al hebben wy geoordeeld geen ondienst te zullen doen, met onder 't oog te brengen, by hoedanig eene gelegenheid ieder Zangstuk, naar 't gevoelen van onzen geagten Autheur, opgesteld zy. De regte kennis hier van mag ongetwyfeld aangemerkt worden, als de sleutel deezer Dichtstukken; nademaal de kennis der omstandigheden van tyden, persoonen en zaaken, waar in en met opzigt tot welken iets gezegd wordt, zeer veel kan toebrengen tot het regte verstand der gebruikte spreekwyzen. Wy zullen ons derhalven vervolgens hier toe voornaamlyk bepaalen, en de denkbeelden van den Hoog-Leeraar *Venema* deswegens kortlyk tragten op te geeven: zyn ze niet allen even bondig, gelyk men dit niet wel kan verwagten, ze zyn ten minsten van dien aart, dat ze overweeging verdienen. —— Men oordeele hier van aanvanglyk uit 's Mans gevoelen, over de twee eerste Psalmen, die we t'zamen voegen, om dat ze, zynes oordeels, één Dichtstuk zyn.

De Dichter van het eerste Lied is waarschynlyk *David*, nadien men grond heeft om te vermoeden, dat het zelve met den volgenden Psalm maar één Dichtstuk zy, naar uitwyzen der oudste Handschriften; en dit denkbeeld wordt uit den overeenstemmenden inhoud tot te hooger waarschynlykheid gebragt Op die grondstelling, dat deeze twee oudtyds maar één Psalm waaren, en in laatere dagen gescheiden zyn, zo heeft men dit Zangstuk, naar de aanhaaling uit het tweede gedeelte Hand. IV. 25; tot *David* te brengen. Hier by komt nog dat alle de overige Psalmen in dit eerste Boek, (het welk met Ps. XLI. eindigt,) volgens de opschriften, aan *David* toe te eigenen zyn: 't is waar Ps. X. en XXXIII. ontbeeren dit opschrift, doch ze behooren naastdenkelyk tot hunne voorgaande Ps. IX. en XXXII, en maaken met dezel-

ven éénen Psalm, gelyk Ps. I. en II. Het is ook niet vreemd, te denken, dat dit eerste Boek, vroeger dan de andere verzameld zynde, ten opschrift gehad heeft, *Het Boek van Davids Psalmen*, waar door ze allen aan *David* toegekend werden; doch dat, in 't vervolg van tyd de Liederen van andere Dichteren en laatere Psalmen van *David* hier nevens gevoegd zynde, dit bepaalende opschrift plaats geruimd heeft voor 't algemeene opschrift; *Het Boek der Psalmen*.

De kenmerken in deezen eersten en tweeden Psalm voorkomende, die grond geeven om te gissen, by welke gelegenheid dit Dichtstuk gemaakt is, zyn de volgende. Uit den eersten Psalm kan men afleiden, (1) dat 'er ten dien tyde, onder de Jooden, veele godloozen en spotters waaren, die t'zamen kwamen en beraadslaagden tegen de godvrugtigen. vs. 1. (2) dat 'er ook, doch in een klein getal, deugdlievenden gevonden werden, die zich benaarstigden in 't beoefenen van 's Heeren Wet. vs. 1, 2. (3) dat deeze twee strydige partyen verdeeld waaren ter zaake van 't opperbewind, waar omtrent de godloozen de godvrugtigen verdrukten, terwyl deezen op God bleeven vertrouwen. vs. 5, 6. (4) dat 'er eene zonderlinge omkeering van den wederzydschen staat dier menschen plaats had, waar in Gods oordeel zigtbaar was. vs. 3, 4. (5) dat de persoonen, hier bedoeld, niet zo zeer gemeene lieden, als wel menschen van hooger rang waaren, en die ter wederzyde uitstaken, of in Deugd of in Ondeugd, gelyk uit den aart der spreekwyze vs. 1 en 2. is af te neemen. —— Het grootste gedeelte deezer kenmerken wordt uit den tweeden Psalm nog nader bevestigd; waar by nog komt, dat deeze Psalm gedicht zy, (6) na dat *de berg Zion* tot eenen zetel van 't Koningryk en den Godsdienst bepaald was. vs. 6. (7) toen David reeds in 't Koningryk bevestigd was. vs. 6. (8) en eindelyk, toen alle nabuurige vyanden, die Davids Ryk konden ontrusten, nog niet t'ondergebragt waaren, naar uitwyzen van den algemeenen inhoud van dit Lied. Schoon 't waarheid zy, dat deeze tweede Psalm onmiddelyk den Messias bedoelt, heeft men egter in aanmerking te neemen, dat de spreekwyzen ook op David zien, en afgenomen zyn van de gelegenheid by welke het Lied is opgesteld.

Uit deeze kenmerken kan men afleiden, dat dit Lied gedicht is, naa 't opbrengen van de Arke op Zion, 2 Sam. VI. En dat *David*, nu reeds in 't Opperbewind gesteld zynde, het eerste gedeelte van dit Lied, of den eersten Psalm, toen gemaakt heeft, ter gedagtenisse van 't voorgevallene in vroe-

 gere

gere dagen, tusschen hem en *Saul*, met hunnen wederzydschen aanhang. In dien tyd zag men twee zodanige partyen onder 't Joodsche Volk, in dier voege werkzaam, als boven aangeduid is, en de godvrugtige David heeft; door eene zonderlinge omkeering van zaaken, over alle de poogingen zyner vyanden gezegenpraald, op zodanig eene wyze, dat Gods hand daar in ten duidelykste bleeke; het welk aan 't boven gemelde volledig beantwoordt. —— In deeze beschouwing dier omstandigheden wordt de Dichter, onder den invloed van Gods Geest, opgeleid tot hoogere gedagten, tot den staat van Vorst Mesfias; die zich met zynen aanhang in soortgelyke omstandigheden zou bevinden, en, gelyk hy, ten laatsten zegenpraalen. Dit geeft hem aanleiding om in den tweeden Psalm, of liever in 't tweede lid van dit eerste Lied, door den geest der Prophetie gedreeven, te zingen van de opregting des Koningryks van Vorst Mesfias, in weerwil van al den tegenstand zyner vyanden; en dit wordt hier voorgesteld met spreekwyzen, die gedeeltlyk ontleend zyn van de omstandigheden, in welken de Dichter zich diestyds bevond.

Dat men dit tweede Lid, dus Propheetisch, van den Mesfias hebbe te verstaan, is blykbaar, niet alleen uit de aanhaalingen in de Euangelische Schriften, Hand. IV. 25, XIII. 33, Heb I. 5, V. 5, Openb. II. 27, maar ook uit de daar in voorkomende zaaken, die niet tot *David* maar alleen tot den *Mesfias* betrekkelyk zyn. (1) De Koningen der Aarde tragten deezen Vorst van zyn Ryk te berooven; (2) de rede hier van is, dat ze zich van zyne heerschappy willen ontslaan, vs. 1, 2 en 3. (3) deeze opstand, gelyk ook de onderwerping, is onafscheidelyk verbonden met den waaren Godsdienst. vs. 2 en 11: geene deezer dingen zyn toepasselyk op de vyanden van Koning David, de Philistynen, maar wel op die van den Mesfias, de Heidensche Vorsten. (4) De eernaam vs. 7. is alleen den Mesfias eigen. (5) De Heidenen zyn noit het erfdeel van David geworden, (6) en zyne heerschappy heeft zich nimmer uitgestrekt tot *de einden der aarde*, tot de afgelegenste Heidenen, gelyk hier van deezen Vorst voorspeld wordt. vs. 8. (7) het voorstel van den toorn deezes Konings, en (8) dat van 't vertrouwen op hem, vs. 12, is te sterk om 't op David over te brengen: daar in tegendeel dit alles in vollen nadruk van den Mesfias gezegd kan worden.

Dit dan vast staande, dat de Mesfias bepaaldlyk bedoeld wordt, zo blyft de vraag nog over, *tot welken tyd van den Mesfias heeft men dit te brengen?* Men

Men heeft ten deezen opzigte de ſpreekwyzen maar na te gaan, om te zien, dat de Mesſias hier voorkomt, als reeds verhoogd aan de rechte hand zynes Vaders, omtrent dien tyd, dat zyn Koningryk onder de Heidenen uitgebreid zou worden, op dat hy dezelven aan zich zoude onderwerpen. (1) De Mesſias is reeds gezalfd en tot Koning verklaard. vs. 2,6. (2) Zyne vyanden beginnen al tegen hem te beraadſlaagen. vs. 1,2. (3) Het beſluit des Vaders wordt hier eerſt bekend gemaakt, en ſtaat zo ter uitvoeringe gebragt te worden. vs. 7,8. (4) De Mesſias wordt vs. 7. ingevoerd op dien tyd, dat hy by uitneemenheid gezegd kon worden, door den Vader in den tyd gegenereerd te zyn; 't welk eigenlyk geſchied is, toen hy uit de dooden opgewekt aan 's Vaders rechte hand geſteld is. (5) De gelegenheid by welke dit Lied gedicht is, beveſtigt ook deeze tydsbepaaling; nademaal deeze eene gelykaartige overeenkomſt heeft, met de tydsomſtandigheden van David, die hier door opgeleid word, om van den Mesſias in dergelyken ſtaat te zingen. In dit algemeene kan men veilig beruſten; wil men egter nog bepaalder tyd ſtellen, men zal niet ongegrond denken, om dien tyd, toen het Koningryk van den Mesſias onder de Jooden reeds gegrondveſt, en onder de Heidenen eenigermaate uitgebreid was; toen de openbaare tegenkantingen, voornaamlyk onder de Heidenen, een aanvang namen, om den verderen voortgang kragtdaadig te keer te gaan: hier toe leiden ons de tweede en laatſte bygebragte reden van tydsbepaaling, als met de hand; en men zou dus inzonderheid mogen denken op de omſtandigheden der zaaken, met het afloopen der eerſte eeuwe.

Alle deeze opgegeevene kenmerken, zo ter bepaalinge van den tyd in welken dit Lied gedicht is, als ter aanduidinge der bedoelde omſtandigheden van 't Ryk van den Mesſias, zullen den Leezer, zo wy vertrouwen, door een genomen, redelyk klaar voorkomen: alleen zal de vierde rede van tydsbepaaling in 't laatſte geval veelen mogelyk wat duiſter ſchynen; waarom 't van nut zal weezen, de nadere verklaaring van onzen Hoog-Leeraar deswegens hier aan te hegten; op dat men zyn Hoog Eerwaarden niet verkeerdlyk verſtaa, en de kragt dier rede te beter begrype.

Men heeft, zegt hy, ten regten verſtande van dit zevende vers, in aanmerking te neemen, dat deeze woorden, *Gy zyt myn Sone, heden heb ik u gegenereert*, voorkomen als geſproken van den Vader, toen de Zoon, uit de dooden opgewekt, in den Hemel verhoogd is, om aan 's Vaders rechte

 hand

hand te zitten. Deeze voorſtelling bedoelt toch het zelfde, als die Pſ. CX. 1. *De HEERE heeft tot mynen Heere geſproken: Sit tot myner rechter hant* enz. Dit zevende vers van den tweeden Pſalm heeft denzelfden zin, als uit de vergelyking met het zesde vers is af te neemen: het 6de en 7de vers hangt dermaate t'zamen, dat ze zich onderling verklaaren, en 't zelfde uitdrukken: want het geen de Vader vs. 6. tot de Vyanden zegt, *ick doch hebbe mynen Koningh gesalft* enz. even dat zelfde omtrent zegt hy vs. 7. tot den Zoon: het zesde vers behelſt de zalving van den Koning, in 't zevende vers wordt die afgeleid van 't onveranderlyke beſluit, en te kennen gegeeven, dat de Vader hem, door die zalving, openbaar bekend gemaakt heeft als Gods Zoon. Deeze woorden ſtellen derhalven voor den grondſlag van den volgenden eiſch, waar op het regt tot de ervelyke bezitting der Heidenen ſteunt; en bevestigen de zalving van den Mesſias tot Koning: zy konnen derhalven tot niets anders gebragt worden, dan tot het zitten van Chriſtus aan de rechte hand des Vaders. Dit denkbeeld wordt geſtaafd door den Schryver aan de Hebreen, die zich tweemaal op deeze woorden beroept, om daar uit te bewyzen, dat Chriſtus en Koning en Prieſter moeſt zyn, naar 't voorbeeld van Melchizedek, om in den Hemel beide die Ampten te bekleeden. Zie Heb. I. 4,5. V. 5. In de eerſte plaats wordt gehandeld van 't zitten aan 's Vaders rechte hand, als uit het voorgaande derde vers blykt; en in de laatſte plaats wordt aangeduid het Prieſter-ampt van Chriſtus in den Hemel, ter volmaakinge van dat op Aarde, gelyk men uit de voorgaande en volgende verzen, daar van zyn Prieſter-ampt naar de orde van Melchizedek geſproken wordt, kan bewyzen. Ook verſchilt hier van niet veel de aanhaling Hand. XIII. 32,33; alleen ſchynen daar deeze woorden, in eene algemeener overbrenging uitgebreid te worden, tot alle uitmuntende openbaarmaakingen des Zoons door den Vader: doch aangezien de alleruitmuntendſte is, het zetten aan de rechte hand des Vaders, zo is 't billyk hier om dezelve, als de voornaamſte, te denken. Mogelyk bedoelen de woorden ἀναστήσας Ἰησοῦν, Hand. XIII, bepaaldlyk die *verwekking*, waar door hy, naa zyne opſtanding, in de hoogte verheven, als de Heer en Chriſtus geplaatſt, en als de Koning in 't openbaar voorgeſteld is; doch 't is hier de plaats niet om daar over breeder uit te weiden (*).

Uit

(*) Laat, zegt onze Hoog-Leeraar in de *Voorbereidſelen*, deezen

Uit al dit gezegde is 't duidelyk, dat dit vers rechtstreeks en in den eersten zin niet betrekkelyk is, *tot de eeuwige generatie van den Zoon*, nadien 't, gelyk beweezen is, rechtstreeks de heerlykheid van den Messias aan de rechte hand des Vaders vermeldt. Voeg hier by dat het woord היום *heden* nooit de *eeuwigheid* betekent, noch dezelve betekenen kan: vermids *heden* een tegenwoordige tyd is, die 't voorleedene en toekomende uitsluit: welk denkbeeld van verschil van tyden men in 't gemeen oordeelt, dat zelfs met het denkbeeld van *eeuwigheid* niet overeenkomt; des men ongerymd het woord *heden* in die betekenis zou gebruiken. Die verklaaring kan geen stand houden, of men moest voor היום leezen מיום, ἐν ἀρχῇ of ἀπ' ἀρχῆς, *in den beginne* of *van den beginne*, gelyk men leest Jez. XLIII. 13. Doch daar is geen rede om de leezing te veranderen, en alles loopt te zamen, gelyk uit het gezegde te zien is, in de bepaaling des tyds.

Vraagt men nu, waarom en in wat zin de verhooging van den Messias aan 's Vaders rechte hand onder de benaaming van *generatie* voorkomt, en hem den naam en titel van Zoon toewyst, zo antwoordt onze Hoog-Leeraar in deezer voege. —— Zy voldoen naauwlyks, die 't woord *generatie* eenvoudig leenspreukig verklaaren van de aanstelling en inwijjing tot Koning, in welken zin dit woord by de Grieken en Romeinen voorkomt: nademaal 'er een grooter nadruk is, en van de Apostelen gesteld wordt, in den eernaam van *Gods Zoon*; en 't woord *genereeren* in dien zin ook in de Heilige Schrift min gebruikelyk is. Ook kan men hier in niet berusten, dat het woord ילד zomtyds slegts betekent *openbaaren*, *bekend maaken*, als Spr. XVII. 17; *een broeder wort in de benauwtheyt geboren*; om dat het hier gebruikt wordt van een Vader en Zoon, en derhalve zyne eigene betekenis van voortbrengen niet wel kan verliezen: ook wordt het in de aangehaalde plaats niet zo op zich zelven en in 't algemeen genomen voor eene openbaaring, maar 't woordt be-

zen Psalm Hand. XIII. toegepast worden op de eerste invoering van den Messias in de waereld, 't geschiedt dan meer van ter zyde, en door redeneering, als wel rechtstreeks, en naar 't eerst bedoelde. Want beide deeze invoeringen eerst als Propheet, vervolgens als Koning zyn aan elkanderen verknogt, hebben veele dingen t'zamen gemeen, en bedoelen het zelfde; van waar dezelfde Godspraak, die rechtstreeks oogt op de tweede invoering, ook zeer wel op de eerste toegepast kan worden.

bepaald door 't woord *benauwtheyt*; om nu niet te zeggen, dat hier mede alleen beweezen wordt, dat het, in de Hebreeuwsche verbuiging *Niphal*, aldus voorkomt. — Daar blyft gevolglyk niet over, dan dat wy den uitlegregel, door *Glassius* ontvouwd (*), hier op toepassen, dat naamlyk de werkwoorden die een aanweezen of doen betekenen, niet zo zeer het aanweezen of doen zelven, als wel deszelfs bekendmaaking of bewys aanduiden. Overeenkomstig daar mede konnen wy zeggen, dat het woord *genereeren* hier betekent openbaaren, openlyk bekend maaken, en bewyzen dat hy Gods eigen en waarlyk gegenereerde Zoon is. En schoon dit eenigzins geschied zy, door zyne wonderdaadige geboorte uit Maria, en door de bediening van zyn Middelaars-ampt, als mede nog klaarder en zekerder door zyne opstanding, Rom. I. 4, zo heeft egter zyne *verhooging in den Hemel aan 's Vaders rechte hand*, dit veel luisterryker en baarblykelyker gedaan.

(*) *Glass. Gram. S. L. III. T. III can* 15. Deeze verklaart dus, by voorbeeld, 1 Tim. III. 16 *geregtvaardigd*, door, regtvaardig verklaard, beweezen Gods Zoon te zyn.

De Huis-Onderwyzer of Verhandeling over den Huis-Godsdienst, thans geheel op nieuws, naar den veertienden verbeterden Druk, uit het Engelsch vertaald. In 's Gravenhage, by Ottho van Thol. MDCCLXII. *Behalve de Voorreden enz.* 587 *bladzyden in octavo.*

HEt groote doelwit van den Schryver in dit Werkje is de uitneemende nuttigheid van den Huis-Godsdienst aan te pryzen; waar door hy inzonderheid het oog heeft op gezette Godsdienst-oefeningen der Ouderen met hunne kinderen, der Meesteren en Vrouwen met hunne Dienstboden: dat dezelven zich des morgens en des avonds verledigen, om eenigen tyd te besteeden in 't leezen en overweegen van Gods Woord en de Godlyke Waarheden, midsgaders in den Allerhoogsten te danken voor zyne weldaaden, en hem te bidden om zynen zegen. Hy stelt ten dien einde by manier van een geschiedverhaal, in verscheidene t'zamenspraken, met de noodige ophelderingen tusschen beiden gevoegd, voor oogen, het deerlyke verval van Godsdienst in een Huisgezin, daar niets van dien aart plaats had; en de heilzaame gevolgen die 't invoeren van deeze Godsdienstige Oefeningen te wegen bragt. Het stukje is stichtelyk geschreeven,

en laat zich over 't algemeen met genoegen leezen. Hoewel men 't bepaalde denkbeeld van onzen Schryver, raakende de manier van Huis-Godsdienst, niet toestemme, zo kan men egter dit zyn geschrift met nuttigheid gebruiken, om 'er door opgeleid te worden, tot eene ernstige overweeging, hoe grooten nadeel het gebrek van eene Godsdienstige opvoeding en voorgang der Ouderen, als mede der Meesteren en Vrouwen met zich sleepe; hoe noodzaaklyk, en van hoe groot een aanbelang het zy, zorg te draagen, dat ieder de geenen, die tot zyn Huisgezin behooren, tot redelyke denkbeelden van den Godsdienst brenge, en met een goed voorbeeld voorgaa. Dit zeker is een stuk van 't uiterste gewigt, dat veel al jammerlyk verwaarloosd wordt; en de verpligting hier toe wordt in dit geschrift, in onderscheidene opzigten, ernstig en op geen ongevallige wyze aangedrongen.

Volkomene Wederlegging der XXII. Brieven van P. H. Vlaming, *door* S. van Vilsteren, *by verscheiden te bekoomen, in groot octavo.*

DE Heer *Vlaming* heeft in den jaare 1741 een Werkje uitgegeeven, onder den Titel, *de drie Hoofdgeschillen tusschen de Rooms-Catholyken.* 1 *wegens het formulier tegen* Jansenius. 2 *wegens de Bulle* Unigenitus, 3 *wegens het Aarts-Bisdom van* Utrecht. *Opgehelderd in XXII. Brieven.* Dit Stukje, dat in hoogagting is by hen, die de zyde der zogenaamde Jansenisten zyn toegedaan, merkt de Heer van *Vilsteren* aan als een zeer slegt geschrift, dat inzonderheid nu onlangs een zielverdervelyken invloed gehad heeft op de Heeren *Hanssens* en *Spont* met hunnen aanhang Dit heeft hem bewoogen eene briefswyze wederlegging van dat geschrift te schryven; waar in hy, volgens zyn Voorberigt aan den Leezer, in deeze orde zal voortgaan.

„ Voor eerst zal ik beginnen met een schets van *Vlamings* „ onderneeming te geeven. En dan een Geschiedkundig „ denkbeeld van den aldereersten oorsprong der *Jansenisterey*, haare dwaalinge, gefeinsdheid, straffe, ongehoorzaamheid, en de oorspronk van 't Formulier met eene verdeedinge 'er van. De Historie van *Quesnel*, zyn Leven en „ wanbedryven, van zyn berugte Boek, en de Historie van „ de Constitutie Unigenitus.

„ Het tweede Deel zal behelzen, een bewys dat door de

„ Conſtitutie Unigenitus twaalf Hooftdwaalingen, tegen de
„ Schriftuure, de Concilien en Outvaderen zyn veroordeelt.
„ Het derde zal in een Hiſtoriſche Tafereel vertoonen,
„ de bedriegelykheid van 't Apel, kuyperye der Apelanten,
„ om door geld aanhangeren te koopen, als mede hunne on-
„ deugende Mirakelen en verfoeijelyke wondergrollen.
„ In deze drie Deelen, zal ik alle verdraaide, dubbelzin-
„ nige, bedriegelyke en valſche bewysreeden, en verfoei-
„ lyke Mirakelen van *Vlaming*, tot ſtaving van 't Janſenis-
„ ten wangevoelen bygebragt, oploſſen of tegen hem zelfs
„ omkeeren, en zoodanig ten toon ſtellen, dat een vroom
„ en gemoedelyk Man zig voortaan zal ſchaamen, zyn eer
„ 'er aan te wagen, om 'er weer mee voor den dag te komen.

Men kan uit dit ſtaaltje eenigermaate afneemen, dat de Heer van *Vilſteren* niet ten oogmerk heeft, dit verſchil der Kerke met de zogenaamde Janſeniſten op eene zagte wyze, maar in tegendeel op een ſcherpen trant te behandelen; en de zes eerſte Brieven, die ons tot nog ter hand gekomen zyn, beveſtigen ons in dit denkbeeld. Mogelyk verſchoont de ſchyfwyze van den Heer *Vlaming*, die hier en daar te bits is, onzen Autheur by zynen aanhang; doch wat hier van ook zy, 't is zeker dat zodanig eene ſchryfwyze de beſte niet is ter overtuiginge, voor al niet in Godsdienſtige verſchillen. Wy zyn in de tot dus ver uitgekomene brieven nog niets gewaar geworden, dat de Heeren *Hanſſens* en *Spoor* met hunnen aanhang verlegen kan maaken; en ze behelzen geene byzonderheden van aanbelang, over het formulier tegen *Janſenius*, die een Proteſtantſchen Leezer konnen uitlokken, om dezelven te doorbladeren.

Aſtrologia, of Sterren-voorzegkunde, in alle deszelfs gronden nageſpoort, en ontdekt. Door EL. VAR. OI. *onder de Zinſpreuk,* ſtudio creſcit ſapientia. *Te Rotterdam, by* J. Tiele *en* A. Bothal. 1762. *in groot octavo,* 198 *bladzyden.*

DIt Werkje gaat over eene weetenſchap, die eertyds by Mannen van naam in groote hoogagting geweeſt is, doch in deeze laatſte eeuw byna eene algemeene tegenſpraak ontmoet heeft: wat zyde men in deezen te kiezen hebbe, kan een menſch van oordeel, in de *Aſtronomia* of Sterrekunde bedreeven, het zekerſt na gaan, door deeze kunſt te beoefenen, zyne eigene en de ondervinding van anderen te raadpleegen; nadien hy daar door op eene ontegenzeggelyke

wyze gewaar zal worden, of deeze manier van voorzeggen zeker, dan of dezelve raadzelagtig zy. Voor hun die lust hebben den weg van eige oefening in te slaan, om deeze weetenschap te beproeven, kan dit bovengenoemde Werkje van dienst zyn; voor zo ver we tot nog niets over dit onderwerp geleezen hebben, dat deeze kunst in zo geregeld eene orde en op zo verstaanbaar eene wyze ontvouwt, als hier gedaan wordt. — In deezen zin dit stukje den Liefhebberen aanbevolen hebbende, zullen wy, ten gevalle van 't meerendeel onzer Leezeren, die ongetwyfeld tegen deeze moeite zullen aanzien, en 't genoeg agten om op Theoretische gronden over deeze weetenschap te oordeelen, eene byzonderheid uit dit Werkje voordraagen, die waarschynlyk veelen niet onaangenaam zal zyn. Men heeft naamlyk, volgens de regels deezer kunste, in 't opmaaken van iemands *Horoscoop*, of 't stellen van zyne *Geboorte-tafel*, ook na te gaan, *onder wat plaats-teken hy behoore, en welke eigenschappen hem, uit hoofde van zynen landaart, eigen zyn:* onze Autheur nu, hier van spreekende, geeft by die gelegenheid het volgende korte berigt van de algemeene heerschende gesteldheid veeler Volkeren, voorgesteld in de orde der 12 Hemeltekenen waar onder hunne Landen bepaald worden.

I. Onder het vuurige of *Cholericke* teken van den *Ram*.

„ De *Inboorlingen* van DUITSCHLAND; deze zyn in 't „ algemeen welgemanierd; zeer groote liefhebbers van „ konsten en wetenschappen, groote Voorstanders van „ deugd en opregtheid; van een gematigde natuur, doch „ *driftig temperament*; muntende de Mannen boven alle „ andere Volkeren uit in den Kryg.

„ Die van VRANKRYK zyn zeer bekwaam tot geleerdheid; subtiel van vernuft; behendig in lighamelyke oefe- „ ningen, zeer wellevend of hoflelyk; zwierig in hunne „ uitvindingen; geestig in tael en spraek; kortom levendig, „ *heet van temperament*, en vaerdig in alle onderneemingen.

„ Die van ENGELAND zyn van nature stout in hunne „ aenslagen; doch de allergrootste beminnaers van geleerd- „ heid, en allerhande konsten, groote yveraars voor den „ Godsdienst, en van *een heet en driftig temperament*.

„ Die van NAPELS zyn scherpzinnig; vernuftig in We- „ tenschappen, doch ergdenkend en wraakgierig; niet hoog- „ moedig, maar ook niet rondborstig, of voor de vuist; als „ zynde van *een heet en galagtig temperament*.

„ Die van POOLEN zyn tweeleedig; die, naar de kant „ van DUITSCHLAND woonen, hebben veel met de *Duit-*

„ *schers*

„ *schers* gemeen; doch zyn zoo wel niet gemanierd; en die „ aan de *Muscovische* en *Tartarische* grenzen leggen, zyn „ geheel ongemanierd en verwilderd, byna gelyk de *Muscoviters* en *Tartaren* zelve zyn; doch zy zyn beide van „ *een heet en bloedryk temperament.*

„ Die van BATAVIA zyn wild, woest, en van *een al te heet temperament;* dus byna onbekwaem tot konst, wetenschap of geleerdheid.

II. Onder het aerdsche of *Melancholieke* teken van den *Stier.*

„ De *Inboorlingen* van TURKYEN; deze zyn in 't algemeen, wild, woest en geheel ongemanierd, van *een droog en aerdsch temperament,* en gansch geene liefhebbers van Geleerdheid of Wetenschappen.

„ Die van ZWEEDEN zyn tweeleedig; die aan de kant van *Deenemarken* woonen, zyn wel opgevoede en beleefde Lieden, en Voorstanders van Godsdienst en Geleerdheid; maer die in *Lapland* en *Finland* zich onthouden, zyn geheel woest, wild en ongemanierd; doch zy zyn beide van *een koud temperament.*

„ Die van ITALIE zyn scherpzinnig, van een doordringend oordeel, liefhebbers van Wetenschappen, doch vol argwaen en wraekgierigheid, kortom, gematigd in hoogmoedt, maar eigenzinnig in alle omstandigheden; zynde van *een droog en heet temperament.*

„ Die van SPANJE zyn scherpzinnig en bestendig, hovaerdig, doch traeg in hunne onderneemingen, groote liefhebbers van liefdehandelingen, als zynde van *een droog, maer heel heet temperament.*

„ Die van IERLAND zyn kwaedaertige en halsterrige menschen; traeg tot den arbeid, en geene liefhebbers van Geleerdheid, als zynde van *een droog en aerdagtig temperament.*

III. Onder het luchtige of *Sanguiniesche* teken van de *Tweelingen.*

„ De *Inboorlingen* van EGYPTEN; deze zyn in 't algemeen, door en door wilde, woeste en onbeschaefde menschen; hebbende veel overeenstemming met de MAHOMETANEN, doch zyn *vervaerlyk heet van Complexie;* voor eerst, uit hoofde van dit *Hemelsteeken,* waar onder hunne landaert behoort; en ten 2*den,* om dat, na het verhael der Geschiedschryveren, nooit geenen Regen den aerdbodem in dat Land verkwikt, maer in de maend van Augustus het gansche Land, door eene overstrooming van de Rivier de NYL, ter hoogte van 16 voeten bevogtigt word,

„ Die

„ Die van HAMBURG, DUITSCH-VLAENDEREN, „ BRABANT, MENTZ en den RHYN zyn in 't algemeen „ beſchreven onder de *Inboorlingen* van DUITSCHLAND; „ alleen is 'er dit byzonder van aen te merken, dat, (daer „ in 't algemeen werdende geſproken, dezelve *een gematig-* „ *de natuur, doch driftig temperament* wierd toegeſchreven,) „ deze bovengemelde met *een driftig en bloedryk temperament*, „ *en lugtige natuurs-geſteldheid* behebt zyn.

„ Die van LONDEN zyn in 't algemeen beſchreven on- „ der de *Inboorlingen* van ENGELAND; alleen is 'er dit on- „ derſcheid in, dat die gezegt zyn met *een heet en driftig* „ *temperament* te zyn bezielt; en die van *Londen*, daar en „ boven veel al *zeer bloedryk van Complexie* zyn.

IV. Onder het wateragtige of *Phlegmatieke* teken van den *Kreeft*.

„ De *Inboorlingen* van HOLLAND; deze zyn in 't alge- „ meen aen te merken, als openhertig, niet valſch, arbeid- „ zaam, geduldig, ſpaerzaem, doch wat intereſſant, meeſt „ al groote liefhebbers van Konſten en Wetenſchappen, „ ſterke voorſtanders van den Koophandel, liefhebbers van „ vryheid, en haters van ſlaverny; doch zy zyn van *een* „ *koud en wateragtig temperament*.

„ Die van SCHOTLAND hebben veel overeenkomſt met „ die van ENGELAND; doch zyn in 't algemeen van een „ wilder en woeſter natuur; voornamelyk de *Bergſchotten*, „ en die op *d'Eilanden* woonen, welke zoo door en door „ van eene rouwe natuurs-geſteldheid zyn, dat zy daerom „ gemeenlyk *Wilden* genaemt worden; als zy tot weder- „ ſpannigheid overſlaen, gaen zy alle and're volkeren te bo- „ ven, en in den *Kryg* zyn zy zeer onverſchrokt, ja met „ eene manmoedigheit bezielt, die byna de menſchelykheid „ te boven gaat; doch zy zyn echter van *een wateragtig tem-* „ *perament*.

„ Die van *Venetiën* en *Genua* zyn zo als van de ITALIA- „ NEN of *Inboorlingen* van NAPELS gezegt is.

„ Die van ZEELAND zyn op gelyke wyze aen te merken „ als die van HOLLAND; echter met dit onderſcheid; dat „ men onder de ZEEUWEN *ſtouter Zeelieden* vind dan onder „ de HOLLANDERS, maar te gelyk, gaet ook hun *intreſ-* „ *ſable aert* wat verder, alzoo zy groote liefhebbers zyn om „ *ter kaep*, of *op roof* te varen.

„ Die van VRIESLAND hebben veel overeenkomſt met „ die van HOLLAND; doch hebben ook *een klein gedeelte* „ *van 't gebrek der* ZEEUWEN.

V. On-

V. Onder het vuurige of *Cholerieke* teken van den *Leeuw.*

„ De *Inboorlingen* van ITALIEN in 't algemeen, of *Sicili-*
„ *en*, *Romen* en *Mantua* in 't byzonder, zyn op gelyke wy-
„ ze aen te merken als van de *Inboorlingen* van NAPELS ge-
„ zegt is, doch met dit onderscheid, dat die van ROMEN
„ zeer heerschzugtig en hoogvoelende zyn.

„ Die van CONSTANTINOPOLEN zyn in 't algemeen
„ onder die van *Turkyen* beschreven, hoewel dezelve ietwes
„ beter gemanierd zyn, alzoo dit de Hoofdstad van het
„ Orientaelsche of Oostersche Keizerryk is, waer in de In-
„ woonderen wel de meeste gelegenheid hebben, om van
„ anderen beschaefde volken wat te leeren.

„ Die van MECHELEN zyn zoo als wegens de *Inboor-*
„ *lingen* van HAMBURG, DUITSH-VLAENDEREN,
„ BRABAND, MENTZ en den RHYN is gezegt.

„ Die van REGENSBURG zyn zoo als van de DUIT-
„ SCHERS gezegt is.

VI. Onder het aerdsche of *Melancholieke* teken van de *Maagd.*

„ De *Inboorlingen* van BABYLONIEN; deze zyn in 't alge-
„ meen aen te merken, als van eene welgemanierde aert na
„ de gesteldheid dier landstreek, en 't gedrag der omleg-
„ gende Volkeren; doch zy moeten door een strenge regee-
„ ringsform, tot hunnen pligt gehouden worden, alzoo
„ zy anders buiten de paden van billykheit zouden raken,
„ zynde van *een kouden droog temperament.*

„ Die van JERUSALEM zyn domme, onweetende, en
„ verblinde menschen; zeer overeenstemmende met die,
„ welke ten tyde des *Zaligmakers* geleefd hebben, zoo in
„ opzigte van hunnen *aert* als *gedrag*; zynde zy omtrent
„ den waaren *Godsdienst* vervreemt, ja van alle regte en be-
„ kwaame hulpmiddelen ontbloot, en van *een dofgeestig en*
„ *melankoliek temperament.*

„ Die van PARYS en LION zyn als die van VRANKRYK,
„ zynde zelfs in de genoemde eigenschappen alle anderen
„ van hunnen landaert tebovenstreevende.

„ Die van RACKOUW zyn als die van POOLEN, naar de
„ kant van *Duitschland* woonende; doch met dit onderscheid,
„ dat zy ten opzigte van den *Godsdienst*, door verscheide
„ omstandigheden, alle hunne naburen verre te boven stree-
„ ven, zynde dit de plaets, daer die breedvoerige *Catechis-*
„ *mus* uit 398 Vragen en Antwoorden bestaende ten tyde
„ van SOCINUS en zyne *Medebroederen* is opgesteld, en
„ door dien weg alomme bekend.

VII.

VII. Onder 't luchtige of *Sanguiniesche* teken van den *Weegschaal.*

„ De *Inboorlingen* van LISSABON; deze zyn in 't algemeen groote Voorstanders van den Koophandel, en dus met alle eigenschappen, (zoo ten goede als ten kwade,) welke daer mede verknogt zyn behebt; doch wat de wetenschappen betreft, die zyn by hen in weinig achting, en ten opzigte van den Kryg, zyn zy met weinig bekwaemheid of heldenmoed bezielt; waerschynelyk om dat hun landaert lang buiten het Oorlog heeft geweest, hoewel niet zonder binnenlandsche oneenigheden, zynde van een *heet temperament.*

„ Die van LYFLAND zyn van eene beschaefde hoedanigheid, in vergelyking van veele hunner naburen, behoevende ten opzigte van konsten of wetenschappen weinige volkeren te wyken, zynde van *een driftig temperament.*

„ Die van STRAETSBURG, FRANKFORT en WEENEN zyn zoo als van de *Inboorlingen* van DUITSLAND is gezegt.

„ Die van ANTWERPEN stemmen met de laatstgenoemde overeen, met dit onderscheid, dat zy wat meer voor *Complimenten*, en zoo voor de vuist niet zyn.

VIII. Onder 't waterige of *Plegmatieke* teken van den *Scorpioen.*

„ De *Inboorlingen* van NOORWEGEN; deze zyn aen te merken als *tweeledig*; die naer de kant van DEENEMARKEN woonen, zyn wel beschaefde en gemanierde menschen, en nog al redelyk ten opzigte van *Godsdienst* en geleerdheid; maar hoe verder men om de *Noord* komt, hoe slegter zoort van menschen men vinden zal, zelfs zoo, dat zommige van GODT nog gebodt weten; zynde woest en wild; doch in 't algemeen gesproken, zyn de NOORLUI van *een koudt*, *maar doldriftig temperament.*

„ Die van DANTZIG zyn mede *tweeledig*; die naer de *Pruissische grenzen* woonen, zyn zeer wel gemanierde en beleefde lieden, en veelal van *adel*, dus ook met vry wat glorie bezielt, en derhalven met weinig geleerdheid, (in 't algemeen gesproken,) begaefd; maer die aen de *Muscovische* en *Tartarische* grenzen leggen, zyn wilde, woeste, en onbedreve schepzelen, doch zy zyn allen van *een koudt temperament.*

„ Die van MUNCHEN en STETTYN stemmen overeen met de DUITSCHERS.

„ Die van CATALONIEN zyn als die van SPANJEN

„ Die

„ Die van PADUA hebben overeenkomſt met de ITA-
„ LIANEN.

IX. Onder het vuurige of *Cholerieke* teken van den *Schutter*.

„ De *Inboorlingen* van HONGARYEN; deze zyn tweele-
„ dig, alzoo dit *Koningryk* verdeelt is in *Opper- en Neder-*
„ *Hongarien*, wordende door de *Rivier den Danauw* van een
„ gescheiden, waer van het *Opper of Oostelykste gedeelte* na
„ de *Poolsche grenzen* loopt, welkers *Inboorlingen* dus aenge-
„ merkt moeten worden, die van POOLEN, *naar de kant*
„ *van Duitschland woonende*; en de *Inboorlingen* van het *Ne-*
„ *der-Westelykste gedeelte des Koningryks*, hebben overeen-
„ komſt met het geen wy van die van TURKYEN hebben ter
„ neder gesteld.

„ Die van KEULEN, MEISSEN en MORAVIEN ſtem-
„ men overeen met de DUITSCHERS.

„ Die van NARBONNE of NARBONA zyn als die van
„ VRANKRYK.

„ Die van TOLEDO hebben overeenkomſt met die van
„ SPANJEN.

X. Onder 't aardſche of *Melancholieke* teken van den *Steenbok*.

„ De *Inboorlingen* van ganſch AFRICA; deze zyn in 't
„ algemeen wilde en woeste *ſchepzelen*, geheel onbeſchaefd
„ in *Godsdienſt* of geleerdheid; zynde die geene, die *beneden*
„ *de Middelandſche Zee* woonen, *pik zwart*, maar die *boven*
„ *aen dezelve* woonen, *min of meer blank*, welke *laatſte* nog
„ eenige *Godsdienſt* en wel de *Mahometaanſche* belyden, doch
„ de eerſte zyn volſtrekte *Heidenen*, en alle van *een zeer heet*
„ *en droog temperament*.

„ Die van PERSIEN zyn *na mate der landaert*, beſchaef-
„ de lieden, en van een geſchikten inborſt, doch moeten
„ echter als de TURKEN, door eene ſtrenge regeringsform
„ in tugt, en tot hun pligt gehouden worden, of ſlaen an-
„ ders ligt over tot buitenſpoorigheid; zynde van *een heet*
„ *temperament*.

„ Die van INDIEN zyn als die van BATAVIA.

„ Die van BERGEN IN HENEGOUWEN zyn *gedeeltelyk*
„ als die van VRANKRYK, en *gedeeltelyk* ſtemmen zy over
„ een met het geen van die van HOLLAND is ter neder-
„ geſteld.

„ Die van BRANDENBURG, GULICH en KLEEF ſtem-
„ men overeen met de DUITSCHERS.

„ Die van AUGSBURG zyn egael met de *laetſte*; doch,
„ wegens 't ſtuk der *Godsdienſtpligten*, munten zy boven

„ al-

„ alle hare naburen uit; waerschynelyk om dat in die Stadt,
„ de *Augsburgsche Confessie of Luthersche Geloo's-belydenis*, vóór
„ 229 jaer tot stand is gebragt, *en als nog strict word onderhouden.*

XI. Onder 't luchtige of *Sanguiniesche* teken van den *Waterman.*

„ De *Inboorlingen* van gansch AZIA; daer van zouden zeer
„ veele zaken kunnen gezegt worden, nadien men in dat
„ *waerelddeel*, verscheide zoorten van menschen vind; doch
„ de meeste zyn wild en woest, en overeenstemmende met
„ het geene van die van TURKYEN gezegt is.

„ Die van MUSÇOVIEN zyn, vermits dit Land voor
„ een groot gedeelte aan 't voorschreven *waerelddeel* ge-
„ hegt is, met de laestgenoemde in veel opzigten overeen-
„ stemmende; hoewel niet geheel en ook niet allen; want
„ die na de *Poolsche kant* woonen, zyn van beter hoedanig-
„ heden dan de anderen, vermits dat land in 't algemeen ze-
„ dert de *regering* van den *doorluchtigen Czaer Peter* kragt-
„ dadig verbeterd is.

„ Die van DEENEMARKEN zyn in oude tyden meede
„ wild en woest geweest; doch zedert de goede *regerings-*
„ *form* van verscheide KONINGEN, ten uitersten welge-
„ manierd geworden, zoo dat zy de andere *Europeïsche vol-*
„ *keren* in konsten en weetenschappen, als mede in de *Gods-*
„ *dienst der Lutheranen*, niet behoeven te wyken; doch zy
„ zyn alle van *een koud temperament.*

„ Die van WESTPHAALEN zyn als de DUITSCHERS.

XII. Onder het waterachtige of *Phlegmatieke* teken van de *Vissen.*

„ De *Inboorlingen* van gansch AMERICA; deze zyn in 't
„ algemeen aen te merken als heidensche volkeren, echter
„ zyn zy zeer goed van begrip, en schrander in uitvindin-
„ gen van konstige handwerken, en ten opzigte van den
„ *Godsdienst*, zyn zy op veele plaetsen door hunnen omme-
„ gang met *Europeïsche volkeren*, kragtdadig verandert, als
„ een denkbeeld van den waren GODT hebbende verkregen;
„ doch in 't hart van 't land leven zy nog in de blindheid der
„ *Heidenen*, en zyn alle van *een heel heet temperament.*

„ Die van SWITSERLAND zyn van een sterk lichaams-
„ gestel; goed tot arbeid, getrouw in hunne beloften, re-
„ delyk in hunnen handel, openhertig, zelfs omtrent hare
„ eige zaaken, wel ervaren in den Kryg, en in het stuk
„ der *Godsdienst* verre gevorderd, en sommige gansch niet
„ bygeloovig; doch alle van *een koudt temperament.*

„ Die van NORMANDIEN zyn egael met die van
„ VRANKRYK.

„ Die van CALABRIEN ftemmen overeen met die van
„ ITALIEN.

„ Die van COMPOSTEL of SINT JAGO zyn van dezel-
„ ve aert en eigenfchappen, als wy van die van SPANJEN
„ hebben ter nedergefteld.

De Waereld in 't klein, of de fpoedige Reiziger, geevende een beknopt verhaal van al het gene in alle Landen, nuttig, noodig en weetenswaardig is: als de Gelegendheid, Gewoontens, Zeden, Temperament, Levenswyze, Uitfpanningen, Godsdienftige en andere Plechtigheden; Koophandel, Manufactuuren, Konften en Wetenfchappen, Regeering, Staatkunde, Wetten, Gebouwen; Beeften, Vogels, Viffen en Planten; Steden, Bergen Rivieren, enz. van ieder land. *Getrokken uit alle de befte Reisbefchryvingen en byzonder gevolgt, na die van de Heer* JAN FRANSHAM, *en anderen. In 's Gravenhage by* H. Bakhuifen, 1762. *behalven de Opdragt en Voorreden* 508 *bladzyden in octavo.*

DAt deeze Titel meer belooft dan de Schryver in zo kort een beftek ter uitvoeringe heeft konnen brengen, is gereedlyk te begrypen. Het doorbladeren van dit Stukje heeft ons getoond, dat de inhoud eenigermate aan 't Opfchrift zou beantwoorden, indien het zelve aldus luidde. *De waereld in 't klein, of de fpoedige Reiziger, geevende een oppervlakkig berigt van de ligging en uitgeftrektheid der voornaamfte Landen, met aantekeningen van eenige byzonderheden raakende de Gewoontens enz. by verfcheidene Volkeren: getrokken uit zommige Reisbefchryvingen, en byzonder enz.* Wat het Stukje zelve verder betreft, het is niet zeer gefchikt om eene geregelde kundigheid mede te deelen; de Schryver is dikwerf wydloopig in min weetenlyke dingen, of geeft zich toe aan uitweidingen, terwyl hy in andere gevallen zich weder dermaate de kortheid bevlytige, dat zyn fpoedige Reiziger geen byzonderheden van belang mededele: het is egter over 't algemeen van dien aart, dat het van 't gemeen voor tydverdryf met vermaak geleezen kan worden; en iemand, die een goed geheugen heeft, in ftaat kan ftellen, om deeze en geene byzonderheden van verfcheidene Volkeren te verhaalen. Indien onze Schryver geen hooger

ger doelwit heeft met de uitgaave van dit zyn geschrift; zal het redelyk bekwaam zyn voor 't oogmerk waar toe 't geschikt is.

Practicaal Geneeskundig Handboek; of kortbondige, echter volkomene Onderrechting om de inwendige Ziekten 't best te geneezen door D. LAURENTIUS HEISTER, wylen uitmuntende Hoogleeraar in de Genees-Heel- en Kruidkunde, op de Hertoglyke Brunswyksche Universiteit te Helmstad. *Nevens een voorafgaande Verhandeling van de Voortreffelykheid en Uitstekendheid der Mechanisch-geneeskundige Leerwyze: Uit de laatste Hoogduitsche Drukken vertaald. Te Amsterdam, by* Jan Morterre. 1761. in 8vo. zynde het Werk zelf, met een uitvoerig Bladwyzer 708, en de voorafgaande Verhandeling 154 bladzyden.

De Heer HEISTER door zyne Ontleed- en voornaamlyk heelkundige Werken, zich een naam gemaakt hebbende onder de Geleerden in deze Wetenschappen; besloot eindelyk ook, iet, aangaande de beoefening der Geneeskunde, op te stellen en in 't licht te geeven; tot nut en voordeel, gelyk hy zelf betuigt, zo van de beminnaars der Geneeskunde, als der lyderen; en te gelyk ook, om de zodanigen den mond te stoppen, die zich niet hadden ontzien, by sommige Grooten Hem te lasteren en valschelyk te betigten, als of Hy nietmetal dan alleen de *Chirurgie* verstondt, en van de geneezinge der inwendige Krankheden ten eenenmaale onkundig ware. Dit Werk is, eerst, zo ik meene, in 't Latyn uitgegeven, onder den titel *Compendium Medicinæ Practicæ*, en gedrukt te Amsterdam, by de *Jansfoons van Waesberge*, in 't jaar 1743. Sedert is het, mooglyk, in 't Hoogduitsch vertaald, gelyk op den titel van deze Nederduitsche Vertaling schynt te kennen gegeven te worden, schoon het niet duidlyk uitgedrukt zy; wyl maar gezegt wordt, dat het *uit de laatste Hoogduitsche Drukken* vertaald is, 't welk ook van Latynsche herdrukkingen in Duitschland kan verstaan worden. Het Werk zelf, op kundigheid en een veeljaarige ervarenis gegrond, heeft veel goede regelen, welken in de behandeling van ziekten van nut konnen zyn. De orde, waar in de ziekten verhandeld worden is deze. In het eerste *Hoofdstuk* wordt gesproken van de Ziekten uit Bloedrykheid ontstaande. *Hoofdst.* II. —— VII.

Van de Koortzen. VII. Van de Ontsteekingen. VIII. Van de Bloedstortingen. IX. Van de opgestopte Bloedvloeijingen. X. Van de ophooping des Bloeds. XI. Van de Bleekzugt. XII. Van de Verstoppingen. XIII. Van allerhande Vloeijingen, Uitstortingen en Buikloopen. XIV. Van de voornaamste Ziekten der Zintuigen. XV. Van de Toevallen in de Werktuigen der Beweeging. XVI. Van de Ziekten in de Maag en Darmen. XVII. Van de voornaamste Ziekten van 't Vrouwlyk geslacht. XVIII. Van de Ziekten der Kinderen en Jongelingen. XIX. Van de Vergiften. XX. Van de Gezond-Bronnen. Van deze orde geeft de Schryver in zyn Voorberigt of Inleiding, deze reden: Hy oordeelt, dat de Leerwyze der Ziekten, volgens de verdeling van 's menschen lichaam, gelyk by sommigen het gebruik is, veele zwaarigheden, geduurige herhaalingen, wanorde en verwarring onderhevig is. Men zal in tegendeel, oordeelt Hy, veel duidlyker kundigheden verkrygen, wanneer men de Ziekten, welken met elkander gelykformig zyn, gelyk in de Kruidkunde geschiedt, onder eene *Classis* en orde brenge, en dan van de Ziekten van elke *Classis*; en van derzelver natuur, oorzaaken, kentekenen, werkingen, veranderingen, beloop, uitkomst en einde, in 't algemeen, een goede bepaaling en rechte beschryving make. Dus doende, meent Hy, zal een Leerling, naar de hoedanigheid en de geneezing van ieder byzondere Ziekte, welke met anderen, onder eene *Classis* behoort, veel ligter en gemaklyker begrypen, en terstond beter oordeelen konnen, wat by elken Lyder dient gedaan of gelaten te worden. Niemant, gelooven wy echter, zal denken, dat de Heer HEISTER, door deze schikking te volgen, alle verwarring en herhaaling heeft konnen vermyden; en men heeft tot nog toe geene orde konnen vinden, waar in zulks kan geschieden. 't Komt derhalve minst aan op de orde, meest op een goede historie of beschryving der Ziekten, en het geene tot geneezing van dezelven vereischt wordt.

De Schryver heeft goedgevonden eene *Verhandeling* voor dit Werk te voegen, *aangaande de Voortreflykheid en Uitstekendheid der Werktuigkundige Geneeskunde, boven andere leerwyzen* [die van STAHL wordt voornaamlyk bedoeld] *derzelve.* De Vertaaler hadt, zonder het Werk eenigzins te benadeelen, 'er deze *Verhandeling* konnen aflaten; om dat in ons Vaderland, en zelfs in Duitschland, zo weinige Voorstanders meer voor de Leere van STAHL gevonden worden, dat het niet nodig zy een Werk met eene Wederlegging van de

dezelve te bezwaaren. Zyn 'er in Duitschland nog overig, men hadt zulks dan voor de Duitschers konnen laten.

Wy zullen de Lezers iet voorhouden uit het *Hoofdstuk*, welk tot opschrift heeft, *van de Heete Maag-Darm- en Darmscheel-Koortzen*, zo om eenig begrip te geeven van de behandeling, als om dat wy, met den Heer HEISTER geloven, dat deze Koortzen, door veele Geneesheeren, niet genoeg opgemerkt of van anderen onderscheiden worden. Zy zyn, volgens onzen Schryver, van andere heete Koortzen, voornaamlyk verschillende, dat 'er gemeenlyk een onschaadlyke Buikloop mede verzeld ga (*); en heete Zweetmiddelen de Ziekte erger maken. De Lyders klaagen van groote Benaauwdheid, Krachteloosheid, vallen ligt in Razerny, en krygen Uitslag [indien niet over het geheele lichaam, doorgaans op den rug, en omtrent de lendenen]. De oorsprong en zitplaats van deze Koortzen moet in de Maag en Darmen gezogt worden, of wel in eene stoffe welke in deze deelen opgehouden wordt; hierom mogen ze met meer regt Maag- of Darm-Koortzen genoemd worden, dan Darmscheel-Koortzen, gelyk BAGLIVIUS dezelve genoemd heeft. De Schryver wil, dat men tot deze Koortzen moet brengen alle, welken, gemeenlyk, met den naam van kwaadaartige Koortzen benoemd worden; en dat men de toevallen uit de bedurve stoffe, in de genoemde ingewanden, of ook naar elders overgebragt, zal verklaaren. Het beloop van de Ziekte wordt op deeze wyze voorgesteld. 1 De Koortzen verwisselen dikwils met eenige huivering, zonder een bepaalden tyd te houden. 2. De mond en keel zyn bezet met een taaije slym. 3. Dikwils is 'er Buikloop by met een grooten stank. 4. Al het geene naby en onder de korte ribben is, wordt gespannen, en is dikwils zeer pynlyk. 5. De slaap is zeer ongerust. 6. Doorgaans is 'er pyn in 't hoofd en in den nek. 7. De Pis is doorgaans natuurlyk. Wanneer deeze omstandigheden, in een hoogen trap, by deeze Koortzen zyn, zynze gevaarlyk en doodlyk. Niet zo kwaadaartig zynde eindigt de Ziekte, somtyds, met doofheid of maakt Oor-Klier-Gezwellen.

De

(*) Dit têken van onderscheid is echter niet algemeen; want men ziet deze Ziekte dikwils zonder Buikloop. Men kent ze aan de Toevallen van schielyke verzwakking, zwaarer toevallen, voornaamlyk in de Hersenen en het Zenuwgestel, dan men van eene Koorts met zo weinige heftigheid, zou verwagten.

De stoffe van deze Koortzen in het gedarmte of de maag hangende, moet de geneezing voornaamlyk bestaan in dezelve te ontlasten. Buikopenende middelen komen hier dan voor alle anderen in aanmerking, waar by Braakmiddelen, van onzen Autheur, gevoegd worden. (*) Heilig Bitter, pillen van Aloë gemaakt, en meer andere afgang verwekkende middelen, worden hier toe aangepreezen. Men kan ook Klisteeringen tot het zelfde einde gebruiken. [Schoon de voorgemelde middelen beter zyn.] De Aderlatingen komen in deze Koortzen of geheel niet of zelden te pas, en niet dan in bloedryke Lyders en in 't begin van de Ziekte.

Voorts maakt de Schryver nog gewag van eenige toevallen by deze Ziekte, [doch de meesten verdwynen na behoorlyke ontlastingen.] Wanneer de Buikloop al te hevig en te lang aanhoudende zy, wil Hy, dat men dezelve met een *Drachme Dioscordium* tegenga. Als het hoofd zeer pynlyk is, zal men de voeten warm, en het hoofd wat koel houden. De Dieet moet bestaan uit ligt verteerbaare spyzen; en wyn behoeft men niet volstrektelyk te onthouden. Dus hebben wy het zaaklyke ter neergesteld van dit *Hoofdstuk*, 't welk, niet zonder verwarring en menigvuldige herhalingen geschreven, wezentlyk eenige nutte aanmerkingen vervat.

De *Pleuris-Ziekte* of het Zydwee, wordt onder het Hoofdstuk van de Ontsteekingen verhandeld, en dus gelyk doorgaans, omschreven. Zy is eene Ontsteeking van het Ribvlies, en dikwils ook van de naburige, of naastbygelegene deelen der Long: waar dan by komt een sterke steekende pyn in de zyde, een harde puls, een zeer moeilyke en pynlyke ademhaling, met een zeer bezwaarlyken hoest. Behalven de verdeelende middelen, welken in gemeen gebruik zyn, pryst de Heer HEISTER met reden aan, als het allerbeste, een gekampherde Zaadmelk, waar van hy het volgende voorschrift, als van Dr. WERLHOFF afkomstig, medegedeelt.

℞ Sem.

(*) De ondervinding schynt aan te wyzen, dat Buikopenende middelen doorgaans beter voldoen dan Braakmiddelen. Het lichaam, door deze Koortzen, schielyk verzwakt wordende, verdraagt de laatstgenoemden bezwaarlyk, de eersten gemaklyk; en dezen onbeschroomd gegeven, al is de Ziekte reeds tot een groote hoogte geklommen, bevorderen de geneezing, boven alle anderen.

℞ *Sem. Meloni.*
Cardui Mar. van elks één Loot,
Camphoræ, twee Scrupels.
Gerstewater één Pont.
Laat het tot een Zaadmelk gemaakt worden.
Doe 'er dan by
Antimon. Diaphoret.
Nitri puriss. van elks één Drachme.
Sacchar. albiss. naar welgevallen.

Hier van moet om 't half uur een lepel vol gegeven worden. De Kracht van zulk een Zaadmelk is verwonderlyk in een waare Ontsteeking van de Borst, dat is een waar Zydwee (*). De Schryver vergeet ondertusschen niet, herhaalde Aderlatingen hier by aan te beveelen.

In de Genezing van geringe *Bloedstortingen* vinden wy deze aanmerking van den Schryver gemaakt. Wanneer de Bloedstorting reeds tegenwoordig, niet aan een gevaarlyke plaats, en niet te sterk is; heeft men bykans geheel geene genezing nodig, indien maar de Lyder zich stil houde, en voor alle heete en scherpe dingen wagte. En al is het dat de Bloedstortingen eenigzins sterk zyn, moet men ze nogtans niet aanstonds met samentrekkende Middelen opstoppen; dewyl hier door, eensdeels, de vaten en klieren in de Maag, Darmen, Darmscheel, Long en andere Ingewanden samengetrokken en verstopt zouden worden, waar uit ligt de Teering, Longe-Bleek- en Waterzugt ontstaan; en anderdeels, door dit opgestopte bloed ook andere Ziekten konnen veroorzaakt worden. Dus 't beter is, dat men in het begin de opwelling des bloeds, welke meesttyds hier tegenwoordig is, matige door een Drank van gemeen water, of door een Koeldrank van Gerstewater met wat Citroensap, of Hui enz. Ook kunnen hier van nut zyn de Poeijers van *Salpeter*, *Tartarus vitriolatus* en zuurgemaakte aardagtige middelen, welken men, des nodig zynde, alle uuren, of zelfs meermaals van een *Scrupel* tot een halve *Drachme*, in gemeen water, of in andere bekwaame verkoelende wateren kan inneemen, en een dronk koud water 'er op drinken. Een Amandel of Zaadmelk van verkoelende zaaden kan ook van dienst

(*) De uitwerking van dit middel hangt af van de Kamfer; de andere dingen, welken by deeze Zaadmelk gevoegd worden zyn onnodig.

dienst zyn. —— Maar indien de Bloedvloeijing zeer sterk aanhoudt, en den Lyder mat en krachteloos maakt, worden sterker middelen vereischt, waar onder het samentrekkend Drankje van SYLVIUS een der krachtigste is, bestaande in het volgende.

℞ *Aq. Burs. pastor.* drie Uncen.
Equiset.
Plantag. van elks twee Uncen.
Cinnamomi cydon. één Unce.
Aceti vini één Unce.
Corall. rub. præp.
Lap. Hæmatit. præpar. van elks één Drachme (*).
Laudan. Opiat. twee Greinen.
Syrup. Granator. één Unce.
M.

Hier van geeft men elk half uur twee of drie lepels, en tusschen beiden houdt men aan met de aangeprezene middelen ter mindering van de opwelling van het bloed.

Aan 't end van sommige *Hoofdstukken* voegt de Schryver eenige *Praktikaale Erinneringen*, waar in dikwils iet goeds gevonden wordt. By voorbeeld achter de *Ontsteekingen* geeft de Heer HEISTER deze waarschouwingen. 1: „ Alhoewel „ het Aderlaten by de meeste Ontsteekingen, in 't begin, „ zeer nuttig is; is het nogtans doorgaans schadelyk, als „ het te laat geschiedt, of de Lyder reeds te zwak is. Wanneer echter de Lyder zeer bloedryk is, sterke krachten, „ en veel hitte heeft, en de Ziekte voor de aangeprezen „ Middelen niet wykt, kan men nog wel, met voordeel, „ eens eene Ader openen.

2. „ In geringe Ontsteekingen, en by lichaamen die niet „ bloedryk zyn, is het Aderlaten niet altoos noodzaaklyk. „ Maar in Ontsteekingen met besmetlyke kwaadaartige „ Koortzen, en waar by de Lyders meest of altoos zeer „ krachteloos zyn, is het in 't gemeen schaadlyk, moeten„ de dus niet ondernomen worden.

3. „ Koude dingen, 't zy uiterlyk of innerlyk gebruikt, „ zyn, by alle Ontsteekingen in 't algemeen schadelyk. „ Nogtans kan men by een geringe oog-Ontsteeking, voor„ naamlyk in 't begin, zich van enkel koud water, of van

„ kou-

(*) Hier is een drukfout, want in plaats van twee Gr. moet gelezen worden *één Drachme*. Zie de Latynsche Uitgave.

„ koude Oogwaters, met voordeel en zonder schade bedienen (*a*).

4. „ Geestryke, heete en vlugge Medicynen, zyn innerlyk by de Ontsteekingen schadelyk, maar uiterlyk hebben „ de Geestryke, en in 't byzonderlyk de *Spiritus Vini Camphoratus* een verdeelende en verkoelende kracht, enz.

Aan 't end van het *Hoofdstuk* van de Bloedstortingen, vindt men deze Regelen.

1. „ By alle opgestopte Bloedvloeijingen, moet zich een „ verstandig Geneesheer wagten van al te sterk afdryvende „ Middelen, of, ten minste, dezelven in een geringe maate „ geeven. Om dat zulks van Bloedspouwing, Bloedbraking „ enz. kan gevolgd worden.

2. „ In een opgestopte Kraam-vloed kunnen, hier door, „ ligt gevaarlyke Koortzen verwekt worden.

3. „ Op gematigde Middelen geen verwagte ontlasting „ volgende, doet men best het geval eenigen tyd aan de „ Natuur over te laaten.

4. „ Het Aderlaten is, by alle opgestopte Bloedvloeijingen, voornaamlyk alsze weerspannig zyn, het beste en „ noodzaaklykste Middel. Schoon deze de kwaal niet geheel wegneeme, maaktze dezelve, gemeenlyk, draaglyker; en geeft tyd, dat men de Ziekte naderhand, door „ een goede Levenswet, en andere bekwaame zagte Middelen, zo veel te ligter kan geneezen ".

De Heer HEISTER, de Practyk der Geneeskunde veele jaaren geoefend hebbende, heeft door ondervindingen veele dingen opgemerkt, welken Hy, zo 't schynt, getrouwlyk, in dit Werk heeft opgegeven; waarom het, met nut, niet alleen van eerst beginnende, maar ook geoefende Geneesheeren, gebruikt kan worden. De Vertaaler heeft ook op enkele plaatsen eenige Aantekeningen onder de bladzyden gevoegd: immers wy besluiten dit, om dat achter dezelven de Letter V. gezet is, en die Aantekeningen, althans in onze Latynsche Uitgave, niet gevonden worden. Het was billyk geweest hier van in eenig Voorberigt verslag te doen: doch de Vertaaler heeft niet goedgevonden eenige Voorrede of Voorberigt, dan van den Heer HEISTER zelve, voor 't Werk te voegen.

(*a*) De reden is, om dat de zogenaamde geringe Oog-ontsteeking, doorgaans, bestaat in Roos, en niet in een waare Ontsteeking. Als 'er deze laatste bykoomt, kan het Oog geen koude dingen verdragen.

Memoires sur divers Sujets de Medecine. 1. & 2. *Sur le Cerveau, principe de la Generation.* 3. *Contre l'ebullition des Plantes.* 4. *Sur l'Abus des Huileux.* 5. *Sur la Pierre.* 6. *Sur la Rage.* 7. *Sur le Pouls.* 8. *Sur la Conservation des Hommes bienfaits. Par Mr.* LE CAMUS, Docteur Regent de la Faculté de Medecine, en l'Université de Paris, des Academies Royales d'Amiens, la Rochelle, & de la Societé literaire de Chalons sur Marne. a *Paris*, chez Ganeau, Libraire, 1760.

Verhandelingen over verscheide Onderwerpen der Geneeskunde. 1. *en* 2. *Over de Hersenen, als het beginsel der Voortteeling.* 3. *Tegen het kooken van Kruiden.* 4. *Over het Misbruik van Olieagtige middelen.* 5. *Over den Steen.* 6. *Over de Honds Razerny.* 7. *Over de Puls.* 8. *Over het bewaaren van welgemaakte Manschap. Door den Heer* LE CAMUS. M. D. Regent van de Faculteit der Geneeskunde, enz. *in* 12. *groot* 314 *bladz. zonder de Voorreden en het Register.*

DE Titel geeft den korten Inhoud van het geheele Werk. Twee uiterften zyn 'er waar in veele Schryvers vervallen. Sommigen, naamlyk, leggen zich niet anders voor, of ten minfte fchryven niets anders dan 't gene bekend is, hunne famenftellingen of verhandelingen vullende met zaaken, welken zy uit anderen overgenomen hebben. De zodanigen fchynen zich te vergenoegen, bekende zaaken, in een beter orde, bekwaamer ftyl, en met meerdere klaarheid voorgefteld te hebben, dan tot nog toe van anderen gefchied was. Anderen, in tegendeel, als of zy het te laag oordeelden, het gene voor hen gefchreven was, als waarheid aan te neemen, brengen zaaken voor 't licht, welken tegen de algemeene gevoelens regelrecht ftryden, en waar aan niemant, voor hunnen tyd, gedagt heeft. De wyze van fchryven der eerstgemelden kan men niet ontkennen eenigzins flaafagtig te zyn, en de wetenfchap zeer geringen dienft, indien niet veel eer ondienft te doen: om dat zy flegts het getal der Samenftelfelen, welken reeds te menigvuldig zyn, vermeerdert, en geen nieuws tot verbetering van de weetenfchap aanbrengt, ja 'er zelfs niet op toelegt; „ die een ander volgt vindt niets nieuws, en zoekt „ het zelfs niet ". (*) Maar die van de laatften, fchoon ze de wetenfchap, in fommige gevallen dienft kan doen; om datze onbekende tegen bekende zaaken overftelt, en gelegen-

(*) *Qui alterum sequitur, nihil invenit, imo nec quærit.* SENECA.

genheid geeft, om algemeene gevoelens te toetsen, en de zwakheid en onvolkomenheid derzelven, in veele gevallen, aan te toonen; gaat menigmaalen met vermetelheid verzeld, en wordt gebruikt, om de zugt van trotsheid, en om boven anderen uit te steeken, of ten minste, wat nieuws te voorschyn te brengen, te voeden, meer dan de waarheid te zoeken, en de wetenschap bevorderlyk te zyn. Allerzichtbaarst blykt dit, wanneer de voorgestelde zaaken, zeer verre, en tot buitenspoorigheid toe, van de aangenomen gevoelens afwyken, en met groote stoutheid voorgesteld worden. Het juiste midden is in alle gevallen moeilyk te treffen, en ook hier. Zonder eenige toepassing hier van op den Heer LE CAMUS te maaken, moeten wy zeggen, dat zyne Verhandelingen op den laatstgemelden trant geschreven zyn, gelyk wy voorneemen, door het aanhaalen van eenige stukken uit dezelven, onze Lezers te doen blyken.

Het opschrift van de eerste zyner Verhandelingen is. *Van de Hersenen, waar in het beginsel van de Voortteeling verklaard wordt.* De Schryver zegt dat hy na eigen onderzoek met behulp van vergrootglazen, hadt bevonden, dat men tot nog toe geen regtmatig denkbeeld van de Hersenen heeft gevormd. Behalven de Vaten welken de zelve bevogtigen, vondt hy alles te bestaan in een ondoorzichtige en doorzichtige stoffe. De laatstgemelde is de schorsagtige, en de eerste de mergagtige zelfstandigheid. Hy merkt derhalve de Hersenen aan als de Pit, in een vrucht van Planten, en welke het zaad in zich heeft van het soort, welke hy weder voortbrengen moet. Tot nader verklaaring voegt hy 'er by; Om een Pit vindt men een harde en houtagtige bolster, en hier onder een vliesagtig bekleedsel, vervolgens de korrel, waar van het maaksel niets anders vertoont dan een enkele samenhang van deelen. En dit kan op allerhande graanen toegepast worden. Zo ook de Hersenen, zy zyn besloten in een beenigen Dop, en deze is van binnen met vliezen bekleed; de Hersenen zelven zyn een zagte en mergagtige zelfstandigheid, waar van de deelen maar by elkander gevoegd schynen te wezen, zonder een vasten samenhang te hebben. Een Noot openende ziet men aan iedere helft twee lobben, door een soort van middenschot van een gescheiden, en aan het langwerpige en middenste gedeelte van de Dop vast; en aan het hoofd van den zelven een houtagtig kraakbeen, 't welk halfrond, de twee onderste kwabben van de bovenste scheidt. De Hersenen zyn ook verdeeld in verscheiden kamers, door byzondere middenschotten. Het voorste maakt

een soort van tusschenscheidsel, tusschen de twee groote kwabben van de Hersenen. Het middenste scheidt de groote van de kleine Hersenen enz. Uit een Korrel koomen stammen, welken zich in takken verdeelen. Zo ook, uit de Hersenen gaan veele stammen van Zenuwen uit, welken zich in oneindige takjes verdeelen: zo dat iemant, die voor de eerstemaal een plaat zag van de Zenuwen, of het samenstelsel der zenuwen op zich zelve bereid en bewaard, zou meenen dat hy een boom zag, welke men van zyne bladen hadt beroofd. Wyl het nu ontwyfelbaar is, dat de zaaden het beginsel zyn van de voortkomst, het leven en den groei der Gewassen, dunkt het den Schryver zeer waarschynlyk, dat de Hersenen, welke een dierlyke korrel zyn, het beginsel zyn van de bevrugting, ontzwagteling en groei der Dieren. Het gene HARTSOEKER, LEEUWENHOEK en anderen, door Vergrootglazen, in het manlyk zaad gezien hebben, zyn, by den Heer LE CAMUS, niets anders dan kleine Hersentjes, welken in het zaad dryven. Zy zyn dat blaasje, welk men, terstond na de bevrugting ontdekt, en zelfs voor dat het springend puntje (*) nog gezien wordt. Deze Hersenen de zaadkorrel zynde, waar uit het Dier moet voortkoomen, schiet ten eersten wortelen, om zich vast te hegten aan een plaatse, waar uit hy voedzel kan trekken.

Dezelfde stoffe wordt in eene *Verhandeling*, welke hier aan gehegt is, vervolgd. De Schryver meent dat het eerste belletje, welk men terstond na de bevrugting gewaar wordt, de Hersenen zyn, welken allereerst aanvangen te groeijen, om vervolgens de uitbottingen te maken, tot ontzwagteling van de andere werktuigen; gelyk de lobben der zaaden eerst zwellen, om vervolgens een stam en takken voort te brengen. Om nu te toonen, hoe de zelfstandigheid der Hersenen, buiten het lichaam, in een ander lichaam geworpen wordt, om leven en groei te krygen, merkt hy aan; dat de Ballen hunne voornaamste zenuwen ontfangen, van de Tusschenribbigen, die van de Lendenen afkoomen, meent de Heer LE CAMUS, gaan slegts in de bekleedselen. De Tusschenribbige zenuw maakt veel knoopen (†), welken aangemerkt worden, als zo veel kleine Hersenen, waar uit nieuwe takjes voortkoomen. De gemelde zenuwen maaken eindelyk een voornaam *Ganglion*, zegt hy, en hier aan heeft men den naam van Ballen gegeeven. Dezen worden, in 't algemeen, voor klieragtige lichaamen gehouden, maar zyn, vel-

(*) *Punctum saliens.* (†) *Ganglions.*

volgens den Schryver niets anders dan Zenuwknoopen. Het te rug voerend vat (*) schynt hem een waare zenuw te wezen, welke uit den Bal als een Zenuwknoop voortkoomt; waar in men, het zelve doorsnydende, een witte mergagtige zelfstandigheid vindt; welke hy oordeelt van de Hersenen zelve af te komen, en niet in de Ballen afgescheiden te worden. Hy laat niet na tot versterking van zyn gevoelen, PLATO, PITHAGORAS en HIPPOCRATES aan te haalen, die gezegd hebben dat de zaadstoffe uit het Rugmerg afkomstig is. Wy zullen de redenen en Proeven, waar op de Heer LE CAMUS zyn gevoelen tragt te vestigen, hier niet byvoegen. Het is ons genoeg, 's Mans byzondere gedagten voorgesteld te hebben. Die het der moeite waardig oordeelen dezelven in overweeging te neemen, kunnenze in het werk zelf vinden.

De derde *Verhandeling is tegen het kooken van Plantgewassen.* 'Er zyn geene Planten, zegt de Schryver, welken kooking kunnen verdraagen, zonder van natuur te veranderen: De Gewassen kunnen, naar zyne gedagten, verdeeld worden in agt soorten. 1. In welriekende. 2. Die een vlug loog-zout hebben. 3. Zuure. 4. Slymerige, 5. Samentrekkende. 6. Die eenig vlug zout in zich besloten hebben. 7. Waterige en 8. Harsige Planten.

I. De welriekende verliezen haare geur ligt van zelfs, gevolglyk nog meer door kooking. En hier worden de Thym, Rosmarin, Melisse, Saffraan enz. ten voorbeelde bygebragt. Zodanigen moeten dan maar getrokken worden. II. Het zelfde wordt gezegd van Gewassen met een vlug loogzout, gelyk de Waterkers, Peperwortel, Lepelblad en dergelyken. De zulken moeten uitgeperst; en het sap 'er van gebruikt worden. III. Zuure Planten, te lang op het vuur gehouden, worden scherp, en verliezen het grootste gedeelte van haar zuur. Indien men eenigen wil kooken, moet zulks in een Waterbad, en niet op bloot vuur geschieden. Een goede Kok, zegt de Heer LE CAMUS, doet geen Azyn by eenige sausse, voor dat hy dezelve van 't vuur afneemt. Zelfs de wyn verliest door kooking het fynste, en wordt scherp en wrang. IV. Slymerige (†) Gewassen moeten ook niet gekookt worden: want de slymerigheid wordt door de kooking te veel ontbonden, en als 't ware vernietigd. V. Zelfs samentrekkende Planten moeten niet lang gekookt worden. Dezen zyn alleen samentrekkende, om dat-

(*) *Vas deferens.* (†) *Mucilaginensis.*

datze een vitrioolagtig zuur hebben, met een inslurpende aarde vereenigd: gelyk de Smeerwortel, Weegbree, Tormentill. enz. VI. Men moet ook geene Gewasfen kooken, welken een vlug zout in zich besloten hebben: want dit zout is genegen te vervliegen, en doet zulks te ligter door de warmte. Hier toe worden gebragt de Senebladen, de Nieswortel, de Tabak enz. En de Schryver merkt by deze gelegenheid aan, dat Senebladen koud getrokken, van meer kracht en uitwerking zyn dan gekookt, 't welk de ondervinding veelen heeft geleerd. VII. Het is ook een misverstand, naar het gevoelen van den Schryver, waterige Planten te willen kooken, hoedanige alle zyn, welken men week-of zagtmaakende noemt, als Konkombers, Kauwoerden, Lattuw, Porcelein enz. Men gebruikt ze alleen om te verslappen en week te maaken: maar zy verliezen door de kooking het wateragtige en worden samentrekkende. VIII. Zo is het ook ten eenenmaale verkeerd, Harsige Gewasfen te kooken; om dat de Harsagtige deelen in water, 't zy koud of warm, niet konnen ontbonden worden. Het Pokhout wordt hier tot een voorbeeld gesteld, 't welk nutteloos in water gekookt wordt. Zodanige aardgroeisels moeten met Brandewyn uitgetrokken worden, waar in de Hars kan smelten. Ook meent de Heer LE CAMUS, dat de Kina Kina koud getrokken, misschien meer kracht zou hebben dan gekookt. Hy ontkent echter niet dat het Afkooksel kracht hebbe, 't welk ook van geen redelyk mensch ontkend kan worden, om dat 'er daaglyks afgaande Koortzen door genezen worden: maar meent zulks voornaamlyk te geschieden door het zout, en gomagtige, welke 'er in ontbonden wordt; en dat de Gal in ons lichaam mooglyk eenige Harsagtige deelen t'onderbrengt.

Onder deze laatste aanmerkingen van den Heer LE CAMUS is wel iet, waar van een nuttig gebruik gemaakt kan worden. Misschien zullen wy in een volgend Stukje van de Letteroefeningen, onze Lezers, van de overige Verhandelingen van dezen Schryver ook nog eenig verslag doen.

Naauwkeurige en natuurlyke Beschryving van de Stad Aleppo *en van derzelver Ommelanden, behelzende eene Beschryving van die Stad en der voornaamste natuurlyke voortbrengsels, dewelken in derzelver nabuurschap gevonden worden. Waar by nog volgt eene Verhandeling over het Climaat, de manieren der*

der Inwooneren en der Ziekten, voornaamlyk die der Pest; waar by nog gevoegd zyn de middelen, waar door de Europeanen zich tegen derzelver besmetting beschutten, opgesteld door ALEXANDER RUSSEL, Artz en Lid van het Edl. Koninglyke Genootschap te Londen. *Uit het Engels vertaald, door* Mr. LAUR. THEOD. GRONOVIUS, Lid der Edl. Baselse en Haarlemse Genootschappen. *Met Printverbeeldingen opgehelderd. Te Leiden, by* Cornelis de Pecker *en* Cornelis van Hoogeveen, junior, 1762. *Behalve de Voorrede van den Vertaaler en Bladwyzer* 294 *bladz. in groot octavo.*

Eerste Berigt.

MEn vindt geen Berigt of eenige Voorrede van den Schryver van dit Werk, maar de geachte Heer GRONOVIUS, Vertaaler van het zelve, zegt in zyne Voorreden: dat de Heer RUSSEL, toen hy deze bladen begon in orde te stellen, alleen voorhadt, om van de Ziekten, welken te Aleppo, gedurende zyn verblyf, in zwang gingen, en wel voornaamlyk van de Pest, welke drie jaaren achter elkanderen woedde, een naauwkeurig verslag te doen Doch dewyl hy door een verblyf van dertien jaaren te Aleppo, zeer bekend was geworden onder allerleie Natien, aldaar woonende, en ook dus hun vertrouwen tot zich getrokken hadt, kreeg hy, door zyn menigvuldige practyk, ook gelegenheid om de manieren en gewoonten, van alle soort van Inwooners, te leeren kennen, en nam hierom voor, zich niet enkel te verbinden aan een droevig verhaal van de Pest en Ziekten, maar vooraf te laten gaan eene beschryving van alle de merkwaardige zaken, welken hy, zo in de Stad, Huishouding der Inwooneren, het Ommeland, als in het Wêer, hadt opgemerkt, en hem toescheenen den aandagt der Lezeren waardig te wezen.

Men dient echter indagtig te zyn, zegt de Heer Vertaaler, dat deze Waarnemingen alleen maar deze eene Stad Aleppo raken; en dat op andere plaatsen, zelfs die 'er niet zeer verre van af liggen, waar andere Schryvers zich hebben opgehouden, andere zeden en manieren, vooral onder de Oostersche Natien, te vinden zyn.

Men vind in dit Werk ook beschryvingen van Planten en Dieren, welken by ons nog onbekend waren, van welken eenige afbeeldsels gegeven zyn; in deze Vertaling, onder het opzicht van den Heer GRONOVIUS, naauwkeuriger naar de Voorwerpen, door den Autheur aan zyn Ed. overgezonden, uitgewerkt, dan ze in de Engelsche Uitgaave gevonden worden.

Ein-

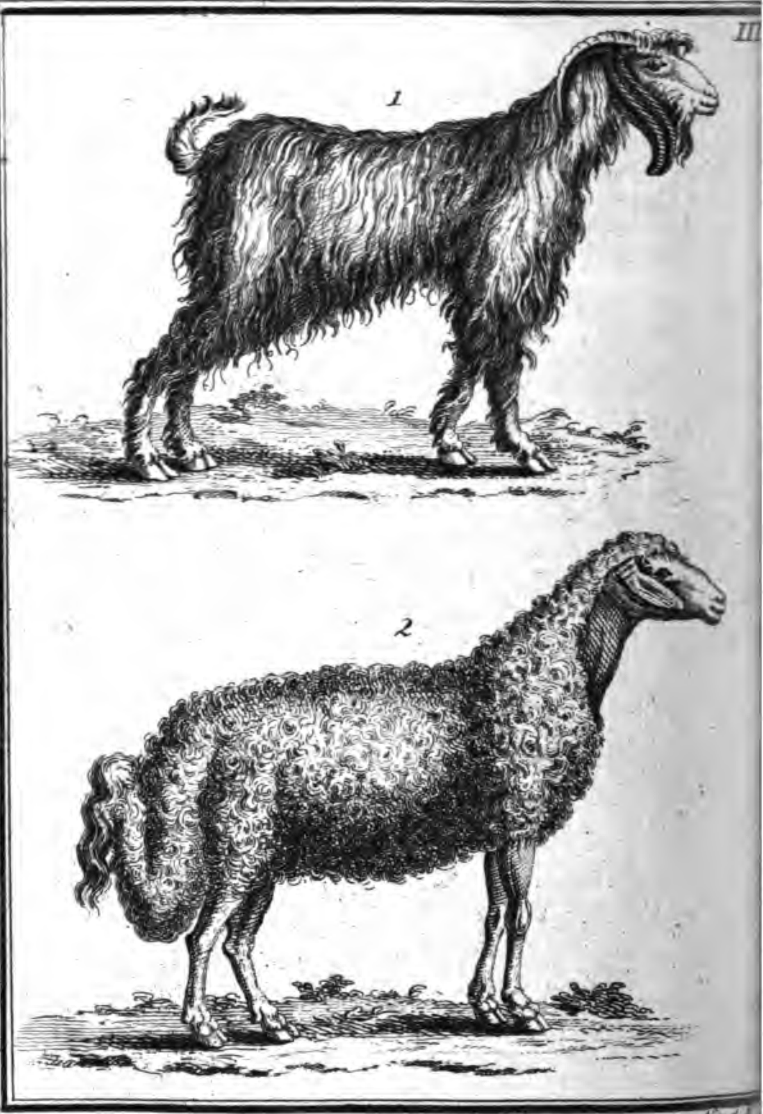
Eindelyk heeft zich de Schryver ook toegelegt aan te wyzen de manieren, waar na zich de Europeanen schikken, wanneer de Pest in Aleppo woedt, om zich zelven en hunne huisgezinnen tegen deze besmetting te beschutten; op dat zyne Landgenooten, wanneer het mogt gebeuren ('t welk God lang verhoede) dat zy door de Pest bezogt wierden, zich van dezelfde middelen zouden konnen bedienen.

Het Werk is in twee Deelen verdeeld. Het eerste behelst *eene beschryving van de Stad en het Ommeland; der natuurlyke Voortbrengsels, en manieren der Inwooners.* Het tweede *eenige Waarnemingen omtrent het Weêr, en de Volk-Ziekten, die in de Stad Aleppo regeeren.* Dit laatste is wederom in Hoofdstukken verdeeld.

De Stad Aleppo wordt beschreven, in Omtrek, Huizen, Mosqueen, *Caravan Serajis*, Markten enz. Ook wordt eenig gewag gemaakt van Syriën, en de veranderingen der Jaargetyden van dit Gewest en te Aleppo. Gemeenlyk, zegt de Schryver, zyn, in dit Land, de Jaargetyden zeer regelmatig, vooral te Aleppo, alwaar de Lucht doorgaans zeer gezond, zuiver en vry van dampen is; zo dat alle Inwooners, van wat rang zy mogen zyn, op hunne binnen-plaatsen, en boven op de daken van hunne huizen, welken plat zyn, onder den blooten hemel slaapen, zonder eenig ongemak 'er van te bekomen. Het strengste van den winter wordt gerekend op veertig dagen; en deze beginnen met den twaalfden *December*, en eindigen den twintigsten van *January*. Het vriest 'er weinig en niet sterk, en de sneeuw blyft zelden langer dan een dag liggen. Met het aannaderen van *February* beginnen de Akkers, door het uitspruiten van het wintergraan, langzaam groen te worden, de Amandelboomen te bloeijen, waarop de Abrikoozen, Persiken enz. schielyk volgen. De Lente loopt met *Maart* spoedig ten einde, en *April* haast zich naar den Zomer; en het vrolyk kleed, welk de landeryen, gedurende deze twee maanden, en waarlyk het meeste gedeelte van den winter overdekt heeft, verwelkt voor het midden van *Mey*, en eer deze maand voorby is, neemt het land zulk een verdord en bar wezen aan, dat men zich naauwlyks kan inbeelden, dat 'er iet op konne groeijen. Van dezen tyd af tot het midden van *September*, valt 'er byna geen een verkwikkende regenbuy. Na dezen tyd valt 'er doorgaans of te Aleppo, of in deszelfs nabuurschap, een kleine regenvlaag, welke de Lucht grootlyks verfrischt. Tusschen deze eerste en tweede regenbuy loopt 'er een tusschentyd van ten minste twintig of dertig

dagen,

III
1
2

dagen; wordende dan het wêer gematigd, helder en zeer aangenaam, en zo de regen wat overvloedig is geweest, verkrygt het Land een gansch nieuwe gedaante. Na de tweede regenvlaag wordt het wêer veranderlyk, en de Winter nadert als dan by trappen, doch niet met zo snellen spoed als de Zomer; want tot in 't midden van *November* behoudt het meeste gedeelte der boomen zyne bladeren. Zelfs voor het einde van deze maand beginnen pas de allerteerste lieden te stooken; en men vindt 'er die den ganschen Winter zonder vuur doorbrengen. Zeldzaam heeft men te Aleppo zwaare stormbuijen. De guurste winden geduurende den winter, zyn die tusschen het Noord-Westen en het Oosten waaijen; en hoe nader zy aan het laatstgemelde oord komen, hoe kouder het is in den Winter en een gedeelte van de Lente. Doch met het begin van *Mey* tot aan het einde van *September* brengen deze winden zulk een graad en soort van hitte met zich, als ofze uit een oven kwamen; en wanneer het sterk waait, kunnen de metaalen binnen 's huis, als de slooten van de kamerdeuren enz. zo heet worden, als of dezelven voor de Zonne-straalen bloot gelegen hadden.

Op het laatst van *September* begint men, omtrent Aleppo te ploegen, en het vroegst zaait men in het begin van *October;* want de vorst is nooit zo streng, dat dezelve, geduurende den geheelen Winter, het ploegen beletten kan; zo dat zy alle soorten van graanen, in het einde van *January* beginnen te zaaijen; en de Geers somtyds reeds na het midden van *February*. Voorts geeft de Heer *Russel* eene optelling van de gewassen en vrugten, welken zy meest gewoon zyn te kweeken; als ook van de meeste Planten, welken rondom Aleppo groeijen, hoewel hy deze Lijst niet voor volkomen opgeeft. Van eenigen worden hier Afbeeldingen in Plaat bygevoegd.

Van de Wrange (*Convolvulus syriacus. Scammonia syriaca* C. B. P. 294.) vindt men hier het volgende aangeteekend: Dit gewas; „ waar uit de Aleppise Apoteekers het *Scammonium* bereiden, groeit niet digt by Aleppo, maar alleen „ op het gebergte. Deze Hars is een melkagtig vogt, wel„ ke uit de wortels, als 'er in gesneden wordt, vloeit. Uit „ ieder worteltje komt een kleine maate voort. Nademaal „ deze Plant in het wild wast, mag ieder een, die zich de „ moeite geven wil, naar dezelve gaan zoeken; welk werk „ eenige Boeren, in het rechte saisoen verrigten, die al de „ melkagtige vogt, welke zy vergaderd hebben, naar het „ naastbygelege dorp, of elders heen voeren, waar zich

 „ altoos

„ altoos kooplieden (vooral Jooden) bevinden, die gereed
„ zyn dit van hun op te koopen. Dit volk mengt, doorgaans,
„ geerstebloem, zand, asch enz. 'er onder; zo dat
„ het tegenwoordig byna niet meer geheel zuiver, in Aleppo,
„ ter markt gebragt wordt. Wie zou zich konnen inbeelden,
„ dat deze vermenging iet deedt om de werkende
„ krachten grooter te doen worden? Ik heb echter de
„ krachten van de zuivere *Scammonium* altyd minder bevonden.
„ Nadien de kundigheid om de bovengenoemde stoffen
„ met het sap van deze Plant te vermengen, op den tast,
„ of by het oog maar schynt te bestaan, en de evenmatigheid
„ van deze vreemde stoffen, welken 'er onder vermengd
„ worden, niet altoos even groot is, wordt ook de bepaalde
„ maate in de Geneeskunde, van die welke men in de
„ Apotheeken vindt, zeer onzeker. En hier uit komt het
„ ook, dat men de *Scammonium* zelden anders voorschryve,
„ dan om tot een gemaklyke en sterke Purgatie te doen
„ strekken".

Voorts wordt gewag gemaakt van de Metaalen, Aarde en Steenen, welken omtrent Aleppo gevonden worden. Metaalen, zegt de Schryver, vindt men, omstreeks Aleppo, niet, zo veel my bewust is, ook niet in gansch Syriën; schoon sommige rotsagtige heuvels, in hun uiterlyk voorkomen, wat yzer in zich schynen te bevatten. Niet ver van Antiochiën vindt men echter eenige Granaatsteenen, welken maar van geringe waardye zyn. Rondom de stad vindt men een witte Zandsteen, welke tot Bouwstoffen gebruikt wordt; insgelyks Kalksteenen tot goede Kalk.

Het eetbaar vee, waar van men hier gebruik maakt, zyn Runderen, Schaapen, Bokken, Antelopen of Geitharten, Haazen, Konynen, Egelvarkens. Twee soorten van Schaapen heeft men in de Nabuurschap van Aleppo; het een wordt het *Beduin* Schaap genoemd, het welk in geene opzichten van het grootste slag der Engelsche Schaapen verschilt, dan dat de Staart eenigzins langer en dikker is. Het ander soort (*) is het welk dikwils van de Reizigers aangehaald wordt, om hunne buitengewoone Staarten, en dit is ver het meeste in getal. Deze Staart is zeer breed en dik, uitlopende in een klein aanhangsel, 't welk te rug over denzelven omkrult. De zelfstandigheid waar uit deze Staart bestaat, is tusschen mager en vet; ook kan menze niet afzonderlyk eten, doch onder het mager gemengd, vindt men het zeer veel

(*) Zie Plaat III. Fig. 2.

veel op de Tafelgerechten, wordende het aldus in plaats van boter gebruikt. Een gemeen Schaap van dit Ras, zonder de kop, pooten of de vagt, weegt omtrent twaalf of veertien *Roteloes* (a), waar van de Staart doorgaans alleen drie *Roteloes* en meer weegt. Doch de allerzwaarfte en dikgemesten kunnen fomtyds meer dan dertig *Roteloes* ophaalen, 'en een Staart hebben welke tien *Roteloes* weegt; eene zaak waarlyk byna ongeloofiyk. Deze groote Schaapen worden, niet ver van Aleppo, in vierkante hokken bewaard, waar door zy buiten gevaar zyn van hunne Staarten te kwetzen. Doch op andere plaatfen, waar men dezelven op de velden weidt, zyn de Schaapherders genoodzaakt, een dun plankje tegen het onderfte gedeelte van den Staart vast te hegten, om te beletten, dat dezelven door de Doornen en distelen niet opgefcheurd worde: want van onderen is dezelve niet, gelyk van boven met een dikke wol bekleed. Aan deze bovengemelde plankjes doen zy fomtyds kleine rolletjes, om het voortfleepen gemaklyker te maken. En hier uit is de vertelling, met 'er wat by te hangen, voortgefproten, dat de Schaapen alhier wagens achter zich fleepen, om hunne eigene Staarten te kruijen.

Men heeft ook, volgens den Schryver, omtrent Aleppo, twee foorten van Bokken, waar van het eene flag weinig van het engelfche Ras verfchilt. Het andere (*) is om de langheid hunner Ooren, als de bovengemelde Schaapen, om de langheid hunner ftaarten, aanmerkenswaardig. Dit Dier is iet grooter dan die men by ons heeft; en de Ooren zyn dikwils een voet lang, en naar evenredigheid breed. Dezen houdt men voornamelyk om te melken, waar van zy een groote menigte uitleveren, welke zoet en fmaaklyk is. Met het begin van *Mey* worden zy, by groote getalen, ter ftad gebragt, alle morgen langs de ftraaten voortgedreeven, en in het voorbygaan wordt haar melk, tot in *September* toe, verkogt.

Hier op volgt eene optelling van andere dieren, welken omtrent Aleppo gevonden worden. Van de Honden fpreekende, zegt de Heer RUSSEL: Ik zou de moeite fpaaren van deze dieren, waar van de ftraaten krielen, te gewagen, zo 't niet ware, om dat het, myns bedunkens, aanmerklyk is, dat, fchoon dezelven meest van vuilnis leeven, en weinig by water kunnen komen, in zulk een heete Luchtftreek, als het hier des Zomers is, 'er nogtans geene voorbeelden bekend zyn,

(a) Een Aleppife *Roteloe* weegt vyf Londenfe Ponden.

(*) Zie Plaat III. Fig. 1.

zyn, dat 'er eenigen zyn dol geworden. De Wolven fchynen echter de dolheid onderhevig te wezen.

De Vogelen welken gegeten worden, volgen eerst, en hier na eenige anderen. Onder de eerste foort zyn veelen, welken, in ons Land, ook menigvuldig zyn en gegeten worden; doch ook anderen In de maanden *Mey* en *Juny*, zegt de Schryver, worden 'er, in groote menigte, een foort van Vogels, door de Landaard *Kata* genoemd, (welken echter het geheele jaar door, doch niet in zulk een overvloed gevonden worden) ter markt gebragt, en hier veel gegeten. Doch het vleesch is zo zwart, hard en dor, dat de Europeaanen 'er nooit naar tragten. Nadien deze Vogel tot nog toe niet befchreven is, heb ik de Afbeelding en de befchryving hier bygevoegd (*).

„ De *Kata* heeft byna de grootte van een Patrys, en komt „ in geftalte tusfchen deze en den Duif. De Bek is licht„ verwig van kleur, met zwart vermengd, van boven met „ zwarte vederen bezet, kort en dik. De Pooten zyn wit „ van kleur, langs het voorfte gedeelte met korte vederen „ begroeid. Van voren heeft hy drie teenen, en een kleine „ fpoor van achteren In de vederen vindt men een groote „ verandering van kleur. Het Dier welk hier befchreven „ wordt, was een der fraaiften. Rondom de Oogen, en het „ voorfte gedeelte van den Hals (uitgezonderd de Strot, „ welke zwart was) waren de vederen van een blinkende „ kleur, met zwarte tippen, uitmakende aan het bovenfte „ gedeelte van de Borft, die kaneelkleurig was, een foort „ van een ring, eindigende van onderen in een zwarte ring, „ even als boven. De Buik was wit; de Rug met dat ge„ deelte der Vleugels, welk het naaft aan de rug was, muis„ vaal. De meefte vederen hadden een helder geel randje, „ van welke kleur ook de punten der Vleugels zyn. Doch „ de korte veeren, van onderen, waren breed met zwart of „ koffy-kleur geboord, en aan ieder uiterfte einde was een „ fmal wit randje, het gene zich als zo veel halve maanen „ vertoont. De flagveeren der Vleugelen hadden een mui„ zen-kleur, doch de pennen zelfs waren zwart. De veeren „ aan de Stuit waren fraai met zwart, wit en geel gefcha„ keerd. De Staart was kort, gelykende naar die der Dui„ ven, eindigende in twee lange zeer fmalle zwarte veeren „ of pennen, welken byna drie duimen ver, buiten de ove„ rigen uitftaken. Deze Vogels zyn in de aangetekende

„ maan-

(*) Plaat IV. Fig. 1.

„ maanden in zo groot eene menigte te bekomen, dat men, „ somtyds, met eens het slag-net toe te haalen, een gansche „ Ezels vragt vange ". Nog meldt de Schryver een vreemd soort van *Putoors*, en een vogel, eenigzins naar den Kievit gelykende, die een zeldzaame doorn aan zyne vleugels heeft, welken men op de laatstgemelde Plaat verbeeld ziet, de eerste Fig. 2. en de ander Fig. 3. Ons bestek laat niet toe de beschryvingen over te nemen.

Vervolgens wordt van eetbaare en andere Visschen in en omtrent Aleppo gesproken. Dan gaat de Heer RUSSEL over tot de beschryving der Inwooners, derzelver maniere van leven, geleerdheid, huwlyken, begravenissen enz. Het getal der zielen, zegt hy, in deze Stad en de Voor-stad, wordt gerekend op omtrent 235,000, waar van 200,000 Turken, 30,000 Kristenen, en 5000 Joden zyn. De Geleerdheid aangaande, wordt gezegd. „ Hoe ver ook, oud- „ tyds, de bewooners van dit Land in de wetenschappen ge- „ komen mogen wezen, de tegenwoordige zyn onwetende „ schepsels. Verscheiden *Bashaws*, de Tollenaaren en een „ menigte van Kooplieden kunnen noch leezen noch schry- „ ven. En schoon de jeugd, gedurende deze laatste jaaren, „ beter dan voorheen geleerd wordt, strekt hnnne opvoe- „ ding zelden verder, dan om zo wat uit den *Koran* te kun- „ nen leezen, en een gemeene letter te kunnen schryven; „ behalven de genen die tot de Rechtsgeleerdheid of Gods- „ geleerdheid, welke beide Wetenschappen, hier te lande, „ zeer naauw aan elkander verknogt zyn, opgeleid worden. „ Op den tyd, dat ik my alhier ophieldt, was 'er maar één „ eenig Inwooner van deze plaatse, die de Sterrekunde zo „ verre verstondt, dat hy bekwaam ware om den tyd van „ eene Eclips uitterekenen; waar door hy als een zeer bui- „ tengewoon persoon werdt aangezien ". De Praktizeerende Geneesmeesters zyn hier doorgaans gebooren Kristenen of Joden.

Schoon het hun vry staat vier Vrouwen te nemen, en zo veele Bywyven, of liever slaafagtige wyven, als zy onderhouden kunnen; hebben echter weinigen, om dat zy voor dezelven geld betaalen moeten, meer dan twee; en het gemeene volk zelden meer dan één, en bezwaarlyk boven deze nog een bywyf. Die van een middelbaaren staat zyn, hebben 'er zelden meer dan drie of vier; schoon men zegt dat de rykste wel veertig hebben; uitgezonderd die als dienstboden in hun huis zyn. De huwlyken worden door de vrouwen of de moeders klaar gemaakt, welken alle gelegenhe-

den waarnemen, om zich in gezelschappen in te wikkelen, waar zy verwagten dat zy een jonge juffrouw, die nog niet besproken is, zullen te zien krygen; en als zy 'er eene hebben uitgevonden, stellen zy de moeder het huwlyk, tusschen haar dogter en den jongeling, voor. Dan gaan de vrienden naar zynen inborst en verdere omstandigheden onderzoek doen; en byaldien de voorslagen aanneemlyk schynen, wordt de jonge dogter, door den Vader, by haare Ouders, formeel ten huwlyk verzogt. Ook wordt de prys welke hy voor haar betaalen moet, bepaald, en by den *Kade* toestemming verzogt om te mogen trouwen.

. Wanneer een Turk sterft, om van de wyze van begraving in Aleppo nog iet te zeggen, begint zyn wyf terstond te huilenbalken (eene praktyk, welke door alle Inboorlingen nageaapt wordt) en dit doen zy zo lang, tot dat het lichaam ter aarde besteld is; het welk zo ras als mooglyk is, geschiedt: want zy bewaren het nooit langer, dan het de noodzaaklykheid vereischt, om van het sterfgeval kennisse te geven aan de vrienden die in de stad woonen. Zy wasschen de lichaamen, en stoppen alle de natuurlyke openingen met cottoen, op dat 'er geene vochtigheden zouden uitloopen, rollen de zelven in een zuiver cottoenen kleed, en leggenze in een kist. Het middenste gedeelte van het kleed, welk over het Lyk ligt, bestaat uit een klein stukje van een oude sprey uit het heilig huis te Mekka. Over dit kleed worden eenige van de beste kleederen des overledenen heen gespreid. Wanneer het Lyk wordt uitgebragt, gaan eerst eenige *Scheihs* vooruit, met hunne gescheurde vaandelen, waarop de vrienden volgen, en hier na het Lyk, welk, met het hoofd voor uit, op menschen schouders gedragen wordt. De draagers worden zeer dikwils afgelost; want ieder voetganger meent het van zyn pligt te wezen een weinig hulp tot zodanig eene plegtigheid te moeten toebrengen. De naaste Bloedverwanten volgen hier aanstonds op, en de vrouwen sluiten de Procesfie, met een schriklyk getier, terwyl de mans, den geheelen weg over, gebeden zingen uit den *al Koran*. Dus gaan zy voort tot aan eene *Mosqué*, op welker binnen-plaats de baar nedergezet wordt, terwyl de *Imaum* den Godsdienst verrigt. Hier van daan wordt het Lyk, in dezelfde orde, overgevoerd tot aan de begraafplaatse, waar van men 'er eene heeft in de stad, welke publiecq is; doch de andere zyn buiten de stad, in de velden. Het Lyk in het graf geplaatst zynde, strooit 'er de *Imaum* de eerste handvol aarde in, doende te gelyk het gebed voor de ziel des overledenen, en hy

ver-

IV.

N.v.d.M. F

vermaant de omstanders op hun einde te denken. Na hem stroeit ieder der tegenwoordigen een handvol aarde over het Lyk, en zegt; *God zy den overledenen genadig.* Hierop wordt het graf toegemaakt, en aan ieder einde van het zelve rigt men een steen op, waar op gemeenlyk eenige gebeden, en de naam van den begraven persoon staan uitgedrukt. Het manvolk draagt geen rouw; maar de vrouwen kleeden zich dan in haar stadigste kleederen, leggen dan ook af haare juweelen en ander vrouwlyk optooisel, voor een tyd van twaalf maanden, zo zy over hunne mannen rouwen; over haare ouders rouwen zy maar zes maanden. Deze bepaalde tyden onderhouden zy echter niet zeer stiptelyk. Doch eer eene weduwe hertrouwt, moet zy haar overleden man veertig dagen betreurt hebben, zonder uit haar huis te komen, of tegen iemant meer te spreeken, dan volstrekt noodzaaklyk is, zelfs tot haar naastbestaande vrienden.

Na nog eenige weinige byzonderheden aangetekend te hebben aangaande den Godsdienst en Regeeringswyze, de Huwlyken der Kristenen, en der zelver begravingen enz. eindigt de Schryver het eerste Deel van zyn werk met eenige aanmerkingen over de Volkziekten te Aleppo. Doch om dat hy dit in het tweede uitvoeriger, en met opzet doet, zullen wy ons hier mede, tegenwoordig, niet ophouden, maar by gelegenheid van het tweede Deel onze Lezers hier van verslag doen; te meer wyl dit berigt, wegens de verscheidenheid en menigvuldigheid van aanmerklyke zaken, reeds langer is geworden, dan wy met het begin deszelfs gedagt hadden.

Dichtlievende Verlustigingen, door Mr. M. d. R. *onder de Zinspreuk* Meditando fulgens. *Te Leiden, by* Cornelis van Hoogeveen, Junior. MDCCLXII. *Behalven het Voorberigt enz. 266 bladzyden in octavo.*

MEn vindt in deeze Verzameling eerst eenige *Veld en Stroomzangen;* hier aan volgen etlyke *Mengeldichten*, op vrolyke en geestige stoffen; deeze zangen en gedichten zyn ten deele van eigene vinding ten deele in navolging van voornaame Latynsche, Fransche en Italiaansche Dichters opgesteld: verder komen ons hier in voor *Lofdichten* ter eere van des Autheurs goede Vrienden; als mede eenige *Hekeldichten*, meest gevolgd naar 't Fransch van *Boileau Despreaux:* en eindelyk een *Klugtspel*, genaamd *de Schipbreuk*

breuk of de Lykstaatsie van Krispyn, gevolgd naar het Fransche van den Heer *de la Font*.

„ Men erkent, (zegt de oordeelkundige *Rapin*) (*), de „ waare Dichtkunst niet, dan door den indruk die dezelve „ op onze ziel heeft; zy is niet zo als ze behoort te zyn, „ indien ze 't hart niet treft ". Die zich aan deezen grondregel houdt, in 't leezen der bovengemelde *Verlustigingen*, zal in 't meerendeel dier Stukjes *de waare Dichtkunst niet erkennen*. Ze zyn egter over 't algemeen van dien aart, dat ze onder den rang der gemeene verzamelingen geplaatst mogen werden, voor zo ver ze doorgaande niet alleen zuiver van taal, vloeijend van maat en welgeschikt van rym zyn, maar ook hier en daar geestige slagen behelzen; die men in de *Mengel-* en *Hekeldichten*, waar in de Autheur zich op 't gunstigste voordoet, zomtyds ontmoet. Men oordeele hier van eenigermaate uit het volgende stukje.

Tegen de Buitensporigheden der Dichters.

——— ——— ——— Pictoribus atque Poëtis
Quidlibet audendi semper fuit æqua potestas.
Horat. Art. Poët.

Wat is de kunst der Poëzy
Vol leugens en bedriegery?
Wie kan der Dicht'ren geest ons naar den eisch ontleden?
Want wat zy stoten uit hun hoofd,
Door dichten van het brein berooft;
Zyn niet als dromen en als buitensporigheden.

Die een gaat aan de Echo's zynen nood
Vertellen, en van hoop ontbloot
Tracht by fonteinen zelfs tot meedely te buigen;
Straks zal hy weder met geschal
Geboomte, vogels, berg en dal,
Ja tot de witjes toe zyn harteleed betuigen.

Een ander weêr als stapelgek
Treed met de stromen in gesprek
En zoekt hen deelgenoot te maken van zyn klagen;
Houd uwen loop een weinig staan,
Dus roept hy, hoor de smerten aan,
Die 'k om de schoonste Nimf der wereld moet verdraagen.

Dan

(*) *Reflexions sur la Poetique en general* §. XL.

Dan denkt men dat een liefdens gloed
Op 't vinnigst hem door de aad'ren woed,
Zo kunstig weet hy 't all' naar 't leven af te maalen;
Nu schetst hy ons een Godlyk beeld,
't Geen ieders hart en ooren streelt,
Schoon hy de Juffer niets in lelykheid kan halen.

Hy spilt Albast en Elpenbeen,
Om zwarte boezems te beklêen,
Een mond niet wel gemaakt versierd hy met Robynen:
De wangen gunt hy het bezit
Van Rozerood en Leliewit,
Op dat zyn tafereel geheel volmaakt zou schynen.

Dan is die hem het hart doorwont
Klimene, dan wéer Rozemont,
Dan is 't Likoris die hem doet in wanhoop leven.
Maar zo men het te recht beziet,
Heet licht het meisje Pleun of Griet,
Ondanks de nieuwe snof van namen haar gegeven.

De Goudsbloem word by hem een Roos,
Wanneer 't hem lust, in korte poos
Zal hy het Ebbenhout in fyn Albast verkneden,
't Is alles heerlyk uitgedrukt;
Maar word de Momgryns afgerukt
Verliest het voorwerp vaak al zyn bekoorlykheden.

Een lelyk schepzel in deez' staat,
Pleegt daatlyk met de spiegel raad,
En waant zy zal gewis aantreklykhêen ontmoeten.
Ziet zy 'er geen in 't glas verbeelt,
't Is aan de spiegel dat het scheelt!
Roept ze uit, en bryseld vast de onschuldige met voeten.

Dus worden ze in onnozelheid,
Van Dichters om den tuin geleïd:
Maar hoe kan anders doch als leugens uit hen komen?
Daar zelfs Apol hun Baas en God,
Pegaâs en 't Zanggodinnen rot
Voor dezen t'eener dracht gebaart zyn in het dromen!

Troostzang of Rymkatechismus, in LIV Psalmen, voor Davids Huis, geschikt naar Ursinus *Leerwyze en* Datheens *zingtrant*, by de zogenaamde waare Gereformeerde *Batavieren; om verbysterde Kristenen te regt te brengen, of te koesteren, in de Moederschoot der Heilige Katholike Kristelyke Kerk, Door* B. J. Bongardt, *Pastor te Hoorn. Te Hoorn, by* T. Tjallingius. MDCCLXII. *Behalven den* Trooſtzangs Voorzang, 67 *bladzyden in quarto.*

EEn ieder die deezen Titel leest, en weet dat de Hoornsche Pastor *Bongardt* een Leeraar der Gereformeerde Kerke te *Hoorn* is, moet zich zeker op 't eerste leezen van denzelven verwonderd hebben, en zyne verwondering is ongetwyfeld, met het doorbladeren van 't stukje zelve, nog merkelyk toegenomen, nadien 't nog zeldzaamer is dan de Titel. Op 't eerste inzien hadden wy medelyden met den Eerwaarden *Bongardt*, als vooronderstellende dat hy, misschien door zich te zeer in zyne studie te bevlytigen, ongelukkig geworden was: doch naa dat men ons onderrigt heeft, dat 'er geen rede is om hier voor te vreezen, en dat zyn Eerwaarde nog zo veel verstands bezit als hy ooit bezeten heeft, is 't gansche Schrift ons een raadzel geworden. Men heeft ons wel diets willen maaken, dat die Heer zeer eerzugtig en een liefhebber van grappen is; men heeft daar uit willen afleiden, dat zyn Eerwaarde dit stukje voor een grap geschreeven heeft, om roem te behaalen als een *origineel* Schryver: doch wy konnen niet denken, dat een Gereformeerd Predikant, schoon van zodanig een character, een gezond Verstand bezittende, zou konnen besluiten om den *Katechismus*, by allen ten hoogste geagt, ten onderwerp van zyne zugt tot grappen te neemen; en zich verbeelden, dat hy door zulk eene schryfwyze, en wel over zodanig een boek, zynen roem zou bevorderen. En zo men al eens mogt vooronderstellen, dat iemand tot zo vreemd een denkbeeld kon vervallen, dan zou men zeker van een Man van studie, die een liefhebber van grappen is, verwagten dat hy dezelven op eene geestiger wyze zou hebben uitgevoerd: want in 't geheele stukje is geen één enkele grap te vinden, daar eenige aartigheid of geestigheid in plaats heeft. —— Wy willen gaarne bekennen, dat het ons raadzelagtig blyft, wat men van 't doelwit des Schryvers hebbe te denken: doch hoedanig 't ook moge zyn, zo 't waar is, dat de Schryver wel by 't verstand is, dit stukje ernstig geschreeven heeft, en 't dus opgeeft als eene proeve zyner

bekwaamheid in de Nederduitsche Dichtkunde, zo is 't zeker dat hy te tellen zy, onder de minste der Nederlandsche Rymers, nademaal zyne beryming doorgaande slegter is, dan die van de gemeene Liedjes, waar van een geheel blad voor de waarde van drie duiten verkogt wordt. Zie hier eenige voorbeelden, die genoegzaam zyn voor hun, die dit Geschrift niet gezien hebben, om overtuigd te zyn van de zeldzaamheid deezer Berymihge.

Bl. 3. *De Wet doet me eerst opletten:*
„ Heb God volkomen lief
„ En min den Naasten, (*Sant*,
Santinnen, *Quant en Sletten.*)
„ Net als u zelven. ———

Bl. 5. ——— *Toen Adam is gevallen,*
Viel ik in hem en werd, in Aart, Gods mallen
Aartsvyand. ———

Bl. 9. Geloof (1) aan God, (2) in God (3) en God, *verschilt*
Niets in opregt Geloof. *'t Koomt aardig:*
't Blyft by de Bruid, schoon zy 't bedilt.
Door dit Geloof is ze al Regtvaardig
En heilig: ja 't geloof maakt haar
Opregt in Gods Schriftuurzin klaar.
't Leert ons ook God, met Gods beloften,
Verstaan, begeeren en in kruis
Vertrouwen, niet verwaant, als schoften,
Of Huichelaars; maar als Gods Cruis.

Bl. 20. *O nutte Kruisleer! dat wy zyn gekruist*
Toen Kristus stierf gedood en voorts begraaven;
Zo wy hem zoeken, ons Gedrag beschaaven
En God eerbieden, hinkende en vergruist,
Dog voor de vuist.

Bl. 33. *De* Misdienst *zegt: geen heil word ooit verovert*
Van Kristus Kruis, ten zy hy word getovert
In Schuim en Wyn: ook moet ge eerst daar voor knielen
Eer Hy ter keel insnapt, naar Buik en Hielen.

Bl. 34. *Als Leeraars eerst vertoonen,*
Wie in Gods Ryk zal woonen
En voorts, wie, by de Honden,
In 't Helhol word gezonden;
Dan werkt de Predikaatsy *egt.*
Verwringt gy deezen Sleutel?
Dan maakt hy slegts gereutel;
Want dwarsom draait hy overslegt.

Bl. 35. ——————— *Dus uitgedost*,
Waardeere ik alle Goedewerken *nuttig*:
Ten blyk, dat ik bekeert ben, om, niet duttig
Maar raps, te zyn tot 's Naastens Nut, Gods Roem
En mynen troost als Jesus Zonnebloem.

Het uitschryven van zodanige rymen verveelt ons reeds, en voor verstandige Leezers zullen geen meer voorbeelden noodig zyn, waarom wy 't hier by laaten blyven.

De Hollandsche Tooneelbeschouwer. Vrymoedige Aanmerkingen op de Hollandsche Tooneelbeschouwer. Gedachten over die Vrymoedige Aanmerkingen, en eenige Aanmerkingen op den Tooneelbeschouwer zelven. Brief aan den Schryver der Vrymoedige Aanmerkingen op den Hollandschen Tooneelbeschouwer.

HEt eerste van deeze opgenoemde geschriften, is een periodisch blad, dat van tyd tot tyd geduurende den winter staat uitgegeeven te worden; waar in de Schryver, volgens zyn berigt met den aanvang, ten oogmerk heeft, *zyne aanmerkingen over de Treur en Blyspellen, die vertoond zullen worden, als mede over derzelver uitvoering, mede te deelen.* De verdere gemelde papieren zyn by gelegenheid van 't eerste in 't licht gegeeven, en strekken meerendeels om te doen zien dat de *Tooneelbeschouwer* den regten weg niet heeft ingeslaagen, om het Tooneel te verbeteren, om de Acteurs en Actrices dienstig, of de Aanschouwers nuttig te weezen: doch de Schryvers dier papieren zyn niet in alles van dezelfde gedagten; 't welk te wege brengt, dat ze ook elkander berispen: en 't schynt dat men voor deeze en geene Acteurs en Actrices ter wederzyde party trekt; waar uit ligtlyk een Tooneelstryd kan ontstaan, die niet aangenaam zal weezen voor de Persoonen, die 'er 't onderwerp van zyn, en daar de Liefhebbers van 't Tooneel niets nuttigs uit zullen leeren. De tot dus ver uitgegeevene opgenoemde Geschriften behelzen althans tot nog niets, dat van een weezenlyk aanbelang is, voor hun die 't Schouwburg beminnen, en geen genoegzaame kundigheid hebben, om over een Tooneelspel en deszelfs uitvoering op eene gegronde wyze te oordeelen.

By het afdrukken van dit blad wordt ons berigt, dat men het vreder uitgeeven van gemelde Periodisch blad gestaakt heeft.

Me-

Memorie van Gerardus Verbeet, *laatst geweest Predikant tot* Banda, *in Neerlands Oostindien. Te Delft by* Egbert van der Smout 1762. *behalven de Opdragt en Voorreden* 116 *bladzyden in folio.*

DE Schryver deezer Memorie ſtort zeer bittere klagten over de hem aangedaane mishandelingen. In 't Jaar 1740, oud zynde ruim twintig jaaren, is hy op *Batavia* gekomen, en in 't volgende jaar, op de aanſtelling der *Ed. Hoog Indiaſe Regeering*, als *Krankbezoeker* na *Ambon* vertrokken. Daar ter plaatſe verviel hy in den haat van den Predikant *Fernant*; 't welk ten gevolge had, dat hy na *Batavia* opontbooden, en aldaar in 't ongelyk geſteld werd in 't jaar 1743; zelfs in zo ver, dat hy eerst geſuspendeert, en vervolgens voor den Kerkendienst inhabiel verklaard wierd: doch in den jaare 1750 zag hy zich weder als *Krankbezoeker* in dienst aangenomen. In 't volgende jaar na 't Vaderland gekeerd zynde, met oogmerk om zich verder bekwaam te maaken tot den Predikdienst, is hy, naa 't voltrekken zyner oefeningen, door de *Heeren Bewinthebberen ter Kamer Rotterdam*, aangeſteld als *Predikant voor de Oostindiſe Kerke*, in 't jaar 1754. De Kerkenraad van *Batavia* had wel brieven met beſchuldigingen ten zynen laste herwaards gezonden, doch men vond dezelven alhier niet gewigtig genoeg, om hem zyn verzoek van aanſtelling tot *Predikant naar Indiën* te ontzeggen. Hier op is hy in 't jaar 1755 weder op *Batavia* gekomen, daar hy niet zeer vriendlyk van 't meerendeel der Geestlykheid ontfangen werd, ook had hy veel al de Grooten des Lands tegen zich; waar uit voortſproot, dat hy, volgens het beroep der *Hooge Regeering*, in den jaare 1756 als Predikant vertrok na *Banda*, *het ſlegtſte Comptoir in geheel Indiën.* Geduurende zyn verblyf aldaar genoot hy wel de liefde van de goede Gemeente, maar de Bataviſche Kerkenraad bleef hem haatlyk behandelen. Hy leefde in onmin met de Grooten op *Banda*, en werd eindelyk ingewikkeld in de Bandaſche onlusten, die vervolgens ontſtonden; waar door hy zich ten laatſten aan verregaande mishandelingen zag blootgeſteld. Het een en 't ander bewoog hem in 't jaar 1760 zyne verloſſing van *Banda* te verzoeken, en zich te beroepen op zynen competenten Regter op *Batavia*; werwaards hy ook nog in dat jaar, met een loflyk getuigenis van zynen Kerkenraad, wederkeerde. Op *Batavia* gekoomen zynde, ontfing hy in 't volgende jaar vonnis tot zyn nadeel; hy werd aldaar *van zyn Ampt en Qualiteit gedeporteerd*,

en

en voor al zyn leeven gebannen uit alle Landen, Steeden, Forten en Plaatsen, onder het ressort van de Comp. beborende. In gevolge van dit vonnis heeft hy de Indiën moeten verlaaten, en is in den jaare 1762 weder in 't Vaderland gekomen; daar hem op nieuw *een fataal geval overkwam.* Hy werd naamlyk in *Texel* in apprehensie genomen, en door den Deurwaarder *Jolles* en twee Stadsdienaars van *Amsterdam*, van de *Helder* na 's *Hage* gevoerd, alwaar hy zyn Logement kreeg op *de Castelenye van den Hove van Holland.* Dit werd hem gebrouwen door iemand, die hem op *Batavia* een goed Vriend was geweest, en beloofd had, niet lastig te zullen vallen over zekere schuld, als weetende dat hy onmagtig was dezelve te betaalen; doch die hem, op denzelfden tyd, toen hy het bovengemelde Vonnis op *Batavia* ontving, geciteerd, vervolgens uitgewonnen, en van den Raad van Justitie aldaar verkreegen had *Letteren Requisitoriaal aan den Ed. Hove van Holland.* Hier op, door zynen Gemagtigden te *Amsterdam*, verkreegen hebbende *Mandament van Arrest op den persoon en goederen van Gerardus Verbeet*, had hy het bovenstaande ter uitvoeringe gebragt· doch deeze zaak is thans in zo verre afgeloopen, dat de gearresteerde van het Arrest ontslaagen, en de Impetrant verbooden zy dergelyken Arrest meer te doen: blyvende het *den Impetrant in zyne qualiteit vry; om onverlet met zyn aangevangen Procedures van Executie voort te gaan.*

De hoofdbeschuldiging in de *Indiën* tegen onzen Schryver bestaat hier in, dat *by de Edele Hoog Indiase Regeering, op* Batavia, *als ook de Ministers tot* Banda, *en den Bataviaschen Kerkenraad, groffelyk en atrocelyk heeft geïnjurieert*, waar op hy het bovengemelde Vonnis heeft ontfangen, als *een weerbarstig, tumultueus en in die Colonien ten uiterste gevaarlyk persoon.* Hier van tragt hy zich in deeze Memorie te zuiveren, ontkennende oit eenige injurieuse behandelingen bedoeld te hebben, schoon hy in deeze en geene omstandigheden zich sterk uitgedrukt moge hebben, tot handhaaving van zyn regt, en den Godsdienst: hy ontveinst niet, in drift, nu of dan iets gezegd of geschreven te hebben, dat beter gezweegen of bezadigder voorgesteld zou hebben kunnen worden, doch hy vertrouwt dat de hem aangedaane onderdrukkingen, die een wyzen dol konnen maaken, in die gevallen ter zyner verschooninge spreeken, en houdt voor al staande, dat 'er niets door hem bedreeven zy, dat een vonnis van dien aart verdient. Hy is, volgens zyn berigt, altoos het voorwerp van veeler haat en nyd geweest; en 't geen deezen in-

sonderheid heeft doen toeneemen, is, dat hy zich steeds betoond heeft een ernstig voorstander van 't Regt der Kerke te zyn, en nog wel voornaamlyk dat hy zich met allen yver aangekant heeft, tegen het houden van Byzitten of Concubynen, dat daar te Lande onder de Christenen zeer gemeen is. —— Onze Schryver heeft in deeze Memorie, by gelegenheid van het voorgevallene, hier en daar eenige geloofwaardige berigten van den toestand van den Christelyken Godsdienst in de *Indiën* medegedeeld; die zeer duidlyk toonen, dat dezelve in verscheidene opzigten aldaar te deerlyk verwaarloosd, of niet naar behooren gehandhaaft wordt: wat men ook te denken hebbe van de zaak van onzen Schryver zelve, deeze berigten zyn van dien aart, dat men 'er gereedlyk uit af kan leiden; dat een Predikant daar ter plaatse, zynen pligt getrouw ter harte neemende, zeer ligt bloot staat voor een algemeen ongenoegen, dat niet dan met zeer veel voorzigtigheid op eene heilzame wyze tegengestaan kan worden.

Derde Deductie voor Jr. Onno Zwier van Haren, *Grietman van Stillingwerf Westeinde. Te Leeuwarden by* A. Ferwerda 1762. *in folio 27 bladzyden.*

DEeze derde Deductie van den Heer *van Haren* behelst, naa eenige voorafgaande algemeene aanmerkingen, over 't gedrag zyner tegenpartyderen, eene wederlegging van de *Verdediging van den Collonel ven der Dusfen*; waar in hy tragt te doen zien dat die Heer eene menigte van handtastelyke ongerymdheden ter nederstelt, en openbaare onwaarheden verhaalt; ook betuigt hy in staat te zyn, door irreprochable getuigen, de valsheid veeler zaaken, door dien Heer bygebragt, voor den Regter te konnen verzekeren; terwyl men geen staat kan maaken op den Collonel *van der Dusfen*, als zynde, gelyk de Heer *van Haren* spreekt, *een Persoon overtuigd door vyf eensluidende en irreprochable getuigen van een valschen Eed te hebben gedaan.* Naa de wederlegging der *Verdediginge* poogt de *Deducent* met korte woorden te toonen, *dat al wat hy en zyne Huisvrouw in dit geheele geval hebben gedaan, altyd is geweest allezins overeenkomende met de Wetten van de Natuur, met de Burgerlyke en Goddelyke Wetten.* Eindelyk besluit hy deeze Deductie als iemand, die vertrouwt dat dezelve in dit geval de laatste zal zyn, het welk hem in deezer voege doet schryven.

„ De

„ De Deducent legt de penne neder, met wensch, van
„ niet genoodzaakt te zullen worden, om die, tot bescher-
„ ming van zyn Eer en tydelyk welwezen, weder te moe-
„ ten opnemen: Dog eer hy uitscheid, verpligt hem de er-
„ kentenis, nog een woord hier by te voegen.

„ Hy heeft, gedurende den loop van zyne vervolgingen
„ tot nu toe, zo veel blyken van agting, en vriendschap
„ ontvangen van Perzonen van alle Staten en Professien, in
„ zyn en hun Vaderland, dat hy, in de onmogelykheid zyn-
„ de, om die alle één voor één, en ieder in 't byzonder te
„ kunnen beantwoorden, gedwongen is, hen alle te ver-
„ zoeken, van hier gezamentlyk wel te willen aanneemen,
„ de verzekeringen van zyn volmaakte dankbaarheid voor
„ zo veel gunst en genegentheit, waar door zyne ongeluk-
„ ken, zo dikwyls, en zo merkelyk zyn verzagt.

„ Zyn erkentenis zal ten allen tyde egaal zyn, aan de
„ verpligting die hy aan zoo veel deftige Mannen, aan zoo
„ veel brave Mede-Burgers, aan zoo veel eerlyke Lieden
„ verschuldigd is: En hy gelooft, hen die nooit beter te
„ kunnen toonen, als met hen te verzeekeren, dat, in wat
„ staat de Goddelyke Voorzienigheid hem gelieve te stellen,
„ hy geduurende zyne geheelen levensloop zal voortgaan,
„ zyn Vaderland te dienen, met dezelve iever, trouw, en
„ standvastigheid, als hy het zelve geduurende dertig jaa-
„ ren heeft gediend.

„ En in wat omstandigheden zyn laatste uur hem moge
„ aantreffen, het zy zyn dood natuurlyk zy, het zy die door
„ moord of vergif van zyne Vyanden, ongestraft, wierde
„ vervroegd, in die tydstip daar niemand meer veinsd, daar
„ de gunst der Vorsten, en de toejuichingen van 't Ge-
„ meen, beide even onnut zyn, in die laatste oogenblik-
„ ken, zullen geene van de geringste wenschen van zyn ster-
„ venden mond, zullen geene van de minste zugten van
„ zyn zieltogend hart, zyn, die geene, welk hy tot zyn
„ laatste adem zal uitboezemen voor de altoosduurende Vry-
„ heid, Luister en Voorspoed van zyn lieve Vaderland, en
„ alle derzelver deugdzaame Ingezeetenen onder de wyze
„ bestiering, en gelukkige bescherming van het Doorlug-
„ tig Huis van Orange en Nassau!

VADERLANDSCHE
LETTER - OEFENINGEN.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Psalmos.*

Tweede Berigt.

In ons laatste Stukje hebben wy een algemeen Berigt van dit Werk voorgesteld, en tevens te kennen gegeeven, dat het ons oogmerk was, om verder van tyd tot tyd te melden, by welke omstandigheden ieder der een-en-twintig eerste Psalmen gedicht zy, naar 't gevoelen van den oplettenden Hoog-Leeraar *Venema*. Ter proeve hier van bepaalden we ons toen tot de twee eerste Psalmen, derhalve staat ons nu de derde en eenige volgenden te beschouwen.

De derde Psalm is, naar luid van 't opschrift, door *David* gemaakt, *als hy vloodt voor het aengesichte syns soons Absaloms*; welke geschiedenis ons in 't breede staat aangetekend 2 Sam. XV—XVIII. Het blykt ook uit den inhoud dat *David* dit Lied gedicht heeft in bittere tegenheid, en wel naa dat hy Koning was, v. 4; naa dat hy reeds lang in vreede en veiligheid geleefd had, v. 6, 7; alle zyne vyanden verslaagen zynde, v. 8: weshalven de tegenheid hier bedoeld geen andere dan de gemelde konne zyn; nademaal de geschiedenis geene tegenheid naa die omstandigheden meldt. —— In dien toestand van zaaken stort de Dichter zyne klagten uit voor God, van wegen de menigte zyner vyanden, en hunne lastertaal, als waare hy van God verlaaten, ja nooit bemind geweest: ter wederlegginge van dien hoon, beroept hy zich op 't geen hem in voorige tyden wedervaaren is, ten bewyze van Gods gunst over hem; en dit denkbeeld doet hy te gelyk dienen, ten aandrang van zyn gebed om Gods hulp: waar op hy zich zelven ten slot den Heere aanbeveelt, en bidt dat Gods gunst, zo al niet over hem, ten minste over 't Volk gaa. Men heeft hier aan te merken dat de Dichter, voor al in de eerste omstandigheden van zyne vlugt, niet dan eene zeer zwakke hoop van zyne redding had, als onder anderen af te neemen is, uit 2 Sam. XV. 19-30 en Ps. XL. 13: dit doet hem in dien staat op zodanig eene wyze spreeken als hy zich in deezen Psalm laat hooren; en overeenkomstig daar mede sluit hy dit Lied met die be-

de; *Het heyl is des HEEREN* enz. of liever; *Het heil zy [u] ô HEERE*, myn heil zy in uwe hand; doch wat ook uw welgevallen zy ten mynen opzigte, ten minste, *uw zegen zy over uw volk*, dat het Volk, wiens welweezen my 't meest ten harte gaat, gelukkig zy.

De hier aan volgende Psalm schynt in den eersten opslag geen duidelyke kentekenen van den tyd der t'zamenstellinge te behelzen; doch wanneer men naauwkeurig nagaat, of de Dichter v. 3-6 zyne reden rigt tot zyne vyanden, of tot zynen eigen aanhang, zullen zich dezelven nader ontdekken. Dat David in deezen het oog zou hebben op zyne vyanden is gansch niet waarschynlyk; vermits die *Mannen* niet benoemd worden met eenige vyandlyke benaamingen, en de Dichter hun geene vyandlyke werkingen toeschryft: zy draagen den naam van בני איש *dappere Mannen*, *Helden*, en de beschuldiging ten hunnen laste is, dat zy, met versmaading van David, zich godloos gedraagen, v. 3; dat beter op den eigen aanhang, waar onder ook *booze en Belials mannen* waaren, 1 Sam. XXX. 22, slaat, dan op openbaare vyanden. De vermaaning v. 5 vooronderstelt, dat 'er billyke reden tot klaagen waaren, en de troosttaal v. 6 is betrekkelyk tot zodanigen, die in hunne zaak op God konden vertrouwen; welk alles geen opzigt kan hebben tot Davids openbaare vyanden, maar wel tot zyne medgezellen en krygsbenden. —— Op dien grondslag is 't buiten kyf, dat dit Lied oogt op een toestand der zaaken, (1) die David en zynen aanhang dermaate benaauwde, dat dezelve aanleiding kon geeven, om 't gemoed zyner krygslieden te ontroeren, en om zyne medgezellen min gunstig van hem, met opzigt tot Gods zegen, te doen denken. Zy waaren in benaauwdheid, v. 2; die staat was gansch tegen de neiging van vleeschgezinde menschen v. 3, 7, 8; dat hen deed klaagen, en, naar 't schynt, niet geheel te onregt, v. 5. (2) In die omstandigheden twyfelden zommigen aan Gods gunst jegens David, waar door zy ten kwaade van hem dagten en zich zyn gezag begonden te onttrekken, v. 3, 4, 5. (3) In dien staat bleef David vast op God vertrouwen, en sprak van daar met zo veel verzekering v. 2, 4, 7, 8, 9. (4) Die benaauwdheid eindelyk, waar op in deezen gedoeld wordt, is voorgevallen naa dat hy verlost was uit vroegere tegenheden, en voor dat hy zich in vrede en veiligheid gevestigd zag: van 't eerste spreekt hy, v. 2, in den voorleeden, en van 't laatste, als zulks verwagtende, in den toekomenden tyd, v. 9. De tyd der vroegere tegenheden nu was, ge-

duurende de vervolging door Saul, en die des vreedes, toen hy in 't Ryk gevestigd was: de tyd deezer benaauwdheid moet gevolglyk vallen in die dagen, toen hy van Saul niets meer te vreezen had, en wel dra het Ryksbewind in handen ſtond te krygen. Overeenkomſtig met deeze bepalingen vindt men ook in dit Dichtſtuk geen gewag van vyanden die zich tegen David aankanten, als tegen eenen Koning; maar de Dichter komt voor als iemand die byzonder eerwaardig is, uit hoofde dat hy, als een gunstgenoot van God, te vryer toegang heeft tot den Allerhoogſten in den gebede; waar aan zommigen van zynen aanhang diestyds twyfelden, gelyk door eene breeder verklaaring van vers 2 en 3 gereedlyk te toonen is.

Die zich nu, naa dit alles, het voorgevallene met David herinnert, zal ligtlyk gewaar worden, dat dit Lied betrekkelyk is tot de gebeurtenis 1 Sam. XXX beſchreeven, toen *David ſeer bange wert; het volck ſprack van hem te ſteenigen; de zielen des gantſchen volcks verbittert waren, een yegelick over ſyne ſonen, ende over ſyne dochteren; doch David ſich ſterckte in den HEERE ſynen Godt;* en toen hy door eene Godſpraak, in die omſtandigheden, verzekerd wierd, van Gods gunst over hem. Eene naauwkeurige vergelyking dier geſchiedenisſe, met de opgemelde kentekenen, toont vry duidelyk, hoe men met rede mag ſtellen, dat deeze Pſalm by die gelegenheid, naa 't ontvangen dier Godſpraake, opgeſteld is: of wil men dat de Dichter zyne Liederen eerst gemaakt hebbe, naa dat hy in vrede en veiligheid zat, dat hy dan dit geval zich in dit Lied voorgeſteld heeft, 't welk, in deezen en andere Pſalmen, op 't zelfde uitkomt. —— David dan, zich met zynen aanhang in die benaauwdheid bevindende, wendt in dit Lied, onder verzugtingen tot God, zyne beſtraffende en aanmoedigende aanſpraak tot zyne medgezellen en krygsbenden, die tegen hem morden, terwyl ze aan Gods gunst te hemwaards begonden te wanhoopen; om hen tot bedaaren te brengen, hun verzekering te geeven van Gods gunst over zynen perſoon, en hen daar door te beweegen tot het vertrouwen op God, als 't eenige middel om deeze rampen te boven te komen.

Men verwerpe deeze bepaaling niet, om dat de Dichter in 't derde vers aanduidt, dat zyne benaauwdheid van *langen* duur was, het welk in 't bepaalde geval geen plaats had. Want, behalven dat men zou mogen denken, dat de Dichter met die klagt het oog had op de verſmaading van zynen perſoon, door zommigen van zynen aanhang, geduurende

den ganschen tyd van zyne vlugt voor Saul; zo heeft men in aanmerking te neemen, dat de woorden צד־מה, door de onzen vertaald, *hoe lange*, verkeerdlyk verstaan worden van een langduurigen tyd, daar ze eigenlyk de hooggaande trap van 't wangedrag te kennen geeven; in deezen zin. *Tot welken trap*, tot hoe ver, hoe zeer, *zal myne eer [by u] tot schande zyn!* Zie ook Ps. LXXIX. 5, LXXXIX. 47, LXXIV. 9, en duidelyk Jez. VI. 11. Deeze betekenis heeft het ook in die moeilyke plaats, Num. XXIV. 22; *Evenwel zal Kain* (dat is, gy Keniter) *verteert worden, tot dat*, (dat is, in zo verre dat) *u Assur gevangelick wechvoeren sal.*

Wat nu verder den vyfden Psalm betreft, deszelfs inhoud is zo algemeen, dat die niet gereedlyk tot een byzonder tydstip gebragt kan worden. Dit Lied behelst een vuurig gebed eenes Godsdienstigen, die God smeekt om 't genot der vrugten zyner Godsdienstigheid, die Deuglievenden, op God vertrouwende, gewoonlyk erlangen; in tegenstelling van Godloozen en geveinsden, die van 's Heeren gunst versteeken worden. En de Dichter grondt dit zyn gebed, op Gods heilige natuur, en de bewustheid zyner onschuld. Wanneer men, in 't beschouwen van deezen inhoud, tevens bemerkt, dat de Dichter in dit Lied niet klaagt over de verdrukking zyner vyanden, noch om verlossing bidt; maar van de godloozen en geveinsden in 't algemeen spreekt; als men daar by nagaat, dat hy v. 4 en 8 niet duister te kennen geeft, dat hy de vrye oefening van den openbaaren Godsdienst genoot; zo wordt men natuurlyk opgeleid om te denken, dat David deezen Psalm gedicht heeft, toen hy nog in 't Hof van Saul verkeerde. Het aantal der ongodsdienstige en geveinsden was diestyds zeer groot; deezen verspiedden alleszins het gedrag van David, en hy genoot de gelegenheid van den openbaaren Godsdienst onverhinderd te konnen handhaaven: deeze omstandigheden worden in den Psalm eigenaartig afgemaald; en 't is niet vreemd te denken, dat David by die gelegenheid een Lied van zo algemeenen inhoud opgesteld heeft, waar in hy wel byzonder 't oog had, op de omstandigheden waar in hy zich bevond, en die hem tot deeze algemeene denkbeelden aanleiding gaven.

Op eene soortgelyke wyze heeft men ook waarschynlyk te denken van den zesden Psalm, die ons voor oogen stelt het ernstige gebed van een uitmuntenden persoon; die door zyne deugd beroemd, en van daar by de Godloozen gehaat, zich onder eene zigtbaare plaag, welke doodlyk was, be-

vond.

vond. In die omſtandigheden, dugtende voor Gods toorn, en bemerkende dat de Godloozen zyne hoop en Godsvrugt beſpotteden, bidt hy om eene ſpoedige en openbaare bevryding, tot verſterking zyner hoope, en tot beſchaaming zyner vyanden: hy dringt zyn gebed aan, met beweegreden afgenomen, van de zwaarte der plaage, van Gods goedertierenheid, van 's Heeren oogmerk in 't ſtellen van den mensch op aarde, en van de ſpotterny der vyanden, waar op hy 't zelve beſluit met eene uitdrukkelyke betuiging aan zyne vyanden, dat hy vertrouwt op eene kort aanſtaande redding. —— Men vindt in deezen inhoud geen bepaalend character, dat ons verzekerd of David van zich zelven ſpreekt, dan of hy zodanig een ongelukkig perſoon in 't algemeen dichtkundig verziert, om den Godvrugtigen, indien zy in dergelyken ſtaat mogten komen, een voorſchrift van een gebed te geeven, of hen aan te moedigen. Het laatſte is niet ongerymd, en by de Dichters zeer gebruikelyk: boven al beantwoordt zodanig eene perſoons-verbeelding aan deezen inhoud, indien de elende van den verzierden perſoon eene naauwe betrekking heeft tot den Dichter. —— Schept iemand behaagen in deeze gedagten, zo zal hy dit Lied eigenaartig brengen tot dien tyd, toen het Volk, om Davids zonde, met de peſtilentie geſlaagen werd; en David door Godlyke inſpraak verzekerd werd van de verhooring zynes gebeds, volgens 2 Sam. XXIV. De vergelyking van dit Lied met die geſchiedenis is niet ongepast, en David kon by die gelegenheid eigenaartig zodanig een Pſalm opſtellen. Men vergelyke hier mede Pſ. XXX, die daar op ſlaat. —— Oordeelt iemand, dat hy 't oog van David zelven niet moet afwenden, hy kan vooronderſtellen, dat David in eene doodlyke krankte, of onder eenige andere plaag hem van Gode toegebragt, gelegen heeft: en daar uit afleiden, dat hy in deezen ſtaat, of wel naa zyne herſtelling, ter gedagteniſſe hier van, en tot onderwys van anderen, dit Lied opgeſteld heeft; op eene dergelyke wyze als Hiskia, volgens Jez. XXXVIII. 't Is waar, de geſchiedenis leert ons dit niet, maar 't kan zyn dat een Pſalm die byzonderheid aanduidt: en 't geen dit denkbeeld verſterkt is, dat Pſ. XLI. van denzelfden inhoud zynde, ons ook derwaards leidt.

Men mag derhalven den vyfden en zesden Pſalm aanzien als Liederen van een algemeenen inhoud, tot welker t'zamenſtelling des Dichters omſtandigheden aanleiding gaven; doch zo is 't niet gelegen met den zevenden Pſalm, die bepaald-

paaldlyk een zeker geval bedoelt, gelyk het opschrift schynt aan te duiden, wanneer 't meldt dat David denzelven *den HEERE gezongen heeft, over de woorden van Cusch, den zone van Jemini*, dat is, den Benjaminiter, vergel. Regt. XIX. 16 en 1 Sam. IX. 21. Het is niet wel te bepaalen wie deeze *Cusch* geweest zy; zo 't een eigen naam is, is de persoon onbekend; doch mogelyk is 't een zinspeelende naam, die een kwaadaartig mensch betekent. Wat hier van ook zy, volgens de benaaming in 't opschrift was hy een *Benjaminiter*, en, naar den inhoud van dit Lied, een vyand van David; hebbende tot zyn hoofdcharacter dat van een lasteraar, die openlyk staande hield, dat men David met regt vervolgde en ter dood zogt te brengen. Onder deeze lastertaal komt David voor, biddende God om eene openbaare verlossing, ten blyke zyner onschuld, waar op hy zich grondt, met betuiging dat hy zyn verderf of behoudenis daar van wil laaten afhangen. Hy beroept zich ten dien einde op 't Godlyke oordeel, en smeekt, (het geen hier byzondere aanmerking verdient,) niet om genade maar om regt. En eindelyk, overtuigd van de regtmaatigheid zyner zaake, en die des Godlyken oordeels, midsgaders aangemoedigd door de hoop van verlossing, verkondigt hy den kort aanstaanden ondergang zyner vyanden, indien ze zich niet bekeeren, en zyne daar op volgende verheerlyking van Gods geregtigheid. Uit dit algemeene is genoegzaam af te leiden dat deeze Psalm gebragt moet worden tot de omstandigheden van David onder de vervolgingen van Saul, of geduurende zyne vlugt voor Absolom; en eene nadere beschouwing zal ons konnen verzekeren, dat men hier om de eerste heeft te denken. — De omstandigheden van David onder Saul, en die in de dagen van Absolom zyn wel in zommige opzigten van gelyken aart, doch zy hebben egter haare byzondere kenmerken; en nadien 'er zich in dit Lied eenige zeer klaar vertoonen, en 't bezef hier van meermaals dienstig kan weezen, zal 't niet onnut zyn daar op wat breeder stil te staan.

(1) De Persoon die hem vervolgt wordt uitdrukkelyk, v. 6, een *vyant* genoemd, en v. 10 onder de *godtloosen* geteld: dit slaat beter op 't character van Saul, dan op dat van Absolom, dien David ook nog te teder beminde, om hem alzo te benoemen. (2) De manier der vervolginge, aangeduid v. 3, 6, 16, 17, beantwoordt volkomen aan 't voorgevallene onder Saul, en niet aan dat in zyne vlugt voor Absolom. (3) De voorspelling van 't lot zyner vyanden, en inzonderheid van zynen hoofdvyand, v. 13-17 komt

komt beter op Saul dan op Absolom: van den laatsten zou hy met zo veel vertrouwen, en vrymoedigheid niet gesproken hebben, als af te neemen is uit 2 Sam. XVI. en XVIII; maar wel van den laatsten, eenstemmig met zyne taal in verscheidene Psalmen, en zo ook 1 Sam. XXIV. 13, 16, XXVI. 10. (4) Zyn beroepen op Gods oordeel kwam niet te pas, in de blykbaare onregtmaatigheid van Absolom; maar wel in de vervolgingen door Saul; vermits men in die dagen met eenigen schyn kon voorwenden, dat David ontydig na den Throon stond, en Saul hem derhalven regtmaatig vervolgde. (5) Eindelyk, in de dagen van Absolom was David niet zo zuiver van gedrag, dat hy God zou hebben durven bidden om *regt*, zonder eenig gewag te maaken van deszelfs *genade*, gelyk hy in deezen doet, v. 4, 5, 9. David had in de vervolgingen van Saul meer vrymoedigheid voor God, dan in zyn ongeval ten dage van Absolom, gelyk een ieder uit de Historie van David bekend is. Voegt hier by, dat de lastertaal in dit Lied voorkomt als eene oorzaak der vervolginge, 't welk geen plaats heeft in 't vloeken van *Simei den soon van Jemini*, 2 Sam. XVI, waar op men deezen Psalm betrekkelyk stelt, als men dien tot de dagen van Absolom brengt; nadien dat vloeken ontstond uit het geen David reeds overgekomen was, en het hem geen verder onheil baarde.

Zegt men, dat vloeken van *Simei den soon van Jemini* is eene openbaare en zo bekende daad, dat we door 't opschrift geleid worden om daar op te denken: men moet dit erkennen; maar 't is van zo veel gewigt niet, dat het ons, tegen de bovengemelde reden aan, dit Lied hier toe kan doen bepaalen; te meer daar 't bekend is, dat 'er ook aan 't Hof van Saul menschen waaren, die zeiden, *siet David soekt u quaet.* 1 Sam. XXIV. 10. —— Wil iemand uit de spreekwyze v. 6 *doe myne eere in het stof woonen*, afleiden, dat David reeds Koning was, en dat derhalve de gestelde bepaaling niet bestaanbaar is; hy overweege of men hier door het woord *eere*, in den t'zamenhang niet beter verstaa *de ziel*, gelyk Gen. XLIX. 6 en Ps. XVI. 9; of men die geheele spreekwyze niet wel zo gegrond verklaare van den dood, gelyk zo de dooden gezegd worden *in 't stof te woonen*, Ps. XXII. 30, Dan. XII. 2, Job. XXI. 26, Jez. XXVI. 19; en of 't woord *eere* ons dan in die spreekmanier niet opleide tot het denkbeeld van een schandelyken dood: zo dat David, daar hy gezalfd was om Koning te worden, wensche, indien hy schuldig zy, dat hy als een eerlooze, die Majesteits-

 schen-

schennis bedreeven heeft, met een schandelyken dood gestraft worde. Zo dit niet voldoet, men kan ongetwyffeld die spreekwyze verklaaren van 't hem toegezegde Koningryk, waar toe hy gezalfd was; in dien zin, *dat ik versteeken zy van 't my toegezegde Koningryk.* —— Meer schyn heeft het in den eersten opslag, wanneer men uit de woorden, v. 5, volgens onze gewoone overzetting (*), *ja ick hebbe gereddet dien, die my sonder oorsaeck benauwde*, wil afleiden, dat deeze Psalm niet onder Saul, maar laater gedicht is, uit hoofde dat die spreekwyze slaat op 't bewaaren van Saul in 't leven, toen 't in Davids magt was hem te dooden, 1 Sam. XXIV en XXVI: doch alles wat hier uit beslooten zou konnen worden, is, dat dit Lied gedicht zou zyn, naa die gevallen, of wel naa 't eerste; waar uit nog niet zou volgen dat deeze Psalm tot de dagen van Absolom te brengen zy.

Naa dit laatstgemelde tydmerk kan men, in gevolge van 't voorgaande, uit kragt hier van bepaalen, dat deeze Psalm gedicht is, onder de vervolgingen van Saul, en wel op 't einde, naa dat David, ten minste éénmaal, Saul van den dood gered had: en dit denkbeeld staaft de inhoud van dit Lied, voor zo ver het aanduidt, dat de openbaare vervolging reeds eenigen tyd geduurd had; en te kennen geeft, dat het Godlyke oordeel, ter beslissinge van 't verschil tusschen Saul en David, kort op handen was: waar by nog komt, dat men, uit de vergelyking der geschiedenisse met den

(*) Dit vyfde vers behoorde, volgens onzen Hoog-Leeraar, in deezer voege overgezet te worden. *Indien ik een medgezel die my verried kwaad toegedagt hebbe, en mynen vyand naakt zal uitschudden.* Volgens deeze vertaaling geeft de Dichter zyne onschuld te kennen; hy is zo ver van een kwaadaartigen toeleg te smeeden, dat hy zelfs over die geenen van zynen aanhang, welken hem verraaden hebben, of zulks hadden zoeken te doen, (zie by voorbeeld 1 Sam. XXIII, Ps. XXXV, 12, XLI. 10), niet gezogt heeft eenig kwaad te brengen: ja een kwaadaartig gemoed is zo ver van hem, dat hy zich verzekerd houde, dat het nimmer in hem op zal komen, om zynen vyand ten smaadlykste te behandelen; of wel byzonder, om Saul van 't leeven te berooven, en van den Throon te stooten, gelyk men hem ten laste leide. Van dit laatste gaf hy een dubbeld bewys in Saul, dien hy tweemaal in zyne magt gehad, en tweemaal vry gelaaten heeft, waarschynlyk eens voor, en eens naa het dichten van dit Lied, 1 Sam. XXIV en XXVI.

den Psalm, duidelyk kan afneemen, dat dezelve gedicht is, naa 't voorgevallene, 1 Sam. XXIV gemeld: inzonderheid toonen de spreekwyzen v. 2 en 3 vry klaar, dat David tot die engte gebragt was, dat hy wel dra gered moest worden, of in de handen van zynen wreeden vyand vervallen; het welk grond geeft om te besluiten, dat hy dit gebed ten hemel zond omtrent het einde der vervolginge.

Dus zyn wy met den Eerwaarden *Venema* gekomen tot den achtsten Psalm; doch om dit Artikel niet te breed uit te breiden, zullen wy 't voor tegenwoordig hier by laaten berusten, en de beschouwing der volgende Psalmen tot eene nadere gelegenheid uitstellen; alleen zullen we 'er nog eene aanmerking aanhegten, met opzigt tot het Propheetische, ten aanzien van de dagen des Nieuwen Verbonds, dat van zommigen in de Psalmen te zeer gezogt, en van anderen te veel verwaarloosd wordt.

Onze Hoog-Leeraar heeft in de Voorreden van dit Werk betuigd, dat hy in deezen geen party trekt, maar zich eenvoudig laat leiden door een aandagtig onderzoek van 't Lied zelve, om als dan, naar bevind van zaaken, te bepaalen of het zelve een uitzigt hebbe op de dagen des Nieuwen Verbonds dan niet; en in gevolge hier van is hy van oordeel, dat men deeze vyf beschouwde Psalmen niet hebbe te brengen, tot het getal der geenen die de lotgevallen der Christelyke Kerke voorspellen. Het is by hem een vaste regel, *dat men zonder rede, en dus gansch niet bondig, een Psalm tot den Messias brengt, als 'er geen character van den Messias in voorkomt; als 'er niets in gevonden wordt, het welk den Messias zo eigen is, dat het niet met denzelfden nadruk van iemand anders gezegd kan worden.* Op dien grondslag verwerpt hy zodanige verklaaringen van deeze beschouwde Liederen; inzonderheid laat hy zich hier over, met opzigt tot den vyfden Psalm in dier voege uit, dat het der moeite waardig zy zyne taal onzen Leezer mede te deelen, nademaal 't ons onder anderen het gebruik van den bovengemelden regel toont.

Zy, zegt hy, die hier om de Kerk des Nieuwen Testamentes denken, en de oogen van David en andere geloovigen afwenden, zyn bezyden de waarheid; vermits 'er geen rede is, die onze gedagten tot de Kerk bepaalt, of noodzaakt van David zelven af te wyken. Die manier van verklaaren der Prophetien en Psalmen, waar door men, zonder bondige rede, de oogen wendt, van David zelven en zyne geloovige tydgenooten, en uitziet na de toekomende

eeuwen, fchynt my toe zeer los te zyn; dit verder uitrien behoorde nooit te gefchieden, dan alleen, wanneer ons een zeker kenmerk van een anderen perfoon of tyd aan de hand gegeeven werd. Anders zal 't eene ingebeelde verklaaring weezen, die naar ieders vernuft verfchillende, en van geen nut zal zyn. Wat zegt hier, bid ik u, de fpreeker, wat betuigt hy van zich zelven, dat David, en den geloovigen van zynen tyd, niet even zo eigen is als der Kerke des Nieuwen Testamentes? wat wordt hier gemeld van de godloozen en geveinsden, dat niet op alle tyden flaat? wat kenteken toch komt hier voor van den Antichrist, van valfche Leeraaren, van Dwingelanden of Vervolgeren der Kerke? daar wordt in 't algemeen gefproken van Godloozen, Leugenaars en Bloedvergieters die fchynheilig waaren; hoedanig foort van menfchen 'er niet ontbrak ten tyde van David, als uit de Gefchiedboeken en Pfalmen ten overvloede blykt. Daar wordt gewag gemaakt van *den man des bloeds;* derhalven van den *Antichrist*? wat gevolg? waarom niet van *Saul* en anderen? waarom niet van ieder bloedvergieter in 't algemeen? Eindelyk, de Dichter zegt dat de Godloozen verdorven, en de Godvrugtigen gezegend zullen worden: wat is dit anders, dan 't geen ons allerwegen in de Pfalmen ingeprent wordt?

Voegt hier ten flot nog by dat de aanhaaling van 't tiende vers door Paulus Rom. III. 13, benevens deszelfs redeneering en toepasfing op de Jooden v. 19, *wy weten nu dat al wat de wet feght, fy dat fpreeckt tot de gene die onder de wet zyn*, ons duidelyk doet zien, zo, dat de inhoud van deezen Pfalm algemeen is, als, dat dezelve inzonderheid tot de Jooden, die aan de Wet onderworpen zyn, behoort. Want zo hier de vyanden van David of der Kerke, in een zeker bepaalden tyd, bedoeld worden, kan ik niet zien, hoe Paulus daar uit eene bewysreden kan afneemen, ten betooge van de bedorvenheid der menfchen, en inzonderheid der Jooden.

Verhandeling over de Oeffening en Befchaaving van 't Verftand, door Ifaac Watts, D. D. *Naar aen vierden Londonfchen druk van Ao.* 1761, *uit het Engelsch vertaald. In 's Gravenhaage by* Johannes Thierry MDCCLXII. *behalven de aanpryzende Voorreden van den Eerw. Heer* Petrus Nieuwland, *Predikant in 's Hage*, 514 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Werk komt voor als een *Aanhangfel* van 't pryzenswaardige gefchrift van den Eerwaarden *Watts*, het welk

welk ten titel heeft, *Logica, of Onderwys van 't recht gebruik der Reden, in het onderzoek der Waarheid*, waar van we, by gelegenheid van deszelfs Nederduitsche uitgaave, eenig berigt gegeeven hebben (*). Het behelst etlyke nutte aanmerkingen over de oefening en beschaaving van 't Verstand, die niet gevoegelyk in 't eerst uitgegeevene geschrift ingevlogten konden worden, ten minste niet zonder het zelve tot eene ongepaste grootte te doen uitdyen. De Liefhebbers van oefening zullen dit geschrift met geen minder vermaak dan 't voorgaande doorbladeren; en 't is zelfs van dien aart, dat zy, die te zeer ingenomen zyn tegen alles wat den naam van *Logica* draagt, dit stuk als een Werk op zich zelve met genoegen zullen konnen leezen; nademaal 't aangemerkt mag worden, als eene Verzameling van op zich zelven staande leezenswaardige Verhandelingen, over zodanige onderwerpen, welker overweeging voor menschen van allen staat en rang, die eenige lust tot oefening hebben, van dienst kan zyn ter beschaavinge van hun Verstand.

Het Werk is verdeeld in twee Boeken, waar van het eerste, naa eene voorafgaande Inleiding, over de noodzaaklykheid der *Verstands-beoefeninge*, algemeene Regels opgeeft *tot vermeerdering onzer kennisse*; de *opmerking*, *'t leezen*, *'t Meesterlyke onderwys* en de *eenzaame overdenking* met elkanderen vergelykt. Naa dit algemeene handelt onze Autheur in 't byzonder over *onze opmerking; 't leezen* en *beoordeelen van Boeken, 't mondlyke onderwys; 't leeren van vreemde taalen; 't navorschen van den zin en 't oogmerk eens Spreekers of Schryvers; de onderlinge verkeering;* de voornaamste soorten van *Redentwisten; de overdenking; 't vestigen van de Aandagt; het uitbreiden van 't Verstand; 't versterken van 't Geheugen; 't wel bepaalen van een Geschil*, en *'t onderzoeken na de oorzaaken en uitwerkselen:* waar op dit eerste Deel beslooten wordt met eene Verhandeling over *de Weetenschappen, en derzelver gebruik in de byzondere Beroepen.* Hier op gaat onze geëerde Schryver in 't tweede Boek over, ter ontvouwinge van 't geen we in agt hebben te neemen, om onze verkreegene kundigheden aan anderen mede te deelen; en handelt by die gelegenheid, over *de manier van 't onderwys en 't leeren van Lessen; den onderwyzenden Schryfstyl; de manier om anderen te overtuigen; het gebruik en misbruik van 't gezag; 't behandelen der vooroordeelen; 't prediken; 't schryven van boeken*, en ten laatsten over *het schryven en leezen van Controversien of Geschilstoffen.* In

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oeff. II. D. bl.* 395.

In 't ontvouwen deezer onderwerpen bedient zich de Eerwaarde *Watts* van een onopgesmukten ftyl, die eenvoudig en tevens deftig is, en hier en daar door welgetroffene characters verleevendigd wordt; het welk zyne manier van verhandelen klaar en gevallig maakt: ook heeft de Nederduitfche Vertaaler 'er nu en dan eenige aanmerkingen bygevoegd, waar door de redeneeringen des Schryvers, op onzen Landaart en Zeden toegepast of overgebragt, vóor den Nederduitfchen Leezer nog merkelyk opgehelderd worden. Tot een voorbeeld hier van dienen de volgende characters en aanmerkingen, die ons in dit Werk voorkomen, om aan te toonen, *dat Wysheid beter dan Geleerdheid zy op den Predikftoel.*

„ *Tyro* is een jong *Proponent*, nu eerst van 't Hooge School „ gekomen, en onlangs, na een behoorlyk onderzoek, door „ zyne Clasfis, ten Predikdienfte toegelaaten. Hy was op „ de *Akademie* voor een fpitsvinnige kwant gehouden in 't „ *analyfeeren* of fchetfen van een Voorftel; en is van top tot „ teên toe vol van zwierige en klinkende Woorden van „ Kunst en Geleerdheid. Zoo dra hy zynen Text geleezen heeft, begint hy, na een korte, bloemryke en wel „ opgefchikte Inleiding, u te verhaalen, in hoe veele zinnen het *hoofdwoord*, welk 'er in voorkomt, zoo by de „ *Griekfche Heidenfche* Schryvers, als ook in 't *N. Verbond* „ zelve, voorkoomt; en hy haalt alle de Kapittels en Verfen daar toe, naauwkeuriglyk aan; trachtende u dus verfcheide Texten te doen verftaan, eer hy regt laat weeten, „ welk een' zin zyne eigene heeft. Hy vondt alle deeze „ dingen breedvoerig befchreeven in de werken der *Critici* „ (of *Berispkundigen*) welke hy geraadpleegd heeft, en daar „ diergelyke Aanmerkingen op hunne regte plaatfen ftaan, „ en 'er zoo noodzaaklyk als nuttig zyn; en daarom meent „ hy dat ze in zyne Leerrede ook pasfen. Daar na ftapt „ hy, even geleerdelyk, over tot verfcheide valfche Verklaaringen van zynen *Text*, door de *Godgeleerden* en *Commentatores* of *Verklaarkundigen* gemaakt; en fomwyl zal hy 'er „ zelfs de Redenen voor deeze valfche Uitleggingen byvoegen, en die met allen iever en verachtinge wederleggen. „ Na zich dus den weg gebaand te hebben tot de verklaaring der woorden, die zyn oordeel 't best keurt, houdt „ hy zich noch eenen tyd lang op met derzelver voorftelling en betooging, en dit doet hy niet alleen als hem duiftere of moeilyke Schriftuurplaatfen voorkomen, maar „ zelfs over *Texten*, die zoo klaar zyn als de Zon, en zoo

„ ver-

„ verstaanbaar dat een Kind naauwlyks aan den zin der zel-
„ ven twyfelen zoude.

„ Als hy deezen *Letterkundigen* Loop zyner Preek vol-
„ bragt heeft, dan gaat hy tot de *Logische* of *Redenkundige*
„ Leerwyze over; en maakt zoo veele Verdeelingen en
„ Onderdeelingen van zynen Text, dat die wel haast ge-
„ heel tot hutspot gehakt is; wyzende stiptelyk het *Onder-
„ werp* en *Predicatum* aan; voorts den *Agent* of *Werker* en
„ het *Voorwerp*; toonende verder alle de *Eigenschappen* en
„ *Toevalligheden*, die 'er mede verzeld gaan, en trachtende
„ u de *stof* en derzelver *Form* of *Gedaante* even klaar te doen
„ verstaan, als hy ze begrypt. Dit gedaan zynde, heeft hy
„ omtrent een geheel uur tyds t'zoek gebragt, en zyne
„ Toehoorderen ten uitersten verdrietig gemaakt. Dan be-
„ gint hy nader te komen tot de Leer of 't groot Onder-
„ werp zyner Redevoeringe, en bericht aan de Vergade-
„ ring zeer omstandig en naauwkeurig, waar in dezelve be-
„ staat, en hoe hy ze voorneemens is te verhandelen, en
„ dan zal hy twee of drie byzonderheden onder 't eerste
„ algemeene hoofd optellen; maar, te gelyk het noodig oor-
„ deelen 'er by te voegen: *hoe hy voorneemens geweest was,
„ zich breeder in de Ophelderîng der stoffen uit te laaten, en de
„ eene en andere Redenen voor 't Leerstuk op te geeven; maar
„ dat hem smert, de tyd daar toe reeds te verre verloopen te zyn;
„ waar door hy verhinderd is om de verhandelde stoffe op de Ge-
„ moederen der Leden zyner Gemeente nader aan te dringen:*
„ waarom hy het by een of twee gevolgen, uit het verhan-
„ delde afgeleid, berusten laat, en dus zyne geleerde Preek
„ in aller yl besluit. In deezer voegen word de *hardnekkige*
„ en *zorgelooze* Zondaar onopgewekt en onovertuigd gela-
„ ten, en de *treurende* of *bekommerde* Ziel moet ongetroost
„ weder heen gaan. De *Ongelovige* vindt hier niets, welk
„ hem tot het *Geloof* in 't *Euangelie* beweegen kan, en de
„ ondeugende Elendeling heeft niets gehoord welk hem
„ zyne Ongerechtigheid zoude kunnen doen haaten en ver-
„ foeijen. De *Veinsaart* blyft in zyne valscheid roemen, en
„ de *oprechte Man* gaat ongesticht naar huis, enkel om dat
„ hun *Leeraar* geen tydt hadt; want deez' heeft zyn Werk
„ nu verricht, en ruim anderhalf of omtrent twee uuren op
„ den Predikstoel gezweet en gezwetst, maar in der waar-
„ heid niets goeds verricht; geen nut altoos gedaan.

„ Zoo dikwils als ik deezen Leeraar hoore prediken,
„ brenge ik my het Verhaal te binnen, 't geen eens gelee-
„ zen hebbe nopens den *Czaar* van *Rusland*, PIETER *den*

„ *eersten*, en zyne handelwyze geduurende 't eerste beleg,
„ welk hy deedt van eene stad in *Lysland*. Die Vorst was
„ toen eerst van zyne Reize naar de *Nederlanden*, en uit
„ *Engeland*, alwaar hy, en de een en ander zyner *Staats-*
„ *dienaaren* de Wiskunst van een myner oude Kennissen ge-
„ leerd had, te rug gekomen; en droeg uitsteekende zorg
„ om die belegering in alle goede *Forme* en *Order* te begin-
„ nen, laatende alle de Linien van Omsingeling zoo om de
„ stad, als ter versterkinge van zyn eigen Leger, volgens
„ de Regels der kunste, optrekken; maar in dit alles ging
„ hy zoo naauwkeurig, schoorvoetende, en verdrietend
„ langzaam te werke, dat het gunstig Jaargety met deeze
„ Wiskunstige Bewerkingen verloopen, en hy genoodzaakt
„ was het Beleg op te breeken, zonder eenige vordering
„ van belang tegen de belegerde Veste gemaakt te hebben.
(*) „ [Men *merke*, in dit geval, ook *op*, dat zulke *jonge*
„ *Leeraars*, die beter willen preeken dan ze kunnen, en,
„ door een onvruchtbaar Vertoog hunner ontydige Geleerd-
„ heid, de achting der Toehoorderen zoeken te winnen,
„ de Waerdigheid van hun gewigtig Ampt ten hoogsten
„ onteeren, door 't geeven van een te waarschynlyk ver-
„ moeden, dat ze meer hunne eigene Eer, dan die van
„ hunnen grooten Meester; meer den aanwas hunner wae-
„ reldsche achting, dan den aanwas der waare Onderdaanen
„ van hunnen Koning, bedoelen. En wat is het toch voor
„ eene Geleerdheid, waar mede zy op die ongelegene plaats
„ en tyd durven pronken? Immers niets dan loutere schyn-
„ kennis. Elk wie maar eenig Begrip van de Letter-Oefe-
„ ning heeft, is bewust dat in honderde Boeken zulke al-
„ gemeene Schatkamers van Geleerdheid open staan, daar
„ ieder, die maar eenen Bladwyzer gebruiken kan, zich
„ terstond te recht kan helpen en vinden, 't gene tot zyn
„ roem-zuchtig oogmerk dient: zoo dat hy, die de taal
„ deezer Magazynboeken maar redelyk wel verstaat, met
„ zoo veele geleerdheid kan pronken, als 't hem lust. Doch
„ Lieden van wezenlyke Kennisse laaten zich niet innee-
„ men door dien schyn van Wysheid, die niet zelden eene
„ waare Armoede van Geest te kennen geeft, geenszins uit
„ eene eigene Bron voortvloeit, ja dikwils zelfs niet eens
„ geleend word uit een wel voorzienen Regenbak; dewyl
„ ze

(*) **Het geen hier tusschen [] geplaatst is, is eene aanmerking van den Vertaaler, die dus gewoon is zyne byvoegingen in dit Werk te onderscheiden.**

„ ze in 't gemeen handelen, gelyk het geringste slach van
„ Menschen, die, den minsten voorraad tot hun dage-
„ lyksch onderhoud niet in huis hebbende, verpligt zyn, by
„ iedere gelegenheid, alles wat zy behoeven, uit de eene of
„ andere Winkel, dikwils mede ter borg, op te haalen.]

„ Maar myn Vriend *Ergates* is een gantsch ander slach
„ van een Predikant, namelyk zulk eenen, dien men eenen
„ *Arbeider* noemen mag, *die niet beschaamd word*, noch *be-*
„ *schaamd maakt;* hebbende in zyne jonge Jaaren maar zeer
„ luttel van de evengemelde Schoolsche iedelheden, in zy-
„ ne Preeken gemengd, en vervolgens door de Jaaren en
„ ondervinding geleerd, dezelven ten eenenmaale te laaten
„ vaaren. Thans predikt hy het Woord der Waarheid, ge-
„ lyk een Man, *die waakt voor de Zielen*, aan zyne zorge
„ toebetrouwd, en als een getrouw *Herder*, *die reekenschap*
„ van zyne Kudde aan den Opperherder der Gemeente *zal*
„ *moeten geeven.* Hy gaat alle de mindere en by-zaaken met
„ haast voorby, en spoedt zich geduuriglyk naar 't Hoofd-
„ oogmerk, welk hy zich heeft voorgesteld, te weten, *om*
„ *zich zelven en allen, die hem hooren, te behouden* 1 Tim. IV.
„ 16. en terwyl hy deeze heilryke Les van den Apostel
„ *Paulus* opvolgt, vervult hy te gelyk den grooten en na-
„ tuurlyken Regel, waar van *Horatius* maar eene onvol-
„ maakte Kennis had; dat is, dat hy

„ *Semper ad eventum festinat:*
„ *Zich altoos naar 't groot einde spoedt.*

„ Hy stelt 'er zich nooit toe, om eenen duisteren *Text* te
„ kiezen, ten einde hy zynen tyd niet te veel verliezen
„ mogt, in deszelfs Letterlyken Zin te ontvouwen. Hy
„ bewaart alle deeze Duisterheden, tot dat ze hem in den
„ loop zyner openbaare Verhandelingen, op hunnen tyd,
„ voorkomen; want hy is van gedachte dat het Euangelie
„ tot Zaligheid der Menschen te verkondigen, zeer weinig
„ van de Letter- en Taalkundige Verklaaringen der moei-
„ lykste schriftuurplaatsen noodig heeft.

„ Hy weet zyne *Redenkunst* in zyne klaare en bevatbaare
„ Voor- en Opstellen zeer wel te pas te brengen, maar
„ noemt derzelven gedeelte nooit by den Redenkundigen
„ Naam, indien 'er een andere goede en verstaanbaare Naam
„ voor in de Moedertaal te vinden is. Het veel leezen en
„ rypelyk overdenken van Zaaken, heeft hem in staat ge-
„ steld, om zyne Onderwerpen op eene uitgebreide wyze
„ te kunnen beschouwen, en dezelve van alle kanten ook

„ aan

„ aan anderen te vertoonen; en zyn eigen gezond en goed „ verstand heeft hem geleerd, goede Redenen te geeven „ voor iedere Zaak, die hy als eene Waarheid verzekert; „ hoewel hy 'er nimmer gebruik van maakt, dan wanneer „ 'er noodzaaklyk een Bewys vereischt word. Hy kent „ zeer wel de Misvattingen en verkeerde *Glosfen* der Schrif- „ tuurverklaarderen; maar acht het noodeloos zyne Toe- „ hoorders 'er mede op te houden, ten ware in zulke ge- „ vallen, daar zich een blykelyk gevaar van misvattinge „ mogt voordoen. Hy weet ook grondig genoeg wat tot „ zyn Onderwerp niet, en wat 'er al toebehoort; maar hy „ zal nooit zeggen wat 'er niet by te verstaan is, ten zy 'er „ eene aanmerkelyke Dwaaling in dat stuk plaats hadt, in „ welke zyne Toehoorders ligtelyk konden vallen, wanneer „ zy tegen dezelve niet gewaarschuwt wierden.

„ Dus heeft hy in een half, of, ten langste in een geheel „ kwartier-uurs zyn Voorstel of 't Onderwerp zyner Rede- „ neering ontvouwd en opgehelderd, en dus den grond, „ gelegd, waar op zyne volgende Redeneering rust. In „ deeze, nu wel weetende wat 'er in moet gezeid, en wat „ 'er in kan en behoort uitgelaten te worden, meet hy elk „ der Verdeelingen af tot eene gepaste lengte en tyd; en „ breidt zich eerst een weinig over zyn Onderwerp uit, by „ wyze van Opheldering, tot dat de Waarheid voor de „ zwakften en eenvoudigsten zyner Toehoorderen, klaar- „ blykelyk en verstaanbaar voorkomt, dan bevestigt hy het „ stuk met eenige weinige overtuigende Bewysredenen, „ daar de zaak het vereischt, en haast zich om de geleerde „ Waarheden ten gebruike toe te passen, en 'er zyne Ge- „ meente nut van te doen trekken. Op deeze wyze word „ de *Onkundige* onderweezen; de *Christen Aankomeling* in 't „ Geloove bevestigd en versterkt; de *slaapende Zondaar* met „ kracht ontwaakt en tot inkeer gebragt; *'t droefgeestig Ge-* „ *moed* met troost vervuld; *'t Ongeloof*, door den overwin- „ nenden aandrang der Reden, tot *Christus* en zyn *Euan-* „ *gelie* gedreeven; en de *Onboetvaardige* en *zorgelooze Ondeu-* „ *gende* overtuigd, verzacht, verbryzeld en hervormd. De „ inwendige stem van den *H. Geest* paart zich dan met de „ uiterlyke stem van den *Bedienaar* der Zaligmakende Waar- „ heid, en de *vroome Mensch* krygt zoo wel zyn deel als de „ *Veinsaart*; zoo dat het *Werk des Heeren* onder de Handen „ van deezen Euangelie-bode toeneemt met kracht.

„ Dit is de gewoone Loop en Wyze van 's Mans bedie- „ ning. Zyn Leertrant zeer natuurlyk, duidelyk en gemak-

„ kelyk zynde, giet hy veelen zyner Redevoeringen in „ deezen zelfden vorm, doch maakt zich geen slaaf altoos „ van deeze of geene *Methode*, hoe ook genaamd. Hy maakt „ de Natuur zyner stoffe, en 't gene zyne Toehoorders „ meest noodig hebben, tot den grooten Regel om hem te „ bestieren, welk eene *Methode* of *Leertrant* hy in elke zy- „ ner Redevoeringen in acht zal neemen, om des te beter „ hen te kunnen verlichten, overtuigen en overreeden. „ *Ergates* weet zeer wel, dat, zoo 't Onderwerp geheel en „ al van eene *Practikaale* of *oeffenende* Natuure is, hy niet „ noodig hebbe om lange *Gebruiken* en *Vermaanreden* daar „ uit af te leiden. Hy weet dat de *Practyk* of de Betrachting „ het hoofdoogmerk der Leere is; daarom besteedt hy zy- „ nen meesten tyd, vlyt en arbeid aan dat gedeelte van zyn „ Ampt; en mengt zeer veel zielroerende Beweegredenen „ onder iedere byzondere Zaak, die daar toe dient. Onder- „ tusschen echter merkt hy ook wysselyk en met alle om- „ zichtigheid op de byzondere Gevaaren van zyne Gemeen- „ te, en op de Dwaalingen en Vooroordeelen van den tyd, „ waar in; en van de Lieden, onder welken, hy leeft; en „ hierom acht hy het, nu en dan, (schoon zeer zelden) „ noodig, om eene gansche Redeneering van een' *Dogmati-* „ *schen* of Leerstelligen aart te doen. By zoodanige gele- „ genheid rekent hy het ook voegzaam, een weinig lange- „ ren tyd van zyn bepaald Uur te koste te leggen aan de „ Verklaaring van den Zin zyner Textwoorden, welken hy „ als dan zoo duidelyk poogt te maaken, dat een kinderlyk „ verstand dezelven ligtelyk bevatten kan.

„ Op eenen anderen tyd zal hy mogelyk eens in 't byzon- „ der voorneemen, om de weinige Geleerden en Beschaaf- „ den onder zyne Toehoorderen te onderhouden en genoe- „ gen te geeven; dewyl hy als dan bedoelt zyne Redenvoe- „ ring dus in te richten, dat hy hunne Ooren streelen, en „ hunne Nieuwsgierigheid in 't eene gedeelte zyner Leer- „ rede in zoo verre voldoen moge, dat het volgende noo- „ diger en gewigtiger deel zoo veel te krachtiger en dieper „ indruk maake op hunne herten. Als dan bedoelt hy eens „ om verheven te zyn, daar hy ook wel in slaagen kan, en „ een vermaaklyk onderhoud oplevert voor Lieden van een „ fynen en geleerden smaak; maar als dan eindigt hy naauw- „ lyks ooit zyne Rede, zonder zyn beklag te doen over de „ Ongeleerden, of zonder de zoodanigen eens door een her- „ telyke en korte aanspraak ten minste nog eenige Woor- „ den des Leevens in 't Geweeten in te drukken.

„ Dikwerf hebbe ik hem, na 't uitspreeken van zulk eene „ wel geletterde Leerrede, van den Predikstoel zien afko- „ men, als een Man die beschaamd en geheel van zyn streek „ is. Meermaals bloosde hy en beklaagde zich tegen my en „ eenige andere zyner vertrouwdste Vrienden, als iemand „ die vreesde of hy niet veel eer zich zelven dan Jesus „ Christus *zynen Heere*, gepredikt hadt, ja somwyl „ wenschte hy zyne Gemeente op eene eenvoudiger wyze „ en over een bevatbaarer en gemeenzaamer Onderwerp te „ hebben mogen bezig houden; op dat de Huisgenooten of „ Dienstbooden, en de Arbeids- en Handwerks-Lieden be- „ ter voedzel voor hunne Zielen gevonden, en zy de ge- „ wigtige Oogenblikken van den Godlyken Dienst met „ veel grooter nut in zyn byzyn besteed mogten hebben. „ Want hy weet zeer wel en neemt het geduuriglyk ter „ herte, dat het grootste Deel zyner Vergadering door een „ Middelslach en 't gemeen of laager soort van Lieden uit- „ gemaakt word, en daarom legt hy 'er zich altoos op toe, „ om zyne Gedachten en Taal, zoo wel als 't grootste deel „ zyner Kerkredenen en Onderwyzingen, te schikken en „ te voegen naar de bekwaamheden en bevattingen van 't „ gemeenste soort van Lieden; hoopende, in 't midden van „ deeze zyne bemoeijingen eenmaal zyne Zegenpraal, zyne „ Vreugde en Kroon te zullen vinden, in den laatsten en „ grooten Dag: want *niet veele Wyzen en niet veele Edelen* „ *zyn 'er geroepen tot het Koningkryk der Hemelen.*

„ Daar straalt ook, in zynen gemeenzaamen Omgangk, „ zoo veel Geest, Bevalligheid en Goedheid door, dat de- „ zelve by alle verstandige Lieden van zynen tyd gezocht „ en gewenscht word; maar hy brengt niet te min eene ster- „ ke Wacht van Godsvrucht en Vroomheid met zich, waar „ door de bevallige toon zyner Redeneeringen gemaatigd „ word, zelfs in zyne vrolykste en onbelemmerdste uuren; „ en eer hy de plaats verlaat, zal hy 'er altyd, (zoo het hem „ maar eenigzins mogelyk is) nog een smaak van Hemelsche „ Wysheid in nalaaten. En in zyne Middagmaalen, 't zy „ in welken Gezelschap hy zich ook bevinden mag, laat hy „ altoos den Predikant doorschitteren, maar op zulk eene „ beschaafde en bevallige wyze, dat het gansche Gezelschap „ 'er door bekoord en geene de minste gelegenheid tot vit- „ terye of berisping gegeeven word.

„ Zyne welleevende en beschaavende Kennisfen *raillee-* „ *ren*, somwyl wel eens, met hem over zyn plat en boersch „ preeken, zoo als zy 's Mans duidelyken en klaaren Styl

„ noe-

„ noemen, en zeggen dat hy zich dus met de Boeren zyner
„ Parochie gelyk ftelt. Maar *Ergates* heeft ftoutheid en
„ vrymoedigheid genoeg om den lugtigften befchimper zy-
„ ner Leerwyze toe te voegen: *dat zyne voornaamfte open-*
„ *baare bezigheid en Christelyke pligt beftaat in de zwakke en*
„ *onkundige Lieden, dat is, het gros des Menschdoms te onder-*
„ *richten en kundiger en beter of vroomer te maaken; dat de*
„ *Armen het Euangelie ontvangen moeten; dat de Dagbuurders*
„ *en Arbeidslieden, de Vrouwen en de Kinderen zyner Gemeen-*
„ *te Zielen hebben, die behouden moeten worden; en dat hy hier-*
„ *om het Voorbeeld van zynen Gezegenden Zaligmaaker wil na-*
„ *volgen*, in het Euangelie te verkondigen aan de arme en
„ geringe Lieden, *en dat hy van den* H. Paulus *gaarne leeren*
„ *wil*, *om* allen alles te worden, op dat hy Zielen voor het
„ Ryk van CHRISTUS *gewinnen, en veele Zondaars en Zon-*
„ *daresfen ten Hemel leiden mogt langs den engen weg van boet-*
„ *vaardigheid, zelfverzaakend Geloove en waare heiligmaaking*,
„ zonder welke niemand den Heere zien zal.

Het Gebed des Heeren Matth. VI. 9—13. In VIII. Predikaatzien verklaard en toegepast, door Frederik Adolph Lampe, *in zyn Hoog-Eerwaarde leeven, Hoogleeraar der H. Godtgeleerdheid en Bedienaar van Godts Woord, laatst te Bremen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amfteldam, by* Gerrit de Groot en Zoon. MDCCLXII. *Behalven de Voorreden* 196 *bladzyden in octavo.*

DE Hoog-Eerwaarde *Lampe* verklaart in deeze Leerredenen den inhoud van het Gebed des Heeren, volgens zyne manier van denken, op eene geregelde orde; en ontvouwt zyne gedagten op eene wyze, die ftigting kan geeven den geenen die ze leezen. Hy overweegt, in ieder Leerreden, eerst *den zin der woorden*, die ten onderwerp van befchouwing verftrekken; voorts doet hy in de tweede plaats zien, *welke kragt die woorden hebben, wanneer zy van eenen geloovigen bidder des Nieuwen Teftamentes Gode worden voorgedraagen:* en hier aan hegt hy ten laatften eene ernftige toepasfing, ter beftraffinge van hun die dit gebed, met eene verkeerde Gemoedsgeftalte, bidden; en ter aanmoedi-ginge van hun die met eene kinderlyke eerbied voor Gods aangezigt wandelen.

Des Heeren Wonderweg in het verhoogen van het Volk van Nederland, van het begin der Reformatie, tot aan het sluiten van den Munsterschen Vrede, in het jaar MDCXLVIII. voorgesteld in tien Historische Leerredenen over verscheide Texten, door Theodorus van der Bell, *Bedienaar van het H. Euangelium te Rhynsburg. Te Leyden, by* Abraham Kallewier. MDCCLXIII. *Behalven de Opdragt enz.* 251 *bladzyden in quarto.*

DEeze Leerredenen zyn in 't verklaaren der gebruikte Texten geschikt naar den gewoonen prediktrant; en de Toepassingen behelzen een kort berigt van Nederlands Geschiedenissen geduurende het opgemelde tydbestek, van zodanigen aart als menigwerf in 't licht gegeeven is. Het zyn Predicatien die gevoegelyk geplaatst konnen worden, by dat soort van Historische Leerredenen, die, inzonderheid met en naa 't jaar 1748, over dat onderwerp van de Drukpers gekomen zyn. De Eerwaarde *van der Bell* drukt zich in zyn Historisch Verhaal, ten aanzien van 't voorgevallene geduurende de Remonstrantsche en Contra-remonstrantsche onlusten, wat scherp uit; doch men moet dit, naar 't schynt, eenigermaate toegeeven, 't is of de Geestlykheid van de eene en andere zyde, over dit gedeelte van 's Lands Geschiedenissen, veelal niet wel met de vereischte onpartydigheid en gematigdheid kan schryven.

Brief over zeekere zaken door een vrye Penne, in de hand van Eleonora. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius. MDCCLXII. *Behalven een kort Voorberigt* 23 *bladz. in groot octavo.*

DIt stukje behelst eene ernstige bestraffing der Heeren Boekhandelaaren, die zich ophouden met het doen schryven, drukken of verspreiden van zout- zin- en zedenlooze geschriften, naam en faamroovende blaauwboekjes, pasquillen, onkuische Romans, en verder alle zodanige papieren, die aanleiding geeven tot een ongodsdienstig gedrag. Hier mede gaat gepaard eene trouwhartige vermaaning aan de Schryvers van zulke geschriften, om hunne pennen tot zo heilloos een uiteinde niet te gebruiken; midsgaders aan de Leezers om zich te onthouden van dezelven te leezen tot nadeel hunner zeden. Dit papier berispt eene handelwyze, die alle menschen van eer met het hoogste regt laaken; en 't waare te wenschen, dat de reden hier in byge-

gebragt zo veel invloeds hadden, dat Boekhandelaars, die hunne eigen ſchande openbaar maaken, van deeze verkeerdheid afzagen, of dat ze geen Schryvers vonden, die hun ten dienſte wilden ſtaan, of dat zich geene Leezers voor hunne prullen opdeeden; waar toe de reden in dit geſchrift voorgeſteld van genoegzaam gewigt zyn. De Drukker van dit ſtukje geeft in 't Voorberigt een voorbeeld, dat der navolginge waardig is; indien zulks van alle braave Boekverkoopers nagevolgd werd, zouden die geenen, die zich met het verſpreiden van dergelyke geſchriften bleeven ophouden, zich zelven op eene onderſcheidende wyze brandmerken, als bedervers der goede zeden. Dus naamlyk luidt zyne bekendmaaking.

„ De Drukker van dit Werkje geeft opentlyk te kennen, „ dat hy alle zoodanige geſchriften, 't zy met of zonder „ naam van drukker, die hem, 't zy met eigentlyke of gefingeerde brieven, worden toegezonden, der vergeetelheid zal opofferen, door ze op den ontfangst aanſtonds „ op te pakken, en niet te verkoopen; dog naar bevinding „ van zaken handelen, met zodanige libellen, die braave „ Lieden, 't zy van veel, of weinig aanzien, beleedigen. „ Ten einde men geene vrugteloze moeite meer aanwende, „ in het zenden, en niet verpligt worde te ontfangen, zoodanige dingen, die men elk braaf mensch niet moge vertoonen en aanbieden, zo ſtrekke deeze verklaring tot „ eene genoegzame advertentie.

Traité des Accouchemens &c. Par M. PUZOS, Chirurgien de Paris &c.

Verhandeling van de Verloskunde, vervattende veel gewigtige Waarneemingen in de beoefening van deze konſt enz. Door den Heer PUZOS Heelmeester in Parys, en Lid van de Koninglyke Akademie der Heelkonst. *Verbeeterd en uitgegeeven, door* MORISOT DESLANDES, Med. Doctor in Parys, *te* Parys 1759.

Tweede Berigt.

WY hebben in een voorgaand Berigt (*) een algemeen begrip gegeeven van het werk van den Heer PUZOS. Wy kunnen de Verhandeling niet bekorten, om dat alles te zeer aan

(*) Zie de *Letteroef.* Deel II. bladz. 960.

aan malkander hangt, en door ſcheiding niet verſtaanbaar gemaakt kan worden. Hierom zullen wy onze Leezers eenige gewigtige ſtukken uit het zelve voorhouden, welken voor hen die geen andere dan onze vaderlandſche taale kundig zyn, van dienst zullen konnen wezen; en anderen doen zien, hoe dergelyke en andere zaaken in het werk van den Heer PUZOS verhandeld worden, en van welk een gebruik het zelve kan zyn, als men het geheel doorleeze. Wy verkiezen eerst eenig verſlag te doen van de bewegingen der Baarmoeder, in zich te verwyden en ſamen te trekken; zynde het tweede Lid van het tweede Hoofdſtuk van de eigenlyke Verhandeling der Verloskunde. Dat de Baarmoeder te gelyk met den aanwas van de Vrugt gelykredig ruimer en grooter wordt is een bekende waarheid, ſchoon de wyze hoe dit geſchiedt, niet gemaklyk te verklaaren zy. Dat het Ey, of de Vrugt in zyne vliezen beſloten door drukking tegen de wanden van de Baarmoeder, hier van oorzaak zou zyn, is niet te begrypen voor iemant, die de tederheid van een eerſt bevrugt Ey en de geſteldheid van het lichaam der Baarmoeder in aanmerking neemt. Het koomt 'er ook in de Verloskunde niet op aan, of wy dit weeten te verklaaren, de ondervinding doet ons zien dat het geſchiede.

Men is langen tyd in 't verſtand geweest dat het kind de eerſte beweegoorzaak ware van de werking der Verloſſing. Maar wanneer men aanmerkt, dat Vrouwen van doode kinderen, op, of byna op den tyd kraamen, zo wel als van leevenden; dat dezen, zo wel als genen, vlaagen en tusſchenpozingen van vlaagen krygen; en, zelfs by de doode kinderen de Wateren niet eerder breeken dan op het laatſte van den arbeid, gelyk by leevenden, moet men erkennen, dat het kind geenzins de oorzaak zy van zynen uitgang uit de Baarmoeder. En men kan de uitdryving van het zelve op een andere wyze, uit het maakſel van de Baarmoeder verklaaren.

MAURICEAU is de eerſte geweest die gezegd heeft, dat de vrouwen verlost worden, wanneer de Baarmoeder niet meer kunnende rekken, kracht doe om het kind uit haare holligheid uit te dryven. Dit gevoelen, hoe waaragtig, hadt verklaaring noodig, op welk eene wyze zulks geſchiede, eer het in 't algemeen aangenomen wierdt.

Men moet aanmerken, dat de gemaklykheid waar mede zich de Baarmoeder laat uitrekken, haare paalen heeft, tot zekeren trap en niet verder gaat, en berſten zou, ten ware de natuur, wanneer zy op haar hoogst gekomen is, eene opening aan de benedenſte plaatſe bezorgde. De

De gedaante van de Baarmoeder, op den laatsten tyd der zwangerheid, en haare ongemeene uitzetting, veranderen ongevoelig de gedaante van deze opening; zy is dan niet meer een langwerpige spleet, waar op het kind gedraagen wordt; maar eene ronde opening, welke een ledige plaatse maakt, onbekwaam om het kind te ondersteunen: het zakt derhalve, en spant, bygevolg, de Baarmoeder minder omtrent den bodem.

De Baarmoeder eenige verligting bekoomen hebbende, (het is de Heer PUZOS, wien wy gestadig doen spreeken) om dat ze minder uitgespannen is, trekt zich in naar maate zy ruimte gewonnen heeft. Zy perst de vliezen, de wateren en het kind naar den mond, de eenige plaats van de Baarmoeder welke de minste tegenstand biedt; en dit is oorzaak van de eerste weën. En gelyk de Baarmoeder gestadige poogingen doet van samentrekking, zo dra maar eenige ruimte in dezelve haar toelaat zich in te trekken, geeft het ledige, 't welk gestadig omtrent haaren bodem gemaakt wordt, door de meerdere opening van den mond, nieuwe middelen aan de vleeschige vezelen van den bodem, en de zydelyke deelen, om te werken op de lichaamen, welken zy ingesloten houden, en dezelven te dringen naar de plaatse welke minst tegenstaat. Dit vervolg van samentrekkingen, 't welk niet lang zou konnen duuren, ten ware de vleeschvezelen een soort van noodige rust maakten, voor alle de deelen, welken in werking zyn, veroorzaakt de koomende en afgaande weën, welken zich door gekerm en tusschengemengde bedaardheid doen blyken. Maar de rust welke de deelen neemen, verre van hier door te verliezen de vrucht van zo veel arbeid, in het verlaaten van de ruimte welke zy gewonnen hebben, verschaft dezelven, in tegendeel, nieuwe krachten, om met meerder geweld te werken, op het gene nog tegenstand biedt, en de vlaagen te versterken. Ook begint men nu reeds de vliezen, door het water uitgespannen, by den mond van de Baarmoeder, waar ze zich vertoonen, te voelen, als een Breuk dwers door de ringen; en de wee bedaarende, is het gemaklyk te bekennen, in welke gestalte zich het kind aanbiedt. Zo de mond van de Baarmoeder in het begin van den arbeid veel tegenstand biedt; men ziet haar op het eind meegeeven met gemaklykheid; en geen wonder als men bedenkt, dat zy van alle kanten aangevallen wordt: van de eene, heeft het gewigt van het water en het kind, welken haar doorgedrongen zyn, haar kring doen verwyden naar gelang van derzel-

ver omtrek; van de andere zullen de werkingen van de Baarmoeder, welke in haaren bodem zo veel veld gewonnen, als haare mond verlooren heeft, een gestadigen aandrang op hem maakende, nu meer ruimte maaken voor het kind, in een half uur, dan te voren in twee uuren. Dit werktuiglyke koomt volmaakt overeen met de waarneemingen van de oefenaars der Verloskunde. Zy merken altyd, dat 'er meer tyd en meer weën nodig zyn, om den mond van de Baarmoeder te openen, ter wydte omtrent van een fransche Kroon, dan tot de verwyding van hier af, tot viermaal zo veel opening. En dit heeft menigen bedrogen, die by gebrek van ondervinding, of andere bezigheden hebbende, zich inbeeldden tyds genoeg te hebben, om ergens anders te gaan, wyl zy zo weinig vordering zagen; maar by hun wederkoomen alles geeindigd vonden. Naar maate de arbeid op het laatst schielyker voortga, zyn ook de weën sterker; en de vrouwen zyn op dezen tyd in een groote hitte en sterke beweging van het bloed; zy hebben trillingen en beevingen zonder koud te zyn, van wegen de onregelmaatigheid van den loop der geesten door de zenuwen; en braaken uit alles wat zy inneemen, door de schuddingen van deze zelfde onregelmaatigheid. De pynen in de dyen en beenen laaten zich gemaklyk verklaaren, door de spanning en trekking van de banden der Baarmoeder, welken zich in deeze deelen verspreiden.

Van het onderslaan zegt de Schryver, wil men, ten allen tyde, gebruik maaken, om met zekerheid te kunnen oordeelen, of een vrouw zwanger zy dan niet. De mond van de Baarmoeder is, volgens het voorgeeven van zodanige Schryvers, in een bezwangerde vrouw, vast gesloten; haare hals is korter en dikker, en meer naar den Endeldarm gekeerd dan naar de blaaze. Dit alles kan gemaklyk door het onderslaan gevoeld worden. Maar de Heer Puzos ontkent, dat hier uit een gegrond oordeel aangaande de zwangerheid kan opgemaakt worden. Niets is meer verandering onderworpen dan de gedaante, sluiting en ligging van den hals van de Baarmoeder. Men vindt vrouwen, die zonder zwanger te zyn, den hals van de Baarmoeder dik en kort hebben; by anderen is hy zeer langwerpig: by dezen zeer gesloten, by genen bykans altyd eenigzins open. En ten opzichte van de strekking, somtyds meer naar voren, somtyds naar achteren of naar de zyden. Hier uit is licht op te maaken, dat het gestelde niet in staat is, om eenige zeekerheid aangaande de zwangerheid te geeven. Het onderslaan

zo

zo als men het verrigt heeft tot op myn tyd toe, zegt de Schryver, niet voldoende, moet men het volgens een andere wyze te werk stellen, wanneer men 'er volkomelyk op kan vertrouwen.

Om door het onderslaan te weeten of een vrouw zwanger zy, moet zy reeds drie maanden, ten minste, twee en een halve maand gevorderd zyn. In dezen tyd kan de Baarmoeder reeds zo vergroot zyn, dat men haar op den buik kan voelen, en van andere rondomleggende deelen onderscheiden; 't welk niet geschieden kan als de vrouw niet zwanger is, wyl de Baarmoeder dan in het Bekken gelegen onder de Schaambeenderen verholen is. Maar in den tyd van drie maanden wordt zy twee of driemaal zo groot, en begint uit het Bekken op te ryzen, tot twee of drie vingeren breedte boven de Schaambeenderen. Dan is het mooglyk haar te raaken, met de eene hand op den buik van de vrouw te leggen, en één of meer vingeren van de andere in de Scheede in te voeren.

Het onderslaan geschiedt best des morgens als de persoone nugter is; en men laat wel vooraf een Klisteer zetten, om de dikke darmen van verharde stoffen te ontlasten, welken hier dikwils opgegaard zyn, en in het onderslaan kunnen bedriegen. De Heelmeester of Vroedvrouw de wysvinger van eene der handen, met wat Pomade of iet anders besmeerd hebbende, en de vrouw te bed gelegd zynde, voert zyne hand tusschen de kniën en dyen, welken hy heeft doen opligten, en brengt den vinger in de Scheede, tot aan den mond van de Baarmoeder. De vinger moet met zagtheid in de Scheede ingevoerd worden, om niets te kwetzen. Ook moet de vinger niet in een rechte lyn ingebragt worden van de opening der Scheede, tot aan den mond van de Baarmoeder; maar wat naar den Endeldarm, om dat de mond van de Baarmoeder meestentyds daar gelegen is. Terwyl de Heelmeester zynen vinger houdt tegen den mond van de Baarmoeder, legt hy het vlak van zyn andere hand op den buik, waar de Baarmoeder zich moet bevinden. Indien hy hier voelt een rond lichaam, 't welk gemaklyk zakt en wederopryst, wanneer hy het meer of min drukt, als dit zelfde lichaam, zagtelyk by zynen bodem van boven naar beneden gedrukt wordende zich doet gevoelen van den vinger, welke tegen den mond van de Baarmoeder geplaatst is, en zich van de eene naar de andere hand laat toekaatsen, twyfelt hy niet of het is de Baarmoeder, en hy is verzeekerd, dat 'er iet in dezelve besloten is. Want hy weet, dat dit

deel, buiten den ſtaat van zwangerheid, of eenige ziekte, onder de Schaambeenderen verborgen is.

Het onderſlaan, op deze wyze te werk geſteld, ſlaagt evenwel, zegt de Heer PUZOS, gelukkiger in magere perſoonen, zelfs wat vroeger dan de bepaalde tyd; dan in zulken die zeer vet zyn. De opſpanning van den buik door het vet, de dikte van de huid met het ondergelegen vetvlies, de zwelling van alle de deelen van den onderbuik, door de lyvigheid, verduisteren de Baarmoeder, en maaken dat ze door de hand op den buik niet kan gevoeld worden. Men moet by de zulken dan nog eene maand wagten, eer men dit onderzoek doe: de Baarmoeder meer naar den navel opgereezen zynde, laat zich gemaklyker voelen. Na dezen tyd groeit de Baarmoeder zo merklyk aan, dat het onderſlaan niet meer nodig zy om zich van de zwangerheid te verzeekeren: een hand op de buik gelegd is genoeg; de bewegingen van het kind laaten voor de moeder of Vroedvrouw geene twyffeling meer over.

Van het kind by één been af te haalen, by gelegenheid dat een kind by de voeten moet afgehaald worden in een moeilyke Baaring, welke door een zwaare bloedvloeijing veroorzaakt wordt, ſpreekt de Heer PUZOS op deeze wyze. Men moet de beide beenen vatten, zo het mooglyk is; zo niet, moet men zich vergenoegen met het eerſte, welk zich voordoet, en het zelve naar zich haalen tot buiten de Baarmoeder en de Scheede, en vervolgens een drooge doek om het zelve gedaan hebbende, trekken tot dat men het dikke van de billen van het kind voele naderen. Tot hier aan toe gevorderd zynde, bedient zich de Vroedmeester van de twee vingeren van zyn vrye hand, om dezelven te brengen in de liesch van de dye, welke omgebogen is op den buik van het kind, terwyl hy, met de andere hand, het uitgebragte been vasthoudt, om ze dan te gelyk te doen werken, en met zagtheid de billen van het kind te brengen tot aan de Lippen der Schaamdeelen. Hier maakt hy dat het kind een halve keer doe, naar de zyde, waar naar toe het gemaklykst ſchynt te willen draaijen, op dat de buik en het aangezicht naar om laag gelegen zyn; waar na het verder moet afgehaald worden, tot dat het geheel buiten gekoomen zy. Wanneer het kind niet genoeg vordert als het tot aan de Schouders genaderd is, moet men de armen, den een voor den anderen na vry maaken, de ſlinker hand zetten op de twee ſchouders, en den nek van de ſchouders doen afwyken, terwyl de andere hand de beenen, met een doek om-

omwonden, naar zich trekt, eenige ligte schuddingen naar de slinker en regter zyde maakende, waar door, gemeenlyk, de moeilykste verlossingen volbragt worden; althans, zo het kind geen gebrek van gestalte heeft, waar door zulks belet wordt. —— Men zou ligt denken, zegt de Schryver, dat men alleenlyk één been uit de Baarmoeder naar zich trekkende, het werk der Verlossing zal belemmeren, of de dikte van de billen hier door te veel vergrooten; en derhalve beeter, zich van het eerste been te verzeekeren, en het ander te zoeken. En dit is de oude wyze van doen, welke men verworpen heeft, om twee redenen: voor eerst, om dat men de Vrouw wederom op nieuw pyn, en de Baarmoeder geweld moet aandoen; ten andere, om dat de ondervinding geleerd heeft, dat het kind altyd valt op de trekkingen welken men doet op één been alleen; en dat de dye en het been, welken binnen zyn gebleeven, in plaatse van beletsel te maaken, van eenig nut zyn om de verlossing te doen gelukken, voor zo veel ze de dikte van de billen en lendenen grooter maakende, medewerken tot verwyding van den mond der Baarmoeder en de Scheede, waar door het hoofd te gemaklyker en met minder gevaar geboren wordt. Men is deze uitmuntende wyze van behandeling verschuldigd aan den Heer CLEMENT. Zy is van veel dienst by verlossingen van het eerste kind, om dat de deelen, welken het kind moet doorgaan, in hun volle kracht, en niet genoeg gerekt zynde, zich zeer ligt om den hals van het kind samentrekken, en het hoofd binnen houden; waar door het kind gevaar loopt van te sterven, of zo met de trekking aan beide beenen voortgevaaren worde, dat het lichaam buiten koome, en het hoofd achterblyve.

Wy kunnen onze Lezers, by deze gelegenheid, berigten dat men dit Werk van den Heer PUZOS, in 't Neerduitsch vertaald, begint uit te geven, waar van reeds een eerste Stuk het licht ziet. Behalve de menigvuldige Spel- en Taalfouten, welken men kan over 't hoofd zien, is de styl van deze Vertaling niet klaar, maar duister en verwerd; 't welk in een Werk, als dit, zeer hadt behooren vermyd te worden. Ook hadt de Vertaaler de moeite, en de Drukker de kosten konnen sparen, van de langwylige Redenvoering van den Heer MORISOT, *waar in aangetoond wordt, dat een ervaren Geneesheer, de Heelkonst verstaat enz.*, als eeniglyk gekant tegen de Jaloezy van de Chirurgyns in Parys, op de Doctoren, by het Werk te voegen; alzo by 't gemis hier van voor onze Nederlandsche Vroedmeesters, niets zou zyn ver-

verloren geworden. De Heer TRUNTZA ſchynt gedagt te hebben, dat onze Nederlanders hunne Moedertaale zeer gebreklyk verſtaan, wyl hy zo veel Latynſche woorden, waar van de Neerduitſche geen de minſte duisterheid hebben, in den text, tusſchen () heeft ingevoegd, 't welk onder het lezen zeer onaangenaam is, en verdriet veroorzaakt.

Waarneemingen wegens de Geneezing van twee verzwooren Kreeftgezwellen, door 't gebruik van de Cicuta *of Dolle Kervel, de eene in 't Aangezicht, en de andere in de Borst: door den Heer* de Cotes, de Zoon, Heelmeester *te* Meru *in* Beauvaiſis. *Om derzelver merkwaardigheid uit het Fransch vertaald, door* J. van Woenſel, Med. Doctor, Lid der Keizerſyke Akademie, en van de Hollandſche Maatſchappy der Wetenſchappen, te Haarlem. *Te Haarlem, by* J. Bosch. 1762. 19 *bladz. in groot Octavo.*

MEn heeft reeds meer dergelyke berigten, van de uitwerking der *Cicuta*, van elders gekregen. Jammer is het, dat het gene men van naby hoort, of zelf beproeft, met zodanige berigten, van verre ingekomen, zo weinig overeenkomt. Men zal best doen, deze opgegeven-gevallen in hunne waarde te laten, en te wagten, wat de ondervindingen door onze bekenden, of door ons zelven, bevestigen of wraken.

Naauwkeurige en natuurlyke Beſchryving van de ſtad Aleppo, *en van derzelver Ommelanden, door* A. Rusſel, Artz en Lid van het Edl. Koninglyke Genootſchap te Londen. *Uit het Engelsch vertaald door* Mr. L. T. Gronovius, Lid der Edl. Bazelſe en Haarlemſe Genootſchappen. *Met Printverbeeldingen opgehelderd.*

Tweede Berigt (*).

VOlgens gedaane belofte, aan het einde van ons eerſte Berigt van dit Werk van den Heer RUSSEL, moeten wy nu eenig verſlag doen van de Volkziekten in Aleppo, en voor-

(*) Zie het eerſte, *Vaderl. Letteroef.* in dit zelfde Deel, bladz. 169.

voornamelyk van de Pest, welke gerekend wordt, om de tien jaaren, iet min of meer, hier te regeeren. Vooraf maakt de Schryver eenige aanmerkingen over het Weêr, in 't algemeen. Het verschil van het Weêr is te Aleppo, het eene jaar door het ander gering; en van het verschil der Saisoenen hebben wy reeds in ons eerste Berigt eenig gewag gemaakt. De Waarnemingen beginnen met het jaar 1742 en eindigen met het jaar 1753. Wy zullen het hoogste en laagste van de Thermometer; (volgens de Schaal van Fahrenheit) en Barometer van alle de maanden door het jaar opgeeven, wyl het overige van het Weêr in de Aanmerkingen over de Saisoenen, in ons eerste Berigt eenigzins is vervat.

In *January* was het hoogste van de Thermometer 57 gr. het laagste 34. Het hoogste van de Barometer 29: 3. en het laagste 28: 6. In *February* het hoogste van de Thermometer 55. het laagste 40. Het hoogste van de Barometer 29: 3. het laagste 28: 4. In *Maart* het hoogste van de Thermometer 67. het laagste 44. Het hoogste van de Barometer 29: 0. het laagste 28: 6. In *April* het hoogste van de Thermometer 82. het laagste 51. Het hoogste van de Barometer 29: 1. het laagste 28: 5. In *Mey* het hoogste van de Thermometer 92. het laagste 67. Het hoogste van de Barometer 29: 0. het laagste 28: 6. In *Juny* het hoogste van de Thermometer 96. het laagste 76. Het hoogste van de Barometer 29: 0. het laagste 28: 5. In *July* het hoogste van de Thermometer 101. het laagste 77. Het hoogste van de Barometer 28: 9. het laagste 28: 5. In *Augustus* het hoogste van de Thermometer 97. het laagste 74. Het hoogste van de Barometer 29: 0. het laagste 28: 4. In *September* het hoogste van de Thermometer 92. het laagste 62. Het hoogste van de Barometer 29: 0. het laagste 28: 6. In *Oktober* het hoogste van de Thermometer 84. het laagste 51. Het hoogste van de Barometer 29: 0. het laagste 28: 6. In *November* het hoogste van de Thermometer 65. het laagste 44. Het hoogste van de Barometer 29: 1. het laagste 28: 4. In *December* het hoogste van de Thermometer 55. het laagste 40. Het hoogste van de Barometer 29: 1. het laagste 28: 4.

In het tweede Hoofdstuk van dit tweede Deel, geeft de Schryver algemeene Waarnemingen van het Weêr, van het jaar 1742 tot 1747, en van de jaaren 1752 en 1753, jaar voor jaar; en in het derde handelt hy van de Volk-ziekten, in dezelfde jaaren, door hem waargenomen. Hier in konnen

nen wy den Schryver niet volgen, om dat 'er, zonder verminking niets kan afgelaaten worden. Deze Waarnemingen zyn waardig om van Geneeskundigen geleezen te worden; men vindt 'er echter geen gront verschil in, tusschen de Volk-ziekten, in Aleppo, en welken in ons land, voornaamlyk, by heete zomers, gezien worden. Wy haasten ons tot de beschryving van de akeligste aller Ziekten, waar mede het menschdom bezogt wordt, de Pest namelyk.

In de eerste Afdeeling van het vierde Hoofdstuk wordt over de Pest, in 't algemeen, gesproken. De Inwooners houden zich verzekerd, dat de Pest noit anders dan uit eene der naburige steden; waar zy zich eerst geopenbaard heeft, naar Aleppo overkome. Gedurende den Winter is de Pest doorgaans gematigd, met het naderen van het Voorjaar wordt dezelve heviger, en in *Juny* woedt zy het allersterkst. In *July* vermindert dezelve, en in *Augustus* verdwynt ze zeker; zo dat in de maanden *September* of *Oktober* noit iemant van dezelve wordt aangetast. Dit bevestigt de Schryver met eige ondervinding in een Pest, welke drie jaaren achtereen woedde. Zwaare hitte schynt den voortgang van de Pest geenzins te begunstigen, maar eer te verzwakken. Die deze Kwaal eens gehad heeft, is voor een tweeden aanval geenzins bevryd. De Schryver heeft 'er gekend, die dezelve twee of meermaalen hadden uitgestaan; zonder 'er echter bytevoegen of zulks dikwils dan zeldzaam gebeure.

In de tweede Afdeeling van het gemelde Hoofdstuk wordt gehandeld van de Pest, zo als dezelve zich in Aleppo, in de jaaren 1742, 1743 en 1744 vertoonde. De toevallen van de Pest, zegt de Heer RUSSEL, zyn naauwlyks, in alle opzichten, by twee persoonen, dezelfde; ja zelfs verschillen zy veel, binnen het verloop van een uur tyds, in een en denzelfden persoon. Dikwils begint deze Ziekte op een zeer vleijende wyze, doch rukt den Lyder, binnen weinige uuren, uit het leven.

Gemeenlyk begint de Pest-ziekte met eene Koudheid of Huivering, gepaard met Koorts, Braaking van galagtige stoffe, welke zeer naar Look ruikt, kwaade smaak in den mond, Pyn in de rug, lendenen en het hoofd, Duizeling, schielyk verval van krachten, Benaauwheid omtrent het kuiltje van de maag, en steekende Pyn, in de Oor-Oksel en Lieseklieren. De Koorts en Hitte vermeerderen en verminderen ongestadig. Het Aangezicht wordt dikwils van bloozend rood, loodverwig van kleur. De oogen verliezen aan-

tonds

ftonds hun gewoone glans, en worden als met flyk bezwalkt. De Puls verfchilt in het begin weinig van den natuurlyken ftaat; en verandert zeer dikwils in kracht en fnelheid. De Pyn in de voorgemelde Klieren was verzeld of werdt gevolgd van diepe en harde gezwellen. Na dezen eerften aanval kwam den volgenden avond een zwaare verheffing van alle de toevallen, met Ylhoofdigheid, welken in den morgenftond eenigzins verminderden. De Pestbuilen vermeerderden fomtyds fchielyk; ook namen zy wel wederom af. Ook kregen de Lyders wel een pynlyke Puist, als een kwaadaartige famengeloope Pok, op alle deelen van het lichaam. Na verloop van nog eenigen tyd kwamen hier by Pees-huppelingen (*); en de aanvallen der Ziekte werden doorgaans zwaarer. De Lyder werdt Slaapzugtig, en hadt een moeilyke en afgebroke Ademhaling. De Pestbuilen verminderden nu niet zelden, maar verdweenen meest altoos, en derzelver kring werdt van loodkleurig zwart, en vertoonde een roof, door een brandmiddel veroorzaakt.

Veelen op deze wyze aangetast ftierven op den derden dag. Anderen werden door het ontftaan van een fterke zweeting behouden, op den vyfden, zevenden, en nog wel op den elfden dag. En fchoon de Zweeting niet allen van den dood redde, verminderde zy echter, doorgaans de toevallen der Ziekte; en ten tweeden maale, op den vyfden dag ontftaande, verftrekte zy, gemeenlyk, tot redding van den Lyder.

Geduurende den loop der Ziekte was de Tong, by fommigen, tamelyk vogtig; by anderen in het eerst wit, geel of zwart. Sommige Lyders hadden geen Dorst, anderen waren zeer dorftig. By de meesten hielt het Braaken op kort na de aankomst der Ziekte, ten zy ze hunne Maag met te veel vogt overladen hadden. Op de Pis was geen ftaat te maken, en was zeer ongelyk, wat hooger van kleur, doorgaans, dan van een gezond mensch, en zonder grondzetfel. Sommigen hadden natuurlyken Afgang; anderen waren hardlyvig; anderen kregen Loop. Eenige weinigen kregen Bloedftortingen uit den Neus, of *Uterus*. Dezen na den tweeden dag komende, volgde 'er ras een overvloedige Zweeting op, welke meestentyds eene fcheiding maakte; zynde dit eene omftandigheid, volgens het zeggen van den Schryver, verfchillende van het gene doorgaans gebeurt in de Pest, op andere plaatfen.

Schoon

(*) *Subfultus Tendinum.*

Schoon de Pest-builen gemeenlyk, na of met het aankomen der Ziekte ontstaan, werden 'er, in het jaar 1744, sommigen van aangegreepen, twee of drie dagen, voor dat zy eenige andere toevallen van de Pest bemerkten. De Pestbuilen komen zelden tot rypheid, dan na dat een scheidingmakend Zweet de Koorts heeft doen afloopen; schoon zy hier op ook wel verdwynen. De Rypwording geschiedt zelden voor den tienden, twaalfden of vyftienden dag. Uit de Puisten van gestorvenen vloeide bloedige etter; en het getal der Zieken was gering, by welken deze Puisten met wel gekookte Etter opgevuld waren. Dezen droogden, na een zekeren tyd, op; en vielen af, gelyk onderscheidene Kinderpokken. En dewyl alle Zieken, by welken deze uitbraken, herstelden, werden zy als een gunstig toeval aangemerkt.

Nademaal de Pest dit Landschap zo dikwils bezogt heeft, zou men denken, dat onder de Inboorlingen eenige waarnemingen berusten, op welk eene wyze de Zieken best behandeld en ter genezinge gebragt kunnen worden. Maar niets 't welk hier naar gelykt. De Turken stellen, in 't algemeen, weinig vertrouwen op Geneesmiddelen, en de *Doctoren* onder de Kristenen en Jooden zyn niet zeer gereed om besmette persoonen te bezoeken, uit vreeze van zelven door de besmetting aangedaan te zullen worden.

Een ruime Aderlating, op den tyd als de Pest-ziekte eerst aankomt, meent de Schryver van groot nut te wezen; doch na den eersten dag gevaarlyk (*). Het zelfde oordeelt hy aangaande eene Braaking; zagt Buikopenend middel of een Klisteer. De natuurlyke scheiding der Ziekte kwam altoos met eene Zweeting, en als men deze ontlasting, door de konst konde doen voortkomen, was ze insgelyks van nut. De middelen hier toe gebruikt, waren de *Contrajerva*, *Valeriana sylvestris*, *Crocus Anglicanus*; en het *Pulvis Contrajervæ compositus Pharmaciæ Edinburgensis*, de *Theriaak* van *Androm* of *Dioscorides*. De Pynstillende middelen hielpen ook grootlyks

(*) Men mag misschien hier uit wel besluiten datze geen goed doe, schoon niet zo veel kwaad als op de volgende dagen. DIEMERBROEK, die de Pest heeft waargenomen met zo weinig beschroomdheid als oit iemand voor of na hem gedaan heeft, betuigt dat hy de Latingen schadelyk hebbe bevonden; en zo het op de oudheid aankwam, men zou dit met het getuigenisse van HIPPOCRATES en GALENUS konnen staven.

lyks de andere Geneesmiddelen in derzelver Werkingen; doch de *Syrupus Diacodii* scheen beter met de Ziekte overeen te stemmen dan het *Opium*. De Drank voor den dorst werdt met wat *Spiritus Vitrioli* en Syroop van Violen aangenaam gemaakt. Men zal in deze beschryving niet veele byzonderheden, aangaande de omstandigheden en aart van de Pest of derzelver geneezing vinden; welken door anderen niet reeds beschreven zyn (*). De schroom van besmet te zullen worden, waar van de Heer RUSSEL ook niet is vry geweest, belet de Waarnemingen zelf, van naby en met genoegzaame oplettendheid en geduld te maken. Doch misschien is het, met alle mooglyke menschelyke oplettendheid, niet mooglyk de natuur van deze Ziekte, of een zeker Geneesmiddel voor dezelve te ontdekken.

De derde Afdeeling van het vierde Hoofdstuk vervat de manieren, welken de Europeaanen gebruiken, om zich tegen de Pest-ziekte te beveiligen. Op tweederleie wyze tragten zich de Europeanen tegen de Pest te behoeden. De eerste is de stad te verlaten en zich naar een onbesmette plaatse te begeven; de tweede, zich binnen hunne huizen op te sluiten, en allen ommegang met menschen of goederen, welken de besmetting zouden konnen overdraagen, te vermyden. En, om dat het eerste veelen niet zeer gelegen komt, bedient men zich meest van het laatste. Wanneer dit op de rechte wyze volbragt wordt, heeft men bevonden, dat iemant, zonder gevaar, midden in een stad zyn verblyf kan houden, waar de Pest met de grootste hevigheid woedt. En dit voorbeeld wordt van alle Kristenen en Jooden, die het maar konnen bybrengen, gevolgd.

Wanneer het getal der besmettelingen niet zeer groot is, gelyk in den Winter doorgaans, vergenoegen zich de Europeanen met het gebruik der volgende voorzorgen. 1. Dat zy met den Landaard geen meer gemeenschap houden, dan zy noodzaaklyk, wegens hunne bezigheden verpligt zyn te doen. 2. Hunne Bedienden, zo veel mooglyk, in huis te houden. 3. Geen algemeene Barbier te gebruiken, zo zulks vermyd kan worden. 4. Zorgvuldig te vernemen naar de gezondheid van die hun linnen-goed wasschen; zoekende daar toe zulke lieden uit, die dit voor den Landaard niet verrigten. Dit alles belet echter niet, dat zy malkanderen be-

(*) Men leze de Brieven van Dr. MACKENZIE uit Constantinopolen; *Philosoph. Transact.* Vol. XLVII. pag. 384 enz.

bezoeken, en hunne gewoone vermaken buiten op het Land waarnemen.

Maar de Pest-ziekte in 't voorjaar merklyk toenemende, sluit men zich op, om tot *July* binnen 's huis te blyven. En gezelligheids halve, verdeelen zy zich in kleine partyen, en sluiten zich op in huizen, welken de ruimste en gemaklykste zyn; en men maakt tot de gezegde maand toe, voorraad in huis te hebben. Want als de deuren eens toegesloten zyn, wordt 'er niets meer doorgelaten, dan brieven, en het gene noodzaaklyk is voor de tafel, en zulks nog met voorzorgen welken terstond genoemd zullen worden. De katten worden, in een besmetlyke tyd, als gevaarlyke dieren aangemerkt, en worden hierom van de Europeanen in huis gehouden, of aan deze of gene van hunne Bedienden, in een afgelegen hoek van de Stad, te bewaren gegeven.

De deuren dan, wegens de toeneming van de Pest gesloten zynde, worden, tot meerdere gerustheid, verzegeld; gelyk ook vensters waar door de dienstboden van buiten iet zouden konnen ontfangen. En een kleine opening, welke in de deur gehakt is, om het water, welk binnens huis is gebruikt, te laten wegloopen, is met een slot voorzien, zo dat deze zelfs noit open staat; en als de *Sacka* of waterhaaler komt, past 'er doorgaans een van de Europeanen op. Een venster in een der bovenvertrekken wordt onverzegeld gelaten, om dat men de nodige voorraad hier door bekomen moet. De nodige toestel voor dit venster bestaat. 1. In een touw, waar aan een yzere ketting, eenige voeten lang, en met een haak van onderen voorzien is, komende tot op twee of drie voeten na op den grond. 2. Aan de haak der ketting hangt men een yzeren of koperen emmer, welke men nederlaat, om het een of ander van een persoon, die hier toe gehuurd is, en alle dagen staat te wagten om de nodige voorraad te bezorgen, boodschappen te doen enz. van onderen op te haalen. 3. Men maakt te hebben een menigte Azyn. 4. Een emmer met water. 5. Een lang riet aan het eene einde gespleten, om brieven te ontfangen, en zwavel, om 'er dezelve mede te berooken. 6. Als ook een tang, om de voorraad uit den emmer te nemen.

Vleesch en gevogelte (welk laatste wel geplukt dient te zyn) als ook alle dingen, welken het lyden kunnen, doopt men in water, met een klein gedeelte azyn vermengd, en worden eenigen tyd opgehangen, eer men dezelven aanraakt. Brood, 't welk niets dergelyks verdragen kan, legt men,

men, eenige uuren, onbefloten neder, voor dat men het behandele. Brieven en andere papieren befprengt men met azyn, en berookt ze met zwavel.

In het begin valt zulk eene opfluiting of gevangenis verdrietig, doch de gewoonte verzagt dit door den tyd; en het by malkander zynde gezelfchap begint te denken om zich te vermaken. Zy doen in den avondftond eene wandeling boven op het dak, (de daken van de huizen zyn hier plat) waar op zy, wyl veele huizen der Europeanen maar een weinig van elkander ftaan, fommigen van hunne vrienden kunnen zien; fchoon ze te wyd vaneen zyn, om iet geheims te verrigten.

De Ziekte verminderende verlangt elk, om wederom uit te gaan; en dit verlangen is dikwils oorzaak, dat zy zich te vroeg uit en in gevaar begeven.

Gedurende de voorgemelde opfluiting wordt de Koophandel wel grootlyks geftuit; alle koopplaatfen ftaan echter open, en zyn vol met voorraad en andere zaken zo wel voorzien als op eenige andere tyden. De ftraaten zelfs, fchoon niet zo vol gedrang, zyn nogtans altyd redelyk vol volk. Het gros der Turken bezoekt de Zieken, en vergezellen de Lykftatiën als op andere tyden. Ook ontbreeken by de Kristenen en Jooden geene vrienden en dienstboden, om het nodige aan de Zieken te volbrengen, als of het een tyd zonder befmetting ware.

In het vyfde en laatfte Hoofdftuk handelt de Schryver van een zeker uitflag op de huid, het Aleppiefch Zeer genoemd. Doch wy oordeelen het niet der moeite waardig ons hier mede op te houden; en den Lezer met dit uitvoerig Bĕrigt aangaande de Pest-ziekte te zullen voldaan hebben.

Proefkundige Befchouwingen van den Aard, Hoedanigheid en Sterkte van het Timmerhout. Door Cornelis Johannes Krayenhof, *Lieutenant en ordinaris Ingenieur ten dienfte der Vereenigde Nederlanden. In 's Gravenhage by* Johannes Gaillard MDCCLXII. *in groot octavo* 86 *bladzyden.*

Dit beknopte tractaat behelst verfcheidene leezenswaardige aanmerkingen, die eene nadere overweeging en verdere proefneemingen verdienen. Het ftrekt om te toonen, *dat men door goede behandeling het* Timmerhout, *zoo voor Schepen, Krygs- en borgerlyke gebouwen, als voor Magazyns en Artillery goederen, beter, fterker, en beftendiger maken*

 kan.

kan. —— De Heer *Kraijenhof* vangt dit zyn geschrift aan, met eene korte behandeling over de kennis van 't hout in 't algemeen; om te doen zien hoedanig Hout men te verkiezen heeft, welken de voornaamste gebreken zyn, en op wat manier men dezelve kan ontdekken. Hier op gaat hy over om, (den gewoonen tyd der vellinge in de maanden *December*, *Jannuary* en *February* bepaald, en de gebruikelyke voorzorg aangeduid hebbende,) een berigt te geeven, van de wyze hoe men, voor het vellen, het Timmerhout met nut en voordeel kan toebereiden.

Men heeft naamlyk de stammen der Boomen, omtrent de maand *May*, geheel van hunne schors te beroven, en dezelven zoo te laaten staan tot den volgenden winter, of wel een jaar twee a drie, tot dat ze, dus ontbloot zynde, uitgewaassemd hebbende, droog genoeg ten gebruike geworden zyn. Door deze behandeling wordt het Hout niet alleen *harder*, *sterker*, *vaster* en *zwaarder*, maar ook *tajer*, en 't *Spint* van zulk geschilt en gedroogd hout is veel sterker dat het *Hart* van 't hout, dat in den bast afgehouwen, en naar gewoonte hehandeld is: ook kan dit hout terstondt verwerkt worden, en men heeft niet, of ten minsten weinig, voor scheuren of krimpen te vreezen. Men kan ook van 't *Spint* van dit hout zo goed gebruik maaken als van 't *Hart*; zo dat men den boom over zyne geheele dikte moge verwerken; het welk te wegen brengt, dat een boom van 40 jaaren oud tot het zelfde oogmerk kan dienen, waar toe men anders een boom van 60 jaaren, om die dikte te verkrygen zou hebben moeten neemen. Het hout wordt dus niet alleen zwaarder, hegter en sterker, maar 't levert ook meer uit, en men kan 't eenige jaaren eerder gebruiken. Hier by komt nog, dat men niet ongegrond mag denken, dat zulk hout niet zal verstikken, veel minder door wormen doorknaagd worden, en dus alleszins duurzaamer zyn, dan 't hout tot nog gemeenlyk bevonden wordt.

Onze Autheur deeze manier van bereiding ontvouwd, en de voordeelige gevolgen daar van, door genomene proefnemingen, en door redeneering gestaafd hebbende, geeft verder eenige bedenkingen, zo over de manier van 't verwerken, en 't verscheidene gebruik van 't hout in 't algemeen, als over het geen men byzonder in agt heeft te neemen, omtrent het hout, dat naar de gewoone wyze zonder afschilling behandeld is. Voorts brengt hy dit alles over tot zyn groote oogmerk, om te doen zien, hoe nodig deeze voorgestelde behandeling is, in 't verwerken van hout aan burger-

gerlyke en 's lands gebouwen, als mede aan 's lands arsenalen en wapentuigen; tevens aantoonende dat het moogelyk is zulks in 't werk te stellen. Eindelyk sluit hy dit zyn geschrift met eene ontvouwing van 't voordeel, dat we daar uit zouden konnen trekken, ten opzigte van ons inlandsche hout, het welk men, zyne aanmerkingen in agt neemende, ongelyk beter zou vinden dan men 't tot nog, volgens de gewoone manier van behandelen, oordeelt; dat de liefhebbers van Plantagien zou konnen opwekken, om hunne Bosschen te vergrooten of nieuwen aan te leggen; en dus aanleiding geeven, om veele ongebruikte hei-landen met groot voordeel te beplanten.

De Heer *Krayenhof* klaagt in dit Stukje inzonderheid zeer met opzigt tot 's lands gebouwen, arsenaalen en wapentuigen, over het verwerken van hout, dat in den Zomer geveld, en tot geen behoorlyke droogte gebragt is; hy dringt 'er sterk op aan dat men hier tegen alle voorzorg heeft aan te wenden, en verder met oplettendheid te werk te gaan in de keuze van 't hout, dat men gebruikt; maar boven al tragt hy de noodzaakelykheid der toebereidingen van 't hout, door 't afschillen der stammen, op eene overtuigende wyze aan te toonen. —— Nademaal nu dit een algemeen denkbeeld is, dat betrekking heeft tot alle Timmerhout, en 't veelen in den eersten opslag vreemd zal voorkomen, *dat men, om het hout sterker te maaken, den Boom eerst in den staat van een verbaasten en zekeren dood moet stellen*, zo zal 't der moeite waardig zyn onze leezers onder 't oog te brengen, hoe de Schryver den wasdom der Boomen, en de natuurkundige reden deezer verbeteringe van 't hout door 't afschillen, verklaart.

„ Het is, *zegt hy*, ligtelyk te begrypen, dat 't voedzel, „ 't geen in de Lente, en Zoomer, met veel kragt en in „ groote menigte uit de aarde, door de wortelen der Boo- „ men opgetrokken word, den wasdom aan dezelve, en „ dus haare jaarlykse verdikking geeft, en dat deeze ver- „ dikking geschiet tusschen de schors en het reeds ge- „ zette hout.

„ Om dit te bewyzen, dient men aan te merken, dat het „ lighaam van een Boom is te zamen gesteld uit vogtvoe- „ rende en lugt inhoudende buizen, welke laatsten *tracheæ* „ genoemd, en als zoo veel *Longen* der Boomen kunnende „ aangemerkt worden, op een wonderbaare, dog verschil- „ lende manier, overal tusschen eerstgemelden zyn heenlo- „ pende.

„ Beyde deeze buyzen spruyten uyt de wortel, en ver-
„ spreyden zig door het geheele lighaam des Booms.

„ De vogtvoerende treeken in de Lente en Zoomer door
„ de wortel uyt de aarde een grootere menigte van voeden-
„ de zappen op, dewyl de lugt in die zelve zappen, door
„ de warmte dier jaargetyden, volgens haare veerkragt uyt-
„ gezet word, en de vogten voortstuwt. Dees voortstuwing
„ word voornamelyk mede geholpen, doordien de lugt in
„ de lugtbuyzen, door die warmte te gelyk verdunt en uyt-
„ gezet, de naby gelegene vogtbuyzen uytwendig drukt,
„ en dus derzelver zappen voortperst.

„ De vogten dan op deze wyze in sterkere beweging ge-
„ bragt klimmen in grotere menigte, en met meerder kragt,
„ tot aan de uyterste eyndens hunner buyzen, welke teer-
„ der en eng zynde, zig daar door gemakkelyk laaten uit-
„ zetten en verlengen.

„ Deze uytzetting in de uyteyndens der opwaarts gaan-
„ de vogtbuyzen geschiedende, ontstaat daar door de was-
„ dom der Boomen in de hoogte.

„ Maar uyt deze opwaarts gaande vogtbuysjes gaan ook
„ gelyknaamige buysjes na den omtrek der Boomen, waar
„ in vogten en de lugt op gelyke wyze werkzaam zyn.

„ De vogten uyt de opgaande buysjes na den omtrek uyt
„ gelyke en hier voorgemelde redenen voortgedreven, en
„ aan de uyterste eyndens hunner vaten gekoomen zynde,
„ vinden aldaar geen zwaren tegenstand, bequaam om hen
„ in hun loop op te houden, waar door dan de punten of
„ uyterste eyndens deezer zydelyke en omtreks-buysjes al
„ mede uitgezet en verlengt worden, tot dat de schors daar
„ door van het reeds gezette hout word afgescheyden en
„ verwyderd, dermate, dat tusschen beyde een nieuwe
„ kring van spint of hout gemaakt word, dewelke door toe-
„ vloed en aanzetting van nieuwe voedstoffen gesterkt, en
„ mogelyk ook door de koude van het volgende Wintersai-
„ soen zyne *elementen* nauwer in een gedrongen wordende,
„ tot een lichaam word, 't geen wy gewoon zyn *spint* te
„ noemen; en dit is de reden van den wasdom der Boomen
„ in dikte, welke alle jaaren met zoodanig een nieuwe kring
„ vermeerdert word, die door bovengemelde oorzaaken,
„ hoe langer hoe harder wordende, eindelyk in hout ver-
„ andert (*).

„ In

(*) *Men vergelyke hier mede de aanmerkingen van* Mr. de la Plombanye, over het groeijen der Planten, *te vinden in onze* Letteroef. II. D. bl. 737, 738.

„ In een Boom nu, geheel van zyn schors of bast beroofd, „ kunnen geene diergelyke kringen of lagen hout gefor- „ meert worden, aangezien tot de uitzetting en verlenging „ der uyterste eyndens van de zydelyke of *laterale* vogtbuis- „ jes, buyten de hier aangehaalde toevloed der vogten, „ nootzakelyk een zekere tegenstand der schors vereyscht „ word, waar door de aangevoerde zappen hunne kragt ter „ voorgemelde verlenging op de kanten of zyden van hun- „ ne buyzen konnen oefenen. Deze schors nu weggeno- „ men zynde, ontbreekt 'er zoodanig een vereyschte tegen- „ stand, met dit gevolg, dat de vogten, in plaats van nieu- „ we kringen te maaken, door de openstaande eyndens van „ hunne uyterste buyzen, by wyze van sterke uytwaase- „ ming, zig in de lugt verliezen.

„ De zappen des niet tegenstaande klimmen met onge- „ krenckt vermogen, door de regtstandige vogtbuysjes in „ den ontblooten stam, na de uytwendige botten na boven, „ welke door de afschelling niet geraakt, evengelyken te- „ genstand blyven bieden, als of de Boom ongeschelt was.

„ En hierom is 't, dat een Boom, van zyn bast geheel „ berooft, (*naar uitwyzen der proefneemingen*,) nog al bla- „ deren, spruyten, bloemen, en zelfs vrugten voortbrengt, „ die aantoonen, dat uyt de wortel, door het geheele lig- „ haam van den Boom een genoegzaam hoeveelheyd van „ voedende zappen, met de vereyschte tegenstand in de „ botten is opgestegen, die tot voortbrenging van die bla- „ deren, bloemen en vrugten gedient hebben.

„ Door deeze veelheyd van zappen, die door de warmte „ van het voorjaar in beweeging gebragt en opgestuwt wor- „ den, en waar mede alle de buyzen en canalen vervult „ zyn, ziet men de Boom uytbotten. De warmte van het „ voorjaar doet de zappen nu vroeger opklimmen, om dat „ deze Boom, van zyn schors ontbloot, daar van meerder „ indrukzelen ontfangt, waarom ook de geschelde Boomen, „ (*gelyk de ondervinding toont*,) vroeger uytloopen. Maar „ deeze zappen, door dien de Boom gescheld is, te gelyk „ sterker uytwasemende, zoo veroorzaakt deze meerdere „ uytwaseming een vermindering van groeybaarheyd, en de „ Boom brengt minder bladeren voort. Vermindert de uyt- „ waseming van het vroege Zoomer-saisoen de voedende „ zappen, en belet de kou van de nazomer, waar door de- „ zen Boom aangedaan word, (gelyk zeeker is) het op- „ klimmen en circuleren der zappen, zoo moet noodwen- „ dig het zelve den wasdom stremmen en vertragen, invoe-

„ gen, dat de bladeren eerder vallen. En dit duert, (*volgens proefneeming*,) zoo lang, en altyd by vermindering,
„ tot dat hy eyndelyk fterft, wanneer allen, of ten minfte
„ het grootfte gedeelte der buyzen en canaalen, door het
„ vervliegen der zappen van jaar tot jaar, en door de koude
„ des winters, te zamen gedrongen, en daar door tot een
„ kleynder *volumen* gebragt, gefllooten zyn, en het hout
„ *vafter*, *zwaarder*, *meer* gelykvormig in eén gedrongen,
„ en fterker is.

De Engelfche Spectatrice, of Britfche Leermeeftresfe der Zeeden. Na den vyfden druk uit het Engelsch vertaalt. Te Amfterdam, by Jacobus Kok. MDCCLXII. *Het zevende, achtfte en negende Boek.* 240 *bladzyden in octavo.*

By eene voorgaande gelegenheid hebben wy reeds een kort berigt van den aart van dit gefchrift gegeeven (*), waar aan ook deeze ftukjes beantwoorden; alleen is het negende Boek meer ftaatkundig; als gaande hoofdzaaklyk over de omftandigheden van England en 't Huis van Oostenryk in den jaare 1744, waar toe de Oorlog, in die dagen gevoerd, natuurlyk aanleiding gaf. Het zevende en achtfte Boek is meer algemeen, en 't zevende behelst inzonderheid eenige nutte aanmerkingen over de *Dankbaarheid* en *Ondankbaarheid*. Een brief van eenen Minnaar, die zyne Beminde vrugtloos had zoeken te beweegen, en haar befchuldigt van ondankbaarheid, brengt de *Spectatrice* tot dit onderwerp, en ze toont dat men in verfcheidene gevallen iemand t'onregt van Ondankbaarheid befchuldigt, wanneer men hem een bewys van Dankbaarheid afvergt, dat hy, behoudens zyne oprechtheid, niet kan, of, volgens zynen pligt, niet mag geeven. In 't behandelen van dit onderwerp ftelt zy ons, onder anderen, het volgende geval met haare aanmerkingen voor, die, fchoon niet nieuw, egter veelen onzer Leezeren niet ongevallig zullen weezen.

„ Van twee Perfoonen die wy mogen kennen, beide van
„ gelyke verdienften, zullen wy, veeltyds, door eene ge-
„ heime neiging, daar wy geen reden van kunnen geven,
„ getrokken worden, om den eenen beter te mogen lyden
„ als den anderen; en niet te min gebeurt het, dat hy, voor
„ wien wy die geneigtheit gevoelen, door eene even na-
„ tuurlyke tegenwerking, ons in 't geheel niet verdragen
„ kan,

(*) Zie boven bl. 25.

„ kan, en ons alom vermyd: en dat is een foort van on-
„ dankbaarheit daar wy onkundig in vervallen, of zoo ze
„ ons bewust is, zyn wy onmagtig om ze voor te komen,
„ om dat het onze natuur als ingefchapen is, en 'er niet
„ kan uitgeroeit worden.

„ De Reede, niet te min, en een doorzichtig verftand,
„ kunnen die neigingen wel palen zetten, en voorkomen,
„ dat ons verkeerde oordeel belet werde werkelyk in oeffe-
„ ning te komen. —— Wy kunnen ons eigen hart wel ee-
„ nig geweld aandoen, en, in onze uiterlyke houding, wel
„ den voorrang geven aan de geenen die ons beminnen,
„ voor de geenen die, hares ondanks, van ons bemind wor-
„ den. Maar weinige willen zo veel moeite neemen, en ik
„ weet waarlyk niet, of wy alfins verplight zyn, om zoo
„ geftrengen taak ons zelven op te leggen, en of het te vol-
„ brengen, in alle gevallen pryslyk zyn zoude, of zelf aan-
„ genaam voor de Perfoon om wien we het ondernamen.

„ Dit brengt my een geval te binnen, voor welkers we-
„ zentlyke waarheit ik niet inftaa, fchoon ik het als zoo
„ heb hooren verzekeren, en de waarfchynelykheit 'er niet
„ aan komt te ontbreeken; dus kan het dienen om het gee-
„ ne ik gezeght heb te verfterken, als bewyzende, hoe groo-
„ ten vermogen, perfoonen die op 't meest met nadeelige
„ hartstoghten te worftelen hebben, op zich zelven beko-
„ men kunnen, door de kragt van 'er volftrekt toe te be-
„ fluiten; als meede, dat 'er omftandigheden kunnen opko-
„ men, in welke het beoeffenen van zulk een vast genoo-
„ men befluit, eerder een fout, als een pryswaarden daad
„ wezen zoude.

„ *Een* EDELMAN in 't Westergedeelte van *Engeland*,
„ had twee behuwbaare Doghters. De oudfte van de twee
„ wierd aangezoght door een man van hooger geboorte en
„ vermogen, als zy billyk had kunnen te gemoet zien.
„ Dogh, onaangezien deeze voordeelen verzeld gingen van
„ de welgefchapendfte geftalte, en veele volmaaktheeden
„ der ziele, kon zy echter niet zoo ver gebraght worden,
„ van zyne opwagtingen met een genoegde wyze van doen
„ te ontfangen, terwyl haare jonger Zuster kwynde, door
„ overmaat van liefde, die ze voor hem had opgevat: ——
„ haare liefde was van die zuivere en belangloozen aart, dat,
„ fchoon zy zeer wel gevoelde niet gelukkig te kunnen
„ worden zonder zyne wederliefde, zy, echter, zyn geluk
„ zoo ver boven haare eigene voldoening ftelde, dat zy hem
„ alle mogelyke goede dienften deed by hare Zuster. ——

„ De Vader ontdekte wel haast de verschillende neigingen
„ van zyne Doghteren, en ziende noit de weerzin van de
„ oudste te boven te zullen komen, en in vreeze van eene
„ gelegenheit om zich zoo wel te vermaagschappen, te zul-
„ len misien, zoude hy gaarne getragt hebben, om den
„ aanzoek van den Edelman, van zyne Oudste, op zyne
„ Jongste Doghter over te brengen: — maar wat hy daar
„ toe aanlei, 't mislukte alles. —— Hy erkende de ver-
„ diensten van de Jongste schoone, — hy betoonde te we-
„ ten, hoe veel meer genoegen hy te wagten had, met ie-
„ mant die hem tederlyk beminde, in tegenstelling van, met
„ eene, die hy vruchteloos getragt had hem genegen te ma-
„ ken. —— Maar zyn hart weigerde na eenigen anderen
„ raat, als na zyn eigen begeeren, te luisteren, en wilde
„ geen andere indrukzelen ontfangen, als die, welken 'er
„ 't eerst in gegraveert scheenen. —— Nogh de weerzori-
„ gen aart, en al de misagting waar meede hy door de eene
„ behandeld wierd, kon zyne Vlam uitdoven; nogh al de
„ zoetheit van imborst, en zedige tekenen van genegent-
„ heit van de andere, hem in nieuwe liefde ontvonken: één
„ vrindelyk Gezight van de eerste, zou hem verhemeld heb-
„ ben, en al de lieve lonken van de andere, dienden tot
„ niets meer, als om zyn' onlust te vermeerderen.

„ Dus kwelde de ongevoelige Schoone, en de ongeluk-
„ kige Minnaresse den wanhopenden Minnaar, onwilliglyk,
„ en de eene de andere, onderling, tot eene ongelukkige
„ dagh een einde maakte van alle onzekerheit, en ieders
„ afkeerigheit.

„ De Edelman had onlangs een plaisier Jaght gekoght,
„ fraai geschilderd, bekwaam en cierlyk opgemaakt, om 'er
„ vermaak meede op 't water te neemen; —— hy verzogt
„ 'er de beide Zusters toe, en teffens verscheide andere
„ Heeren, en Juffrouwen, die daar omstreeks, en naby Zee
„ woonagtig waren, hy wilde ze eens aan boord tracteeren.
„ —— De Wind matig en het Water slegt zynde, toen zy
„ uitgingen, gaf dit gelegentheit, om een end weghs van
„ strand te zeilen; wanneer, op 't onvoorzienst de hemel,
„ van zeer helder, met duistere wolken, vol met buïen en
„ onweders, bezet wierd; —— de Wind nam hand over
„ hand toe, en wierd zo hevig, dat zy in weerwil van hun
„ zelven, verder en verder Zeewaarts in geraakten. ——
„ De storm toenemende, het Schip 'er niet op gebouwd
„ zynde, en, gelyk zommige zeiden, de scheepsgasten on-
„ kundigh, kwam het Schip op een Rots te stooten, en

„ spleet

„ ſpleet in den bodem; —— de Zee drong 'er wel haast „ van allen zyden in, geen oogenblik was 'er te goede eer „ men 't zoude zien zinken; —— ieder was even verbaast, „ en de omſtandigheden lieten geen tyd tot beraad —— alle „ geraakten zy over boord, en ieder greep die aan, welke „ hy 't meest wenste te behouden; —— onzen Edelman „ nam de twee Zusters onder ieder arm eene, en dus belaa-„ den, weerſtond hy noch al eenigen tyd het geweld der „ baaren; dogh zyne kragten hem begevende, was hy on-„ vermydelyk genootzaakt 'er eene los te laten, om de an-„ dere te behouden, waar op hy, eerder de nopingen van „ erkentenis, dan die van de liefde volgende, de oudſte „ Zuster los liet, en met de jongſte tot aan land zwom.

„ Een van de Matroozen, die onbelemmert was, zagh „ den noot waar in zy zich vond, die door haren minnaar „ was verlaten, hy vatte haar by de kleederen, juist toen ze „ op 't punt was van zinken: echter was zyne zorgvuldig-„ heit onnut, dewyl een zware Golf die geen menschlyke „ maght breeken konde, over hen kwam, en deeze onge-„ lukkige Juffer, met haaren verlosſer, in den diepen af-„ grond nederdrukte.

„ Haren minnaar zich van zynen last ontdaan hebbende, „ zagh van ſtrand wat nootlot zyn beminde onderging, en „ niet in ſtaat zynde om deezen ſchok door te ſtaan, keerde „ hy zich na de Juffer, die hy met levensgevaar gered had, „ en met een houding vol van yslyke ſchrik, en vertoonin-„ gen van wanhoop, zei hy haar, Mevrouw, ik heb myne „ ſchuldige erkentenis, voor uwe onaangezogte genegent-„ heit te mywaarts, betragt, —— ik moet ook aan het „ geen de liefde van my eischt voldoen, en haar volgen, „ die ik niet zou kunnen overleeven, zonder altoos de „ woedenſte wanhoop der verdoemelingen in myne ziel te „ gevoelen. —— Met die woorden, zegt men, begaf hy „ zich voor een zware Golf, en wierd' 'er wel haast door „ overſtolpt, en wechgevoert.

„ De jonge Juffer had nog tyd, nogh kraght, om iets te „ doen, of te zeggen, tot voorkoming van zoo wanhopig „ een einde. Alleen gaf zy een hevigen kreet en viel toen „ van haar zelven; dus wierd zy gevonden van de geenen „ die 't gevaar van 't Speeljacht van verre gezien hebbende, „ gekomen waren, om den byſtand te geven, daar zy be-„ kwaam toe zouden wezen.

„ Zoo dit geval gebeurt is, moet men niet te min erken-„ nen, dat de Edelman zyne Dankbaarheit uitgezet heeft,

„ tot

„ tot een punt, dat men, met een woort uit het Fransch
„ genoomen, zegt, *Geoutreert*, of, buiten maat en paal ge-
„ braght te zyn. 'T is tegens de reede, en tegens de na-
„ tuur, en in myne wyze van denken, een al te romansche
„ daad, om tot een Voorbeeld van navolging te verstrek-
„ ken; en onaangezien de persoon die 't my verhaalde, het
„ wilde doen doorgaan, als de grootste proef van groothar-
„ tigheit, scheen het my eerder toe, als een van die bedry-
„ ven, die uitgevoert worden om een' naam te maken,
„ dan, als een uitwerking van ware deugd, of grootheit
„ van ziel.

„ Deeze raffineeringen zelf van de eerwaardste grondre-
„ gelen, deeze onnatuurlyke verrightingen, zyn gewisselyk
„ nooit ten voordeele van den Persoon zelf die ze doed, en
„ zelden ten besten van de Persoonen, om welken zoo ver
„ buiten den gewoonen wegh gegaan word. —— Buiten-
„ spoorigheit, en mateloosheit, zullen altoos mispreezen
„ worden, by luiden van goed Verstand en Oordeel; en als
„ 'er gesprooken word van daaden, daar wy de oorzaaken
„ niet van kunnen begrypen, nogh opgeven, —— zoo
„ dienen die, alleen, om gemeene begrippen te verwonde-
„ ren, en buiten staat te stellen, van ooit regtstreeks te
„ kunnen oordeelen, wat pryswaardigh is of niet.

Die lust heeft om zyn vernuft verder over dit onderwerp te slypen, ter beslissinge van 't geen een Minnaar in zodanige omstandigheden behoort te doen, die neeme den *Wetsteen der Vernuften* van den geestigen *Jan de Brune de jonge*, welke in dat zyn Werk, *bladz.* 129—132, daar over verschillende gedagten bybrengt.

Bespiegelingen van Moses op Nebo, Joannes in Patmos en Christus Jesus verheerlykt op Tabor. Alles in Dichtmaat uitgebreydt door Sara Lomannus. ***Te Gouda by*** Gysbert ***en*** Willem de Vry 1762, ***behalven de Voorreden enz. 64 bladzyden in groot quarto.***

DEeze Verzen zyn stigtelyk, doch ver van Dichtkundig. Men oordeele hier over uit het volgende slot der twee eerstgenoemde Bespiegelingen.

Myn Geest aan 't endt, der Landt- en Stadtgezichten,
Van Moses *en* Joannes, *thans geraakt,*
Merkt, hoe de Zon die beider oog verlichten,
Een Christen Hert, in Heyls hoop brandend maakt;

Heldt

Heldt Mofes, *zag op ftervens punt gekoomen*,
In 't Aardtsch een Schets, van 't Hemels Vaderlandt;
Joännes, *zag de Beek des Leevens ftroomen*,
Dog in den Geest, by zynde in fterfb'ren ftandt;
Maar zulk' een' ftandt als Paulus *vergewisten*,
Zyn zeeker Pandt, om hoog by Godt bewaardt,
Ziel-zaal'gen ftandt, zoo wenscb'lyk voor een Chriften,
Die Hoop, Geloof en Liefde t'zaamen paardt;
Mogt Mofes *'t oog op 't Aardtfche* Canan *vesten*
Joännes, *'t oog op 't Hemels Erfryk ftaan*,
't Luste onzen Geest, 't Gezicht des eerfte en lesten,
Met ernst betragt, hier t'zaamen te doen gaan;
In 't Aardtsch-gezicht, lag dunkt my opgefloten,
Godts groote Gunst, om laag ons toegedeeldt,
Daar 't Hemels toondt, 't Heyl van Godts Gunstgenooten;
't Onfterflyke, waar op al 't Aardtfche fpeeldt;
Zag Mofes *'t laagtst, wie zal hier tegen fpreeken*,
Dat 't hoogfte Licht zyn Ziels-oog niet verklaardt;
Zag Jefus *Vrindt van 't Eeuwig Erf een Teeken*,
Hy zag gewis zyn Kroon om hoog bewaardt;
Zag Mofes *'t Heyl, hy ging in hoop nog rusten*,
Zelf Eeuwen Tydts, eer Vorst Mesfias *kwam*,
De Doodt, geenfins Joännes *Leefzon bluschten*,
Schetst 's Heeren gunst hem 't licht der Liefdevlam;
Die 't Leeven geeft, die 't Waar Geloof beleeven
In 's Leevens-Vorst, door Deugdt en Liefdewerk,
Zoo wordt ons Hert ter Deugdt-min aangedreeven,
Door 't Heyls-gezicht, in 't Godts-vertrouwen fterk;
Zoo dunkt my komt een Stervendt Chriften nader,
Aan 't Erf bezit, dan 't Erf-befchouwendt paar,
Dit vloeide ons toe, uit een Godtvrugtige Ader,
Thans roerdt de Kunst alhier geen hooger fnaar;
Want een die 't Endt van Strydt; Geloof en Loopen,
Regt voor hem ziet, op de oever van zyn rust,
Trekt Steevens *Lot, ziet 's Hemels Poort hem oopen*,
Uit 't Heylig Woordt, zyn Eeuwig Heyl bewust,
Schoon 's Heylandts Vrindt, Godts Vrindt te booven fteefde,
In 't geen hy zag, hoe kort was dat gezicht,
By 't geen voor 't oog eens Stervendt Chriftens zweefde,
Die 't Heyl aanvaardt, in 't nimmer zwymendt licht,
Schoon hy in hoop, reedts Zalig was op Aarde,
Hy wordt 't volmaakt, als hy deeze Aardt verlaat,
Gelukkig die Gods Woordt zoo houdt in waarde,
Dat in 's Lams Boek zyn Naam gefchreeven ftaat;
Dat zyn die 't oog met Mofes *Godtsvrugt houden*,
Op 't blyvende Erf, na 't vlugtendt Vaderlandt,
Dat Jefus *Vrindt, in* Patmos *eer aanfchouden*,
Godts Eeuwig Ryk, in Aardtfchen gloriestandt,

Zy

Zy die van 't Licht, der zespaar Flonkersteenen,
Waar op de Muur van 't Geestlyk Salem *rust.*
Hun schoonste Licht en dierbre Ziels-pronk leenen,
Die tot Godts Eer, dit vlugtig leeven lust;
Die Jesus *voet op* Paulus *voortredt volgen,*
Die leevendt zyn, door 't leeven van Godts Zoon,
Die 't Aardtsche schoon, in 't Hemelsch zien verzwolgen,
Deugdts Loon en Kroon, verwagtendt voor 's Lams Troon.

De bedyking van de Beemster, in dichtmaat, door Adrianus Wolff, *Predikant in de Beemster. Te Hoorn by* T. Tjallingius. MDCCLXIII. *behalven het Voorbericht enz.* 42 *bladzyden in quarto.*

MEn heeft dit Stukje eenigermaate aan te zien als een aanhangsel der twee Redenvoeringen op de *Beemster-dankdagen*, door den Eerwaarden *Wolff* voortyds uitgegeeven, als behelzende een berigt van 't Beemster land in een Meir verkeerd, doch door bedyking en uitmaaling weder tot Land gemaakt, met een korten aandrang van verpligting tot den lof des Heeren, vanwegens zynen aanhoudenden zegen over dit Lustprieel van Noord-Holland; De Eerwaarde *Wolff* heeft dit onderwerp eerst in dichtmaat uitgebreid, en vervolgens met de noodige aantekeningen opgehelderd, die zyne Redenvoeringen in etlyke byzonderheden, den Beemster betreffende, licht konnen byzetten: des de Ingelanden deezer Landstreeke, die de bovengemelde Redenvoeringen reeds bezitten, dit Stukje niet wel konnen ontbeeren, zo ze anders de berigten van dit hun vermaakelyke Oord, door onzen Autheur by een verzameld, geheel willen bezitten. —— In het t'zamenstellen deezer Verzen, die door een genomen vloeibaar berymd zyn, heeft de Autheur niet alleen regels van verschillende langte onder een gemengd, maar ook gebruik gemaakt van onderscheidene voetmaaten, 't geen hy in zyn Voorbericht met een zweem van geleerdheid en naauwkeurigheid, doch wat duister, ontvouwt. Tot een staal zyner rymwyze dienen de volgende regels. Naa eene beschryving van de schadelyke uitwerkselen van een hevigen storm op de eerste bedyking vervolgt hy aldus.

„ Toen handen onder 't voorhoofd: traen in treurig oog:
„ Diepdenkend overleg, *begonnen arbeid staaken?*
„ *Neen: goed! maar hoe gelukkig, aan het einde raeken?*
„ Het slot is voortgaen: men begint; het oog om hoog.
„ In Juny van 't jaer sestien hondert tien,
„ Gelukte het bedykeren, te zien
„ Het werk herstelt, de zylen op de roeden hangen,
„ Om nutten wind te ontfangen.
„ Hy komt. De molens gaen. Het water zakt. Het lot
„ verdeelt de BEEMSTER, op het PURMERENDER SLOT.

„ Be-

„ Bedyker, in de plaetze van bevaeren,
„ Betreedt zyn deel, daer 't visje zwom.
„ Hy bouwt: hy plant: hy zaeyt: in weinig jaeren
„ Bezit hy land; en geld weêrom.

„ Voor hondert zevendertig jaer,
„ Betradt een dankbre fchaer,
„ Voor d'eerfte mael, den drempel
„ Van haeren nieuwgebouwden tempel.
„ Zy zondt, om God te looven,
„ Haer hart en ftem aldus na boven (*).

„ *God / der Golden,*
„ *Zee / en zandt /*
„ *Vliegt /, of ftaet, / naer uw' / gebo/den.*
„ *Uwe bandt*
„ *Weet de winden*
„ *Los te laeten, vast te binden.*
„ *Albeboeder,*
„ *Beest en mensch*
„ *Krygen van u fpys en voeder.*
„ *Hunnen wensch*
„ *Doet gy flaegen,*
„ *Of vergaen naer uw behagen.*

„ *Gy gaeft zegen,*
„ *Vrucht en grond*
„ *Hebben wy van u gekregen.*
„ *Hart met mond*
„ *Zal dees velden*
„ *Altoos als uw gift vermelden.*

Nevens dit voorbeeld van den gewoonen *Jambifchen* voet in regelen van verfchillende langte, zullen we nog een voorbeeld voegen van den *Trochæus* en een van den *Dactylus*. Den *Trochæus*,

(*) Tot hier is 't een *Jambisch* vers, hebbende onze gewoone voetmaat, die, uit twee greepen beftaande, de eerfte kort en de tweede lang heeft: maar in den volgenden Lofzang gebruikt onze Autheur gelyk hy in zyn *Voorbericht* meldt den *Spondæus*, die beftaat, *uit twee te zaemgeftelde tyden, elk bedragende twee eerfte tyden* 2/2, of, gelyk we gewoon zyn te fpreeken, uit twee lange lettergreepen. Doch wy konnen, deezen Lofzang verdeelende, gelyk we de drie eerfte regels hier boven gedaan hebben, niet anders zien, of dezelve heeft onze gebruikelyke *Troichæifche* voet, en moet gebragt worden, tot regels van 1½ en van 3½ voet. Mogelyk zien wy te kort.

chæus, die de eerste lettergreep lang en de tweede kort heeft; gebruikt de Eerwaarde *Wolff* in deeze aanspraak:

„ *ô Bewoonder van dit rondt*
„ *Open oogen, Open mondt.*
„ *Zie, erken, en loof de macht!*
„ *Welker onbepaelde kracht,*
„ *D'aerde, vol veranderingen*
„ *Houdt in afgeperkte kringen.*
„ *ô Bewoonder van dit rondt*
„ *Open oogen, Open mondt.*

In de volgende opwekking tot des Heeren lof bedient zich onze Autheur gelyk hy in 't *Voorbericht* meldt in de vier eerste regelen van den *Dactylus* bestaande uit eene voorgaande lange en twee volgende korte lettergreepen; ze behooren onder die soort van Nederduitsche verzen die men gemeenlyk *Trippelverzen* noemt; de overige regels zyn weder volgens de *Trochæische* voetmaat.

„ *Juichet, ô Juichet gelukkige volken!*
„ *Hemel, en aerde, de diepste der kolken,*
„ *Klinke weergalme van vreugde gezang!*
„ *Neerland is vry van keten en dwang.*
„ *Laet op uw' altaeren branden*
„ *Offer voor de Majesteit,*
„ *Die ontbonden heeft uw' banden,*
„ *Door haar hooge mogendheid.*
„ *Zyt gy vry van keten,*
„ *Vry van dwang:*
„ *Wilt den dwang,*
„ *Noch de keten,*
„ *Noch verlosser nooyt vergeten.*

De Spaansche Kluizenaar, of wonderbaare gevallen van Don Varasque de Figueroas. *Te Amsterdam by* S. J. Baalde. *twee deelen in octavo, 718 bladzyden.*

DE Leevensgevallen van een jong Spaansch Heer, in 't midden veeler tegenheden, onder 't geleide van een verstandigen Gouverneur, die hem gestadig de denkbeelden van Deugd en Kloekmoedigheid inboezemt; en naa wiens dood hy zich in een gezelschap van zogenaamde Kluizenaars begeeft, om, de wisselvalligheden der Waereld moede zynde, zyne dagen onder hen in rust door te brengen. — Het verhaal is vry wel aan een geschakeld; de gevallen zyn zeldzaam genoeg; en de lessen van den Gouverneur zyn van een zedelyken en leerzaamen aart.

VADERLANDSCHE LETTER - OEFENINGEN.

De Heilige Trapgezangen, of de XV Liederen Hammäaloth, *vervat in den* 120 *tot den* 134 *Psalm ingesloten, in hunnen Letterlyken en Geestelyken zin, in XXVII Leerredenen, op een nieuwe wyze verklaart en toegepast, door* Tako Sibelius, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gereformeerde Gemeente te Alphen. Te Rotterdam by* Jacobus Bosch MDCCLXII. *behalven de Opdragt enz.* 518 *bladz. in quarto.*

HEt is den beminnaaren van Bybel-oefening over bekend, dat de Uitleggers der Heilige Schriften zeer verschillende gedagten voeden, over het bedoelde door 't opschrift, *Een Lied Hammäalòth*, dat men aan 't hoofd van XV agtervolgende Liederen in 't Boek der Psalmen ontmoet. Dat het zo veel zegt, als een *Lied der Trappen*, of *der opklimmingen*, wordt vry algemeen erkend; maar men gist tot nog na de byzondere redé deezer benaaminge dier Dichtstukken, en 't is, naar veeler oordeel, niet wel mogelyk te bepaalen, welke gisfing de grootste waarschynlykheid heeft. De Eerwaarde *Sibelius* niet konnende berusten in 't geen hy reeds door anderen vond voorgesteld, waagt het in 't bovengenoemde werk, eene nieuwe gisfing deswegens voor te draagen; onder de navolgende vrye en zedige betuiging. „ Ik „ heb my niet kunnen laten overhalen, om myn gevoelen „ over de order en het oogmerk dezer Liederen te verlaten, „ en de gedachten van iemand hunner, wier Schriften ik „ met aandacht geleezen heb, te omhelzen. Ik verzekere „ my zelf ook niet dat ik myn Leezers in myn gevoelen „ brengen zal; ik geeve het zelve ook niet op als zoo be- „ toogelyk, dat men niet kan nalaten om het aan te nemen, „ en zig door myne bewyzen te laten overreden. Ik sta zo „ styf op myne gevoelens niet. Ik durve ook niet zeggen, „ *dit en niet anders* is het oogmerk van den Geest; maar ge- „ ve alleen op het naaste dat ik vinden kan, en gebruike de „ vryheid van te zeggen, dat schoon ik de echtheid myner „ opvattinge niet Mathematisch kan bewyzen, nochtans „ geene der andere gevoelens die gronden van waarschyn- „ lykheid hebben, als het geene ik heb voorgestelt". —— Het byzondere gevoelen van onzen Autheur laat zich gevoegelyk in de volgende stellingen ontvouwen.

1. Het opschrift, *een Lied Hammäaloth*, is niet van de hand der Dichteren deezer Liederen, maar aan 't hoofd deezer Psalmen gesteld, door hen die dezelven by een verzameld hebben.

2. De tyd der verzamelinge is onzeker; maar 't is zeker geschied, na de Babylonische gevangenis; mogelyk door Ezra, of misschien door een anderen in nog laater tyd.

3. De t'zaamenvoeging deezer 15 Liederen is ongetwyfeld van eene onfeilbaare en door God bestuurde hand.

4. Deeze Psalmen zyn met een byzonder oogmerk door David, Salome en andere Mannen Gods opgesteld, die hunne byzondere aanleiding tot het dichten van dezelven gehad hebben: en deeze Liederen in dit eerste en oorspronglyke oogmerk beschouwd zynde, staan in geen verband met elkanderen.

5. Deeze Psalmen, vervolgens door een Prophetisch gezag (3) t'zamengevoegd zynde, hebben daar door een verband, en een tweede of byzonderder oogmerk gekreegen.

6. Men heeft reden om vast te stellen, dat deeze Liederen, die een voornaam gedeelte van het groote Hallel uitmaaken, zyn gebruikt geworden op het Loofhutten-Feest; en daar uit af te leiden, dat ze met hunne t'zamenvoeging een oogmerk verkreegen hebben overeenkomstig met het oogmerk van dat Feest; het welk was, Israël in gedagten te brengen dien tyd, op welken zy, in de woestyne omzwervende, in tenten gewoond hadden. En 't is derhalven niet ongegrond te denken, dat deeze Liederen uit anderen uitgekipt zyn, om dat derzelver inhoud voegzaam dienen kon, om Israël de regte betekenis van dat Feest aan 't verstand te brengen.

7. Deeze Liederen zyn ook van dien aart, en hebben, door hunne t'zamenvoeging, zodanig een verband met elkanderen, dat ze een fraaijen schakel van Israëls lotgevallen, van hunnen uitgang uit Egypte tot de laatste dagen des O. T. behelzen.

Dit alles beweegt den Eerw. *Sibelius*, „ om vast te stellen dat deeze gezangen naast elkander zyn geplaatst om „ het Joodsche volk by de viering van dit Feest te erinneren, de voornaamste lotgevallen, die Israël gehad had van „ Egypte af tot dien tyd toe dat ze in een bundel zyn by „ een gevoegt om op dit Feest te dienen, en die Israël verder hebben zouw tot den tyd van den Messias toe.

„ Deeze lotgevallen van Israël, *zegt hy verder*, zyn schoon „ in sommige al, egter in de meeste deezer Liederen door

„ der-

„ derzelver dichters, niet regelregt en in de eerste plaats
„ bedoelt, maar ze zyn by een gevoegt, om dat ze op de
„ lotgevallen voegzaam konden worden toegepast: zynde
„ dit wel niet het oogmerk van haar dichters, maar het oog-
„ merk van haar famenvoegers, die daar in, zoo wel als haar
„ opstellers in 't opstellen, door den Geest Gods gedreeven
„ zyn geweest.

Hier in dan vindt onze Autheur de rede der benaaminge van Liederen *Hammäaloth*, als aan deeze Psalmen gegeeven; „ om dat ze de merkwaardigste lotgevallen in den uitwendi-
„ gen staat van Israëls volk, *by trappen* en *als by opklimming*
„ voor oogen stellen."

Voorts is zyn Eerwaarde van gedagten, dat deeze Trapliederen nog een derde oogmerk hebben, naamlyk; „ dat
„ ze ook in hunne famenvoeging een Profetischen zin heb-
„ ben gekreegen, overeenkomstig met den geestelyken zin
„ van het Feest der Loofhutten, en dat ze ook Trapliede-
„ ren worden genaamt, om dat ze beschryven de merkwaar-
„ dige lotgevallen en wisselbeurtige omwentelingen in den
„ uitwendigen staat van Christus Koninkryk tot de laatste
„ dagen van het N. T. overeenkomstig met, en afgebeeld
„ door de lotgevallen van het oude Israël; en dus beschry-
„ ven, hoe God de Kerk van het N. T. *langs verscheydene*
„ *trappen*, *en by opklimming*, tot die volmaaktheid brengen
„ zal, waar in dezelve zal ryden op de hoogte der aarde."

Uit dit alles nu kan men gereedlyk opmaaken, wat de Eerw. *Sibelius* van de Trapliederen denkt, te weeten, „ dat
„ het byzondere liederen zyn van David, Salomo, en an-
„ dere mannen Gods by byzondere gelegentheden opgestelt,
„ en in 't vervolg van tyd uit anderen uitgekipt, om op het
„ Loofhutten-Feest het Joodsche volk te erinneren, de by-
„ zondere wegen, die God met hun heeft ingeslaagen: zom-
„ migen directlyk op die lotgevallen ziende, en anderen
„ daar op toegepast wordende, om dat derzelver inhoud
„ daar op zeer wel kon worden toegepast; voorts de lot-
„ gevallen van de Kerk des N. T. beschryvende, zoo als die
„ door Israëls ontmoetingen zyn voorbeeld geworden.

Op dezen grondslag geeft onze Autheur, by form van Predicatien over ieder Lied, eerst eene letterlyke verklaaring deezer Liederen, naar 't oorspronglyke oogmerk der Dichteren, zo ver men 't uit den inhoud kan afneemen; vervolgens doet hy telkens zien dat ieder deezer Liederen in een geregeld verband op de lotgevallen van Israël toegepast kan worden; daar op gaat hy over om den Prophetischen en te-

genbeeldigen zin van elk Lied aan te wyzen; en eindelyk sluit hy zyne Leerreden met eene stigtelyke toepasfing uit het beschouwde afgeleid. —— De letterlyke verklaaring is doorgaande naauwkeurig, de toepasfing ernstig, en 't aanwyzen van den Propheetischen zin van dien aart, dat zy, die gewoon zyn op zodanig eene manier te denken, over 't algemeen daar aan hunne toestemming konnen geeven, schoon ze in de byzondere overbrengingen hier of daar wel eens zouden verschillen; voor zo ver dit gedeelte deezer Leerredenen steunt op grondslagen, die vry algemeen van zodanige Godgeleerden erkend worden. Maar voor zo ver 't zelve steunt op het byzondere gevoelen van onzen Autheur, raakende het opzigt dezer Psalmen tot eene volgreeks van Israëls lotgevallen, en derzelver bepaalde t'zamenvoeging met betrekking tot het Loofhutten-Feest, zal het waarschynlyk meerder zwaarigheid ontmoeten, by deeze en by andere Godgeleerden, die dit byzondere gevoelen zo terstond niet konnen toevallen.

Veelen dit werk leezende zullen ongetwyfeld door de redeneering van den Eerwaarden *Sibelius* niet overtuigd zyn, dat deeze 15 Liederen van eene onfeilbaare en door God bestuurde hand dus t'zamengevoegd zyn, met een byzonder oogmerk betrekkelyk tot het Loofhutten-Feest. De bewustheid dat het *groote Hallel*, waar van deeze Liederen een voornaam gedeelte uitmaaken, niet alleen bepaald was tot het Loofhutten-Feest, maar ook op de andere groote Feesten, en by andere plegtige gelegenheden gezongen werd, is, naar 't ons toeschynt, ook eene wezenlyke zwaarigheid tegen dit gevoelen. Hier by komt nog dat het *groote Hallel*, gelyk bekend is, zich uitstrekt van Ps. CXIII. CXVIII of CXX tot aan het slot van Ps. CXXXVI: indien men nu op 't voetspoor van onzen Autheur vasthoudt, dat deeze bepaaling van 't *Hallel* van eene onfeilbaare en door God bestuurde hand is, zal men op zynen voorgang moeten denken, dat alle deeze Liederen in zulk een geregeld verband staan, en dus CXXXV en CXXXVI ook daar in te betrekken zyn; 't geen niet gemaklyk is over een te brengen, met het denkbeeld van 't afloopen der lotgevallen in de liederen *Hammäaloth*. Men kan ook niet wel nalaaten in aanmerking te neemen, dat de *Misnah*, het oudste Boek der Joodsche plegtigheden, naar de Vaderlyke overleveringen, dat uitdrukkelyk spreekt van 't gebruik der Liederen *Hammäaloth* op 't Loofhutten-Feest, ons niets van dien aart aan de hand geeft; het welk dit denkbeeld van onzen Autheur eenigzins ongun-

gunstig is. —— Edoch schoon deeze en andere zwarigheden tegen dit gevoelen van den Eerwaarden *Sibelius* ingebragt mogen worden, men moet egter zeggen, dat hy zyne denkbeelden in eene geregelde orde ontvouwd, en op eene wyze die niet ongevallig is, voorgesteld heeft; zo dat men zyne oplettendheid en bekwaamheid in dit Werk moete erkennen.

Wy zullen, om het gevoelen van onzen Autheur over den t'zamenhang deezer Liederen, te doen bemerken, de volgende opgaave zyner schikkinge hier aan hegten. „ Volgens deze vooronderstelling, *zegt hy*, passe ik allen deeze „ liederen, (behalven het byzonder oogmerk van haar by„ zondere dichters) op de voornaamste gebeurtenissen van „ het Joodsche volk, en wel in deeze volgorder.

„ De CXXste Psalm ziet op Israëls benauwtheid in Egyp„ te, haar roepen tot God in die benauwtheid, en de God„ delyke verhooring; en in den Profetischen zin op de be„ nauwtheid van de Kerk des N. T. onder de dienstbaarheid „ der wet en der menschen, hun roepen tot God, om door „ Christus daar uit verlost te worden.

„ De CXXIste beeldt natuurlyk af Israëls dwaalen in de „ woestyne, en haare ontmoetingen aldaar; en in den pro„ feetischen zin 't omdwaalen der Kerk in de woestyne van „ 't Heydendom zonder vaste woonplaats, en de lotgeval„ len die haar bejeegent zyn.

„ De CXXIIste ziet op de gelukkige tyden van David en „ Salomo, voornamentlyk van den laatsten, toen Israël na „ 't bouwen van den Tempel een vaste plaats ter Gods„ dienst-oeffening verkreegen had. De Kerk van het N. „ T. verkreeg de vryheid van openbaare Godsdienst-oeffe„ ning in den tyd van *Constantyn den Grooten*, en de Afgo„ den wierden uitgeroeyt.

„ De CXXIIIste schynt te behelzen een gebed van de god„ vrugtigen onder de X stammen in de Assyrische gevanke„ nis. De Kerk van het Oosten is overgegeeven aan de „ Turken, onder wier verwoestingen de waare leden der „ Kerk jammerlyk zugten.

„ De CXXIV is een Danklied, zeer wel passende in den „ mond van Judá, toen het na 't wegvoeren der X stammen „ van den Assyrier benaauwt wierd, maar door de hulpe „ Gods ontquam, gelyk een vogel uit den strik. De Kerk „ in 't Westen is ook door het geestelyk Assur zeer be„ naauwt, maar op een wonderlyke wys van God ge„ redt.

„ De CXXVste Psalm vertoont ons zeer natuurlyk den
„ staat van het vervoerde Juda, na de gevankenis van Babel,
„ en de vertroosting die God den goeden in die gevankenis
„ deed toedienen. De Westersche Kerk, waar van Rome
„ het hoofd was, is een Babel geworden, en heeft moeten
„ zugten, onder een scepter van Godloosheid, in welken
„ staat egter God het den Godvrugtigen aan geen vertroos-
„ tingen heeft doen ontbreeken.

„ De CXXVIste brengt onder het oog Juda's verlossing
„ uit Babel, en haar herstelling in vryheid door de sterke
„ hand van God. En in den Profetischen zin, hoe de Kerk
„ van Christus door de kragt des Heeren by de Reformatie
„ uitgeleyd geworden is uit het Antichristendom, en door
„ Vredes-tractaten vryheid heeft ontfangen.

„ Psalm CXXVII kan ongedrongen worden t'huys gebragt
„ op dien tyd, waar in de Fundamenten des Tempels ge-
„ legt, en de Altaar opgerigt, maar waar in ook Israël vee-
„ le vyanden zyn ontmoet, die dit werk zogten te stooren,
„ onder voorwendzel van vereeniging; evenwel het Huis
„ des Heeren is volbouwt, en Israël tot een vasten stand
„ gekomen. De Kerk van Christus heeft opentlyke Bely-
„ denissen des Geloofs opgerigt, als daar zyn de Augsburg-
„ sche, Zwitsersche, Geneevsche, en Nederlandsche; de
„ dienst des Heeren is opentlyk begonnen, het werk der
„ Reformatie wierd wel door veelerlei ketteryen en scheu-
„ ringen verhindert, de Pausgezinden zelf hier toe geveyns-
„ delyk arbeydende door samenspraken, en het Concilie
„ van Trenten; maar het werk heeft dog stand gegreepen
„ na veelerlei worstelingen, en 't bleek dat God het Huys
„ der Kerk zelf bouwde, in *Duytschland*, de *Noordsche* Ko-
„ ninkryken, *Engeland*, *Schotland*, *Vrankryk*, onder Hen-
„ drik IV, *Hongarien*, en onze *Nederlanden*.

„ Psalm CXXVIII ziet op dien tyd wanneer Israëls Gods-
„ dienst door Godvreezende Mannen en Schriftgeleerden is
„ geregelt, waar door het volk en de kinderen tot kennis
„ wierden gebragt. In het N. T. zyn hooge Schoolen op-
„ gerigt, een schaar van geleerden, en godvrugtige mannen
„ als geestelyke zoonen verwekt en de H. Schrift in een H.
„ Dagligt gestelt.

„ Psalm CXXIX schynt te voorspellen hoe Israël niet zuy-
„ ver blyvende, maar in haar ouderdom weer vervallende
„ tot bygeloof, geveynstheid, twisten, en allerley zon-
„ den, zelfs Atheistische, twee magtige ryken haar benaau-
„ wen zouwden, te weeten de Syrische Koning Antiochus

„ Epi-

„ Epiphanes, en Philopator in Egypten; niet minder zouw „ Israël worden gequelt van de nabuurige Volkeren, Edo- „ miten, Moabiten, Philiſtynen enz. Maar de Heere zouw „ haar Helden verwekken uit de Macchabeen. Als de Kerk „ van het N. T. ook na dien tyd niet zuyver blyven, maar „ geveynstheid, bygeloof, twisten, en krakkeelen, in de „ Kerk insluypen zouwden, zouwden twee magtige Ko- „ ninkryken, de Gereformeerde Kerk vyandig, Nederlands „ rug doorploegen, ja de Kerk zouw rondom zig hebben „ de zulken, die aan Rome onderheevig, en haar vyandig „ waaren, maar waar tegen hy helden zouw verwekken, „ die de touwen der Godloozen ſtonden af te houwen.

„ Pſalm CXXX vertegenwoordigt ons Israël zugtende om „ de komst van den Meſſias, en belydende de zonden van „ de ganſche natie. Zoo zullen 'er ook in de laatſte tyden „ van de Kerk des N. T. waare geloovigen zyn, die in oot- „ moedige belydenis van de zonden van het Land en van „ de Kerk zugten zullen om de laatſte komst van Jeſus.

„ Word Israël volgens Pſalm CXXXI beſpot over deze „ haare verwagting, als al te groot zynde; in de laatſte da- „ gen zullen ook ſpotters zyn, die de beloften van zyn toe- „ komst veragten, en de hoop der Kerk als te groot, be- „ ſchimpen zullen.

„ In die omſtandigheden zouw Israël niet beter kunnen „ doen, dan zig in het Gebed te keeren tot JEHOVAH, en „ Hem te ſmeeken, dat Hy, gedagtig aan het Verbond met „ David, den verwagten Meſſias zenden en het Koninkryk „ der Genade invoeren zouw, gelyk Israël dus biddende „ voorkomt in den CXXXII Pſalm. Zoo zal ook in de laat- „ ſte dagen van het N. T. het geduerig geroep zyn van de „ Kerk, dat Jeſus haastelyk komen mag tot volmaaking van „ zyn Koninkryk.

„ De twee laatſten deezer Trapliederen ſchynen ons toe, „ voegzaam te kunnen worden aangemerkt, als het verhaal „ van Israëls lotgevallen beſluitende, en wel zoo, dat de „ CXXXIIIſte Pſalm roemt, Israëls geluk in deeze dingen „ plegtig op dit Feest te mogen herdenken; en de CXXXIV „ aantoont, dat het eynde van alle de wegen, die Hy had „ ingeſlagen, en verder zoude inſlaan met dit volk, en te- „ vens het eynde van dit Feest geen ander weezen moest, „ dan 't loven van zynen naam.

„ Dus denke ik, dat deeze Liederen Hammäaloth afloo- „ pen. Heeft iemand daar over een ander begrip, ik gunne „ hem gaarne die vryheid die ik voor my zelven begeer, en

„ ben niet van die menschen die door hun ingebeelde be-
„ quaamheid onbequaam zyn, om een ander gevoelen, dan
„ het hunne te verdraagen.

Heilige Leerredenen over gewigtige waarheden, aangaande de Leere van Jesus Christus. Door Johan Laurens Mosheim, *Doctor en Professor in de heilige Godgeleerdheid, op de Hooge School van Helmstad, Abt van Mariënthal en Michaëlstein, en Cancelier over de Hooge School van Gottingen. Naar den tienden Druk uit het Hoogduitsch vertaald, onder het opzicht van een voornaam Godgeleerden, door* George Michaël Nebe. *Eerste Deel. Te Amsterdam by* Pieter Spriet en Zoon. 1762. *behalven het Voorberigt enz.* 299 *bladzyden in groot octavo.*

DEeze Leerredenen van den Oordeelkundigen en Welspreekende *Mosheim* mogen met het hoogste regt, als der leezinge overwaardig, allen aangepreezen worden; nadien zyn Hoog Eerwaarde in dezelven onderwerpen van een wezenlyk gewigt behandelt, die hy met zo veel klaarheid ontvouwt en zulken nadruk aandringt, dat het eigenaartig strekke, om een aandagtig Leezer in waarheid verstandiger en deugdzaamer te maaken: des het te wenschen zy dat de Nederduitsche uitgaave van dit eerste Deel van die der overigen gevolgd moge worden, gelyk de Uitgeevers, volgens hun Voorberigt, bedoelen.

Dit eerste Deel behelst zeven Leerredenen, die de volgende stoffen tot onderwerpen hebben. I. *Bewys van het leven van Jesus uit den dood der Apostelen.* Over 2 Cor. IV. 10, 11. II. *De rampzalige vruchten van eene ongeregelde levenswyze.* Over Lucas XVI. 19—31. III. *De verschillende uitwerking van de Predikatiën der Apostelen.* Over 1 Cor. I. 23, 24. IV. *De eenvoudigheid van de kinderen des lichts in de zaaken, die de zaligheid betreffen.* Over Mattheus IX. 1—9. V. *Barsillai's versmaadinge der hoofsche wellusten.* Over 2 Samuël XIX. 34, 35. VI. *De zekerheid der geloovigen van de toekomende zaligheid.* Over Ephesen IV. 30. VII. *De gewigtige zaak van de verborgenheid des geloofs, verdeedigd.* Over 1 Tim. III. 16. Men oordeele eenigermaate van 's Mans Leerwyze uit het beloop zyner eerste Leerreden, welker inhoud wy ten dien einde byzonder zullen opgeeven.

De Textwoorden 2 Cor. IV. 10, 11. luiden, volgens de alhier gebruikte vertaaling, aldus. *Wy draagen altyd om het*

ster-

sterven van den Heere Jesus aan ons ligchaam; op dat ook het leven van den Heere Jesus aan ons ligchaam openbaar worde. Want wy, die leeven, worden al geduurig aan den dood overgegeeven om Jesus wil; op dat ook het leeven van Jesus openbaar worde aan ons sterflyke vleesch.

Onze Hoog-Leeraar begint zyne Leerreden over deeze woorden, met aan te merken dat het, in 't onderzoeken van de waarheid van ons allerheiligste Geloof, inzonderheid aankome op die vraag: *Is Jesus opgestaan of niet?* dat het groote aanbelang van de zekerheid van 's Heillands opstanding de rede is, dat Gods Geest die waarheid zo menigmaal herhaalt en aandringt; dat van daar de Apostelen zelfs dikwils gelegenheid neemen om 'er van te spreeken, wanneer het schynt dat hun toeleg geheel andere zaaken van hen vorderde; en dat ook Apostel Paulus op zodanig eene wyze handelt in den Text: waar mede hy om zo te spreeken, in het midden zyner reden afbreekt, en van den dood der Apostelen komt tot het leeven van Jesus; stellende het eerste tot een bewys van 't laatste; besluitende, *wy lyden, wy sterven, wy worden geplaagd: derhalven is het zeker dat Jesus leeft.* —— Om de kragt deezer sluitrede te doen zien verdeelt de Heer *Mosheim* zyne Leerreden, naar den zaaklyken inhoud der Textwoorden, in twee deelen; om na te gaan,

I. *Het lyden der Aposteken op zich zelven.*
II. *Het bewys van Jesus Leven uit dit lyden,*

Naa eene ernstige aanpryzing der textwoorden, opwekking tot aandagt, en zielzugt tot den Heer, ontvouwt de Hoog-Leeraar kortlyk den t'zamenhang der voorgestelde woorden met het voorgaande. De Apostel in 't voorgaande Hoofdstuk, ter wederlegginge van Joodschgezinde Christenen, getoond hebbende, hoe veel hooger en heerlyker het ampt der Apostelen, dan dat van Moses was, maakt dit bewys, in 't IVde Hoofdstuk v. 1 en 2, tot een grond van standvastigheid, lydzaamheid en andere deugden der Apostelen: en hier aan hegt hy de beantwoording eener tweeledige tegenwerpinge. Het *ampt* der Apostelen was by veelen vrugtloos, en hun *leeven* was het allerellendigste; dit scheen niet overeen te komen, met de voortreffelykheid hunner bedieninge boven die van Moses. Dit beantwoordt de Apostel met te toonen, dat het kwaalyk gedaan was, wanneer men uit het voordeel en uitwerking eenes ampts van deszelfs heerlykheid wilde oordeelen, v. 3-6. en dat de grootheid van lyden de kragt van hun ampt niet benam, v. 7-9.

7-9. Paulus geeft 'er mede te kennen, dat men niet alleen op het lyden behoort te zien, maar tevens op de geenen die lyden, en den uitgang hunnes lydens; en dan zal men besluiten; niet, de Apostelen lyden; daarom is hun ampt van geringe waarde; maar in tegendeel: *de Apostelen lyden: daarom is 'er een Goddelyke kracht in hen: daarom is het waar dat hun ampt groot is: daarom moet men hen gelooven, wanneer zy zeggen dat de gekruicigde Jesus leeft;* gelyk de Apostel dit in den Text aanduidt.

Den t'zamenhang dus getoond zynde, gaat zyn Hoog-Eerwaarde over tot het eerste Lid, voorgesteld in die woorden, *wy draagen altyd om het sterven van den Heere Jesus aan ons ligchaam*, of gelyk het vervolgens klaarder uitgedrukt wordt, *wy, die leeven, worden al geduurig aan den dood overgegeeven om Jesus wil.* In het ontvouwen deezer spreekwyzen toont hy dat de eerste eene drieledige waarheid in zich behelst: (1) *ons Lyden is groot;* (2) *ons Lyden duurt tot aan ons einde:* (3) *ons Lyden is het zegel en kenmerk van ons Ampt.* En dat de tweede spreekwyze dezelfde waarheid uitdrukt, doch tevens te kennen geeft, *de magt van God, die hen uit alle lyden verloste;* nadien *te leeven*, daar ze *geduurig aan den dood overgegeeven wierden*, zo veel was, *als dagelyks van den dooden weêrom opgewekt te worden;* des hunne *redding zo wonderbaar zy, dat zy van niemand dan van God konne komen.*

Op het ontvouwen van deeze kragt dier spreekwyzen, en 't aantoonen dat het lyden der Apostelen van dien aart was, dat ze op zodanig eene manier konden spreeken, volgt het overweegen van 't tweede Lid, of 't nagaan van *het bewys van Jesus Leven uit dit lyden der Apostelen*, als geschiedende, gelyk Paulus zegt, *op dat het leven van den Heere Jesus openbaar worde aan ons ligchaam*, of, het geen in den zin op 't zelfde uitkomt, *aan ons sterflyke vleesch.* Dat het *leven van Jesus* hier zo veel betekent, als het leeven of de opstanding van Jesus zelve, toont de geagte *Mosheim*, uit den t'zamenhang, v. 12, 13 en 14; en derhalve is de meening van den Apostel, zegt hy, klaarlyk deeze. *Wy worden deswegens voor zo veel elenden blootgesteld, op dat het ongeloof daar uit besluiten zoude, dat Jesus waarlyk opgestaan is en leeft. Het lyden en onze ligchaamelyke dood zyn een zichtbaar bewys van de opstandinge onzes Heilands.* Om de kragt van dit bewys van Paulus vervolgens te doen zien, zo vestigt de Hoog-Leeraar onze aandagt eerst *op het lyden der Apostelen zelve;* ten tweede, *op hun gedrag in dat lyden;* ten derde *op het einde van 't zelve;* en toont dat eene oplettende beschouwing van ieder dee-

deezer hoofdzaaken ons opleidt tot dit besluit; *Jesus leeft.*

Aan dit alles hegt de Heer *Mosheim* eene toepassing, waar in hy ons de nuttigheid deezer betragtinge voor den geest brengt: als strekkende om ons te bevestigen in 't *geloof* der opstandinge van Jesus, en de *hoop* onzer eeuwige zaligheid: waar by nog komt; dat de overweeging van 't behandelde ons opleidt, om *voorzichtiger en bedachtzaamer van de regeeringe, wegen en oogmerken van onzen Schepper te leeren oordeelen.* In 't uitbreiden deezer leeringe toont zyn Hoog-Eerwaarde zeer nadruklyk, hoe onverstandig en strafwaardig het zy, uit overweeging der rampen, die ons of anderen treffen, de Godlyke Voorzienigheid te verloochenen, of onzen Evenmensch te beoordeelen, of tegen God te murmureeren; en hoe zeer wy gehouden zyn ons in eene stille gelaatenheid aan zyne wyze bestuuring te onderwerpen.

Men vindt doorgaande in deeze Leerredenen eene naauwkeurige, klaare en bondige manier van denken, voorgesteld in een styl, die ons niet zo zeer verrukt of vervoert, als wel onze aandagt vestigt, en den geest bepaalt. Tot eene byzondere proeve hier van diene de taal van onzen Redenaar, in 't tegengaan van 't denkbeeld, *dat men de Apostelen als dweepers kan beschouwen.* —— Uit twee zekere waarheden, (1) *dat de Apostelen ontelbaare rampen uitgestaan hebben;* (2) *dat ze geweeten hebben dat hun lyden, zo lang zy by hunne belydenisse bleeven, niet ophouden zoude;* dit gevolg getrokken hebbende, *dat de Apostelen op de volkomenste wyze overtuigd zyn geweest, dat Jesus waarlyk leefde en opgestaan was;* zo gaat hy, naa 't aantoonen der wettigheid van dit gevolg, over tot het wederleggen der volgende tegenbedenkinge, op deeze wyze.

„ Maar mogelyk zal een droom, eene inbeelding, een „ harsenschim de oorzaak geweest zyn; misschien heeft „ een soort van zwakheid der ziel deezen indruk in hun ge„ moed verwekt gehad. Misschien heeft het den Aposte„ len toegeschenen, dat zy Jesus gezien hebben, daar zy „ hem echter niet zagen. Men weet immers, dat 'er vee„ len door eene valsche verbeeldinge zyn bedrogen gewor„ den. Ach! elendige uitvlucht! die met dusdanige ge„ dachten zwanger gaat, toont dat hy, noch zich zelven, „ noch andere menschen heeft leeren kennen. Men zal „ even zo gevoegelyk betoogen konnen dat de wonden, die „ die zich aan het ligchaam van deezen of geenen bevinden, „ enkel daar door ontstaan zyn, om dat het hem in den „ slaap toegeschenen heeft, als of hy van iemand was ge-

„ wond

„ wond geworden. Wy zyn niet van voorneemen om al„ les te zeggen, wat men wel konde bybrengen, om de „ zwakheid deezer tegenwerping aan te toonen. Wy zul„ len alleen by ons oogmerk en het bewys van Paulus bly„ ven. Wy trekken niet meer dan dit gevolg uit het geene „ wy betoogd hebben; *Het is onmogelyk te gelooven, wanneer* „ *men op het lyden der Apostelen let, dat hunne overtuiging van* „ *het leven van Jesus Christus eene inbeelding geweest is.* Het „ is waar, duizenden van menschen hebben zich verbeeld, „ dat zy dit of dat gezien hebben, 't welk men bevonden „ heeft eene valsche verbeelding geweest te zyn: doch kan „ dan zulk eene valsche verbeelding den tyd, de toevallen „ des levens en de menschelyke veranderingen doorstaan? „ kan men dan na verloop van twintig, dertig en meer jaa„ ren, eene even zo levendige overtuiginge van diergelyke „ zaaken hebben, als toenmaals, wanneer men zich ver„ beeldde die gezien te hebben? *Geliefde Vrienden!* zelfs de „ waarachtigste geschiedenissen, waar van wy werkelyk ge„ tuigen geweest zyn, laaten geen' zo grooten indruk in „ ons gemoed over, dat 'er na verloop van een' langen tyd „ geene verandering van deszelfs overtuiging en werking „ in ons ontstaan zoude. Welhaast vergeeten wy het een „ en ander. Het zy wy vreugde, of het zy wy treurigheid „ op het gezicht van het een of het andere ondervonden „ hebben, zo neemt de tyd deeze ontroeringen van ons „ weg. Een geheugen van die zaaken blyft ons wel by, „ maar derzelver kracht en werking verdwynen. En nog „ meer gebeurt dit by die zaaken, die niets dan een spel der „ verbeelding zyn. De voetstappen, die van dusdanige din„ gen achterblyven, verdwynen eer men het meent; en het „ schielyk vergaan dier gemoedsbeweegingen is gemeenlyk „ een bewys van de valschheid der verbeeldinge. Die zich „ heden verbeelden dat hen een doode verscheenen is, en „ hen een nieuwe leer verkondigd heeft, die rechtdraads „ tegen hunne neigingen strydende is, hoe lang behouden „ deezen de daar door verkregenen indruk? hoe lang schik„ ken zy zich naar de bevelen deezes gewaanden geestes? „ Eenige maanden heerschen wel die gemoedsbenaauwdhe„ den, doch de oude gewoonte neemt haar plaatse weder „ in: en ten laatsten twyfelt men geheel en al, of niet on„ ze oogen ons bedrogen hebben. Hoe veel verschilt de „ overtuiging van Jesus Dienstknechten van het leven huns „ Heilands van eene dusdanige ongegronde meeninge! Zy „ zeggen dat hen de gecruicigde Jesus meer dan éénmaal

„ le-

„ levendig verschenen is: zy staan toe dat deeze Heiland „ hen een bevel gegeeven heeft, dat met alle gewoone menschelyke neigingen strydig is: hy had hen bevolen gemak, huis, goederen, vergenoegen, vrienden, alles te „ verlaaten; in de waereld rondom te zwerven; aan derzelzelver inwooners een by hen gehaate leer te verkondigen; tot aan hun einde lyden, ramp en smaad te verdraagen. De zekerheid deezer verschyning bleef na veertig „ en meer jaaren nog even zo levendig by hen, als zy by het „ begin van hun ampt geweest was. Tyd, reizen, veranderingen, toevallen, vervolgingen, verliezen by hen „ hunne gewoone kracht. De gehoorzaamheid die zy aan „ de bevelen van den opgewekten Jesus betoonen, is een „ geduurig getuige van hunne geheel byzondere overtuiginge: nergens rusten zy; van het eene volk gaan zy tot „ het andere; woestynen en steden zyn hen onverschillig, „ wanneer Jesus maar gepredikt word; *Honger lyden en verzadigd zyn* (*) is hen het zelfde; de dood, een gruwzaame dood, is het zegel hunner gehoorzaamheid en het „ laatste getuigenis van de gewisse overtuiginge hunner „ zielen. Wie zich by dusdanige omstandigheden kan laaten wys maaken, dat hun geloove aangaande het leven „ van Jesus uit inbeelding ontstaan is, die zal even zo ligt „ gelooven konnen, dat Jerusalem gedroomd heeft, toen „ zy meende Jesus aan het kruis te zien. Het is ongehoord „ zyne vryheid voor altoos voor een' droom te verkoopen, „ en dat een harsfenschim die kracht zou hebben, een groot „ getal menschen, wegens het verlies van alle vergenoegen, voor zo veel jaaren te konnen troosten. Laaten wy „ verder gaan.

„ Zal dan eene valsche overtuiging kracht genoeg hebben een zwaar, een altoosduurend lyden, elende en moeite op te weegen? eene betrachtinge van ons zelven, een „ geringe vlyt ter navorsching onzer natuur, zal ons overtuigen dat wy neen moeten antwoorden. Wat zal een „ mensch doen, dien men met boeijens kluistert, dewyl „ hy voorgeeft dat een geest hem bevolen heeft, den Regent des lands zyne overtreedingen voor te houden? Ik „ spreek van een' mensch, die zyn verstand bezit, gelyk de „ getuigen van onzen Heiland: hoe zorgvuldig zal hy by „ zich zelven niet beginnen te onderzoeken, of hy wel „ recht gezien heeft? of hem ook een droom bedrogen „ heeft?

(*) Phil. IV. 12.

„ heeft? Hoe bekwaam zal hem de ftille kerker maaken, om
„ waare van valfche verfchyningen te onderfcheiden! Maar
„ genomen dat de gevangenis hem daar toe niet beweegt,
„ wat zal hy doen, wanneer men hem pynigt, wanneer
„ men hem meer dan eens pynigt, wanneer men hem alle
„ dagen pynigt? zal de pyn de verbeeldinge niet overwin-
„ nen? zullen de fmerten den indruk van die verfchyning
„ niet uitblusfchen? zal hy niet ten minften, om vry te
„ worden, toeftaan dat hy bedrogen is? wat zal 'er einde-
„ lyk gebeuren, wanneer men hem met de ftraffe des doods
„ dreigt, en in de magt des Scherprechters overgeeft? Wy
„ kennen de menfchen niet, of wy zullen zeggen moeten,
„ dat kerker, pyniging en dood de verbeelding van een' zo-
„ danig mensch te recht kunnen brengen, of ten minften
„ zyne eigenzinnigheid breeken. Wat dunkt u dan van de
„ Apostelen van Jefus? Heeft men wel iets onder alle ram-
„ pen, het geen men met hun lyden vergelyken kan? Waar
„ zyn die ongelukken, op welken men te recht deeze woor-
„ den van Paulus kan toepasfelyk maaken: *By mynen roem,*
„ *in Jefus, ik fterf daaglyks* (*). Eer, rust, wellust, on-
„ derhoud, en wat dies meer is, zyn by hen onbekende
„ zaaken; maar honger, verfmaading, fteenen, fcheld-
„ woorden, geesfelingen, fchipbreuk, zwaard, gevange-
„ nis, naaktheid, en wat men meer vlied, zyn hunne da-
„ gelykfche reisgezellen. Vier woorden: *Ik heb my bedro-*
„ *gen!* konden hen vry maaken en hen den weg tot alle
„ vergenoegen baanen. Maar alles is te vergeefs. Hunne
„ overtuiging blyft, en het laatfte woord, dat van hun
„ ftervende lippen vloeit, is: *Jefus leeft. Wy hebben Jefus*
„ *waarlyk gezien. Op dat het leven van Jefus openbaar worde*
„ *aan ons fterflyk vleesch.* Zal men nog vermoeden dat mis-
„ fchien deeze hunne overtuiging valsch geweest is? Zal
„ men de heilige getuigen nog met fommige menfchen
„ vergelyken, welke meer verbeelding dan vernuft be-
„ zitten?

„ My blyft nog veel overig, 't welk ik hier byvoegen
„ konde, indien de gewoone bepaalingen eener redevoe-
„ ringe wydloopigheid toelieten. Wat zou dit beteeke-
„ nen, wanneer iemand zich verftouten wilde te zeggen:
„ de twaalf Apostelen zyn bedrogen geworden toen zy zich
„ verbeeld hebben Jesus te zien? niets dan dit: de twaalf
„ Apostelen zyn van eene gelyke gemoedsgeftalte, van een

„ even

(*) 1. Cor. XV. 31.

„ even groote verbeeldingskracht, van gelyke neigingen
„ geweest. Doch deeze gedachte is zo dwaas, dat men
„ dezelve bezwaarlyk met eene niet geheel van verſtand
„ beroofde ziel overéén brengen kan. Zelden vind men
„ twee menſchen, die uit één bloed geſprooten zyn,
„ eenerlei opvoedinge genoten hebben, eenerlei ampt
„ bekleeden, eenerlei levenswys houden, die van ééne
„ volmaakt gelyke gemoedsgeſtalte en van één en dezelf-
„ de verbeeldinge zyn. Onder de Apostelen bevonden
„ zich gantsch verſchillende levenswyzen. Petrus en Jo-
„ hannes waren Visſchers, Paulus een Geleerde, Mat-
„ theus een Tollenaar. En nochtans zal men van hen
„ gelooven dat zy volkomen eensgezind waren, dat zy
„ eene gelyke ſterke inbeelding, eene gelyke geſteldheid
„ des geestes, een gelyke ſterkte en zwakheid des ver-
„ ſtands gehad hebben. Want buiten dien is het niet te
„ begrypen, hoe zy allen te gelyk door eene valſche ver-
„ ſchyninge zinneloos hebben konnen worden, en allen
„ te gelyk daarom geduurig geplaagd hebben willen zyn.
„ Gode zy dank, dat wy van meer dan éénen deezer
„ heilige Mannen ſchiften over hebben, die ons onder-
„ rechten dat eene gelyke liefde tot Jeſus, een gelyke
„ yver voor zyne eer, eene gelyke begeerte, *zynen dood*
„ *gelykformig te worden* (*), in natuurlyk verſchillende ge-
„ moederen gewoond heeft. De vuurige yver van Pe-
„ trus, de ongemeene levendigheid des geestes van Pau-
„ lus, de ſtille zachtmoedigheid van Johannes, zyn ei-
„ genſchappen die natuurlyk van elkanderen onderſchei-
„ den zyn. Doch alle te ſaamen doelen zy op één oog-
„ merk: zy prediken allen het leven van Jeſus; zy be-
„ geeren allen hun getuigenis met hun bloed en dood te
„ bekrachtigen. Heeft dan eene zo naauwe overéénſtem-
„ ming by zulke ongelyke gemoederen in eene zaak, die
„ van natuure alle menſchen tegenſtaat, ik meen dood
„ en lyden, heeft dan eene zulke eenigheid uit zulk een
„ valſche verbeelding konnen ontſtaan? Ik weet niet of
„ men wel gelooven kan, dat iemand, die ſlechts een mid-
„ delmaatig oordeel bezit, diergelyke gedachten in den zin
„ zouden kunnen vervallen.

(*) Phil. III. 10.

Am-

Amsterdam in zyne Opkomst, *Aanwas*, *Geschiedenissen enz. beschreeven*, *door* Jan Waagenaar, *Historieschryver der Stad. Derde stuk. Te Amsterdam*, *by* Isaak Tirion MDCCLXII. *in groot en klein Folio*, *en in groot Octavo.*

MEt de uitgaave van 't tweede Stuk deezer voortreffelyke Beschryvinge, hebben wy den Leezer onder 't oog gebragt; een beknopt berigt van 't beloop der Geschiedenissen van *Amsterdam*, tot op het jaar 1535, naar 't geleide van den nauwkeurigen Historieschryver dier Stad: en bemerkt hebbende, dat zulks veelen onzer Leezeren niet onaangenaam geweest is, zullen wy op dien zelfden voet voortgaan; en op eene dergelyke wyze een korte schets geeven van den inhoud van dit derde stuk, dat thans het licht ziet, en vier Boeken behelst.

De Heer *Wagenaar* doet het zelve in het VIde Boek een aanvang neemen met een kort, doch onderscheiden, berigt van de eerste beginselen der Hervorminge in Amsterdam, alwaar ze zich omtrent het jaar 1520 begon te verspreiden: en geeft vervolgens een breeder verslag van 't voorgevallene in deeze Stad, in de jaaren 1534 en 1535, met eenige dweepers en oproerigen, die zich onder Godsdienstige voorgeevingen meester van de Stad tragten te maaken. Dit aanmerkelyke gedeelte der Geschiedenissen van Amsterdam, over 't algemeen genoegzaam bekend, wordt hier in verscheidene byzonderheden nader opgehelderd; en men ziet uit dit verhaal, met hoe veel voorzigtigheid en gemaatigdheid de Regeering der Stad zich gedroeg, jegens hen die der Hervorminge toegedaan waaren, tot dat de oproerigheid dier dweeperen meerder strengheid vorderde, en aanleiding gaf dat ook anderen, en wel inzonderheid de vreedzaame Doopsgezinden, (die men menigwerf t'onregt met dien hoop van dweepers en oproermaakers vermengd heeft,) strenger vervolgd werden. Met opzigt tot die oproerige dweepers vindt men in dit stuk wel byzonder eene, voor deezen, zo veel men weet, nog niet gedrukte, Copye van zeker rondgaanden brief, die met den aanvang van 't jaar 1534 alomme, en dus ook te Amsterdam verspreid werd, waar by *alle goedgunners der nieuwe gezindheid naar Munster; als naar een tweede Jerusalem, werden opontbooden, om mede deel te hebben aan de zegeningen van allerleie soorte, die aldaar stonden genooten te worden.*

Naa dit berigt van de Hervorming, die voorts hier te Lande, en ook in Amsterdam, meer en meer veld won, vervolgt

volgt onze Historieschryver de geschiedenis der Stad, met een verhaal der Noordsche Onlusten, die in den jaare 1534, gelyk voorheen gemeld is, met een bestand geëindigd waaren, doch in 't volgende jaar op nieuw begonnen, waar in ook Amsterdam ingewikkeld werd, zelfs in zo verre dat de Deenen dreigden de Stad te overvallen: maar men trof eerlang weder een Bestand, en dit gevolgd zynde van een Vrede met Gelder, zag Amsterdam zich, met het afloopen van 't jaar 1536, voor eenen tyd bevryd van de zorge van overrompeling: in 't volgende jaar werd 'er ook een Bestand met Vrankryk getroffen, dat in 't jaar 1538 verlangd, en voorts van een volkomen Vreede gevolgd werd: ook trof de Koning in 't jaar 1539 een Bestand met den Grooten Heer, waar door de Scheepen, te Amsterdam uitgerust tot een togt na Constantinopolen, en reeds in zee geloopen, weder na huis gezonden werden. Geduurende deezen tyd had de Stad voor haare Godsdienstige Gestigten de vryheid verkreegen om vaste goederen te mogen erven onder zekere voorwaarden, tot betere ondersteuning der armen, wier getal, met het vermeerderen der ingezetenen, merkelyk was toegenomen: ook verwierf ze dat men in zaaken, niet boven de tien pond beloopende, eisch moest doen by monde, tot voorkoming van de langwyligheid der gedingen voor der Stede Vierschaar. De Handelaars op Bergen in Noorwegen werden insgelyks bevoorregt met eene Ordonnantie of Gildebrief; die naderhand meer dan eens met verscheidene punten vermeerderd werd. Wat aangaat de Hervormden; terwyl men orde stelde op het prediken der Roomsche Geestelyken, om dezelve geregelder te doen handelen, vervolgde men de Hervormden allenskens scherper; inzonderheid werden de zogenaamde Ketters versteeken van 't voorregt der Stede, waar door 't verbeurd verklaaren hunner goederen met honderd ponden afgekogt kon worden: ook zogt men het houden hunner Vergaderingen buiten de Stad te weeren. De Schout onderstond zelfs zommige Regenten van Kettery te beschuldigen, en bragt in 't jaar 1540 te wegen, dat de geweezen Schout, als van Kettery verdagt, by den Hove gebannen, en zyne goederen verbeurd verklaard werden; by welke gelegenheid de Regenten egter verkreegen, dat de verbeurdverklaaring met honderd guldens kon worden afgekogt.

In dit zelfde jaar had Keizer Karel de V voor, eene Dagvaard in de Stad te beleggen; de noodige schikking om hem te ontvangen was reeds geregeld; doch men maakte hem

de Lugt en 't Water der Stad, als ongezond, dat in die dagen ook eenigen schyn had, dermaate tegen, dat de Dagvaart vervolgens te Haarlem gehouden wierd: egter kwam hy by die gelegenheid nog in Amsterdam, en vertoefde aldaar één dag, wanneer hy na Utrecht voortreisde. De Stad, middelerwyl in eene zesjaarige Bede bewilligd hebbende, verkreeg eerlang eene gunstige Ordonnantie voor haare ingezetenen, omtrent het Dordrechtsche Stapelregt: doch ze slaagde eerst niet zo gelukkig, in 't tegenstaan van 't invoeren van 't verlofgeld op 't uitgaande Kooren. Dit Verlofgeld, in den jaare 1535 op nieuw geëischt; doch in 't volgende afgeschaft, werd in 't jaar 1541, niettegenstaande alle tegenkantingen, weder ingevoerd. Het nadeel dat zulks den Lande, en voor al Amsterdam baarde, en een daar uit volgend oproer in de Stad, haalde evenwel in 't volgende jaar de Landvoogdes over, om eene vrykooping van 't zelve voor te slaan, waar in de Staaten bewilligden, voor de somme van 25000 Guldens, waar van Amsterdam een derde voor uit betaalen zou. Intusschen had de Koning van Vrankryk, verbonden met Zweeden, Denemarken en Gelder, den Keizer den oorlog verklaard; de vrees voor een Gelderschen inval deed Amsterdam op zyne hoede zyn; men bewilligde eerst traaglyk, doch daar na gereedlyk in verscheidene Beden, die zo hoog liepen, dat het opstellen van nieuwe Imposten noodzaaklyk wierd, die met den aanvang van het jaar 1543 alom in Holland ingevoerd werden. Schoon men in dit jaar, Gelder en Zutfen aan den Keizer afgestaan zynde, van den Gelderschen kant niet had te vreezen, waakte Amsterdam egter tegen eene overrompeling; en werd tevens genoodzaakt zorg te draagen tegen eene nieuwe oproerige beweeging der bovengemelde dweeperen, uit hoofde van een gerugt, dat evenwel van geen gevolg geweest is.

Met het afloopen van den Oorlog in 't jaar 1544 zag de Stad zich door den Koning van Denemarken bevestigd in alle de Privilegien, haar door de voorige Koningen verleend; en ze droeg in 't volgende jaar gewillig tot de kosten van den Oorlog, dien de Keizer in Duitschland begon tegen de Protestanten; die men insgelyks alhier strenger behandelde: waarom ook het ban- en vang-regt der stad, op haar verzoek, wyder uitgebreid werd. Het verdryven der oproerige dweeperen uit Oost-Vriesland gaf diestyds gelegenheid tot eene Keur tegen hen, en 't vervolgen der Onroomschen ging, sedert, voort. Men zogt ten Hove, in die dagen, het Verlofgeld op 't verzenden van Kooren weder in te voeren,

doch zulks werd gestuit; ook handhaafde men, by gelegenheid van een voorval te Amsterdam, het regt van arresten op die van Braband in Holland; en de Visschers van Amsterdam werden in hun regt van Visschery op de Zuiderzee tegen die van Overysfel ondersteund; waar omtrent in 't vervolg van tyd nadere bepaaling gemaakt werd. In 't jaar 1548 sloeg Amsterdam voor de Scheepvaart tegen de Schotten te beveiligen, doch men rustte alleen vyf Scheepen uit ten behoeve der Haringvisserye, en in 't volgende jaar moest men dezelve staaken, zynde Amsterdam niet gereed om in die kosten te draagen. Men kreeg toen ook verschil met Denemarken over den Zontschen tol, doch Amsterdam bewilligde eerlang in eene verhooging van denzelven. De Stad zette dit jaar haare Scheepsvaart voort, doch de ingezetenen verlooren, door storm en andere rampen, wel veertig Schepen. In dit zelfde jaar, werd *Filips*, Zoon van Keizer Karel, te Dordrecht tot toekomende Graaf van Holland ingehuldigd, en ook in Amsterdam, gelyk in de andere voornaamste steden, plegtig in den eed genomen.

De vervolging der Onroomschen nam in deeze dagen sterk toe; voor al na dat 'er in 't jaar 1550 een scherp Plakaat in Holland uitkwam, en den aanbrengeren de helft van de goederen der veroordeelden beloofd werd. In dit jaar werd 'er een verdrag met Schotland getroffen, ook kwam men met Vrankryk overeen, dat in een Vrienden schip geene andere dan de vyandlyke goederen verbeurd verklaard zouden worden; doch men had hier weinig genots van, alzo Vrankryk in 't volgende Jaar nieuwe vyandlykheden begon. Deeze Oorlog belemmerde den Koophandel zeer, en gaf gelegenheid tot herhaalde Beden, die eene merkelyke verzwaaring van lasten noodzaaklyk maakten, uit welker inwilliging en opbrenging men het toenemende vermogen der Stad zeer duidelyk kan afneemen: doch het getal der inwoonderen vermeerderde ook het getal der Weeskinderen; het welk in 't jaar 1554 eene keur te wegen bragt, volgens welke geen kinderen in 't Burgerweeshuis toegelaaten werden, dan van Ouderen, die, ten minste een van hun, zeven jaaren Poorter of Poorteresse geweest waaren. Omtrent deezen tyd ontstonden 'er bittere onlusten, tusschen den Schout en de Regenten, die eene langduurige partyschap verwekten, van welker oorsprong de Heer *Wagenaar* een naauwkeurig berigt geeft: waar op hy na melding van 't verbranden van drie Vrouwen, om zogenaamde tovery, en van 't vernieuwde verleenen van 't Octroi, waar door de Vreemdelingen in

Holland van de Ampten uitgeslooten werden, dit Boek eindigt, met een berigt van de overdragt der Nederlanden aan Koning *Filips*, in 't jaar 1555; welke plegtigheid ook eenige Gemagtigden van Amsterdam bywoonden.

Met het begin van 't VIIde Boek geeft onze naauwkeurige Geschiedschryver, by gelegenheid van 't eerste verpagten van den impost der wynen en bieren in 't jaar 1556 een Lyst van 't beloop dier verpagtinge in de voornaamste Steden, waar uit men derzelver onderlinge vermogen eenigzins kan afneemen. Men trof, gelyk hy verder aantekent, in dat jaar wel een Bestand met Vrankryk, doch 't werd in 't volgende jaar weder verbroken; des men Oorlogschepen uitrustte, voornaamlyk tot bescherming der Graanvloote, die voor 't grootste gedeelte binnen kwam; waar door de duurte van 't graan ophield, tot verligting van 't gemeen; te meer daar de Regeering van Amsterdam zich voorzag van graanen, die, ten redelyken pryze, werden uitgeleverd aan de gemeente, onder welke de schaarsheid der levensmiddelen eene nieuwe verheffing van pestziekte scheen veroorzaakt te hebben. De Stad, die in 't jaar 1558 de halve crimineele boete van Amsterveen, Slooten, Slooterdyk en Oostdorp gekogt had van Koning Filips, verkreeg ook nog in dat jaar van hem, dat ze bevestigd werd in haar oude Regt, om haare eigene Vroedschap te mogen stellen, en Schepenen te mogen benoemen. Keizer Karel in dit jaar overleeden, en den Vrede met Vrankryk in 't volgende jaar geslooten zynde, vertrok Koning Filips nog in 't jaar 1559 na Spanje; hebbende het Stadhouderschap over Holland, Zeeland en Utrecht opgedragen, aan *Willem*, *Prinse van Oranje*.

Men had diestyds in 's Konings geheimen Raad een ontwerp om hier ter Stede twee Hoofd-Officiers en twee Schepensbanken aan te stellen; doch by nader overleg bleeven de zaaken in den jaare 1560, op den ouden voet, alleen dat het getal der Schepenen, tot hier toe zeven, tot negen vermeerderd, en den Schout veroorlofd werd een Onderschout onder zich te hebben; ook werden 'er eenige nadere schikkingen gemaakt, betrekkelyk tot het gezag van den Schout en de Regenten, die meerendeels hun opzigt hadden op de voorgemelde partyschap. In dit en 't volgende jaar werd Amsterdam bevestigd in haare oude regten, op den Koophandel in Denemarken en Duitschland, als mede op het vorderen van Exuegeld: en in 't jaar 1562 verklaarde de Koning op nieuw aan de Edelen en zes groote Steden van Holland, dat geene Mandamenten tegen de Privilegien verleend

zou-

zouden worden: ook werd Amſterdam gehandhaafd in haar regt, in een verſchil met Hoorn over 't paalgeld.

Middelerwyl drong de Hervorming alom, en ook hier ter Stede, meer en meer door; waar tegen de *Kardinaal van Granvelle* het vuur der vervolginge geſtadig aanſtookte; doch na deszelfs vertrek, in 't jaar 1564, begon de vervolging te minderen, en de zaak der Onroomſchen zig gunſtiger te vertoonen. Zy vonden in Amſterdam inzonderheid een merkelyken ſteun aan veele ingezetenen, die op de tegenwoordige Regeering misnoegd waaren, uit hoofde van verſcheidene oorzaaken, die onze Autheur in 't breede ontvouwt. De Onroomſchen hielden zich aan de zyde der misnoegden, en deezen klaagden in 't jaar 1565 by de Landvoogdesſe, over eene te groote namaagſchap onder de Regenten, waar uit ontſtond dat daar omtrent door dezelve eenige ſchikkingen gemaakt werden; ook ſtelde zy, in 't volgende jaar, zelve Burgermeesters aan; welke nieuwigheid, voor deeze reis, onder *Protestatie*, toegelaaten werd. Omtrent deezen tyd werden 'er, zo binnen als buiten de Stad, verſcheidene Pakhuizen gebouwd; ook was de Waag, over 't Stadhuis, in 't jaar 1565 geſtigt: en in 't volgende jaar kwam men met de Engelſchen over een, om den Koophandel over en weder, die door een verſchil geſtremd was, vry te ſtellen, gelyk van ouds. In dit jaar had men hier ter Stede eene zonderlinge kwaal onder de Weeskinderen, die by veelen voor bezetenheid werd aangezien. De Heer *Wagenaar* geeft 'er zo veel berigts van, en heldert dit geval, door eene nevensgaande aanmerking in zo ver op, dat men genoegzaame rede hebbe om te vertrouwen, dat het in alle deelen eenvoudig natuurlyk verklaard zou konnen worden, indien men volledige en naauwkeurige berigten deswegens bezate.

De moed der Onroomſchen in de Nederlanden nam in deze dagen kragtig toe, inzonderheid, na het maaken van 't bekende Verbond, en 't inleveren van het verzoekſchrift der Edelen, tot ſchorſing der Inquiſitie en Plakaaten; doch de nieuw aangeſtelde Burgermeesters hier ter Stede waaren den zulken niet gunſtig; want op het aanſchryven der Landvoogdesſe, gaf men op nieuw eene keur om hen te beteugelen. Inmiddels begonnen de Gereformeerden hier en daar openlyk te prediken; ook hielden ze te Amſterdam heimelyke Vergaderingen; en zes van de voornaamſte Gereformeerde Burgeren raadpleegden aldaar met een Leeraar over 't openlyk prediken in Holland: het welk ten gevolge had, dat *Jan Arendszoon* de eerſte openbaare preek, by *Hoorn*, op

't op ene Veld deed, den 14den July 1566. De Regeering van Amsterdam overwoog in die omstandigheden, wat te doen indien men zulks ook hier ter Stede mogte onderneemen, en 't besluit bleef van 't werk nog wat in te zien: intusschen werd 'er buiten Haarlem gepredikt, en de Amsterdammers gingen in menigte met yver derwaards; men predikte vervolgens ook te Alkmaar, en eindelyk werd 'er vastgesteld den laatsten July buiten Amsterdam te prediken. Men leverde, voor 't aangaan der Predikatie, een verdeedigend Vertoog deswegens over aan de Burgermeesteren, die goedvonden de poorten te sluiten, en de Schutteryen te vergaderen, om hun gevoelen te verneemen; het besluit was het buitenprediken te gedoogen; dat dus ongestoord zyn voortgang had, en op den volgenden Zondag weder herhaald werd. Van dien tyd af nam het buitenprediken toe, en de Regeering zag zich genoodzaakt het zelve te dulden, te meer daar de Schuttery niet gezind was het zelve te stuiten, egter besloot de Wethouderschap, het prediken in de Stad niet toe te laaten, doch de Schuttery kon daar in mede niet bewilligen. Het leed ook niet lang, of men begon insgelyks in de Stad te prediken; de aangevangene beeldstorming; die hier, gelyk elders, groote beroerte verwekte, deed de Wethouderschap besluiten, met drie voornaame Gereformeerde Burgeren te overleggen, hoe zich in deezen te gedraagen: hier uit ontstonden eenige schikkingen ten voordeele der Gereformeerden, die hun ook aanleiding gaven, om hunne Gemeente op een geregelden voet te brengen: in eene kort daar aan volgende nieuwe beroerte, vond de Regeering het weder goed eenige voornaame Gereformeerden te verzoeken om het graauw te stillen; waar uit men kan afleiden dat hun aanzien merkelyk toename. Geduurende deeze omstandigheden morden de Gereformeerden geduurig, en vorderden dat hun een Kerk in de Stad toegestaan wierd; betuigende 'er dan niet tegen te hebben, dat de andere Kerken, zedert de laatste schikkingen geslooten, weder geopend werden, om den Godsdienst aldaar te verrigten naar de oude wyze: 't eene en 't andere bragt eindelyk eene nieuwe Orde te wegen, waar by den Gereformeerden veel vryheids werd toegestaan. De Gereformeerden verkreegen hier door, onder andere vryheden, de Minderbroeders Kerk en 't Kerkhof ten hunnen gebruike, en regelden het bestuur hunner Gemeente op eene geschikte wyze. Eenige Luthersche Oosterlingen verzogten ook in die dagen, om eene Kapel ten hunnen dienste, doch ze wierden van de hand geweezen,
nadien

nadien een der Amsterdamsche Gereformeerde Predikanten toonde, dat 'er geen wezenlyk verschil in de Leer tusschen hen was; dat egter door de Antwerpsche Gereformeerden zeer kwalyk genomen werd, in zo ver dat zy de Amsterdammers met den ban dreigden. Deezen hun gedrag, by de Antwerpsche Gemeente, door brieven verdeedigende, gingen voort, en beslooten eerlang Avondmaal te houden, dat ook ter uitvoeringe gebragt werd, op den 15den December, met omtrend duizend persoonen.

In deezen toestand kwam de Stadhouder uit Antwerpen in Holland, om met de Staaten raad te pleegen, op middelen om de rust in 't Land te herstellen, en by die gelegenheid hield hy zich zes weeken te Amsterdam op. Hy had reeds meermaals te kennen gegeeven dat de Gereformeerden hier ter Stede te ver gegaan waren, en tragtte nu de zaaken op eene gevoegelyker wyze te schikken, om de rust der Stad te verzekeren: ook werd 'er, na herhaalde overleggingen, een nieuw verdrag, dat door den Prins ontworpen was, getekend op den 18den January 1567. Doch 't was ver van daar dat de Landvoogdes dit Verdrag, schoon veel gematigder dan de voorgemelde nieuwe Orde, bevestigde. Ze had reeds voorheen geklaagd over de toegeevendheid der Wethouderschap, en kon dezelve nu te minder goedkeuren. Na de Beeldstorming naamlyk waaren de verbondene Edelen verdeeld geworden, en 't Verbond had zyne meeste klem verlooren; des de Landvoogdes rekening maakte om haar gezag door de wapenen te handhaaven, het welk haar van dit verdrag te afkeeriger maakte, en in Amsterdam nieuwe onlusten verwekte.

De Afgevaardigden na de Landvoogdes ter zaake van het Verdrag, waaren geweest twee Persoonen uit de Wethouderschap, en twee uit de Gereformeerden, benevens een Raadsheer van den Hove; doch de zaaken waaren te Brussel afgehandeld, in 't afzyn van die Gereformeerden, en zonder den Prins vervolgens te spreeken: dit baarde reeds eenig wantrouwen op de Wethouderschap. De Heer van Brederode, die zich in Vianen versterkte, en door de Amsterdamsche Gereformeerden een en andermaal met geld ondersteund was, ontbood door een briefje eenigen van hun te Viane, om hun te melden 't geen hy der penne niet toevertrouwde; het welk den argwaan deed toeneemen. Men bemerkte ook wel dra, dat de Regeering, naar gewoonte op den eersten February veranderd zynde, geweldiger middelen in 't werk wilde stellen; en dat dezelve, (volgens een

heimelyk besluit om nog drie honderd Soldaaten aan te neemen), reeds volk begon te werven. Dit ontrustte de Gemeente; eenige voornaame burgers spraken 'er de Wethouderschap over aan, en 't versmaadende antwoord van één der Burgermeesteren gaf aanleiding tot een oproer, dat den hoogsten trap beklom, toen men vernam, dat de afgezondenen na den Heer van Brederode wedergekeerd waren met berigt, dat het oogmerk was den Graaf van Megen met twee en twintig honderd man in de Stad in te laaten, en een honderd burgers of twee het hoofd voor de voeten te leggen. Dit bragt de Stad eerlang in zo akelen toestand, en de Regeering in zo ver tot het uiterste, dat men zich genoodzaakt vonde, in eene onderhandeling te treeden, die het treffen van een Verdrag ten gevolge had. Op het treffen van dit Verdrag zondt men wederzydsche Gematigden tot den Prinse Stadhouder, die te kennen gaf, dat ze zich aan de Landvoogdes konden vervoegen, indien hun zyne voorheen gemaakte schikking niet voldeed: die van de Wethouderschap gingen daar op derwaards, doch die van de Gereformeerden, geen verderen last hebbende, keerden weder na Amsterdam.

Intusschen was de Heer van Brederode in de Stad gekomen; de Onroomschen waaren verheugd over de tegenwoordigheid van zo aanzienlyken voorganger, en veele Edellieden van buiten vervoegden zig hier ter Stede tot hem. De Wethouderschap, hier over bekommerd, maakte eene nog naauwer Keur van toeverzigt op 't inkomen en verblyven van Vreemdelingen. dan tot nog stand gegrepen had, de Landvoogdes gelastte door den Secretaris van den geheimen Raad, de Regeering den Heer van Brederode de Stad te doen ruimen; doch deeze weigerde uit Amsterdam te vertrekken. De Secretaris van den geheimen Raad, door eenige Edelen overvallen, en van zyne gewigtigste Papieren beroofd zynde, verliet in aller yl de Stad; terwyl de Gereformeerden by de Wethouderschap aanhielden, om hun ten wille te zyn met opzigt tot eenige schikkingen ter bevorderinge van de rust der Stad: men kwam overeen om 't goedvinden van den Prins op 't voorgestelde te verstaan, en zich zonder wederspraak daar naar te schikken. De Prins bewilligde de gemaakte schikkingen, uitgenomen dat de Gereformeerden eischten, dat men den Heer van Brederode zou aanstellen tot Oversten, over de nieuwe Soldaaten, die men zou aanneemen: hier op bevlytigde men zich om dit gemaakte Verdrag ter uitvoeringe te brengen, en dus de rust der Stad te ver-

verzekeren: 't welk ook eenigermaate gelukte, doch van geen langen duur was; nadien 'er eerlang veranderingen voorvielen, die eene geheel nieuwe gedaante aan de Regeering gaven, gelyk de Heer *Wagenaar* in de twee volgende Boeken toont, wier inhoud wy by nadere gelegenheid zullen nagaan.

DE PROEF-ONDERVINDELYKE NATUURKUNDE,

volgens het beloop der

Natuurkundige Lesſen, door Proefneemingen bevestigd, tot opheldering van allerley dagelyks voorkomende zaaken, door den Heer Abt Nollet, *Lid van de Koninklyke Akademie der Weetenſchappen van Parys, en van de Koninklyke Societeit van Londen. Uit het Fransch vertaald. Vierde Deel, eerſte Stukje. Te Amſterdam, by* K. van Tongerlo. MDCCLXII. *Behalven den korten Inhoud enz.* 316 *bladzyden in octavo.*

DE Heer Abt *Nollet*, in 't voorgaande gehandeld hebbende over de *Lugt*, gaat in dit Stukje over tot de beſchouwing van 't *Water* en 't *Vuur*. Het eerſte, ons menſchen van geen minder nut dan de *Lugt*, is 't onderwerp van de twaalfde Les, die onze Autheur in drie deelen verdeelt, naar de drie verſchillende geſtalten, waar onder men het *Water* kan beſchouwen: 1 als een *Vogt*, 2 als *Damp*, en 3 als *Ys*. Want ſchoon het *Water* in zyn natuurlyken ſtaat eigenlyk een *vast lichaam* zy, zo is 't niet ongevoegelyk het zelve eerst als een *Vogt* aan te merken, uit hoofde dat het zich, ten minſte in de meeſte bewoonde Landſtreeken, doorgaans in die geſtalte bevindt.

Het Water, dus beſchouwd, is een ſmaakloos, doorſchynend Vogt, zonder kleur, zonder reuk, dat zich ligtlyk aan de oppervlakte van zommige Lichaamen hegt, in zeer veelen derzelver doordringt, en de aan Brand zynde Stoffen uitbluscht. —— Deszelfs vloeibaarheid, gelyk die van alle andere Vogten, wordt veroorzaakt door de ſtoffe des Vuurs, die in het zelve doordringt; en 't is vloeibaarder dan veel andere Vogten, om dat deszelfs Stofdeeltjes ongemeen klein zyn, en waarſchynlyk van eene gedaante, die dezelven zeer bekwaam maakt tot beweeging: deeze vloeibaarheid ſchynt ook niet altyd dezelfde, maar min of meer te zyn, naar geraade der hette; van waar naastdenkelyk ont-

ſtaat dat heet water werkzaamer is dan koud; zynde de Stofdeeltjes van 't Water door 't Vuur verdeeld, kleiner, fyner, en daar door bekwaamer gemaakt om in de lichaamen door te dringen.

Dit voorgeſtelde met reden geſtaafd zynde, zo merkt onze Autheur verder aan, dat het Water tot ons komt, of uit den Dampkring, door de Wateragtige Verhevelingen; of uit den boezem der Aarde, door Wellen en Bronnen; of eindelyk uit Stroomen, Laagten en algemeene Vergaderplaatſen op den Aardbodem, gelyk Rivieren, Meiren, Zeeën; het welk hem aanleiding geeft tot het naſpooren van den oorſprong en in ſtandhouding der Bronnen. De onderzoekers der Natuure zyn, zegt hy, in zo ver de zaak eens, dat ze een omloop van Water vastſtellen, indiervoege dat het Water uit de Bronnen afloope na Zee, en weder door een geregelden omloop uit de Zee in de Bronnen kome; waar door de Bronnen altoos konnen blyven vloeijen, en zich in de Zee ontlasten, zonder dezelve te doen overloopen. Doch dit toegeſtaan zynde, zo blyft de groote vraag nog ter beantwoordinge over; *op welke wyze, langs welken weg, komt het Water uit de Zee in die Bronnen?* en hier omtrent zyn de gevoelens verdeeld; te meer, daar 't niet genoeg is een Stelſel uit te vinden, waar door men doet zien, hoe het Water van den Oceaan, volgens de Wetten der *Waterweegkunde*, zeer ver in 't vaste Land op heeft konnen gebragt worden, om daar eene Bron te maaken; maar dat zelfde Stelſel ook reden moet konnen geeven, hoe dat Water zyn Zout, zyn Bitter en zyn Slym, 't geen men weet dat het Zeewater natuurlyk eigen is, en in zuiver Bronwater niet gevonden wordt, is kwyt geraakt. De oplettende *Nollet* vindt geen genoegen in 't gevoelen van hun, die willen dat het Zeewater, door onderaardſche buizen loopende, in de Bergen overgehaald, of door de aardgronden gezypeld zynde, zoet Bronwater verleent: hy ſtemt veel gereeder hun toe, die van gedagten zyn, dat Regen, Sneeuw, Mist enz. hier in aanmerking komen, en dat het Water uit den Dampkring de oorzaak der Bronnen zy; welk gevoelen hy nader opheldert en bevestigt.

Doch langs welken weg het Water tot ons kome, zelden of nooit, (vervolgt hy,) vindt men Water, hoe doorſchynend ook, dat met geen vreemde Stoffen, (zonder van de Lugt of 't Vuur te ſpreeken,) belaaden is; gelyk door proefneemingen, die hy opgeeft, en beredeneert, getoond kan worden; door welke proeven men ook den aart der Wateren,

ren, welker hoedanigheden men weeten wil, kan leeren kennen. —— Indien men 't Water flegts van grove vuiligheden zuiveren wil, is 't genoeg het te laaten *doorzygen*; maar, als men ook de fyner vreemde ſtoffen daar van afzonderen wil, is 't noodig het zelve *over te haalen*; dat egter alleen van dienst is, als het Water belaaden is met vaste Stofdeeltjes; want indien dezelven van dien aart zyn, dat zy, zo wel als het Water, in dampen opgeheven konnen worden, zal het Water, ſchoon overgehaald, niet zuiverder geworden zyn. —— Zommigen hebben wel gedagt dat het Water, door 't menigvuldige overhaalen, in Aarde verandert; doch herhaalde proefneemingen hebben doen zien, dat men veel eer heeft te denken, dat de aardagtige ſtof, die op den bodem van den Kolf blyft liggen, naa dat men 't Water tot droogwordens toe heeft overgehaald, uit de Lugt komt, en eene vreemde Stof is, die zich onder 't Water gemengd heeft. —— De vreemde Stofdeeltjes, onder 't Water gemengd, gemeenlyk zwaarder zynde dan 't Water, keurt men niet zonder rede het ligtſte Water voor 't beste; egter zou dat ook eene kwaade hoedanigheid konnen hebben; doch dan kan men 't op de Reuk gewaar worden. Wat deszelfs *betrekkelyke zwaarte* aangaat, die is aan alle plaatſen niet even dezelfde; die van 't zuiverſte, als Regenwater of geſmolten Sneeuw, ſtaat doorgaans tot die van 't Goud als 1 tot 19½, tot die van 't Kwikzilver als 1 tot 14, en tot die van de Lugt als 1000 tot 1¼.

Wanneer men 't Water aan de werking van 't Vuur blootſtelt, wordt het allenskens warm, en zet zich uit tot dat het begint te kooken; waar naa het, zelfs door een zwaarder vuur, niet heeter wordt. Dit is algemeen bekend, maar 't kan gebeuren, zegt onze Onderwyzer, dat het Water zich reeds zo ſterk uitgezet heeft als het kan, eer 't nog zyn hoogſten trap van hette verkreegen heeft; en 't kan ook dermaate beneepen zyn, dat het, zich minder dan naar gewoonte uitzettende, ondertusſchen merkelyk heeter worde. Het eene en 't andere heldert hy op door duidelyke proefneemingen, en toont daar uit aan, wat denkbeeld men zich van 't kooken des Waters hebbe te maaken; waarom het in 't ydel eerder kooke; en van hoedanig een aart de werking van 't Water zy, in den beſlooten Ketel van *Papin*, waar in de hardſte Beenderen in weinig ſeconden week gemaakt worden: 't welk hem aanleiding geeft, om eene aanmerking mede te deelen, over de voorzorg, die men in 't maaken en tekenen van den *Thermometer*, heeft te draagen.

Hier

Hier aan volgt eene overweeging der ſmeltkragte van 't Water, waar door het in alle lichaamen, de vette ſtoffen, harſten en eenige zeer harde t'zamengroeiſels uitgezonderd, indringende, eene zeer groote menigte van dezelven ontbindt en doet ſmelten. Ter ophelderinge hier van bepaalt zich onze Autheur inzonderheid tot deeze werking van 't Water op de Zouten; waar omtrent hy de twee volgende zaaken in aanmerking neemt. 1 Een Zout, dat men in 't Water werpt, ſmelt 'er in meerder of minder hoeveelheid in, naar den aart van 't Zout, en den trap der hette des Waters. 2 Het Zout, ſmeltende, verkoelt doorgaans het Water. De Heer Abt *Nollet* toont dit door eenvoudige proeven, en verklaart zeer duidelyk deeze verſchynſelen; waar op hy eenigermaate uitweidt over de zoutheid der Zee. Veelen zyn van gedagten dat de Godlyke Voorzienigheid bedoeld heeft de Zee, door middel van 't Zout, voor 't bederf te bewaaren; doch dit gevoelen ſchynt niet bondig: zeewater is 't bederf onderworpen, als 't in beſlootene vaten bewaard wordt; en men vindt zelfs onder de heete lugtſtreeken groote Meiren die zoet water hebben, en nooit in Stinkpoelen veranderen. Dat het Zeewater zouter is in warme Landen, dan in 't Noorden beantwoordt volkomen aan 't bovengeſtelde, dewyl het Water meerder zout kan doen ſmelten, naar maate dat het warmer is: en dat de Zee weezenlyk zout in zich heeft is eene bekende waarheid, uit het zout, dat men in de zogenaamde Zoutpannen uit het zeewater trekt, op de kusten van *Aunis*, van *Bretagne* en elders; blykende uit proefneemingen, ſchoon in de uitkomst juist niet altoos even gelyk, dat ieder pond Water omtrent een loot Zout uitlevert. Maar de vraag is hier; *van waar heeft de Zee dien voorraad van Zout; en hoe blyft die Zoutheid altoos genoegzaam dezelfde, zonder af of toe te neemen?* Men vooronderſtelt hier toe gemeenlyk Zoutmynen op den Bodem der Zee, en eene geduurige ſmelting, die 't geſtadige uithaalen evenaart; doch deeze evenredige ſmelting is gansch niet waarſchynelyk: zou 't niet aanneemelyker zyn te ſtellen, dat die Zoutmynen al van de eerſte tyden der Scheppinge af uitgeput zyn geweest, en dat de Zee nu geen nieuw Zout meer krygt, om dat ze 'er niet meer te ſmelten vindt? Doch hoe blyft de Zee dan nu altyd even Zout? Men kan 'er op antwoorden, dat het Zout, 's jaarlyks uit Zee gehaald, tot ons Voedſel en andere gebruiken gebezigd, een vast en log zout is dat niet vervliegt; maar meerendeels op de vlakte van den Aardbodem blyft liggen; waar door 't,

van 't zoete Water, ingeslurpt zynde, met het zelve weder Zeewaards gevoerd wordt: overeenkomstig waar mede men ook bevindt dat de loopende wateren gemeenlyk eenig zout in zich hebben; des men met rede moge denken, dat gemeen water alleen zoet te noemen zy, in vergelyking met het zouter Zeewater. —— 't Is waar, we gebruiken ook gegraaven Zout, en derhalven zou men, op den gemelden grondslag voortgaande, konnen vermoeden, of 'er dus niet meer Zout in de Zee zou komen, en dezelve dus van tyd tot tyd zouter worden Doch men bedenke, dat 'er een merkelyke gedeelte van 't Zout agter blyft, dat de Natuur besteedt, aan 't onderhouden en aankweeken der Dieren, Planten, Gewasſen, en alles wat in inhoud en omtrek toeneemt, als mede om de Mynen en Zoutbronnen in stand te houden, of nieuwe voort te brengen. Op die wyze kan de Zee eenpaarig zout blyven, wel niet in de uiterste naauwkeurigheid, maar met een wat meer en wat min, dat nagenoeg is, en overeenstemt met de proeven in verscheidene tyden op 't Zeewater gedaan. —— Hier aan hegt onze Autheur nog eenige ophelderende aanmerkingen, over 't wasschen van Linnen met Loog en Zeep, als mede over 't verkoelen van Zomerdranken, en 't maaken van Ys, door behulp van 't Armoniac-zout; en doet ons vervolgens het Water, in de tweede plaats, als een *Damp* beschouwen.

Wanneer men naamlyk Water heeft, dat warmer is dan de Lugt, die het omringt, neemt het Vuur, dat 'er uit waasemt, de deeltjes van de Oppervlakte, die voor deszelfs botzing 't meest bloot gesteld zyn, met zig in zyne vlugt mede. Deeze kleine Waterklompjes, op die wyze losgemaakt, ryzen naar om hoog, of verspreiden zich, zoo door de kragt van de Schok die ze ontvangen hebben, als door de opzuiging van de Lugt, die in dat geval eveneens werkt als een Spons; en maaken die soort van Rook uit, dien wy *Damp* noemen, en die zo veel te dikker is, naar maate dat de Lugt, die hem ontvangt, kouder zy, en daar door te beter in staat, om hem minder yl en digter te doen worden. Deeze Damp, geen *Vogt* maar eene *Vloeistof*, volgt denzelfden weg, dien het Vuur gewoon is te neemen, en verspreidt zich na alle zyden; vry door de Lugt van den Dampkring heen vliegende is dezelve niet merkelyk heeter dan het water, daar hy uit voortkomt; maar in een beslooten werktuig, als den Ketel van *Papin*, wordt hy heet genoeg om tin en lood te doen smelten, ja men is van oordeel, dat hy zo heet en gloeiend gemaakt kan worden, als gesmolten Koper of Yzer. ——

De

De Damp heeft daar benevens eene verbaazende *Uitzettings-kragt*: het Water zet zich van Yskoud tot Kookend Heet niet meer dan $\frac{1}{21}$ uit; maar een waterdruppel, in een glaazen bolletje tot damp gemaakt, beslaat een omtrek die 13000 of 14000 maal grooter is, dan de omtrek van den druppel was, en als de Damp, dien men dwingt zich uit te zetten, geen ruimte heeft om zich uit te breiden, doet hy kragt op alles wat hem weerstand biedt, en die kragt kan al vry aanmerkelyke weerstanden overwinnen; naar uitwyzen der proefneemingen, overeenkomstig met de dagelyksche ondervinding, in verscheidene gevallen, gelyk onze Autheur in 't breede toont. By die gelegenheid doet hy onder anderen zien, dat de kragt van 't *Buskruid* ook hier aan toe te schryven zy: het vuur, zegt hy, verandert de zwavel en 't Salpeter in dampen; en zet dezelven zo sterk uit, als ze eenigzins uitgezet konnen worden, of het beletsel, dat hen weerhoudt, door den langer of korter duur van zyn weerstand, wil toelaaten. Ook geeft hy een naauwkeurig berigt van de *Vuur* of *Damppomp* en derzelver werking; en toont hoe men 't verschynsel van den *Windbal*, voor de uitvinding der *Damppomp* reeds bekend, niet heeft te verklaaren door de uitzetting der Lugt, maar door die van 't Water of 't Vogt, 't welk men in dat Werktuig doet kooken. —— Verder merkt onze Onderwyzer nog aan, dat het Water de magt heeft om het Vuur uit te blusschen, behoudens egter dat het niet schielyk in Damp veranderd worde door de al te groote Hette; en dit geeft hem aanleiding om zich uit te laaten over eene kunstige manier van Brand te blusschen in Duitschland uitgedagt, welke in 't jaar 1721 en laater veel gerugts maakte, doordien men dezelve geheim hield, en 'er zeer veel van opgaf, tot dat men eindelyk ontdekte dat het geheim hier in bestond. Men moest in 't midden van den Brand een Vat vol Water brengen, in wiens middelpunt eene blikken Bos was, daar eenige ponden grof buiskruid in waaren. Dat Buskruid raakte in brand door middel van een Lont en van eene Pyp, die door een van de bodems van het Vat stak, en aan het andere einde gemeenschap had met de blikken Bos. Het springen van 't Buskruid sloeg alles in stukken, wierp het Water over al rondom heen op de brandende stoffen, en smoorde de Vlam. Eene manier van Brandblusschen, die, schoon van geen algemeenen dienst, egter in verscheidene gevallen met een goed gevolg aangewend zou konnen worden. Eindelyk besluit hy de tweede afdeeling deezer Lesse met kortlyk onder 't oog te brengen, dat men, in 't nagaan

der

der oorzaaken van 't vuurbraaken der brandende Bergen; niet alleen heeft te denken om een onderaardſchen Brand, midsgaders om 't uitzetten der Lugt, maar ook tevens om de uitzettingskragt der Dampen, zo van de brandbaare Stoffen, als van 't Water, dat zich daaromſtreeks ligtlyk bevinden kan, en door een gevalligen toevoer en t'zamenloop nu en dan op die plaats mogelyk zulke Vuurbraakingen doet gebooren worden, die van tyd tot tyd gebeuren.

Het Water dus beſchouwd hebbende als een *Vogt*, en als *Damp*, zo heeft men 't, ten derden; nog aan te merken als *Ys*. —— Wanneer het Water, naamlyk, geen genoegzaame hoeveelheid van Vuurſtoffe, ter vloeibaarheid, in zich bevat, beginnen deszelfs deeltjes elkander van te naby te raaken, verliezen daar door hunne onderlinge Beweegbaarheid langs en over elkander, kleeven en zetten zich het eene aan 't andere vast; en vormen dus eindelyk een vast doorſchynend lichaam, dat men den naam van *Ys* geeft; gelyk men dien overgang, uit den ſtaat van Vloeibaarheid tot dien van Vastheid, *Bevriezing* noemt. Van hier is het Ys kouder dan 't Water, en deszelfs koude neemt toe, naar maate dat het meerder van die ſtoffe des Vuurs verlieze. Na deeze algemeene omſchryving wyst onze Autheur den Leezer, die lust heeft tot een breedvoerig onderzoek, na de natuurlyke oorzaaken der bevriezinge, tot eene Verhandeling van den Heer *de Mairan* over dit onderwerp (*); terwyl hy zich, naar 't bedoelde van dit zyn Werk, bepaalt tot de gewigtigſte verſchynſelen, en de naaste oorzaaken, die onder 't bereik van proefneemingen vallen.

In gevolge hier van toont hy eerst, hoe men door proefneeming de manier van bevriezen zo by ſlappe als by ſterke Vorst kan nagaan, en leidt daar uit af, dat het Vuur by 't vriezen uit het water trekt, waar door de waterdeeltjes digter tot elkanderen naderen; het welk de ledige tusſchenruimten enger maakt, en de Lugt die 'er in is tot lugtbelletjes doet t'zamenloopen; waar door het ys, grooter van omtrek wordende, (doorgaans $\frac{1}{18}$) meer plaats beſlaat dan 't Water beſloeg; des het ook, ligter zynde dan Water op het Water konne dryven. —— Men heeft zich wel verbeeld dat het Water zich zelf uitgezet had, doch genoegzaam alle hedendaagſche Natuurkundigen houden zich verzekerd, dat men 't gemelde Verſchynſel aan de Lugt heeft toe te ſchryven, te meer daar men door proeven kan toonen, dat Ys van Water zon-

(*) *Dissertation sur la Glace, ou Explic. Physiq. &c.*

zonder Lugt zwaarder is dan anders; zo dat men reden hebbe om te ſtellen, dat men, Ys maakende van Water, 't welk geheel van Lugt gezuiverd was, 't zelve zo zwaar zou bevinden als het water zelve. —— Deeze ligtheid van 't Ys ondertusſchen is iets zonderlings: genoegzaam alle ſtoffen, wanneer ze haare vloeibaarheid verliezen en in vaste lichaamen veranderen, neemen af in grootte; egter is 't *Ys* nogtans de eenigſte uitzondering niet, *geſmolten Yzer* zet zich ook uit, als 't koud wordt: en onze Onderwyzer is niet vreemd van te denken, dat men hier uit dit verſchynzel kan oplosſen. De geſmolten yzerdeelen verliezen met de minſte koude hunne vloeibaarheid, en zyn, het eene aan 't andere hangen blyvende, en zich onder elkander verwarrende, wel dra niet meer in ſtaat om te vloeien, waar door ze genoodzaakt worden, zich in eene onvolmaakte en niet genoeg geregelde ſchikking te zetten, en tot een vast lichaam te worden. Misſchien heeft dit ook plaats in 't Water 't welk bevriest; dat te waarſchynelyker is, om dat de vergrooting van omtrek meerder is, naar maate dat het Ys door eene ſterker Vorst gemaakt wordt. Dit komt hem aanneemelyker voor dan 't gevoelen van den Heer *Musſchenbroek*, die wil dat de Koude en Vorst twee verſchillende zaaken zyn; dat de laatſte het uitwerkſel is van eene zoutagtige Stof overal in de Lugt verſpreid, die 't Water ſtremt; en dat men de vergrooting van den omtrek van 't Ys heeft toe te ſchryven aan 't indringen van die vreemde Stoffen, die 't Ys doen uitzetten: dit gevoelen kan hy, behalve andere reden die hy daar tegen inbrengt, te minder omhelzen, om dat het alleszins blykbaar is, dat de Zouten wel Koude maar geen Ys maaken, en 't Ys ook geen ziltigheid aanneeme. —— Hier op gaat de Heer Abt *Nollet* over om een breeder verſlag te geeven van de uitzettingskragt van 't Ys, die wy in alle lichaamen, die van binnen vogtig zyn, in 't vriezen ondervinden; en verledigt zich vervolgens tot het wederleggen van eene gemeene dwaaling raakende het *Grond-ys*, als werd het zelve onder 't Water op den grond gemaakt; daar 't zeker is, dat alle wateren eerst aan de oppervlakte bevriezen. Dit doet hem voorts verklaaren het bevriezen, niet alleen van ſtilſtaande Wateren, maar ook van loopende Rivieren, waar uit hy den oorſprong van het grond-ys ontvouwt, en verder eenige ophelderingen geeft over de yszetting in eene loopende Rivier; toonende tevens, dat niet alleen eene gematigde Vorst weinig ysſchotſen geeft, maar dat de ſtrengſte Koude

de van 't zelfde uitwerkfel kan weezen, ja de oorzaak zyn dat eene Rivier niet geheel toevriest.

Tot dus ver gefproken hebbende van 't bevriezen van gemeen Water, handelt onze Autheur in 't vervolg van 't bevriezen van andere Vogten, wier aart eenigzins met dien van 't Water overeenkomt: waaromtrent hy in 't algemeen aanmerkt, dat fchoon dit plaats hebbe in allerhande foorten van Stoffen en Lighaamen, die een genoegzaame voorraad van Vogtigheid in zich hebben, die Bevriezing egter verzeld gaat met byzondere en verfchillende omftandigheden, naar maate van de byzondere hoedanigheid of van de hoeveelheid der verfcheidene zelfftandigheden, die met het Water gemengd zyn; het welk hy door proefneemingen op fchoon Water, zout Water en rooden Wyn byzonderder bevestigt. Uit die proefneemingen blykt, dat fchoon Water fchielyk bevriest en 't hardfte Ys maakt, dat het zoute Water langzaamer bevriest, weeker van Ys, en bevroozen zynde weinig zout is; en dat de Wyn met fchilfers of bladen vriest, en zyne geesten in 't midden vergaart. Dit geeft den Heer Abt *Nollet* aanleiding tot eenige aanmerkingen over het bevriezen der Zeeën, de bevroozene Roomen en andere Vogten, die men op Tafel brengt, en 't tekenen van de merkmaat van Ys, op de Thermometer; en hier op laat hy nog eenige ophelderingen volgen, over de tekeningen, die men zomtyds in 't Ys, in Poelen en Stinkflooten, ontmoet, waar van zommigen zeer veel werks gemaakt hebben, die egter zeer eenvoudig te verklaaren, en van geen weezenlyk belang zyn: als mede over het bevriezen van Vrugten en de Ledemaaten van Dieren en Menfchen; doende te gelyk zien, dat 'er geen hoop is van bevroozene Ledemaaten te herftellen, dan alleen, wanneer men ze zeer langzaam weer laat ontdooien; door ze, by voorbeeld, eenigen tyd in de Sneeuw en in koud Water te houden, eer men ze aan eene zoele Lugt en Warmte blootftelt.

Onze Autheur hegt hier aan verder nog eene proefneeming van de werking der Zouten op het Ys of den Sneeuw. Het Water, zegt hy, dat tot bevriezens toe koud is, kan nog merkelyk kouder worden; niet alleen als 't blootgefteld blyft voor eene Vorst, die hoe langs hoe meer in felheid toeneemt, gelyk bekend is; maar ook als men dat Water of Ys vermengt met Zouten of eenige andere Stoffen, die 'er in door konnen dringen, en daar het zelf ook, terwyl het fmelt, in doordringen kan. De Heer Abt *Nollet* bewyst dit met eene baarblykelyke proefneeming, die ons tevens toont,

dat het Ys smelt door eene hooger graad van Koude, door Kunst verwekt, dan 'er noodig is om het Water te doen bevriezen; en dit verschynzel in 't breede verklaard hebbende, laat hy 'er de ontvouwing van een tweede verschynsel, dat in den eersten opslag nog zonderlinger voorkomt, op volgen: te weeten; Wyngeest met Ys gemengd doet het Ys smelten en maakt het zeer koud: maar mengt hem met Water, hy doet regt het tegendeel; het mengsel wordt merkelyk warmer, dan één der beide Vogten was, eer ze met elkanderen vereenigd wierden. — Uit het gezegde over de door Kunst verwekte Koude leidt onze Onderwyzer vervolgens eenige regels en voorzorgen af, die men in agt heeft te neemen, wanneer men Vogten en Dranken door Kunst wil doen bevriezen; en nademaal men, om de kosten te spaaren, zich hier toe zomtyds bediend heeft van ongezuiverde Salpeter, zo leert hy by die gelegenheid dat het zuiverste Salpeter uit zyn eigen aart maar een zwakken graad van Koude te wege kan brengen, en dat de sterkere koude, door onzuivere Salpeter veroorzaakt, toe te schryven is aan 't Zeezout dat 'er mede vermengd is: weshalve men hier uit eene proeve kan opmaaken, om 't beste Buskruid te leeren kennen; als zynde dat, het welk in 't Ys de kleinste koude veroorzaakt, van 't zuiverste Salpeter gemaakt. Daar benevens geeft hy te kennen, dat men zich tot het maaken eener Kunstkoude, met minder kosten, en een goeden uitslag, bedienen kan van de *Souda* of Potasch, die men *Varec* noemt, zynde de asch van *Wier* en eenige andere Zeeplanten, die men op de Kusten van *Normandie* in groote menigte brandt.

De Heer Abt *Nollet* besluit ten laatsten deeze Les met een kort berigt van 't *dooijen*, en 't geen daar op volgt, wanneer 'er, naa dat het reeds begonnen heeft te dooijen, weer eene nieuwe Vorst opkomt, als daar is het glad worden der Wegen, het hangen van Yskegels, en 't geen bovenmaate schadelyk kan zyn, 't bevriezen der Planten. Wanneer de Bezaaide Landen, zegt hy, door 't dooijen t'eenemaal doortrokken zyn met Water, en 'er dan weer een nieuwe Vorst op volgt, wordt de wortel van het Zaadgewas, en deszelfs opschietende steel omkleed met Ys, 't welk hem kneust, breekt, snydt en niet zelden sterven doet. Doch de oplettende Vertaaler van dit Werk, doet in eene korte aantekening zien, dat men dit schadelyke gevolg veel eer heeft toe te schryven aan eene bevriezing en verstikking der Vogten in de Planten vervat, en 't komt hem waarschynlyk voor, dat de uitlandsche gewassen, gelyk de Oranjeboomen in 't

ge-

geheel geen Vorst konnen verdragen, om dat de buisjes, die derzelver Vogten of Sappen bevatten, te teer zyn, om de uitzetting tegenstand te bieden, gelyk dit eenigermate blykbaar is, in de flapwording der Bladeren door de Vorst.

Men kan uit dit beloop deezer twaalfde Lesse genoegzaam zien, dat dezelve de aandagt der Leezeren niet minder waardig is dan de voorgaanden; en op eene dergelyke wyze is 't gelegen met de volgende Les over *de natuur en eigenschappen van 't Vuur*, waar van 't eerste gedeelte nog in dit Stukje vervat is; welke inhoud wy by eene andere gelegenheid zullen opgeeven, als zynde dit Artikel voor tegenwoordig reeds breed genoeg uitgeloopen.

Verklaaring der korte Stellingen van HERMAN BOERHAAVE, *in zyn Ed. leven* Hoogleeraar der Geneeskunde in de Akademie te Leiden enz. *over de Kennis en Geneezing der Ziekten, door* GERARD BARON VAN ZWIETEN, Raad en eerste Lyf-Arts van haare Keizerlyke Majesteiten &c. &c. *Uit het Latyn vertaald. Tweede Deel. Derde Stukje. Te Leiden, by* Joh. *en* Herm. Verbeek 1762. in Quarto van bladz. 347 — 504.

DIt Stukje vervat de Leere van den grooten BOERHAAVE, over de *Pypzweeren* en het *Heet Vuur*. Alles wordt, gelyk in het voorgaande van dit Werk, tot de uiterste kleinigheden toe, met groote uitvoerigheid behandeld; waarom eerst beginnenden en Leerlingen 'er alles in vinden, wat zy nodig hebben, om de gebreken, welken 'er in voorkomen, te kennen en te geneezen. Ondertusschen maakt deze langwyligheid dat dit uitmuntend Werk voor meer gevorderden en kundigen, met eenigen weerzin of, ten minste, eenig minder vermaak wordt gelezen, dan wanneer het met eenige meerdere beknoptheid ware opgesteld.

Van de Pypzweeren en derzelver genezing gesproken hebbende, vervolgt de Heer BOERHAAVE dus §. 416 *Hier uit verstaat men, ten aanzien van de kennis, voorzegging en geneezing, een Bobbelgezwel, Oorklier, Bloedzweer, Pestkool, Negenoog, brandig Kliergezwel* (Phyma,) *Roos, Kinderpokjes, Mazelen, roode vlakken*; en zyn Uitlegger merkt hier op aan.
„ Uit al het gene nu, tot dus ver, in het verhaal der Ont-
„ steeking, en daar uit gevolgde zweering gezegd is, krygt
„ men kennis van zeer veele ongemakken, die tot de Ont-
„ steeking, en derzelver verscheide uitgangen konnen ge-

„ bragt worden, schoon men 'er een byzonderen naam, in
„ de kunst, aan geeft. En tevens kunnen derzelver voor-
„ kennis en geneezing uit dezelfde bronnen geschept wor-
„ den. De voornaamste worden hier opgeteld.

„ *Bobbelgezwel* (†) [dat is Liesch- of Oksel kliergezwel]
„ De Grieken hebben de Lieschen βουβῶνες genoemd, en aan
„ kliergezwellen in de Lieschen denzelfden naam gegeeven.
„ En wyl diergelyke kliergezwellen onder de Oksels gezien
„ worden, is ook aan dezen dezelfde naam toegevoegd. Ja
„ dat ook Kliergezwellen, in andere deelen van het lichaam
„ *Bubones* genoemd zyn, leest men by GALENUS (*) Ech-
„ ter is het thans in gebruik geraakt aan gezwellen der
„ Lieschklieren, of aan die onder de Okselen alleen dezen
„ naam te geeven. Die Bobbelgezwellen zyn brandige, ver-
„ zworene of knoestige, zynde naamlyk uit de gemeene
„ oorzaaken van Ontsteeking voortgekomen. Daarenboven
„ komen dikwils Kliergezwellen in de ergste besmetlyke
„ Ziekten, gelyk in de Pest. Dus ziet men ze ook dikwils
„ in Venusziekte, en dan komenze doorgaans, niet zeer
„ schielyk, nog ook geweldig tot Ontsteeking, maar bly-
„ ven doorgaans zeer lang zitten, eerze of ontbonden, of
„ tot goede zweering konnen gebragt worden; zynde dik-
„ wils hardnekkig, zelfs tegen de krachtigste middelen.
„ Somtyds wordt ook, in Ziekten, de stof der Ziekte door
„ een Ettergezwel of overvoering, met zeer goeden uitslag
„ in deze plaatsen neergelegd. Ja zelfs komen 'er in men-
„ schen, die anders zeer gezond zyn, hier schielyke gezwel-
„ len, zonder eenige plaatslyke oorzaak, die eerst brandig
„ zyn en daarna verzweeren: en deze zyn die onbekende
„ poogingen der natuur, waar door, uit de algemeene ver-
„ zameling der vogten wordt gescheiden het gene schaadlyk
„ zyn zoude, schoon 'er geene tekens van eenig verholen
„ ongemak zyn voorgegaan. Daarom zyn ook deze plaat-
„ sen van de oude Geneesmeesters voor zuiverplaatsen (*E-
„ munctoria*) der Ingewanden gehouden. En GALENUS (‡)
„ heeft gezegd, dat de Klieren, om haar zwak en lugtig sa-
„ menstel, gemaklykst zinkingen in zich ontfangen. In-
„ derdaad: indien men de plaats der Liesch- en Okselklieren
„ in aanmerking neemt, zal het blyken, dat dezen allerbe-

„ kwaamst

(†) *Bubo*.

(*) *Method. Medend. Lib.* XIII. *Charter. Tom.* X. *pag.* 297.

(‡) *ibid.* pag. 296.

„ kwaamst zyn om te ontfangen 't gene affcheiden zal uit
„ de algemeene verzameling der vogten: want zy liggen in
„ het zeer zagte Vetvlies, genoegzaam bevryd van alle drukking der Spieren, digt by zeer groote Slagaders, Aders
„ en Zenuwftammen, en krygen van dezelven takken. En
„ zy hebben zo groote gemeenfchap met de andere takken
„ van deze Zenuwen, dat die gekwetst zynde, deze klieren
„ dikwils terftond Ontfteeking lyden en opzwellen. Dus
„ heb ik dikwils gezien, dat in zeer pynlyke Fyt fchielyk
„ een gezwel kwam onder den okfel, fchoon het ongemak
„ in den uiterften top van den vinger zat. Wanneer zekere vrouw, by ongeluk een naald onder den nagel ftak, en
„ het daar verholen liggende zenuwagtig merg kwetfte met
„ zeer bittere pyn, was ik verwonderd, dat 'er binnen een
„ kwartier uurs een groote zwelling kwam onder den Okfel van dezelfde zyde. Hier uit blykt de reden, waarom
„ HIPPOCRATES gezegd heeft (*): *Indien 'er Koortzen komen na Kliergezwellen is het kwaad, ten zy het eendaagfchen zyn.* Want dan geeft het te kennen, dat de natuur wel
„ beproefd heeft, met een heilzaame werking, het fchadelyke door een Ettergezwel uittedryven, en nogtans onvermogend geweest is. Weshalven de dan volgende Koortzen haaren oorfprong aan een verborgene, en nogtans niet
„ min hardnekkige oorzaak verfchuldigd zyn; ten zy het
„ eendaagfchen zyn, welken altyd, binnen den tyd van vierentwintig uuren, volkomelyk eindigende, de kracht der
„ overwinnende natuur aantoonen. *Kliergezwellen, op Koortzen volgende, zyn erger, indienze in hevige Koortzen van begin af kleiner worden.* Want dan wordt 'er bewys gegeeven van
„ vruchtelooze pogingen der natuur, in gevaarlyke Koortzen, 't welk altyd kwaad is; want zelden zyn zodanige
„ gezwellen gewoon in Koortzen voor den dag te komen,
„ ten zy dezen zeer hevig zyn. My heugt, in zeer flegte
„ Kinderpokjes, zulke gezwellen gezien te hebben: en alle
„ Schryvers van waarneemingen bevestigen, datze in Pest
„ vry gemeen zyn.

Hier op volgt de verklaaring van het *Oorkliergezwel*; en van de Bloedvin. Van de *Bloedzweer* (Furunculus) zegt de Heer VAN SWIETEN: „ Zy is een zeer pynlyk brandig gezwel, zittende in de buiten-oppervlakte van het lichaam,
„ moei-

(*) *Epidem. Lib.* II. *Charter. Tom.* IX. *pag.* 162. en *Aphor.* 55. *Sect.* IV. *ibid. pag.* 170.

„ moeilyk tot zweering komende, zeer rood; en na dat
„ zulk een ettergezwel is doorgebroken, vertoont het doorgaans
„ gestremd bloed op den grond, en om die reden
„ wordt het gemeenlyk een Bloedzweer genoemd. Somtyds
„ gebeurt het dat diergelyke etterbuilen zeer veele menschen
„ in dezelfde plaats, op de manier van Volkziekten aantasten;
„ en dat 'er niet enkele, maar veele, op verscheiden
„ plaatsen van 't lichaam komen". Hier op geeft de Autheur
de beschryving van een Bloedzweer, uit CELSUS, en vervolgt
dan dus. „ Dewyl men in Bloedzweeren noit goedaartige
„ ontbinding mag verwagten, bestaat het geheele
„ doelwit der geneezing daar in, datze, ten spoedigste,
„ verzweeren. En om datze doorgaans bezwaarlyk tot
„ volkome rypmaking gebragt worden, doet men by de
„ verzagtende middelen, die wat grooter beweging in het
„ te verzweeren deel kunnen verwekken. Waarom CEL-
„ SUS (*) gezegd heeft, dat Galbanum het byzonder ge-
„ neesmiddel van een Bloedzweer is" (†).

Over

(*) *Lib.* V. *cap.* 28. *No.* 8. *pag.* 324.

(†) Een Bloedzweer of Bloedvin, gelyk dit gebrek by de Nederlanders, gemeenlyk genoemd wordt, is een Gezwel, 't welk klein is en ondiep, rond en puntig verheven, rood, hard en pynlyk, somtyds met één, en ook met meer verheven punten. De Zitplaats van dit Gezwel schynt te zyn, één of verscheiden der Beurs- of Smeerkliertjes, aan de binnenzyde van de Huid gelegen. En zulks is waarschynlyk. 1. Wyl het zich altyd in een kleinen omtrek bepaalt, en nooit in de breedte zich uitbreidt, gelyk andere Gezwellen; en als het eenige uitbreiding heeft, zyn 'er verscheiden naby malkanderen gelegen Kliertjes te gelyk met Ontsteeking aangedaan. 2. Het maakt altyd een ronde uitpuilende gedaante. 3. Doorgebroken zynde, ziet menze nooit dieper holligheid maken dan de Huid. 4. De Bloedvin komt meest of eeniglyk op zulke plaatsen, waar de meeste en grootste Beurskliertjes zyn; als aan de Billen, by den uitgang van den Regtendarm, aan de vleugels van den Neuze enz. 5. De uitkomende stoffe is, wanneer het Gezwel is doorgebroken, taai, als bestaande uit een opgehoude en verdroogde smeerstoffe, met eenige etter vermengd; somtyds ontlast zich iet als een prop, mooglyk, het losgezwooren blaasje of beursje zelf, 't welk men dan een stukje vleesch noemt, in navolging van CELSUS. 6. Het Gezwel ontstaat meest op zulke plaatsen, waar de Huid en gevolgelyk deze Beurskliertjes in dezelve ligt verkoudt; en hierom ligt aan de billen der kinderen, welken door de nattigheid van de Pis verkouden; ook by jonge lieden die veel werks

ma-

Over de *Antrax*, Pestkool vertaald, anders een *Kool* genoemd, zegt de Baron: „ Wanneer de uitwendige huid te
„ gelyk met een gedeelte van het onderliggend Vetvlies,
„ door een schielyke en geweldige Ontsteeking, zo bedur-
„ ven wordt, datze in een drooge harde korst veranderd
„ worden, die geheelyk dood, door zweering moet geschei-
„ den worden van de naastliggende levendige deelen, noemt
„ men dit een Pestkool. De Schryvers van Waarneemin-
„ gen getuigen; dat dit ongemak in de Pest gemeen is;
„ vooral, wanneer de aart der schriklyke Ziekte, reeds ee-
„ nigzins zagter zynde geworden, de overwinnende natuur
„ het verborgen kwaad brengt naar de uitwendige deelen
„ van het lichaam. Evenwel wordt 'er by GALENUS(*),
„ daar hy handelt over de verscheiden soorten van Ontstee-
„ king tweederlei soort van Pestkool beschreeven. *Wanneer*
„ *het invloeijend bloed zeer heet is, en dik zynde, schielyk vloeit*
„ *in eenigerlei deel, verbrandt het hetzelve, en maakt eene zweer*
„ *die een korst heeft; en doet, al wat 'er rondom staat, opry-*
„ *zen tot een heete en zeer pynlyke Ontsteeking. Dit ongemak*
„ *nu wordt Pestkool genoemd. Byaldien het invloeijend bloed*
„ *zwart, dik, drabbig en heet is, hoedanig het voorgaande is, en*
„ *zekere dunne stinkvogt onder zich vermengd heeft, veroorzaakt*
„ *het puisten op de oppervlakte der huid, gelyk aan die welken*
„ *van vuur komen; en geborsten zynde, wordt onder dezelve een*
„ *korstige zweer gevonden. En dit ongemak is ook een Pestkool.*
„ De eerste soort schynt met de gegeven omschryving van
„ een Pestkool meest overeentekomen; de laatste geeft een
„ ongemak van zagter aart te kennen. De geneezing bestaat
„ hierin, dat 'er zweering gekomen zynde in den geheelen
„ omtrek der Pestkool, deze gescheiden worde van de leven-
„ dige vaten, waar aanze vastzit, en geheel uitvalle. Want
„ noit zal de zelfstandigheid der Pestkool zelve in etter kon-
nen

maken van baden en zwemmen. 7. Het maakt dikwils een kleine en byna onzichtbaare opening, waar door zich de stoffe ontlast; waarschynelyk, het eige ontlastgaatje van het beurskliertje, het welk verstopt zynde geweest, geduurende de Ontsteeking, zich by de verettering wederom ontlaat, en gelegenheid geeft tot ontlasting der stoffe. Wanneer dit Gezwel zich met verscheiden verheven punten vertoont, gelyk het doet als het verscheiden kliertjes in zich besluit, welken vervolgens doorbreken, wordt het van onze Vaderlanders *Negenoog* genoemt.

(*) *Method. Med. ad Glaucon. Lib.* II. *Charter. Tom.* X. *pag.* 396.

„ nen veranderd worden. Derhalven komen de allerverzag-
„ tendste middelen hier alleen te pas".

Hier op volgt *Negenoog* 't welk by den Schryver de betekenis is van *Carbunculus*. Dit zegt hy „ is een diergelyk „ ongemak als de eigenlyk genoemde Pestkool, maar goedaartiger! Thans zyn de Heelmeesters doorgaans gewoon „ dien naam te geven, wanneer namelyk de Huid na zwaare en doorgaans zeer pynlyke Ontsteeking, met verscheiden gaatjes openbreekt, en 'er door die gaatjes stukjes „ van het bedurve Vetvlies uitkomen. En om dat zulk een „ ongemak somtyds gezien is negen gaatjes gehad te hebben, wordt het in ons Land Negenoog genoemd" (*). Vervolgens haalt de Schryver eene plaatse aan uit CELSUS, waar hy van de *Carbunculus* spreekt, welke zegt hy, een verschillend ongemak van het nu beschrevene schynt geweest te zyn; waarom wy den Lezer met de aanhaling derzelve niet zullen ophouden, en oordeelen genoeg gedaan te hebben, om te doen zien dat dit Stukje voor geen van de voorgaande behoeve te wyken.

(*) Vreemd schynt het dat de Heer van SWIETEN, hier, *Carbunculus* verklaart *Negenoog* te zyn; daar genoegzaam by alle, ten minste, de beste Schryvers, *Anthrax* en *Carbunculus* woorden zyn van eenerleie betekenisse, en *Kool* vertaald worden, of Pestkool, zo als onze Auteur, te voren, het woord *Anthrax* ook verklaard heeft. Wat men door een *Negenoog* verstaat, heb ik aan 't end van myne voorgaande Aantekening gezegd, en daar uit ziet men, dat *Negenoog* een geheel ander gebrek is dan *Carbunculus*. Het is waar BLANKAART heeft in zyn *Lexic. med.* het het woord *Carbunculus* vertaald *Kool*, *Negenoog*; en dus deze twee gebreken onder elkanderen verwerd; doch dit is niet de eenigste misslag in zyn *Lexicon*. En misschien is W. SCHOUTEN, door het gezach van BLANKAART verleidt: want dees spreekt ook van *Anthrax*, *Carbunculus* en *Negenoog*, in eenen adem, en als van een zelfde gebrek. *Verh. van de Gezwellen* pag. 359. De Heer van SWIETEN heeft zynen Meester gevolgd; men vindt naamlyk in de zogenaamde *Praxis Medica* van BOERHAAVE, ter sluik uitgegeven, ook *Carbunculus*, door *Negenoog* verklaard. Zie *Pars* II. *pag.* 123.

Memoires sur divers Sujets de Medecine. Par M. LE CAMUS Docteur Regent de la Faculté de Medecine, en l'Université de Paris &c.

Verhandelingen over verscheide Onderwerpen der Geneeskunde. Door den Heer LE CAMUS. In 12mo. *Te Parys* 1760.

Tweede Bericht.

WY hebben, in een voorgaand Berigt van dit Werkje, van den Heer LE CAMUS (*), aangetoond, dat de Schryver een vyand is van veel aangenomen gevoelens in de Geneeskunde, zich niet ontziet dezelven te bestryden, en de zyne tegen dezelven overstaande, met groote vrymoedigheid, ter neer te stellen en aan te dringen. Het schynt dat de Hersenen van sommige menschen meer geschikt zyn, om wonderspreuken uit te vinden, en voort te brengen, dan gemeene en bekende waarheden te toetsen, en na bevinding van voldoende bewyzen, te omhelzen. Zy schynen zekere geneigdheid te bezitten, om altyd denkbeelden voor hunnen geest te hebben, welken hun byzonder, of van hun eige vinding zyn; en met dezen zyn zy dan zo ingenomen, dat geene anderen by hen plaats gegund worden. Te voren hebben wy onze Lezers doen zien, welke gedagten de Heer LE CAMUS van de Hersenen, als het beginsel der Voortteelinge; en vervolgens wat hy tegen het kooken van Aardgewassen heeft. In de *vierde Verhandeling*, welke nu volgt, spreekt hy *van het misbruik van Olieagtige middelen in de behandeling van Ziekten.* Het gebruik van Olieagtige Middelen, zegt de Schryver, is zeer gemeen in Hoest, Zinkingen op de Borst enz. Maar deze middelen verlengen en verzwaaren de Ziekten; 1. Om dat de olie niet verteerd wordt, en 2. Om dat ze niet koomt tot de plaatsen, welken men hier mede wil verzagten of slap maaken.

I. De olie is een vetagtig lichaam, 't welk wy niet verteeren kunnen, als wy ze in eenige m...kyke maate gebruiken. Het blykt, volgens den Heer LE CAMUS, uit den afkeer, welke 'er veele menschen van hebben, uit een beslag op de tong, welke 'er na volgt, walging, braaking en de verzwakking van de verteerkracht, welke men 'er van ondervindt. Wil men in eenige gevallen, evenwel, Olieagtige Middelen gebruiken, men moet het dan niet doen volgens de gewoonte, welke tegenwoordig in Frankryk in gebruik

(*) Zie de Letteroefening. IIIde Deel bladz. 166 enz.

bruik is, maar met deze bepaling van, na verloop van behoorlyke tusschentyd, alleen eenige lepelen vol geeven; en nooit als de Lyder koortz' heeft, of een tegennatuurlyke hitte in de ingewanden. II. De Olie koomt niet tot de plaatsen voor welke men haar geschikt heeft. De meeste gevallen waar in ze gegeeven wordt, zyn Zinkingen op de borst, Hoest en zwaare Verkoudheid. Maar een ieder weet, zegt de Schryver, dat niets door de Luchtpyp kan gaan, welke de kortste weg zou zyn om in de borst gebragt te worden. Een enkele drup hier in vallende, zou een gestadige Hoest maaken, tot dat dezelve weder uitgeworpen ware. Derhalven moet de Olie, door de Maag, Melkvaten, en Bloedvaten gaan, om eindelyk gebragt te worden tot het deel welk men 'er door poogt te genezen (*a*). Om dat de Olie Rupsen en sommige gewurmten doet sterven, besluit de Heer LE CAMUS, is het ook nadeelig voor de menschelyke lichaamen. In Klisteeren oordeelt hy dat ze toegelaaten kan worden, om dat ze in de dikke Darmen het kwaad niet kan doen, welk men 'er in de Maag en eerste wegen van te wagten heeft. Maar uit Drankjes welken men van boven geeft, meent hy, dat ze volstrekt moet uitgesloten worden. De ondervinding heeft ons geleerd, zegt hy, dat menschen van Genootschappen, welken volgens een regel van dezelven, geen andere spyzen gebruiken, dan met Olie toebereid, in gevaarlyke Kolykpynen vervallen: waarom ook de Olie in Kolykpynen, en wel zulken als de Schilders krygen, welken met Kolyk van Poitou gelyk staan, veroordeeld wordt (*b*).

De

(*a*) Hoe genegen de Heer LE CAMUS is om wat nieuws en ongemeens te zeggen, is deze zwaarigheid van ouden tyd, en menigvuldig gemaakt. En hier tegen is ook van veelen aangemerkt, dat het wel waar is, dat de Olie voor de borst gebruikt wordende, voor 't grootste gedeelte, door den Slokdarm naar de Maag enz. ga; maar dat, wegens haare taaiheid, iet in den omtrek van den mond blyft kleeven, 't welk alle deelen, welken het raaken kan, vettig maakt, en gevolglyk ook het bovenste van het strottenhoofd, by het welke neerzygende de Lugtpyp hier van ook iet ontfangt, 't welk om dat het niet by een geheele drup gelyk geschiedt, niet alleen zonder ongemak verdraagen wordt, maar wezenlyke verligting aanbrengt. Waarom anders zulk een schielyke verandering, in een kittelenden Hoest, van een klompje Suiker, Drop of Olie, zo dra het maar of doorgeslikt is, of maar in den mond gehouden wordt.

(*b*) Dit strydt zeer tegen het gene de Heer A. DE HAEN aangaan-

De volgende *Verhandeling* is *over de wording van den Steen in het menschelyk lichaam, en de middelen, om dezelve te vernielen.* De Schryver houdt zich voornaamlyk, of alleen bezig met den Steen der Nieren. Kortelyk koomt zyn gezegde hierop uit: 1. Dat het beginsel van den Steen niets anders is dan een taaije Slym, welke, door eene bepaalde oorzaak, zekere hardheid heeft verkregen. 2. Dat al wat in staat is taaije Slym in 't menschelyk lichaam te veroorzaaken, en het waterige vogt te verdikken, een aanleidlyke oorzaak tot Steen wordt. 3. Dat de Steenen uit dieren van een andere natuur zynde, dan welke men uit Gewasfen of Mynstoffen verkrygt, zy hun eerste beginsel van geen van beiden kunnen hebben. 4. Dat alle Geneesmiddelen, welken dienen om de taaije Slymen te vernietigen, alleen aan te merken zyn als waare steenbreekende middelen. Om zich voor den Steen te behoeden, oordeelt de Heer LE CAMUS het van dienst te konnen zyn, de drie volgende omstandigheden in acht te neemen. 1. Niet te wateren, voor dat men eenige beweging gemaakt heeft. Dan mengt zich de taaije slym, welke op den bodem der blaaze gelegen is, met de Pis, en gaat te gelyk door den waterweg uit. 2. Niet te wateren liggende of zittende; want, om dat de bodem van de Blaaze dan laager geplaatst is, dan haaren hals, zal de grofste stoffe, welke door haar gewigt altyd naar om laag zakt, in de Blaaz' verblyvende, zich door de warmte van het lichaam konnen verdikken, en een beginsel van een Steen worden. 3. Men behoort waterende, het agterste gedeelte van de Blaaz' zodanig op te ligten, dat het voorste het

gaande dit Kolyk heeft aangetekend. Dat Oliën en Vettigheden van veel dienst zyn in dit Kolyk, zegt hy, leerde ik by de Mynen van *Steirmarb*. De eigenaars van deze Mynen hadden, tot hunne schade, ondervonden, dat jaarlyks veelen van het werkvolk aan Beroerte en Kolyk van Poitou stierven, tot dat men de raad kreeg van een Kwakzalver, dat zy spek met roggen brood moesten eten, eer zy naar werk gingen, 't welk maakte dat men in drie jaaren deze ziekte onder de Graavers niet vernomen hadt. *Ratio Med.* pag. 153. In het vierde Deel van het zelfde werk verhaalt de Schryver, dat hy een man, wiens werk was oud Lood te zuiveren, die een half jaar verschriklyke pynen van het Kolyk van Poitou hadt geleden, geholpen heeft, door hem alle avonden te geeven twaalf Loot Lyn-olie, en drie Loot Syroop van Slaapbollen, voor eene gift, welke tienmaalen gebruikt werdt. *Rat. Med.* P. III. pag. 248.

het laagste worde. Ja het zou goed zyn, somtyds eens geheel op den buik te gaan liggen, om zo te wateren.

Het opschrift van de zesde *Verhandeling* is, *Natuurkundige gissingen over de Natuur, Oorzaak, en Geneesmiddelen, 't zy voorbehoedende, 't zy geneezende, van de Honds-razerny*. Geene dieren zegt de Heer LE CAMUS krygen dit gebrek van zelfs dan de Honden, Wolven en Vossen; alle anderen alleen door besmetting. De reden waarom de eerstgemelde dieren de Dolligheid krygen, wordt gesteld te zyn, om dat zy nooit zweeten. In een hond blyven, derhalve, de Zout en Zwaveldeelen onder het bloed. En hier uit besluiten wy, zegt de Schryver, dat in deze dieren eene hoofdstoffe geformeerd worde, welke aan vloeibaare lichtgeevende lichaamen (*) gelyk is; eene hoofdstoffe welke, als men wil, de electrische stoffe zal zyn, welke niets anders nodig heeft dan wryvinge, of zekere gesteldheden van het onderwerp, om in beweging te geraaken. En dit poogt de Schryver te bewyzen met de ondervindingen, dat men zodanige dieren, in het donker, tegen den loop van het hair strykende, doet vonken. Maar, zegt hy, gelyk men geen ligtgeevende en brandende stoffe krygt uit de Pis, dan na dat men dezelve heeft laten uitdampen en gisten; zo zal ook deze zoute en zwavelagtige stoffe, welke in het bloed onthouden wordt, geen *Phosphorus* maaken in de honden, dan na dat zy eenigen tyd honger en dorst hebben geleden, na groote vermoeijingen en sterke hitte uitgestaan te hebben; en het gene tegenzeglyk schynt, in sterke vorst, of na dat zy verrot vleesch gegeten hebben: waar in de *Phosphorus* al byna gereed is. Het kwaad door het speeksel van een dollen hond, of ander dier, een mensch aangebragt zynde, vliedt hy, zo dra het eenige merklyke aandoening op hem maakt, het licht, en hy is afkeerig van alle Vogt. Het eerste van deze twee toevallen wordt dus verklaard: het licht brengt de lichtgeevende gist in beweging, waar door de toevallen verzwaaren, en dit doet zodanige menschen het licht en alle doorschynende dingen ontwyken. Het tweede, op deeze wyze: men moet in zulk een besmet lichaam aanmerken te zyn een brandbaare Stoffe, gelyk kalk, (want de Heer LE CAMUS heeft te voren zoeken te toonen, dat in het gift van de Honds razerny deelen zyn, welken zeer naby overeenkomen met Ammoniak-zout en Kalk,) welke zich met de besmettende stoffe vermengt. Wanneer men, zegt de Schryver,

(*) *Phosphores liquides.*

ver, ongebluschte kalk in zyn hand houdt, zal ze ons niet branden; maar als men 'er water op giet, zal de pyn, welke 'er door veroorzaakt wordt, maaken, dat men het, met haast wegwerpe. Zo ook met gebeten menschen; de vogten maaken een zeer geweldige aandoening op hen, en die boezemt hun een schrik in voor allen drank. De Schryver poogt dit te bewyzen, [want wat is een stelling zonder bewys?] uit het gene men by het openen van zodanige gesturven menschen bevonden heeft. Het bloed in de Slagaderen was zeer vloeibaar en dun, en stremde zelfs niet in de koude lucht. Het vuur doet alles smelten: het zyn dan de vuurdeeltjes welken het bloed van deze elendigen in beweging houden, zelfs na hunnen dood. Onder de behoedmiddelen wordt de indompeling in zee, als het voornaamste voorgesteld, en ook naar de voorgaande redeneeringen van den Schryver verklaard. Een bad van rivierwater, waar in men een deel gemeen zout heeft laten smelten, wordt zo goed geoordeeld als het zeewater. De wond moet gescarificeerd, gekopt of gebrand, en met zeewater verbonden worden. Men moet ook klisteeren zetten van zeewater, en zeewater onder den gewoonen drank van den Lyder mengen: ook nog eenige druppen geest van zout 'er by doende. Maar indien niet tegenstaande de gemelde voorbehoedzelen, de Watervreeze evenwel koome, meent de Schryver, dat de Kamfer het *specifiecq* middel is, om dezelve te boven te koomen. En dit is gegrond op eene aanmerking welke LEMERY gemaakt heeft over de Kamfer, naamlyk: „ De Kamfer „ belet het lichten van de *Phosphorus*, uit Pis bereid, als „ zy 'er mede vermengd wordt; 't welk te verwonderen is: „ want dit mengsel is byna geheelenal vlugge zwavel, wel- „ ke schynt overeen te komen met de natuur van de *Phos-* „ *phorus*. Daar moet in de Kamfer een soort van zout we- „ zen, 't welk de zwavel vast maakt en belet vuur te vat- „ ten". De Heer LE CAMUS dringt het gebruik van de Kamfer, derhalve, zeer aan; en zo het iemant van zodanige Lyders niet kan inneemen, moet men hem maar een stuk Kamfer om den hals hangen. De Kamfer vlug zynde zal wel door de fyne openingen van de huid indringen, en ook met de ademhaling naar binnen gaan. Ja de Schryver denkt, dat de Natuur aan de Kamfer zulk eene vlugheid gegeeven heeft, om dat die de Watervreeze hebben, zo bezwaarlyk iet doorslikken konnen. Doch men kan ze ook, op de een of andere wyze ontbonden, door een Klisteer in het lichaam brengen. Men zal misschien verwagten dat de genezing

van

van dit gebrek door de Kamfer met eenige voorbeelden zal bevestigd worden: dit geschiedt niet, ook heeft het opschrift van deze Verhandeling niet anders dan Gissingen over de Natuur, Oorzaak en Geneesmiddelen van de Hondsrazerny beloofd. Evenwel heeft de Heer NUGENT na het afschryven van dit werk, zegt LE CAMUS, de Kamfer, met goed gevolg in de Watervreeze gebruikt.

In een volgende Verhandeling *wordt berigt gegeeven van eenige Waarneemingen omtrent den slag der slagaderen, en eenige aanmerkingen gemaakt over den slag der Maandstonden en Aanbeyen.* Hier in geeft de Schryver eenig verhaal welke wonderen sommigen uit den Aderslag hebben konnen voorzeggen. Van den slag van de Maandstonden, zegt hy, volgens den Heer MICHEL, *een verdubbelde slag by elke derde of vierde klopping, geeft te kennen dat de Maandstonden zullen voortkoomen. Een verdubbelde slag by elke vyfde of zesde klopking* voorzegt, volgens den zelfden, *vloeijing der Aanbeyen.*

De laatste van deze Verhandelingen is een *Ontwerp om een geslacht van welgemaakte manschap te behoeden, sterke mannen te bewaaren voor den landbouw, en het getal der Soldaaten te vermeerderen.* Het Ontwerp bestaat hier in; de Schryver wil dat men, in plaats van welgemaakte groote en sterke kaerels ten oorlog te gebruiken, Regimenten zal opregten van gebochelden, kreupelen en eenoogingen, en de eerstgemelde gelegenheid laaten, om kinderen, hun gelyk, voort te teelen. De gebreklyken meent hy, zyn genoegzaam in staat, om tegen den vyand te vegten, nu den ooglog met snaphaanen en schietgeweer gevoerd wordt. Hy doet zyn best om de zwaarigheden welken hier tegen gemaakt kunnen worden, weg te neemen; doch wy twyfelen zeer of hy krygskundigen en Veldoversten genoegen zal geeven. Zo wil hy ook dat voornaame mannen geen andere knegts dan wanschapenen zullen neemen. En om dat de geestelyken ook geen andere dan welgemaakten tot leden aanneemen, en dezen allen ongehuwd blyven, geeft hy in bedenking, of het niet nuttig zou zyn het getal van dezen te verminderen.

Wy hebben onze Leezers wel een kort begrip van deze Verhandelingen willen geeven, om hunne nieuwsgierigheid eens met iet byzonders bezig te houden.

De

De Hollandsche Wysgeer. Vyfde en zesde Deel. Te Amsterdam, by Dirk onder de Linden 1762. *in groot octavo* 276 *en* 248 bladzyden.

MEt de uitgaave van 't vierde Deel van dit geschrift hebben wy reeds aangemerkt (*), dat in 't zelve de keuze der onderwerpen, door een genomen, wel zo goed was, als in de voorgaande deelen; en even dit mogen wy met nog meerder regt zeggen, van dit vyfde en zesde deel, zo dat het Werk onder de hand beter worde. Het behelst thans in 't geheel 360 Artikelen, betrekkelyk tot verscheidene Weetenschappen, en veelerhande soorten van onderwerpen; zo dat Leezers van verschillenden smaak in een uur van uitspanning hier in gereedlyk iets ontmoeten, dat hunne aandagt wekt.

De Uitgeever van dit Werk geeft in een Nabericht, op 't slot van 't vyfde deel, te kennen, „ dat het Titelblad van „ RASSELAS, *Prins van Abissinien*, by zyn afwezenheid, „ gedrukt zynde, 'er by ongeluk uitgelaten is, *uit het En-„ gelsch vertaald*, het welk hy den Leezer verzoekt goed-„ gunstig te verschoonen". Wy hebben ons verpligt geoordeeld dit te melden, om dat wy, van dat stukje gewag maakende (†), onze verwondering betuigd hebben over het niet aanduiden dat het eene vertaaling was.

Zwaane-Zang van den zeer geleerden Heer Ernst Willem Higt, *op de Kapel binnen Alkmaar, verbrand den* 21 *van Oogstmaand* 1760. *vervolgens schooner herbouwd, en, door den Wel Eerwaarden Heer* Cornelis Stuurman, *plechtig ingewyd op den* 16 *van Wintermaand* 1762. *welke dag de Dichter, als zynde den* 22 *Juny deszelven jaars der sterfelykheid ontrukt, niet heeft mogen beleeven. Te Alkmaar by* Jacob Maagh 1762. *in groot Octavo, in 't Latyn en Nederduitsch.*

DIt Vers, in 't Latyn van 55 en in 't Nederduitsch van 56 regels, stelt op een vloeibaaren trant de lotgevallen der genoemde Kapelle beknoptlyk voor; en schoon een Dichtstukje van dien aart wel meest aanmerkelyk zy voor de inwoonderen van de Stad, tot welke het zelve betrekking heeft, zo verdient dit egter, als het laatste stukje van den beroemden *Higt*, ook de byzondere aanmerking van alle de geenen, by welken de naam van dien Dichter in hoogagting is.

De

(*) Vaderl. Letteroef. I. Deel, bladz. 773.
(†) Aldaar bladz. 286.

De kluchtige Romant, of het Leven der Edelmoedige Comedianten. Naar het Fransche van den Heer Scarron. *Door* N. Heins. *Schryver van den* Vermakelyken Avanturier. *Te Leeuwarden by* H. A. de Chalmot. 1762. *twee deelen in octavo* 532 *bladzyden.*

EEne klugtige beschryving van de voorvallen van eene troep Comedianten, doormengd met eenige vertellingen. Dit Stukje is doorgaande grappig, men vindt 'er verscheidene Characters op eene geestige manier in ontvouwd; en 't laat zich in een uur van uitspanning tot tydverdryf met redelyk genoegen leezen.

---

*Het Masker der Liefde, of de Historie van den Ridder ***. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* S. J. Baalde. *behalven de Voorreden* 183 *bladzyden in octavo.*

EEn verwarde Minnehandel ontstaande uit eene gemaskerde schoonheid, die zich, door haaren Minnaar op verscheidene wyzen te misleiden, alleszins zoekt te verzekeren van de oprechtheid van zyn hart, en daar in tot wederzydsch genoegen gelukkig slaagt. De verwarring, die 't bevallige van deeze Geschiedenis maakt, is 'er wel in doorgehouden. Men vindt eene dergelyke in 't kort in de vertellingen van *Scarron*, in den opgemelden *kluchtigen Romant*, onder den titel van *Historie van d' onzigtbare Minnares.*

Het waar Karakter der hedendaagsche Avanturiers en Bankroetiers. Te bekomen te Middelburg, by Taillefert *en* Callenfels, *en elders.*

EEne niet onaartige beschimping van 't gedrag der moedwillige Bankroetiers, die, naa eene verkwistende leevenswyze geleid te hebben, hunnen Boedel aangeeven, om zich weder te herstellen, en op nieuw den gebraaden Haan te speelen.

VADERLANDSCHE
LETTER - OEFENINGEN.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Psalmos.*

Derde Berigt.

EEn ieder, die flegts de minfte ervaarenheid heeft in de Gefchiedenisfen van Gods oude Volk, weet dat de HEERE Israels Koning en Harpenaar, David, *van de schaeps-koijen genomen, en van achter de zogende schapen heeft doen komen, om Jacob syn volck, ende Israel syne erffenisse te weyden* (*); en 't is niet onwaarfchynlyk dat hy, in dien vroegeren leevensftand, toen hy de kudde van zynen Vader Ifaï hoedde, de Dicht- Zang- en Speelkunde beminnende, zich dikwerf verledigd heeft tot Godsdienftige befpiegelingen, en 't verkondigen van den lof des Allerhoogften. Veelligt is zelfs de achtfte Pfalm, (tot aan welks befchouwing wy in ons voorgaande Berigt gekomen zyn,) een dier Herderliederen van Ifaïs jongften Zoon. Men mag ten minfte met den geëerden *Venema*, in navolging van anderen, wel zeggen, dat het niet ongerymd zy te gisfen, dat David deezen Pfalm *by Nagt* gedicht heeft, terwyl hy *de nagtwagt hield over de kudde.* De befchryving van 's menfchen eer en heerlykheid, v. 7, 8 en 9, ontleend van de heerfchappy over 't gedierte, doet ons eenigermaate den ftyl van een *Herder* erkennen; en 't gewag maaken van *Maan* en *Sterren*, zonder melding der *Zonne*, v. 4, bepaalt onze denkbeelden genoegzaam tot den *Nagt*. Onze Hoog-Leeraar is van gevoelen dat David hier opgeeft de hoofdfomme zyner geestlyke overpeinzingen, waar toe hy geleid was op het befchouwen der Hemellichten; dat hem als in verrukking deed uitroepen, v. 2; *O HEERE, onse Heere, hoe heerlick is uwen naem op de gantsche aarde!* enz. terwyl hy door den geest der Prophetie gedreeven wierd, om zyne gedagten over Gods magt, wysheid en goedheid, in deszelfs Voorzienigheid over den mensch doorftraalende, verder uit te breiden tot de dagen van den Mesfias, en Gods byzondere beftuuring over denzelven. Vraagt men tot welk tydperk dit Lied dan gebragt moet

(*) Pf. LXXVIII. 70, 71.

moet worden; hy antwoordt dat de denkbeelden v. 3 en 6 ons leiden tot de eerſte dagen des Nieuwen Teſtamentes, doch dat het voorgeſtelde v. 7, ons doet denken op de laatſte tyden: en hy merkt verder aan, dat de Propheeten des Ouden Verbonds meermaals, wanneer ze van de Huishouding des Nieuwen Verbonds ſpreeken, te gelyk van het begin en het einde gewaagen, zonder eenige melding van 't geen tusſchen beiden ſtond voor te vallen. Zyn Hoog-Eerwaarde tragt dit zyn gevoelen over den Propheetiſchen zin van deezen Pſalm vry naauwkeurig te bewyzen; doch ons bepaalde oogmerk en beſtek, het melden inzonderheid der omſtandigheden by welken de Pſalmen gedicht zyn, naar 't gevoelen van onzen Autheur, laat ons niet toe hier over uit te weiden; waarom wy, de herinnering van dit gevoelen genoeg agtende, voortgaan tot het geen hy ons leert, raakende de gelegenheid, by welke het volgende Zangſtuk opgeſteld is.

De negende en tiende Pſalm zyn, volgens de gedagten van onzen Hoog-Leeraar, t'onregt van een geſcheiden, en men heeft, op het voorbeeld der Griekſche vertaaleren, deeze twee Liederen als één Zangſtuk aan te merken. Behalven dat het niet waarſchynlyk is, dat het eerſte Boek, (volgens de tegenwoordige verdeeling 41 Pſalmen behelzende,) aan 't hoofd van alle de Pſalmen des maakers naam zou voeren, uitgenomen in dit Lied; zo toont de t'zamenhang dat deeze twee niet van een geſcheiden konnen worden; want dat het gebed Pſ. IX. 20. begonnen in den Xden Pſalm vervolgd wordt, is uit den inhoud terſtond blykbaar. Doch als men den geheelen inhoud van dit Zangſtuk nagaat, is 't niet min duidelyk, dat het gantſche Lied onmogelyk tot denzelfden tyd en omſtandigheden gebragt kan worden. Het eerſte Lid, Pſ. IX. 1-17, behelst eene dankbaare lofzegging des Allerhoogſten, van wegens het overwinnen der vyanden; en 't tweede Lid, van v. 18 tot het einde van den Xden Pſalm, een ootmoedig gebed om de Godlyke hulp ter verdelginge der vyanden van God en zyn Volk, naa eene korte voorafgaande voorſpelling, v. 18 en 19, van hunnen ondergang. Dit beweegt den geagten *Venema* om dit tweede Lid aan te zien, als een aanhangſel van 't voorgaande, en te denken dat David in 't zelve, door den geest der Prophetie opgeleid wordt tot de toekomende tyden. —— Uit het eerſte Lid kan men zeer duidelyk afneemen, dat deeze Pſalm gedicht zy, naa dat *de berg Zion* tot eene plaats ter handhaavinge van den openbaaren Godsdienst afgezonderd

was, volgens v. 12; en naa dat David alle zyne vyanden t'ondergebragt had, naar uitwyzen van den geheelen inhoud: des men moge denken dat David dit Lied opgesteld heeft, toen hy, als overwinnaar over alle zyne vyanden, over de nabuurige Volkeren heerschte (*), en in dagen van vreede zich versterkte in zyne hoop, op de geruste en voorspoedige regeering van Salomon. In deeze omstandigheden vindt David zich opgewekt, om des Heeren lof met dankbaaren harte te verkondigen, Ps. IX. 1-17; en dit bezef van deeze wonderbaare verlossing vervult Davids hart, zegt onze Hoog-Leeraar, met de hoop, dat God op eene dergelyke wyze zyn Volk zal redden, en deszelfs Verdrukkers verdelgen, indien de Godloozen ten eenigen tyde in 't vervolg tegen de Godvrugtigen zouden opstaan. In dit vertrouwen drukt hy in 't 18de en 19de vers niet alleen deeze algemeene waarheid uit, maar voorspelt ook tevens, door den Propheetischen geest geleid zynde, 't geen in volgende tyden zou voorvallen; als naamlyk Antiochus Epiphanes, en andere Godloozen, tegen Gods Volk woedende, uitgeroeid zouden worden: op welken grondslag hy dan, van v. 20 tot in 't einde van den Xden Psalm, een ernstig gebed uitstort ter verlossinge der Godvrugtigen. Het eerste Lid van dit *Zangstuk* is dus betrekkelyk tot David, en zyne bevryding van zyne Vyanden; en 't laatste Lid voorspelt de verlossing der Jooden van onder de verdrukking van Antiochus Epiphanes, in 't begin van de tyden der Maccabeen; welke omstandigheden van tyden, persoonen en zaaken zeer naauwkeurig overeenstemmen, met de spreekwyzen die in dit laatste Lid voorkomen, gelyk onze Autheur in de verklaaring van deezen Psalm onderscheiden tragt te doen zien. —— Uit kragt van deeze uitlegging is de geagte *Venema* ook niet geheel vreemd van te denken, dat de woorden *op Muth Labben*, in 't opschrift voorkomende, tot deeze laatste geschiedenis betrekkelyk zyn. Hy erkent dat die woorden hem, niet minder dan anderen Uitleggeren, duister zyn; egter waagt hy 't eenige gissingen deswegens voor te draagen, en wel

(*) Men werpe hier niet tegen het gezegde v. 7, als niet betrekkelyk tot de omstandigheden van dien tyd; want dit vers, zegt onze Hoog-Leeraar, behoorde vertaald te worden: *De vyanden zyn verdelgt tot verwoestingen in eeuwigheyt*, of *gantschlyk vernielt; en de vyanden hebt gy uytgeroeyt; haerlieder gedachtenisse is [met] hen vergaen.*

wel ten laatste, dat men misschien mag denken, dat die woorden צַלְמָוֶת לַבֵּן zo veel zeggen als, *op den dood des Zoons*, en in laatere dagen, ten tyde der Maccabeen, in 't opschrift gevoegd zyn: als naamlyk Judas de Maccabeër in den slag met Bacchides en Alcimus dapper strydende gesneuveld was, en de Joodsche Natie zich tot het uiterste gebragt zag; in welke omstandigheden het Volk waarschynlyk deezen Psalm en soortgelyke Liederen gezongen zal hebben. —— Zyn Hoog-Eerwaarde is ook van gedagten, dat men, deeze twee Psalmen dus tot één Zangstuk maakende, eene voegzaame rede kan geeven van 't gebruiken van 't woord *Higgajon*, dat het 17de vers van den IXden Psalm sluit, indien men vooronderstelt dat de woorden *Higgajon* en *Sela* omgezet zyn. Het woord *Higgajon* naamlyk, eene *geweldige ontroering* des gemoeds aanduidende, wordt als een nieuwe tytel geplaatst, voor den aanvang van 't 17de vers, daar een nieuw Lied begint, dat in den styl van een ontroerd gemoed, als dat van bedrukten en bedroefden, opgesteld is.

De hier aan volgende elfde Psalm behelst de plegtige betuiging eenes Godvrugtigen, van zyn vertrouwen op de Godlyke hulp alleen, in een tyd toen alles wanhoopig scheen. Hy komt ons voor, als leevende onder menschen, die na regt noch billykheid zagen, hem alleszins kwelden, en wel inzonderheid moedloos tragtten te maaken. Tegen de zodanigen betuigt hy zyn vertrouwen, aanduidende dat zy hem nimmer tot wanhoop zouden brengen; nadien zyn vertrouwen niet roekloos was, maar steunde op de Voorzienigheid en 't Oordeel van den regtvaardigen God, die den oprechten gunstig zou zyn, maar de Godloozen straffen. —— De gansche inhoud leidt ons zeer duidelyk tot David in de dagen van Saul; doch 't is niet zo zeker, of dit Lied betrekkelyk is tot dien tyd, toen hy nog aan 't Hof van Saul verkeerde, of wel tot die dagen, toen hy, door de woedende vervolging van Saul tot het uiterste gebragt, in bedenking nam het land van Israël te verlaaten. Het laatste egter is waarschynlykst; het verval des Volks, en 't geweld der Godloozen wordt hier in den hoogsten trap beschreeven; de Dichter geeft te kennen, dat Gods straf den Godloozen naakt; en hy stelt zynen staat ten minste op 't uiterlyke vertoon, als wanhoopig voor. —— Dit alles beantwoordt volkomen aan de omstandigheden, in welken David zich bevond, toen hy door de Ziphiten verraaden, en door Saul bezet, begon te denken, om voor een tyd het gebied van Saul te verlaaten, en tot de Philistynen te gaan: want behalven

dat

dat toen de Godloosheid op 't hoogst gekomen, en Gods oordeel kort op handen waare; 't was in die omstandigheden, dat David eenigermaate mogt schynen te wanhoopen, wanneer hy tot Saul zeide, 1 Sam. XXVI. 19, *vervloeckt zynse voor het aengesichte des HEEREN, die my heden verstooten, dat ick niet en mach vast gehecht blyven in 't erfdeel des HEEREN, seggende, gaet henen dient andere goden:* toen hy, 1 Sam. XXVII. 1, *in syn herte seyde: Nu sal ick der dagen een door Sauls hant omkomen, my is niet beter, dan dat ick haestelick ontkome in het lant der Philistynen, op dat Saul van my de hope verliese, om my meer te soecken in de gantsche lantpale Israëls, soo sal ick ontkomen uyt syne hant;* en hy ook daadlyk dat oogmerk, gelyk 'er vervolgens verhaald wordt, in 't werk stelde. Deeze taal en dit gedrag van David hebben sommigen veelligt ten nadeele van Davids moed en vertrouwen doen denken, en hen bewoogen om zynen staat als hooploos te beschouwen: en in die omstandigheden heeft hy waarschynlyk dit Lied gedicht, om deezen laster van zich te weeren, en zyn vertrouwen op God, waar in hy geenszins bezweeken was, te betuigen.

Maar schoon dus deeze Psalm bepaaldlyk zyn opzigt hebbe tot die omstandigheden van David, men kan egter, zegt onze Hoog-Leeraar, denzelven ook gevoegelyk overbrengen, tot de tyden der verdrukkinge door Antiochus Epiphanes; ja men mag denken, dat de Geest, door David spreekende, den Dichter indiervoege geleid heeft, dat hy in zyn voorbeeld die tyden afschetste; nademaal de gansche inhoud daar mede eigenaartig overeenstemt.

Wat nu verder den twaalfden Psalm betreft; de oplettende *Venema* twyfelt niet of dezelve is kort naa den dood van *Samuel*, en met betrekking tot dien tyd, opgesteld, doch hy is tevens van gedagten, dat dit Lied een verder uitzigt heeft, op de dagen van den Messias. Deeze Psalm begint met eene klagt tot God over 't kleine getal der Godvrugtigen, en de groote menigte der Godloozen; en wordt besloten met eene erkentenis der oprechten van de zuiverheid van des Heeren Woord, en eene betuiging van hun vertrouwen op Gods regtvaardig oordeel; gegrond op eene hier tusschen gevoegde belofte, van de verdelging der Godloozen en bevryding der Godvrugtigen. —— Onze Hoog-Leeraar vindt in de nadere beschouwing van deezen inhoud eenige kenmerken, die den bedorven staat, en andere, die de zuivering der Kerke aanduiden: en deeze kenmerken zyn, gelyk hy oordeelt, van dien aart, dat ze in een flaauwen zin

beantwoorden aan de omſtandigheden der Kerke op den dood van Samuel, maar in een verhevener zin ſlaan op den toeſtand der zaaken even voor en met de komst van Christus. —— De dood van Samuel, zegt hy, en de klagt der Godvrugtigen, dat het nu met hun gedaan was, dat de School der Propheeten, de voedſterplaats der Deugdsgezinden, waar van hy de inſteller en voorſtander was, nu ſtond te vervallen, ſchynt aanleiding gegeeven te hebben tot het dichten van dit Lied: en 't is waarſchynelyk dat daar op met den aanvang gedoeld wordt; ſlaande het afgebrokene begin eigenaartig op het berigt dat David van Samuels dood ontving. Maar David, hier op 't oog hebbende, wordt door den Geest der Prophetie vervoerd, en dezelve beſtuurt de overleggingen des Dichters op zodanig eene wyze, dat hy de tyden van den Mesſias, die door de zynen eenigermaate afgeſchaduwd werden, ſchetſe. Men heeft derhalven in 't verklaaren van deezen Pſalm de tyden van David en die van den Mesſias gelyklyk in 't oog te houden; doch in diervoege, dat men gedagtig zy, dat die van David ſlegts aangeroerd, en die van den Mesſias eigenlyk beſchreeven worden.

Met opzigt tot den dertienden Pſalm, die ook door zommigen tot de Euangeliedagen, en wel tot de tyden kort voor de *Hervorming* gebragt wordt, is zyn Hoog-Eerwaarde van andere gedagten. Hy vindt in dit Lied geen onderſcheidend kenmerk van die dagen, noch van de Christelyke Kerk, en de ganſche inhoud bepaalt hem tot den tyd van David zelven. Uit alle de ſpreekwyzen in dit Dichtſtuk voorkomende kan men zeer duidelyk afleiden, dat de Dichter zich onder de ſcherpſte vervolgingen van zynen Vyand bevond, en wel in zo ver dat hy niet alleen gevaar liepe van 't leeven, maar zich zelven, door de langduurigheid en hevigheid der vervolginge, begonde aan te zien, als van God verlaaten; zo dat hy, uit vreeze van voor zynen Vyand te moeten bukken, in eene doodlyke droefheid gevallen waare, die niet veel van wanhoop verſchilde. In deezen ſtaat ſtort hy hier zyne bittere klagt voor God uit, en wendt zich daar op tot het gebed; ſmeekende om verligting zyner droefheid, en moedgeeving in deeze omſtandigheden; op dat hy niet wanhoopend ſneeve, en zyn Vyand zich verblyde; maar hy in tegendeel op de Godlyke redding vrolyk zinge. —— Dit bezeffende en de geſchiedenis van David nagaande, ſchynt het in den eerſten opſlag niet vreemd hier te denken op Davids vlugt voor Abſolom; maar als men nagaat dat hy ſpreekt

van

van eene langduurige vervolging, waar in hy vrugtlooze raadslagen ter reddinge had genomen, v. 2 en 3, zo is 't blykbaar dat dit Lied hier toe niet betrekkelyk zy, maar gebragt moet worden tot de dagen van Saul, die hier ook schynt bedoeld te worden onder den naam van *vyand*, welke benaaming, volgens 1 Sam. XVIII. 29, met meerder regt tot Saul dan tot Absolom gebragt kan worden. Doch dit vastgesteld zynde, zo blyft de vraag nog, tot welke omstandigheden in die dagen behoort dit Lied? men zou mogen denken, om Davids ontkomen uit de handen der Philistynen, en zyne verschuiling in de spelonk van Adullam, voor dat zyne vrienden en medgezellen zich by hem gevoegd hadden, 1 Sam. XXII. 1; was 't niet dat het bovengemelde uit vers 2 en 3 ook hier tegen schynt te zyn. Dit beweegt den oplettenden *Venema* om bepaaldlyk te denken, op dien tyd toen David overlei om tot de Philistynen te vlugten, toen hy *in syn herte seyde: Nu sal ick der dagen een door Sauls hant omkomen.* 1 Sam. XXVII. 1. Dat David zich ten dien tyde in zodanige omstandigheden, als hier aangeduid worden, bevond, is uit de aangehaalde plaats blykbaar; en men mag dus denken, dat dit Lied gedicht is kort voor den elfden Psalm. Veelligt heeft men uit hoofde van dit Dichtstuk, en de kort daar op volgende vlugt van David tot de Philistynen, ten kwaade van hem beginnen te denken; en David heeft dan daar op den elfden Psalm gedicht, om zyn onwankelbaar vertrouwen uit te drukken, gelyk boven aangemerkt is.

Godvrugtige Bespiegelingen van den Oceaan, van den Oogst, over eene Ziekte en 't laetste Oordeel, en onder het wandelen door een Bosch; in Vyftien Brieven aan Goede Vrienden vervat: door Richard Pearsall, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums te* Taunton *in* Somersetshire. *Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* Pieter Meijer MDCCLXIII. *behalven de Voorreden enz.* 384 *bladzyden in groot octavo.*

DEeze Bespiegelingen van den stigtelyken *Pearsall* zyn in den bekenden smaak van den Godvrugtigen *Hervey* geschreeven; doch met dit onderscheid, dat zyn Eerwaarde zich meerendeels onthoudt van dien zwellenden styl, welke ons in de schriften van den laatstgenoemden doorgaande voorkomt. Het kan zyn, dat ze, uit kragt hier van, aan zommigen, die met de schryfwyze van den Heer *Hervey* ge-

„ Ik zie tans inzonderheit op die van het ronde soort, [in
„ onderscheid van de Platvisch den naem van Rondvisch
„ dragende;] welke, hoe meer men 'er op let, hoe ver-
„ wonderlyker zy schynen. 't Zy ik ze op den eenen tyd
„ voorwaers zie snellen gelyk een pyl uit de boge; 't zy op
„ andere reizen met het grootste gemak naa boven stygen
„ tot aan de oppervlakte der wateren, en by de minste ver-
„ rassching snellyk nae den grond schietende; 't zy men ze
„ eindelyk nu ter regter; dan ter slinkerzyde zich ziet wen-
„ den en draeien: en dat alles met eene levendigheit en
„ raschheit, die de afgeregtste persoon onder ons onmoge-
„ lyk kan naevolgen. Hunne voortgaende beweging is ten
„ deele toe te schryven aen de gedaente, maer hoofdzake-
„ lyk aen de zagte, buigbaere en veeragtige spieren van den
„ *Staert* (*). . Wat aengaet het geen wy de *Vinnen* noe-
„ men; schoon eenige deswegen eene misvatting hadden,
„ als of zy meer toebrengen dan zy waerlyk doen, tot de
„ voortgaende beweging van den visch, zy dienen tot zeer
„ edele en noodzakelyke eindens. Was het niet eigen aen
„ deze spieragtige vliezen van de borst, zich te richten en
„ op te houden, het arme schepsel zou in 't geheel geen
„ steunsel oft stevigheit hebben; het zou heen en weêr
„ waggelen, en mogelyk t'onderst boven op zyn rug val-
„ len. Maer dezerwyze van vinnen voorzien, keert het
„ zich den eenen of anderen weg, om zich voedsel te be-
„ zorgen, of het aennaderend gevaer t'ontvlieden: en ter-
„ wyl het dus te werk gaet, met welk eene afgeregtheit
„ weet het een van zyn vinnen stil te houden, terwyl de
„ andere gebruikt word? even gelyk de schuitevoerder op
„ de *Theems*, wanneer hy zyn boot of schuit nae den oever
„ toe, of daer van af, werken wil, den eenen riem gebruikt,
„ terwyl de ander stil legt.

„ [Wyders:] de *Ryzing* en *Val* der Visschen in het water
„ is nog verwonderlyker. Wy alle weten, dat de lichae-
„ men

„ (*) Een der Bewegings-Wetten van den Heer ISAAK NEW-
„ TON is, dat de werking en wederwerking tusschen de lichae-
„ men gelyk staet in tegengestelde richtingen. Op dezen grond-
„ slag is het, dat de Visschen zwemmen; nademael als 'er op
„ het water in zekere richting gewerkt word, het den visch in
„ een recht tegenoverstaende richting beweegt. Hoewel sommi-
„ ge zich niet konnen onthouden van te denken, dat 'er iets is
„ van eene ingeschapene kragt in het schepsel zelf, dat beswaer-
„ lyk te beschryven valt.

„ men in eenige vloeiſtof, 't zy dan lucht of water, zullen „ zinken of opſtygen, overeenkomſtig met de byzondere „ of vergelekene zwaerte derzelve. Nu begryp ik, dat het „ gewigt van een visch, in zyn natuurlyken ſtaet, grooter „ is dan zo veel waters; en bygevolge zou hy noodzakelyk „ moeten zinken, en nooit weder boven konnen komen. „ Om dit mangel te verhoeden in het ronde ſoort van visch, „ heeft de Alwyze en Goedertierene Schepper een lucht- „ blaes in den buik van de visſchen geplant: en zy hebben „ een vermogen, om deze blaes met de uitwendige ſpieren, „ naer goedvinden, ſaem te trekken of te verwyden, en al- „ zoo hunne byzondere zwaerte tot dezen of dien graed te „ vermeerderen; waer door zy een koers konnen nemen die „ hen behaegt, 't zy dan hoog en nae boven, 't zy laeg en „ nae beneden. 't Is u bekend, dat veele dezelfde proef „ hebben genomen die BELLINI in 't werk ſtelde: zy ſneden „ eenen visch open, en namen zyne met lucht gevulde blaes „ weg; het gevolg waer van was, dat, ſchoon het arme „ ſchepſel nog zeer veele weken bleef leven, het nae den „ grond zonk, en in 't geheel niet in ſtaet was om nae bo- „ ven te klimmen. Met een woord dan: wie kan nalaten „ by deze en in eene menigte van andere gelegenheden, uit „ te roepen: *Hoe groot*, hoe veelvuldig, *zyn uwe werken*, *ô* „ *HEERE! Gy hebt ze alle met wysheit gemaakt* (*). Ik kan „ my in dezen niet onthouden, van te bidden, dat 'er in „ myn hart even alzoo eene redelyke en goddelyke wysheit „ moge geplant worden, op dat ik bekwaem zy tot alle en „ iedere bezigheit daer my myn kring van leven toe roept! „ En ô mogt ik byzonderlyk in ſtaet worden geſteld, om „ myzelven in de oeffening van een heilig verlangen uit te „ ſtrekken, en dezerwyze van de laegte der Aerde nae den „ Hemel op te ſtygen!

„ Eindelyk, de Vrugtbaerheit van de Visſchen trok ook „ mynen aendagt nae zich: dewyl GOD de HEERE daer „ door zoo wonderdaediglyk zorg heeft gedragen voor de „ inwoonders van beide de elementen. De vrugtbaerheit „ van veele Landdieren is zeer aenmerkelyk: maer wat is „ deze, by de vermenigvuldiging van het ſoort der ſchepſe- „ len, dat ik tans beſpiegel? „ Hier is een blyk en zinne- „ „ beeld van uwe Milddaedigheit! ô GOD! die alles ver- „ „ zorgt! Wanneer Gy uwen Zegen uitſpraekt over de wer- „ „ ken van uwe Hand, onderſcheidde Gy de Visſchen van

„ „ de

„ (*) Pſ. CIV. 24.

„ „de overige, en deedt 'er eenen nadruk by. En daer Gy
„ „aen andere ſchepſelen last gaeft, om vrugtbaer te zyn en
„ „zich te vermenigvuldigen, zoo keerde Gy u tot de wa-
„ „ teren en zeide: *dat de Wateren* OVERVLOEDELYK
„ „*voortbrengen een gewemel van levendige zielen* oft ſchepſe-
„ „len"! (*) —— En ô! hoe groot, hoe kragtig uitwer-
„ kende, is de invloed van dezen Zegen, tot op den huidi-
„ gen dag? Inderdaed, in de vroegere eeuwen van de we-
„ relt, wiert 'er zoo veel om gedagt, dat het tot een ſpreek-
„ woordelyk gezegde wiert, om in dezervoegen eenen by-
„ zonderen, een meer dan gewoonen, aenwasch van men-
„ ſchen uit te drukken. Zulks Aertsvader JAKOB bad en
„ wenschte, dat EPHRAIM en MANASSEH *vermenig-*
„ *vuldigen* mogten *gelyk de visſchen* (†). —— Wat voor-
„ raed word 'er door zoodanigen aenwasch te wege gebragt?
„ Hoewel 'er ieder jaer een grooten oogst word ingezameld,
„ is 'er nogtans geen gebrek: de verwoesting of verteering
„ is geweldig; maer des te verbazender is de vermenigvul-
„ diging. De overlevende van 't geſlagt zyn rykelyk ge-
„ noegzaem, om nieuwe menigtens te verſchaffen; niet te-
„ genſtaende de visſcheryen zoo veelvuldig zyn, en jaer-
„ lyks hervat worden, met toeneeming van arbeid, aental-
„ len en bedrevene konst (§).

De

„ (*) Gen. I. 20.
„ (†) Gen. XLVIII. 16. Het Hebreeuwsch ידגו word alleen
„ te dezer plaetze, gelyk ik meen, gevonden en gebezigd. Maer
„ het heeft waerſchynelyk zynen oorſprong van den Radix of
„ wortel דג *een visch.* Men hoore BUXTORF: ידגו *fæcundari*
„ *more piscium, nam a* דג piscis, *verbum formatum, ut Hebræi*
„ *tradunt.* [„ JIDGOU zegt *dat zy vrugtbaar zyn op de wyze der*
„ „*visſchen*; want het werkwoord is van DAAG *een visch* gefor-
„ „ meert, gelyk de Hebreen ons overleveren.] Zie ook de *Relig.*
„ „*Philoſopher*, Vol. II. pag. 674.
„ „(§) Hoe groot ook [zegt de Abt DE LA PLUCHE] het ge-
„ „tal moge zyn van *Kabeljauw*, 't welk dit jaer door menſchen
„ „gegeten, en van andere visſchen verſlonden is: het over-
„ „blyffel van dien ſtam is altoos genoegzaam om dezelfde hoe-
„ „veelheit een jaer of twee vervolgens te leveren; en dit is on-
„ „betwistelyk betoogd. Als ik my begaf om de haven van
„ „*Dieppe* te zien bragt men my een zeer fyne Kabeljauw; doch
„ „merkelyk kleender dan die wy van by de groote bank krygen.
„ „Ik was nieuwsgierig, om de eiertjes [ofte afzonderlyke bol-
„ „letjes,] daer de kuit uit beſtaet te tellen. Ten dien einde
„ „nam ik zoo veel van dezelve als met elkander een dragma

„ „wo-

De Kerkelyke en Joodsche Geschiedenisſen verkort, verknogt met zeer veele aanmerkelyke Waereldlyke Gebeurtenisſen, voor zoo verre dezelven invloed hebben op de in de Kerke voorgevallene Zaaken. Van den beginne der Waereld tot op deezen tegenwoordigen tyd. Door Pieter Jan Entrop, *Litmaat der Gereformeerde Gemeente binnen Amſterdam. Te Amſterdam by* Pieter Jan Entrop 1762. *behalven de Opdragt enz.* 400 *bladzyden in octavo.*

DIt Korte Begrip is in twaalf Afdeelingen verdeeld; de eerſte neemt een aanvang met de Schepping der Waereld; de tweede met de Zondvloed; de derde met de verdrukking der kinderen Israëls naa den dood van Joſeph; de vierde met Israëls intogt in Canaän; de vyfde met de regeering van Rehabeam; de zesde met de Babiloniſche wegvoering; de zevende met de tyden der Machabeen; de achtſte met Christus geboorte; de negende met Conſtantyn den Grooten: de tiende met de opkomst van Mahometh; de elfde met Karel den Grooten; de twaalfde eindelyk begint met den tyd der Reformatie, (bevestigd met de Pasſauſche Vreede,) en gaat voort tot op den tegenwoordigen tyd. Deeze verdeeling is regelmaatig, en de voornaamſte gevallen van ieder tydperk worden in dit Werkje in eene voegzaame orde voorgeſteld; doch de Schryver is in verſcheidene opzigten ruim breedvoerig genoeg, ja weidt zomtyds uit over byzondere geſchiedenisſen, en doet alleszins een geest van partydigheid doorſtraalen, dat naar ons inzien niet beantwoordt aan de natuur van zyn Geſchrift. Een Kort-Begrip,

„ „wogen: en drie van het gezelſchap aengezet hebbende tot
„ „het tellen, en toen de geheele kuit weegende, bedroeg de
„ „byeengereekende ſom *negen millioen*, *drie honderd* en *vier en-*
„ „*veertig* eiertjes". *Spectacle de la Nature.* Vol. I. pag. 231.
„ van de Engelſche Overzetting. Een nog laeter Schryver gaet
„ veel verder als hy zegt: „ dat in den hom van een eenige Ka-
„ „beljauw tienmael meer levendige ſchepſelen zyn dan inwoon-
„ „ders in *Europa*, *Aſia*, *Afrika* en *Amerika*, voor toegeſtaen
„ „nemende, dat alle de deelen van de werelt, zoo zeer be-
„ „volkt zyn als *Holland*, dat ver is van 't minst bevolkſte te
„ „wezen. Zie: *Hymn to the Creator*, oft *Lofzang aan den Schep-*
„ „*per*, pag. 38 in 't Engelsch, Aentekening 7." [In eene Aan-
„ tekening van HERVEY 's *Theron en Aspaſio*, IV Deel bladz.
„ 43. vindt men, gelyk ook in den tekst aldaer, dit nader be-
„ vestigd en uitgehaeld.]

grip, geschikt ten dienste der Jeugd, en min geoefenden, (gelyk onze Schryver te kennen geeft, dat hy dit bedoelt,) dient, onzes oordeels, te gelyk volledig en beknopt te zyn; en in een Kerklyken Historie-schryver is onpartydigheid een groot vereischte.

Traité de l'Education corporelle des Enfans en bas âge, ou Reflexions-pratiques sur les moijens de procurer une meilleure constitution aux Citoijens. Par M. DES-ESSARTZ. Docteur en Medecine.

Van de Opvoeding der kinderen, zo veel het lichaam aangaat, of geneeskundige Aanmerkingen over de middelen om burgers van eene maatschappye een beetere gesteldheid te doen krygen. Door den Heer DES-ESSARTZ. M. Dr. *Te Parys,* by Jean Thomas Herissant, 1760. *groot* 12*mo* 419 *bladz. zonder de Voorreden en het Register.*

DE Schryver van dit Werk, is, in zyne Voorrede, zeer ernstig tegen het algemeene gebrek van verzuim der Ouders aangaande de opvoeding en het bestier van hunne kinderen, welk in Frankryk, voornaamlyk te Parys, plaats heeft. Men geeft de kinderen aan Minnen over, zonder dat men byna onderzoek doet, van welke hoedanigheden de Minnemoeders zyn, of hoe zy de aanvertrouwde kinderen behandelen; waar van hy de kwaade gevolgen aanwyst. Ook wil hy dat de jonge Juffrouwen een geregelde Levenswyze houden, om gezonde kinderen te konnen voortbrengen; waar toe de manschap niet minder verpligt is. De Verhandeling zelve is verdeeld in Hoofdstukken, en de Hoofdstukken wederom in mindere verdeelingen. In het eerste spreekt de Schryver *van de zorge welke een zwangere Vrouw moet draagen voor haare vrucht.* Zy moet zich wagten voor stooten en vallen, en al wat aanleiding zou konnen geeven tot kwetzing van de teedere vrucht; zich niet naauw rygen om de zwangerheid voor de oogen der menschen te bedekken; of met den hals bloot gelaaten in de open lucht gaan wandelen. Ook moeten zodanige vrouwen zich niet, in tegendeel, alle beweging onttrekken, en in haar kamer opsluiten. Matig te eten en te drinken is voor alle menschen noodig tot bewaaring van de gezondheid, maar inzonderheid voor zwangere vrouwen; om dat door misslagen, hier in begaan, zy en haare vrucht beide in gevaar gebragt worden. En dit moet niet alleen op de maate maar

ook op de verkiezing van spyzen, ligtverteerbaare, naamlyk, voor anderen, toegepast worden. De Heer GEOFFROY heeft aangemerkt, zegt de Schryver, dat een onmaatig gebruik van Koffy dikwils een Miskraam veroorzaakt (*). De wyn moet voor haar met twee derde deelen water gemengd worden. Zy moeten zich niet aan koude en guure lucht blootstellen; om dat zy hier door ligt toevallen konnen krygen: ook niet zich den geheelen dag by het vuur houden, waar door haar lichaam te veel uitgedroogd en zwak wordt, 't welk ook tot de vrucht overgaat. Het slaapen en waken moet insgelyks maatig zyn, hoewel een zwangere vrouw wel eenige meerdere rust gegund mag worden. Het ryden over ongelyke wegen is niet zonder gevaar van miskraaming. Het dansen wordt geheelenal verboden. De vreemde lusten moeten, volgens den Schryver, in het begin tegengegaan worden, wanneer ze doorgaans wel te overwinnen zyn. En hy verdryft de vreeze dat de kinderen blyken zouden draagen van de niet ingevolgde lust; om dat men veele kinderen ziet gebooren worden zonder eenig zodanig teken, schoon de moeders van vreemde lusten aangegrepen, dezelven niet hadden konnen voldoen; en met tekenen, waar van de moeders van geen zodanige lusten aangedaan waren geweest. En de Vrucht loopt meer gevaar by het gebruiken van kwaad onverteerbaar voedsel door de moeder, dan by de onthouding van zodanige dingen. Heeft de zwangere geen vermogen om haare lusten te doen verdwynen, moet zy zich tot een Geneesheer wenden. Zodanige lusten door eenige ongesteldheid in 't lichaam ontstaan zynde, kunnen ook door middelen tegen die ongesteldheid weggenomen worden.

Het tweede Hoofdstuk heeft tot opschrift, *van het gene omtrent een eerstgebooren kind moet waargenomen worden.* In het eerste Lid van dit hoofdstuk wordt gesproken *van den staat der vaste en vloeibaare deelen.* In het tweede, *wat men aan een kind hebbe te doen op den eersten dag van zyne geboorte.* In het derde, *van de manier van het kind te bakeren.* Hier kant zich de Schryver, met veel anderen, tegen het beklemmen van de armen en beenen van de kinderen, en inzonderheid wanneer de leuyers met een zwagtel omwonden worden, om wel aan te sluiten. En hy is van gevoelen, dat sommige kinderen hier uit scheeve beenen krygen, waar van men de oorzaak gemeenlyk in de Engelsche Ziekte,

(*) *Mat. Med. Tom.* III. pag. 308.

te, of in eenige ongefteldheid van de vader of moeder zoekt; dat de onzichtbaare uitwaasfeming door de huid geftremd wordt, en het kind dus meer dan anders moet wateren, en uitflag over het lichaam krygt; de Ademhaling belemmerd wordt om dat de Spieren van den buik, en de Ribben geen vrije beweging hebben. Ook kan dit aanleiding tot darm-Breuken geeven. De kinderen zo gebakerd en bewonden zynde, worden dan ook niet dan op gewoone tyden losgemaakt en verfchoond, waar door ze dikwils lang nat en in hunne vuiligheid liggen, en veel ongemak lyden. De Heer DES-ESSARTZ verwerpt niet het bakeren in 't geheel, maar wil alleen dat men de kinderen niet te veel klemme, en de leden, van vroeg af, althans na de eerfte vyf of zes dagen der geboorte, eenige vryheid laate; en hy verfterkt zyn gezegde met voorbeelden van de wilde volkeren, die hunne kinderen ongebakerd laaten, en zelden eenige wanfchapenheid van leden hebben. Het vierde Lid handelt *van de wieg en het liggen der kinderen.* De Wieg is een zeer bekwaam werktuig om kinderen in te doen flaapen, en ook om een zagte beweging te maken. Maar het is kwalyk gehandeld, zegt de Schryver, het kind door wiegen te willen doen flaapen, als het de moeder of voedfter best gelegen koomt, fchoon het kind eenig wezenlyk beletfel heeft, waar door het niet kan of niet moet flaapen. Als kinderen, die van natuure veel flaapen, ontydig ontwaaken en fchreeuwen, hebben zy eenig ongemak of behoefte, welk weggenomen of vervuld moet worden, en dan zullen ze zonder wiegen of fterk wiegen flaapen. En zulk eene flaap zal natuurlyk zyn, en tot gezondheid en groei van het kind ftrekken; daar het flaapen door fterk wiegen alleen een gevolg is van bedwelmde Herfenen, waar van het kind nadeel kan lyden, en merklyke toevallen krygen. Men verbiedt de voedfters de kinderen by zich te bed te leggen, uit vreeze dat zy zich in den flaap omkeerende, het kind onder hun lichaam mogt koomen en gefmoord worden. En de geestelykheid heeft eene inftelling, zegt de Schryver, van de *Abfolutie* te weigeren aan vrouwen die de kinderen, voor dat ze drie jaaren oud zyn, aan haar zyde te flaapen liggen. Maar in 't algemeen wil hy ook, dat men de kinderen, ouder dan de gemelde jaaren zynde, by geen hoogbejaarde menfchen zal laaten flaapen: om dat eenige fyne deelen uit het lichaam van het kind aangetrokken worden door den bejaarden mensch, die 'er wel by vaart, terwyl de jongfte 'er door verliest en vermagert. De historie van *David* in zyne

ne ouderdom en zwakheid is bekend. Wat ook de oorzaak zy, zegt de Heer DES-ESSARTZ, van de aanwinning van den oudften en de vermindering van den jongften perfoon, de zaak kan niet gelochend worden. Verfcheidene maalen, zegt hy, heb ik opgemerkt, dat jonge kinderen van beiderleie kunne, die gewoon waren by een grootvader of grootmoeder te flaapen, of ook by een gouvernante, dat de zyde van het lichaam waar mede zy naast lagen aan de genen, waar by zy fliepen, de zwakfte, minst wel gekleurde en magerfte ware. De Heer MILLIN verhaalt een geval van een jonge dogter van vyftien jaaren, die by haar moeder fliep, om dat zy wegens armoede, geene twee ligplaatfen hadden. De zyde welke geftadig naar haare moeder was gekeerd, werdt zugtig, en verloor byna alle gevoel. De Geneesheer belastte de dogter op een bed alleen te flaapen, en verdreef de toevallen door gepaste middelen. Maar twee jaaren daar na verviel de dogter, wederom by haar moeder flaapende, in dezelfde zwakheid. Men vindt een Arrest van het Parlement van Bourdeaux aangehaald tegen een vrouwsperfoon, die jonge dogters met geld bekoft om by haar te flaapen, en zy deedt dezelven van magerheid fterven. En dit is niet zelden de reden waarom jonge vrouwen, aan oude mannen getrouwd, langzaam en kwynende fterven. Het vyfde onderdeel handelt *van den flaap der kinderen.* De flaap der kinderen mag wel wat toegegeeven worden; men moet alleen niet willen doen flaapen, als zy niet kunnen, of waakende willen houden als zy geneigd zyn tot flaapen.

In het derde Hoofdftuk wordt gefprooken *van het voedfel der kinderen*, en is verdeeld in zeven onderdeelen. In het eerfte wordt getoond, dat *Melk het beste voedfel is, welk men een eerstgeboren kind geeven kan.* In het tweede, dat de *Melk van eene vrouw beeter zy dan van dieren.* Men gelooft in 't algemeen dat het de beste melk is die veel wei en niet veel kaasagtige deelen heeft, en zodanig is de melk van een vrouw. In het derde, *dat het zog van de moeder te verkiezen zy boven dat van een voedfter.* De Schryver weidt hier uit over de kwaade gewoonte van de kinderen aan Minnemoeders over te geeven; en beantwoordt veele fchoonfchynende tegenwerpingen, welken de vrouwen tegen het zoogen van haare kinderen inbrengen. In het vierde Lid wordt gefproken *van de hoedanigheid welke de melk van eene voedftervrouw behoort te hebben.* Het vyfde handelt *van den tyd wanneer men het kind moet laaten zuigen, en hoe veel zog men voor elken reize mag toeftaan.* En hier in wordt de wyze van doen veroor-

deeld in Minnemoeders, die byna alle uuren van den dag het kind aan de borst leggen, en zich verbeelden dat als een kind schreeuwt, het dan zekerlyk honger heeft; ten minste het schreeuwen van de kinderen altyd zoeken te stillen door dezelven aan de borst te leggen. De Schryver meent dat het genoeg is, het kind viermaal op een dag te laaten zuigen, 's morgens voor dat de Minne ontbyt, 's middags voor den eten, 's achtermiddags te vier uuren, en 's avonds voor de avondmaaltyd; telkens een weinig vroeger of laater, maar dat het kind gewoon is te slaapen of wakker te worden, of tekenen van honger laat blyken. Het zesde. *Wanneer men pap moet geeven aan de kinderen, en hoe dezelve gemaakt moet worden.* Het zevende, *van het speenen van het kind.* Den tyd van het kind te speenen bepaalt de Schryver tot den ouderdom van twaalf of vyftien maanden: dan hebben de meeste kinderen reeds twee-en-twintig tanden, en zyn in staat, om eenig vaster voedsel te konnen verteeren. Sterke kinderen, zegt hy, kunnen wel wat vroeger gespeend worden; evenwel is het best dit niet te doen voor de agt maanden. Het geeven van wyn aan zodanige kinderen wordt geheel ontraaden.

Het vierde en laatste Hoofdstuk bevat *eenige andere zorgvuldigheden welken omtrent kinderen moeten waargenomen worden;* en in het eerste onderdeel wordt gesproken *van de zindelykheid.* In het tweede *van het uitkoomen der tanden.* Kinderen die onder het uitkoomen der tanden ziek worden, moet men weinig voedsel geeven, vooral geen lymige meelpap, om dat ze in dezen staat zwaklyk zynde weinig kunnen verteeren. Ook moet men ze niet dikwils laaten zuigen, om dat ze door het zog ook overladen worden. En deze raad is waardig in opmerking genomen te worden van onze Hollandsche moeders en voedsters, die als het kind, onder het doorbreeken der tanden, ongemaklyk en krytend is, het byna alle oogenblikken aan de borst leggen. Het kind telkens door de aangenaamheid van het zog verlokt, wordt overlaaden, en hier door nog ongemaklyker, of zyne ziekte doodlyk gemaakt. Derde Lid. *Van de Tongriem der kinderen.* Vierde Lid. *Van de kleeding der kinderen, en in 't byzonder van het Ryglyf.* De dwang waar in de kinderen gehouden worden door een ryglyf, belet hen zich gemaklyk te buigen, of zich over de een of andere zyde te beweegen, zonder groote voorzichtigheid; ook wordt hier door de ademhaaling belemmerd, gelyk men dikwils hier van wel tekenen aan de kinderen ziet. En hoe veel ongemak zy 'er

van

van lyden, kan men afleiden uit de vrolykheid en levendigheid, wanneer hun dit gedeelte der kleedije is uitgetrokken. De Schryver weidt uit over de gevolgen welke deze belemmering van de borst en boven-buik kan na zich sleepen. Onder andere gebreken, is hy ook van gevoelen, dat een Knoestgezwel en Kanker in jonge vrouwspersoonen veroorzaakt wordt door de kneuzing, welke een ryglyf, tegen de Borsten maakt. Want schoon een ryglyf boven ruim schynt, en de Mammen niet raakt; zo dra zulk een persoon haar lichaam voor over buigt, worden de Borsten tegen de balynen van het ryglyf aangedrongen. En wyl dit daaglyks en gedurig geschiedt, lyden de Borsten eenige kneuzing en verdrukking van een gedeelte van het klieragtige van de Mam, 't welk geen gelegenheid hebbende om te konnen verdwynen, om dat 'er gestadig wederom nieuwe drukking tegen gemaakt wordt, grooter, harder, kwaadaartig en ongeneeslyk wordt. De bevinding bevestigt dit. Wy hebben vrouwspersoonen, welken reeds eenige verharding in eene Borst hadden, hier van gered gezien, alleen door geen ryglyf meer te draagen. En de Schryver meent door voorbeelden van boeren, en geheele naatiën, die de kinderen in geene ryglyven prangen, te konnen toonen, dat kinderen die ryglyven draagen meer wangestalte krygen, dan die ongeschoeid gelaaten worden. Het besluit van den Schryver is, dat de ryglyven zo gemaakt moeten worden, dat ze zich voegen naar het lichaam, en niet zo, dat het lichaam zich moet schikken naar de ryglyven. Zesde Lid. *Van de beweeging des lichaams.* Deze wordt nuttig geoordeeld voor zeer jonge, en verder gevorderde kinderen. En de Heer DES-ESSARTZ is van gevoelen dat de Dames in 't algemeen niet zo zwak en ligt geraakt zouden zyn, indien zy in haar jonge tyd, meer lichaamsbeweging hadden gehad. En hy tragt dit te staaven door de gesteldheid der boerinnen tegen die van de juffrouwen van de stad over te stellen. Wy kunnen onze Lezers betuigen, dat wy dit Werk met veel vermaak geleezen hebben. Alles is wel niet even nieuw; sommige dingen zyn reeds door andere Schryvers over de Geneeskunde aangemerkt, of in een algemeen gebruik: maar men vindt hier, in een goede orde byeen, de voornaamste en beste regels, welken over de lichaamlyke opvoeding der kinderen voorgesteld, door 't gebruik gevestigd en door den Schryver zelve bedagt en 'er bygevoegd zyn. Alles is doorgaans wel beredeneerd, en op een zeer verstaanbaare wyze; zo dat het voor geneeskundigen, zo wel, als voor huisvaders en moeders van veel nut kan zyn.

A. Monroi R. S. L. S. in Acad. Edinburg. Med. Professoris, Tractatus tres, de Nervis eorumque distributione, de Motu Cordis & Ductu Thoracico, Latine redditi a *G. Coopmans M. D.* Qui præter commentarium perpetuum adjecit Librum de Cerebri & Nervorum administratione anatomica. Editio altera.

Drie Verhandelingen, van de Zenuwen en derzelver Verspreiding, van de Beweging van het Hart, en van de Chyl-buis, door A. MONRO L. v. d. K. L. S. en Profesfor in de Geneeskunde te Edinburg, *in 't Latyn vertaald door* G. Coopmans M. D. *Die 'er behalve doorgaande aantekeningen, de wyze hoe men de Hersenen en Zenuwen moet ontleeden, heeft bygevoegd. Tweede Uitgaave. Te Franeker by* H. Hoitsma. 1762. *In groot Octavo.* 251 *bladz.*

De Heer A. MONRO, al voor veele jaaren, eene Verhandeling over de Zenuwen, geschreeven hebbende, waar van men, misschien, het eerste opstel vindt in *de Anatomy of human body* van CHESELDEN, pag. 225-246. VI. *Edit.* 1742. heeft dezelve naderhand, op zich zelve, meer dan eens uitgegeven en verbeterd; gelyk uit de Voorreden van den Schryver, voor deze Uitgaave gedrukt, kan gezien worden. De Heer COOPMANS, dit Werkje aangenaam en nuttig bevindende, heeft het in 't Latyn vertaald, en met eenige aantekeningen vermeerderd, in 't jaar 1754 uitgegeven. Deze Druk uitverkogt en het Werkje echter gezogt wordende, heeft hy 'er deze tegenwoordige tweede Uitgaave van bezorgd; en het gene de Heer MONRO, over de Zenuwen in 't algemeen, geschreven hadt, 'er bygevoegd. Ondertusschen, zegt de Heer COOPMANS, had ik zelf zo veele opmerkingen en waarnemingen uit doode lichaamen, en zo veele aantekeningen uit andere Schryvers verzameld, dat ik wel een Kort begrip van de Zenuwen, op myn eigen naam, scheen te kunnen uitgeven. Evenwel, hy verkoos het Werk van den Heer MONRO in 't geheel uit te geven, en 'er zyne aantekeningen, schoon tot zyn eige gebruik gemaakt, 'er bytevoegen; oordeelende dat ze voor aankomelingen in de Geneeskonst niet onnut zouden zyn.

Men moet zich zeker aan den Heer COOPMANS verpligt tekenen voor de moeite van de Vertaaling, waar door het Werkje van MONRO, in elks handen geraakt en van een algemeen gebruik is geworden; als ook voor zyne Aantekeningen. Het Werkje van den Schryver heeft zyne

waarde; in het zelve wordt het moeilykste gedeelte der Ontleedkunde, kort en met groote klaarheid verhandeld. En de Aantekeningen van den Vertaaler zyn in geenen deele te verachten; zy vervullen, op menige plaatsen, het gene men in het eerstgemelde zou verlangen. Ook worden eenige verschillendheden in den oorsprong en inplanting der Zenuwen, van die der beschryvingen des Heeren MONRO, opgegeven; en niet anders dan op wettige getuigenissen, of eige bevinding voorgesteld. Gevolglyk is het Werk, zo als het nu is, van veel nut en gebruik, om dat men 'er een zeer goed Kortbegrip van de Leere der Zenuwen in voorgesteld, en met veel naauwkeurigheid, zo veel de kortheid heeft konnen toelaten, beschreven vindt. De Heer COOPMANS zegt ook, dat dit Kortbegrip hem beter voorkwam dan eenig ander, om dat het de verschillende gevoelens van allen kort en op een aangenaame wyze voorstelt; en men, door het geheele Werk, een meer dan gemeene klaarheid bespeurt. Het beste van WILLIS, VIEUSSENS en WINSLOW over de Zenuwen, ziet men hier, in 't kort, by malkander gebragt. Ik heb, zegt de Heer COOPMANS, van zich zelve, GALENUS dikwils met anderen en met onzen Autheur vergeleken en aangehaald, en zyne benamingen der Zenuwen in de Aantekeningen gevoegd. Hy geloofde, hier door, de Werken van SPIGELIUS en andere Ontleedkundigen, die voor EUSTACHIUS geschreven hebben merkelyk licht te kunnen byzetten, om dat dezen, in de naamen der Zenuwen, GALENUS gevolgd hebben. Ook betuigt hy, dat hy in de vergelyking van de beschryving der Zenuwen, door onzen Schryver, met zyne onderzoeking in doode lichaamen, veel nut gehad heeft van de Plaaten van EUSTACHIUS, door den Heer ALBINUS uitgegeven. Benevens dezen heeft hy zich van de Plaaten van HALLER, MECHEL enz. ook bediend. En na de eerste Uitgave zyner Vertaling, van de Verklaringen van G. MARTIN over de Plaaten van EUSTACHIUS; de Verhandeling van KRUGER *de Nervo Phrenico* en het Werk van den beroemden CAMPER *Demonstrat. Anatomico-Patholog. Lib.* I. behalve dat hem deze Heer heeft vergund, deszelfs overige nog ongedrukte tekeningen aangaande de Zenuwen te mogen gebruiken.

Van het Werk zelve kunnen wy geen kort berigt geven; om dat al wat 'er in verhandeld wordt, niets meer heeft, dan het gene noodzaaklyk vereischt wordt, en gevolglyk, niet kan verkort worden, zonder verminkt te worden. Wy zullen echter, tot een schets voor onzen lezer, iet uit de Verspreiding

ding der Zenuwen opgeven; want de voorgaande Verhandeling, over de Zenuwen in 't algemeen, vervat niets dan 't gene zeer bekend, en, voor een groot gedeelte, voor en tegen betwist wordt. Zie hier wat door den Autheur en den Aantekenaar over het agtste Paar Zenuwen gezegd wordt.

„ Het *Agtste Paar* (*) Zenuwen der Hersenen of het „ dwaalend Paar, heeft zynen oorsprong van de zyden der „ onderste deelen der Olyfswyze lichaamen (†) met afzonderlyke vezelen; en als het ingaat in het voorste inwendig gedeelte der gaten, welken het Achterhoofdsbeen „ met het Slaapbeen gemeen heeft (‡), wordt elk der zelven famengevoegd met de Zenuw, welke binnen het harde Hersen-vlies opwaards klimt, en afkomt van het tiende Paar van het Hoofd, van het eerste en tweede van den „ Hals, en somtyds van nog lagere Zenuwen. Deze wordt, „ gelyk bekend is de *Bykomende Zenuw* genoemd (§). Wanneer deze beiden uit het Bekkeneel gaan, wordt de *Bykomende Zenuw* van de Agtste gescheiden, en schuins naar „ buiten nederwaards daalende, gaat zy door de Tepelbeens-Borst-been-Spier, waar aan zy takken geeft, en eindigt „ in de Monnikskops- en Ruitwyze Spieren van het Schouderblad. In 't voorbygaan vereenigt zy zich min of meer „ met de tweede Hals-Zenuw. Waarom dezen en verscheiden andere Zenuwen, welken door verscheiden ver-

„ re

(*) „ Is de Zesde famenvoeging van GALENUS. *De Dissectione Nervorum Tom.* IV. *Charter.* C. 7. p. 244".

(†) „ Het ontstaat achter de Olyfswyze lichaamen van het achterste gedeelte van het verlengde Merg. Dit Paar schynt een „ tweederleien oorsprong te hebben, gelyk ook het Negende, „ en de Zenuwen van het Rugmerg, naamlyk, van het voorste „ en achterste gedeelte van het verlengde Merg".

(‡) „ ALBIN. *Tab. Oss.* 2. *Fig.* 1. T. & *Tab.* 3. *Fig.* 2. E".

(§) „ Ook de *Wederkeerende Rugmerg-Zenuw*. De oorsprong „ van deze verschilt van de andere Rugmerg-Zenuwen, dat dezen uit de zydelyke voorste en achterste deelen van het Rugmerg voortkomen; genen, integendeel, alleen uit het achterste gedeelte, beneden de achterste takken van de Hals-Zenuwen, haare vezelen ontleenen. Deze Zenuw loopt onder de „ Tweebuikige Spier van de Onderkaak, over de inwendige „ Hals-ader. Zy wordt van GALENUS naauwkeurig beschreven „ *l. c. c.* 10. *p.* 245. Binnen het Bekkeneel maakt zy met het „ Agtste Paar een aanmerklyke Vlegt".

„ re afgelegen Spieren verspreid worden, dezen eerst door-
„ booren, welken zy hadden konnen aandoen, schoon zy
„ ter zyde van de doorgeboorden hadden henen gelopen,
„ bekenne ik niet te weten".

„ De Stam van het Agtste Paar (*) geeft terstond na zy-
„ nen uitgang, zenuwen aan de Tong, het Strottenhoofd,
„ het Hoofd van den Slokdarm (†) en aan de Zenuwknoop
„ van de *Tusschenribbige Zenuw*; en loopt van de Negende
„ en Tusschenribbige, waar medeze, geduurende eenigen
„ voortgang, vereenigd is, gescheiden, recht nederwaarts
„ naar den Hals, achter de inwendige Halsader, en ter zy-
„ de van de uitwendige Kropslagader. Voordatze de borst
„ ingaat, geeftze, in beiden zyden, een aanmerklyke
„ tak van zich: de tak van de regter zyde buigt zich
„ van het voorste naar het achterste gedeelte van de Onder-
„ sleutelbeensslagader; maar de linker om de groote bogt
„ van de Groote Slagader (§), en beiden klimmenze we-
„ derom opwaards ter zyden van de Slokdarm, waaraanze
„ takken geven, en eindigen in het Strottenhoofd. Dezen
„ wor-

(*) „ Deze is GALENUS ook bekend geweest en wordt *l.*
„ *c.* beschreven".

(†) „ De eerste tak, van het Agtste Paar afkomende, wordt
„ genoemd de *Tong-Zenuw van het Agtste Paar*, gaat onder de
„ uitwendige Krop-slagader naar beneden, buigt zich hier na o-
„ ver het Tongbeen, onder het Priemwyze Uitsteeksel, en de
„ Priems-slokdarm-Spier, waarze ook zeer wel ontdekt wordt,
„ de gemelde Spier, naamlyk, een weinig gescheiden en opge-
„ ligt zynde. Hier na komt zy op deze Spier, tusschen dezelve
„ en de Priems-Tongspier gaatze voort naar de Tong, eenigzins
„ boven de Tongzenuw van het Negende Paar. —— De twee-
„ de dunste tak is de *Slokdarms-hoofds-zenuw*, in het begin met
„ de Tongzenuw naauw vereenigd, looptze onder de uitwendi-
„ ge Kropslagader, en plant zich ter zyde van den Hoorn van
„ het Tongbeen in het Slokdarmshoofd. De derde tak, de *Strot-
„ tenhoofdszenuw*, wordt, onder dezelfde Slagader voortgaande,
„ tusschen den Hoorn van het Tongbeen, en het zydelyk deel
„ van het Schildwyze Kraakbeen, onder de Schild-Tongbeens-
„ Spier, in het Strottenhoofd ingeplant. Van deze tak gaat een
„ ander naar het bovenste gedeelte van de Schild-Klier, terwyl
„ het onderste van de te Ruggaande Zenuw takken ontfangt".

(§) „ Net op de plaats waar de Slagaderlyke buis in dezelve
„ ingeplant wordt, of in het hol van de Buis en de Slagader
„ gemaakt".

„ worden de te *Ruggaande Zenuwen* genoemd (*), en moe-
„ ten gemyd worden in de Operatie van de Strotsnede, hoe-
„ welze zo diep gelegen zyn, datze hier van niet ligt ge-
„ vaar lopen. Dewyl de Spieren van het Strottenhoofd voor
„ een groot gedeelte haare Zenuwen ontfangen van de te
„ Ruggaanden, kan men begrypen, dat eene affnyding der
„ zelven de ftem zeer zal doen verzwakken, schoonze niet
„ geheel verloren worde, zo lang de bovenfte takken van
„ het Agtfte Paar geheel blyven. Waarom de te Ruggaan-
„ de Zenuwen zo laag neerdalen, voor datze uit het Agtfte
„ Paar voortkomen, en zich eerst om de Groote Slagader
„ buigen, bekenne ik niet te weten, en waaromze dan we-
„ derom zo hoog opklimmen (†).

„ Het

(*) „ Beide de te Ruggaande Zenuwen zyn klaar afgebeeld
„ door JUL. CASSER. PLACENT. vide SPIGEL. p. 175. *Tab.* I. *Fig.*
„ I. 55. VV. & TTZX. en beschreven p. 191. en 192(Hy
„ noemtze het Zesde Paar. Zie ook HALLERI *Fascic.* 2. *Arter.*
„ *Thyrioid.* Tab. I. GALENUS beschryftze wel *l. c.* en zegt, dezen
„ gebonden of gekwetst zynde, in levende Dieren, dezelven het
„ geluid verliezen. Van dezen krygt de Schild-Kraakbeens-Klier
„ een aanmerklyke zenuw, en maakt een Vlegt met de Tusschen-
„ ribbige, ter zyde van de Klier. In het opklimmen gaan zy
„ door en onder de Spier, welke is de Samentrekker van het
„ Slokdarmshoofd, en wyders door de Spleet, welke door het
„ Schild- en Ringwyze Kraakbeen gelaten wordt, en verdwynen
„ in de zydlyke Ringspleet-Spier, en eenige anderen van het
„ Strottenhoofd. Zy dienen tot matiging van de ftem".

(†) „ Vermids de te Rugkeerende Zenuwen tot het Strotten-
„ hoofd behoren, en een aanmerklyke tak geven aan de Schild-
„ Kraakbeens-Klier, en de Klieren welken omtrent de Lugtpyp
„ gelegen zyn, begrypt men de reden, waarom alle deeze dee-
„ len, in een krampagtige Zeere-Keel, te gelyk aangedaan wor-
„ den, en dezelve door het aanleggen van een prikkeling verwek-
„ kende Pap, inzonderheid als 'er de *Rad. Raphan. rustic.*, wel-
„ ke als een Blaartrekkend middel werkt, onder gemengd is,
„ schielyk genezen worde. Zie VAN SWIETEN *Comment. ad Cl.*
„ BOERH. *Aphorism.* §. 818, *pag.* 705. &c. Wanneer het prikke-
„ lende, welk de zenuw aandoet, naar buiten getrokken wordt,
„ is de Kwaal genezen. Het zelfde ondervinden wy dikwils van
„ wat *Opium* te geven. De Middelen welken een te grooten
„ aandrang van geesten afwenden, en de onregelmatige bewe-
„ gingen ftillen, opgesnoven, of looze Koppen in den nek ge-
„ gezet, ftillen dikwils alles in een oogenblik. Hier uit is het
„ ook klaar, waarom deze deelen alleen, zonder de Oor-Klier,

„ de

„ Het Agtste Paar, op of omtrent de plaats, waar de te „ Ruggaande Zenuwen van het zelve afgaan, of de te Ruggaande Zenuwen zelven, geven zenuwen aan het Hartzakje (*), en anderen, welken zich met takken van de „ Tusschenribbige te samen voegende, door het Hart verspreid worden (†).

„ Na het afzenden van deze takken gaat het Agtste Paar, „ aan beide zyden, nederwaards, achter de groote takken „ van de Lugtpyp, en geeft in zynen voortgang naar den „ Slokdarm, veele draaden aan de Longen (‡). De tak van „ de linker zyde neerdalende naar het voorste gedeelte van „ den Slokdarm, vereenigt zich, door verscheiden takken, „ met de regter, in haare nederdalinge naar de Maag, welke hy met zenuwen voorziet. Maar de regter loopt achter den Slokdarm, verdeelt zich hier, en vereenigt zich „ wederom, eerze aan de Maag komt (§), waar aan hy ook „ zenuwen geeft. Maar hierop vereenigt hy zich, door „ verscheiden takken, met den linker tak, en gaat gelykelyk voort naar de Buiks-Slagader, om zich te vereenigen „ met de groote halfmaanswyze Zenuwknoop, welke „ van de beide Tusschenribbige Zenuwen gemaakt „ wordt (§§).

„ Laat

„ de Onderkaaks-Klier, en die aan de zyde van den Hals gelegen „ zyn, aangedaan worden; om datze, gelyk boven aangetekend „ is, zenuwen van het Vyfde en Zevende Paar, en van de Hals„ paaren ontfangen".

(*) „ Somtyds heb ik de Hart-Zenuw, in de linkerzyde van „ de te Ruggaande van dezelfde zyde, maar in de regter van het „ Agtste Paar zien voortkomen".

(†) „ Na dat het Agtste Paar de te Ruggaande Zenuwen heeft „ afgegeven, maakt het, met de Tusschenribbige een groote „ Vlegt, tusschen de Onderfleutelbeens Slagader, en de Holle „ Ader, welke de Hart-Vlegt genoemd wordt".

(‡) „ Boven den Slokdarm, tusschen het Hart en de Groote „ Slagader (als het Hart naar de regter zyde geschoven is) ligt „ in de linker zyde de Long-Vlegt: en zo ook in de regter zyde „ (als het Hart naar de linker opgeligt wordt), by de regter aderlyke Boezem en de regter Long-Slagader. Deze Vlegtingen geven zenuwen aan de Longen, het Hart, en de Klieren „ der Longen".

(§) „ Ik heb den regter tak zien verdeeld blyven, en zo naar „ de Maag gaan".

(§§) „ De regter tak van het Agtste Paar, achter den Slokdarm

„ Laat ons, uit de verſpreiding van het Agtſte Paar lee„ ren, hoe eenige kitteling met een pen of iet anders, in „ de Keel, Walging en geneigdheid tot Braking verwekke. „ Waarom Hoest Braking veroorzake, of Braking Hoest. „ Hier uit verſtaat men waarom met een krampagtige Aam„ borſtigheid en een ſtuipagtigen Hoest, toeknyping van de „ Spleet van het Strottenhoofd verzeld ga. Waarom be„ zwaarlyke ſpyze, in zwakke menſchen Aamborſtigheid „ veroorzake; en waarom Braakmiddelen dikwils ſchielyk „ Aamborſtigheid genezen. Waarom de pogingen om te „ Braken de Aamborſtigen in gevaar van verſtikking brengen. „ Waarom de bovenſte mond van de Maag zo gevoelig zy, „ datze ſommigen toeſchynt de zitplaats der Ziele te we„ zen(*). Waarom menſchen die opſpanningen van de „ Maag onderworpen zyn, zo dikwils meenen iet als een „ kloot in de Keel gewaar te worden. Waarom de Opſty„ ging in de Keel, zo menigmaal, een geweldige wurging „ van de ſpleet van het Strottenhoofd by zich hebbe". Jammer is het, dat men ons de wyze hoe deze gemeenſchap of medelydendheid door de zenuwen gewerkt worde, niet kan verklaaren. Onbegryplyk komt dezelve voor als men aanmerkt, dat de Zenuwen geene takken van zich geven, gelyk de Bloedvaten; maar alleen eenige draaden, welken met anderen, in eenen bundel ſamengevoegd waren, van dezelven afgaan, en in de deelen, waar toeze geſchikt zyn, ingeplant worden. De Heer MONRO ſpreekt hier van zelf op deze wyze: „ Alhoewel de Zenuwdraaden in eenen bundel „ vast te ſamen verbonden, en verſcheiden Zenuwen in ee„ nen Stam en denzelfden Zenuwknoop vereenigd worden; het

„ lopende gaat naar de Maag, en maakt by derzelver linker mond „ de agterſte halfmaanswyze Vlegt; wyders gaat hy over de Maag, „ alwaar hy Kroon-Zenuw genoemd wordt, naar derzelver Uit„ gang, waar hy de groote Kroon-Vlegt maakt. Maar de linker „ tak maakt de voorſte halfmaanswyze Vlegt, by het bovenſte „ en voorſte gedeelte van de Maag, gaat ook voort naar den Uit„ gang, en vereenigt zich met den regter, om de Vlegt te ma„ ken. Deze Vlegtingen worden niet alleen van het Agtſte Paar, „ maar met het Tusſchenribbige te ſamen gevoegd, gemaakt".

(*) „ Waaronder VAN HELMONT. vide Cap. Ejus *de Sede Ani„ mæ*, *p.* 177. No. 7. & p. 179. No. 132. Ook hebben ſommi„ gen uit de Ouden de zitplaats van de lust tot Byſlaping in de „ bovenſte mond van de Maag geſteld. Vid. HALLER *Prælect. „ Boerh. in Inſtit. Tom.* V. *Part.* II. *p.* 187. §. 673".

„ het gevoel van elk deel van ons lichaam is echter zo onder-„ scheiden, en wy hebben zulk een vermogen van de Spie-„ ren elk afzonderlyk te bewegen, dat, zo deze beide „ dingen voornaamlyk afhangen van de werking der Zenu-„ wen, gelyk ik zal tragten te toonen, het gelooflyk zy, „ dat 'er geen eigenlyke vereeniging, verwerring of samen-„ hegting van Zenuwdraden plaats hebbe, maar elke zenuw-„ vezel, van haaren oorsprong tot het einde, afgezonderd „ en op zich zelve blyve". *De Nerv. in Gen.* §. 24.

Achter het Werk van den Heer MONRO heeft de Heer COOPMANS nog gevoegd eene Aanwyzing, hoe men de Hersenen en Zenuwen moet ontleden; waar mede hy, ongetwyfeld, Studenten en jonge Geneesheeren, die lust hebben, zich door eige onderzoek, in de Ontleedkunde te oefenen, een aangenaamen dienst zal gedaan hebben. Wy twyfelen niet of het geheele Werk, welk zich, in alle opzichten, aanpryst, zal greetig gezogt en met vermaak gelezen worden. Die eenig werk gemaakt hebben van het gedeelte der Ontleedkunde, welk tot de Zenuwen betreklyk is, na te sporen, zullen het wel op zyne waarde weten te schatten; en den naarstigen en geleerden Heer COOPMANS, voor het een en ander, dank betuigen.

Nieuwe Geographie, of Aardryksbeschryving, door den Heer Antoni Fredrik Busching. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* Jacobus de Jongh junior. *Tweede deels, eerste stuk. Te s'Hage by* van Thol, *te Amsterdam by* van Esveld, *en te Utrecht by* van Paddenburg MDCCLXII. *behalven de Voorreden 635 bladzyden in groot octavo.*

DE oplettende Aardrykskundige *Busching* geeft, in dit Stuk, eene naauwkeurige beschryving van de Koningryken *Portugal, Spanje* en *Vrankryk*. De manier van ontvouwing is dezelfde als in de voorige Stukken, waar van we bereids eenig berigt gegeeven hebben (*); en dit gedeelte zyner Geographie zal den Leezer niet minder voldoen dan 't voorgemelde; te meer daar 't Koningryken ten onderwerpen heeft, die in de tegenwoordige omstandigheden boven al de oplettendheid van veelen tot zich trekken; en de Autheur, met naauwkeurigheid, in eene geregelde orde, het weetenswaardige van deeze Landen en derzelver bestuuring breedvoerig voorstelt. —— In 't doorbladeren van dit Werk ontmoet ons zulk eene menigte van byzonderheden, die

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* II. D. bl. 595.

die we den Leezer met vermaak zouden konnen mededeelen, dat we ons naauwlyks in de keuze konnen bepaalen. Het denkbeeld dat een duidelyk berigt van de *Vryheden der Gallicaansche Kerke* voor veelen niet overtollig, en zommigen aangenaam zal weezen, heeft ons ten laatste doen besluiten, het zelve uit dit geschrift over te neemen: en vervolgens heeft het ons goedgedagt, de beschryving, die onze Autheur van de beroemde *Koninglyke Vaart van Languedoc* geeft, den Leezer onder 't oog te brengen; als zynde eene byzonderheid die ten hoogste merkwaardig is, en door onzen Schryver zeer onderscheiden gemeld wordt.

Raakende het eerstgenoemde heeft de Heer *Busching* het volgende.

„ De beroemde vryheden der Gallikaansche kerk, of gelyk men thans, om het roomsche hof niet al te zeer te mishagen, pleeg te zeggen, der kerk van Vrankryk, bestaan in zekere schikkingen, welken op den oorsprongkelyken kerkstaat dies tyds, toen Gallie nog onder de Romeinen stond, en op de eerste kerkwetten der kristelyke oudheid berusten, en tegen het invoeren van een nieuwe en onbevoegde magt, te recht staande gehouden en verdedigt worden. Het is niet mogelyk die allen op te noemen, of derzelver getal naaukeurig te bepalen. De gronden derzelven zyn, in eene verklaring der gezamentlyke geestlykheid van 't koningryk in hunne vergadering op den 29 Maart 1682 gehouden, op de 4 volgende Hoofdstellingen te zamengetrokken.

„ Eerstelyk, dat de Landsoverheid in alle wereltlyke dingen, eene volkomen en onafhangelyke oppermagt heeft; en aan de enkel geestlyke magt der kerke en van den Paus, welke alleen tot zaken die de zaligheid betreffen, bepaald is, in geenerlei wyze, noch onmiddelyk nog middelyk onderworpen is. Zo dat geen wereldlyke Overheid, door de kerk, van haar amt ontzet, en geene onderdanen, onder eenig voorwendzel, van hunne plicht van trouwe en schuldige gehoorzaamheid aan dezelve ontslagen, en tot het weigeren van dezelve gerechtigd of verplicht kunnen worden.

„ Ten tweeden, dat de Paus aan de besluiten der algemeene kerkvergaderingen onderworpen is; welk leerstuk niet alleen by de vierde en vyfde kerkvergaderingen te Kostnitz vastgesteld, maar ook van de kerk volkomen is bevestigd geworden; waarom het niet alleen in tyden van kerk verschillen, maar in alle gevallen, stand grypen en in acht genomen moet worden.

„ Ten

„ Ten derden, dat de magt der Pauzen niet onbepaald, „ maar aan de Canones dermaten gebonden is, dat ze niets „ verordenen, oorloven noch bevelen kunnen, 't welk met „ dezelven, en de daar op gegronde gewoontens en vryhe- „ den van byzondere kerken strydig is.

„ Ten vierden, dat by het beslissen van verschillen over „ geloofszaken, de uitspraak der Pauzen wel eene zonder- „ linge oplettenheid toekomt, maar dat de verbindende „ kracht, onbedrieglykheid en onfeilbaare zekerheid, eerst „ door de toestemming der algemeene kerk daar aan gege- „ ven word.

„ Ten opzicht van een zeer aanmerkelyk gedeelte des in- „ houds dezer grondstellingen, is naderhand eene grote „ verandering van leerbegrip gevolgd: dewyl thans, niet „ alleen van het Fransche Hof, maar ook van de Bisschop- „ pen en godgeleerde Faculteiten in Vrankryk beweert „ word, dat de Paus, ten aanzien der geloofsleere onbe- „ drieglyk zy; ook is de vryheid om zich van den Paus op „ eene algemeene kerkvergadering te beroepen, geheel „ weggenomen. Al het gene wat, volgens de bovengemel- „ de grondstellingen, en ongestoorde gewoontens, en uit „ de geschiedenissen bewyslyke gebruiken, van de vryhe- „ den der fransche kerk nog is overgebleven, kan gevoeg- „ lyk onder drie hoofdsoorten begrepen worden.

„ Het eerste soort betreft de voorrechten der wereldlyke „ Overheid, waar toe 10 voorname hoofdstukken behoren, „ van welke de meesten eene reeks van gevolgen met zich „ voeren. 1) Wegens wereldsche en tot de regering beho- „ rende zaken, is noch de opperste lands-overheid, noch „ eenige derzelver bedienden, of ondergeschikte overheden „ eenige kerkentucht onderworpen. Dit geld niet alleen „ ten aanzien der Bisschoppen, maar ook van den Paus; en „ is de hoofdoorzaak, waarom de Bulle *in Cæna Domini* in „ Vrankryk verworpen word, en van geen kracht is. 2) „ De Paus heeft in Vrankryk geen ander rechtsgebied, dan „ hem door den Koning toegestaan word. Weshalven de „ pauslyke *Nuntii* en *Legati*, die enkele afgezanten van het „ roomsche Hof aan het fransche zyn, uit pauslyke volmagt „ geenerhande rechterlyk bedryf oeffenen kunnen, 't en zy „ zodanige volmagt van te voren van den Koning toege- „ stemd, en in het Parlament plechtig bevestigd zy gewor- „ den. Geene rechtszaken kunnen naar Rome gebragt wor- „ den, dat die uit krachte van het *Concordaat* en andere Ko- „ ningl. verordeningen aan de beslissinge van dat Hof zyn

„ over-

„ overgelaten; welke beslissinge evenwel volgens geene an-
„ dere wetten, of pauslyke verordeningen mag geschieden,
„ dan die in Vrankryk uitdrukkelyk en plechtig zyn aange-
„ nomen geworden. Voorts kan geen onderdaan gerecht-
„ lyk naar Rome gedagvaart worden; maar in alle zaken,
„ wegens welke van de geestelyke gerechtshoven aan de
„ pauslyke vierschaar kan geappelleert worden, moet de Paus
„ gevolmagtigden en Rechters in partibus benoemen. Ook
„ mag geen pauselyke *comes palatinus*, of Apostolische No-
„ tarius, zonder Koningl. bekrachtiging zyn werk verrich-
„ ten, en de pauslyke *legitimatie* van onechte kinderen, vint
„ niet verder plaatse, dan om dezelve tot de geestlyke Or-
„ dens bekwaam te maken. Eindelyk mag ook geene paus-
„ lyke verordening in Vrankryk bekent gemaakt worden,
„ veel minder voor rechtmatig, van kracht en waarde, ge-
„ houden worden, zonder alvorens onderzocht en door
„ plechtige goedkeuring der hoge Overheid bekrachtigd te
„ zyn. 3) De zamenroeping aller kerkvergaderingen, zo
„ wel als de bekrachtiging van derzelver besluiten, behoort
„ alleen aan de Landsoverheid, zonder dat de pauslyke goed-
„ keuring daar by nodig is. 4) Schoon de Koning bevoegd
„ is, wetten te maken, welke enkel het gedrag der geest-
„ lyken betreffen, en het gebruik van derzelver magt bepa-
„ len, zonder daar toe de goedkeuring en bekrachtiging
„ van den Paus of eenige kerkvergadering te behoeven; zo
„ kan integendeel geen kerkelyke wet of verordening noch
„ van Bisschoppen, noch van den Paus, schoon onder be-
„ dreiging van eenige straffe of ook van kerkentucht ymand
„ tot gehoorzaamheid verplichten, zonder koningl. verlof
„ en bekrachtiging. 5) De Paus kan van niemand geld op-
„ neemen, of onder eenig voorwendzel, hoe genaamd, af-
„ vorderen, buiten het geene door het Concordaat aan hem
„ bewilligd is. De Koning daar en tegen kan den geestely-
„ ken belastingen opleggen, zonder pauslyke toestemming,
„ welke andere Landsvorsten, door eenige uitkeeringen
„ van diergelyke belastingen eerst kopen moeten. In de
„ nieuste tyden heeft de Koning den geestlyken opgelegt
„ den 20sten penning te betalen, en ten dien einde, eene
„ lyst van alle hunne goederen en inkomsten in te leveren.
„ Daar over ontstonden grote bewegingen; en de geestlyk-
„ heid verplichtte zich 1753, om jaarlyks, onder de benoe-
„ ming van vrywillige gift, 12 millioenen *livres* aan den
„ Koning te betalen, boven de gewone vrywillige gift,
„ welke zy alle vyf jaren moet opbrengen; welke 1755 en

„ 1760

„ 1760 in 16 millioenen beſtond. 6) Zonder koningl. be-
„ williging en bekrachtiging, mogen geene geestlyke ſtich-
„ tingen, veel minder nieuwe ordens van Monniken en
„ Nonnen, opgericht of ingevoert worden; en ſtaan de or-
„ densregelen ten onderzoeke en ter bepalinge der Over-
„ heid. Dit is by den Orden der Jeſuiten, daar zulks meest
„ nodig was, ook alleropmerkelykst geſchied. 7) Den Ko-
„ ning komt de benoeming aller Aartsbisſchoppen, Bis-
„ ſchoppen en opzieners der Kloosters toe; 't en zy ten op-
„ zicht der laatſten, tot bevordering eener ſtrengere kloo-
„ ſtertucht, door Koningl. vergunning, de verkiezing der
„ opzieners aan de kloosters zelf gelaten word. Van zoda-
„ nige bedieningen, die met geene plechtige waarneming
„ van eigenlyke zielzorge verbonden zyn, kunnen 'er meer
„ dan een aan een perſoon gegeven worden; waar van dien-
„ volgens de Bisdommen uitgezondert zyn. De Koningen
„ van Vrankryk handhaven thans dit recht van benoeming
„ tot alle Prelaturen, uit krachte van het Concordaat, tus-
„ ſchen Koning Frans den I en Paus Leo X. 1515 opgericht.
„ 8) Den Koning komt ook het zo genaamd Regale in het
„ koningryk, in de engſte betekenis toe; het welk daar in
„ beſtaat, dat hy de opengevalle Bisdommen, tot de aan-
„ ſtelling van een nieuwen Bisſchop toe, zelf waarneemt;
„ doordien hy, in plaats der Bisſchoppen, alle geestlyke
„ beamten benoemt, en de vervallene prebenden vergeeft,
„ alleen de pastoryen uitgezondert. 9) Alle geestlyk rechts-
„ gebied is aan de wereltlyke Overheid in diervoegen onder-
„ worpen; dat van alle uitſpraken der geestlyke Gerechts-
„ hoven, beroep op het Parlament plaats heeft, zo haast het
„ geringſte misbruik der geestlyke magt, of inbreuk in ee-
„ nig ſtuk dezer vryheden, en overtreding der koningl.
„ verordeningen bewyslyk is. Deze zo genaamde *Appels
„ comme d'abus*, hebben terſtond by de eerſte inſtantie plaats.
„ 10) Alle waarneming der uitwendige kerktucht en hand-
„ having der geestlyke magt, ſtaat onder opzicht der we-
„ reldlyke Overheid. Derhalven kan het Parlament, zon-
„ der eigenlyk *appel*, of aangebragte klagte, alle ſchriften
„ der geestlyken, zonder eenige uitzondering, onderzoe-
„ ken, en, in gevalle van benadeeling deezer vryheden,
„ ſtraffen.

„ Het tweede hoofdſoort van vryheden der Gallicaanſche
„ kerk, betreft de voorrechten der Bisſchoppen en geza-
„ mentlyke geestelyken. Deze kunnen bekwaamlyk in 4
„ ſtukken bevat worden. De Bisſchoppen zyn niet alleen

„ de

„ de eigenlyke Rechters in hunne Bisdommen, over alle
„ zaken, welke het geloof en de leere betreffen, maar zyn
„ ook verplicht voor de zuiverheid der leere te waken; en
„ tot nieuwe ftellingen, en beflisfinge van verfchillen daar
„ over ontftaande, niet dan na naaukeurig onderzoek hun-
„ ne toeftemming te geven. 2) De kanonyke en door ftaats-
„ wetten bevestigde magt der Bisfchoppen, ten opzicht van
„ den godsdienst en kerkelyke tucht, kan van den Paus
„ noch door algemeene voorfchriften, noch door byzonde-
„ re bevelen, bepaald of vermindert worden. Dus berust
„ de inrichting der openlyke Formulier en gebedeboeken,
„ ook de invoering van nieuwe feestdagen, en verandering
„ van godsdienstige plechtigheden, enkel op de befchikking
„ der Bisfchoppen. Geene pauslyke begunfting of veroor-
„ loving kan tegen hun rechtsgebied gebruikt worden; ook
„ valt van hunne vonnisfen, geen ordentlyk *appel*, dan aan
„ de Aartsbisfchoppen, en *primaten* des ryks, en van dezel-
„ ve verder aan den Paus; waar van het onderzoek door
„ benoemde inlandfche Rechters gefchieden moet. Met de
„ ordensprelaten, uitgezonderde Kapittels, en onmiddely-
„ ke kerken, heeft het mede geene andere gefteltheid. 3)
„ Alle geestlyken zyn zo van buitenlandfche geldfchattin-
„ gen, als rechtsplegingen vry; hunne inkomften konnen
„ van den Paus, noch door uitkeeringen of Jaargelden, noch
„ door verhoging van Roomfche kanfellerykosten bezwaart,
„ noch hunne perfonen, om buitenlands te verfchynen, ge-
„ noodzaakt worden. 4) Alle Geestlyken kunnen zich van
„ de befcherming der wereldlyke Overheid, tegen de mis-
„ bruiken hunner geestlyke overheden bedienen; 't welk
„ door geen foort van kerktucht verhindert of beftraft kan
„ worden.

„ Het derde hoofdfoort van vryheid raakt de voorrech-
„ ten, zo der leden van den roomsch-katholyken gods-
„ dienst in Vrankryk, als in 't gemeen alle inwooners
„ en onderdanen van het Koningryk, welke in drie ftukken
„ beftaat. 1) Niemant is aan Sacramentweigering, plech-
„ tigen kerkban, of aan eenig ander foort van kerktucht on-
„ derhevig, dan volgens de regelen door de Overheid be-
„ vestigd. Dus kan yder, tegen alle misbruikte geestlyke
„ magt en inbreuken in de algemeene vryheden appelleren.
„ 2) Yder een heeft vryheid om de H. Schrift ook in de
„ moedertale te lezen, 't welk de geestlykheid noch ver-
„ bieden noch verhinderen kan. 3) Niemand kan van de
„ Geestlykheid tot den Godsdienst gedwongen, of wegens

„ zyn

„ zyn geloof ontrust worden, zo lange hy zich onthoud „ van het uitbreiden zyner gevoelens, of het beftryden van „ het Leerbegrip en den godsdienst, welke door 't gezag „ der Overheid vastgefteld is; en voorts aan geene overtre„ ding der Landswetten en verordeningen, ten opzichte „ van verbodene godsdienftige zamenkomften, of huwe„ lyks *copulatien*, om de plechtige bewyslykheid van recht„ matige huwelyken te verkrygen, zich fchuldig maakt. „ Zie D. Siegm. Jac. Baumgartens *verhandeling van de vry„ heden der kerke van Vrankryk*, *Halle* 1752. van welke „ grondige verhandeling ik my by deze ftoffe bedient hebbe.

De tweede byzonderheid, welke wy voorgenomen hadden uit dit Werk den Leezer onder 't oog te brengen, is des Autheurs befchryving van *de kostbare en zeer nutte Koninglyke vaart van Languedoc*, waar van hy 't volgende meldt.

„ Deszelfs oogmerk is, den Oceaan met de middenland„ fche zee gemeenfchap te doen hebben, zo dat men te „ fcheep uit de eene zee in de andere konde komen zon„ der Spanje om te varen. De Romeinen zouden alreede „ dit voornemen gehad hebben. Onder Karel den Groten, „ Frans den I, en Hendrik den IV, heeft men 't zelve we„ der ter bane gebragt, maar niet uitgevoerd. Onder Lo„ dewyk de XIV overdacht *Paul Riquet* deze zaak 20 jaren „ lang in der ftilte; pleegde alleen raad met zynen hove„ nier, en bragt het ontwerp eindelyk te voorfchyn, dat „ hy van 1666 tot 1680 uitvoerde. Die vaart of dat kanaal „ begint in het meir Thau, dat door de haven by Cette of „ Sette met de middenlandfche zee verknocht is, loopt niet „ ver van daar dwars door de rivieren Eraut en Orb, en ver„ volgens nog door eenige anderen, onder welke de Fres„ quel de voornaamfte is, en 1 vierde myl beneden Tou„ loufe wort het door 3 fluizen in de Garonne geleidt. Het „ is 40 franfche mylen lang, heeft doorgaans 6 voet hoog „ water, zo dat eene laading van 1800 Centners allerwe„ gen daar op kan voortgebragt worden; en de breedte, (de „ beide oevers, zo ver die aan de Graven van Caraman be„ horen, mede ingefloten) is 24 roeden yder van 6 voeten. „ In het geheel kanaal zyn 64 Corps de Eclufes, en veele „ van dezelven beftaan uit 2, 3 tot 4 fluizen, de 8 by Be„ ziers niet mede gerekend. Ten behoeve van het kanaal „ is te St. Ferréol of Farriol ½ myl beneden Revel, tus„ fchen 2 klipachtige bergen, die eenen halven maan verto„ nen, een groote waterbak aangelegd, die 1200 roeden „ lang, en op de breedfte plaats 500 roeden breed en 20

„ diep is, makende deszelfs oppervlakte 114573 roe- „ den uit.

„ In dezen ruimen waterbak word alle het water van de „ beek Laudot, die van de gebergtens afvloeit, opgevan- „ gen, en met eenen muur van 24 roeden lang, 22 roeden „ hoog, en 24 voeten dik en daar en boven met een sterken „ dam, die weder met een sterke buitenmuur van gehouwen „ steenen bezorgd is, besloten. Onder den gemelden dam „ kan men in een overwelfde gang tot aan de hoofdmuur „ komen, in welke, door 3 van koper gegotene kranen, „ die met yzere boomen op- en toegedraayt kunnen wor- „ den, en welker openingen eenes mans dikte wyd zyn, het „ water met een geweldig gedruis in eene gewelfde water- „ leiding valt, en langs dezelve door de buitenmuur loopt, „ en als het daar buiten komt, onder den naam van de ri- „ vier Laudot, zyn weg tot in het kanaal, dat Rigole de la „ plaine genoemd wort, vervolgt, en door het zelve tot „ eenen anderen zeer schonen vergaderbak by Nauroufe niet „ ver van Castelnaudari gebragt word, welke bak 200 roe- „ den lang en 150 breed is, en waar in het water altyd 7 „ voeten hoog staat, en uit denzelven door sluizen zo wel „ naar de zyde der middenlandsche zee, als naar den Oce- „ aan verdeelt word, wanneer het kanaal aan water gebrek „ heeft. De bovengemelde kranen kunnen eenige maanden „ lang open staan, eer het water uit den groten bak afgelo- „ pen is. Omtrent ter helfte des wegs tusschen Capestan „ en Beziers is de zogenaamde *Malpas*, alwaar het kanaal „ ter lengte van 120 roeden lang, onder den berg Escama- „ ze doorgeleid wordt; welke doorvaart meerendeels van „ gehouwen steenen zeer hoog verwelft is, maar ten laat- „ sten enkel door de zachte potsteenige rots gehouwen is: „ wie verkoeling nodig heeft, kan dezelve onder dit ver- „ welfzel rykelyk vinden. Dicht by de Stad Beziers naar „ de *Malpas*, zyn 8 sluizen, welke eenen natuurlyken prach- „ tigen waterval 160 roeden lang, en 11 roeden hoog ver- „ toonen, dienende om de schepen uit het kanaal dwars „ door de rivier Orb te brengen, om verder hun weg op „ het kanaal te vervolgen. Te Agde is een ronde sluis die „ drie openingen heeft, om dat het water hier van 3 ver- „ schillende hoogten te zamen komt; de deuren derzelve „ zyn zo kunstig geschikt, dat de schepen tot yder opening „ naar hun goedvinden, in en uitlopen kunnen; de beroem- „ de Vauban moest over deze uitvinding zyne verwonde- „ ring betuigen. De kleine rivieren en beeken welke dit „ ka-

„ kanaal konden hinderlyk zyn, heeft men door waterlei-
„ dingen onder het zelve henen geleidt, diergelyke zyn 'er
„ 44, over dezelve liggen 8 bruggen. Dit kanaal heeft 13
„ millioenen gekost, welke deels door den koning, deels
„ door de ſtaten van Languedoc opgeſchoten zyn. De ko-
„ ning heeft het zelve met alle rechten en inkomſten aan
„ den uitvinder Riquet en deszelfs manlyke nakomelingen
„ in diervoegen geſchonken; dat het zelve eerst, na het uit-
„ ſterven zyner manlyke linie aan de kroon vervalt. De
„ ſchepen welke dit kanaal bevaren, moeten van yder Cent-
„ ner lading 20 Sols pasſagie geld betalen, en de koning
„ zelfs, wanneer hy oorlogsbehoeften of andere goederen
„ over het kanaal zendt, onderwerpt zich aan die belas-
„ ting, zo dat deszelfs inkomſten, voornamelyk, wanneer
„ de handel ſterk gaat, zeer aanzienlyk zyn. Daar tegen
„ zyn ook de kosten van onderhouding zeer groot; ver-
„ mits de bezoldingen der veele Opzieners en bedienden,
„ als Directeurs, Ontfangers, Contrarolleurs, Rechters,
„ Lieutenants, ſchryvers en wachters alleen op 100000 li-
„ vres, buiten de kosten van verbetering belopen. De
„ Graven van Caraman, nakomelingen van den voornoem-
„ den Riquet, zyn ook ſchuldig vaartuigen op dit kanaal
„ te houden; welke door muilezels of paarden getrokken
„ worden, om reizende perzonen te voeren, en ſchoon 'er
„ geene voor handen zyn nogthans gezettelyk heen en we-
„ der varen moeten. J. B. Nolin heeft van dit kanaal een
„ ſchone kaart uitgegeven.

Verdediging van de Eer der Hollandſche Natie. Te Amſterdam, by Yntema en Tiboel, MDCCLXIII. *behalven een kort Voorberigt 56 bladzyden in Octavo.*

DE Schryver van dit ſtukje verdient met het hoogſte regt de agting van alle edelaartige Hollanderen, die de eer van hunne Natie ter harte neemen; die, ſchoon minder harts-togtlyk, en dus ook taijer van geduld, dan veele andere Volkeren, egter niet ongevoelig zyn voor eene wangunſtige lastertaal, die het character der Hollandſche Natie op eene haatlyke wyze zoekt te bezwalken; en welke de Autheur van dit geſchrift op eene manlyke wyze, met oordeel en beſcheidenheid te keer gaat.

Het heeft naamlyk den Schryveren van *The modern Part of an univerſal Hiſtory*, (de Hedendaagſche Hiſtorie, of het ver-

volg van de Algemeene Historie,) goedgedagt eene beschryving van 't *algemeene character der Nederlanderen* te geeven, waar in eene Engelsche kwaadaartigheid ten duidelykste doorstraalt; en 't leezen hier van heeft onzen Autheur opgewekt, om 't zyne toe te brengen tot handhaaving van de eer der Hollanderen, door 't wederleggen van dit opgegeevene character, dat hun in geenen deele voegt. —— Onze Schryver vangt dit stukje aan met een soort van vertoog, waar in hy doet zien, hoe de pryzenswaarde Liefde voor 't Vaderland te verre gebragt worde, wanneer men zich uit hoofde hier van laat vervoeren tot kleinagting van alle andere Natien; en dat de Nederlanders deswegens niet te beschuldigen zyn, dewyl ze veel eer berispt zouden mogen worden van wegens hunne verregaande agting voor 't geen vreemd is, of van verre koomt, en inzonderheid voor de kleeding, zeden en schriften der Franschen en Engelschen. Men zou, vervolgt hy, hier uit mogen afleiden, dat onze Landaart veel eer de gunst en goedwilligheid dan de haat en mishandeling van vreemden verdiende: ondertusschen is 't eene zekere waarheid, dat de Engelschen, (van wien 't hem nu alleen lust te spreeken,) hunne gewoone laatdunkende veragting voor alle Vreemdelingen den Nederlanderen boven al geduurig doen blyken: en 't is inzonderheid aanmerkelyk dat dit ons toekomt niet slegts van 't onkundige gemeen, maar ook van lieden van oefening; waar van ons de geleerde Engelsche Schryvers van 't bovengenoemde Werk een nieuw bewys uitleveren, met hunne haatlyke opgaave van 't zogenaamde *algemeene character der Nederlanderen*, volgens hunne beschryving is de Hollandsche Natie, *koel*, *onhartstochtig*, (phlegmatic), *ongeestig*, (uninventive,) *en onbeschoft*, (brutal); het onderscheidende kenmerk van een Hollander is *een taai geduld*, *en eene onveranderlyke aankleeving tot eige belang*; en dus gesteld zynde brengt hy de zwaarste onderneemingen ten einde, *zonder een glimp van geest*, *van vryheid of van waare uitzicht*. —— Dit character, door deze Schryvers breeder uitgebreid, wederlegt onze Autheur van stuk tot stuk, en doet zeer duidelyk zien, dat zy door vooroordeelen, ligtgeloovigheid, waanwysheid of kwaadaartigheid in dezen geleid moeten zyn. Het is gelyk onze Autheur zegt nog eenigermaate te begrypen dat een Engelschman, *die dagelyks de verschrikkelyke uitwerkingen van een oploopende drift en toomelooze woede gewoon is te zien in een land, daar men zyne hartstogten den ruimen teugel viert, en in geen ding de maat houdt*, de Hollandsche

ſche Natie voor *koel* en *onbartstochtig* aanziet; maar zeer vreemd moet het een ieder voorkomen, dat hy van de *brutaliteit* of *onbeſchoftheid* der Hollanderen durft gewaagen, *daar deeze toch een heerſchende eigenſchap is waar in de Engelſchen verre boven alle Volkeren uitmunten.* En 't is gansch onbegrypelyk hoe iemand die eenige oprechtheid bezit en kennis heeft van de Nederlandſche Geſchiedenisſen, de Hollanders kan beſchryven, gelyk ze in deeze opgaave verder voorkomen; dewyl de roem veeler geleerde Nederlanders, (waar op de Nyd met hartzeer zyne tanden ſtomp knaagt), en de opregting en handhaaving van ons Gemeenebest, (die gansch Europa menigwerf met verwondering heeft aanſchouwd,) dit onbetwistbaar tegenſpreeken.

Onze Schryver, deeze zyne wederlegging onderſcheidenlyk voorgeſteld hebbende, hegt ten laatſte hier aan eene beſchryving van het character der Hollanderen; die ongetwyfeld allen onzydigen, die de Hollandſche Natie hebben leeren kennen, in tegenſtelling van 't character door de Engelſche Schryvers opgegeeven, zal behaagen. Ze luidt aldus:

Betreffende hunne zeden; op dezelve heeft het climaat, dat getemperd, de natuur hunner regeering, die gemaatigd, en hun godsdienst, die vry en redelyk is, een gunstigen invloed. Zy vallen meer op een zaak na een ryp overleg, dan door een onbeſuisde drift: bedaard in wyze van denken, bezadigd van hartstogten blyven zy onvermoeid volharden in het geen zy eens ondernomen hebben; door ſtandvastigheid en geduld brengen zy de zwaarſte onderneemingen ten einde. Het ontbreekt hun aan geest noch vinding, welke zich meest op het nuttige en noodzakelyke, met een verheven uitzigt, toelegt. De vryheid gaat dit volk boven al ter harten, welke zy in den Godsdienst en Burgerſtaat met de grootſte naauwkeurigheid handhavenen zonder ze te misbruiken. Tot allerley kunſten en wetenſchappen is de leeninge en leerzaame aart van deeze natie geſchikt. In de Digt- Schilder- en Beeldhouwkunde en andere vrye kunſten zyn hier, in evenredigheid van het klein begrip des lands, zoveele uitmuntende Mannen gevonden als ergens, waar van ſommigen de waereld tot eene geduurige verwondering zullen verſtrekken.

De haat en gramſchap ſtygt zelden tot zulk een hoogte by de Nederlanders, als by andere natien: hun liefde is min buitenſpoorig, egter niet min teder, vuurig en beſtendig: het medelyden is hun geheel eigen, waar door zy den inboorling of uitlander alle hulpe bieden. Hunne liefdaadigheid en mededeelzaamheid bepaalt zig niet binnen de grenzen van hun Land, alwaar

 voor

voor allen, en allerley soort van armen en elendigen behoorlyke zorg gedraagen wordt; maar alle de onderdrukte Kerken in Europa genieten 'er de verkwikkelyke blyken van: ja dit waereldgedeelte zelfs is te bekrompen voor de liefderyke harten en handen der Hollanderen, wier invloed zig uitstrekt tot in Pensylvanien, (eene volkplanting der Engelschen,) alwaar de Kerken en Schoolen, door aanzienlyke onderstanden jaarlyks van hun onderhouden worden. Hunne verbonden koomen zy getrouwelyk na. Hunne landpaalen niet uit te breiden, en het heil der vrede boven de onzekere uitkomsten van den vernielenden en kostbaaren oorlog te stellen, is onder hen een eerste en onveranderlyke staatsregel; hoewel zy ook, geduurig en lang getergd, gereed zyn, om tot verdediging van hun Land, Vryheid en Godsdienst alles te waagen, of het evenwigt van Europa te handhavenen. Spanjen heeft hun moed ondervonden; Lodewyks hoogmoedige ondernemingen zyn door hun gedwarsboomd; dog datze veel van hunne bondgenooten kunnen verdraagen, eerze tot het opvatten der wapenen gebragt worden, bewyzen de geduurige en ongewroke tekens van der Engelschen hebzugt en wreedheid.

De lydende en verheerlykte Heiland, in zes Boeken, door Jacobus Jordaan. *Te Amsterdam by* A. van der Kroe MDCCLXII. *behalven de voorreden* 173 *bladzyden in groot Octavo.*

Dit stukje behelst eene beryming der geschiedenisse van des Zaligmakers Lyden, Dood, Opstandinge en Hemelvaard, met eene daar in gevlogtene vreugderyke en dankbaare erkentenis van 't heil daar door te wegen gebragt, en eene opwekkende aanmoediging voor Zondaaren, om hunne Zaligheid in Gods genade in Jesus Christus te zoeken. Men kan deeze Verzen wel niet Dichtkundig noemen; (ook schynt de Autheur, naar luid der Voorreden, niet zeer na den naam van Dichter te staan;) doch men moet echter erkennen dat ze over 't algemeen deftig en vloeibaar berymd zyn. Men oordeele hier van uit het volgende staal, waar uit men tevens zyne manier van denken over de Leer der Verzoeninge eenigzins kan bespeuren. —— De Heer *Jordaan* voorgesteld hebbende, dat de Satan, de Zonde en de Dood hunne beschuldigingen tegen 't Menschdom, en hunnen eisch ter straffe by de Godlyke Regtvaardigheid, zich op 't woord van God beroepende, ten sterkste aandrongen terwyl Jesus aan 't Kruis hong, vervolgt daar op aldus.

Al dit beschuldigen trof Jesus rein gemoed,
Die zich als Middelaar, ten koste van zyn bloed,
Voor 't menschdom badt gesteld; en daarom zulk' een' wreede
En bange Ziels smart, om den langgewenschten vreede
Te koopen, onderging. Maar ach! hoe bang en duur
Stondt Jesus zulk een prys!' die zich, als mensch, dit uur
Van alle Godheit vondt verlaaten en begeeven, (*)
Om door zyn' dood den mensch het lang verbeurde leeven
Op nieuw te winnen, en als dan met eigen hand
Zyn' wet te schryven, in ons harte en ingewand.
Nu kwam de felste stryd zyn' bange ziel belaagen:
't Was niet genoeg den vloek van ieder mensch te draagen,
En zyn' verdoemenis en angst en helle-pyn
Te torschen; neen, hier moest een zwaarer Zielstryd zyn:
Gods heete gramschap, door Rechtvaardigheid ontstooken,
Die geene misdaad van den mensch laat ongewrooken,
En daar onmoogelyk Natuur kan voor bestaan, (†)
Viel op de zuiv're ziel myns bangen Heilands aan,
En wekte een' ziels stryd, die alle andere overstreefde;
Een' ziels-stryd, daar 't heel all voor zidd'ren moest en beefde.
Het alverteerend vuur het welk Rechtvaerdigheid
Van voor veele Eeuwen voor den Zondaar hadt bereid,
Dat vuur, dat zelfs de Hel doet dreunen met gedonder, (‡)
En klooft de bergen door van boven aan tot onder,
Daar alles voor versmelt, verbleekt en heenen vlucht,
Valt nu op Jesus aan en maakt zyn' ziel beducht,
Verscheurd zyn ingewand met duizend duizend pynen;
Daar by dat missen van dat liefelyk doorschynen
Van 's Vaders Liefde Geest, die nu zyn aangezicht
Van Jesus hadt gekeerdt in 't Goddelyk gericht,
Dit baart myn Heiland zo veel angst en ongenuchten,
Dat Hy, verlegen en beängst, met duizend zuchten
Uitriep, „Myn God! myn God! waarom verlaat gy my!"
Ach! arme Zondaars! wie baart Hem die ziels smart? wy,
Wy zyn het maar alleen: wie is dan zo vermeeten,
Dat hy nog vraagen durft; „Heb ik myn' pligt vergeeten?"
Wie

(*) De volle nadruk deezer spreekwyze schynt hier wel van den Autheur bedoelt te worden, indien men op 't volgende agt geeft; nademaal 't zelve daar aan wel beantwoordt: doch 't is waarschynlyk dat men deeze uitdrukking niet verder heeft te brengen, dan dat ze overeenkomstig is met de spreekwyze, welke hy gebruikt ten opzigte van den zielsangst van Jesus in Gethsemane, wanneer hy zegt, dat Jesus

Als God het Oordeel droeg,
Doch als waarachtig mensch de straffe, die Hem sloeg.

(†) *Nahum* 1: 2—6. *Exod.* 19: 18. *Ps.* 18: 8, 9. en *Ps.* 97: 4, 5.
(‡) *Deut.* 32: 22.

Wie durft nog denken, dat hy tot zyn' zaligheid
Iets toe kan brengen? ô verfoeilyk onbescheid!
Geen' gruwelyker smaad heeft Satan uitgevonden;
Wyl God ter reddinge en verzoeninge onzer zonden
Zo veel heeft doorgestaan: Hy, die geen' zonden hadt
Of immer kende, nog Gods Wet ooit overtradt,
Werdt zonde, en dat voor ons, zo straffenswaard in de oogen
Zyns Vaders, die, met Hem om onze elend bewoogen,
Zyn' duurgeliefden Zoon de waereld overgaf;
Op dat een ieder ter voorkoming zyner straff',
In Hem gelooven, en het leeven mogt verwerven;
Zo dat Hy in dit uur moest 's Vaders aanschyn derven
En worstelen in stryd, aanvechtinge en gebeên.
Van God verlaaten en in allès gants alleen.
Vraagt iemand wat my dwong van 't heilloos spoor te treeden
Van eigen werk, daar steeds in plaats' van zaligheden
Niets wordt genooten dan verdriet en zielen smart?
't Was Jesus martelstand: zo ras die aan myn hart
Op Golgotha verscheen, moest ik dat dwaalspoor haaten,
My zelv' en al myn werk verfoeijen en verlaaten:
Toen zag ik zonneklaar, 't waar niet dan guichelspel
Des duivels, waar van 't einde is oordeel, vloek en hel.

Men zou, zo we vermoeden, dit leezende, den Heere *Jordaan*, en den zulken, die op eene dergelyke wyze gewoon zyn te spreeken, ongelyk doen, wanneer men uit de spreekwyzen, die zy gebruiken, wilde afleiden, dat, volgens hun gevoelen, Jesus Christus geduurende zyne volmaakte gehoorzaamheid, toen hy den Vader *gehoorzaam was tot den dood, ja den dood des kruises*, in daad en waarheid een voorwerp van den Godlyken toorn was: en dat de heiligmaaking, *zonder welke niemand den Heer zien zal*, den mensch ten verderve brengt. Dat zy verre! Het komt ons raadzaamer voor van alle zodanige spreekwyzen, die hier toe aanleiding schynen te geeven, te denken, dat het sterke uitdrukkingen zyn, wier volle nadruk door de Schryvers niet bedoeld wordt. Waarschynlyk is het groote oogmerk, naar den inhoud der Euangelieleere, het lyden van onzen Verlosser als bovenmaate smertlyk te beschryven, en aan te duiden, dat wy, op onze verbetering des leevens, zonder Gods genade in Jesus Christus niet zalig konnen worden; waarheden aan welken geen Christen, door de Euangelieleer verlicht, immermeer kan twyffelen; en 't zou te wenschen zyn, dat men zich daar omtrent altoos indiervoege uitdrukte, dat onze spreekwyzen aan geen haatlyke misvattingen onderworpen waaren.

Brief

Brief van N. N. aan eene zyner Vrienden. Behelzende eenige bedenkingen over het hedendaagsch pourtraiteeren en afbeelden der Protestantsche Leeraaren en Predikanten, in hoe verre hun zulks geoorloft zy, of niet betaamt. Te Amsterdam by Kornelis de Wit 1763. *in quarto* 12 *bladzyden.*

DEeze Briefschryver is van oordeel, dat het hedendaagsche pourtraiteeren der Protestantsche Leeraaren, aan eenen *Roomsgezinden Italiaan* of *Spanjaart*, aanleiding kan geeven om te denken, dat de Protestanten heden zo vreemd niet zyn van den Beeldendienst, als wel in vroegere dagen: ook agt hy 't zelve strydig met de Nederigheid in de Leeraaren vereischt: daar benevens dunkt hem dat zulks Jalouzy onder de Leeraaren, en eene meerdere partyschap by de Gemeente moet verwekken: ook is hy niet vreemd van te denken, dat een Winkelier, door de Afbeelding van een Leeraar van deezen of geenen aanhang in zyn Voorhuis te hangen, zich zelven benadeelt, en zyne Calandizie tot eene zekere party bepaald doet zyn. Onze Autheur is niet tegen het pourtraiteeren in 't algemeen, Lieden van den Degen en van den Tabberd, de eerste Reformateurs, en andere voortreffelyke Leeraars, die overleeden zyn, worden zyns agtens met nut afgebeeld; *maar dat yder Predikant*, zegt hy, *op 't verzoek van een gezelschap of eenig Boekverkooper, welke 'er zyn intrest by vind, gereed toont om zig in Print te laten verbeelden, is te laag voor een verstandig man, en geeft geen klein bewys dat dien Heer daar mede vry wat is ingenomen, om op dusdanig eene wyze vereert te worden.* —— In hoe ver deeze opgemelde reden bondig te agten of gereedlyk te wederleggen zyn, zal mogelyk door eenen volgenden Brief nader getoond worden; nademaal deeze Briefschryver in 't slot betuigt, dat, indien zyn Vriend *hem eenige redenen kan voorstellen, waar door de Billykheid van deze Luiden hun doen Gerechtvaardigt kan worden, hy dezelve met genoegen zal lezen:* des hier uit by voortgang veelligt eene gansche Briefwisseling over dit gewigtige Point zou konnen ontstaan.

Het geestryk Kabinet, gevult met veelerlei Aanmerkenswaardige, nuttige, leerzame en vermakelyke byzonderheden: zynde eene verzameling van verscheide Historien, fraije Redeneeringen, enz. getrokken uit eenige werken van voornaame Fransche Autheuren. Te Rotterdam voor rekening van de Compagnie. Vier deelen, te zamen 1045 *bladzyden in octavo.*

DIt Werkje is geschreeven om den leesgierigen een nuttig en aangenaam tydverdryf té geeven, waar toe 't ook weezenlyk van dienst kan zyn: als behelzende eene verzameling van leerzaame Verhandelingen, Geschiedenissen en Vertellingen, die meerendeels strekken, om het Verstand en den Geest te beschaaven. Men vindt in 't zelve eene leezenswaardige Redenvoering over de Grondbeginselen en Uitwerkselen der Poëzy, en Brief over de oorzaak der Droomen, en de ongerymdheid van 't denkbeeld, dat ze voorbeduidselen zyn; eene fraaije Redenvoering over de Arbeidzaamheid, als de bron van duizenderleie voordeelen voor den Mensch, en Gedagten over de Geaartheden en Zeden deezer Eeuwe, midsgaders over den Geest der t'Zamenleevinge; eene Verhandeling over de Zagtzinnigheid: eene Briefwisseling van eene Moeder met haare Dogter, waar in veele nutte lessen ter bestuuringe van haar gedrag in de groote Waereld, en in 't Huwelyk, als mede ter regelinge haarer hartstogten, en ter gelaatene onderwerpinge aan, en vertrouwen op de Godlyke Voorzienigheid voorkomen; een Brief over 't verkiezen van verstand zonder schoonheid, boven schoonheid zonder verstand, en Klagt van eene Engelsche Juffer over de koelheid der Engelsche Minnaaren, benevens een Dagverhaal van Williams Reize, of een kort Hekelschrift van de Engelsche Natie. Behalven deeze opgenoemde Stukjes komen ons in dit Werkje nog verscheidene Geschiedenissen en Vertellingen voor, die op geene ongevallige wyze deeze en geene characters ontvouwen; als dat van een getrouwen Vriend; van een weerbarstigen Zoon; van een regtgeaart Kind jegens een ontaarten Vader; van liefdelooze Egtgenooten; van ligtvaardige, standvastige, edelmoedige Liefde en Vriendschap en meer dergelyken: alle werken, terwyl ze vermaak geeven in 't leezen, ons tevens opleiden om de werkzaamheid der hartstogten na te gaan, het welk van dienst kan weezen, om ons oplettend te doen zyn in 't bestuuren onzer gemoedsdriften. Deeze opgaave, zo we vertrouwen, kan eenigermaate doen zien, dat dit Werkje met regt geteld mag worden, onder die soort van Schriften, die men met genoegen en niet geheel zonder vrugt in een ledig uur kan doorbladeren. Ter byzondere proeve hier van diene nog de volgende redeneering, getrokken uit den Brief van eene jonge Hoogduitsche Juffer, over *'t verkiezen van verstand zonder schoonheid, boven schoonheid zonder verstand.*

Naa een voorafgaand Compliment over het Verstand en de Schoonheid haarer Vriendinne, die zich tot haar gewend heeft

om

om een geschil te beslissen over de vraag, *wat te verkiezen zy, Verstand of Schoonheid, in geval men noodwendig één van beiden moest verkiezen*? redeneert onze Briefschryfster deswegens in deezervoege. „ De schoonheid is zekerlyk wenschelyk, en zy word „ ook van een yder gemeenlyk begeert, waarom? zy neemt de „ geheele waereld tot ons voordeel in; en wat vermag de voorin- „ neming by de menschen niet! de oogen geven bevelen aan het „ hart; men geraekt aenstonds in de belangen van een schoon „ mensch, en het verlangen om hem ook verstandig te vinden, „ doet ons verzekert zyn dat hy 't waerlyk is; men is zoodanig „ gestelt dat men het geringste zelfs, dat ons daer in bevestigen „ kan, in opmerking neemt, en heel ras verwerpt het gene dat „ gevoelen maer eenigsints zou konnen uitdooven, ja men merkt „ zelden hoe veel gunst men zulk eenen toedraegt, om dat ons „ waerlyk zyne gebreken ontslippen. Wanneer de oogen vol- „ daen zyn, worden de ooren minder scherphoorende, en als „ dan is het gemakkelyk te vergenoegen hen die ons aenhooren. „ Men moet een onwetende in den uitersten graet zyn, om zulks „ met een schoon aengezicht te schynen, want zulks leert de da- „ gelykfche ondervinding. Wie zou derhalven niet moeten be- „ kennen dat de schoonheit een voorname gave is; gewisselyk, „ 't is 'er een; maer met haer bezwymen ook de beguichelin- „ gen, die zy ten onzen opzichten verwekt heeft, en zy is van „ korten duur, want oneindige zaken doen haer verdwynen, „ waer van het verdriet en de ziekten de voornaemste zyn; doch „ de tyd verjaegt haer onfeilbaer; zelfs weinig jaren wissen hare „ gedaente niet zelden zoodanig uit, dat men een goed geheugen „ moet bezitten om zich te binnen te brengen dat die of deze „ met een schoon aengezicht heeft mogen pryken, en hoe meer „ men van dien kant is bedeelt geweest, hoe verdrietelyker ons „ het gemis van 't zelve maekt; waer toe dan zyn toevlucht ge- „ nomen? want indien men niet anders dan dat gehad heeft, is „ men alles kwyt. Ach! zoude men dan aen de lente onzer ja- „ ren het overige van ons leven willen opofferen: en evenwel „ zoude die begocheling van geen langen duur wezen, indien „ men ten minste niet iets bezat dat naer verstand geleek, ten „ minste een brabbeltael waer mede men zich in de waereld op- „ houd, plichtplegingen die duizentmalen herhaelt moeten wor- „ den, en een voorraed van gemeene spreuken, alles noch toe- „ bereid met een verleidend gelaet, een behaeglyke grimlach en „ een welgepaste en aengename buiging, 't welke dan noch wel „ eens te wege kan brengen, dat men over eene zyde ziet: berg „ u nogthans voor iemand die wat meer wetenschap bezit; ja „ voorzeker, ik bedrieg my, want in weêrwil van die aenlokke- „ lyke voordoening, moet men zich niet te dikwyls laten zien, „ om het gebrek aen 't zelve niet te doen kennen, dewyl men „ zich ras aen de schoonheit gewent, maer geenfints aen een „ stomme, die uiterlyk veel belooft, doch van wien niets voor

„ den

„ den dag komt, het geen onvergeeflyk is. Ten anderen kon
„ men 'er gelegenheden in welke men verplicht is te fchryven;
„ vaerwel dan de aengenaemheden, ontleent van een uiterlyke
„ aenminnigheit; daer in tegendeel veel verftand niet zelden ee-
„ ne uiterlyke mismaektheit doet vergeten, en gelukkige inval-
„ len trekken ons van dat onderzoek af. 't Is waer, alle voor-
„ ingenomenheden zyn tegen de leelykheit, daer moet iets ver-
„ hevens wezen het geen ons eene onaengename gedaente kan
„ doen over 't hoofd zien, en daer behoort tyd om met dezelve
„ gemeenzaem te worden, maer eindelyk maekt een uiterlyk
„ fchoon of leelyk geen indruk meer: ja noch meer, nimmer zal de
„ fchoonheit zonder Verftand by luiden van oordeel gelden, en men
„ moet altoos de goedkeuring omtrent ons zelven van anderen ver-
„ wachten. Doch, waerde vriendinne, dewyl ik aen myn fchoonheit
„ iets toegevoegt heb, waer door zy zich in den eerften opflag
„ zou konnen doen achten, zoude het derhalven niet billyk we-
„ zen, dat ik myn Verftandige veronderftelle, als vry van die ge-
„ breken, die de minst keurigfte zouden belgen? Wel aen dan,
„ ik ftem toe dat 'er in haer niets beminnelyks zal wezen, maer
„ ook niets dat geheel wegwerpelyk is. Dit veronderfteld zyn-
„ de, beflis ik de zaek ten voordeele van de laetste, en het ge-
„ ne my in die verkiezing bevestigd, is, het vermaek het welk
„ het verftand in alle tyden geeft, dewyl het van geen omftan-
„ digheden afhangkelyk, en voor ons geheele leven is, gelyk
„ het niet is met onze aenminnigheden wier regering van korten
„ duur zyn, en om dat ze, wil men 'er wat van genieten, ge-
„ zien en geprezen moet worden; want zyt gy by luiden die met
„ zorg beladen zyn, of die eenig ander voorwerp ten doel heb-
„ ben, verliest gy de vrucht dier beminde fchoonheit. Veron-
„ derftel eens, dat gy genoodzaekt was om op het land in een-
„ zaemheit te wonen, wat voordeel zoude u aldaer de Schoon-
„ heit aenbrengen? doch het gene my boven alles tot myn ver-
„ kiezing doet bepalen, is de zoetigheit om als dan wel te kon-
„ nen denken, te lezen en te overwegen. Hoe zeer beklaeg ik
„ dezulken die nimmer het vermaek gefmaekt hebben van zich
„ zelve te konnen onderhouden, en die altoos gezelfchap noo-
„ dig hebben, om zonder kwelling te leven? 't geen wezentlyk
„ het geval is van hen die niets dan fchoonheit bezitten; dezul-
„ ken kennen geene andere gelukzaligheit dan die van haer te
„ vertoonen, en dewyl het niet dan een zekeren tyd is dat zy
„ pronken konnen, loopen zy gevaer om twee derden van hun
„ leven in droefgeestigheit door te brengen.

Inwyings-Redenvoering van Ewaldus Hollebeek, *by het plegtig aanvaarden van het gewoon Hoogleeraar-ambt der H. Godsgeleerdheid, op Hollands Hooge School. Uit het Latyn in 't Nederduitsch vertaald, door* Henricus Weyland, S.S. Th. Stud. *Te Leiden by* Luchtmans *en* van Hoogeveen Jun. 1763. *in quarto* 53 *bladzyden.*

EEn ieder die, Waarheid en Deugd beminnende, deeze Redenvoering doorbladert, zal gewis zyn genoegen over dezelve betuigen, en die te waardig schatten, dan dat ze, onder 't gemeene slach van Redenvoeringen geteld, eerlang der vergeetelheid overgegeeven worde: en men zal 't derhalven niet vreemd vinden, dat wy derzelver weezenlyken inhoud in deezen wat breeder melden.

Zyn Hoog-Eerwaarde vangt deeze Redenvoering aan met eene vergelykende beschouwing der Christenheid in haare eerste zuiverheid en tegenwoordigen toestand, die ons eene betreurens- en schaamenswaardige verandering van zaaken voor den geest brengt. „Want in plaats van weinige, „ maar klaare, maar duidelyke, en om ons leven wel aan „ te stellen wetenswaardigste leerstukken, in die gouden „ Christen-eeuw met algemeene goedkeuringe aangenoo- „ men, worden wy nu in tegendeel vermoeit, en byna „ overlaaden met eene groote meenigte van de spitsvondig- „ ste gevoelens, die men gemeenlyk voor grondwaarheden „ zoekt op te dringen; ja in plaats van de weeligste en ryk- „ ste vrugten van Godsvrugt, maatigheid, regtveerdig- „ heid, vrede, lievde en andere waare Christen-deugden, „ waar van wel eer de akker der Kerke by uitstek vrucht- „ baar was, is nu helaas! het beklaaglyk onkruid der aller- „ schandelykste ondeugden alomme verspreid". Dit verval tegen te gaan, betuigt onze Redenaar verder, is de wensch zyner ziele; en hy agt het van zynen pligt te weezen, al zyn verstand, vlyt en naarstigheid tot verbetering van 't Christendom in deezen aan te wenden. Ter aanvangelyker proeve hier van vindt hy 't goed, by 't aanvaarden van 't nieuwe Ampt hem opgedraagen, eene openbaare Redenvoering te doen over een onderwerp, dat daar toe betrekkelyk is. En nademaal men ligt begrypt, dat dit verval wel meest

zynen oorſprong heeft uit eene zeer verkeerde leer en levenswyze der Godgeleerden, zo agt hy geen vergeefſchen arbeid te zullen aanwenden, wanneer hy by deeze gelegenheid zoekt te bewyzen, „ dat de Regtzinnigheid, die uit„ neemende en allernoodzakelykſte eigenſchap van eenen „ Godsgeleerden, geenzins plaats kan hebben, dan in zulk „ eenen, die met eene onverniste Godsvrugt bezield, zig „ ook op alle de pligten der onderlinge liefde omtrent zy„ ne overige medemenſchen, onophoudelyk bevlytige, en „ dezelven, zoo ver de menſchelyke zwakheid toelaat, ook „ met allen ernst zoeke te betragten".

Dus voorgenomen hebbende te betoogen, dat *een Godgeleerde niet zuiver Regtzinnig kan weezen, ten zy hy ook in der daad Godvrugtig zy*, zo verdeelt onze Hoog-Leeraar zyne Redenvoering in drie deelen.

I. In 't eerſte, ſtelt hy ons *de allerbevalligſte beeltenis van eenen zuiver Regtzinnigen Godsgeleerden* voor oogen. Hier mede wordt geenszins bedoeld, dat bekrompene ſoort van Leeraaren, die meest bekend zyn van wegens hunne drift, ſtyfhoofdigheid en kettermaakery; 't gemeen mag dezulken roemen, als verdeedigers der Regtzinnigheid, maar onze Redenaar „ kan zig noit laaten wysmaaken, dat de waare „ Regtzinnigheid, die onafſcheidbaare gezellinne eener „ zuivere Godsvrugt, by zulke laage en veragtelyke zielen „ huisvest". Van een gansch ander character waren Jeſus Christus, zyne Apostelen, de kort daar op volgende uitmuntende Leeraaren der Kerke, en, (om van de middeleeuwen niet te ſpreeken,) ook zy die ons, van het juk van 't Antichristiſche geweld over de vrye gemoederen der menſchen ontſlaagen, de voorregten van vryheid en vreede, welken wy tot op deezen dag toe met blydſchap genieten, verſchaft hebben. „ Zoo wy van deezen, *zegt hy*, een „ voorbeeld ontleenen willen, zullen wy hem eerst voor „ eenen Godsgeleerden, der waare Regtzinnigheid toege„ daan, houden moeten, die met de grootſte eerbied voor „ de Godlyke openbaaring, als uit de bron der waarheid „ zelve oorſprongkelyk, getroffen, een regt gevoelen koes„ tert van alle de hoofdſtukken van den geopenbaarden „ Godsdienst, dat 's te zeggen, die klaare, duidelyke, o„ ver al ſterk aangedrongene, en met de Zaligheid onaf„ ſcheidbaar verknochte Leerſtukken, houdt voor hoofd„ en grond-waarheden, welke van allen, die op hun eeu„ wig heil gezet zyn, moeten worden aangenoomen; dog „ niet de zoodanigen, die duister, ingewikkeld, met dik-

„ ke

„ ke nevels overtoogen zyn, of flegts als in het voorbygaan
„ hier en daar worden aangeroert, als welke van ftervelin-
„ gen, zonder gevaar van mis te tasten, zeer moeilyk te
„ verklaaren zyn, ten minften naar goeddunken geenzins
„ behooren beslist te worden; die het noodzakelyke van het
„ min noodzakelyke, die het nuttige van het minder nut-
„ tige, die het Godlyke van het menfchelyke zorgvuldig
„ onderfcheidt, en elk naar zyne regte waarde fchat; die
„ zig der zeer enge paalen, die onze kennisfe beperken, en
„ der zwakheid van het menfchelyk vernuft zeer wel be-
„ wust, alles, 't geen hy zelfs meent waarheid te zyn, an-
„ deren met geweld niet opdringt, nog met eenen onmaa-
„ tigen yver, en eene al te ver gaande heevigheid voorftaat,
„ maar die als hy meent, dat 'er hem, ja der waarheid zel-
„ ve aangeleegen is, dat ook dit van hun werde aangenoo-
„ men, hen van het zelve door gewigtige bewyzen, en een
„ lieffelyk geweld van reedenen, alleen zoekt te overtui-
„ gen; die op dezelvde wyze omtrent het Daadelyke als
„ Befchouwende der Leere gezint, niet minder de zuiver-
„ heid en voortreffelykheid van het een dan van het andere
„ verdeedigt; eindelyk, die, 't geen 't voornaamfte is, met
„ woord en daden toont zoo wel bekommerd te zyn om zy-
„ ne en anderer gebreeken te verbeeteren, als om de onge-
„ fchonde zuiverheid der Goddelyke leere te bewaaren en
„ te befchermen".

II. Het tweede Lid deezer Redenvoeringe ftrekt om te bewyzen, *dat de gaav van regt te gevoelen omtrent de leerftukken van den Christelyken Godsdienst, met eene goede en Godvrugtige levenswyze gelykerhand t'zamengaat, en dat geene zonder deeze niet beftaan kan.* Dit ftaaft de geagte *Hollebeek* met de navolgende bewyzen, die hy ten bondigfte uitwerkt.

1. Een mensch van zodanig een character, als boven omfchreeven is, is bekwaamer dan andere ftervelingen, om deeze gaaf te bezitten, uit hoofde van zyne gemoedsgefteldheid; die hem gefchikter maakt; om een waaragtig en regtmaatig gevoelen van den Godsdienst te vormen, dan zodanig een, wiens wil door hartstogten bedorven is, en wiens verftandsvermogen door driften, vooroordeelen en neigingen geweldig t'ondergehouden, ja niet zelden onbekwaam gemaakt wordt.

2. De Befchouwende en Zedenvormende Waarheden zyn in de Godlyke Openbaaring te onaffcheidelyk aan een verbonden, dan dat iemand der Regtzinnigheid toegedaan kan zyn, die al zyn zorg en bekommernis te koste legt aan 't

Beschouwende; maar 't Zedenvormende, (schoon 't het Voornaamste gedeelte van den Godsdienst uitmaake,) naauwlyks zyne aandagt waardig keurt, en door zyn gedrag, het zy ten opzigt van zich zelven, of van anderen, als met den voet treedt.

3. Het regtzinnige gevoelen omtrent God en Godlyke zaaken ontleent zeker zyn oorsprong niet uit eene onmaatige drift voor zyne gezindheid, uit eene blinde eerbied voor groote Mannen, uit eene onverzettelyke styfhoofdigheid, en wat van dien aart meer zy; maar uit eene reine gemoedsgezindheid voor de gewyde Schriften. En is 't dat iemand hier mede bezield is, hy zal gewis de bevelen der Zedekunde met geen minder yver zoeken voort te planten, dan de Leerstellingen voor alle besmetting der dwaalingen ongeschonden te bewaaren: nadien ze beiden denzelfden Voorschryver hebben, en daarom ook het zelfde gezag, en dezelfde verpligting medebrengen.

4. Het doelwit van een waar voorstander der Regtzinnigheid is ongetwyfeld de Eer des Allerhoogsten; maar nimmer zal men een mensch van oordeel diets maaken, dat de zogenaamde yveraars voor de Regtzinnigheid, die zo zeer bedagt zyn op de verdeediging van hunne eigene Gevoelens, en de Zedeleer niet ernstig handhaaven, hier door gedreeven worden. Die de Eer van God op 't oog heeft, zal, buiten kyf, niet minder voor 't laatste dan voor 't eerste yveren.

Deeze reden, uit de zaak zelve afgeleid, toonen ontegenzeggelyk, *dat niemand, ten zy regt Godvrugtig, ook zuiver Regtzinnig zyn kan;* doch dewyl men, voor al in deeze dagen, gewoon is veel toe te schryven aan de overeenstemming van groote Mannen, zo agt onze Redenaar, dat hy geen vergeefsche moeite zal doen, wanneer hy de bygebragte reden door gepaste getuigenissen bevestigt. Hier toe beroept hy zich.

5. Op de begrippen der Heidensche Wysgeeren, die leerden, dat de regte *bevattinge van God, en 't geen zynen dienst betreft, zonder eene waaragtige Godsvrugt der ziele, en zuiverheid van leven en zeden niet bestaan kan, ten minsten dat de eerste zonder de laatste van weinig, ja in 't geheel van geen belang is.*

6. Op de denkbeelden der Christen-Oudvaderen, der eerste Hervormeren, en andere uitmuntende Mannen in de Christelyke Kerk, die deswegens het zelfde gevoeld hebben.

De

De Hoog-Eerwaarde *Hollebeek* haalt by die gelegenheid verscheidene plaatsen aan uit Heidensche en Christelyke Schriften, en geeft te kennen, dat hy daar in spaarzaamer geweest zou zyn, „ zoo niet de gesteldheid onzer tyden „ zelve hem geleerd hadde, dat men op deeze wyze veeler „ vooroordeelen best te keer kan gaan. Dan, *dus vervolgt* „ *hy*, indien de orde der Kerkelyken zoo veel toeschryvt „ aan het oordeel van oude en laatere Godsgeleerden, mag „ ik voorzeker geene geringe hoop scheppen, dat zy zigdes „ te meer zullen laaten overreeden, door het gezag van „ God, van Christus zelven, en van Menschen, door Gods „ Geest gedreven". Dit doet hem, ter staavinge van zyn gevoelen,

7. Ten laatsten het oog slaan op de Heilige Bladeren, om, zo uit den algemeenen inhoud der Leere van Jesus Christus en deszelfs Apostelen, als uit byzondere getuigenissen der Godlyke Schriften, zyn gevoelen op eene onbetwistbaare manier te bevestigen. Hier omtrent munten inzonderheid uit de woorden van David; *De HEERE sal de sachtmoedigen synen wegh leeren:* en, *de verborgentheyt des HEEREN is voor de gene die hem vreesen: ende syn verbont, om hen [die] bekent te maken:* als mede die van Jesus; *Soo yemant wil desselfs wille doen, die sal van dese leere bekennen, of sy uyt Gode is, dan [of] ik van my selven spreke:* midsgaders die van Johannes; *Die daer seght, ick kenne hem, ende syne geboden niet bewaert, die is een leugenaer, ende in dien en is de waerheyt niet.*

III. In het derde Lid deezer Redenvoeringe tragt onze Hoog-Leeraar eindelyk *het een en ander, 't geen in den eersten opslag tegen deeze stellinge schynt aan te loopen, naar het rigtsnoer der zuivere waarheid beoordeeld, uit den weg te ruimen.*

Veelligt zal iemand vraagen; kan dan een mensch, die niet Godvrugtig is, met de gezonde rede begaafd, door eene naarstige beoefening van Gods Woord, en onder 't vlytige gebruik der beste hulpmiddelen, niet zo wel een gezond en rigtig oordeel vellen over 't Leerstuklyke, als een waarlyk Godsdienstige? De geagte *Hollebeek* maakt geen zwaarigheid van te zeggen, dat deeze vraag, die op een netelig geschil uitloopt, ontkent moet worden, indien men dezelve niet zeer naauwkeurig bepaale; doch dat het niet noodig zy hier op staan te blyven; nadien de beschouwing der boven voorgestelde afbeeldinge van een zuiver Regtzinnigen zeer duidelyk toont, dat iemand, die staande houdt,

dat zodanig een zonder Godsvrugt kan zyn, zelf gebrek aan oordeel moet hebben.

Een ander zal uit deeze ftelling willen afleiden, dat dan een ieder, die waarlyk Godvrugtig is, van gelyken Regtzinnig van de Godlyke waarheden moet gevoelen, waar tegen egter de ondervinding, zegt men, duidelyk fchynt aan te loopen. Men zou, zegt onze Hoog-Leeraar, dit gevolg niet behoeven toe te ftaan; doch 't zy zo: wat zwaarigheid? dit ftaat vast, hoe Godvrugtiger iemand is, alle andere dingen gelyk gefteld zynde, des te bekwaamer is hy, om regt en behoorlyk over zaaken van den Godsdienst te oordeelen; en, gelyk de Godsvrugt haare trappen heeft, zo heeft ook de Regtzinnigheid de haare.

Eindelyk zullen 'er ook niet ontbreeken, die ftaande houden, dat de Redenaar in dit geding een dergelyken misflag, als de Redeneerkundigen een Omloop of *Cirkel* gewoon zyn te noemen, begaat. Doch deeze tegenwerping, die in den eerften opflag eenigen fchyn heeft, wederlegt hy beknopt, en bondig in deezervoege. „ Ik zie geene reden, waarom „ men niet te gelyk zoude moogen vastftellen, dat de Regtzinnigheid niet zonder de Godsvrugt beftaat, en de Godsvrugt egter uit de Regtzinnigheid moet beoordeeld worden. Niemand dog zal oit een ervare konftenaar worden, dan hy, dien de natuur zelve tot het aanleeren dezer konfte bequaam gemaakt, en met de nodige gaven tot dezelve voorzien heeft; dog daarom zal niemand zoo dwaas wezen, dat hy van den inwendigen aart en de waare gefteltheid dezer konste, uit deze zelfde vatbaarheid van het verftand, en deeze voorbereidende vereischten zoude willen geoordeelt hebben: even op dezelvde wyze meene ik, is de zaak ook hier te begrypen. Niemand der ftervelingen zal te regt en naar den eisch gevoelen van de uitfteekende waarheden, welke onze Openbaaring ons ontdekt, indien wy op derzelver geheelen omtrek en waaren aart letten, ten zy hy dus van gemoed en leven geftelt zy, dat hy met alle vlyt dezelven te regt tragte te begrypen, den waaren zin derzelven te verftaan, en, 't geen 't voornaamfte is, door de beoeffening zelve, ook ten heilzamen nutte aan te leggen. Dog hier uit volgt geenzins, dat de Godsvrugt een regel en rigtfnoer uitmaakt, waar naar wy van de Regtzinnigheid oordeelen moeten, fchoon ik bevroede, dat hier door van zelfs bewezen wordt, 't geen ik bedoele, te weeten, dat niemand,

„ mand, dan waarlyk Godvrugtig, insgelyks zuiver Regtzinnig zyn kan".

Naa het oplosſen deezer tegenwerpingen gaat onze Redenaar over tot het geen de plegtigheid van den dag vordert, en beſluit zyne Redenvoering met welgeſchikte aanſpraaken. Van een byzonderen nadruk is boven al zyne aanſpraak aan de Jeugd, en wel inzonderheid dat gedeelte van dezelve, waar in hy hun voorſtelt wat zy van hem te verwagten hebben. „ Gy hebt, *dus luidt zyne taal*, denke ik, uit deeze
„ Redenvoeringe, welke Gy in dit uur van my gehoord
„ hebt, genoeg begrepen, hoedanig eenen Leermeester,
„ indien gy U ook van myn onderwys zult willen bedie-
„ nen, gy aan my hebben zult. Gy zult my wel der Regt-
„ zinnigheid, welke te regt en in waarheid dus verdient
„ genaamt te worden, op alle wyzen vinden toegedaan;
„ maar ook niet minder gezet op de Godsvrugt, door eene
„ lieffelyke vereeniginge daar mede t'zaam te voegen, en
„ zonder welke de yver om de gezuiverde leere te bewaa-
„ ren en voort te planten niets anders dan een ydele naam
„ en een louter voorwendſel is, om U derhalven ook tot
„ zoodanigen te maaken, zal ik met allen yver my toeleg-
„ gen. En dus, gelooft my! zal al myn arbeid zorg en be-
„ kommering niet daar toe te kosten gelegd worden, dat
„ Gy als fyne uitpluizers van geſchillen, als twistgierige
„ krakeelers, ſtyfhoofdige verdedigers van onnutte twist-
„ vraagen, en uitvinders, aanraders en voorſtanders van
„ ongelukkige verdeeldheden uit myne ſchoole in de Ker-
„ ke intreedt, dat zy verre! voor lang dog hebbe ik reeds
„ geleerd dat onheilig ſoort van Godsgeleerden te haaten,
„ en te keer te gaan; maar daar toe zal ik alle de kragten
„ van mynen geest inſpannen, dat Gy met liefde en eerbied
„ voor de allerheiligſte Waarheden, welke het Opperwezen
„ in zyn woord den elendigen ſtervelingen ontdekt heeft,
„ doortrokken, U vroeg gewennen moogt zedig en gemaa-
„ tigt, gelyk het menſchen, aan gevaar van dwaalen alzins
„ bloot geſteld, en wel meest den Jongelingen, nog door
„ geene ondervindinge der zaaken geöeffend, past, van
„ dezelve te denken, te gevoelen en te ſpreeken; dat Gy
„ leeren moogt, U op klaare, duidelyke en noodzakelyke
„ hoofdſtukken der Heilleere te bevlytigen, dog ydele en
„ onnutte verſchillen zorgvuldig te vermyden, en niemand,
„ die oordeelt dat dezelve geheel nagelaaten, of op eene
„ andere wyze beſlist moeten worden, daarom van eene
„ groove dwaalinge te beſchuldigen; eindelyk, dat Gy in-

„ nig overtuigt, dat een godloos leven de grootfte ketterye
„ is, met allen mogelyken ernst niet minder de ondeugden
„ tragt te keer te gaan, de zonden te fchuwen, bedorven
„ zeden te vlieden, de Godvrugt te betragten, en allerleie
„ deugden te beoeffenen, dan de ongefchonde zuiverheid
„ der Heilige Leerftukken te befchermen en voort te plan-
„ ten. Staat U deeze voorwaarde aan, ziet hier een' leids-
„ man, of wilt ge liever een' medgezel op den weg, alzins
„ veerdig t'uwer hulpe, die geheel en al de uwe zal zyn,
„ en al zyn zorg en arbeid ten uwen beste zeer gaarne zal
„ toewyen! dan, by aldien gy weigeragtig mogt bevonden
„ worden, op zulk een' ftrengen voet voort te gaan, en
„ langs dezen Koninglyken weg naar de allerheiligfte be-
„ dieningen en waardigheden in de Kerke te ftreeven ('t
„ geen de goedertierenfte God verhoede!) zoo weet! dat
„ ik liever deze borst met een goed geweten, met de goed-
„ keuring der braaven, en voor al met de gunst van God
„ zelfs, aan wien ik alleen trouw gezwooren hebbe, als
„ met een driedubbeld harnas wapenen zal, dan dat ik om
„ uwen toevloed te bejaagen, en om uwe traagheid te ge-
„ moet te koomen, bevonden werde zelfs een hairbreed
„ van myn voorneemen af te wyken."

Nagelatene Predikatien over verfcheidene Texten, betreffende het Heil der Verlosfinge door de Komst des Zaligmakers te wege gebragt, door Joannes Deknatel, *in zyn leeven Leeraar der Doopsgezinden t'Amfteldam. Te bekomen t'Amfteldam by* K. de Veer *en* F. Houttuyn. *Eerfte en tweede Deel, t'zamen* 584 *bladzyden, behalven de Voorredenen, in Octavo.*

IEder deezer Deeltjes bevat tien Leerredenen. In 't eerfte vindt men eene *Belydenis,- Doop- Voorbereiding- Avondmaal-* en *Dankpredikatie.* Aan dit vyftal zyn gehegt vyf Leerredenen, die over de volgende onderwerpen gaan: *de onnafpeurelyke rykdom van Christus; de Verborgenheid des Rykdoms in Christus; de ftryd des Geloofs; het aanhoudend Bidden; en de Geneezing des Geraakten door de Vergeving der Zonden.* Hier aan volgen in 't tweede Deel, *de Geboorte van Christus; deszelfs Zielen-Lyden in Gethfémane; Opftanding; en Hemelvaart;* mitsgaders de *Uitftorting des Heiligen Geestes;* verder, *Jefus onze Eeuwige Hogepriester; de groote Zaligheid der Geloovigen; de Raad Gods aangaande onze Zaligheid; de Noodzake-*

zakelykheid om naar den Geest te leeven; en eindelyk *de Zaligheid der nederigen en verbryzelden van Geeste.*

Het groote oogmerk van zyn Eerwaarden is het Werk der Verlossinge door Jesus Christus te ontvouwen; te toonen op hoedanig eene wyze de Zondaar deel aan 't zelve verkrygt; en zyne Toehoorders te beweegen, om, in afzigt van alle eigene geregtigheid, hunne zaligheid door Gods genade in Jesus te zoeken. Deeze onderwerpen worden hier gemeenlyk behandeld op eene dergelyke wyze, als daar over gesproken wordt, in de genoegzaam bekende *Euangelische Liederen*, door onzen Autheur uit het Hoogduitsch vertaald. Zy die deezer maniere van denken toegedaan zyn, zullen ongetwyffeld deeze Leerredenen met stigting leezen; dewyl 's Mans ernst, ten aandrang van 't geen hy gevoelde waarheid te zyn, in dezelven alleszins doorstraalt.

Overweeging der middelen, waar van men zig bedient, om de Hebreeuwsche Taal, welker gebruik uitgestorven is, regt te verstaan: door Johan David Michaëlis. *Gewoon Hoog-Leeraar in de Wysgeerte, en medelid van het Koningklyk genootschap der wetenschappen te Gottingen. In het Nederduitsch vertaald, door* Christ. Alb. de Lavillette. *V. D. M. te Heinenoort. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg MDCCLXII. *behalven de Voorrede* 333 *bladzyden in groot octavo.*

DIt geschrift van den oordeelkundigen *Michaëlis* strekt om te doen zien, hoe gebreklyk de middelen zyn, waar van men zich gemeenlyk ter verklaaringe van de Hebreeuwsche taal bedient; in zo verre zelfs, dat eenige geheel verwerpelyk en andere nog wel goed maar niet genoegzaam zyn: als mede om te toonen, dat de kennis der Arabische en Syrische spraaken het beste middel is, dat ons de meeste hulp en zekerheid verschaft; om de Hebreeuwsche spraak regt te verstaan: en eindelyk, om aan de hand te geeven de hulpmiddelen, welken iemand, die eenige zekerheid in 't Hebreeuwsch hebben wil, noodzaaklyk gebruiken moet; mitsgaders aan te wyzen den weg, dien hy heeft in te slaan, wiens toeleg het is, om eene hooger en nog volmaakter kennis van deeze uitgestorvene taal te bekomen. — „ Men zal, *zegt onze Autheur in 't slot van dit zyn Werkje,* „ ligtelyk gewaar worden, dat ik in zekere hoofdzaaken „ dien zelfden weg verkieze, dien de Heer *Schultens*, na

„ dat hy al lang van te vooren gebaand, en slegts door ee-
„ nigen van laater tyd verlaaten was, andermaal heeft trag-
„ ten gangbaar te maaken; dog 't zal ook blyken, dat ik
„ zyne misslagen erkenne, en yder een raade dezelve te
„ vermeiden, en dat ik zekere hulpmiddelen, waar tegen
„ zyne wederstreevers voor een gedeelte minder yverden,
„ en welke hy niet dikwils genoeg gebruikt heeft, naame-
„ lyk het Syrisch en de oude overzettingen, na derzelver
„ wezentlyke waarde hoog schatte: weshalven ik 't wel
„ waagen durf, om de gunstige goedkeuringe van zommi-
„ gen, welke met hem niet te vrede geweest zyn, te eis-
„ schen en te verwagten".

De Oostersche taalkunde, een vrugtbaare tak van Geleerdheid, veel al in onze dagen te jammerlyk verwaarloosd, is inderdaad veel verschuldigd aan de onvermoeide vlyt van den Hoog-Leeraar *Michaëlis*, die alle naarstigheid aanwendt om deeze studie te doen bloeien; en zich inzonderheid in dit geschrift bevlytigd, om de beoefening der Hebreeuwsche spraake eene meerder zekerheid te geeven; en allen aan te moedigen, om dien weg in te slaan, welke de liefhebbers deezer studie in staat kan stellen, om op goede gronden eene uitgebreider kennis dier taale, in welken de woorden des leevenden Gods, onder de dagen des Ouden Verbonds gesproken, bewaard zyn, te bevorderen: en men kan redelyker wyze verwagten, dat zy ten minste, die de leerwyze van onzen noit volpreezen nu zaligen *Schultens* toegedaan zyn, de denkbeelden van den geagten *Michaëlis* over 't algemeen zullen begunstigen.

Geschied en Zedekundige Bespiegelingen, of Magazyn der jonge Heeren, door M. J. P. Miller. *Rector der Latynsche Schoole te Halle, en Lid der Hertoglyke Maatschappy te Helmstad. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by de Wed.* O. van Thol en Zoon, 1763. *Eerste Deel, behalven de Voorredenen van den Boekverkooper en Schryver,* 504 *bladzyden in Octavo.*

DE Nederduitsche uitgaave van dit Werkje komt voor als een vervolg van 't *Magazyn der jonge Juffrouwen*, in den jaare 1760, uit het Fransch vertaald, in 't licht gebragt, en komt ook in zo verre daar mede over een, dat het een gemeenzaam onderwys van jonge Heeren, by manier van t'zamenspraaken, onder het bestuur van een ver-
stan-

ſtandigen en deugdzaamen Gouverneur behelst. Doch deeze worden, (mogelyk om 't werkje door verſcheidenheid aangenaamer te maaken,) tuſſchen beide afgebroken, door eene tuſſchengevoegde zedelyke Levensbeſchryving, brieven die betrekking hebben tot het gedrag en de opvoeding van jonge Lieden, mitsgaders eene verzameling van uitgeleezene Historien en zinryke invallen, uit de beste Schryveren vergaderd. Het is naar ons inzien, van eene gelyke waarde als 't bovengemelde *Magazyn der jonge Juffrouwen;* (*) wy konnen 't niet aanmerken als een voorbeeld van een welgeregeld onderwys, maar 't kan met nut den jongen lieden in handen gegeven worden, om hunne leeslust op te wekken, en aanleiding te geeven om verder te denken; en ſtrekt doorgaande ten goede.

Amſterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geſchiedenisſen enz. beſchreeven door Jan Wagenaar, *Historieſchryver der Stad. Derde Stuk.*

Tweede Berigt.

OP het einde van ons voorgaande Berigt hebben we te kennen gegeven, dat de herſtelde rust der Stad van geen langen duur was, nadien 'er eerlang veranderingen voorvielen, die eene geheel nieuwe gedaante aan de Regeering gaven. Het Bondgenootſchap der Edelen naamlyk vervallen zynde, had de Landvoogdes niet alleen Krygsvolk aangenomen, maar men verſtond ook wel dra, dat de Koning aan 't hoofd van een aanzienlyk Leger uit Spanje verwagt werd; en dat de Landvoogdes, door middel van de Wethouderſchap van Antwerpen, het prediken der Gereformeerden ter dier Stede, by voorraad, had doen ſchorſen: hier by kwam nog het vertrek van den Prins van Oranje na Duitschland, na dat hy de Landvoogdes verzogt had, een andere met zyne ampten te willen voorzien. Alle deeze omſtandigheden verzwakten de hoop der Gereformeerden, en deeden den moed der Wethouderſchap van Amſterdam ryzen, 't welk ten gevolge had, gelyk onze Historieſchryver verder meldt, dat ze op den 25 van April 1567, met elkanderen goedvonden, dat het prediken der Gereformeerden geſtaakt zou worden; mids men zig, ter wederzyde, „ verbonde, geene buiten ſoldaaten in de Stad te ontvan„ gen, of hun ten minſte, gelyk te vooren bedongen was, „ tyd

(*) *Zie ons gezegde deswegens in onze Vaderl. Letter-Oeffen. I Deel bl.* 458, 459.

„ tyd te laaten, om hunne onroerende goederen te gelde „ te maaken, en met de roerende ter Stad uit te vertrek- „ ken". Ook kwam de Heer van *Brederode* met de Wethouderſchap overeen, dat hy de Stad zoude ruimen, mids dat men hem eene maatige ſomme op zekere zyne Landen, bedykt in de Berger- en Kleimeer, konde verſtrekken: hier op acht duizend guldens, tegen den penning zestien, ontvangen hebbende, vertrok hy uit Amſterdam, en werd tot in 't Vlie toe begeleid; van waar hy op Embden, en voorts in Duitschland geraakte, daar hy in de veste Rekelinghuizen, den 15 February 1568 overleed. Daags naa 't vertrek van den Heer van *Brederode* kwamen deszelfs knegten, die in en om Vianen gelegen hadden voor de Stad; men wees hen van de hand, gaf hun de noodige voorraad, en maande hen aan om over de Veluwe ten Lande uit te trekken; doch zy vonden goed over 't Y te ſcheepen, alwaar zy door den Graaf *van Megen*, (die in aantogt was op de Stad, doch mede buiten gehouden werd,) agtervolgd werden; daar viel egter niets van belang tusſchen beiden voor; *Brederodes* knegten keerden weder over 't Y, en gingen door de Veluwe en Betuwe na Heusſen, daar zy over den Ryn trokken, de vendels ſcheurden en verliepen.

In dien toeſtand van zaaken namen veele Gereformeerden te Amſterdam, en zulken die zich in de voorige beroerten meest bloot geſteld hadden, de vlugt na Embden, toen de gemeene toevlugt der vervolgden: ook ſcheenen de Burgermeesteren dit te begunſtigen, door den zulken, die 'er om verzogten, voor hun vertrek, een eerlyk getuigſchrift te geeven: zelfs werd *Laurens Jacobszoon Reaal* uit hunnen naam verzogt, zich voor een tyd wat aan een kant te ſchikken, met toezegging van hem op zyn verzoek zodanig een getuigſchrift na te zullen zenden. Doch deeze, met nog drie andere voornaame Hoofden, vertrokken zynde, ontdekte wel dra dat ze agtervolgd werden, en in verzekering genomen ſtonden te worden; het welk hen op hunne veiligheid deed denken, waar door ze ter naauwer nood behouden in Embden kwamen. —— Middelerwyl nam het vlugten der Ingezetenen, en de ſcherpheid der Wethouderſchap nog meerder toe, na dat men tyding gekreegen had, dat de Heer van *Noircarmes* in aantogt was, om Amſterdam, op last der Landvoogdesſe, van bezetting te voorzien: de Regeering was zo wel als de Burgery zeer tegen het inneemen van vreemd Krygsvolk; doch men tragtte vergeefsch daar van verſchoond te blyven; alzo men

'er

'er ten Hove sterk op gesteld was; van waar ook de Heer van *Noircarmes*, den negenden van May, zonder geweldigen tegenstand te ontmoeten, met zyne knegten de Stad introk. Hier op werd wel dra de Roomsche Godsdienstoefening hersteld, die der Gereformeerden verboden, verder de noodige schikking gemaakt op de inlegering van 't Krygsvolk, als mede de Burgery en Schuttery ontwapend. Kort hier na kreeg men, op 't vertrek deezer Knegten, eene nieuwe bezetting onder den Kolonel *Schauwenburg* binnen; en de Landvoogdes verwittigde intusschen de Steden, en Amsterdam in 't byzonder, van 's Konings aanstaande overkomst; dat het vlugten der ingezetenen, niet tegenstaande de waarschouwing der Landvoogdesse, deed toeneemen; het welk nog meerder werd, toen men vernam dat de Koning agterbleef, en dat de Hertog *van Alva*, wiens strengheid men kende, aan 't hoofd van 't Spaansche Leger, en, in de maand Augustus, te Luxemburg aangekomen was. —— Nauwlyks hier te Lande zynde, zag men hem, na eenige voornaame persoonen in hegtenis genomen te hebben, den bekenden *Raad der Beroerten* opregten; en de verbaasdheid onder 's Lands ingezetenen was zo groot, dat het getal der gevlugten, in 't begin van September, reeds op meer dan honderd duizend geschat wierd. Men daagde vervolgens alomme, en zo ook te Amsterdam, de gevlugten in; veelen der overgebleevenen werden in hegtenis genomen, en de vervolging nam hand over hand toe; waar door een zeer groot aantal van menschen op de onregtvaardigste wyze ongelukkig gemaakt, of wreedlyk ter dood gebragt werd; waar van de Heer *Wagenaar* by deze gelegenheid, met opzigt tot Amsterdam, eenige byzondere voorbeelden, geduurende de jaaren 1567, 1568 en 1569, aantekent.

Dit strenge vervolgen vervreemde veele Ingezetenen van 's Lands Regeerderen, doch hun misnoegen nam nog merkelyk toe, toen de Hertog van *Alva*, in de maand Maart 1569, den berugten eisch van den *tienden penning* voorstelde. Amsterdam maakte, nevens zommige andere Leden, zwaarigheid om daar in te bewilligen; men tragtte denzelven af te koopen; doch te vergeefsch; egter kon ook de Hertog, by mangel van eene eenpaarige bewilliging, zyn oogmerk voor dien tyd niet bereiken. Het reeds ontstaane ongenoegen tegen den Hertog werd in die dagen nog grooter, vermids de handel met Engeland verbooden werd, uit hoofde dat de Hertog met Koningin *Elizabeth* over hoop lag, waar by de Koopsteden, en ook Amsterdam, niet weinig

nig leeden. —— In die omſtandigheden beſloot de Prins van Oranje, die in 't voorgaande jaar in eene krygstogt te Lande niet gelukkig geſlaagd was, het oorlogs-lot te Water te beproeven; dit bragt, in de maand September, de zo bekende vloot der *Watergeuzen* in Zee; die wel dra etlyke Schepen, die uit de Oostzee kwamen, en meest na Amſterdam moesten, nam en rantſoeneerde; verder veele zeeroveryen, zo als 't by de Amſterdammers genoemd werde, pleegden, en de wanorde zo ver bragten, dat zyne Doorlugtigheid den Admiraal afzette, en een anderen aanſtelde. Intusſchen hield het vervolgen te Amſterdam in 't jaar 1570 nog aan; egter was de Regeering, die in meer gevallen den Hertog te wille was, doch zich tegen den *tienden penning* bleef verklaaren, in veele opzigten aan 't kwellen van *Alva* onderworpen: inzonderheid zag men zich genoodzaakt der Stede gewoonten en voorregten aan den Hertog in geſchrift over te leveren; en Amſterdam kogt, niet dan na veel moeite in 't volgende jaar, het ſtigten, van een Kasteel op de Lastaadje, voor twee honderd duizend guldens, af. Niet tegenſtaande den aanhoudenden yver van de tegenwoordige Regeering in 't vervolgen der Hervormden, zag zich de Regeering van 't jaar 1566, wegens ſlapheid in die dagen, gedagvaard voor den *Raad der Beroerten*; de uitſlag hier van is niet bekend, doch waarſchynlyk heeft men het oogmerk van *Alva*, door de zaak te rekken, weeten te verydelen. De Hertog wendde ook in deeze dagen nieuwe poogingen aan, om zyn ontwerp van den *tienden penning* door te zetten, doch Amſterdam bood ſteeds den meesten tegenſtand; en men kondigde de herhaalde Plakaaten op den *tiendenpenning* hier niet af, dan onder Protestatie, dat men 'er niet in bewilligd had, dan wanneer alle de Nederlanden daar in bewilligden: 't Gemeen werd middelerwyl dermaate tegen den Hertog verbitterd, dat, toen 't in 't voorjaar van 1572 zo ver gebragt was, dat 'er Hoofd-Gaarders en Onder-Collecteurs ten dien einde te Amſterdam benoemd waaren, deezen zwaarigheid maakten om hun Ampt waar te neemen. Men ontving eindelyk op den eerſten April eene aanmaaning ter daadlyke uitvoeringe van 't Plakaat, doch men beſloot zulks te verſchuiven tot dat de Onder-Collecteurs beëdigd zouden zyn: en 't zo veel gerugtmaakende *inneemen van den Briel* door de *Watergeuzen*, op dien zelfden dag, noodzaakte den Hertog zyne maatregels in zo ver te veranderen, dat hy beſloote, het heffen van den *tienden penning* voor eerst te ſtaaken.

Dit

Dit inneemen van den Briel, en het daar op volgende overgaan van Vlisſingen en ter Veere, waar in ook eenige Amſterdammers, en wel byzonder *Jakob Simonszoon de Ryk*, deel had, bragt, gelyk bekend is, te wegen, dat de meeste Hollandſche en Zeeuwſche Steden, als mede verſcheidene in de andere Provintien, den Spanjaard afvielen, en tot 's Prinſen zyde overgingen. Eerlang was Amſterdam, daar men in die dagen nog verſcheidene uitgeweekene perſoonen indaagde, en by niet verſchyning bande, de eenige Stad in dit Gewest, die zich aan de Spaanſche zyde hield. Dit had ten gevolge dat de Staaten van Holland, die nu meest allen den Prins van Oranje aanhingen, wel dra raadpleegden, hoe men Amſterdam, met geweld, tot 's Prinſen zyde zou brengen, en 't beſluit was de Stad niet te water te benaauwen, dat te hachlyk en te kostlyk was, maar te lande te belegeren. Hier op kwam *Lumei*, nog in de maand Augustus, met zyn Volk voor Amſterdam; doch ontmoette zo dapperen tegenſtand, dat hy naa weinig dagen weder moeste aftrekken. De Regeering droeg verder alle voorzorg ter beveiliginge van de Stad, verydelde de poogingen van buiten om een opſtand van binnen te verwekken, en tragtte, door herhaalde krygsbedryven te water, dien van 's Prinſen zyde alle mogelyke afbreuk te doen. Ook ſpoorden zy de Spaanſchen aan om Naarden weder in te neemen, en hadden veel deels in 't daar op volgende beleg van Haarlem, in 't jaar 1573. Het een en 't ander veroorzaakte, dat Amſterdam in die dagen omtrent zo gehaat was als *Alva*; ook droeg de Stad by 't graauw der Geuzen den naam van *Moorddam*, uit hoofde van 't branden en bloedvergieten om 't geloof en de voorgaande beroerten. Geduurende de belegering van Haarlem hadden de Amſterdammers, onder den Graaf *van Bosſu*, inzonderheid de hand in verſcheidene Scheepsſtryden op de Haarlemmer Meir, zoekende zy alleszins den toevoer na Haarlem te water te hinderen. Inmiddels zogt de Prins den toevoer na 't leger voor Haarlem te water en te lande af te ſnyden, ten welken einde *Sonoi*, op 's Prinſen last, den Diemerdyk innam; doch de Amſterdammers noodzaakten hem denzelven weder te verlaaten: ook behaalde de Graaf *van Bosſu* eene merkwaardige overwinning op de Staatſche Vloot: *Sonoi* hervatte, naa eene herhaalde mislukte onderneeming, ten derden maale het bemagtigen van den Diemerdyk, dat hem eindelyk gelukte, doch van de Diemermeer kon hy geen meester worden. Hier door bleef de toevoer na 't Leger vry, en de belegerde Stad, daar veel te wei-

weinig inkwam, vond zich eindelyk, door hongersnood gedrangd, tot de overgaave gedwongen.

De Hertog van *Alva*, die in 't voorjaar een Verdrag met Engeland had weeten te treffen, waar by de Koophandel tusschen dat Ryk en de Nederlanden weder vry gesteld werd, onthield zich deeze dagen in Amsterdam, en de Raad der Stad besloot hem de sleutels der poorte aan te bieden: zyn toeleg was die van 't Noorderkwartier te water en te lande te bedwingen; hier toe werd, terwyl *Don Frederik* Alkmaar te land belegerde, te Amsterdam eene Vloot uitgerust, waar mede de Graaf *van Bossu* de Noordhollanders te water zou bestooken; daar op volgde in de maand October die bekende slag op Zuiderzee, waar in *Bossu* gevangen werd. De Vroedschap der Stad tragtte zich inmiddels 't verblyf van den Hertog alhier ten nutte te maaken, met door hem eenige nieuwe Privilegien voor de Stad ten Hove te verwerven, ter belooninge van de getrouwheid der Stede: doch 't verlies van den slag op Zuiderzee, het opbreeken van 't beleg van Alkmaar, het dringen op 't inneemen van vreemde bezetting, en allermeest de tyding dat de Koning *Don Louis de Requesens* tot *Alvas* opvolger benoemd had, deed de agting voor den Hertog en 't vertrouwen op zyn aanzien by den Koning merkelyk afneemen; en de Hertog, hier van de lugt krygende, vertrok eerlang heimelyk ter Stad uit, zonder zyne schulden te betaalen. De Regeering zond hem drie afgevaardigden na, waarschynlyk om hem te vermaanen tot het voldoen zyner schulden; maar hy verliet, naa dat *Requesens* den 18 November te Brussel ingehaald was, de Nederlanden, en zyne schulden bleeven onbetaald. Men hield daar op by den nieuwen Landvoogd aan, om de bedoelde Privilegien, en verkreeg ook eerlang eenige merkwaardige Voorregten.

Onder 't bestier van *Requesens* werd de kryg van de Spaansche zyde flaauwer voortgezet, en omtrent Amsterdam viel in den jaare 1574 weinig te doen. De Regeering droeg gestadig naauwe zorg voor de zekerheid der Stad; en toen die van 's Prinsen zyde den Oosterschen handel na Hoorn, Enkhuizen of Dordregt zogten over te brengen, vaardigde Amsterdam eenige persoonen af na de Oostzee, om onderstand tegen 's Konings wederspannelingen te verzoeken. Den uitslag deezer bezendinge vind ik nergens aangetekend, zegt de Heer *Wagenaar*; die vervolgens, ten slot van dit achtste Boek des tweeden Deels, nog met een kort woord meldt, een mislukten togt der Amsterdammeren na Monnikendam; hun-

hunne poogingen ter dekkinge van de vaart, na en van de Stad, door 't leggen van gewapende Vaartuigen in 't Y en in den Amſtel; eene muitery van 't Bootsvolk te Amſterdam; het inneemen van 't Barndegat door Sonoi, in 't jaar 1575, dat de Amſterdammers bewoog eenige ſchepen tegen hem op 't Y te brengen, waar door hy genoodzaakt werd die post weder te verlaaten; en eindelyk een gevegt van tien Amſterdamſche Schepen tegen eenige Staatſchen aan de oude Wetering; waar benevens hy ten laatſten aanmerkt, dat de Staatſchen, die zeer op die van Amſterdam gebeeten waaren, om hunne onverzettelykheid in 't aankleeven der Spaanſche partye, geene middelen onverzogt lieten om Amſterdam te winnen; waar van hy een nader verſlag geeft in 't volgende of laatſte Boek van dit derde Stuk.

De Staatſchen hadden reeds tegen den aanvang van 't jaar 1575 een toeleg geſmeed, om zich, door middel van heimelyk verſtand met eenigen van binnen, by verraſsing meester van de Stad te maaken. De Regeering, hier van verwittigd, gebruikte de noodige voorzorg; de toeleg lekte verder onverhoeds uit; en eenige der handdaadigen werden geſtraft: eene kort daar aan volgende onderneeming van dien aart liep mede vrugtloos af. Men nam alle maatregels van voorzigtigheid om dergelyke verraſsingen verder af te wenden, en duidde 't zelfs ten kwaade, zo iemand in de afgevallene Steden geweest was. Egter kon men allen handel en briefwisſeling met de ingezetenen dier Steden niet wel weeren; en maakte ook zwaarigheid om een Plakaat van den Landvoogd, raakende het verbeurd verklaaren der goederen, die tusſchen Enkhuizen en Harlingen doorgevoerd werden, hier te laaten afkondigen. In dit jaar ſchikte Amſterdam, op aanſchryvens van 't Hof, eenige vlotſchuiten en delvers na Schoonhoven; en verkreeg, van 't Hof, een Octroi tot verdubbeling der Stads Excynzen, van wegens 't groote gebrek aan inkomſten, waar toe zy, door 't verloop haarer neeringe en koophandel, gebragt was.

In 't begin van 't jaar 1576 vreesde men voor een nieuwen aanſlag der Staatſchen, en was daar tegen op zyn hoede; doch 't bleek wel haast, dat deezen 't nu eigenlyk op Muiden gemunt hadden; dat eerlang door *Sonoi* werd ingenomen; het welk hy egter, op de aankomst van de Amſterdammers te water, en eenig volk van *Hierges* te lande, weder ſpoedig moest verlaaten. Men droeg ondertusſchen by aanhouding zorg voor de zekerheid der Stad; doch de zaaken des Lands namen wel dra een anderen keer. Naa 't

overlyden van *Requesens* had de Raad van Staaten te Brussel de Regeering in handen genomen; en kort daar naa werd de voorheen vrugtloos afgeloopene onderhandeling te Breda hervat te Gend; alwaar men, gelyk bekend is, op nieuw, in gunstiger omstandigheden, over eene bevreediging begon te handelen. 't Hof van Holland gaf 'er Amsterdam kennis van; men besloot hier, in 't eerst, zich niet te moeien met de handeling; in 't vervolg nogtans zond men gemagtigden aan 't Hof, om daar over te spreeken; doch op derzelver verslag nam de Vroedschap geen genoegen in de voorwaarden. Toen egter de Raad van Staat schriftlyk afvraagde „ of de Stad begeerde begreepen te worden in de aan„ staande Bevrediging of niet"? gaf men beleefd ten antwoord, „ dat de Stad zig voegen zou naar 't gene, door „ deezen Raad, op 't stuk der Bevrediginge, werdt vastge„ steld, *in zo verre zulks niet streede met haare vryheden en „ voorregten*". En als kort hier op, de Gendsche Bevreediging gesloten zynde, het Hof van Holland een Deurwaarder zond om 't Verdrag ook te Amsterdam af te kondigen, werd zulks door de Vroedschap, onder zekere Protestatie, toegelaaten. Men tragtte inmiddels van alle zyden Amsterdam te beweegen tot het aanneemen der Gendsche Vreede; die ook eindelyk daar toe overging in de maand February des jaars 1577: en de Vroedschap besloot vervolgens met den Prins van Oranje, over behoorlyke Voldoening, in gevolg dier Bevreediginge, te handelen. Amsterdam stelde hier op haaren eisch voor, en de Prins beantwoordde denzelven; doch niet naar genoegen der Regeeringe; die haaren Gemagtigden een nieuwen last gaven, tot het doen van een naderen voorslag; waar over de Prins en de Staaten van Holland en Zeeland voorts hun misnoegen te kennen gaven. Inmiddels hadden alle de Hollandsche Steden zich onder 't Stadhouderschap van den Prins begeeven, uitgenomen Amsterdam: men besloot nog wel eenige meerdere inschikkelykheid te gebruiken, doch men vleide zich, naar 't schynt, met de aankomst van *Don Jan van Oostenryk*, en de daar op volgende bekende veranderingen, eenige betere voorwaarden van voldoening van den Prins te erlangen, en was van daar agterlyker om zich met de overigen te verdraagen. In die omstandigheden sloeg Amsterdam voor, de openstaande geschillen aan *Don Jan* en de algemeene Staaten te verblyven; maar de Prins, daar in geen genoegen neemende, deed een naderen voorslag; de Stad kwam ook wel eenigzins nader, doch bleef tevens styf staan op eenige punten. Men

vond

vond vervolgens goed, dat de Prins en de Staaten van Holland en Zeeland eenige Perſoonen zouden magtigen, om met Afgevaardigden der algemeene Staaten over die verſchillen te handelen; ook zond de Stad Gemagtigden na Bruſſel aan *Don Jan* en de algemeene Staaten, by raad en believen van welken men beſloot, in 't punt der Voldoeninge te willen *ligten en zwaaren*. Doch 't daar op volgende bekende gedrag van *Don Jan*, 't welk veroorzaakte, dat de algemeene Staaten *Don Jan* en zyn aanhang voor 's Lands Vyanden verklaarden, veranderde den ſtaat der zaaken geweldig. Dit had zelfs ten gevolge, dat de Staaten van Holland, in den nazomer, Amſterdam te water en te land dermaate benaauwden, dat de Regeering eindelyk beſloote ten beste mogelyk te verdraagen. Men kwam ook ten laatſten met den Prins overeen; maar hy weigerde volſtrekt te ſluiten, zo 't Verdrag niet goedgekeurd werd door de Staaten van Holland; en toen deeze het Verdrag weigerden aan te neemen, deed de Stad nog eene verdere aanbieding, en zag zig eerlang, op bevel van den Prins, dat nogtans maar ten deele uitgevoerd werd, uit de grootſte benaauwdheid gered, doch niet geheel naar genoegen geholpen. Kort hier naa werd 'er, 't zy waar of valsch, uitgeſtrooid, dat Amſterdam in een heimelyk verſtand ſtond met *Don Jan*; 't welk de Staaten van Holland en Zeeland deed beſluiten, de Stad te overrompelen. Men ſtelde dien aanſlag in 't werk, en deszelfs beleiders bemagtigen de Haarlemmer poort, trokken de Stad in, doch ontmoetten op den Dam zo veel tegenſtands, dat ze zich genoodzaakt vonden te deinzen, en, naa een herhaald gevegt, weder ter poorte uit te vlugten. Amſterdam klaagde over dit geval by de algemeene Staaten en by den Prins, maar de Staaten van Holland, die zich by zyne Doorluchtigheid deswegens verſchoonden, bleeven by hun gevoelen, om Amſterdam te bemagtigen. Middelerwyl werden de handelingen over de Voldoening op verſcheidene wyzen voortgezet; evenwel liep het jaar 1577 ten einde, zonder dat het Verdrag tot volkomenheid gebragt wierd, en Amſterdam werd intusſchen, te water en te land, meer en meer benaauwd; het welk de Vroedſchap met het afloopen van dit, en den aanvang van 't volgende jaar, alle ſchikkingen deed maaken, die tot verdeediging der Stad konden ſtrekken. In dien ſtaat van zaaken ſtond de neering en koophandel ſtil, de ſchaarsheid aan leevensmiddelen nam toe, en men had eerlang gebrek

aan gemunt geld; des men de schamele vrouwen met derzelver kinderen, die 't verzogten, ter Stad uit liet gaan, en zich van noodmunten begon te bedienen: ook gaf men den Afgevaardigden, die met de Staaten van Holland over 't stuk der Voldoeninge gehandeld, en der Vroedschap gemeld hadden, hoe ver zy gevorderd waaren, in die dagen volstrekten last, om 't Verdrag van Voldoening ten beste mogelyk te sluiten. Deezen hier op weder in den Haag gekomen zynde troffen eerlang, (onder bemiddeling der Utrechtsche Afgevaardigden, die tusschen beiden kwamen.) met de Staaten van Holland, insgelyks door den Prins gevolmagtigd om te sluiten, het Verdrag; dat vervolgens goedgekeurd en bezegeld zynde, op den zestienden Maart hier ter Stede afgekondigd werd, met aanmaaning, dat alle de Manlyke inwoonders der Stad, boven de achttien jaaren, het zelve zouden beëedigen; dat veelen nogtans schynen verzuimd te hebben. Men arbeidde ook wel terstond aan 't uitvoeren van eenige punten van 't Verdrag, doch daar verliepen maar weinig weeken, toen 't in meer dan één opzigt verbroken werd: en 't leed niet lang, of de gansche Regeering der Stad werd omgekeerd; indiervoege zelfs dat de Schout, en 't meerendeel der oude en dienende Wethouderschap benevens de Geestlykheid, den zes-en-twintigsten May des jaars 1578 uit de Stad geleid, en vervolgens eene nieuwe Regeering verkoozen werd; grootlyks bestaande uit geweekenen en ballingen, meerendeels Gereformeerden; zo egter dat 'er ook eenigen die tot de oude Regeering behoorden, en niet ter Stad uitgeleid waaren, mede aangesteld wierden. Onze geagte Historieschryver geeft, aan 't einde van dit Stuk, een uitvoerig berigt van 't geen aanleiding gegeeven heeft tot deeze aanmerkelyke omwenteling, en van de byzonderheden in die dagen ten deezen opzigte voorgevallen.

Beknopte Huishoudelyke Hovenier. Derde Deel. Inhoudende eene Verhandeling van alle Medicinaale Planten, welke hoofdzaakelyk in de Genees- en Heelkunde voorgeschreven en gebruikt worden; Bestaande in eene naauwkeurige aanwyzing van hunne natuurlyke groeiplaatzen, cultuur, gebruik en Pharmaceutische Præparatien, *en voornaamste en meest bekende kragten voor allerleie ziekten en gebreken. Zeer dienstig niet alleen voor Hoveniers en andere Liefhebbers van de Botanie, voor jonge Apothekers en derzelver Leerlingen, maar ook*

ook tot een Huishoudelyk gebruik. Alles, volgens eene eige langjaarige ondervinding, door JOHANN HERMAN KNOOP. *Te Harlingen by* Folkert van der Plaats. *Te Amſterdam by* Yntema en Tieboel. 1762 *in groot Octavo. Zonder de Registers* 362 *bladz.*

DEze Titel kan byna tot een Berigt en Loffpraak van het Werk verſtrekken. Ook heeft de Auteur, in de Voorreden weinig meer gezegd, om de Lezers aangaande zyne behandeling en oogmerk te onderregten. Alleen geeft hy te kennen, dat hy zyn werk gemaakt heeft, de Medicinaale Planten, ſedert eene reeks van meer dan 50 jaaren te onderzoeken, te cultiveeren, te beſchryven, en 't gene hy hier in hadt konnen ontdekken, of ondervinden, op 't papier te ſtellen; eerst voor zyn eige Liefhebbery, en naderhand met oogmerk, om zyne waarnemingen, t'eeniger tyd, door den druk gemeen te maken. Aangaande het oogmerk zegt hy, twee zaaken voornaamlyk bedoeld te hebben. 1. Om dezulken die uit hoofde van hun beroep, of uit liefhebbery, in deze kennisſe belang nemen, van dienst te zyn. En 2. Dit derde Deel tot een nuttig Huisboek te doen ſtrekken.

Het Werk zelf beſtaat uit eene voorſtelling van Medicinaale Gewasſen, volgens de orde van het Neerduitsch ABC; want de eerſte naam van iedere Plant is de Neerduitſche. Doch hier onder vindt men dan de Latynſche naamen van het zelfde Kruid, en de Schryvers worden aangewezen, by welken men het onder deze of gene benaming beſchreven vindt. Hier onder volgen dan in orde de *Groeiplaats*; de *Cultuur* of Kweeking van zulk een Gewas; het *Gebruik*, dat is, welke deelen van de Plant in de Geneeskonst gebezigd worden; de *Præparata*, of welke deelen 'er van bereid, of voor welke ſamenſtellingen dezelven tot inmengſels dienen; de *Kragt*, waar onder eenige Ziekten en gebreken worden opgeteld, waar voor zulk een Kruid van dienst kan zyn, en hoe het gebruikt moet worden. Alles is zeer kort en maar met een enkel woord, als 't ware, aangewezen. Ten opzichte van de *Cultuur*, wordt dikwils naar het eerſte of tweede Deel van dit Werk gewezen. Wy kunnen den Lezer op geene wyze beter in ſtaat ſtellen om van het Werk te oordeelen, dan door eenige beſchryvingen van Gewasſen tot voorbeelden op te geven. Dus vindt men de Ajuin behandeld:

AJUIN. Zieppel.

Cepa vulgaris. C.B. Pin. T. Boerh.

Cepa rotunda. Dodon.

Allium scapo nudo, inferne ventricoso longiore, foliis teretibus. Linn. Mat. Med. Spec.

Cepa. Officin.

Groeipl. Is onbekend. *Tweejaarig.*

Cultuur. Zie I. Deel.

Gebr. De Wortel of Bol.

Præpar.

Kragt. De Ajuins zyn zeer warm en opdrogend, openend, insnydend, afvagend, pis-dryvend, rypmakend, worm uitdryvend, en winden-verwekkend. Dezelven worden inzonderheid geprezen voor de Engborſtigheid, Hoest en Slym op de Borst, (gebraden en met ſuiker of honig gegeten); om de Piſſe en Stonden te verwekken, de Steen en 't Graveel te dryven (in goede wyn getrokken; of in Verkens reuzel gebraden en van buiten opgelegd). Om de Wormen uittedryven (in water of melk gekookt). Uitwendig dienenze tot rypmaking der Gezwellen (gebraden), zelfs voor beſmettelyke in Pest-tyden (met Theriaak van binnen aangevuld en gebraden). Voor 't Zuiſen, Pyn- en Gezweeren der Ooren (met verſche boter geſtoten en opgelegd). Voor de Brand (ſchielyk met wat zout geſtoten en opgelegd, zo belet 't de blaaren). Voor de Aanbeijen, Kak- of Winterhielen en andere bevrozene Leden (met Verkens-reuzel gebraden en opgelegd); Voor opgeſtopte Pis (in boter gefruit en op den buik gelegd).

Nota. *De Ajuins zyn geheel niet dienſtig om veel te eten voor heete, galagtige en hypochondriake Natuuren; dewyl ze het Bloed en de Levensgeesten driftig maken, en daar door Hoofdpyn en veelerleie andere ongemakken veroorzaaken: Edoch gekookt of gebraden zynze veel beeter dan raauw.*

ANGELICA (Kleine Wilde) Geraards-kruid. Hane-poot. Drieblad.

Angelica ſylvestris minor ſeu enatica. C.B. Pin. Boerh.

Herba Gerardi. Dodon.

Podagraria. Lob. Officin.

Ægopodium foliis caulinis ſummis ternatis. Linn. Spec.

Groeipl. Naast de Heggen en Slooten, in de Boomgaarden en elders, van Neder- en Hoog-Duitschland, enz.

Cultuur. Men zoekt het in 't Wild; want in de Tuinen gebragt zynde, wordt het een der ſlimſte Onkruiden,

om

om dat het zeer ſterk voortloopt, Zie I. Deel, pag. 421.

Gebr. 't Kruid.

Kragt. Dit Gewas is zeer Gift-weerſtaand, en inzonderheid dienſtig voor de dolle honde-Beet. Weshalve het een der voornaamſte Ingredienten is in 't zekere Middel voor de dolle honds-Beet, dat in 't begin dezer Eeuwe alhier in Friesland van een zeker gemeen perſoon uitgevonden is (*), die wegens de beproefde algemeene nuttigheid van dit Middel, met een jaarlyks Penſioen voor haar leven lang, van de Heeren Staaten begunſtigd is. Het zal niet onnut zyn, 't Recept van dit Middel hier te vermelden, om het zelve bekender te maken; dewyl het in de gemelde Ongevallen van grooten dienst is, en men anders nog geen zeker Middel daar voor heeft.

℞. *Angelica* (*kleine wilde*).
Averruit.
Huislook.
Kaarde (*wilde*).
Kervel (*wilde*).
Steen-Ruit, of *Duizend-blad* in de plaats.
Waal-wortel.
Weegbree (*ſmalle*)
Wyn-Ruit.

Van deze Kruiden (versch moetende zyn) wordt min of meer genomen, naar dat men nodig heeft voor een of meer menſchen. By voorb. van elk een halve handvol. En zo een van deze Kruiden mogt ontbreeken, kan men van een der anderen het dubbeld nemen, inzonderheid van het *Huislook* of *Kaarde.* Vervolgens ſtampt men de Kruiden wel in een Vyzel of Mortier, tot dat 'er het ſap uit is, en doet dan by het Sap omtrent eens zo veel beste Wyn-Azyn als 'er Sap is, en ſtampt het nog wat. Daar na perst men dit Sap wel door een doek, en men mengt wyders by 6 ordinaris Lepels-vol van dit Vogt een Loot beste fyne Theriaak. Van dit Mengſel neemt de Lyder, twee morgens na malkander tel-

(*) Of de Heer KNOOP van dit Middel voor de dolle Hondsbeet ſpreekt uit eige ondervinding, wete ik niet; maar wel, dat kundigen op dit, in het genoemde geval, even weinig vertrouwen als anderen, welken tegen dit ſchroomlyk kwaad met geen mindere verzekering geroemd worden.

telkens 3 Lepels-vol, mids de naast voorgaande avonden gevast te hebben. Na het innemen mag wel een zoopje Brandewyn, Jenever of Anyswater gebruikt en een matig middagmaal gedaan worden. De Wond wordt met Wyn-Azyn uitgewasſchen, en ſchoon gehouden; en 'er een Pleiſter *Diachylum cum Gummi* opgelegd, om ze te heelen. Indien de Lyder een jong mensch of kind is, moet men naar rato der jaaren van 't een en ander wat minder nemen; gelyk ook met Vrouwsperſoonen en zwakke menſchen waartenemen is. En het ſtaat aantemerken, dat deze Remedie best zyn werking doet voor den negenden dag, eer 't Venyn het geheele lichaam doordrongen heeft. Deze Remedie doet ook zyne uitwerking aan de Beesten, als Koejen, Osſen, Paarden en Honden enz. alleen maar, dat men naar rato van de grootte des Beests wat meer of minder Theriaak neemt.

Nota. *Men kan dit Remedie ook bewaaren en gereed houden voor die tyden als men de Kruiden niet alle versch bekomen kan, gelyk hier te Leeuwaarden, by de Apothekers, wel geſchiedt.*

NINSI.

Siſarum montanum coræenſe, radice non tuberoſa. Kæmph. Amœn.

Sium folio infimo cordato, caulinis ternatis omnibus crenatis. Linn. Mat. Med.

Sium foliis ſerratis pinnatis, rameis ternatis. Linn. Spec.

Ninſi. Officinar.

Groeipl. In Japan.

Cultuur. Dit Gewas is in Europa onbekend.

Gebr. De Wortel: maar is zeer zeldzaam en kostbaar.

Præpar.

Kragt. Wordt gezegd zeer Hertſterkend, voedend en vetmakend te zyn, zeer dienſtig voor oude en andere zwakke uitteerende menſchen.

ROOS (Roode Provins- of Damas-Roos.

Roſa rubra. C. B. Pin.

Roſa ſativa, quæ Provincialis Gallis. Dodon.

Roſa Damascena. Lob.

Roſa rubra. Officinar.

Groeipl. In Zuid-Frankryk, Italien enz. *Heester.*

Cultuur. Zie I. en II. Deel.

Gebr. De Bloemen, zynde een der vier hertſterkende Bloemen.

Præ-

Præpar. Water, Conserf, Tinctuur, Azyn, Olie, Geest, Honig.

Kragt. Deze roode Roozen, zyn verkoelend, samentrekkend, Hert- en Maagversterkend; zynde, in 't byzonder, zeer dienstig voor een zwakke Maag, Braking, Buikloop, Witte Vloed, en allerleie andere Vloeijingen, vogte Verkoudheid enz. (De Bloemen in Infusie, of de Conserv, Tinctuur). Uitwendig zyn dezelven zeer dienstig voor allerleie Hoofdpyn, gebrek en onrustigheid van Slaap in Koortzen, en anders (een omslag 'er van gemaakt met wat Azyn, of de Roozen-Azyn). Het Rooze-water is zeer dienstig tot Oogwater, voor verhitte en roode Oogen.

Dus hebben wy eenige stukken uit dit Werk overgenomen, op dat onze Lezers zouden konnen zien, wat gebruik men 'er van kan maaken. Achter het zelve is gevoegd een Register der Latynsche naamen, der Planten, in dit Werk voorkomende, welken hier verduitscht worden: op dat iemant der Latynsche naame alleen kundig, hier de Duitsche vinden mogte, waar by de plant gezogt moet worden. Hier na volgt een Register van Ziekten, waar toe de voorgemelde Gewassen dienstig zyn. Dit stelt een Huisvader of Huismoeder in staat, een middeltje tot zeker gebrek van zich zelve of een van haar huisgezin, te zoeken en 'er gebruik van te maken, om niet aanstonds genoodzaakt te zyn onder het bedwang van een Doctor of Meester te vervallen. En ten dienste van Lieden van eenige Studie, is 'er nog een Register bygevoegd van de Latynsche namen der Ziekten, welken, zo wel als der Planten, ook verduitscht worden, om ze door behulp van het Duitsche Register in 't Werk te konnen vinden.

Genees- en Heelkundige Oeffeningen, op de Rede en Ondervinding steunende; waar in de voornaamste in- en uitwendige Ziekten beschreven, en derzelver Oorzaken, Kentekenen, Voorzeggingen en Genezingwyze worden aangetoond, met Byvoegzelen en Aanmerkingen. Ter handleiding voor de genen die de Genees- en Heelkonst op goede gronden tragten te oefenen. Door WOUTER VAN LIS, 's Lands Medicinæ Doctor, te Bergen op den Zoom. *Te Middelburg, by* A. L. Callenfels *en* L. Taillefert, 1763. *Behalven de Opdragt, Voorrede en het Register, 707 bladz. in Quarto.*

ZIe hier wederom een nieuw *Systema* of samenstel van de Practyk der Genees- en Heelkonst. Groote belezen-

 heid

heid, langdurige ondervinding, meer dan gemeene oplettendheid op alles wat men leest, hoort, ziet of ondervindt, en een doordringend oordeel, om het waare, van het valsche, en zelfs van het waarschynlyke te schiften, zyn ontwyfelbaare vereischten, welken een Ondernemer, van zulk een Werk als ons hier wordt voorgesteld, in een hooge maate, moest bezitten. Zeker, de voornaamste in- en uitwendige Ziekten te beschryven, en zo te beschryven, dat het opstel tot eene handleiding konne dienen voor anderen, die de Genees- en Heelkonst op goede gronden tragten te oefenen, is een werk, waar toe meer dan gemeene bekwaamheid vereischt wordt. Daar ontbreeken echter niet, die het ondernomen hebben en nog ondernemen. De laatste denkt, dat zyne voorgangers het onvolmaaktelyk gedaan hebben, en hy het zal verbeteren. Dit schynt de Heer VAN LIS ook geoordeeld te hebben. Doch dat hy de laatste niet zal zyn, durve ik, en zo ik meene, op zeer goede gronden, wel vast stellen: ook zoeke ik hem zulke vermetele gedagten van zich zelve geenzins op te dringen. Laat ons zyne Oeffeningen eens overlopen, om te zien wat 'er in gevonden worde, en het oordeel aangaande de volkomenheid, of onvolkomenheid van dit samenstelsel aan onze Leezers overlaaten.

Het Werk is verdeeld in zeven en twintig Afdeelingen. In de tien eerste Afdeelingen worden eenige algemeene Ziekten, zo inwendige als uitwendige verhandeld. In de dertien volgende worden de Ziekten en gebreken van de byzondere deelen van het menschelyk lichaam, het Hoofd, den Hals, de Borst en den Buik beschreven. De overige Afdeelingen vervatten zodanige Kwaalen, welken de manlyke of vrouwlyke Kunne, of byzondere Leeftyden eigen zyn. Iedere Afdeeling is wederom, in mindere Hoofdstukken onderscheiden. In de Hoofdstukken vindt men Aanmerkingen onder de Bladzyden, waar in somtyds eenige Geneesmiddelen, tot de Ziekte van het Hoofdstuk betreklyk, somtyds een korte beschryving van het deel van welks Ziekten in het Hoofdstuk gehandeld wordt, en ook wel andere dingen worden opgegeven, welken men 'er niet in zou verwagten. Achter ieder Hoofddeel vindt men eenige byvoegzelen, tot het Hoofdstuk, of de Ziekte, in het zelve verhandeld, opzicht hebbende, zonder eenige orde ter neergesteld, en alleen met cyfergetalen van elkanderen onderscheiden.

In de eerste Afdeeling wordt gesprooken van de *voornaam-*

ste Ziekten der Vezeldraaden. In de tweede van *de voornaamste Ziekten der Vogten*, *zuure Vogt*, *Loogzoute vogt*, *Galvogt*, *Slym vogt*, *onregelmatige Omloop van het Bloed en Scheurbuik.* In de derde *van de Ontsteeking en Verstopping.* Wie de eerste Stukjes van de Vertaling van het Werk van den Heer VAN SWIETEN, over de korte Spreuken van *Boerhaave*, heeft gelezen, zal mooglyk denken, dat de Heer VAN LIS, zonder zyn werk te kort te doen, 'er deeze Hoofdstukken wel hadt konnen aflaaten.

Laat ons voortgaan en eenige Stukken in de Oeffeningen voorkomende, met onze Lezers, beschouwen. In het eerste Hoofdstuk van de vierde Afdeeling wordt gehandeld van de Koorts in 't Algemeen. De Koorts bestaat, volgens den Schryver, „ in een minder of meerder kwaade gesteldheid „ der vogten, gaande met een onregelmatige afscheiding „ der geesten of Zenuw-sap, en een ongeregelde beweging „ van het Hart, en deszelfs afvoerende vaten, verzeld. „ Men onderscheidt de Koortsen in Algemeene in zwanggaande, en niet Algemeene in zwanggaande, in sleepende, scherpe, tusfenpoozige en blyvende Koortsen; in „ Lente- Herfst en andere Koortsen.

„ De naaste *Oorzaak* van de Koortse is, in 't gemeen, „ een te vlugge doorstraling van het zenuwsap, langs de „ Zenuwen van het agtste paar, naar het Hart en den mond „ van de groote Slagader, en een te schielyke omloop van „ het bloed; wordende door een te schielyke opening en „ sluiting van de holligheden van het Hart en van de Slagaderen te weeg gebragt: terwyl de koude en de beeving, „ die in den aanval van de tusfenpoozende of afgaande Koortsen worden ontdekt, tot oorzaak hebben een verminderde „ en onregelmatige doorstraling en voortvloeijing van het „ zenuwsap en van het bloed, in de uiteinden der zenuwen „ en der bloedvaten van de uiterste deelen van het lichaam, „ en een trillende beweging van de vezeldraden der Spieren, en vooral der peezen en banden, die de geleding „ maken. Wat de meer verschovene oorzaak van de Koorts „ aangaat, daar toe kan men brengen, alles dat de Herfenen „ en zenuwen, het Hart en deszelfs afvoerende vaten kan „ prikkelen; als een meer of min scherpe zuur- of loogzoute stoffe, of een andere kwaade gesteldheid der vogten; „ als mede het gebruik van scherpe en prikkelende spyze, „ drank en geneesmiddelen; sterke Lichaams-oefeningen, „ hevige gemoedsbewegingen enz.

Op den Titel en in de Voorrede heeft de Schryver gezegd, dat hy zyne Oefeningen op welgegronde Rede, zo wel als ondervindinge heeft gebouwd. Men zou derhalve verwagten; hier de Rede te vinden, waarop deze befchryving van de Koorts in derzelver Oorzaak is gegrond; maar niets zulks. Ook zoekt men dit door het geheele Werk te vergeefs; men vindt overal ftellingen, maar geen Rede of Bewys. De Heer VAN LIS, op den Titel, en in de Voorrede, gezegd hebbende, dat hy zyne Oefeningen op Rede en Ondervinding heeft gebouwd, fchynt geoordeeld te hebben, dat zyne Lezers hem zouden vertrouwen, niets voorgefteld te hebben dan het gene op de Rede en Ondervinding gegrond is, en het dus niet nodig ware redenen of ondervindingen by te brengen.

De Kentekenen, Voorzegging en Genezing van de Koorts behelzen niets byzonder. Onder dit Hoofddeel vindt men twee Aanmerkingen. Onder de Kentekenen was van de afgaande Koortfen gezegd, dat ze wel beginnen met Geeuwing. Hier op ziende wordt in de Aanmerking verklaard, wat Geeuwing is. „ De *Geeuwing* is", volgens den Schryver, „ eene ligte convulfie in de vezeldraden van de Spie„ ren van de Kaakbeenderen en van de Tong; waar door „ de Lyder genoodzaakt wordt, tegen zyn wil, den mond „ te openen, en fomtyds een gillend geluid te maken". De tweede Aanmerking loopt over de Lichaamsgefteldheden of Temperamenten. Achter het Hoofdftuk komen, als doorgaans, eenige byvoegfelen: doch waar in geen andere dan zeer gemeene en bekende dingen, ten minfte voor zulken die eenige kennisfe van de Geneeskunde hebben, gevonden worden.

De Heer VAN LIS fpreekt vervolgens van de *Roos-Koorts* en van de *Roos*. De Roos-Koorts befchryft hy te zyn, een Koorts met een ligte Ontfteeking in de uitloozende buisjes van de huid, met een pynlyke zwelling, en zeer veel kleine by malkander gevoegde puistjes. De puistjes veranderen fomtyds in zeer kleine waterbleinen, die, alsze door de fcherpheid der Roos-ftoffe in een loopen, verfcheide groote bladders formeeren. De *Oorzaak* van deze Ziekte is een belette uitwaasfeming, of eene vermenging van fcherpe galdeeltjes met de wei van het bloed. Hier kan men nog byvoegen, het gebruik van veel vet, en van verhittend voedzel, en al wat van de verfchove oorzaak van de Inflammatie is aangemerkt. Voorts wordt de *Roos* befchreven als een

blin-

blinkende en ligte zwelling, met de verschynselen, welken men hier van, by veelen aangetekend vindt. De *Oorzaak* wordt gezegd te zyn „ een te groote uitrekking van de *Va-*
„ *sa Lymphatica arteriosa* in de huid, waar door de wei of
„ *Lympha*, met eenige roode bloedbolletjes vermengd, in
„ dezelven te veel vergaderen; gaande met eene min of
„ meer scherpe en galstoffe verzeld. Voorts kan men nog
„ als oorzaak van de Roos aanmerken een belette uitwaas-
„ seming, het gebruik van vette smeersels, en alles dat als
„ oorzaak van de *Febris Erysipelata* is aangemerkt.

In de Genezing, waar in verscheide gemeene en bekende dingen voorgesteld worden, wordt gezegd: „ Wat de Buik-
„ zuiverende middelen aangaat, zy komen in deze Ziekte
„ niet te pas; en zyn meest altyd schadelyk; nogtans is
„ het nodig, na het genezen van de Roos, een zagt Buik-
„ zuiverend middel van de *Pulpa Cassiæ Fistulæ*, met het *Pul-*
„ *vis Rhei* vermengd, voorteschryven". En dit wordt nog herhaald in het tweede Byvoegzel op dit Hoofdstuk: „ Zo
„ lang de Ontsteking en een scherpe stoffe in de Rooskoorts
„ de overhand heeft, moet men zich van alle prikkelende,
„ en van alle Buikzuiverende middelen naauwkeurig wag-
„ ten: want door het gebruik van de prikkelende middelen
„ wordt de Ontsteeking vermeerderd, en door het gebruik
„ van de Buikzuiverende middelen, stelt men den Lyder in
„ gevaar, met de stoffe naar de Ingewanden te voeren".

De naaste *Oorzaak* van de waakende Slaapzugt (*) (want het werk groot zynde, kunnen wy de Lezer alleen van weinige dingen, hier en daar voorkomende, verslag doen) is, volgens den Schryver, een te groote buigzaamheid van de vezeldraden der Herssenen, vooral van het *Medulla oblongata*, en een ruim of meer scherpe prikkelende stoffe: door het eerste wordt de geneigdheid om te slapen te weeg gebragt, en door het laatste wordt de slaap belet, en een onregelmatige afscheiding der geesten veroorzaakt. In de Byvoegselen achter dit Hoofdstuk vindt men iet aangaande de *Noctambuli* of wandelaars in den slaap. Menschen, zegt de Heer VAN LIS, die gezond zynde, alsze slaapen, overluit spreeken, en gevraagd zynde, goed antwoord geven, zal men, geduurende den slaap, schoon de ziel, onder het slaapen, min of meer redelyk werkzaam schynt te zyn, als *Dementes* (krankzinnigen) aanmerken: zo dat op al hun gezegden, gedurende den slaap, geen staat is te maken. Ook moet men

(*) *Coma Vigil.*

men zulke menſchen, die al ſlaapende uit den bedde opſtaan, zich aankleden, huislyke en andere zaken verrigten, gedurende den ſlaap, als *Dementes* aanmerken.

Wy zullen ook eenige ſtaaltjes van uitwendige gebreken laten volgen. Achter het Hoofddeel van de Wonden, wordt, in een Byvoegzel gezegd: Het is zeer gevaarlyk Zenuwen en Peezen, die afgeſneden zyn, met den naald aan malkander te hegten; en dus is deze genezingswyze geheel te verwerpen.

Van de *Atheroma* (Papgezwel, Gezwel in een eige vlies beſloten) wordt gezegd: De *Oorzaak* van deze Gezwellen is een minder of meerder verandering in de vezeldraden en deeltjes, die het een of ander Kliertje, het welk hier en daar in de *Membrana cellulosa* wordt gevonden, te ſamenſtellen; en een minder of meerdere verandering, verdikking en ophooping der voedende vogten in het zelve: daarenboven kan men als een voorafgaande oorzaak aanmerken, eenig uiterlyk geweld, als een val, ſlag, ſtoot, verrekking, enz. De genezing van deze Gezwellen zegt de Heer VAN LIS, geſchiedt ſomtyds, doch zeer zelden, door *Reſolventia*, als de *Gom*, *Ammoniak* en *Galbanum* in Azyn opgelost. Maar de gewoone manier, welke hy aanraadt, is de uitpelling. Hoe bezwaarlyk deze in zodanige gevallen voldoet, weeten allen die hier van menigvuldige ondervinding hebben. Het Pap- Honig- en Spekgezwel worden als eenerlei by malkander gevoegd.

De *Oorzaak* van een Kankergezwel is, volgens den Auteur, eene afwyking van de natuurlyke geſteldheid van de vezeldraden van een Klier en vaatagtig deel, daar het Gezwel in ontſtaat, en eene verdikking, hardwording en opeenhooping der voedende vogten, die het Gezwel formeeren. Vervolgens moet men als oorzaak van de Kanker aanmerken een ſcherpe galagtige, of een andere tergende ſtoffe, die aan de vogten, welken het Gezwel voeden, worden medegedeeld; of het gebruik van ſcherpe of verkeerde in- en uitwendige hulpmiddelen, waar door de voedende vogten in meerder beweging worden gebragt, en kwaadaartig worden. Als mede eene Ontſteking, een val, ſlag of ſtoot; opſtopping van de ontlasting der Maandſtonden en der Speenvaten; en het ontydig opſtoppen van de Koorts, in kwaadſappige en ſcheurbuikige lichaamen. In een Byvoegzel, op dit Hoofdſtuk, wordt gezegd: Menſchen, die kwaadſappig zyn, moeten niet al te gemeenzaam met menſchen,

die de Kanker hebben, verkeeren: want in sommige Kankergezwellen, die open zyn, ontlast somtyds een besmettende stoffe.

De *Polypus Narium*, Neusveelvoet of Neusprop wordt beschreeven als een zagt vlies- of vleesachtig uitwas, in de holligheid van den Neus, zynde min of meer rood van kleur, en hebbende verscheiden wortelen of takken. Zy bezet somtyds niet alleen de geheele holligheid van den Neus en derzelver groeven, maar hangt nu en dan of voor en op de Lippen, of achter in de Keel. —— De *Oorzaak* van deze Ziekte is een verwyding van de uiteinden der vaten, langs welke een lymige, of een bloedige, of een gemengde stoffe ontlast, die allengskens een slymige, vliezige, of een andere zelfstandigheid aanneemt. Voorts kan men nog als oorzaak van deze Ziekte aanmerken eenig uiterlyk geweld, den Neus aangebragt, het onvoorzigtig uittrekken van hairtjes uit de Neusgaten, verharde Kliergezwellen, Spaansche Pokken enz. In de Genezing, raad de Heer VAN LIS, als de *Polypus* in grootte is toegenomen, doch weinig takken heeft, en dus, door het uithaalen, geen groote bloedstorting is te vreezen, den *Polypus* tot de uittrekking voor te bereiden, zo door de passagie, met een weinig *Axungia Porci* of *Oleum Amygdalarum* glibberig te maken, als door het inspuiten van een zagt Niesmiddel, den *Polypus* los te maken en te doen neerzakken; en den zelven hier op, van tyd tot tyd, met den Trektang, meer en meer, en eindelyk geheel uit te haalen. Edoch, zo men hem met den gemelden Tang kan vatten, de wortelen van het gebrek zeer zwak en dun geworden zynde, wil hy, dat men de uithaaling op eenmaal, al draajende zal doen.

Het is byzonder, dat de Schryver dit gebrek met de *Polypus Cordis* gelyk steld. Want van de laatste spreekende wyst hy den Lezer, om te begrypen wat een *Polypus* van het Hart zy, naar het Hoofdstuk van de *Polypus Narium* of Neusprop, waar van wy aanstonds gesproken hebben. Het onmatig gebruik, zegt hy, van peulvrugten, van geestryke dranken, van lymig en slymig voedzel; en het ontydig gebruik van de *Cortex Peruvianus*, kan aanleiding tot een *Polypus* in het Hart geven.

Het bygebragte zal genoeg zyn, om onze Lezers te doen zien, wat zy in de Oefeningen van den Heer VAN LIS zullen vinden. Wy hebben in het begin gezegd, dat in de Aanmerkingen, onder de Bladzyden somtyds, zaken voorkomen, welken men op zodanige plaatsen niet zou verwagten

ten of zoeken. B: V: Onder het Hoofdstuk van de *Been-breuken*, vindt men eene optelling van verscheiden Instrumenten, welken men in de Heelkonst nodig heeft. By gelegenheid van de *Wonden*, worden in de Aanmerking een groot getal zwagtels en bindsels opgenoemd. In het Hoofddeel van *Beroerte* is een breede Aanmerking geplaatst aangaande het schouwen der gewondden of op eenige andere wyze omgekomenen. Het is ook wel eens zo met de Byvoegzels. Achter het Hoofdstuk van de Miskraaming (*Abortus*) vindt men twee a drie Byvoegsels raakende het gerechtelyk pynigen, enz.

Men kan tot lof van den Heer VAN LIS, zeggen, dat hy naarstig is, veel kundigheid heeft vergaderd, door lezen en ondervinding: jammer is het, dat hy zich niet gewend hebbe, uit het gene hy gelezen, gezien en ondervonden heeft, meer klaare en onderscheiden denkbeelden te vormen.

Beschouwing der Wonderen Gods in de minstgeachte Schepzelen, of Nederlandsche Insecten, in hunne aanmerklyke Huishouding, wonderbaare Gedaantewisseling en andere wetenswaardige Byzonderheden, volgens eigen Ondervinding beschreeven, naar 't leven naauwkeurig geteekend, in 't Koper gebragt en gecoloreerd, door CHRISTIAAN SEPP, *Eerste Deels vyfde en zesde Stuk. Te Amsterdam, gedrukt voor den Auteur, elk stukje* 8 *bladz. in groot Quarto.*

WY voegen wederom twee stukjes van dit keurlyk werk te samen, om dat dezelven klein zynde, zulks gemaklyk kan geschieden. In het vyfde handelt de Heer SEPP van de *Nagt-vlinders van 't Eerste Gezin der Tweede Bende.* In het zesde van *de Nagt-Vlinders van 't Tweede Gezin der Tweede Bende.* De Tweede Bende der Nagt-Vlinderen bestaat, volgens den Schryver, uit zodanigen, welker Rupsen minder Middel- of Buik-Pooten, en gevolglyk een langere spatie tusschen dezen en de Voor-Pooten hebben, dan de overige zo Nagt- als Dag-Vlinder-Rupsen, en derhalven ook in 't gaan, merklyk van dezen verschillen. Want zy kunnen zich niet, kruipende, gelyk anders doorgaans de Rupsen doen, maar wel spannender wyze, van de eene plaatse naar de andere begeven, genoegzaam op dezelfde manier, als wanneer men, met de hand iet willende meeten, den Duim en Ping uit elkander zet, of spant, en voortgaande dezelve telkens samenhaalt en wederom uit-

spant.

fpant. Dus zetten deze Rupfen ook, in 't gaan, eerst de Voor-Pooten vast, en haalen dan de Achter-Pooten, met het achter-end van 't lyf 'er naar toe. Dezen en de Voor-Pooten dus digt byeengeplaatst zynde, moet het gedeelte van het lyf, welk tusfchen beiden is, noodzaaklyk boogsgewyze in de hoogte gaan; welke ftand van het Diertje, zeer wel, naar de gedaante van een krammetje gelykt. En vermids het telkens, by iedere fchrede, zich in deze bogt moet ftellen; fchynt het, by maniere van fpreken, als of het doende is met de plaats te meeten, waar op het wandelt. Hierom zyn deze Rupfen ook *Span-Rupfen*, of *Spanmeeters*, ook *Landmeeters* en *Krammetjes-Rupfen* genoemd geworden.

De Kentekenen der Rupfen, Poppen en Vlinderen van de Tweede Bende der Nagt-Vlinderen in 't algemeen; en van het eerfte gezin der Tweede Bende in 't byzonder, worden naauwkeurig opgegeven. De Schryver erkent ook, dat 'er eenige waare Middel-Infecten zyn, tusfchen de Rupfen van de Eerfte en Tweede Bende der Nagt-Vlinderen; fchoon niet allen welken van fommigen 'er voor gehouden worden. Hierop geeft hy eene befchryving van de *Gamma-Vlinder*, tot het Eerfte Gezin der tweede Bende behoorende; zo genoemd om dat de lichte of zilveragtige en fterk afftekende trek, omtrent in 't midden van zyne boven-vlerken; redelyk wel naar den Griekfchen γ, [en ook wel naar een curcief *y*] zweemt. Hy is bekend onder den naam van *Griekfche Letter-Kappel*, ook van *Pistooltjes-Vlinder*, om dat de opgemelde trek eenigzins de gedaante van een Pistool heeft.

Dit Infect wordt befchreven in den ftaat van Ey en Rups. Ten opzichte der kleur, is onder deze Rupfen, zegt de Schryver, geen geringe verfcheidenheid. Zy zyn wel allen eveneens geftreept, en met ftippen, als mede met zeer fyne enkelde en korte hairtjes bezet; doch de ftreepen zyn fomtyds bleek, fomtyds donker groen, en zelfs bruinagtig, of ook wel aschgraauw. In den ftaat van Pop heeft hy deze byzonderheid, dat de bekleedfelen der vlerken, des in haar wonenden Vlinders, langs het end van den Zuiger, in een overftekend puntje eindigen, 't welk men ook aan eenige anderen, doch niet zeer veele foorten van Poppen waarneemt. De Vlerken van het Vlindertje, nu uit deze Pop te voorfchyn gekomen zynde, vertonen, behalve dat ze verwonderlyk net getekend zyn, een ongemeenen glans, met verfcheiden kleuren: zo dat deze Vlinder, met recht, voor

een van de schoonste mag gerekend worden. Ondertusschen is hy niet zeer in achting, om dat hy veelvuldig gevonden wordt.

Volgt eene Beschryving van de *Goud-Vlinder*, anders genaamd het *Koper-Kappelletje*. De boven-Vlerken van dezen Vlinder ryklyk met een Goud-glans versierd zynde, draagt hy te recht den naam van Goud-Vlinder. En vermids deze glans veel overeenkomst heeft met den glans van geschuurd geel Koper, wordt hy ook, by sommige Liefhebberen, het *Koper-Kappelletje* genoemd.

Het Rupsje eerst uit het ei gekipt zynde, gelykt in alle deelen naar een jonggeboren Rups van den *Gamma-Vlinder*; doch een en meermaalen verveld en in grootte toegenomen zynde, ziet men, dat hy in plaats van Streepen, andere trekken en figuuren krygt. Na vier weeken in den staat van Rups geleefd te hebben, gaat hy over tot een Pop, waar in hy naar den gemelden Gamma-Vlinder Pop gelykt, behalve zyne kleinheid. Na tien of twaalf dagen komt hy hier uit te voorschyn.

In het zesde Stuk gaat de Heer SEPP over tot de *Nagt-Vlinders* van het Tweede Gezin der Tweede Bende, en beschryft hier de *Vlier-Vlinder*. Vooraf geeft hy, hier ook, de Kentekenen der Rupsen, Poppen en Vlinderen van het Tweede Gezin der Tweede Bende der Nagt-Vlinderen.

Schoon alle hier onder behorende Rupsen tienpootige Span-Rupsen zyn, erkent hy echter, dat 'er middel-Insecten zyn, onder dezen, gelyk ook van het Eerste Gezin is aangemerkt, hoedanig is een Vlinder, die uit een Span-Rupse voortkomt, en 12 pooten heeft, doch in 't gaan maar tien gebruikt; en zo ook eenige anderen, die eenige andere gemeene eigenschap hebben.

De Vlier-Vlinder heeft, buiten twyfel, zynen naam gekregen, van dat de Rups, waar uit hy voortkomt, allermeest op de Vlierboomen gevonden wordt, om dat dezer bladen zyn liefste voedzel zyn. Hy wordt ook wel op Linde- Wilge- en Peereboomen gevonden; doch men rekent gemeenlyk een Insect t'huis te hooren, waar het zich meest ophoudt. Nu de Eytjes van den *Vlier-Vlinder* lang te vergeefs gezogt hebbende, bekwam de Schryver eindelyk gelegenheid van dezelven onder het oog te krygen, en 'er behoorlyke waarnemingen van te maken. Dezelven worden hier beschreven en in Plaat vertoont, zo in de natuurlyke grootte, als door een *Microscoop* beschouwd. Hy zag de jonge Rups-

Rupsjes hieruit te voorschyn komen. Dezen, wanneer zy rusten, zittenze of rechtuit gestrekt, of wel meest in een schuinsen stand, of hangen aan een Draadje, 't welk schoon ongemeen fyn, en voor het bloote Oog genoegzaam onzichtbaar, nogtans zo sterk is, dat het niet alleen door de zwaarte van de Rups nooit breeke, maar het Diertje 'er ook by opklimme, als of de Draad een steeltje of takje ware. Ja ik heb gezien, zegt de Heer SEPP, dat een Vlier-Rups aan den Draad hangende, vervelde; en hoewel dit niet zonder sterke beweging kan geschieden, dezelve echter geheel bleef. Doch op dien tyd moet men begrypen, dat deze Rups niet met het hoofd, maar met de achterste pooten aan den Draad hing, en dus zal dit niemant ongelooflyk voorkomen. Verveld zynde wist de Rups zich wederom in den gewonen stand te begeven, door zich te zwenken en het hoofd naar boven te brengen; makende den draad aan den mond vast, waar door hy wederom hing op dezelfde manier, gelyk dezen en alle andere Rupsen hangen, die zich aan Draaden aflaten.

Het schynt de Vlier-Rupsen eigen, veeltyds, in den rustenden stand, het hoofd, met de drie voorste Ringen zydwaards buigende rechtuit te staan, en dus eene vertoning te maken, niet ongelyk aan de gedaante van een kolf. Schuin overend staande 't welk zy zelden doen, hegten ze zich niet door een Draad ergens aan vast, om dat dezelve dan van geen dienst kan zyn: want de Draad dient dezen en soortgelyke Rupsen alleen tot steunzel; of liever, hy draagt het grootste gedeelte van het lichaam, wanneer ze onderwaards gekeerd, aan eenig Voorwerp rusten: dewyl dan slegts het achterend door de achter-pooten vastgehouden wordt, en al het overige aan den Draad hangt. Aanmerklyk is de gewoonte der jonge Vlier-Rupsjes, dat ze veeltyds, na het nuttigen van voedzel, of alsze willen rusten, zich aan eenen Draad aflaten, en op eenigen afstand, 'er aan blyven hangen, tot dat de honger hen wederom gaande maakt. Doch naar maate ze grooter en ouder worden; vermindert deze wonderlyke manier van rusten; en volwassen zynde doenze het in 't geheel niet meer: in tegendeel zittenze dan den geheelen dag stil, en als een dorre tak of steel rechtuit gestrekt; maar met het vallen van den avond komen ze in beweging, en 's nagts zynze doende met schaffen en klouteren.

Zo lang de bladen die hunne kost zyn, nog eenig voed-

zel hebben, nuttigen zy dezelven; 't welk, gemeenlyk, tot in 't laatst van *September*, en somtyds nog wel wat langer duurt. Maar deze Groente dan verwelkende, houden de Rupsen op met eten, en blyven van dezen tyd af, tot in 't Voorjaar, wanneer de bladen wederom beginnen uittekomen, en dus, den geheelen Winter over, zonder eenig voedzel te nuttigen, in 't leven.

Zesmaalen vervellen deze Rupsen, volgens de ondervinding van onzen Schryver. Den 9 van *Oktober* zag hy hen dit doen voor de vyfdemaal, wanneer ze reeds opgehouden hadden met eten. Den 8 *April* van het volgende jaar, verveldenze voor de zesde en laatste maal. Den 12 *April* begonnen ze wederom hun gewone kost te nuttigen, 't welk duurde tot den 5 *Mey*, wanneer ze volwassen zynde, zich begonnen in te spinnen. Dit geschiedt op deze zonderlinge wyze. Zy maken ieder voor zich, van allerhande stukken en brokken van bladen, zo dorre als versche, welken ze by malkander weten te halen en samentespinnen, een hangend zakje, 't welk door eenige weinige Draaden aan een tak vastgehegt zynde, geheel vry hangt. Een Rups, vier en een ander vyf dagen, in zyn spinsel of nest overend staande doorgebragt hebbende, veranderden ze in Popjes, waar uit na 22 dagen Vlinders te voorschyn kwamen.

Onder deze Vlinderen is geen gering onderscheid van kleur; men vindt eenigen zo bleek geel, dat ze byna wit schynen te zyn, anderen, in tegendeel zeer hoog geel, en ook van een middensoort tusschen de twee genoemden.

Schoon wy dus, op het geleide van den Heer SEPP, eenige verwonderlyke hoedanigheden der opgemelde Insecten, en inzonderheid van het laatste soort, hebben voorgehouden, hebben wy echter geenzins alle, of de meeste byzonderheden, welken in dezelven op te merken zyn, en van den Schryver ter neergesteld worden, konnen aanroeren: want dit zou niet konnen geschieden zonder de Werkjes geheel over te schryven. Die genegen is zich hier in te verlustigen, moet de Verhandelingen zelf lezen, en 'er de naauwkeurige en zinlyk gekleurde afbeeldingen nevens beschouwen, waar door aan alles luister en klaarheid gegeven wordt.

Uit-

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwste Werken van de Societeiten der Wetenschappen in Europa, en van andere geleerde mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amsterdam, by F. Houttuin. 1762. behalven de Waarnemingen van de Lugtsgesteldheid en Ziekten te Amsterdam, bladz. 149-300. No. 26.

IN dit Stukje komt eerst voor. *De Inenting der Kinderpokjes verdedigd tegen haare Bestryders: of Beantwoording der Tegenwerpingen van den Heer* ANTONIUS DE HAEN, *door den Heer* TISSOT, Med. Dr. (*Lettre a Monsr. Haen &c. Excerpt. Helvet. Ann.* 1759. *Tom.* II. *p.* 131). De Heer DE HAEN hadt in een Werkje, met opzet hier over geschreven, drie Vraagstukken, ter beantwoordinge, den Voorstanderen der Inentinge voorgesteld. 1. Of de Praktyk der Inentinge meer menschen in 't leven behouden zal, dan de weg der Natuur? 2. Of het een vaste regel is, dat byna ieder mensch, vroeg of laat, de Kinderpokjes krygen moet? 3. Of het buiten alle twyfeling zy, dat de Inenting, 't zy tot uitwerking gekomen zynde, of vrugteloos gedaan, den mensch verder, voor altoos, buiten gevaar stelt van de Kinderpokjes? Na wydluftige redeneeringen antwoord de Heer TISSOT op de eerste Vraage: dat het beweezen is, dat de natuurlyke Kinderpokjes uitermaate gevaarlyk zyn: als ook, dat de ingeënten veel minder gevaar hebben, om dat het lichaam is voorbereid; en verder, dat de Inenting het getal der genen die de Kinderpokjes krygen, niet vermeerdert, maar in tegendeel vermindert, en dat zy derhalve, schoon zy den eenen al niet vorderlyk mogt zyn, den ander niet nadeelig is: waar uit dan volgt; dat de Praktyk der Inenting 'er meer in 't leven zal behouden dan de natuurlyke weg. Op de tweede Vraage wordt tot antwoord gegeven: dat het zeker is, dat byna ieder mensch, vroeg of laat, de Kinderpokjes krygt. En vraagt DE HAEN verder, of 'er niet meer door de Inenting de Kinderpokjes krygen, dan die volgens 't natuurlyk beloop zouden gekregen hebben? TISSOT zegt getoond te hebben, dat dit nimmer plaats heeft. Op de derde Vraage geeft dezelfde Schryver dit besluitend antwoord: dat de Inenting, volgens de regelen van de Konst geoefend zynde; 't zy dezelve de Kinderziekte voortgebragt of niet voortgebragt hebbe, door al hun leven de zodanigen van de tweede Kinderziekte zal bevryden, die dezelve niet tweemaal moesten hebben, 't welk zeer zelden gebeurt.

Hier op volgt een *Brief aan den Heer* DE LA CONDAMINE, *door den Heer* DE BAUX, Med. Doctor, Lid van het Kollegie der Geneeskunde te Marseille. *Over het getal der genen, wien de Kinderpokjes in Provence zyn ingeënt, benevens eenige Aanmerkingen over de Inenting der bejaarde menschen. Geschreven den* 12 *July*, 1761. uit het *Recueil de Medecine, Chirurgie* &c. *Sept.* 1761. De Inenting aan 85 persoonen, van beiderleie Sexe, en van verschillenden ouderdom, (dat is van de drie tot de dertig jaaren) in den tyd van 21 Maanden, in Provence te werk gesteld, was by allen van een gelukkigen uitslag. Het getal der bejaarden was 13, onder welken zes de Kinderpokjes niet gekregen hadden.

Een zeldzaame waare Slagader-breuk in de slinker arm, door de heelkonstige Operatie gelukkig tot genezinge gebragt; door den Heer JAN VAN DEN HESPEL, Chirurgyn te Dordrecht. In dit geval ziet men de bevestiging van het gene reeds veelmaalen, door anderen, ondervonden en getoond is, dat een stam van een Slagader, gelyk hier de Armslagader, gebonden kan worden, zonder dat de benedenste deelen gevaar lopen van te versterven.

Onderzoek naar den voortgang en de oorzaak van de Kanker in het Koorn, door den Heer AIMEN, Korrespondent van de Akademie der Wetenschappen van Parys. Uit de *Memoires de Mathemat. & de Physique. Tom.* III. *Paris*, 1760. *pag.* 68. De Kanker in het Koorn is, volgens den Schryver, die Ziekte of dat Gebrek, waar door de bloemen der Graanen in een zwart stof veranderd worden. Dit gebrek in alle zyne omstandigheden beschreven hebbende, besluit hy, dat de onmidlyke oorzaak is een onnatuurlyke gesteldheid van het Voetje van den Bloem, en een plaatslyk gebrek van dit deel, 't welk in den eersten opslag een Gezwel, en vervolgens een kwaadaartige Zweer veroorzaakt, die alle de deelen, welken de Bevrugting bevorderen moeten, knaagt en doorvreet. De Heer AIMEN toont, dat dit gebrek niet alleen in de Graanen, maar ook in andere Planten bespeurd wordt. Wat de oorzaak aangaat, de Schryver is van gevoelen, dat het schimmel der zaaden, welken gezaaid worden, eene der oorzaken zy van de Kanker der Graanen.

Vertoog over het Vuuren der Zee, door den Heer GODEHEU DE RIVILLE, Kommandeur van de Maltheesche Orde en Korrespondent van de Akademie der Wetenschappen van Parys. Uit de *Memoir. de Mathemat. & Physiq. Tom.* III. *Paris* 1760. *pag.* 296. De Schryver vondt in het glinsterend Zeewater diertjes, omgeven met een glinsterend vogt, 't

welk uit het lyf van de diertjes scheen te komen, en de vuuring te veroorzaken. Dit vogt werdt bevonden olieagtig zyn. En de Heer DE RIVILLE gist, dat de vuuring van de Zee wel gedeeltelyk mag toegeschreven worden aan de vetten en oliën, waar mede het Zeewater is bezwangerd. Aan 't eind van deze Verhandeling vindt men nog de beschryving van een fraai Diertje, gevonden in de Zee van Ceylon, 't welk ook benevens de lichtende Insecten in Plaat vertoond wordt.

Waarneemingen omtrent het Haft en deszelfs Paaring, zo als die voor een gedeelte opgemerkt is door den Heer DE GEER, Kamerheer van den Koning van Zweden en Korrespondent van de Koninglyke Akademie der Wetenschappen van Parys. Uit de *Mem. de Mathem. & Physique. Tom.* II. *pag.* 461. Het Diertje wordt hier vry naauwkeurig beschreven. In den staat van Haft, heeft het geen mond, zegt de Schryver, die gewaarwordelyk is: het eet derhalve, waarschynlyk, niet; maar hy meent gezien te hebben, schoon niet duidlyk genoeg, dat zy paaren, 't welk ZWAMMERDAM ontkend heeft.

Aanmerkingen op de bepaaling der Uitgestrektheid van des Aardkloots schaduw in de Maan-Eklipsen, door den Heer LE GENTIL. Lid van de Koninglyke Akademie der Wetenschappen van Parys. Uit de *Hist. de l'Acad. Royale des Sciences, de l'Ann.* 1755. *a Paris* 1761. *p.* 85. De schaduw, welke, in eene Maan-Eklips, op deze Planeet valt, wordt eenigzins veroorzaakt door den Dampkring, welke verscheiden straalen van de Zon onderscheppende, en nog een grooter getal van dezelven buigende, de meer of min zwarte schaduw maakt, welke de Maan voor een gedeelte of in 't geheel bedekt. 'Er moet derhalve in de uitrekening, niet alleen op de halve middelyn van den Aardkloot, maar ook op het gene 'er, wegens de hoogte van den Dampkring is bytevoegen, gelet worden. Maar de Sterrekundigen zyn omtrent de grootheid van dit byvoegsel niet eenstemmig. De Heer LE GENTIL heeft getragt de oorzaak van dit verschil te ontdekken, en de berekening tot meerdere volkomenheid te brengen. Tot dit einde heeft hy hier een Tafel gegeven tot verbetering van de halve middelyn van 's Aardkloots schaduw in de Maan-Eklipsen.

Voorts wordt dit Stukje der Verhandelingen, gelyk doorgaans, besloten met de Waarneemingen omtrent de Lugtsgesteldheid en Ziekten te Amsterdam, in de Maanden April, Mey en Juny.

Kortbondige Demonstratie of Nader Betoog van Meindert Semeins. *In 's Gravenhage by* Pieter Gerard van Balen MDCCLXII. *behalven het Voorberigt* 92 *bladzyden in groot Octavo.*

DIt Stukje strekt ter nadere bevestiging van 't *Systema*, dat de Heer *Semeins* voorgesteld heeft in zyne *Kortbondige Redeneering over de gesteldheid van den Aardkloot van Binnen* enz. waar van we den Leezer voorheen berigt gegeeven hebben (*). Wat den inhoud van dit *Nader Betoog* betreft, wy konnen denzelven den Leezer best onder 't oog brengen, met de opgaave der Schetse door den Autheur, in zyn *Voorberigt* medegedeeld.

„ In 't begin van dit Werkje, *zegt hy*, geeve ik eene aan„ wyzing van het verschil tusschen de Tafelen, die getrok„ ken zyn uit een getal van 50000 Waarnemingen, zo als „ men die Tafelen aangeteekend vind in de uitgezogte „ Verhandelingen der nieuwste Societeiten van *Europa*: En „ de bereekening volgens myn *Systema*: Vervolgens ook de „ onbestaanbaarheid van de manier, die aldaar geleerd word, „ om het gebruik van gemelde *Tafelen* te prolongeeren.

„ Vervolgens toone ik, uit eenige Waarnemingen, waar„ op men volkomentlyk staat kan maken, zeer duidelyk „ aan, de gebrekkigheid, op zommige plaatzen van de „ Kaarten over de miswyzing van de Compasnaalde, van „ de *Heeren* HALLEY, en EWYK; insgelyks toone ik „ ook de onmogelykheid van het voorgeeven van den *Heere* „ ALBERT EULER, waar van de Schryver der voorge„ melde Uitgezogte Verhandelingen, in het zesde deel ge„ wag maakt, namentlyk om door twee *Magneetische Poo„ len*, geplaatst op het oppervlak der Aarde, de *Magneeti„ sche Werking* te bepaalen.

„ Wyders doe ik zien, door een voorbeeld van *Lisfabon*, „ hoe grovelyk Mr. *Chazelles*, in het bepaalen der Lengte „ van gemelde plaats, door de Sterrekundige Waarneemin„ ge, heeft misgetast.

„ Nog betoog ik ten leste, uit de Waarnemingen van „ den Heer *de la Condamine*, geobserveert te *Quito* in Zuid„ *America*; vergeleeken met eenige andere Waarnemingen, „ hoe noodzaaklyk moet volgen, dat de groote hoogte bo„ ven het oppervlak der Zee, een merkelyk verschil in de „ miswyzing van 't Compas moet geeven.

„ Alle welke Waarneemingen, bereekend zyn volgens „ my-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* I D. *bl.* 405.

„ myne *Eeuwigduurende Tafelen* der wyzinge van de *Com-*
„ *pas-naalde*, over den geheelen Aardkloot, welken ik met
„ ongeloofelyke moeite en arbeid nu byna in gereedheid
„ hebbe gebragt: Ook toone ik de manier aan op wat wyze
„ ik dezelve bereekene.

„ Om dat myn voornemen niet was, dit Werk van groo-
„ ten ommeslag te maken, zo geve ik verder maar bericht,
„ dat ik in staat ben al het gene ons wegens de *Magneetische*
„ *Werking* voorkomt (zonder buitengewoone verschynze-
„ len, waar van ik hier na spreeke) te verklaren, ja zelfs,
„ den Heer *Anson* op zynen togt rondsom den Aardkloot te
„ verzellen, en te doen zien, hoe nauwkeurig alles met
„ zyne bevindinge over een zoude stemmen.

„ Vervolgens draage ik aan de Liefhebbers van de *Astro-*
„ *nomie* eenige *speculatien* voor, (ik zegge *speculatien*, op dat
„ men my niet weder ten onrechte beschuldige) raakende de
„ *Magneetische Werking* omtrent de Hemelsche Lichamen.

„ Dan spreeke ik van het *Middel*, waar door men de be-
„ paling der Lengte op zodanige plaatsen, alwaar het *Hori-*
„ *zontaal Compas* weinig of geen verandering ondergaat,
„ door dezelfde *Magneetische Werking* van nut en dus alge-
„ meen zoude kunnen maken. Namentlyk door de *Verti-*
„ *caale* of *Neêrhellende Naalde*, waar nevens ik een berigt
„ geeve op hoedanige manier zulks kan geschieden: ook
„ dat ik, als een *particulier Perzoon*, vermits men geen
„ voorgaande bevindingen heeft, wel in staat ben om alles te
„ bereekenen, maar niet om het zelve door Proeven te be-
„ vestigen; ten zy de *eene* of *andere Mogendheid*, (uit over-
„ tuiging van de Echtheid van myne Uitvinding tot dus
„ verre) daar de hand aan geliefde te leenen.

„ Vervolgens betuige ik, niet in staat te zyn, om alle de
„ buitengewoone verschynzelen, die 'er zouden kunnen
„ voorkomen, als by voorbeeld, de bevindinge van Mr.
„ *Graham*, op den agtsten Maart 1722, wiskonstig te kun-
„ nen bepaalen, wanneer die zullen gebeuren, maar wel de
„ waarschynelyke Oorzaaken daar van aan te toonen, waar
„ door ze gebeuren. En waar over ik aldaar handele.

„ Na dat ik wyders eene schets heb gegeven, om een goed
„ denkbeeld van de *Magneetische Werkinge* te formeeren,
„ voor die genen, die Liefhebbery mogten hebben, om het
„ zelve na te speuren, vondt ik my nog verpligt tot verde-
„ diging van myn *Systema*, den Hoog-Leeraar *P. van Mus-*
„ *schenbroek*, in zyne stelling wegens de evenredigheid der
„ *Magneetische Werkinge*, welke men vindt in zyne Begin-

„ selen

„ ſelen der Natuurkunde pag. 282. tegen te gaan, en aan
„ te toonen, dat de *Magneetiſche Kragt*, niet anders werkt,
„ als in een omgekeerde reden der vierkanten van de affſtan-
„ den van elk Punt van trekking, volgens myn *Syſtema*.

„ Laatstelyk vond ik eene gelyke verpligting om my te
„ verdeedigen tegens den Heere Schryver van de *Neder-
„ landſche Letter-Courant*, wegens zyne behandeling om-
„ trent het *Uittrekſel* van myn Werk, 78ſte Stuk, Vrydag
„ den 26 September 1760.

Hier by is, na 't afdrukken van dit *Nader-Vertoog*, nog gekomen een *Naberigt*, waar in de Autheur zich verdedigt tegen eenige voorwendſelen ten zynen nadeele; en waar aan hy ten beſluite nog hegt een voorſtel aan de Sterre- en Hemelloopkundigen, raakende de oorzaak van de verandering in de ſchuinte van de *Ecliptica*, en de voortſchuiving of ſchynbaare beweeging der vaste Sterren.

De Heer *Semeins* klaagt in 't doorgaande beloop van dit geſchrift menigwerf over de geringe agting zyner Landsgenooten voor zyne uitvinding, en hy is niet buiten vreeze, dat alle zyne poogingen, geduurende meer dan veertig jaaren hier in aangewend, vrugtloos zullen zyn, by mangel van de gehoopte begunſtiging hunner Ed. Groot Mogenden, in wier handen hy 't onderzoek zyner uitvindinge geſteld heeft. —— Doch mogelyk zullen de nadere Elucidatien en herhaalde Proeven, die hy in dit ſtukje, (dat ten deezen opzigte het leezen verdient,) aan de hand geeft, en die hy betuigt verder genegen te zyn om te geeven aan alle die geenen die daar voor Liefhebbery mogten hebben, zyne zaak van tyd tot tyd meer begunſtigen; is 't niet in zo verre, dat zyn *Syſtema* eene volkomene goedkeuring erlange, het welk niet gereedlyk te wagten is; dat ten minſte zyn arbeid op eene honorable wyze als van nut voor de Zeevaart erkend worde, en men daar van gebruik maake tot nadere kundigheid.

Proeve eener nieuwe Beryming van het Boek der Pſalmen, ontworpen door Joannes Euſebius Voet, ***beſchaafd, en dus ver uitgeweid door een Genootſchap van Godgeleerden, Taal en Dichtminnaars, te ſamen leden der Gereformeerde Kerk in Nederland. In 's Gravenhage by de Wed.*** O. van Tol, en Zoon 1763. ***in groot Octavo,*** 558 ***bladzyden.***

MET de uitgaave van 't vierde ſtukje deezer Proeve, ziet de Beryming van het Boek der Pſalmen, door den Heer *Voet*

en zyne Kunstgenooten, volkomen het licht: en de Heeren Uitgeevers geeven in eene Nareden te kennen, dat zy dit hun Werk niet opgeeven als volmaakt, maar als iets dat tot een onderwerp van overweeging en verbetering kan ſtrekken; waar in zy zelven verſcheidene misſlagen gewaar worden, die by eene nadere overziening deezer Proeve ligt verbeterd konnen worden: waar toe zy gereedlyk de hand aan 't werk ſlaan, en gebruik maaken willen van alle nuttige aanmerkingen, welke hun ten dien einde reeds medegedeeld zyn, of nog medegedeeld mogten worden. Ook betuigt de Heer *Voet*, „ dat hy niet begeert, dat, indien „ deze Pſalmen door de Nederlandſche Kerkvergaderingen ooit „ mogten worden overgenomen, zyn naam voor dezelve geſteld „ worde, gelyk de Kunstgenooten insgelyks van oordeel zyn, dat „ in zulk een geval, het geen Pſalmen zelfs van een Kunstgenootſchap, maar *Rympſalmen der Nederlandſche Gereformeerde* „ *Kerke moeten heeten:*" nadien dit Werk aan alle Claſſen en dus aan ieder Predikant ter beoordeelinge en verbeteringe gezonden zy, en een groot getal der Ledemaaten de hand in 't beſchaaven gehad hebben: des men het zelve niet hebbe aan te merken als de Beryming van een byzonder Perſoon of Kunstgenootſchap; dat, naar zommiger oordeel, nydigheid of factiezugt zou konnen verwekken of koesteren.

Hier benevens wordt ook in dit Naberigt gemeld, hoe zommigen oordeelen, dat verſcheidene deezer berymde Pſalmen *te laag en te ſtroef, ja bykans proſe zyn*; terwyl anderen wederom zeggen, dat dezelve *te Poëtisch zyn*. Met opzigt tot het laatſte wordt met regt te kennen gegeven, dat dit voortkomt van menſchen *die geen de minſte kundigheid en ſmaak in de Dichtkunst hebben*; en wat het eerſte betreft, desaangaande zyn de Kunstgenooten van gedagten, dat de meeste berispingen van dien aart voortkomen van zulken, „ die, *zeggen ze*, niet denken, dat wy ons verplicht „ hebben, om zoo veel woorden, als ons mogelyk was, uit de „ proſe over te neemen, al vlydden die zich niet zo zeer in een „ ſierlyk dichtſtuk, en dat wy, deze Pſalmen ten algemeenen „ nutte ontwerpende, de vatbaarheid van min kundigen moesten in acht nemen". —— Wy hebben onze gedagten over dit denkbeeld, by eene voorgaande gelegenheid, reeds den Leezer onder 't oog gebragt, (*) en 't komt ons nog vóor dat de Heer *Voet en zyne Konstgenooten*, door zich hier omtrent, buiten nood, te nauw te bepaalen, voor Dichtkundige ooren hunne Pſalmberyming min aangenaam gemaakt hebben, dan die van 't Kunstgenootſchap, onder de zinſpreuk *Laus Deo, Salus Populo*. Men vergelyke ten dezen opzigte, nevens 't gene wy voorheen des aangaande opgegeven hebben, de Berymingen van den CXXVIIIſten Pſalm.

(*) Zie *Vaderl. Letteroef. II. Deel bl.* 851—862. *III. D. bl.* 79.

Vol-

Volgens den Heer *Voet en zyne Kunstgenooten.*	Volgens het Kunstgenootschap *Laus Deo, salus Populo.*
1.	1.
Hy, die den HEER zal vreezen,	*U mag men zalig heeten,*
En op zyn paden treên,	*Dien 's Heeren vrees bekoort;*
Zal welgelukkig weezen,	*Die, met een rein geweeten,*
Door duizend zaligheên.	*Steeds wandelt, naar zyn woord.*
Gy zult met rein geweten	*Gy zult uw nooddruft vinden,*
Aan 't werk uw handen slaan,	*Door d'arbeid van uw hand:*
En van uw' arbeid eeten;	*Wat ge uw moogt onderwinden,*
't Zal u voorspoedig gaan.	*Komt, naar uw' wensch, tot stand.*
2.	2.
Uw vrouw van elk gepreezen,	*Uw gade zal steeds bloeijen*
Zal vruchtbaar, door Gods hand	*Gelyk een wynstok tiert,*
Gelyk een wynstok wezen,	*Die vruchtryk onder 't groeijen,*
Naby uw huys geplant:	*Uw huismuur dekt en siert.*
Uw kroost zal weelig tieren	*Niets zal uw welvaart stuiten:*
Gelyk 't olyfplantsoen,	*Uw kroost zal blyde enfrisch,*
En uwen disch versieren	*Als groene olyven spruiten,*
Gelyk een jeugdig groen.	*'t Sieraad zyn van uw disch.*
3.	3.
Ziet, dus wordt heil verkreegen	*Dit lot is u beschoren,*
Zoo zendt gewis de HEER	*Zo gy, met diep ontzag,*
Op die hem vreest, zyn' zegen	*Naar 's Heeren wet blyft hooren,*
Uit Sion ryk'lyk neêr.	*Voor u zal, dag aan dag,*
Zoo ziet gy al uw leven,	*Het heil uit Sion vloeijen:*
Jerusalem, door God	*Gy zult, zo lang gy leeft,*
Ten topp' van heil verheven,	*Jerusalem zien bloeijen,*
Zoo deelt gy in haar lot.	*'t Welk God zyn' zegen geeft.*
4.	4.
Kindskinders zult g' aanschouwen,	*Blyft gy op hem betrouwen,*
Naar uw godvruchte beê.	*Zo zult ge, op zyn bevel,*
God, Israëls vertrouwen,	*'t Kroost van uw kroost aanschouwen,*
Schenk' Israël den vrêe.	*En vrede in Israël.*

't Zal niet nodig zyn hier op byzonderheden staan te blyven, om de voortreffelykheid dezer laatste Beryminge boven de eerste aan te duiden; eene algemeene beschouwing en oplettende leezing van 't geheel toont, onzes agtens, onbetwistbaar, dat deeze laatste beryming, (schoon min woordlyk, doch niet min zaaklyk naar den zin des Hebreeuwschen Dichters,) ongelyk vloeibaarder is, en Dichtkundiger zwier heeft; en we konnen niet wel denken, dat iemand zou durven zeggen, dat ze niet zo vatbaar is voor min kundigen.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Philosophische Aanmerkingen ontrent de Christelyke Religie. Van George Fred. Meier. *Professor in de Philosophie te Halle, en Medelid van de Koninglyke Academie der Weetenschappen te Berlyn. Uit het Hoogduitsch vertaald door* Joh. Will. van Haar. *Eersten deels eerste Stuk. In 's Gravenhage, by* Pieter van Cleef. MDCCLXIII. *in groot octavo, behalven de Voorredenen* 212 *bladzyden.*

De Schryver deezer Aanmerkingen, bezeffende dat 'er onder de zogenaamde Christelyke Leeringen veele doolingen zyn, die grootlyks voortkomen, uit eenige tot hier toe veel al gebruikelyke philosophische wyzen van verklaaringen van deeze en geene Christelyke Leerstukken; en tevens overtuigd zynde dat eene gezonde Philosophie van zeer groot nut kan zyn voor den Christelyken Godsdienst, heeft in dit Werk, gelyk hy in de Voorreden betuigt, een toeleg, om *de Christelyke Religie, (die hy voor waar houdt, zo als dezelve in de H. Schrift vervat is,) door het grooter licht, welk in onze tyden in de Philosophie is opgegaan, met de gezonde Rede in eene meerder duidelyke overeenstemminge te brengen.* Het heeft hem goed gedagt dit zyn Werk aan te vangen, met eenige Aanmerkingen over *de vryheid in het onderzoeken van den Christelyken Godsdienst,* als mede betreffende *de magt, die het bygeloof over der menschen gemoederen oeffent;* ten einde daar door den Leezer aan te spooren, *om, overeenkomstig met de Christelyke Religie, manmoedig te streeven naar eene wezendlyke kennis dier Religie, waar door hy eeuwig hoopt gelukzalig te worden.* —— De beschouwing deezer twee onderwerpen, dit eerste Stukje beslaande, komt eigenaartig in, als een Voorlooper van een Werk van die natuur; dat genoegzaam geen invloed kan hebben, op zodanigen, die te beschroomd of te traag zyn om als redelyke schepselen vry te denken over den Godsdienst, en zich liever slaafsch willen onderwerpen aan 't blinde bygeloof: des het niet vreemd zy, dat de Hoog-Leeraar *Meier* vooraf alles aanwende wat redelyker wyze kan strekken, om den Leezer te doen zien, *dat een Christen niet alleen vry denken mag, maar ook daar toe verplicht is;* en hem onder 't oog te brengen, *hoedanig eene magt het bygeloof over der*

der menschen gemoederen oeffent. — Zyn Hoog-Eerwaarde behandelt dit stuk, op eene manlyke wyze, met zo veel bondigheid en nadruk, dat ieder Christen, (die maar eenigzins begrypt, dat het niet veilig is zich in den Godsdienst blindlings door feilbaare menschen te laaten leiden; maar dat een ieder hier omtrent, zo veel hy kan, uit eigene oogen behoort te zien,) deszelfs bedenkingen hier over met genoegen zal leezen. En hoewel zodanig een veelligt zyne toestemming niet mogte geeven, aan 't bepaalde oogmerk van onzen Autheur, noch deszelfs byzondere denkbeelden begunstigen, hy zal egter gereedlyk wenschen dat de algemeene inhoud der opgenoemde verhandelinge van een uitgebreiden invloed mogte weezen, tot aanwas der kennisse van den Christelyken Godsdienst op eigene overtuiging gegrond. Men oordeele hier van eenigermaate nader uit de volgende opgaave.

De *vryheid van denken*, welke onze Schryver in deezen voorstaat, beschryft hy aldus. „ Zy bestaat in het vermo„ gen, of in de vaardigheid, in zaaken van Godsdienst, „ niets anders als waarheid aan te merken, dan 't geen men „ zelve, volgens de echte gronden en kenmerken der waar„ heid, door middel van eigen en behoorlyk onderzoek, de „ waarheid te zyn erkent; en niets anders voor valsch te „ houden, dan 't geen men zelve, volgens de echte gron„ den en kenmerken van valsheid, door middel van eigen „ en behoorlyk onderzoek, bevonden heeft valsch en on„ waar te zyn". Overeenkomstig met deeze bepaaling geeft hy eene uitlokkende beschryving van iemand die vry denkt, en tragt daar op met verscheidene reden te bewyzen, *dat* een *Christen niet alleen vry denken mag, maar dat hy ook daar toe verplicht is.*

Het is, in de eerste plaats, zeker, dat een vry onderzoek van den Christelyken Godsdienst volkomen gepast is aan deszelfs natuur en gesteldheid, voor al zo als die inderdaad onder de menschen aangetroffen wordt: dus toch is dezelve een zaamenweefzel van waarheid en dwaaling; die derhalven het onderzoek van een vry verstand vereischt, ten einde men in staat moge zyn het waare van het valsche in denzelven te onderscheiden. Dit denkbeeld wordt versterkt uit de overweeging, dat geen waarheid als waarheid, en geen dwaaling als dwaaling gekend, en daar voor verklaard kan worden, dan alleen wanneer men de egte kenmerken van waarheid of onwaarheid aan dezelven gewaar wordt; dat is, zo men die niet, door het verstand op eene vrye wyze

te gebruiken, bevonden heeft alzo te zyn. En vermits de waarheid der Christelyke Religie onwraakbaar eischt, dat men haar, als de waare Religie, erkenne en daar voor houde; zo kan het onmogelyk tegen haare natuur aanloopen, haar op eene vrye wyze te onderzoeken. —— Wanneer men hier by bedenkt, dat het, en onze Natuurlyke, en onze Christelyke pligt is na de grootste en mogelykste volmaaktheid te streeven, zo begrypt men ook gereedlyk, dat ieder Christen de volmaaktste kennis van zynen Godsdienst moet tragten te erlangen. En nademaal 't baarblykelyk is, dat zodanig eene kennis, die men door een vry gebruik des verstands verkrygt, volkomener is, dan zulk eene die men door eene slaafsche manier van denken verkrygt; zo volgt onbetwistbaar dat elk, zo veel 't hem mogelyk is, in zaaken die den Godsdienst betreffen, vry moet denken, en iets niet eerder voor waar houden, voor dat hy het zelve, naa een vry gebruiken zynes verstands, als zodanig erkend heeft. Deeze verpligting wordt door de volgende bedenkingen in een nog meer overtuigend licht geplaatst. —— De kennis der waarheden van den Godsdienst is eene zedelyke kennis; en zodanig eene kennis zyn wy gehouden te verkrygen, door een behoorlyk gebruik te maaken van de vermogens onzes verstands. —— Onze hoogste tydlyke en eeuwige gelukzaligheid berust op het Zaamenstel van Godsdienst dat wy toegedaan zyn; en in een zaak van dat uiterste gewigt, behoort geen verstandig mensch iets op goed geluk aan te neemen; hy moet zich in tegendeel hier in op het voorzigtigst gedraagen; en dit doet hy, als hy daar omtrent waarlyk vry denkt. —— De Heilige Schrift gebiedt ook stilzwygende of uitdrukkelyk deeze vryheid van denken. 1 Th. V. 21, Joh. VII. 17, Hand. XVII. 11. —— Hier benevens mag men wel zeggen, dat alle groote Leeraars en Hervormers der Religie, altoos door een vrydenken derzelver verbetering bewerkt hebben; en dat dus de vryheid in 't denken, tot de volmaaktheid van den Christelyken Godsdienst niet te ontbeeren is; en dat eene slaafsche manier van denken, denzelven in 't uiterste verderf stort, ja zelfs in de afschuwelykste bygeloovigheid verandert. —— Voegt by dit alles nog, dat 'er, in 't midden van de verdeeldheden der Christenen, geen veiliger weg tot het uitvinden der waarheid is, dan gebruik te maaken van de vryheid in 't denken; en dat dit ook het eenige middel is om het Leergestel der Religie, dat men omhelst, geduurig meer volkomen te maaken. Vermids nu een Christen gehouden is de dwaalingen in den

 Gods-

Godsdienst, zo veel mogelyk, te vermyden, en den veiligsten weg der waarheid te verkiezen; nademaal 'er nu geen Leergestel der Christenen tot den hoogsten trap van mogelyke volmaaktheid gebragt is, en ieder Christen, des bekwaam zynde, onder de verpligting is, van bestendig te arbeiden aan de verbetering van 't Christelyke Leergestel; zo volgt onvermydelyk dat ieder Christen verbonden is, deezen weg in te slaan, en dat middel te gebruiken.

Onze Hoog-Leeraar deeze reden ter verpligtinge uitgebreid, en in volle kragt aangedrongen hebbende, gaat daar op over tot eene onderscheidene oplossing der tegenwerpingen, die de slaafsche aanhangers eener Religie-partye tegen deeze vryheid van denken gewoon zyn in te brengen, en toont vervolgens, hoe men deeze verdeedigde vryheid van denken pligtmaatig heeft te gebruiken. Hier toe wil hy, dat zodanig een wel byzonder het volgende in agt zal neemen. (1) „ Hy moet, eer en alvoorens hy zig waagt aan „ een vry onderzoek der Christelyke Religie, syn verstand „ ontheffen van het juk der vooroordeelen, het zelve stellende in eene waare en volkomene vryheid. (2) Hy moet „ niet als valsch aanmerken, iet, waar van hy de waarheid „ niet begrypt, maar waar aan hy de echte kenmerken der „ onwaarheid, zonder vooroordeel en klaar, gewaar word. „ Ontmoet hy een Leerstuk, waar van hy de waar- of onwaarheid niet ontdekken kan, dan moet hy syn oordeel „ opschorten, en het zelve, noch aanneemen, noch verwerpen, tot dat hy meerder licht verkrygt. (3) Hy moet „ zodaanige Leerstukken, die hy, na een vry onderzoek, „ bevonden heeft valsch te zyn, niet bespotten, noch derzelver aanhangers lasteren en vervolgen. (4) Eindelyk, „ Men moet zig juist zo terstond niet opentlyk afscheiden „ van die party, waar toe men behoort, en in welker Systema men, door een vry onderzoek, dwaalingen ontdekt „ heeft".

Naa eene korte beredeneering deezer pligten, neemt de oplettende *Meier* de menigvuldige en groote beletselen, in het gebruik maaken deezer vryheid, in overweeging. In dit gedeelte gaat hy naauwkeurig na alle zwaarigheden die ons hier in konnen ontmoeten, en afschrikken van deeze pligtsbetragting; en toont op eene overtuigelyke wyze dat men zich door geene derzelver behoeft vervaard te laaten maaken, terwyl hy tevens duidelyk doet zien, hoe men zich in staat kan stellen, om alle die hinderpaalen uit den weg te ruimen. Boven al heeft hy in deezen aanmerkingen over de be-

beletſelen, die de veelvuldige vooroordeelen, en de opvoeding te wegen brengen, die eene herhaalde leezing overwaardig zyn. Eindelyk beſluit hy zyne Aanmerkingen, over *de vryheid in 't onderzoeken van den Christelyken Godsdienst*, met eene naauwkeurige bepaaling van 't regtmaatige en onregtmaatige gebruik deezer Vryheid; waar in hy aantoont, hoe men de onbeſchaamdheid in 't denken, (een ſchandelyk en redeloos misbruik dier vryheid,) van de waare vryheid in 't denken heeft te onderſcheiden; zo uit hoofde der beweegredenen, als der wyze en der uitwerkingen van 't onderzoek: zynde het volkomen zeker, dat hy, *die, op eene echte en behoorlyke wyze, de vryheid in het denken, met betrekking tot de Religie, gebruiken wil, ſyn vry verſtand moet verſieren met eenen deugdzaamen wille, en, door zyne vrye onderzoekingen der Religie, tot alle waare deugden aangeſpoord worden.*

Hier aan hegt onze Autheur zyne Aanmerkingen over *de magt, die het bygeloof over der menſchen gemoederen oeffent*; waar in hy, naa eene duidelyke omſchryving van 't Bygeloof, eerst in 't breede ontvouwt welk eene verbaazende magt het bygeloof over der menſchen gemoederen heeft, en vervolgens tragt te ontdekken, welke tog de reden zyn waarom het bygeloof zulk eene overgroote magt over dezelven voert. Deeze Aanmerkingen zyn niet minder bondig en naauwkeurig dan de voorgaanden, doch de bepaaldheid van ons beſtek laat ons niet toe hier op breeder ſtaan te blyven; te meer daar we 't niet ondienſtig agten, nog een byzonder ſtaal van 's Hoog-Leeraars ſchryftrant onder 't oog te brengen. Hier toe ſtrekke in deezen zyne wederlegging eener tegenwerpinge, die veelen zeer gereed hebben, wanneer men *de vryheid in 't onderzoeken van den Godsdienst* aanpryst.

„ Het is, *zegt men*, zeer gevaarlyk, de vryheid van denken onder de Christenen in te ſcherpen, dewyl daar door „ vóor de dwaalingen in 't ſtuk van Godsdienst eene wyde „ deure zou worden geopend. Elk zou daarna konnen denken en gelooven wat hy wilde, en als dan zou de waare „ Christelyke Leere al haast onder de Christenen verlooren gaan; ja hy, die vry denkt, zou zelfs wel, door zyn „ vry onderzoek der Christelyke Religie, konnen verleidt „ worden, deeze geheele Religie voor valsch te keuren, en „ aan te merken als bygeloovigheid. Doch deeze geheele „ tegenwerping zegt niets: Want, voor eerst is in 't ge-

„ meen voor de menfchen gantsch geen weg uit te denken,
„ waar op fy voor alle dwaalingen zouden konnen geheel
„ veilig zyn: En derhalve ftaa ik toe, dat, by het gebruik
„ maaken van de vryheid in het denken, veele menfchen in
„ dwaalingen geraaken zouden: Maar, aan even het zelf-
„ de gevaar zyn wy bloot-gefteld, by de flaaverny in 't den-
„ ken: In dit geval volgt men blindelings het vooroordeel
„ fyner Partye en andere vooroordeelen. Vermits nu, on-
„ der alle Christelyke Secten, alleen ééne de waarheid ge-
„ vonden heeft, voor zo verre fy elkander tegenfpreeken;
„ en, in veele ftukken, geene Secte het recht aan haare zy-
„ de heeft: zo zyn de menfchen insgelyks aan 't gevaar der
„ dwaalingen onderworpen, wanneer fy denken als flaaven.
„ Indien dan de vryheid van denken in 't ftuk der Religie
„ ongeoorlofd zyn zal, om dat fy ons ftort in 't gevaar van
„ te konnen dwaalen; dan moet het, om even deezer re-
„ den wille, ook ongeoorlofd zyn, flaafsch te denken:
„ Des zou hy dan in 't geheel niet moeten denken, en ge-
„ volglyk in 't geheel geene Religie hebben. Doch de vraag
„ is, ten tweeden, of het gevaar van te dwaalen, by de
„ vryheid van denken, grooter en erger is, dan by de flaa-
„ verny in 't denken, en dat ontken ik volftrekt. De
„ Christelyke waereld is, by alle ingevoerde flaaverny in
„ 't denken, volgens de uitfpraak der wederleggende God-
„ geleerdheid, met dwaalingen overftroomd, en daar onder
„ konnen niet eens gerekend worden alle enkele dwaalin-
„ gen, die de ongeletterden zig in 't hoofd brengen, als
„ mede de dwaalingen van hen, die de Geloofs-formulie-
„ ren, waar van fy zig orthodox bedienen, naar hunne ei-
„ gene grilligheid opvatten. Het is derhalve geheel onbe-
„ wysbaar, dat, indien alle Christenen vry dachten, als
„ dan meerder dwaalingen in de Christelyke waereld zyn
„ zouden, dan wanneer fy alle flaafsch denken. Doch hier
„ op komt het niet aan. Maar, wanneer iemand, door het
„ vrye denken, in eene dwaaling geraakt; dan is dezelve
„ by hem onzondig, en benadeelt hem aan fyne gelukza-
„ ligheid niet, als hebbende zyn best gedaan, de dwaa-
„ ling te ontwyken: Maar, wie op eene flaaffche wyze
„ dwaalt, die zondigt, en fyne dwaaling is derhalve ge-
„ vaarlyker. By gevolge is het gevaar van te dwaalen, by
„ de vryheid van denken, niet zo erg, als by de flaaverny
„ in 't denken. Ja, vermits de vryheid van denken de reg-
„ te weg tot de waarheid is; doch de flaaverny in 't denken

„ de

„ de verkeerde; zo is het waarschynlyk, dat de menschen, „ op den regten weg, de dwaaling eerder vermyden zullen, dan op den verkeerden. Ten derden, is het zo veel „ als niets gezegd, te willen voorwenden, dat elk, by de „ vryheid in het denken, zou konnen gelooven wat hy „ wilde, en dat dus elk daarna syne eigene Religie hebben „ zou; want, by de slaaverny in 't denken is 't even zo gelegen. De blinde en slaafsche aanhangers eener Partye „ dreunen wel eenerley geloofs-formulieren op; doch elk „ denkt daarby wat hy wil, en heeft ook syne eigene Religie. Wie vry denkt, die denkt niet wat hy wil; maar „ wat hy, ingevolge de echte kenmerken der waarheid, „ erkent de waarheid te zyn, schoon hy zig menigmaal bedriegen kan; want hy is een mensch. Ten vierden, „ zegt men, by eene algemeene vryheid van denken, zal „ de waare Christelyke Leere onder de menschen al haast „ verlooren gaan. Dit zegt niets: Want, dit verwyt vooronderstelt, dat men, door een vry onderzoek, de waarheid niet zou konnen vinden; en dat is valsch. En in „ allen gevalle, kan men niet, by de blinde en heerschende partyzucht, onder de Christenen insgelyks vraagen: „ waar de waare Christelyke Leere zig bevindt? Elke „ Party eigent zig dezelve, en, zonder twyfel, bevindt sy „ zig in de onzigtbaare Kerke. Ten vyfden, is het waar, „ dat iemand, door het misbruiken der vryheid in 't denken, zo verre zou konnen afdwaalen, dat hy een Vrygeest zou konnen worden in eenen quaaden zin, en de „ Christelyke Religie in 't geheel, ja zelfs wel alle Godsdiensten, zou konnen looghenen. Maar, partyen moeten bewyzen, indien deeze tegenwerping eene betoogende kracht hebben zal, dat de meesten, die zig van de „ vryheid in 't denken bedienen, noodwendig op deezen „ dwaalweg komen moeten; en dit te bewyzen is onmogelyk. De Christelyke Godsdienst kan een vry onderzoek uitstaan; des leidt dan het vrye denken niet noodzaakelyk tot het verwerpen van alle Godsdienst. De „ meeste Vrygeesten in eenen quaaden zin worden even „ daar door verleidt tot de verfoeijelyke Vrygeestery, dewyl sy zig stooten aan de onredelyke slaaverny in 't denken, en aan de blinde partyzucht in de Christenheid. „ Het is derhalve te vermoeden, dat zo de vryheid in 't „ denken meerder gebruikelyk was, en meerder ondersteund en bevorderd wierd, dan met der daad geschiedt,

„ men minder Vrygeesten in eenen quaaden zin in de Chris-
„ tenheid vinden zou. Ja, nog meêr: De slaaverny in 't
„ denken verleidt, zonder twyfel, meerder menschen, in
„ hun harte alle Godsdienst te looghenen, dan de vryheid
„ in 't denken. De uitwendige dwang weêrhoudt hen,
„ hunne waare meening te zeggen. Om gerust te leeven,
„ houden sy zig uitwendig en opentlyk by die Party of Sec-
„ te, waar in sy gebooren en opgevoedt zyn: Maar, in het
„ harte lagchen sy met den Godsdienst, en zyn zelfs wel
„ Godverzaakers. Ik beroep my hier op de aanmerking
„ van veele Geschied-schryvers, dat nergens meerder A-
„ theïsten, ongeloovige en spotters met den Godsdienst,
„ aangetroffen worden, dan in de Kloosters. Zo dra ie-
„ mand syne Rede maar eenigzins behoorlyk gebruikt, zo
„ dra ziet hy, dat men niets blindelings gelooven moet.
„ Wanneer nu syne Leeraars, de Leer-stukken hunner Re-
„ ligie, aan hem niet verklaard en betoogd hebben uit ech-
„ te gronden, en wanneer hy voor het overige geenen ge-
„ noegzaamen voorraad aan doorzigten bezit; dan is hy
„ niet in staat deeze echte gronden te ontdekken, en ver-
„ werpt derhalve, al wat hem, zonder goede gronden, te
„ gelooven opgedrongen word. Des is het dan ten min-
„ sten moreel zeker, dat de slaaverny in 't denken meerder
„ Vrygeesten in eenen quaaden zin uitlevert, en meerder
„ menschen, die, in weerwille hunner uitwendige bely-
„ denisse van den Godsdienst, geene Religie in 't harte
„ hebben, dan de vryheid in het denken. Deeze edele
„ vryheid behoort geheel zeker mede tot de vryheid der
„ kinderen Gods, die de Verlosser des menschlyken Ge-
„ slachts verworven heeft, en die geen oprecht Christen
„ zig moet laaten ontfutselen".

Sodoms Ongerechtigheid en Straffe aan de Gemeente van Amsterdam, ten Spiegel voorgestelt, uit Ezech. XVI. 49, 50, *ter gelegenheit van den Algemeenen Dank-Vast en Bededag, op den* 2 *Maart* 1763, *door haren Dienaar in 't Euangelium* Wilhelmus Peiffers. *Te Amsterdam by* Henrik Vieroot. MDCCLXIII. *behalven de Voorreden,* 115 *bladzyden in quarto.*

De Eerwaarde *Peiffers*, door een ongelukkig toeval, in zo ver van 't gebruik zyner spraake beroofd zynde, dat

dat hy tot nog buiten ſtaat blyve, om zyn dienstwerk ſtemlyk waar te neemen, heeft dit gebrek eenigermaate willen vergoeden, door de uitgaave van dit Werkje; waar toe hy, volgens zyne betuiging, *door de liefde zyner vrienden gedwongen is;* en dat hem *het al te ſchandelyk openbaar misbruik van onzen vrede en voorſpoed afgeperst heeft.*

Men vindt in dit Werkje eene zeer duidelyke en bondige verklaaring der woorden van Gods Geest door Propheet Ezechiel; zo ter ontvouwinge van den zin van dat voorſtel, als ter aantooninge der gepastheid van 't zelve tot het bedoelde oogmerk: midsgaders eene onderſcheidene overbrenging van dit alles op Nederlands Inwoonderen, ter hunner waarſchouwinge: waar in zyn Eerwaarde 's Lands Zonden op eene overtuigende wyze voor oogen ſtelt, en manlyk tevens en beſcheiden tegengaat. Hier by komen nog, by manier van aantekeningen, (1) een kort ontwerp van eene uitvoeriger verhandeling, ten bewyze dat het meir, in de H. Schrift *de doode zee* genaamd, uit de omkeering van *Sodom* is voortgekomen: (2) eigenaartige bedenkingen over eene vry algemeene waereldſche en vleeschlyke leevenswyze, ter nadenkinge en overtuiginge van hun, die zich daar aan ſchuldig maaken, met nadruk voorgedraagen: (3) eenige kortbondige aanmerkingen over zommige woordenverſchillen in 't ſtuk der Regtvaardiginge, en de prediking van 't zaligmaakende geloof. Eindelyk is, ten Aanhangſel, hier aan nog gehegt eene uitbreiding en gebruikmaaking van Hand. XXIV. 24, 25, van den Heer *Ph. Doddridge;* ſtrekkende inzonderheid tot aanmoediging der Leeraaren, om zich vrymoedig aan te kanten tegen den voortgang der Zonde; en tot opwekking der Toehoorderen, om te hooren na de overtuigende lesſen der Deugd, met aflegging van alle vooroordeelen, die de overtuiging verhinderen; gedagtig zynde, *dat wy onze oren hebben te ſtoppen voor het gezang van die Syrenen, die ons in 't euwige verderf trekken, al wierd het ook gehoord uit den mond van zulken, die zig veranderden in Engelen des lichts. Want de Vorst der duiſternis zelf heeft geen ſchadelyker leer konnen dryven, als die leer is, welke de hope van zaligheit met een verdorven hert en een onverandert leven verbind.*

Proef eener Nederduitsche Vertaling van de Esſais de Theodicée *van den Wydberoemden Heer* VAN LEIBNITZ, *behelzende de voorafgaande verhandeling over de overeenkomst van het Geloof met de reden: als mede de Voorreden van den Heer van* Leibnitz; *in het Nederduitsch vertaalt, en met aanmerkingen verrykt door* Johannes Petsch. *Te Utrecht by* Roeland de Meyere 1763. *groot te ſamen elf en een half drukblad in groot Octavo.*

DE Titel, die wy thans aankondigen, wyst van zelve aan, dat deze *Proeve* ſlegts een voorlooper, om zo te ſpreeken, zy van het beroemde Werk van den Heer *Leibnitz*, waar van de Heer *Petsch* ons hoope geeft, de vertaaling eerlang te laaten volgen, byaldien hy, door den yver onzer Landgenooten, daar toe genoeg wordt opgewakkerd; zediglyk egter zyner eige vermogens wantrouwende, en eeniglyk genoopt door de zugt, om een Werk, daar hy een diepen eerbied voor heeft, ten nutte zyner medemenſchen, algemeener te maaken, noodigt hy, op zekere wyze, alle bekwaame liefhebbers uit, om hem in zynen arbeid te vervangen, en dien op beteren voet, dan hy van zig zelven durft vermeeten, te vervolgen. „ En dat dit, zegt hy, „ gene ydele woorden, of bloote complimenten zyn, kunnen we, onzes oordeels, niet korter en bondiger bewyzen, dan door hier eenvoudig te verklaren, dat, by aldien we nog tot en met den eerſten May aanſtaande, in 't zeker onderrecht wierden, dat, 't geen we hier wenſchen, by zulke mannen dadelyk in aanmerking genomen was, wy dan, ten voordele van het Werk, met genoegen van ons voornemen zullen afzien, al was het, dat deze Proef enigzins genoegen gegeven had." Wy twyffelen egter grootelyks, of eenig liefhebber noodig zal agten, om dit Werk aan te vatten, na dat 'er de Heer *Petsch* de hand aan geſlagen heeft; zyne vertaaling is ons inderdaad, na dezelve geleezen, en, op veele plaatſen, met het oorſpronkelyke vergeleeken te hebben, voorgekomen van eene naauwkeurigheid te wezen, die dikwils zelfs tot het ſchroomagtige gaat; en wy denken, dat hy de vereischtens, welke hy in de vertaaling van de Theodicée vordert, op dit gedeelte reeds vryelyk mag toepasſen, dat „ ze namelyk wel gemaakt is, en den zin van den Heer van *Leibnitz* overal zo naauwkeurig als doenlyk uitdrukt, immers van den waren zin nergens afwykt", En daar is geen twyffel aan

te ſlaan, of het volgende zal niet min naauwkeurig zyn, inzonderheid met de hulpmiddelen die hy verder voor heeft te gebruiken; wenſchelyk ware het ook, dat alle ſchryvers en vertaalers die zelfde oplettenheid op hunne taal gebruikten, als de Heer *Petsch* gedaan heeft, zyn ſtyl mist inderdaad die vloeyendheid, die een gebore Nederlander daer in hadt kunnen brengen, maar men moet in dezen de moeyelykheid van 't onderwerp, en den byzonderen ſchryftrant van den Heer *Leibnitz* zeer veel in aanmerking neemen: en misſchien ook iets toegeeven aan de verkiezing van onzen vertaaler zelven, die naar allen gedagten iets van 't aangenaame aan 't nuttige heeft willen opofferen.

Het beroemde Werk van den Heer *Leibnitz* daar wy thans van ſpreeken, is te wel bekend by alle liefhebbers der Wysbegeerte, en beredeneerde Godgeleerdheid, dan dat wy 'er een breedvoerig verſlag van zouden behoeven te doen; ook lydt eene afgetrokke en diepzinnige redeneering geen uittrekſel, zonder deszelfs duidelykheid ten eenemaalen te verliezen. Dit kunnen we egter niet voorby aan te merken, dat men onzen Wysgeer ten onregte als een *Fatalist*, gelyk veel al geſchiedt, beſchouwe, en zyne *Philoſophie* verdagt zoeke te maaken, als of dezelve de vryheid onzer daaden ſtremde, en dus gevaarlyk voor den Godsdienst ware; laaten we, om dit vooroordeel weg te neemen, hem zelven in den Nederduitſchen ſtyl van den Heer *Petsch* hooren ſpreeken, 't welk tevens eenig nader denkbeeld van de vertaaling geeven zal.

„ De Menſchen hebben zig genoegzaam ten allen tyde in
„ verwarring laten brengen, door zekere *drog-reden*, wel-
„ ke de ouden de *vadzige reden* noemden: om dat men vol-
„ gens deze niets doen moest, ten minſten zich over niets
„ bekommeren, en maar de neiging tot tegenswoordige
„ vermakelykheden volgen. Want indien (*zeide men*) het
„ toekomende noodzakelyk is, dan zal, wat ik ook doe,
„ dat geſchieden, 't geen geſchieden moet; maar nu, (*zei-*
„ *de men vervolgens*) is het toekomende noodzakelyk, het
„ zy om dat God alles voorziet, en zelfs vooraf vastſtelt,
„ terwyl hy alles in 't heelal beſtiert; het zy om dat alles,
„ door de aaneenſchakeling der oorzaken, noodzakelyk ge-
„ ſchied; het zy eindelyk om dat alle waarheid, gelyk in
„ alle andere voorſtellen, zo ook in die, welke de toeko-
„ mende gebeurtenisſen betreffen, uit en volgens hare ei-
„ gene natuur zeker en bepaalt is; gemerkt elk voorſtel in
„ zich zelven noodzakelyk of waar of valsch moet zyn,

„ ſchoon

„ schoon wy 'er niet altyd de waarheid of de valschheid van
„ kennen. En alle deze redenen van bepaling, welke on-
„ derscheiden schynen te zyn lopen eindelyk, gelyk linien
„ in een middelpunt te zamen. Want 'er is in de toeko-
„ mende gebeurtenissen eene waarheid, die in aanmerking
„ van derzelver oorzaaken voorbepaalt is, en God stelt de-
„ zelve vooraf vast, terwyl hy deze oorzaaken vooraf vast
„ stelt.

„ Het kwalyk begrepene denkbeeld van de noodzakelyk-
„ heid, in de oeffening dadelyk gebruikt, heeft dat nood-
„ lot voortgebracht, het welk ik het *Mahometaansche* noe-
„ me, het *Turksche* noodlot; om dat men de Turken be-
„ schuldigt, dat ze voor geen gevaar vlieden, en zelfs die
„ plaatsen niet verlaaten, welke door de pest besmet zyn,
„ uit dergelyke redenen, als we straks gemelt hebben. Want
„ het zogenoemde *Stoïsche noodlot* was zo afschuwelyk niet
„ als men voorgeeft: het deed de menschen omtrent hun-
„ ne bezigheden of zaken niet zorgeloos zyn; het was
„ maar geschikt, om dezelve omtrent gebeurlyke dingen
„ gerust te doen zyn, door de noodzakelykheid te overwe-
„ gen, welke alle onze bekommeringen en kwellingen nut-
„ teloos maakt, waar in deze wysgeeren niet ten eenemaal
„ afweken van 's Heilands lering; welke diergelyke be-
„ kommeringen voor den volgenden dag ook afkeurt, ter-
„ wyl hy ze vergelykt met de vergeefsche moeite, waardoor
„ een Mensch zou willen trachten een elle tot zyne lengte
„ toe te doen.

„ 't Is waar, de lessen van de Stoïsche wysgeeren, (en
„ veelligt ook die van zommige vermaarde wysgeeren in
„ onze dagen) kunnen, om dat ze by deze voorgewende
„ noodzakelykheid blyven staan, niet dan een bloot ge-
„ dwongen geduld voortbrengen; daar de Heiland integen-
„ deel veel verhevener gedagten inboezemt, en ons het
„ middel aanwyst, om recht vergenoegt te zyn, terwyl hy
„ ons verzekert, dat we reden hebben, om ons volkomen
„ vertrouwen op God te stellen, dewyl hy volmaakt goed
„ en wys is, en voor alle dingen zorg draagt, zelfs voor
„ de hairen onzes hoofds: zo dat we, indien wy in staat
„ waren om zulks te begrypen, zouden zien, dat men on-
„ mogelyk iets beters, (niet alleen volstrekt maar ook voor
„ ons) zou kunnen wenschen (*) dan 't geen hy gemaakt
„ heeft,

(*) Om tevens een staaltje te geeven van de Nooten, of op-
helderingen, welke de Heer Petsch, in eene vry groote meenig-
te,

„ heeft. 't Is als of men tot de menſchen zeide: doet u-
„ wen plicht, en zyt te vreden met 't geen gebeuren zal,
„ niet alleen daarom, dat ge der Goddelyke Voorzienig-
„ heid, of der natuur der dingen niet kunt weêrſtaan, (dit
„ is wel genoeg, om *zig ſtil te houden*, dog geenszins om
„ *waarlyk vergenoegt* te zyn) maar voornamelyk, om dat ge
„ met een goedertieren meester te doen hebt. En dit zou-
„ de men het kristen noodlot (*ſatum Christianum*) kunnen
„ noemen.

„ Ondertusſchen bevind men dat de meeste menſchen, en
„ zelfs Christenen iet van het Turkſche noodlot in hunne
„ bedryven inmengen, of ſchoon ze zulks niet genoeg er-
„ kennen. ——

„ Doch vooral misbruikt men deze voorgewende noodza-
„ kelykheid van 't noodlot, wanneer men zich van dezelve
„ bedient, om onze ondeugden en roekenloosheid te ver-
„ ontſchuldigen. Ik heb dikwils vrolyke jonge Lieden,
die

te, alomme door zyne vertaaling verſpreid heeft, zullen wy éé-
ne derzelver hier geplaatst, overſchryven.

„ Te weten *redelyker wyze:* want indien een kind, 't geen
„ den besten vader niet dan hartzeer aandeed door herhaalde eu-
„ veldaaden, en aaneengeſchakelde ongehoorzaamheden, in
„ plaats van ene hier op volgende ontërvinge enz. opgehoopte
„ weldaden wenschte te ontvangen; of indien een *d'Aveiro*, een
„ *d'Amiens*, een *Ravaillac* en ſoortgelyke monſters, in plaats
„ van hunnen of dadelyk volvoerden, of ook maar beraamden;
„ maar mislukten Konings-moord met den ysſelykſten dood be-
„ loont te zien, voor erſgenamen van den Koninglyken troon
„ wenschten verklaart te worden; zulks zoude niet alleen als
„ eene razerny moeten aangemerkt worden, maar ook als ten
„ hoogſten nadelig voor het gemenebest; dat van zodanige boos-
„ wichten niet dan een vervolg van de grootſte gruwelen te ver-
„ wachten had. En al 't geen zodanige menſchen onder het ge-
„ voel hunner pynelykſte, maar rechtvaardige ſtraffen *redelyker*
„ *wyze* kunnen zeggen en wenſchen, zoude op deze drie dingen
„ moeten uitkomen: 1. We ontfangen loon naar werken; 2.
„ we wenſchen, dat onze pyn zo veel mogelyk vermindert wor-
„ de; 3. immers we wenſchen, dat anderen door ons voorbeeld
„ van diergelyke gruwelen mogen afgeſchrikt worden, en dat ze
„ dus de pynelyke maar rechtvaardige ſtraffen, die wy onder-
„ gaan, mogen vermyden. Op de eerſte wyze redeneerde de
„ eene Moordenaar die met den Heiland gekruicigd werd: Luc.
„ XXIII. 40, 41. en op de andere wyze uitte de ryke man zyne
„ gedachten, zelfs onder het gevoel der Helſche Straffen, vol-
„ gens Luc. XVI. 24, 27, 28.

„ die zo wat vrygeestery wilden vertoonen, horen zeggen:
, 't is onnut, de deugd te preeken, en de ondeugd te be-
, rispen, beloningen te doen hopen, en straffen te doen
, vrezen; om dat men van 't boek der noodlottige beschik-
, kingen kan zeggen; wat geschreven is, is geschreven, en
, dat ons doen daar in niets veranderen kan; en by gevolg
, dat het beste zy, zyne genegenheid te volgen, en zich
, met niets op te houden, dan met 't geen ons voor het te-
, genswoordige vergenoegen kan' „ dan ze bedenken niet,
„ wat vreemde gevolgen uit deze sluitreden zouden moeten
„ voortvloeijen. Want ze bewyst te veel, gemerkt ze, by
„ voorbeeld, bewyzen zoude, dat men eenen aangenamen
„ drank zou moeten gebruiken, al wist men, dat hy ver-
„ giftigd was. Want ik zoude uit dezelfde reden, (indien
„ ze doorgong) kunnen zeggen: indien in de verborgene
„ boeken der Schik-Godinnen geschreeven staat, dat het
„ vergif my thans eenig kwaad zal doen, dan zal zulks ge-
„ schieden, al gebruik ik deze drank niet: en is dit niet ge-
„ schreven, zo zal het niet geschieden, al gebruike ik den
„ gemelden drank; en by gevolg, kan ik zonder gevaar
„ mynen smaak volgen; en, 't geen my aangenaam is, ge-
„ bruiken, hoe schadelyk zulks ook zyn moge: het welk
„ eene openbaare ongerymdheid is. Deze tegenwerping
„ deed hen wel een weinig stil staan, doch ze vervielen al
„ geduurig weêr in hunne redeneering, welke ze op vee-
„ lerley wyzen draayden en keerden, tot dat men hen ein-
„ delyk deed begrypen, waar in de misslag van hunne drog-
„ reden bestond. 't Is namelyk valsch, dat het toekomen-
„ de, men doe ook wat men doe, geschied; maar het ge-
„ schied, om dat men iet doe, waar door de weg voor het
„ toekomende gebaant word; des, byaldien het toeko-
„ mende geboekt is, zo is de oorzaak daar van teffens ge-
„ boekt. 't Is 'er derhalven zo ver van daan, dat het on-
„ derlinge verband der gewrochtens en der oorzaken de
„ leer van ene voor onze vrye bedryven nadelige noodza-
„ kelykheid staven zoude, dat het gemelde verband veel
„ meer dient om de volstrekte noodzakelykheid om ver te
„ werpen.

En, tot nader bewys van het geen de Heer *Leibnitz* ten dezen opzigte heeft gedagt, zullen wy dit soort van uittreksel besluiten met eene andere plaats uit zyne voorrede, die wy 'er verkiezen by te voegen, om dat ze ons eenig denkbeeld wegens het oogmerk van zyne *Theodicée* kan geeven.

„ Alle deze zwarigheden hopen we uit den weg te ruimen.

„ We

„ We zullen doen zien, dat de volstrekte noodzakelykheid, „ die men ook wel de redeneer- en boven natuurkundige, „ en zomtyds de meetkundige noemt, en voor welke men „ hier alleen te vrezen heeft, in de vrye bedryven geen „ plaats vind. Des de vryheid niet alleen van dwang, maar „ ook van de ware of eigentlyke noodzakelykheid vry is. „ We zullen aantonen, hoe God zelve, schoon hy altoos „ het beste verkiest, niet uit ene volstrekte noodzakelyk- „ heid werkt; en dat de wetten, welke God der Natuur „ heeft voorgeschreven, op de betamelykheid gegrond „ zynde, als in 't midden staan tusfen de meetkundige, of „ volstrekt noodzakelyke waarheden, en de willekeurige „ besluiten; het welke de Heer *Bayle* en andere wysgeren „ niet genoeg begrepen hebben. We zullen tonen, dat 'er „ in de vryheid eene zekere onverschilligheid voor handen „ zy, alzo 'er noch voor de eene noch voor de andere par- „ ty eene volstrekte noodzakelykheid is; doch noit eene „ onverschilligheid van een volkomen evenwigt. Ook zul- „ len we aantonen, dat 'er in de vrye bedryven eene eige- „ ne werkzaamheid zy, tot welker oeffening we ons uit een „ inwendig en volkomen eigen grondbeginzel bepalen; „ (*une parfaite spontanéïté*) het welk verder gaat, dan al „ 't geen men zich daaromtrent tot hier toe heeft voorge- „ stelt. Eindelyk zullen we doen zien, dat de voorwaar- „ delyke en zedelyke noodzakelykheid, welke in de vrye „ bedryven blyft, niets ongevoeglyks behelst; en dat *de* „ *vadzige reden* inderdaad een drogreden is".

Natuurlyke en Burgerlyke Historie van California. *Uit het oorspronkelyk Spaans van* Miguel Venegas, *Jesuit te* Mexico, *te* Madrid *in 't jaar* 1758 *uitgekomen, in 't Engels, en nu in 't Nederduits vertaald, door* J. J. D. *in twee Boekdeelen. Te Haarlem by* Johannes Enschede 1762. *Tweede Deel* 375 *bladzyden in groot Octavo.*

TOen ons het eerste Deel van dit Werk in handen was gekomen, hebben wy deszelfs algemeenen inhoud en doelwit den Leezer onder 't oog gebragt, en tevens aangeduid, dat het, schoon grootlyks gaande over zaaken, waar in onze Nederduitsche Leezers veel al geen belang stellen, egter voor hun ook zyne verdienste heeft met opzigt tot het Aardrykskundige, wel byzonder door ons een geregel-

der

der denkbeeld van *California* te geeven (*). Dit tweede Deel nu kan ten zelfden einde dienen; als behelzende een vervolg van 't derde Lid des voorgaanden Deels, dat een verslag geeft van de verdere verrigtingen der Jesuiten aldaar, tot den tegenwoordigen tyd, of wel tot het jaar 1749 toe; waar by nog komen eenige bylagen, die meerendeels betrekkelyk zyn, tot eene Aardrykskundige beschryving van dit gewest. En nademaal wy ons in 't voorgaande Berigt voornaamlyk bepaald hebben, tot het geen ons in 't eerste Deel werd medegedeeld, raakende de ontdekkingen van Vader *Kino*, ten bewyze dat *California* een *Schiereiland* genaamd moet worden; zo zal 't niet oneigen weezen dat wy in deezen dat onderwerp vervolgen; en den Leezer onder 't oog brengen, hoe ver de laatere ontdekkingen, in dit tweede Deel gemeld, strekken, om die van Vader *Kino* te bevestigen.

Men was naamlyk, gelyk onze Schryver meldt, op de ontdekkingen van Vader *Kino*, te *Mexico* nog niet overtuigd, dat *California* met *Nieuw Spanje* aan een hing; men vermoedde nog steeds, dat de *Inham van California* aan deeze of geene zyde der Riviere *Colorade*, door de eene of de andere onbekende straat in de *Zuidzee* mogt uitloopen: één der Vaderen, met naame *Ugarte*, had zeer grooten lust om deeze twyfeling weg te neemen, en nam van daar, by eene voorkomende gelegenheid, de opneeming van den *Inham van California* gereedlyk aan.

Hy zeilde den 15den May 1721 uit de Baai van *San Dianysio de Loretto*, in een Bylander, een Boot medevoerende; zynde ieder met de noodige manschap voorzien. Eene styve koelte bragt hen eerlang aan de Baai *Conception* in de rivier *Mulege*; van daar vervorderden zy de reis, om de kust van *California* tot aan de nabuurige eilanden van *Salsipuedas* af te schetsen, en wyders den Inham dwars over te steeken, na de Haven van *santa Sabina* in de Baai van *san Juan Baptista*, beide gelegen naast deeze eilanden aan de Kust der *Tepoquis* en *Seris*. Vader *Ugarte* stevende met twee Indiaanen deezer Kuste na een nabuurig Eiland, dat zy naa veel sukkelens bereikten; en naa een kort verblyf aldaar vervorderde hy zyne reis, tot aan den mond der kleine riviere *Caborca*. In zyne verdere opneeming dier kuste ontmoette hy maar eene enkelde gevoegelyke plaats, naamlyk eene kleine en opene Baai, alwaar men voor anker ging leggen: ook waa-

(*) Zie *Vaderl. Letter. Oeff.* II. D. bl. 273--285.

waaren de volgende ontdekkingen, door zommigen die noordwaards opgezonden werden, te water en te land, van geen aanbelang; die schraale kust leverde verder geen waterplaats noch bekwaame haven: men had ook wel getragt de opgegeevene merktekenen van *Pimeria*, bestaande in zommige zandbanken bezyden *Costa Brava*, op te zoeken; doch men vond nu reden om te onderstellen, dat die gewaande merktekenen door de ongestuimigheid van het ty veroorzaakt geweest waaren. Zy stierden derhalven na de kust van *California*, en stevenden den Inham in drie dagen over, wiens breedte daaromstreeks niet boven de veertig mylen bedraagt. De Bylander ging, zonder de haven in te loopen, hier voor anker leggen, en men zond een Pinnas na strand, waar mede eenig Manschap een togt deed langs de kust tot negen mylen ver; in welke tusschenwydte zy vyf verscheidene *Rancherias* of Volkplantingen, en ook zo veele Waterplaatsen vonden. De Bylander vervorderde insgelyks de reis, om eene Haven of Baai op te zoeken, en kwam, naa een zeer ver in zee uitsteekenden hoek te boven gelaveerd te zyn, in eene ruime Baai ten anker, alwaar zy voor de toen geduurig waaiende zuidwest-winden veilig en gedekt lag. Doch zy ontmoetten aldaar eene omstandigheid, die vreeslyker dan de wind zelf was; naamlyk een snel afschietenden stroom, waar door het vaartuig belet werd met de voorsteven na den wind te ryden, en niet anders dan in den zwaarsten storm geslingerd werd. De Stuurman was vervolgens met de Boot aan Strand gegaan en had dezelve op 't zand gelaaten: doch toen het ty te rug keerde, kwam het, niet allengskens naar gewoonte, maar met eene verschrikkelyke bruizing en schielyken aanwas tot over de drie vademen: waar door de Boot tegen de Rotsen geslaagen, en in diervoege ontramponeerd werd, dat ze naauwlyks herstelbaar waare; des de Stuurman niet dan bezwaarlyk de Bylander weder bereikte. Men stevende voorts verder noordwaards aan, en bespeurde, naa eenige dagen zeilens, eene verandering in de kleur van 't water, 't geen nu aschgraauw, dan zwartagtig, scheen te zyn, doch meest doorgaans na 't rood helde. Uit de laatste kleur werd opgemaakt, dat de rivier *Colorado*, welke zodanig water voert en ontlast, niet ver van daar haare uitvloejing moest hebben. Zy stuurden derhalven, om de ondiepten en droogten te myden, na de kust van *Pimeria* toe, en de Pinnas peilde de gronden geduurig voor uit. In 't midden van den Inham was het water wat ongestuimer en drabbiger, en de diepte naby de kust

was op zommige plaatſen zeven, acht, tien en meer vademen; doch geduurig veranderlyk en zonder eenig daar aan paalend canaal. Zy ankerden eindelyk naby den mond der riviere aan de zyde van *Pimeria*, alwaar zy twee van derzelver uitvloejingen ontdekten, welken Gras, Bladeren, Onkruid, Takken van Boomen, gebrande Blokken, Timmerhout van Hutten, en dergelyke bovendryvende ſtoffen in zee wierpen. Men had geduurende twee nagten agter een zeer ſtormagtig weer, verzeld door Donder, Blixem en ſterken Regen, dat twee zwaare overſtroomingen veroorzaakten, en de Lugt ſcheen nog te dreigen eene derde overſtrooming te zullen uitwerken; het welk hen wederhield van de Rivier op te vaaren, en deed beſluiten, den mond der *Colorado* voorby te ſtevenen, en aldaar op vier vademen te ankeren.

„ Wanneer men”, zegt onze Autheur, (wiens verhaal wy tot dus ver opgekort hebben, om ſlegts het beloop der reize te melden,) „ deze Opneming met die van het Jaar „ 1746, by Vader *Fernando Conſag* gedaan (*), vergelykt, „ dan zal komen te blyken, dat Vader *Ugarte* van de twee „ Uitvloejingen der *Colorado*, dewelke door een tusſchen „ beide gelegen Eiland geſplist worden, alleenlyk die beöosten van het zelve of aan de zyde van *Pimeria*, voorby „ gevaaren was, en dat hy, tusſchen beide de Canaalen „ voor anker leggende, de andere Uitvloejing bewesten „ moet gezien hebben. Uit even dezelve Legging had Vader *Ugarte* ook een klaar en duydelyk Gezigt van *Cabo de* „ *California*, paalende aan het nabuurig Gebergte, en alleenlyk door de Rivier van de Kust van *Pimeria* afgezonderd. „ Dat hy op dien Uithoek niet aan Land gegaan is, om verder Onderzoek te doen, moet gedeeltelyk aan zyne eigene Zwakheid en de Ziekte van zyn Scheepsvolk, en gedeeltelyk ook aan zyne Waarneemingen omtrent de Eb „ en Vloed aldaar, toegeſchreven worden. Hieromſtreeks „ verandert het Ty van zes tot zes uuren: de Vloed ryst „ met een yslyk Gedruys van drie tot zeven Vademen, en „ overſtroomt de laage Landen eenige Mylen ver; de Eb „ moet dus ook noodzakelyk met een diergelyk ſchroomelyk Geweld te rug keeren, en de Bylander had gevolgelyk geenerhande veilige Ankerplaats; ook was in de Nabuurſchap geen goede en bequaame Haven te vinden. Hy „ ont-

(*) Men zie het aangetekende uit het Dagregiſter van Vader *Conſag* in 't volgende van dit ons Berigt bl. 391—393.

„ ontdekte ook, dat deze Wateren de ſchadelyke Hoedanigheid hadden, dewelke zedert door de Ondervinding „ van Vader *Conſag* bevestigd is; namentlyk, dat dezelve „ Blaaren verwekken, en byzondere zwaare Pynen in de „ gevoeligſte Deelen veroorzaaken, dewelke geduurende „ eenige Maanden ongeneeslyk zyn. Ook was de Loots, „ in de Pinnas aan Strand vaarende, om eene naauwkeurige Afteekening van het zelve in zyne Kaart te brengen, „ insgelyks overtuygd, dat deze Caap de Uythoek en het „ Einde van den *Inham van California*, en de Waters, ter „ zyde van denzelven, die van de Rivier *Colorado* waren. „ In de Peiling bevond men geene Teekenen van een Canaal, het geen ruym en diep had behooren te zyn; maar „ ſlechts de Diepte van vier of vyf Vademen. De Grond „ beſtaat in ſlymerige en taaije Klei, die aan het Anker blyft „ vastkleeven. Daar is ook geenerhande Schyn van een „ Canaal, zo ver als het Oog kan reiken; wordende noordwaards alom het vaste Land gezien. Het gevaarlyk en „ buitengewoone Ty in deze Gewesten, en ook op beide „ de Kusten ſtrekken verder tot Bewys, dat de Inham aldaar zyn Einde heeft; want indien dezelve eenige Ontlasting of Uitgang in de *Zuydzee* had, dan zouden deszelfs Wateren met zulk eene Snelheid niet ryzen, noch „ tot zodanige Hoogte vloeijen; dus blykt dat dezelve aldaar ſtuyten, en aan het Einde van de Naauwte door die „ der *Colorado* beteugelt worden. Eindelyk wierd onder de „ Matroozen een Scheepsraad gehouden, en daar in beſlooten, dat het voor de Bylander onmogelyk was, in eene „ zo hachelyke Legging langer te blyven, zonder eene veilige Haven te kunnen vinden; dat de Pinnas zonder Dek „ by de Woede van het Ty, en den Storm groot gevaar „ liep, en dat het veel meer naar Onbedachtzaamheid, dan „ naar Kloekmoedigheid zoude gelyken, wanneer men beſtaan wilde verder te gaan. Het zelve wierd ook door een „ algemeen Gejuych van *buen Viage!* opgevolgt. En den „ 16 July in 't zelve Jaar 1721, zynde de Dag der Zegepraaling van 't Kruys, wierdt het Anker geligt, om na „ *California* te keeren".

Onze Schryver geeft daar op verder een naauwkeurig berigt van deeze terugreis, en meldt tevens de voordeelen, die men door deezen togt over den Inham behaalde, door 't vermeerderen der kundigheden raakende die kusten: inzonderheid merkt hy aan, „ dat de voorſz. Reis volkomen beantwoort heeft haar voornaamſte doelwit; beſtaande daar

 „ in,

„ in, dat men verzekerd mogt zyn, of *California* een Ei-
„ land, dan een Half-Eiland was, het geen met het vaste
„ Land van *Nieuw-Spanjen* zamenhing. Maar tegenwoor-
„ dig, *zegt hy*, is het volkomen gebleeken, dat het een
„ Half-Eiland zy, alleenlyk door de Rivier *Colorado* van *Pi-
„ meria* gescheiden. Derhalven is het Gevoelen van zom-
„ migen te *Mexico*, dewelke onderstelden, en zelfs wilden
„ beweeren, dat de Galjoenen uit de *Philipine-Eilanden* door
„ een Canaal in den Inham van *California* passeerden, en
„ dus na *Nieuw-Spanjen* zeilden, ten eenemaale buyten alle
„ Grond en Zekerheid. Het is nog verder gebleeken, dat
„ indien 'er eenige Gemeenschap tusschen dien Inham en de
„ *Zuydzee* was, als dan de Scheepvaart langs dien Weg, ten
„ opzigte van het onstuymig Weêr, de Ondiepte van het
„ Water, de Naauwte van de Doorvaart, de Snelheid van
„ den Stroom, en deszelfs verscheidene Richtingen, voor
„ zo groote Schepen, als de Galjoenen van de *Philippines*,
„ volstrekt ondoenlyk zoude geweest zyn".

Niet tegenstaande dit alles bleef men te *Mexico*, gelyk onze Autheur in dit Werk meldt, nog twyfelen; en men besloot in 't jaar 1744 dat het van dienst zou zyn, den *Inham van California* op nieuw te laaten onderzoeken en opneemen, om verzekerd te zyn, of *California* aan 't vaste Land van *Nieuw-Spanje* paalde. Dit bragt te wegen dat Vader *Consag* in 't volgende jaar een bevel ontving, om zich gereed te maaken en te houden, tot het doen eener Opneeminge der Kusten van den Inham. De daar toe noodige schikkingen gemaakt zynde vertrok Vader *Consag* vervolgens van *Loretto*, en bereikte eerlang de kust van *Jan Carlos*, op 28 Graaden Breedte, van waar hy met zyne byhebbende Manschap, den 9 Juny in 't jaar 1746, in vier Booten of *Canoes* afvoer. „ Vader *Consag*, (zegt onze Schry-
„ ver) volvoerde met zyn byhebbende Manschap de voor-
„ genomene naauwkeurige Opneeming tot aan de Rivier
„ *Colorado* toe: en uyt dezen Tocht komt oogschynelyk en
„ buyten alle Twyfeling te blyken, dat CALIFORNIA een
„ HALF- of SCHIER-EILAND zy, paalende aan het vaste Land
„ van *Nieuw Spanjen*; als mede dat de Rivier *Colorado* het
„ alleruyterst Einde van den Inham uytmaakt, en het eerste
„ van het laatste Gewest affcheidt".

Ten bewyze hier van beroept hy zich op het Dagregister van Vader *Consag*, waar van hy aan 't einde van dit Werk een affchrift mededeelt: dat een agtervolgend berigt van 't wedervaaren dier Reizigeren, en eene naauwkeurige opgaa-

gaave deezer Kusten behelst. Het laatste gedeelte van dit Dagverhaal, betrekkelyk zynde tot ons onderwerp, meldt het volgende.

„ Den 11 *July* quamen wy aan zommige roode Moeras-
„ sen, waar uyt wy opmaakten niet ver van den Mond der
„ Rivier *Colorado* te zyn. Wy vervorderden echter onzen
„ Cours tot den Avond toe; wy poogden verscheidene maa-
„ len hier en daar aan Land te komen, doch alle onze moei-
„ te was vergeefsch, doordien de Moeren en Veenen niet
„ alleen de *Canoes* van Strand hielden, maar ook de geenen
„ niet konden dragen, dewelke met dezelve daar over poog-
„ den heenen te kruissen. Onder deze Zwaarigheid ge-
„ raakten wy voor Anker in 't Gezigt van een Eiland, het
„ geen aan het Einde der Engte eene Kreek, in de Gedaan-
„ te van eenen Boog, formeerde. Hier was het Water van
„ dat der Zee gansch verscheiden, en van eene zo quaade
„ Hoedanigheid, dat het, waar het op viel, het Vel weg
„ vrat, en alle waren daar door bespat en nat, buyten ik al-
„ leen: zy waren uyt dien hoofde geplaagd met de pyne-
„ lykste Ontstekingen in de meest gevoeligste Deelen van
„ hun Lichaam, dewelke tot het Einde van den Tocht toe
„ bleeven aanhouden. By zommige quamen de eerste Toe-
„ vallen van Schurfdheid alleenelyk te voorschyn; doch by
„ andere rees dezelve werkelyk tot zodanige Hoogte,
„ dat zy geduurende de Terugreize gansch onbequaam wa-
„ ren eenigen Arbeid te doen; kunnende zommige zig
„ naauwelyks verroeren.

„ Den 12 *July* hadden wy eenen hevigen Storm uyt het
„ Zuyden, waar door onze *Canoes* van den anderen geraak-
„ ten. Eene van dezelve poogde te meermaalen den Uyt-
„ hoek van het Veen, alwaar het hier boven aangehaalde
„ Eiland eindigde, te boven te laveren, doch vergeefsch.
„ Deze *Canoe* liep het gevaar van te vergaan, dewyl de Zee
„ zeer hol ging. Een andere *Canoe* wierd genoodzaakt het
„ meerder Gedeelte haarer Lading over Boord te werpen;
„ doch de overige beide, alhoewel haare Lading en Man-
„ schap doornat was, hadden het Geluk, na de Kaap voor-
„ by geloeft te zyn, aan geene Zyde der Moeren eene be-
„ houdene Reede te vinden.

Den 13, 14, 15, 16 en 17 *July* tekent het Dag-register met opzigt tot ons onderwerp niets byzonders aan.

„ Den 18 *July* bereikten de *Canoes* (nu alle by elkander
„ zynde) gelyklyk den Mond der Rivier *Colorado*, waar
„ binnen het voorsz. Eiland legt, het geen eene driehoeki-

„ ge Gedaante heeft, en den Stroom in twee Armen deelt;
„ de eene in *California* na het Noorden, en de andere daar
„ tegen over na het Noordwesten vloeijende. Het Volk
„ ſtapte aan Land, en bevond zig tusſchen twee ſmalle Stroo-
„ men. De eene Rivier ebde, en de andere vloeide, en
„ wel met zodanig eene Hevigheid, dat zy naauwlyks kon-
„ den ontkomen, en een gedeelte hunner Lading verlooren.
„ De *Canoes* begaven zig hier op na de Kust van *California*,
„ dewyl dezelve veel veiliger was; zy zagen 's nachts wel
„ eenige Vuuren branden; doch by dag liet zig niemand
„ van de *Indianen* zien.

„ Den 19 wierd met het Onderzoek en de Ontdekking
„ der Rivier voortgevaaren; maar de Stroomen gingen zo
„ ſnel, dat men dezelve met geene Roeiriemen kon opko-
„ men, en derhalve genoodzaakt was de Trektouwen te
„ baat te neemen, waar mede echter maar weinig Wegs ge-
„ vordert wierd; doch dewyl eene *Canoe*, by gebrek van
„ Touwen, niet kon getrokken worden, veranderde dezel-
„ ve van Cours, en ſtevende na de andere Zyde toe, de-
„ welke in een der by die gelegenheid door ons Volk ont-
„ dekte drie Eilanden beſtond. Den 18 wierd het eerſte
„ gezien het geen de Rivier in twee Deelen ſcheidt; het
„ tweede legt binnen derzelver Bedding gelyk het eerſte,
„ en tegen over het zelve; het derde ter zyde van beide de
„ andere, en de Rivier, dit laatſte van de Overkust ſchei-
„ dende, formeert aldaar mede eenen Arm, die echter zo
„ ſmal is, dat dezelve by laag Water doorgaans droog legt.
„ Deze Zyde van *California*, laag leggende, wordt door de
„ *Colorado* overſtroomt, en langs den Voet van het Geberg-
„ te ziet men Stukken van Boomen, Kreupel-bosſchen,
„ Struyken, Onkruyd &c., al het welke, door derzelver
„ Stroom derwaards aangeſpoeld, aldaar by de Afzakking
„ blyft leggen. Ook heeft ons Volk alhier een Slach van
„ Dorschvloeren gezien, waar op de Inboorlingen eene
„ Soort van Zaad uytdorſchen het geen naar Tarwe gelykt,
„ doch niet grooter dan Anys is.

„ Den 20 *July* bleven de *Canoes* op het drooge; de Vloed
„ quam met eene verbazende Snelheid op, en de Zee wies
„ teffens zo hoog, dat de van de andere geſcheidene *Canoe*
„ zig in het uyterſte Gevaar van te vergaan bevond: De
„ kleinſte, binnen gekomen zynde, begaf zig ten ſpoedig-
„ ſten na dezelve toe, om het Volk te redden: en het be-
„ haagde God en zyne heilige Moeder, dat zy nog by tyds
„ dezelve bereikte; haar Voorneemen gelukkig volvoerden,

„ en

„ en alle de Manschappen geborgen wierden; doch alle de
„ Provisien, Goederen en Gereedschappen gingen verlooren, en de *Canoe* wierdt verbrandt, om 'er het Yzerwerk
„ uyt te haalen.

„ Den 21 July wierden de *Canoes* uitgezonden, om te
„ zien, of 'er ook iets van het Wrak was komen aandryven, en men vond op de Kust van 't vaste Land twee
„ vaten Water.

„ Den 22 July wierden de *Canoes*, door het opgekomen
„ onstuimig Weêr, in het uytloopen belet; inmiddels gingen onze Manschappen het Land bezigtigen, en zagen
„ op den Afstand van vyf mylen *Cauzal* en *Sauceda* leggen.

„ Geduurende den 23 en 24 *July* deeden wy al wat mogelyk was, om verder te gaan; doch wy wierden telkens
„ door den Wind en den stroom na onze Legplaats te rug
„ gedreven. Dezelve bestond in eenen Elleboog naby eene
„ groote Oeverbank, die oostwaards strekte. De Canoes
„ konden niet vervorderen. De ter opneeming uitgezondene Manschappen gaven tot bericht, dat de Rivier haaren loop langs de *Serania* [of richel van Bergen,] aan de
„ zyde van *California*, henen nam.

„ De Opneeming van den Inham, of de Zee van *California*, tot dezelve uyterste Grenspaalen den 25 *July* voleindigd zynde, zo stevenden wy te rug na de Haven, van
„ waar wy uitgevaren waren enz."

Verhandeling over het Kolyck van Poitou. Mitsgaders een naauwkeurig onderzoek van deszelfs Oorzaaken, Kenteekenen, Toevallen, en wyze om dezelve te verhoeden: en gemakkelyk vylig en spoedig door gepaste Hulpmiddelen te geneezen. Beneevens verscheiden Geneeskundige Waarneemingen, over deeze Ziekte, en inzonderheid over de Lammigheid, die gemeenlyk op deeze Ziekte komt te volgen. Alles door eigen ondervinding van een reeks van Gevallen, beschreven. Door PHILIBERTUS MORAND, Med. Doctor te Amsterdam. *Te Amsterdam, by* Ferdinand Sundorff, 1763. *in Octavo groot* 100 *bladz.*

DEze Ziekte, zegt de Heer MORAND, openbaart zich niet altyd met dezelfde verschynselen. En vervolgens. „ Het *Colica Pictonum* is een Ziekte die het Zenuwgestel (*Systhema Nervorum*) aandoet, en aan zoo veele
„ verschillende verschynzelen onderworpen is, die, behalven die geene, welke 't weezen van deze Ziekte uitmaa-

„ ken

„ ken, zich hier by ook dikwils op een wonderbaarlyke „ wyze openbaaren, die zomtyds bestendig of onbestendig „ zyn, naar maaten van de onderscheidene oorzaaken, die „ deeze Ziekte voortbrengen, en de Toevallen die op de- „ zelve komen te volgen; en hier van zal 't geenzins won- „ derlyk voorkomen, dat het *Colica Pictonum* zig op veel- „ derly wyze kan vertoonen". Dit Kolyk bevindt zich, volgens onzen Schryver, niet altoos in den Onderbuik, 't is somtyds in 't Hoofd, in de Borst, en somtyds in de Ledemaaten, waar men de eerste beginselen gewaar *wordt*, en een drukkende pyn gevoelt, welke van plaats verandert, en zich in den Onderbuik vastzet. Hier op worden de Verschynselen en Toevallen welken dan volgen, beschreven; waar in niets nieuws of byzonders voorkomt. Tot de Oorzaken overgaande, spreekt hy eerst van de zogenaamde zes niet natuurlyke dingen. De Luchtsgesteldheid, en derzelver schielyke en groote veranderingen; een misbruik van Spyze en Drank, in maate of hoedanigheid; het onmatig slaapen of waaken; ongeregelde Gemoedsdriften; overtollige of verhinderde Afscheidingen, worden gesteld aanleiding tot het Kolyk van Poitou te geeven. Men kan niet ontkennen, dat eenige van de genoemde dingen hier aan iet konnen toebrengen: maar welk eene Ziekte is 'er, waar op al het gezegde niet zo wel kan toegepast worden, als op het Kolyk? Al wat door onregelmatigheid van dezen in 't lichaam veroorzaakt kan worden, kan ook t'eenigen tyde gelegenheid geven tot het ontstaan van Kolyk. Vervolgens worden de Kentekenen, doch niet zeer klaar; en de Voorzegging, doch zeer algemeen, beschreven.

„ Uit alle de Toevallen", zegt de Doctor, „ die by 't „ Kolyk gepaard gaan, blykt het, dat 't een Ziekte is die „ haar Weezen of bestaan heeft in 't Zenuwgestel, 't welk „ aangedaan word door een ongeschikt gebruik der zes niet „ Natuurlyke dingen, of door overblyfzelen van langduu- „ rige Ziekten, die te weeg brengen dat 't Zenuwzap meer „ of min opgehouden, of zeer ongelyk aan de Werktuigly- „ ke deelen uitgedeelt word, waar door de Spierdraaden „ hunne beweeging zoude moeten verrigten, de Werktui- „ gen en Ingewanden hunne bedieningen volbrengen, zeer „ traag of zeer ongelyk worden in de uitvoering van de be- „ dieningen, die zy natuurlyk zoude moeten verrigten; of „ zy worden ontroofd van de magt die zy hadden om zulks „ te doen: dit schynd wel de reden te zyn waarom men eer- „ stelyk de pyn gevoeld in die plaats daar de Zenuw eindigt

„ in

„ in 't Zintuig, en dat die pyn niet overgaat voor dat het
„ Zenuwzap zig wederom verdeelt aan 't einde van die Ze-
„ nuwe. Het is hier van dat 't Gezigt verduisterd naa de
„ evenredigheid van de welgepaste uitdeeling van 't Zenuw-
„ zap in de Zenuw van 't Gezigt; dezelve reden kan gege-
„ ven worden van de zuizeling van 't Hoofd, van 't geraas
„ in de Ooren, van de verdrooging van de Neus, van de
„ verandering van de Stem, van de vermeerderde of ver-
„ minderde Eet- of Drinklust, van de Zmaak, van de Ver-
„ ftopping van Afgang en Ophoudinge van de Scheidingen
„ en Uitwerkingen en van de Intrekking van den Onder-
„ buik". Die dit vatten kan vatte het.

Tot de Genezing waar op het meest aankomt overgaande, zegt de Schryver, dat de verfchillende Oorzaaken en Toevallen van dit Kolyk genoeg te kennen geven, dat 'er geen algemeen Middel kan bedagt worden, om deze Ziekte te genezen; fchoon men in zeer veele gevallen, volgens zyn gevoelen, een zelfde Geneeswyze kan gebruiken, gelyk hy in 't vervolg belooft te toonen. Het eerstgeftelde vervolgende, wil hy als een bloedryk mensch van het Kolyk wordt overvallen, dat men eene of meer Aderlatingen zal doen, ten zy in den Lyder eenige omftandigheden zyn, welken zulks verbieden. Is eenige verftopping 'er de Oorzaak van, moet deze door bekwaame Middelen weggenomen worden. Uit het misbruik van Spyzen ontftaan zynde, moet het lichaam hier van ontlast werden. Verdikking van het bloed eischt verdunnende Middelen; als hier mede inkrimping der vaten verzeld gaat, moet men tegen beiden te gelyk werken. Een belette doorwaasfeming, door de koude Lucht, vordert de herftelling derzelve. Als 'er bederving in 't Bloed is, moet deze verbeterd worden. Als 'er te veel zuur is in de eerfte Wegen moet men dit zoeken t'ondertebrengen en verminderen. Wrangheid in de Maag en Ingewanden, door het eten van onrype vruchten, moet door buikopenende Middelen uitgedreven worden. De Koorts vereischt Koortsmiddelen. De Sode moet door eige Middelen, hier toe dienftig, tegengegaen worden. Loodftoffen of andere vergiften ongevoelig in 't lichaam geraakt, moeten uitgedreven of krachteloos gemaakt worden. Weinige ziekten zyn 'er, waar over niet zulke aanmerkingen kunnen gemaakt worden, waarom deze in de Schoolen als gemeene regelen, voor de ziekten in 't gemeen verhandeld worden; en de Schryver fpreekt ook, op een zulk eene wyze van dezelve, dat hy het Kolyk als fchyne te vergeeten. Wyders meldt

hy van koude Dranken, welken Kolyk kunnen veroorzaaken, van Ontsteeking, welke 'er by kan komen, en tot Verzweering, Verharding of Koudvuur kan overgaan; van het onmatig Thee en Koffy drinken; van de Hartstogten; van kwalyk geschikte Scheidingen en Ontlastingen, waar van te voren reeds gesproken was; van Slagader- en Aderspatten; van Gezwellen die de groote Zenuwen drukken; van af en aangaande en gestadige Koortzen; van Zinkingen en dwaalende jigt-stoffe; nog wederom van de Zwaarmoedigheid; van de Scheurbuik; en spreekt van veele dezer gemelde kwaalen, niet als oorzaaken van het Kolyk: want het schynt hem dikwils vergeten, dat hy ze tot zulk een einde hadt aangehaald, maar als op zich zelven, en redeneert 'er over, op eene wyze welke niet vry te spreken is van verwerringe en duisterheid, verre van een klaar denkbeeld te geven van het Kolyk van Poitou, of 'er toe mede te helpen. Vervolgens gaat hy over tot de Lammigheid, welke op het Kolyk volgt; waar in niets byzonders, maar alleen algemeene raadgevingen, by de Schryvers voor allerhande Lammigheid te vinden, voorgesteld worden.

Eindelyk zegt de Schryver, welke de voornaamste reden is geweest, waarom hy deze Verhandeling, over het Kolyk van Poitou, heeft in 't licht gegeven: namelyk, om zeker Middel, terstond te melden, 't welk hy, sedert vyf en twintig jaaren, in deze Ziekte, en in de Lammigheid zelve, gebruikt heeft, het Gemeen mede te deelen; en waar mede hy betuigt het geluk gehad te hebben van deze wreede Ziekte, en ook de Lammigheid, als een gevolg derzelve hersteld te hebben. Zulk een Middel te openbaaren is, voorwaar, pryslyk en edelmoedig: doch men zou zeggen, waar toe dan, vooraf, zo veel dingen door malkander gehaald, dat 'er iemant het hoofd van draaije; waarom dit niet enkelyk en op zich zelve voorgesteld, en de moeite van het voorgaande samenstellen, bespaard? Eer nu de Heer MORAND dit Middel opgeeft, meldt hy deszelfs lof. Men kan het zelve gebruiken in alle de Verschynselen en Toevallen van het Kolyk, al is 'er een afgaande Koorts by; mids dat men het in de tusschenpozing van de Koorts gebruike. Het is ook nuttig voor menschen die geschrikt hebben en schrikagtig zyn gebleven; voor koude Gezwellen, welken niet kwaadaartig zyn; de Jigt, waar in nog geen verderf van vogten plaats heeft; voor Hardlyvigheid; het maakt een daaglykschen Afgang; voor Lammigheid, al is ze niet uit Kolyk ontstaan; voor alle Ziekten uit te veel zuur. Maar

in

in Ziekten met Ontfteeking of Gezwellen welken kwaadaartig en kankeragtig zyn, wordt het afgeraden en gevaarlyk geoordeeld. Zie hier dan het Middel.

℞. *Polypod. Quercin* Unc. I.
Lumbricor. Terrestr. viv. Unc. II.
Infund. in Aq. fervid. Unc. XX. per spat. XXIV. horar. Col. ad Unc. III. S. IV. *& servetur usui.*
dat is,
Neem *Eyken Varen* twee loot.
Levende Aardwormen vier loot.
Laat dezen met twintig uncen heet Water, 24 uuren staan trekken; en bewaar het Doorzygzel tot drie of vier uncen, voor het gebruik.

De Schryver voegt 'er by: „ Men kan dit Middel in meer„ der hoeveelheid klaarmaken, als men maar de evenredig„ heid van 't Water en van 't Middel zelve in acht neemt. „ Men kan het in een koele plaats bewaren, zo lang als men „ wil, mids dat de Vles, daar in het is, altyd vol is; als „ men het gebruiken wil, dient het Vlies dat 'er boven op„ komt, 'er afgenoomen en van deszelfs vuiligheden die „ op de grond gezakt zyn, gezuiverd te worden". Dus verre de befchryving van het Middel. Ik vreeze, dat veele van onze Lezers, op het zien hier van, zullen zeggen, *Parturiunt montes &c.* (Bergen gaan in arbeid enz.) maar men moet niet te fchielyk wezen in oordeel te vellen. De Heer MORAND redeneert 'er over, op een fcheikundige wyze, en bevindt, dat het uit een vast *Alkali* (Loogzout) beftaat, in zeer dunne Olie omwonden, en met veel openend Zout vermengd; dat hoe langer het zuiver bewaard worde, hoe het meer doordringende kracht verkrygt, [want rotting en ftank zullen 'er, gewislyk, doordringendheid aangeven.] Het gebruik is dusdanig: men neemt het 's avonds te bed liggende in, laauw gemaakt zynde; zorgdragende, dat de Maag van fpyze en drank ledig zy: en zo ras 't ingenomen is, moet de Lyder zich tot rust begeven. 't Gebeurt wel, dat hy 's anderen daags Hoofdpyn heeft, maar deze verdwynt, zo dra 'er Afgang gekomen is, welke op dit Middel doorgaans, en fomtyds twee of drie dagen achter een volgt. En dit gefchiedende, moet men tien of twaalf dagen wagten, eer men het wederom geve, wanneer het zelden zo veel ontroering maakt. Hier na gebruikt men het nog twee drie of viermaalen, omtrent om de agt dagen; en een goede Levenswyze gehouden wordende, wordt men hier door volko-

komelyk hersteld, voornaamlyk, als het Kolyk niet al te hevig is. Als met het Kolyk een afgaande Koorts verzeld gaat, kan men het op de vierde of vyfde dag 's avonds innemen, als de Lyder geene Koorts heeft. Naar mate het Kolyk hevig is, kan men het om den anderen, vierden, zesden en twaalfden dag geven. In een verouderde Lammigheid gebruikt men het om de derde of vierde dag; en als men 't omtrent drie of viermaalen gebruikt heeft, wagt men tot den zesden, agtsten of tienden dag. Men kan ook twee of drie weeken laten voorbygaan, en het alsdan wederom als voren gebruiken. Men moet altoos wagten, dat de uitwerkingen van 't voorgaande ingenomen Middel gedaan zyn, eer men het tweede wederom inneme. Als 'er eenige ontlasting van Braking, Afgang, Pis of Zweet volgt, moet men dezen niet tegenstaan, maar alleen eenige dagen wagten, eer men het Medicament op nieuw geve. De Heer MORAND bevestigt de deugd van het voorgestelde Middel door zeven Gevallen, waar in het gegeven is en genezing heeft aangebragt, of zou hebben aangebragt, indien het behoorlyk ware gebruikt geworden. De drie eerste Gevallen melden van geen Kolyk, maar van ontsteltenissen; welken dikwils van zelfs bedaaren. De vier volgende hebben iet van Kolyk of Maagpyn, en zyn door het Middel gestild of genezen. Wy willen dit den Heer MORAND vertrouwen. Het zal 'er maar op aankomen of anderen, door 't gebruik van het zelfde Middel, even gelukkige uitslagen zullen zien; zo 'er gevonden worden, die uit achtinge voor onzen Schryver, en zyn Middel, hunne Lyders aan 't Kolyk van Poitou op gelyke wyze zullen behandelen. In 't slot verzoekt de Auteur verschoning voor spel en drukfouten, hadt hy 'er bygevoegd, fouten tegen de taal en een goede styl, hy hadt reden gehad; gelyk men uit eenige staaltjes, van ons met zyn eigene woorden aangehaald, duidelyk zal konnen merken.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwste Werken van de Societeiten der Wetenschappen in Europa, en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amsterdam, by F. Houttuin 1762. No. 27. *in groot Octavo, bladz.* 305-458. *behalven de Waarnemingen van het Weer enz.*

DE eerste Verhandeling van dit Stukje is een *Berigt wegens het Aantasten, Toemaaken en behandelen van ongebouw-*

bouwde Landen, door den Marquis DE TURBILLY. (*Memoires sur les Defrichemens*, Paris 1760.) Vooraf meldt de Schryver van dit Berigt, hoe men een Land, het welk men wil ontginnen, eerst, op verscheiden plaatsen konne en moete steeken of booren, om de hoedanigheid van den grond, deszelfs verscheiden laagen; en de verschillende dikte dezer laagen net te weten. Dan verdeelt hy de soorten van ongebouwde Landen in drie Classen. 1 Slegte, 2 Middelmatige en 3 goede. De behandeling van dezen wordt afzonderlyk beschreven. In de tweede Verdeeling wordt uitvoerig gesproken van het bereiden van Konst-Mest; niet alleen door den Franschen Schryver, maar ook door den Vertaaler; die inzonderheid aanwyst hoe dit in ons Land gedaan wordt, of met geringe moeite en kosten gedaan kan worden. Aan de derde Verdeeling gekomen zynde, zegt de Vertaaler: „ De orde, welke zich de Heer DE TURBILLY „ heeft voorgeschreven, zou nu vereischen, dat wy van „ het laatste en beste soort van Landen, Kleigronden en „ dergelyken spraken, en de wyze van ook dezen te ont- „ ginnen en te behandelen aanwezen; maar dewyl 'er zo- „ danige beste Landeryen in ons Gemeenebest niet zyn, of „ zy werden reeds gebouwd of beweid, is het onnodig om „ de gegeven voorschriften, welken in zich zelven goed, „ doch door gebruik en ondervinding bekend zyn, na te „ schryven".

Op deze Verhandeling volgt; *Waarnemingen omtrent den Sasfafrasboom, en de Kenmerken van deszelfs Bloemen, door den Heer* G. DIONYSIUS EHRET; *met een Byvoegzel en Aanmerkingen omtrent de Vrugt: door den Heer* CHRIST. JAC. TREW; Med. Doctor te Neurenberg. *Nova Acta Physico-Medica Natur. Curiosor.* Tom. II. pag. 326.) Hier in wordt getoond, dat deze boomen van tweederleie Sexe zyn, welker eene Mannetjes en de andere Wyfjes of Hermaphrodite-bloemen draagt. Ook worden eenige Kliertjes in de Sasfafras-Bloemen ontdekt. Men vindt hier by eene Plaat, waarop de Bladen, Bloemen en Vrugten van dezen Boom afgebeeld, vertoond worden.

Verhandeling over de Belemniten of zo genaamde Dondersteenen, door den Eerw. Heer BERTRAND Lid der Koningl. Akad. van Berlyn enz. (*Excerpt. Helvet.* Ann. 1759. Tom. I. pag. 159.) Onder de menigerleie naamen, welken aan dit voortbrengsel der Nature gegeven worden, vindt men het byna in alle taalen met den naam van Dondersteen getiteld; om dat men zich verbeeld heeft; dat het

het in de Wolken geformeerd, met den Bliksem te gelyk op het Aardryk nederviel. Deze steen wordt gevonden in verscheiden streeken des Aardryks, 't zy zandig, 't zy steenagtig, dikwils met eenige andere Uitwerpzelen der Zee, of Zee-schepzelen, die versteend zyn. Zeer verschillende zyn de gedagten aangaande den oorsprong van dit steenagtig lighaam. De Heer BERTRAND is van gevoelen dat deze Steenen versteende of steenige Zee-schepselen zyn; en met veele Geleerden, datze versteende *Holothuriæ* zyn. Dit wordt met verscheiden redenen bekragtigd. De Schryver voegt 'er by: De Phosphorus van Bononie zal mooglyk ook niets anders zyn, dan een versteende *Holothuria*; 't welk door vergelyking van den Belemnites met den Steen van Bologne, zeer waarschynlyk wordt gemaakt. Vervolgens wordt nog gesproken van het verschil welk men in de Belemniten waarneemt, ten opzicht van de uitwendige gedaante; van de buitenste oppervlakte; en het inwendig maakzel. Waar op de regelmatige verdeeling in Geslachten, Soorten en Verscheidenheden gegrond moet zyn.

Waarneemingen omtrent den doodlyken Waasem van Gloeijende Koolen, door den Heer MATTH. GEORG PFAN, *met een Byvoegsel en eenige Aanmerkingen van den Heer* CHR. JAC. TREW, Med. Dr. te Neurenberg. (*Nov. Act. Physico-Med. Natur. Curiosor.* Tom. II. pag. 101.) Twee menschen werden door den Waasem, in een beslooten vertrek van alle beweging en gewaarwording, en kort daar na, ook van het leven beroofd. In het Byvoegsel wordt van twee andere persoonen, op gelyke wyze aangedaan, waar van de jongste bekwam, maar de oudste het bestierf, gesproken.

Beschryving van de manier op welke het Armoniak-Zout in Egipte gemaakt wordt, door den Heer HASSELQUIST, *die onlangs aldaar geweest is, aan de Koninglyke Societeit van Londen medegedeeld, door den Heer* ELLIS, *aan wien hetzelve door den Heer* LINNÆUS *was gezonden.* (*Philos. Transact.* Vol. LI. Part 2. p. 504.) Deze zelfde Beschryving hebben wy reeds in onze *Letteroefeningen*, Deel II. bladz. 761 opgegeven.

Vertoog nopens de Verschyninge van Venus in de Zon, benevens eenige andere Sterrekundige Waarnemingen, in den jaare 1761 *gedaan te* Tobolsk *in* Siberie, *door den Heer* CHAPPE DE AUTEROCHE Lid van de Koninglyke Akademie der Wetenschappen te Parys. (*Aan de Keizerlyke Akademie te Petersburg voorgelezen den* 8 *Januar.* 1762.)

Berigt wegens de Bepaling der Wegen van eenige Kometen; door

door den Heer N. STRUYCK, Lid der Koninglyke Societeit van Londen, Korrespondent van de Akademie der Wetenschappen van Parys, en Medelid van de Hollandsche Maatschappy te Haarlem. Dit Berigt is betreklyk tot de Komeet van 't Jaar 837, van die van 1231, 1299 en 1336.

Hier op wordt dit Stukje met de *Waarnemingen van de Luchtsgesteldheid en Ziekten te Amsterdam, in de Maanden* July, Augustus *en* September 1762, *besloten.*

De nieuwe wyze van Landbouwen opgehelderd door Proeven en waarneemingen; waar by gevoegd zyn eenige verhandelingen over ziekten der Paarden, Runderen, en Schaapen, door den Hooggeleerden Heere Petrus Camper, A. L. M. Ph. & Med. Doctor, Prof. Hon. Med. Anat. & Chir. op het Athenæum illustre te Amsterdam, &c. &c. *uitgegeeven door een* Genootschap van Liefhebberen van den Landbouw. *Tweede Stuk. Met naauwkeurige afbeeldingen der Ploegen en andere werktuigen verrykt. Te Amsterdam by* F. Houttuyn 1763. *groot behalven de Voorrede, en den inhoud der Hoofdstukken* 334. bladzyden in groot octavo.

DIt tweede Stuk over de nieuwe wyze van Landbouwen is een gevolg van het eerste, dat wy onzen lezer voorheen hebben aangekondigd (*). De Heer *Tull* in Engeland is de eerste, welke deze wyze van Landbouwen heeft uitgevonden, althans der wereld medegedeeld; de Heer *du Hamel du Monceau*, bekend door zeer veele treffelyke werken heeft het Boek van gemelden *Tull*, in eene geleidelyker order gebragt, en met zyne eige waarneemingen in 't fransch uitgegeeven. Die wyze van Landbouwen is in verscheide Landen te werk gesteld, en het is een gedeelte van de menigvuldige en naauwkeurige proeven, welke door den Heer *Chateauvieux* Raadpensionaris der Republyk van Geneve, en vervolgens door zeer veele andere Heeren genoomen zyn, welke men ons in dit tweede Deel aanbiedt, en welke, naar alle waarschynlykheid, van meer anderen gevolgd zullen worden.

De zaak is in haar zelve zekerlyk van het alleruiterste gewigt, en wy hebben gewisselyk rede, van ons te verblyden, dat „ men aan den Landbouw, gelyk zig onze Vertaalers „ in hunne voorrede uitdrukken, de agting begint te bewy- „ zen,

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* II D. p. 675—682.

„ zen, welke zy met regt verdient; want verheugd en op-
„ gewakkerd toont zy, op 't eigen oogenblik, haare leven-
„ dige erkentenis voor de gunst haarer weldoeneren. Zy
„ verbetert ſtraks haare oogſten. Zy ſchenkt ons reeds uit-
„ muntende Graanen uit Landeryen, welke tot dus verre
„ niets dan hey, brem, vaaren, en een ſchadelyk onge-
„ dierte voededen. Zy opent haaren dankbaaren boezem
„ voor den heilzaamen invloed van een malſchen Regen,
„ verkwikkelyken dauw, en vrugtbaare zonneſtraalen, om
„ de gunſten van het menschdom met drievoudige zegenin-
„ gen te vergelden. Zy volgt den ploeg, en houdt in de
„ eene hand een hoorn van overvloed, welken zy in de
„ diepgeroerde vooren blymoedig uitſtort, terwyl zy met
„ de andere hand aan 't yverig menschdom de verdere vel-
„ den aanwyst, die zy ontginnen, of de middelen toont,
„ waar door zy hunne Landeryen verbeteren, hunne inkom-
„ ſten vergrooten kunnen. Volkeren, zegt zy, ziet daar
„ uw vermogen luister en aanzien! Eigenaars, ziet daar
„ uwe Rykdommen! Volksbeſtierders ziet daar uwe zorg!
„ Geleerden ziet daar uwe ſtudiën! Krygslieden ziet daar
„ uwe uitſpanning! Kooplieden en handel, ziet daar uwe
„ voorraadsſchuuren! Stervelingen ziet daar uw beſtaan!
„ Weelde en ondeugd ziet hier uwe breidels".

Wy hebben verkoozen om dit ſtukje uit de voorrede over te ſchryven, om tevens eenig nader denkbeeld wegens het oogmerk van het werk, en een ſtaaltje van den ſtyl der Heeren Vertaaleren te geeven.

Wat verder het eerſte betreft, men beſchouwt en behandelt hier den Landbouw niet ſlegts als eene weetenſchap, maar zelfs als de allernuttigſte en wezenlykſte ſtudie, (en alle Lieden van verſtand zullen het, meenen wy, in dezen, met onze liefhebbers, eens zyn,) men heeft hierom niet ſlegts eenige, maar zeer veele proeven, niet ſlegts oppervlakkig, maar met alle de naauwkeurigheid die men in eenig gedeelte van de Natuurkunde kan gebruiken, niet ſlegts in het klein, maar op groote en uitgeſtrekte Velden genoomen, en de uitſlag daar van heeft aan de verwagting dier Heeren zo wel voldaan, dat de Heer de *Chateauvieux* de zyne met deze merkwaardige woorden beſluit, „ de voordee-
„ len van den nieuwen Landbouw zyn reeds zeker, en de
„ wyze om den zelven te werk te ſtellen, reeds bekend ge-
„ noeg, om yder mensch, die 'er gelegenheid toe heeft,
„ en zyn belang zoekt te behartigen, te verpligten, van ten
„ minſten eenige proeven te neemen wegens eene zaak, die

„ men

„ men om geene andere rede kan verfloffen, dan omdat men
„ 'er of de voordeelen niet genoeg van kent, of de wyze,
„ hoe dezelve aan te vangen, niet genoeg begrypt; of ein-
„ delyk tegen eene kleine moeite, welke de verandering,
„ en tegen de ingebeelde fchade, welke de betaaling der
„ noodige Werktuigen fchynen te veroorzaaken, zonder
„ rede fchroomt; daar zal egter vervolgen de overzetters,
„ eenmaal een tyd koomen, dat men geene andere voor-
„ fchriften, dan die van den nieuwen Landbouw kennen
„ zal; en onze naneeven zullen zig over onze vadzigheid
„ verwonderen, die ons zo lang deedt aarfelen, om dat
„ geene te volgen, dat ons door de rede en ondervinding
„ even fterk werdt aangepreezen".

En men moet inderdaad erkennen, dat de proeven, welke in dit tweede ftuk worden bygebragt, regt gefchikt zyn, om elk, wiens gelegenheid dit toelaat, tot het neemen van dergelyken te beweegen; gelyk dan ook reeds verfcheide liefhebbers hier te lande werkelyk daar mede bezig zyn, wier waarneemingen en berigten, dit gewigtig ftuk, in vervolg van tyd, in het helderst ligt vertoonen zullen.

Het fchynen die zelfde liefhebbers, voor een gedeelte althans, te zyn, welke te faam een genootfchap hebben opgeregt, om aan deze Vertaaling te werken, en dezelve met hunne aanmerkingen en waarneemingen te verryken. Want fchoon de ftyl, die allefints vry zuiver en naauwkeurig is, niet meer dan één hand aanwyst, zo fchynt men egter de waarheid van het geen wy daar zo even verzekerden, uit eenige Nooten en byvoegzelen te mogen opmaaken.

Dog wat hier van wezen moge, dit mag men althans zeggen, dat het ftuk, in allen opzigte, zeer wel is uitgevoerd. De afbeeldingen der nieuwe ploegen en zaaikasfen zyn zo fraai, als derzelver befchryving klaar en duidelyk is.

De Verhandelingen, welke 'er de beroemde Heer *Camper* heeft bygevoegd, zyn alle nieuw oorfpronkelyk, en verfpreiden een aangenaam ligt over onderwerpen, die van het grootst belang zyn, en waar omtrent men te voren zo juiste, althans zo zekere kennis niet hadt.

Wy zullen ons berigt fluiten met twee byvoegzels, welke de Vertaalers goedgevonden hebben te plaatfen agter de proeven op de Turkfche Tarwe, en het teelen van de Geers of Geerst, genoomen, hoedanige Nooten of byvoegingen 'er verfcheide in het werk voorkoomen.

„ Men heeft brood van de Turkfche Tarwe gemaakt, en
„ het zelve is zeer goed bevonden. [Een myner vrienden,

 „ zyn-

„ zynde een fransch Refugié, heeft my berigt, dat dit Koorn
„ in zyne Provintie van Languedok in een algemeen ge-
„ bruik is, en bykans het eenigste brood uitlevert, dat de
„ Landlieden nuttigen. Het is, zegt hy my, in zyne jeugd,
„ by gelegenheid van een schraalen duuren tyd, eerst in ge-
„ bruik gekoomen, en wel op deze wyze. De Landlieden
„ verkogten, of aten zelve hun koorn zo schoon op, dat
„ zy, ten tyde als zy zaaijen moesten, gebrek aan zaad-
„ koorn hadden. Men kreeg toen gelukkig kennis aan de
„ Turksche Tarwe, die, om de schaarsheid der leyensmid-
„ delen te vervullen, van elders derwaards werdt aange-
„ bragt, en dewyl men, op verre na, zo veel Zaadkoorn
„ van deze als van andere Tarwe niet mag of kan gebrui-
„ ken, vonden de verarmde boeren veelal goed, om liever
„ hier mede hunne landeryen te bezaaijen, dan zig, om de
„ gewoone Tarwe te koopen, in schulden te steeken, of
„ gebrek te lyden. Men hadt, wegens de schaarsheid van
„ het beestevoeder en strooijing, minder mest dan naar ge-
„ woonte, en poogde dit met ploegen goed te maaken. Men
„ lag, uit enkele zuinigheid, dit nieuwe zaad nog verder
„ van den anderen af, dan men tot dus verre elders gedaan
„ hadt, en dit schynbaar nadeel bragt een wezenlyk, en
„ zelfs dubbel voordeel aan. Men bespaarde zaadkoorn, en
„ haalde grootere oogsten uit den Grond. Dit, gevoegd
„ by de deugd van 't Brood, dat men 'er van kreeg, moe-
„ digde de Landlieden dier Provintie derwyze aan, dat men
„ het sedert in een algemeen gebruik heeft genoomen. Ik
„ verhaal het voornaamelyk, om, met dit voorbeeld, aan
„ te toonen, hoe zorgvuldig men behoore toe te zien, in-
„ gevalle men mogt goedvinden van het te zaeyen, om het
„ niet, dan in een welgebouwden grond, en zeer verre van
„ malkander af te leggen; ten minsten 18, of 20 duimen.
„ En, zo ergens, hier is de nieuwe Landbouw van een on-
„ vergelykelyken dienst. Ik moet ondertusschen niet ont-
„ veinzen, dat onze zomerwarmte dikwils niet groot of be-
„ stendig genoeg is, om dit Koorn in tyds te doen uitstoe-
„ len, en tot zyne volkome rypte te brengen. Maar men
„ mag hoopen, dat het Zaad, 't welk wy, by gunstige sai-
„ soenen, hier te lande winnen, zig allengs naar ons Kli-
„ maat zal schikken, en de koude beter leren verdraagen.
„ Dit is inderdaad ten hoogsten waarschynlyk, en, in dit
„ geval, zou de Turksche Tarwe van een onvergelykelyken
„ dienst in onze zandgronden wezen; omdat zy veel ster-
„ ker draagt, en dat men ligtelyk duizend of meer voor één

„ kan

„ kan krygen, als men ze naar vereisch behandelt. Ik ben „ tot nog toe niet gelukkig in myne proefneemingen met „ dezelve geweest; maar ik heb ook al doende geleerd, dat „ die ongunstige uitslag voor een groot gedeelte aan myne „ onkunde of verzuim te wyten ware. Ik heb by een Heer, „ die in allen opzigte, toont een regt liefhebber te zyn, „ om den Landbouw, ten algemeenen nutte van ons ge- „ meenebest, te verbeteren, dit Koorn, dezen Zomer, op „ eene vry groote plek gronds weelig zien groeijen: het be- „ loofde toen veel, en, dewyl de zomer gunstig is ge- „ weest, twyffel ik aan den goeden uitslag niet. Het zal „ gewisselyk der moeite waardig zyn, om deze proeven in „ het groot, en op een goed stuk Bouwland, eenige jaaren „ na malkanderen te bezoeken; men begrypt de reden van „ die aanhoudende proeven, uit de aanmerking, die ik bo- „ ven maakte (*) ligtelyk; maar ik raade om, in deze „ proeven, de mest voor alle dingen niet te spaaren. Wat „ de Geerst betreft, die kan men zekerlyk met goed voor- „ deel in onze Gronden bouwen. Ik heb 'er met goed ge- „ volg de proeven van genoomen, en zal straks zeggen, „ hoe wy 'er mede leeven".] De andere passagie, die ik voor had over te schryven, is deze.

„ [Zie hier kortelyk de wyze, hoe wy de gewoonte heb- „ ben van de Geerst te behandelen. Wy zaaijen dezelve in „ het laatst van April, of het begin van Mey, naar dat het „ faysoen gunstig is, in een losfen, mullen, welgemesten „ Grond, zo yl als mooglyk is, liefst op bedden, om 'er „ van alle kanten by te kunnen komen, en de noodige grond- „ roeringen te doen; maar dan moet men het zaad (met „ veel asch of zand vermengen, om dat het anders niet dun „ genoeg gestrooid kan worden. Als het twee, drie, of „ vier duim uit den grond is, naar dat de noodzaakelykheid „ vereischt, wieden wy het, en herhaalen dit, als 't noo- „ dig is, ten tweeden, of zelfs ten derdenmaale; omdat „ deze plant, eerst lang klein blyvende, en veel vaag noo- „ dig hebbende, daarenboven door de Natuur geschikt zyn- „ de, om kragtig uit te stoelen, door het onkruid ten ui- „ tersten zou benadeeld worden. Na dit wieden laat ik de „ paden der bedden rondom omspitten, en herhaale dit nog „ twee-

(*) Dit ziet ongetwyffeld, op die aanmerking, dat het zaad zig allengs naar onze kouder klimaat leert schikken, het geen inderdaad met zeer veele andere zaaden bewaarheid is.

„ tweemaal op die tyden, als in onze beginsels van den „ nieuwen Landbouw wordt aangeweezen. Wy snyden het „ af in het najaar, als het zaad ryp is, dat zig ligtelyk aan- „ wyst; maar wy snyden het ten minsten twee of driemaa- „ len, neemende telkens die trossen alleenlyk weg, die „ haare volkomene rypte hebben, en laatende de andere „ nog zes, tien, of veertien dagen zitten; die afgesneede „ trossen werp ik op een digte zolder neder. Zo dezelve „ niet digt genoeg is, moet men eerst een Laken, of ander „ kleed daar over spreiden. Ik werp 'er het andere by, naar „ maate het van de stengen koomt, en als ik het alles heb, „ laat ik het leggen, tot dat ik bevinde, dat het ter deeg „ droog is, en doe 'er dan slegts met dunne stokjes opklop- „ pen en in roeren, waar door het zaad genoegzaam uit- „ valt.

„ Het zaad vergaderd en gezuiverd zynde, zyn 'er ver- „ scheide middelen om 'er den bast af te krygen; maar geen „ beter, dan het naar een Pelmolen te zenden.

„ Het gebruik van de Geerst is genoeg bekend. Men kan „ 'er inderdaad lekkernyen van bereiden, en ik erinnere „ my daar eens eene taart van gegeeten te hebben, daar men „ niets anders, dan 't geen onze Tractant uit zyn eigen „ grond gehaald hadt, in wilde brengen, en welke desniet „ tegenstaande onvergelykelyk lekker was. Het zoude in- „ derdaad, geloove ik, der moeite waardig zyn, dezen „ teelt sterker door te zetten, maar dan moet men zyn toe- „ vlugt onvermydelyk tot den nieuwen Landbouw nee- „ men; thans kan men van een Koffykop vol zaad, een mud „ van 20. op een last in oogsten, dan zou men 'er waar- „ schynlyk twee van bekomen. Het is ongepeld een uit- „ muntend voeder voor de duiven, om dat zy 'er wel van „ vaaren, en 'er door verpligt worden, om op het hok te „ blyven, en 'er hunne mest te laaten".]

Natuurlyke Historie of uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige afbeeldingen. Eerste Deel vierde Stuk. De Vogelen. Te Amsterdam, by* F. HOUTTUIN 1762. *in gr.* 8. 452 *bladz.*

IN de twee eerste Hoofdstukken van dit tegenwoordig Boek-deel wordt gehandeld van de eigenschappen der Vo- gelen

gelen in 't algemeen, en van de Historie der Vogelkunde der Ouden en Hedendaagſchen. Van de onderſcheiding der Vogelen in *Land-* en *Water*-Vogelen ſprekende, zegt de Schryver; in de Noordſche Landen wordt nog een hoofdſoort van Vogelen gevonden, die men gemeenlyk noemt *Strandvogelen*. Deze onthouden zich aan den oever, op de ſchorren of klippen; en leven, ten deele van kleine Visſchen, welken zy met hunne Sneb bereiken kunnen; ten deele van Mosſchen en Schulpen, Wormen, Wier, wat van de Zee, daaglyks door den vloed aangebragt zynde, van de ebbe teruggelaten wordt. Zy wagen zich niet ver in 't water, en kunnen, derhalve, als een midde-ſoort tusſchen de Land- en Watervogelen worden aangemerkt. Menigvuldig zynze in Noorwegen, gelyk ook in de Noorder- en Wester-Eilanden van Schotland; waarze in de uitgeholde oevers en klooven der bergen en ſteenrotzen huisvesten; byna ontoeganglyke verblyfplaatſen voor menſchen, zo, datze niet, zonder veel moeite en levensgevaar, konnen gevangen worden. De Schryver maakt hier eene uitweiding aangaande het vangen van deze vogelen, welke, ſchoon men iet zulks op deze plaatſe niet zou verwagten, zo aanmerklyk is, dat wyze onze Lezers zullen mededeelen, om dat wy geloven dat dezelve tot vermaak en verwondering zal ſtrekken. Op 't eiland Faro, zegt hy, van waar men jaarlyks eenige duizend ponden pluimen naar Koppenhagen zendt, geſchiedt de jagt van deze Vogelen op dergelyke manier als in 't Noordland van Noorwegen, en beſchryft dezelve uit DEBUS op de volgende wyze.

Het is naauwlyks te geloven, met hoe veel moeite en gevaar deze Vogels worden opgeſpoord in ſteile gebergten, waar van de meesten over de twee honderd vademen hoog zyn. Ook is het een gansch byzonder Volk, door de natuur als daarop afgerigt, die men noemt Vogelaars of Vogelvangers. Zy gebruiken 'er, voornaamlyk twee manieren toe; klauterende of van onderen by hooge rotzen op, die zo ſteil zyn als een muur, of laaten zich aan een dik touw van den top des overhangenden bergs neder, om in de holte te komen. Als zy 'er by op klauteren, heeft ieder een ſtok van elf of twaalf ellen lang, met een yzeren haak aan 't eene end, by zich, waarmede de genen die in de ſchuit of op de klippen zyn, den genen die op zal klauteren, aan het touw, welk hy om zynen middel gebonden heeft, of aan de ſtrikken, welken aan zyne beenen zyn, opvoeren, tot dat hy aan eene plaatſe komt, waar hy zyne voeten kan vastzet-

ten. Op dezelfde manier wordt nog een man derwaards geholpen; en deze twee zich, met een lang touw tusschen beiden, aan elkander vastgemaakt, en ieder zulk een vogelstok in de hand hebbende, welken zy, des noods, aan hunnen Middel kunnen ophangen, klauteren al hooger, zo goed zy kunnen. Nu voert de een den anderen, met zynen stok, opwaards, dan trekt die weder, aan het touw, zynen makker naar om hoog. Op deze wyze gaan zy voort, tot zy zo hoog komen, als de Vogelen zich onthouden, en dan vervolgen zy voorts de Vogelen, in 't gebergte, naar hun welgevallen. Dewyl nu, aldaar, veele steilten en afgronden voorkomen, gebeurt het dikwyls, dat een van beiden valle, die dan van den anderen, doordien zy te samen aan een touw vast zyn, gehouden wordt: doch somwylen rukt de vallende den anderen met zich, zo dat zy beiden te pletter raken; en dit doet jaarlyks eenige Vogelaars sneuvelen.

Als dit gebergte zelden bezogt wordt, vinden zy, dikwyls, de Vogels zo tam, dat dezelve zich met de hand laten grypen, inzonderheid wanneer zy te broeden zitten, of jongen hebben. Zo zy aan 't vliegen raken, weten deze Vogelaars hen met een net, 't welk zy by zich hebben, door middel van hunnen stok, in de vlugt te vangen of dood te slaan. Onder aan den boog, nu, ligt een schuit met volk, welken zy de Vogelen toesmyten; blyvende als het goed Weêr is, somwylen wel agt dagen in 't gebergte, waar genoegzame holen zyn om te slapen, en spyze hebben zy in voorraad. Ondertusschen gaat dit volk daaglyks voort met Vogelen, en des avonds wordt het gene zy gevangen hebben, naar huis gebragt.

Sommige bergen zyn zo gesteld, dat men dezelven, onmooglyk, van onderen kan beklauteren; derhalve tragt men van boven te komen in de holligheid des bergs. Dit is de andere manier van vogelvangst, welke aldus geschiedt. Zy nemen een soort van touw, drie duimen dik, en tagtig of honderd vademen lang, waar van de Vogelaar het eind om zyn Midden bindt, halende het zelve tusschen de beenen door, zo dat hy 'er in zitten konne. Dus wordt de man, met zynen stok, van den top des bergs neergelaten, door zes mannen, die het touw vast houden, 't welk men, om door de schuuring niet te breeken, over een dik blok houts laat glyden. Voorts is 'er nog een dun touw aan zyn lyf vast, waar mede hy een teken geeft, of men hem verder nederlaten, stil laten hangen of weder ophalen moet.

Hy

Hy is, middelerwyl, in groot gevaar, wegens de steenen, welken door het touw losgerukt zynde, van den berg afvallen; waar tegen hy wel een dikke wollige muts op 't hoofd heeft; doch als de vallende steenen zeer groot zyn, kost het hem wel zyn leven. Ook bevelen de meesten, als zy op deze wyze zullen nederdalen, hunne Ziel in Gods handen. Het werk zelf, hoe moeilyk ook voor onbedrevenen, die door het draaijen van het touw zwindelig worden, is maar een spel voor sommigen, die zich in het touw konstig weten te zwenken, en, door het stoten met hunne voeten of met den stok, te komen waar het hun behaagt; ja zelfs de Vogels, zo als zy in het touw zitten, in de vlugt te vangen. Wanneer zulk een Vogelaar een plaats vindt onder den overhangenden bergtop, waar een vlakke rots is gelyk een vloer of bank, weet hy, en dit is de grootste konst, zich binnewaards te smyten, en zich daar met de voeten vast te houden, tot dat hy op zyne benen sta. Dan zich losgemaakt hebbende van het dikke touw, maakt hy het zelve aan een steen vast, op dat het niet zou konnen wegglippen; en in de holte van den berg rondgaande, vangt en doodt hy de Vogelen, 't zy met de handen, of met zynen stok, op de voorgemelde wyze. Als hy 'er genoeg heeft, bindt hy ze te samen aan het dunne touw, en geeft een teken, om 't zelve op te halen. Dus arbeidt hy den geheelen dag, indien 'er genoegzaame voorraad is in het hol, en, 'er weder uit willende, maakt hy zich aan het dikke touw vast, als te voren, gevende een nieuw teken, om hem op te halen, of klimmende zelf somtyds wel by het touw op, wanneer hy nog een deel Vogelen, om zyn Midden gebonden, met zich boven brengt.

't Gebeurt somwylen, dat tot dezen vangst geene menschen genoeg by de hand zyn, om het dikke touw vast te houden: dan slaat de Vogelaar een paal schuins in den grond, en maakt hier aan het end vast, latende zich by het touw neder. Sommige bergen, in tegendeel, zyn zo gelegen, dat men van 't land bekwamelyk binnen dezelven komen kan, en dan is de Vogelvangst, in derzelver klooven, zeer gemaklyk. Men vindt wederom klippen onder het land, die wel honderd vademen boven 't water uitsteken; waarop en binnen te komen zo gevaarlyk is als in de bergen. Zy helpen malkander op dezelven, en maken 'er boven aan een sterk touw vast, 't welk zy den geheelen Zomer laten blyven, om in de holte van de klip te konnen komen, t'allen tyde als het hun behaagt.

Hier na wordt, in dit zelfde eerste *Hoofdstuk* gesproken van het geschil, onder de Schryvers der Natuurlyke Historie, of sommige Vogelen, die in de Lente, uit andere Landen, met geheele zwermen, tot ons overkomen, in den Herfst of tegen den Winter, wederom naar elders verhuizen; gelyk van de Oyevaars, Zwaaluwen en Leewrikken, in 't algemeen, geloofd wordt. Dat zulks wezenlyk geschiede wordt gesteld, tegen de zulken die gewild hebben, dat de Zwaluwen en Oyevaars, in de aarde, of in de slyk van poelen en moerassen kruipen, en hier in den Winter als levenloos, of slaapende, doorbrengen, tot dat de warmte van het Voorjaar dezelven wederom in beweging helpe en doe als herleven. Het bewys bestaat in eenige waarnemingen van het zien vertrekken en wederkomen van sommige Vogelen, van Zwaluwen op schepen, zeer verre van Land, neergestreken. Men kan, echter, van zeer veele Vogelen, die in den Winter, uit ons gezicht raken, tot nog toe niet, met eenige verzekering, zeggen, waar zy zich, gedurende dezen tyd, onthouden. Vervolgens worden nog eenige gemeene eigenschappen der Vogelen verhandeld, en uitvoerig gesproken van derzelver stem, en het vliegen.

In het tweede *Hoofdstuk* vindt men eene opnoeming van Schryvers over de Vogelen, zo ouden als hedendaagschen; de Rangschikking der Vogelen volgens den Heer BRISSON en van LINNÆUS, benevens de Kenmerken van de Rangen en van de Geslagten, ieder in 't byzonder. En in het IIIde *Hoofdstuk* gaat de Schryver over tot de beschryving van de Geslagten, soorten en byzondere Vogelen in en onder dezelven. Onder de Roofvogelen is de *Grypvogel* een van de allermerkwaardigsten, en waar van men, ten allen tyde, zeldzaame dingen heeft verhaald. Deze wordt onder het Geslagt der *Gieren*, volgens den Heer LINNÆUS, als een van de grootste en sterksten, voor aan gesteld. De Kenmerken der Gieren zyn, naar den gemelden Schryver; de Bek regt, aan de punt omgekromd; de Kop ongepluimd, van voren met een kaale huid; de Tong in twee-en gespleten. De Grypvogel is een Gier met een vleeschig uitwas boven op 't Hoofd, over deszelfs geheele lengte; de grootste van dit Geslagt. De fabelagtige vertellingen overgeslagen zynde, is men thans, zegt de Schryver, van de bestaanlykheid dezer Vogelen verzekerd. „ Men ziet 'er, zegt „ LA CONDAMINE, aan de rivier der Amazonen, die, zo men „ wil, van de Indiaanen gevangen worden, door middel van „ het beeld van een kind, gemaakt van zeer taaye leem of „ kley, waar in zy, terwyl zy 'er mede tragten wegtevliegen, „ met de klaauwen vast raken. LABAT gewaagt van zulk een

„ Vo-

„ Vogel, wiens wieken, uitgespreid zynde, met de enden agtien voeten van elkander kwamen. FREZIER zegt, dat hy in den jaare 1711, een Condor [Grypvogel] gedood hadt, naby Santiano, de hoofdstad van Chili, hebbende negen voeten vlugts, en op 't hoofd een bruine Kam, die niet was ingesneden. Deze Vogelen, voegt hy 'er by, zyn, doorgaans groot en sterk genoeg, om een Lam te kunnen wegvoeren". Volgens Pater FEUILLÉE wordt zulk een Vogel, in de Valey van Ylo, in het ryk van Peru, geschoten, op de volgende wyze beschreven. „De Wieken, ten naauwkeurigste gemeeten, hadden, van het eene end tot het ander, eene uitgestrektheid van elf voeten en vier duimen; en de groote Slagpennen, die glimmend zwart waren, hadden de langte van twee voeten en twee duimen. De dikte van den Bek was met de grootte van het lichaam evenredig: de langte drie duimen en zeven liniën; het bovenste deel was scherp, haakig, krom en wit aan 't end, voor 't overige zwart. Een korte wolligheid, donkergraauw van kleur, bedekte den geheelen Kop. De oogen waren zwart, en met een bruinrooden kring. Voorts was zyn geheele plumagie helder bruin; zelfs het onderste van den buik, en de Vederen die de Dyën tot aan de knieijen bedekten. De langte der Dyen was ruim tien, die van de Schenkelen iet meer dan vyf duimen. De Voet was samengesteld uit drie klaauwen van voren en eene van achteren, zynde deze laatste anderhalve duim lang, en bestaande uit een enkel gewrigt, uitlopende in een zwarten nagel. De middenste der voorklaauwen of vingeren hadt de langte van vyf duimen en twee derde duims, bestaande uit drie gewrigten, en met een nagel van ruim anderhalve duim lang, die insgelyks zwart was, gewapend. De andere twee voorvingeren waren drie duimen lang: de binnenste hadt twee, de buitenste vier gewrigten of geledingen. De schenkels en vingeren waren bedekt met zwarte schubben. Deze dieren zegt FEUILLEE, houden doorgaans huis op de bergen, alwaar zy genoegzaam voedzel vinden, komende niet aan den oever, dan in het regen-Saizoen, 't welk de Winter is in die Gewesten: want dan zyn deze bergen ten eenemaal met sneeuw bedekt, en overzulks doet de koude hen van daar verhuizen. Men zou zulks, onder de verzengde Luchtstreek naauwlyks verwagt hebben. Zy vinden ondertusschen, aan den oever der Zee, maar weinig voedzel, uitgenomen, wanneer door een stormwind 'er eenige groote visschen opgesmeeten worden. Dit doet hen daar niet lang blyven: zy komen 'er gemeenlyk tegen den avond en keeren 's morgens weder te rug". Men heeft te minder

reden om aan de befchryving van dezen Vogel te twyfelen, indien het waar is, dat in Europa Gieren van dergelyke grootte of fterkte zyn. Immers geloofwaardige Schryvers verhaalen, zegt onze Auteur; dat in de Alpifche bergen van Switferland Roofvogelen gevonden worden, die dikwyls geiten en lammeren, ja fomtyds jonge kinderen weghaalen tot hunne prooi. Weinige jaaren geleden werdt, by het Thuner-Meir, in 't Bernsche Gebied, een Gier gedood, die een kind van drie jaaren wilde opnemen, en welks vleugels, eene uitgeftrektheid hadden van veertien voeten. Dit zou derhalve, de breedte der Vlerken van den Amerikaanfchen Condor overtreffen. En wat zal men zeggen van den zeldzaam grooten vogel, die in het laatfte des jaars 1749, door de boeren gefchoten werdt in Dauphiné, in wiens ingewanden men vyf-en-dertig ponden visch vondt, zynde den 22 *December* aan den Koning van Frankryk vertoond.

Wy kunnen van dit Werk niet dan hier en daar iet voor onze Lezers uitkippen, om te doen zien, wat men in het zelve al zal ontmoeten; want om een begrip te hebben van de Geflagten en Soorten der Vogelen en derzelver Kenmerken, moet men het geheel zelf lezen. Wy zullen nog iets melden aangaande de *Pappegaaijen*, om derzelver fchoonheid en leerzaamheid in 't fpreeken, ook by onze Vaderlanders, doorgaans, geliefkoosd. Deze vogelen vindt men van allerlei foort, byna in alle de Waereldsdeelen, buiten Europa. In eenigen zyn zy, echter, meer dan in anderen, en fommigen onthouden zich menigvuldig op de Specery-Eilanden van Oostindië, alwaar men de hoog en fierlyk gekleurde Lorys ontmoet. Doch de gewoone Pappegaaijen zyn overvloedigst in Zuid-Amerika, en op de Westindifche Eilanden. In Ethiopie, en in 't land der Negeren aan de kust van Guinée, wordenze dikwyls als een plaag aangemerkt, doordien zy zo veel fchaade doen aan het Koorn, inzonderheid aan de foort welke Turkfche Tarwe genoemd wordt. Hierom worden zy dikwyls, zo aldaar, als in Amerika, gefchooten; en de Inlanders eeten hun vleesch, dat echter dikwyls niet al te lekker is. Men wil, dat de Pappegaaijen twee eijeren leggen, die beurtlings van het Mannetje en Wyfje gebroed worden. By fommigen hebben zy omtrent de grootte van Duiven-eijeren, en zyn even als die der Patryzen, met verfcheiden ftippen getekend en gevlakt. Zy maken hunne nesten in gaaten welken zy in de boomen vinden, of 'er in uithollen met hunne bekken, en leggen daar de eijeren op eenige pluimen neer. Anderen zeggen, dat de Pappegaaijen hunne nesten maken in zulke gaten, daar een ander vogel te voren in genesteld heeft. Dit is niet geheel onwaarfchynlyk, wanneer men de behendigheid en

list

lyst in aanmerking neemt, waar mede deze vogelen zyn begaafd. Wonderen, welken men van de vernuftigheid dezer dieren verhaalt, gaande geloofbaarheid niet zelden te boven. Een Pappegaay van HENRIK den VIII. Koning van Engeland, in de Theems gevallen zynde, zou om hulp geschreeuwd, en hier voor twintig ponden Sterlings beloofd hebben; uit het water gehaald zynde, belastte hy, dat men tien stuivers, aan den genen die hem geborgen hadt, zou tellen. Een gelyke historie als men onder ons vertelt, dat een Pappegaay, uit een zelfde ongeval gered, als over het bergloon, tusschen den Eigenaar van den vogel, en den genen die hem geborgen hadt, verschil viel, zeide: geef den gek een oortje en laat hem lopen.

Van den *Paradys-Vogel* sprekende, zegt de Schryver: Men plagt 'er ook den naam van *Apus* aan te geven, dat is *Apous*, of zonder Pooten, die de Ouden zich verbeeldden, dat 'er aan ontbraken, om dat men ze gedroogd, altyd zonder denzelven kreeg. Deze Vogels, vervolgt hy, leven troepswyze, en zyn, ten opzicht van hunne kleur, uitermaate fraay, terwyl hunne gestalte niet minder aardig is als zeldzaam. In 't vliegen vertoonen zy zich van grootte als een Duif, terwyl echter het lyf niet grooter is dan van een Spreeuw. De langte is, van 't end des beks tot aan het uiterste van den Staart, twaalf en een halve duim, waar van de staart iet meer dan de helft uitmaakt, en de wieken bereiken op vyftien liniën na het end van denzelven. Doch, behalven dezen staart, geven de zyden een groot deel lange vederen uit, waar van de grootsten meer dan anderhalve voet lang zyn, en derzelver baardjes zyn altemaal van elkander afgescheiden. De kleur der bovensten is uit wit en bruin paars gemengeld, der overigen geelachtig wit; doch sommigen der buitensten en kortsten hebben een heerlyke goudkleur, anderen zyn zeer glanzig purper-kastanje-bruin. Uit de Stuit boven den wortel van den staart, schieten nog twee pennen, ongevaar twee voeten en negen duimen lang, die niet dan aan 't begin en het end gebaard zyn: voorts is de schaft geheel kaal; hoewel men 'er, by oplettende beschouwing, als de wortels van afgesneden baardjes aan gewaarwordt. Deze schaft is zeer dun, zwartagtig van kleur, wordende allengs donkerer naar het end; alwaar hy, ter lengte van drie of vier duimen, bekleed is met fluweel-zwarte baardjes, welken een weerschyn hebben van groen, als een Enden-hals. Een dergelyke weerschyn speelt in andere kleuren van dezen Vogel, en geeft hem een wonderbaare schoonheid. De Kop, welke klein is naar 't lichaam, is bekleed met korte styve hairtjes, boven op bleek goud-geel, aan de keel groen, met een glans van goud, aan den

bek

bek zwart Voorts is de kleur, over het geheele lyf, roodachtig kastanje-bruin, van boven bleeker, donkerer aan de borst en onderbuik, doch tusfchen beiden witachtig. Van dergelyke kleur zyn ook de Wieken van dezen Vogel en de Staart; de Pooten en Klaauwen bruin. Het Wyfje verfchilt van het Mannetje, dat de baardjes, aan 't end der twee lange pennen, niet kwastagtig en veel korter zyn.

In het Geflagt der *Spechten*, wordt by gelegenheid van de groene Specht als de gemeenfte aangemerkt; datze een eigenfchap hebben van met den bek op de boomen te kloppen welken zy bekruipen, ten einde daarin te kunnen nestelen. In dit geval zyn de gaten zo rond ofze met een pasfer getrokken waren. Sommigen, echter twyfelen hier aan en meenen, dat hy veel eer zulks dóe tot zyn onderhoud; te meer, wyl men dikwyls, in zodanige gaten, in plaats van Spechten, jonge Spreeuwen, of zelfs Vledermuizen, gevonden heeft. 't Is zeeker, dat het kruipen langs en rondom de boomen den Spechten eigen is; waar toe zy, van de Natuur, met fcherpe kromme nagelen voorzien zyn, rustende, bovendien, op de tippen van hunne ftaartpennen, welken deswegen, altyd, zyn afgefleeten. Onder dit kruipen om de boomftammen en takken, kloppen zy gedurig met den bek daarop; 't welk fchynt te dienen om de Infekten, die onder de bast verholen zitten, in beweging te helpen, en ze dan vervolgens, 't zy uit fcheuren, of gemaakte openingen, met hunne aan 't end fcherpe en haakige tong 'er uit te haalen. Veelerleie Infekten, immers, doch inzonderheid Rupfen of Houtwormen, zyn, in 't algemeen, hun voedzel. De groene Specht komt, meer dan de anderen, op den grond, om te azen op Mieren.

Dit oordeelen wy genoeg om onze Lezers, ook van dit Stuk, gelyk van de voorgaanden van dit Werk, een genoeglyke fchets te geeven.

Verzameling van Hekelfchriften uit het Hoogduitsch van den Heere G. W. RABENER. *Eerfte Deel. Te Amfterdam by* Pieter Meyer MDCCLXIII. *in groot octavo* 355 *bladzyden.*

MEn vindt in dit eerfte Deel deezer Verzamelingen, na eene voorafgaande Verhandeling over *het misbruik van 't hekelfchrift*, de volgende ftukken: *Loffchrift op een fchoothondje; Doodenlyst van Nicolaas Klim; Loffchrift ter eere van kwaade mannen; Treurrede eens weduwnaars, by den dood zyner vrouwe uitgefproken, in het genootfchap der geplaagde mannen;* nevens een *bericht van dat genootfchap; Proeve van een Duitsch Woordenboek, en Byvoegzel tot dezelve; Brief over de geoorlofdheid van het hekelfchrift; Droom om*

de

de bezigheden der van het ligchaam gescheiden zielen; *gedachten over de onderwyzing der jeugd*; *Brief over het verstandig leeren der taalen en weetenschappen op laage scholen*; *Uittreksel uit de kronyk van het dorpje Querlequitsch, aan de rivier de Elve gelegen. Heimelyk naricht wegens den laatsten wil van Dr. Jonathan Swift*, en *Bericht wegens een sleutel tot dit codicil*; *Levensloop van een' marte-laar der waarheid*, en eindelyk, *Irus*; *een vertelsel in den trant van Luciaan.*

De geestige *Rabener* betoont in deeze Hekelschriften doorgaande eene levendige verbeeldingskragt, een juist oordeel, eene gegronde kennis van 't menschlyke hart, en eene ernstige zugt voor de Deugd te bezitten: hy schetst gemeenlyk zyne characters zeer eigenaartig, op eene zo gevallige en leerzaame wyze, dat dit zyn Werk zekerlyk vermaak en stigting moete geeven aan allen die 't met eenig oordeel leezen. Wy zullen, ten gevalle onzer Leezeren, eenige characters uit twee der genoemde Stukken overneemen.

In den Doodenlyst van *Nicolaas Klim*, behelzende eene optekening van verscheidene persoonen, die, geduurende zyne waarneeming van het kostersampt, in Bergen zyn gestorven, vindt men onder andere merkwaardige persoonen, de volgende gemeld.

„ *Suante Stuve.* Deeze bekleedde geduurende twintig jaaren „ het stadsschoutsampt; maar zyn vrouw had de daadelyke uit„ voering daar van: zy besliste ook alle verschillen, en de par„ tyen moesten in haar keuken tegen elkanderen pleiten. Wie „ daar zelf niet verscheen verloor zyn zaak: maar wie het best „ wildbraad bezorgde had het grootste recht. Wanneer de zaa„ ken geheel twyfelachtig scheenen te zyn, moesten de partyen „ looten; hy, die de meeste oogen wierp, won het proces. „ De Secretaris was des Schouts schoonzoon, en had by hem „ de vrye tafel.

„ *Hans Erichson*; een vlytig man. Hy was onvermoeid in 't „ verzamelen en leezen van oude boeken, leefde in zyn stu„ deerkamer twee-en-zeventig jaaren, en wierd na zyn dood niet „ gemist, dewyl hy in zyn leeven de waereld het minste nut niet „ had toegebragt. Men heeft onder zyne papieren een werk ge„ vonden, 't welk tot tytel voert: Onwederspreekelyk bewys dat „ een waare geleerde niet voor andere menschen; maar alleen „ voor zich zelven is geschapen.

„ *Jugo Alricus*; een bekwaam Geneesmeester. Wie onder zy„ ne handen stierf, stierf naar de regels. Hy kon uit het urinaal „ beter waarzeggen dan een heiden uit de hand. Wanneer hy ie„ mand de pols voelde, was 't een zeker teeken van een' nade„ renden dood. Hy was huisarts van alle de geenen die met ou„ de gierige weduwen getrouwd waaren, of zulke vrouwen had„ den in welken het leeven verroest scheen; en hy nam zyn ampt „ als een rechtschapen man waar. Alle zyne lyders genas hy vol„ gens de Grieksche manier. Naar myne rekening, zyn binnen

„ drie

„ drie jaaren meer dan vier-honderd menschen door Hippocrates
„ gestorven. Men kan ligt denken dat de geestelykheid, ik de
„ Koster, en andere doodgravers deezen vlytigen man verschul-
„ den te danken.

„ *Stine Frogerta*, een vroome vrouw. Zy had dikwyls aan-
„ dachtige verrukkingen, welken de kinderen deezer waereld aan
„ haar bedorvene mild en ongezond bloed wilden toeschryven.
„ Wanneer zy bad, bad zy met handen en voeten, en men kon
„ de werking van haar geloovig hart aan alle haare leden bespeu-
„ ren, gelyk zy zich ook over de onboetvaardigheid der ver-
„ stokte waereld zodanig bedroefde, dat zy daar van roode oo-
„ gen en een' krommen hals had bekomen. De duisterste be-
„ woordingen, en zulke zeggingen, die iets verwards in zich
„ bevatten, waren haare uitgezochtste troostzuchten. Zy hield
„ dat geene, 't welk het gezond vernuft niet kan verstaan, voor
„ de taal van de geest. De liefde jegens den evennaasten re-
„ kende zy maar onder de ceremonieele wet te behooren; noch-
„ tans deed zy de armen in 't Urselinen klooster veel goed, de-
„ wyl zulks altoos van den predikstoel wierd afgekondigd, en de
„ christelyke weldoeners, voor 't oog der geheele gemeente be-
„ dankt wierden. Haar man moest zeer veel by haar uitstaan,
„ want zy keef zelfs terwyl zy bad, en 't is meer dan eens ge-
„ beurd, dat zy, midden in haare aandacht, hem een bos sleu-
„ tels naar 't hoofd smeet. Haar eerzucht was onverzadelyk:
„ wanneer zy zelfs by de Godsdienstöefening op de knien viel,
„ moest zulks volgens haaren rang geschieden. Zy had de gaaf
„ van waarzeggen en gezichten te zien. 't Geschrei van een kraai
„ was haar zo verstaanbaar, dat ze altoos wist wie daar zou
„ sterven. Zo 'er een hond onder haar venster huilde, wierd zy
„ daar door meer ontroerd dan wanneer onze kappellaan een
„ boetvermaaning deed. Wanneer zy een star zag verschieten,
„ trof haar dit in de ziel; en toen zy eens van vuile eijeren
„ droomde, schrikte zy dermaaten daar van, dat zy haar testa-
„ ment maakte en zich tot den aftocht bereidde. In deeze ver-
„ beelding versterkte haar man haar op alle mogelyke wyzen,
„ en hy was daar in zo gelukkig dat zy eenige weeken daarna o-
„ verleed".

Zy, die vermaak scheppen in 't leezen van dergelyke characte-ren, zullen ongetwyfeld genoegen neemen in de volgende beschryving van de aandoeningen der ziele, die men natuurlyk zou verwagten in eenen woekeraar, wanneer hy naa zynen dood zage, hoe blyhartig men zyne met angst bespaarde goederen verspilt. —— De geestige *Rabener* geeft ons hier van een afbeeldsel in zynen *Droom van de bezigheden der van het ligchaam gescheiden zielen*, welke tot eene grondstelling heeft, „ dat de zielen
„ na de scheiding van haare ligchaamen meest bezig zyn met de
„ dingen, waarin zy, geduurende haar leeven, het grootste ver-
„ maak gevonden hebben". Volgens dit denkbeeld maalt hy e-

lyke

lyke characters van zielen, die hem in den droom, wanneer zyne ziel, van 't lichaam gescheiden zynde, met dezelven verkeerde, voorgekomen zyn. Onder anderen ontmoette hem eene ziel die zeer angstvallig bezig was: „ naderende, *zegt hy*, merkte ik dat zy „ zeer uitgehongerd scheen. Zy waardé rondom een prachtige „ vergulde koets, die voor het huis van eenen koopman stil stond „ wiens naam my wel bekend was, maar veelen in onze stad nog „ bekender, dewyl zy met hun verschot zyn' zwier en pracht onderhouden moeten. In den beginne was ik twyfelachtig wegens 't geen deeze onrustige ziel beoogde; en de verscheurde „ en gelapte kleeding had my byna doen vermoeden, dat zy een „ van die zielen was, welken in hun leeven een dubbeld beroep „ hebben, van of reizigers om een gift aan te spreeken of hen „ die met geweld af te persen. Doch ik bemerkte wel haast myne dwaaling, en digt by haar zynde, zag ik dat zy de huishoudelyke ziel van den vader des jongen koopmans was. Ik „ herinnerde my terstond den man in zyn leeven gekend te hebben. Hy was een der rykften van zyne Stad, en alleen daarom bekend, dewyl hy met zorglyke handen zyne eigene kousen stopte, zyne schoenen lapte, en boven alle zyne medeburgers uitmuntte in de konst van honger te lyden. Nooit had „ hy voorspeld dat zyne verregaande woeker en voorbeeldige „ zuinigheid zynen zoon gelegenheid zou gegeeven hebben, om „ met een vrolyk gelaat en gulle handen te verspillen, 't geen „ hy met duizend zorgen en bekommeringen van tyd tot tyd by „ één gegaard had. Dit was de geduurige kwelling, die deeze „ ziel reeds sedert haar afsterven gepynigd had. Ieder dag gaf „ den zoon nieuwe gelegenheid tot verkwisting, en derhalven „ bragt ook ieder dag nieuwe kwelling voor deeze ziel voort.

„ Juist op dien tyd had de koopman een koets aangelegd, die „ hem even zoo veel kostte, als zyn vader eertyds, met voorzichtig zyne handtekening op eenen geaccepteerden wisselbrief „ te ontkennen, tot voordeel van zyne erfgenaamen verdiend „ had. Kon 'er voor deeze ziel wel iets smertelyker dan dit bedacht worden? Meer dan eens trachtte zy den koetsier van „ den bok te werpen, maar te vergeefsch. Deeze was te ligchaamelyk, en de ziel te geestelyk. Zy greep de paarden in „ den teugel, welken daarop brieschten; maar meer kon zy niet „ uitvoeren.

„ Zy verliet dan deeze ongelukzalige koets onder duizend vervloekingen, en vervoegde zich in het vertrek van den zoon. „ Door nieuwsgierigheid gedreeven, volgde ik haar na, en zag „ ongeloofiyke dingen. Kon zich wel iets doodelyker aan haar „ vertoonen, dan zo veel kostelyk porcelein, de overvloedige „ voorraad van zo veele verscheiden glazen, en de glans van eenige spiegels, 't welk alles, helaas! een dood kapitaal van eenige honderd guldens uitmaakte? Driemaal stampte zy op het „ zondige tapyt. Vyf-en-tagtig guldens! riep zy al zuchtende.

„ Het

„ Het verguld behangfel veroorzaakte haar nieuwe pyniging.
„ Zy fchoot op het goud toe, doende alle moeite om het zelve
„ af te krabben, maar ook vruchteloos. Honderd voorwerpen
„ ontdekte zy; maar ook tevens honderd folteringen. Eindelyk
„ vond zy het kasboek. Hier door fcheen zy eenige verligting
„ te krygen. Zy zocht daarin, en wierd gerust; doch deeze rust
„ was van korten duur. Want op het zelfde oogenblik verfcheen
„ haar zoon in het vertrek, houdende een bul van pergament
„ in zyne handen, waarop ik het woord *van* onderfcheiden kon.
„ Hy ging naar de geldkist, zekerlyk met oogmerk om zyne adelyke verdienften te doen gelden. Welk een doodelyk gezicht
„ voor deeze ziel, zelfs het kasboek verliet zy, loopende met
„ haast naar de geldkist. Zy fprong daarop, en deed de uiterfte
„ tegenweer, om te beletten dat deeze niet geopend wierd. Zy
„ trachtte het verderflyk pergament machtig te worden; maar
„ alles te vergeefsch! De koopman floot, met zeer veel genoegen, zyn kist open, en na eenige zakken met geld, die ten
„ minften voor zestien adelyke voorouders konden doorgaan,
„ daar uit genomen te hebben, verliet hy zegepraalende dit
„ vertrek. Nimmer zal ik de wanhoop vergeeten, die deeze
„ ziel toen betoonde. Zy bleef troostloos op de kist liggen, en
„ omhelsde die, roepende eindelyk met eene kermende ftemme
„ verfcheide maalen: ô Levi! ô Marx! deeze groote benaauwdheid geriefde my de ziel, en ik befloot terftond haar te gaan
„ troosten. Ik wilde van de reden van haaren beklaaglyken
„ ftaat nader onderricht zyn. Derhalven nam ik haar vriendelyk by de hand, en zeide: Ey lieve! geef my toch ——„ Wat!
„„ geeven? riep zy, ik ben zelf een arm ongelukkig man! God
„„ helpe u! zulk een lobbes, als gy zyt, kan werken: of geef
„„ u anders aan by de diaconie"! dit antwoord verdroot my;
„ ik verliet haar.

Aanhangfel behoorende tot de zeldzaame levensgevallen van J. C. Wyerman, *op de Voorpoorte van den Hove van Holland in 's Gravenhage overleeden. Door den Schryver van zyne Historie. In 's Gravenhaage, by* Pieter van Os MDCCLXIII. *in octavo,* 127 *bladzyd.*

DIt Aanhangfel is van dezelfde waarde als de voorafgaande befchryving der *Leevensgevallen van J. C. Wyerman*, beftaande meerendeels uit eene verzameling van fielteryen en guitestukken die hier aan *Wyerman* toegefchreeven worden; ook heeft 'er de Schryver nog zes korte Brieven of Vertoogen over *de Vryheid, de Vrindfchap, de Liefde, het Huwelyk, de Lotery en het Character der Schryvers* bygevoegd, die hy aan *Wyerman* toeeigent. En om dit Stukje nog wat te vergrooten heeft hy vooraf laaten gaan de voornaamfte gevallen der Moeder van *Wyerman*, en tusfchen beide ingelascht een berigt van eenige fchelmftukken van den befaamden *Jan Rogier*.

VADERLANDSCHE
LETTER - OEFENINGEN.

De opmerkende Christen, bezig in het beschouwen der byzondere deugden van een Godsdienstig Mensch, in de betrekking tot zich zelven, tot God, tot Jesus Christus en tot zyne Medemenschen. Door den Eerwaarden Heer JOHN MASON. *Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by* J. Burgvliet. 1763. *Behalven het Voorberigt enz.* 619 *bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaarde *Mason*, hier te Lande reeds eenigermaate bekend, door de Nederduitsche Vertaaling zyner weluitgewerkte *Verhandeling over de Zelfskennis*, (*) betoont zich in dit Werkje, niet minder dan in 't gemelde, een yverig Voorstander van oprechte Deugd. In 't bezef der nadeelige gevolgen voor den Christelyken Godsdienst, die voortspruiten uit de verdeeldheid der Christenen, betuigt hy altyd gedagt te hebben, dat „ de beste weg om den Yver der „ Christenen voor de byzondere Gezindheden, waar onder „ zy behooren, te maatigen, bestaat in denzelven elders „ heen te leiden; en hunnen aandagt te brengen op het bekende Gewigt van die onbetwiste Grondstellingen; zonder welker invloed op zyn Gedrag niemand een waar Christen kan zyn, en alle gezond Verstand en Regtzinnigheid „ niets ter waereld willen zeggen". Deeze overweeging heeft hem doen besluiten het zyne ten dien einde toe te brengen, door in dit geschrift de vereischte Gemoedsgesteldheid en 't Gedrag van een waar Christen af te schetsen; in hoop dat het zal konnen strekken, om aandagtige en onbevooroordeelde Leezers te doen zien; „ dat hy, in wiens hart „ die verscheidene Deugden by aanhoudendheid plaats hebben, voor altoos gelukkig moet zyn; en dat de Godsdienst, „ welke die heilige en verhevene Grondstellingen zo sterk „ aandringt, van GOD moet koomen.

Ter bereikinge van dit oogmerk ontvouwt hy hier in eenige agtervolgende vertoogen, de verscheidene deelen der Christelyke Gemoedsgesteldheid; indiervoege dat zyn Werkje een beknopt t'zaamenstel der Christelyke Zedeleere zy. Het vangt aan met eenige Vertoogen over de *Menschlyke* Deug-

(*) Zie het Berigt deswegens in onze *Letter-Oef.* I D. bl. 764.

Deugden, of de pligten, die wy aan ons zelven verschuldigd zyn; de *Nedrigheid*, *Vergenoegzaamheid*, *Lydzaamheid*, *Voorzigtigheid*, *Kloekmoedigheid* en de *Bestiering van zig zelven.* Het gaat van daar over tot die Deugden, welken een onmiddelyk verband met GOD, als haar Voorwerp, hebben; de *Kennis*, *Liefde* en *Vreeze* GODS, *het Vertrouwen op* GOD, *het Leeven naar den Wil van* GOD, *en de Gemeenschap met* GOD. Hier aan volgen in dit geschrift, de verpligtingen, die wy als waare Christenen aan JESUS CHRISTUS, den Zoon van GOD in 't byzonder verschuldigd zyn; *het Geloof in Christus*, *de Liefde tot hem*, *de Gehoorzaamheid aan zyne Geboden*, *onze pligt om van hem te leeren*, *de navolging van Christus*, en *de verpligtingen, die wy hem als onzen Voorspraak verschuldigd zyn.* Hier by komen dan nog de Deugden, die wy omtrent onze medechristenen hebben te oefenen; *de Liefde*, *Bermhartigheid*, *Regtvaardigheid*, *Weldaadigheid*, *Waarheid* en 't *vergeeven van Verongelykingen.* Onze Autheur dus de voornaamste pligten van een Christen in deszelfs hoofdbetrekkingen beschouwd hebbende, hegt hier aan nog twee vertoogen over *den regtmaatigen en welbestierden Yver in 't stuk van Godsdienst*, als welke ter geregelde betragting van alle de voorgemelde pligten hoognoodig is: waar op hy ten aandrang van alles nog een Vertoog doet volgen, over *de Volstrekte Noodzaaklykheid der Daadelyke beleevinge van den Christelyken Godsdienst*; en eindelyk dit zyn Werk besluit met een *Gebed tot* GOD, om deszelfs genade, ter verkryginge, behoudinge en vermeerderinge der vereischte Christelyke Gemoedsgesteldheid. —— Men vindt in alle deeze Vertoogen geén dorre zedekundige behandelingen, maar leevendige afschetsingen van onzen pligt, die bekwaam zyn om een Leezer, wiens gemoed niet geheel verbasterd is, zodanig een gedrag gansch beminnelyk te maaken; ze verleenen ons, naar 't geleide van Gods Woord, en eene door de Christelyke Openbaaring verlichte Rede, doorgaande een geregeld denkbeeld van die deugden welken onze Heiland eischt in de geenen die in hem gelooven; en onze Schryver stelt de dringreden ter verpligtinge gemeenlyk in den sterksten nadruk voor; des men met rede moge verwagten, dat een ieder, dit Werkje met oplettendheid leezende, naar 't oogmerk van den Autheur, „het ligte kaf van diepzinnige of beuzelagtige spitsvindigheden in de Godgeleerdheid, waarmede sommigen „zo veel op hebben, wel haast zal leeren veragten, en in „Afhangkelykheid van de godlyke Genade, al zynen vlyt „en poogingen zal aanwenden, om die heilige gemoedsnei-

„gin-

„ gingen, welken ons gansche geluk, zo wel in deeze, als
„ in de toekoomende waereld uitmaaken, in zig zelven aan
„ te kweeken. — Tot een voorbeeld zyner maniere van behandelinge strekke in deezen de volgende korte opgaave van den inhoud zyner twee Vertoogen over *den Godsdienstigen Yver*; waar uit wy, tot een byzonder staal van 's mans schryfwyze, *de kenmerken van den waaren en valschen Yver in 't Godsdienstige* zullen overneemen.

In 't eerste dier Vertoogen toont ons de Eerwaarde MASON, naa eene voorafgaande beschryving van den *Yver* in 't algemeen, en den *Godsdienstigen Yver* in 't byzonder, aan welke kenmerken de *waare* en *valsche Godsdienstige Yver*, die zomtyds te jammerlyk door elkander verward worden, te onderscheiden zyn; en hoe men zich te gedraagen heeft, omtrent de geenen, die door een *valschen Yver* gedreeven worden: waar op hy dit Vertoog besluit met eenige leerzaame aanmerkingen, die daar toe betrekkelyk zyn. Hier op gaat hy in 't volgende Vertoog over, om aan te wyzen, het Voordeel en de Aangelegenheid van een *verstandigen en welbestierden Yver* in den Godsdienst; daar aan hegt hy eene schets van de Gemoedsgesteldheid, welke lynregt tegen deezen *Godsdienstigen Yver* overstaat, naamelyk de *Laauwheid*; en doet vervolgens zien, hoe deeze van de *Gemaatigdheid*, onder welker naam en gedaante zy dikwils verschynt, verschilt in oorzaaken, aart en uitwerkselen: besluitende eindelyk dit alles met eenige dringreden, ter aanspooringe tot een *regt Godsdienstigen Yver*, en ter geneezinge deezer gevaarlyke kwaale van *Laauwheid*. — Men kan uit dit algemeene beloop eenigermaate afneemen, dat onze Autheur dit gewigtige onderwerp opzetlyk onderscheiden en in eene geleidelyke orde verhandeld; men oordeele hier van verder uit de byzondebeschouwing van dat gedeelte, waar in zyn Eerwaarden ons den *waaren* en den *valschen Yver* in deszelfs *onderscheidende kenmerken* voorstelt.

„ Dat gene, *zegt hy*, welk eigentlyk den naam draagt van
„ Godsdienstigen Yver, is die Vuurigheid van Geest, met
„ welke iemand zekere byzondere Leerstukken en Plegtig-
„ heden van eenen Godsdienst verdeedigt en voortplant:
„ en al het gene daar tegen strydig is, wederstaat. Dee-
„ ze Yver nu is waar of valsch, agtervolgens de Natuur, van
„ deszelfs voorwerp, of de omstandigheden die denzelven
„ verzellen.

„ Een waare en valsche Yver kan men kennen aan de

„ voorwerpen, op welken zy zig elk in 't byzonder bepaa„ len. By voorbeeld:

„ 1 Een regt Godsdienstige Yver bedoeld altyd iet, dat „ niet alleen geoorloofd, maar ook in zig zelf goed is; en „ werkt naar maate van het goede, dat hy in dat bedoelde „ voorwerp ontdekt. Zo dat deeze Yver, in plaats van het „ oordeel voor te gaan, het zelve volgt; en zig bestendig„ lyk gedraagt naar het geleide van een welbestierd Ver„ stand. Hierom badt de Apostel *Paulus*, dat de Liefde der „ Christenen te *Filippe nog meer en meer overvloedig mogten* „ *worden in kennis en oordeel: op dat zy konden beproeven de* „ *dingen die uitsteekende zyn* (*) als het beste kenteken van „ hunne opregtheid en toekoomende volharding.

„ Maar een valsche Yver is, in 't tegendeel, dikwils werk„ zaam, in 't verdeedigen van dingen, die in zig zelven on„ geoorlofd en kwaad zyn: en wordt niet geleid door ver„ stand, maar door vooroordeel of gewoonte.

„ Men vindt overvloedig veel van deezen verkeerden Y„ ver in de Kerk van *Roome*, daar menigvuldige zaaken in „ zwang gaan en gehandhaafd worden; niet om dat zy regt„ maatig zyn, maar regt en goed geagt worden, om dat ze „ door de Kerk geoefend en verdeedigd worden, schoon in „ haare natuur volstrekt verkeerd en kwaad zynde, en lyn„ regt aanloopende tegen de voorschriften en den aard der „ Christelyke Godsdienst. In 't stuk der vervolginge, by „ voorbeeld, is 'er immers geen ding in de wäereld zo on„ gerymd of strydig met de waare Christelyke Gemoedsge„ steldheid van Liefde en Zagtmoedigheid, als dat de eene „ mensch den andere verstoort, beledigt, onderdrukt, ja „ geheel bederft, enkel en alleen om dat hy in 't stuk van „ Godsdienst niet met hem van één gevoelen is: en het „ niet alleen als wettig en geoorloofd, maar zelfs als Gods„ dienstig aanmerkt, dat men de onmenschelykste wreedhe„ den pleegt aan allen, die de Kerk goedvindt met het „ brandmerk van *Kettery* te tekenen. Maar het gaat hier „ mede al dikwyls, gelyk met den Apostel *Paulus* voor zy„ ne Bekeering: toen hy in het vuur van zynen *Farizeeuw*„ *schen* Yver, de Christenen plaagde en vervolgde tot den „ dood toe, en nogtans *waar yk by zig zelven meende, dat hy* „ *tegen den naam van Jezus van Nazareth veele wederpartydi*„ *ge dingen moest doen.* (†)

„ 2 De

(*) Fil. I. 9. 10 *Engelsche Vertaaling.*
(†) Hand. XXVI. 9, 10, 11.

„ 2 De Voorwerpen van een' waaren Yver zyn klaare aangenomene Waarheden; in welken geen gevaar is van te feilen, en aan welker gewigt en aangelegenheid meest alle menschen hun zegel hangen. Maar de voorwerpen van een valschen Yver zyn gemeenlyk twyfelagtig of vol van dwaalingen.

„ Somtyds is de valsche Yver zelfs werkzaam tot verdeediging van de Waarheid: dat is te zeggen, iemand kan zyne driften al te veel onder zyne gevoelens mengen, en hier door kan de Waarheid wel eens verdeedigd worden met eene ontydige en onmaatige driftigheid: terwyl, aan den anderen kant, de Valschheid wel eens met gemaatigdheid wordt staande gehouden en voortgeplant. Doch de slegtste gevoelens zyn al meest met den driftigsten Yver voortgezet. Ongetwyfeld is 'er geen Kerk in de Christelyke waereld, die meer dwaalingen leert dan de *Roomsche*, en ondertusschen geen ééne die sterker yvert: en van alle de Leerstukken dier dwaalende Kerken is 'er geen één ongerymder, dan dat van de *Transsubstantiatie*: terwyl 'er nogtans geen één is, dat met zo veel kragt, ja geweld wordt geleerd en staande gehouden. Hoe minder eenig Leerstuk kan verdeedigd worden door gezonde redenen en goede bewyzen; met des te meerder heftigheid wordt het zelve opgedrongen, om met behulp van de driften, plaats te maaken in het verstand. Maar een wys man zal zig wel wagten, dat hy zynen Yver te kost legge aan andere dingen, dan die hy, op de eenvoudigste gronden van de Schriftuure en Reden, bewyzen kan naar waarheid te zyn; en dit zal hy niet doen, dan wanneer hy begrypt, dat het een stuk van merkelyke aangelegenheid is, of dat deszelfs verzuim of verkeerde opvatting van gevaarlyke en verderflyke gevolgen zoude verzeld gaan.

„ 3 Een regt Godsdienstige Yver is altyd werkzaam in gewigtige Voorwerpen. Een valsche Yver in 't tegendeel, legt zig doorgaans toe op zaaken van weinig of geen belang: en dit blyk van een' valschen Yver is veel gemeener, dan de andere twee, te voren door my gemeld. Want als hy eenige zaak verdeedigt, die wezendlyk kwaad of verkeerd is, wordt hy wel haast ontdekt en openbaarlyk ten toon gesteld; inzonderheid in een land van vryheid, daar het ieder een vryftaat te denken, gelyk men goedvindt. Een valsche Yver legt zig, hierom, in Protestantsche landen, meer op onverschillige dingen toe; maar op dat deeze hunne Yver dus niet kwaalyk besteed schyne te

„ wezen, vergrooten zy deeze onverschillige zaaken, *in* „ hunne eigene verbeelding, tot een hoogen trap van Aanbelang, en merken dan hunnen Yver voor dezelven aan, „ niet alleen als geoorloofd, maar zelfs als lofwaardig: noemende de omstandigheden van den Godsdienst, fondamenteele Leerstukken; en de bloote aanhangselen van „ denzelven aandringende, als of ze zyn waare wezen uitmaakten. Inzonderheid zyn 'er twee of drie gemeene „ voorwerpen van deezen valschen Yver, welken dus door „ denzelven vergroot worden tot stukken van veel *aangelegenheid* en gewigt.

„ Hier toe behooren, *voor eerst*, de Godsdienstige Gebruiken en Plegtigheden, of de uitwendige vertooningen „ en sieraaden van den openbaaren Dienst; welken, op zyn „ best genomen, alleen geschikt zyn om eenigen eerbied te „ verwekken, en de welvoeglykheid te bewaaren: maar „ niet meer een gedeelte zyn van den Godsdienst, dan het „ gewaad, waar mede iemand gekleed is, een gedeelte van „ hem zelven uitmaakt. En het onderscheid van uitwendige Kerkgebaaren kan geen meer verandering in den Godsdienst maaken, dan iemand door andere kleederen een „ ander mensch worden kan. Maar derzelver overtolligheid „ en buitenspoorige weidsheid konnen zeer veel toebrengen, „ om, zo wel den Godsdienst als den mensch te belemmeren en te vermommen.

„ Duistere en verborgene Leerstukken wyders, of fyne, „ spitsvindige en bovennatuurkundige Bespiegelingen, zyn „ de gemeene voorwerpen van een valschen Yver. Het „ Lok-aas, door welk de menschen hier toe verleid worden, is een onmaatige begeerte naar diepe Geleerdheid „ en buitengemeene Weetenschap; of een al te sterke zugt „ om voor veel doorzigtiger geagt te worden in zekere diepzinnige punten van den Godsdienst, dan andere menschen „ die slegts gehouden worden voor *kinderen in het verstand*. „ Dus baart valsche Weetenschap gewoonlyk valschen Yver; „ die met elkander een valsch Godsdienstig Character voortbrengen.

„ Daar en boven ziet men dikwyls dat deeze valsche Yver zig verzet tegen verscheidene onverschillige gewoonten en gebruiklykheden; het zy met opzigt op de kleeding, Levenswyze of zekere byzondere spreekmanieren, „ welke in 't algemeen by brave Christenen, als onzondig „ en geoorloofd worden aangemerkt. Tegen sommigen van „ dezelven nu, zal zulk een Yver met veel meer hevigheid

„ uit-

„ uitvaaren, dan tegen menigvuldige andere gebruiklykheden, die ontwyfelbaar zondig zyn. Want een valsche „ Yver is altyd ongeregeld en onbestendig.

„ Maar een wys man spaart zyn Yver voor stukken van „ grooter aanbelang. Hy doet zyn best om de dingen te „ beschouwen, gelyk ze waarlyk zyn, en niet gelyk ze schynen of voorkoomen door de valsche middelstof van drift „ en vooroordeel. Hy behandelt onverschillige dingen met „ onverschilligheid, en stukken van aangelegenheid, als „ gewigtige zaaken. Eene opregte en hartelyke Liefde tot „ GOD en de standvastige betragting van Geregtigheid (die „ hem GODE gelykvormig, en bekwaam maaken, om Hem „ te genieten) zyn de voornaame en bestendige Voorwerpen van zynen Yver ten allen tyde: als den eenigen „ Godsdienst van alle redelyke schepselen; en tot welken „ het Euangelium, door de tusschenkoomst van *Jesus Christus*, was geschikt om het verbasterde Menschdom weder „ te brengen. Dit is een stuk van wezendlyke, eeuwige en „ onveranderlyke *Goedheid*: en dienvolgens is het altyd goed „ dat men verstandiglyk yvere in dit, en alles, wat meer „ dienstig is om het zelve te bevorderen.

De geagte *Mason* dus ver getoond hebbende, hoe groot een onderscheid 'er plaats heeft tusschen den waaren en valschen Yver, uit de beschouwing van derzelver byzondere voorwerpen; doet ons vervolgens zien, dat dit nog klaarder blykt, „ indien wy daar benevens in aanmerking neemen, de byzondere *Eigenschappen*, die zy, elk op zig zelven, „ bezitten: of de wyze op welke zy gewoonlyk werkzaam „ zyn". Doch om dit Artykel tegen ons bestek niet te lang te maaken, zullen wy dit laatste gedeelte een weinig inkorten.

„ 1. De voornaamste en kenbaarste Eigenschap van eenen „ valschen Yver is Berispzugt en onbedagte Vonnisvelling; „ of eene bekrompene, strenge, en ligt veroordeelende „ geestgesteldheid. —— Naar 't gevoelen van menschen „ die door dit humeur gedreeven worden, is de weg ten „ Hemel niet te vinden, ten zy men wandele in haare voetpaden, welken zy zeer naauw en duister gemaakt hebben. „ Maar een waare Yver laat nog eenige wydte en breedte toe „ op *den engen weg, die ten leven leidt*; ten minsten zo wyd, „ dat men hand aan hand kan gaan in gelykwydige Paden, of die waarschynlyk dezelfde rigting en strekking „ hebben: en wordt gematigd door die Liefde, welke *alle* „ *dingen bedekt, geloofd*, en het beste van dezelve hoopt.

„ 2. Twee andere gezellinnen van den valschen Yver zyn „ Geweldenaary en Wreedheid". Ten voorbeelde hier van brengt onze Autheur by het gedrag van *Jehu*, in deszelfs zogenaamden yver voor den HEERE, (*) midsgaders dat van *Saul* omtrent de *Gibeoniten*, (†) en beroept zich op de barbaarsche wreedheid der *Inquisitie*. „ Een waare Christelyke Yver is in 't tegendeel, *vervolgt hy*, altyd zagtzinnig „ en mededoogende, schoon in nog zulken trap werkzaam „ zynde. Toen de Yver der twee Apostelen, die wilden „ dat 'er vuur van den hemel zoude nederdaalen, om de *Samaritaanen* te verteeren, dus ontstak in deeze heillooze „ vlam, bestrafte onze Zaligmaaker hen terstond wel ernstiglyk, zeggende, *gy weet niet van hoedanigen geest gy* „ *zyt*. (‡)

„ 3. Eene andere gemeene gezellin van den valschen Yver is onkunde, en voornaamlyk onbekendheid aan zig „ zelven". Dit is, gelyk onze Schryver verder aanmerkt, die *blinde yver*, waar van wy een bekend voorbeeld hebben in 't gedrag der Jooden, toen 't Euangelie in de waereld begon gepredikt te worden; (§) en in Paulus voor zyne bekeering; (§§) wiens yver op eene gansch andere wyze werkte toen zyn verstand verlicht geworden was: het welk onzen Autheur doet zeggen. „ Waare Yver derhalve gaat altoos „ verzeld van waare Kennis; en wordt door dezelve geregeld, bestierd en in toom gehouden.

„ 4. 't Is wederom een ander Kenmerk van eenen valschen „ Yver, dat zulk een mensch ongemeen sterk is ingenomen „ met de verschillende Gevoelens, of byzondere Leerstukken, waar door het Christendom in afzonderlyke gezindheden verdeeld, en door verscheidene benaamingen onderscheiden wordt: en eene uitsteekende hoogagting heeft „ voor die mannen, welken zig aan het hoofd van eene byzondere Secte bevinden, en welker naamen door derzelver navolgers gevoerd worden". Toen deeze drift, zegt de Eerwaarde *Mason*, in de Corinthische Gemeente heerschte, „ gaf Paulus hun regt uit te kennen, dat zulk een Yver „ zo verre af was van geestelyk-gezindheid, dat dezelve in „ het tegendeel uit eene grove vleeschgezindheid des harten zynen oorsprong nam. (*) Is het dan, *vervolgt hy*, niet „ zeer

(*) 2 Kon. X. (†) 2 Sam. XXI. 2. (‡) Luc. IX. 55.
(§) Rom. X. 2, 3.
(§§) Hand. XXII. 3. Gal. I. 14. Fil. III. 6. Hand. XXVI. 9.
(*) 1 Kor. I. 10—13. III. 3, 4.

„ zeer vreemd, dat deeze partyzugtige en oproerige Yver,
„ niet tegenstaande zulk eene scherpe bestraffing van den A-
„ postel tegen denzelven, nog zo sterk onder de Christenen
„ de overhand heeft? —— Een waare Godsdienstige Yver
„ heeft geen de minste agting voor partynaamen, of onder-
„ scheidingen van byzondere Gezindheden: maar doet al
„ geduurig zyn best, om al verder en verder te vorderen in
„ eene waare Christelyke Gemoedsgesteldtenis en Levens-
„ wandel: in zo verre de eene bestaat in Zagtmoedigheid,
„ Liefde en Wysheid; en de ander in eene steeds aan-
„ wassende Kennis aan GOD en onze eigene Zielen.

„ 5. De valsche Yver gaat verder doorgaans verzeld van
„ verregaande laatdunkendheid en veragting van andere men-
„ schen". Die verwaandheid des gemoeds, welke naar de aanmerking van onzen Autheur, nu eens de Moeder, dan eens het kroost is van den valschen Yver, straalde, zegt hy, boven al door in 't bekende trotsche gedrag der Joodsche Leermeesteren; (*) doch „ de waare Yver heeft eene gansch
„ andere Gezellinne: die Nedrigheid naamelyk of Ootmoe-
„ digheid, waar door *de een den anderen uitneemender agt dan*
„ *zig zelven*. (†)

„ 6. Eene andere hoedanigheid, waar aan men den val-
„ schen Yver somwylen kan onderscheiden, is eene onmaa-
„ tige drift en begeerte om denzelven te kennen te geeven;
„ en de Leerstukken en Gevoelens, die hy zo driftig staan-
„ de houdt, onder de menschen te verspreiden". Dit zag men; zegt onze Schryver, in de valsche Leeraaren in de Christelyke Gemeente van Galatie, (‡) en ziet men nog heden in veelen, *die land en zee omreizen*, in navolging der *Farizeeuwen*, (§) om geloofsgenooten te maaken: doch nadien dit geen juist onderscheidend kenmerk is, zo laat hy 'er op volgen. „ Al maakt deeze onmaatige drift om byzon-
„ dere Gevoelens voort te planten, niet altyd een gewisse
„ onderscheiding tusschen persoonen van eenen valschen en
„ waaren Yver, nogtans geeven de verschillende manieren
„ op welken deeze Yver werkzaam is, wel zekerlyk dat on-
„ derscheid te kennen. Een waare Yver tragt het gezag van
„ zyne onderwerpen te vestigen op de vaste en zekere gron-
„ den der Schriftuure en Reden: maar een valsche Yver door
„ Geweld en een ontzaglyke houding en voorkoomen; of
„ door

(*) Joh. VII. 49. Luc. XVIII. 11. vergel. Jez. LXV. 5.
(†) Fil. II. 3. (‡) Gal. IV. 17, 18. (§) Matth. XXIII. 15.

„ door de zinnen te treffen door uitwendige pragt en praal, „ en de hartstogten gaande te maaken door een beweeglyke „ aanſpraak.

„ *Eindelyk* is de valſche Yver altyd te kennen aan zyne „ koele onverſchilligheid omtrent een regt Christelyke Ge„ moedsgeſtalte en waaren Godsdienſtigen Levenswandel; „ en wel inzonderheid omtrent de Geboden van de tweede „ Tafel der Wet.

„ 't Is vry algemeen, dat Lieden, die door deeze ſoort „ van Yver gedreeven worden, grove ongeregeldheden als „ beuzelingen zullen aanmerken, terwyl zy ſtaan voor din„ gen die louter onverſchillig zyn: en zeer ſtreng zyn om„ trent zaaken die niets om 't lyf hebben, maar ongemeen „ toegeevende in ſommige ſtukken van het grootſte gewigt. „ Hier in te werk gaande gelyk de *Farizeeuwen*, die de *Mug„ ge uitzeegen*, terwyl zy *den Kemel doorzwolgen*: en ten ui„ terſten naaugezet waren in het *vertienen van de Munte, Dil„ le en het Komyn*, terwyl zy *het zwaarſte der Wet*, *naamelyk „ het Oordeel, de Bermhartigheid en het Geloove nalieten.* (*) „ Maar een waare Christelyke Yver draagt de Geboden van „ de eene Tafel zulk een hooge agting toe als die van de „ andere, en kan eene zedenlooze of ondeugende Gemoeds„ geſteldheid en Levensgedrag, wat voorwendzel 'er ook „ voor gegeeven worde, in geenen deele inſchikken of toe„ laaten; veel minder goedkeuren.

„ Hier mede agt ik de byzondere Kenmerken, aan wel„ ke de waare Yver van de valſche kan onderkend en on„ derſcheiden worden, genoegzaam te hebben aangewee„ zen.

(*) Matth. XXIII. 23, 24.

Beſchryving der Stad Leiden, *uit de echtſte bewyzen opgeſpoord; ſaamengeſteld en beſchreeven door* FRANS VAN MIERIS. *Eerſte Deel. Bevattende de Geestlyke Gebouwen. Te Leiden by de Wed.* Honkoop *en* A. Kallewier, MDCCLXII. *behalven het Voorberigt* 362 *bladzyden in folio.*

De onvermoeide *van Mieris*, zich van over langen tyd bevlytigd hebbende, om alles by een te verzamelen, wat tot eene vollediger beſchryving van *Leyden*, dan tot nog gevonden werd, van dienst kon zyn, is eindelyk overgegaan,

gaan, om een begin te maaken van zyne byeenverzamelde kundigheden in 't licht te geeven; en biedt by deezen het eerste Deel zyner Beschryvinge dier Stad den Liefhebberen aan. Het zelve bepaalt zich, naa eene nauwkeurige opgaave van de ligging, omtrek en buitenkant der Stad, tot eene uitvoerige beschryving der Geestlyke Gebouwen in dezelve: waarop die der waereldlyke Gebouwen, zo spoedig als mogelyk zal zyn, staat te volgen: terwyl de Autheur de melding van de historische gevallen der Stad geschikt heeft, tot een afzonderlyk deel, dat vervolgens staat uitgegeeven te worden. Deeze wyze van uitgaave, die veelen, als tegen de algemeene gewoonte van 't beschryven der Steden aanloopende, zeer vreemd moet voorkomen, *vonden*, zegt hy, *de Boekverkoopers oorbaar, als konnende de nieuwsgierigheid der Leezers eerder voldoen, en de afleevering gemaklyker verrigten; te meer om dat al de Plaaten tot de verbeeldingen van de gezigten en voorwerpen van het tweede deel, nog niet vaardig waaren, en meer andere redenen, die hen daar toe bewoogen, onnoodig hier by te voegen.*

Onze oudheidkundige Autheur maakt een aanvang van dit zyn Werk, met eene korte beschryving van *den ouden loop des Rhyns en gesteldheid des Lands omtrent Leyden;* waar in hy hier en daar merkelyk van den gemeenen weg afwykt; doch nadien hy desaangaande of stellig zonder bewyzen spreekt, of zich beroept op zodanige bewyzen, die in vroegere twistschriften over deeze onderwerpen ter toetse gebragt, en gemeenlyk te ligt bevonden zyn, zullen wy ons voor tegenwoordig daar mede niet breedvoerig ophouden, en slegts kortlyk zyne gedagten zo over 't een als 't andere, voordraagen.

De Stad *Leyden* ligt, zegt onze Schryver, in 't midden van *Rhynland*, dat deezen naam ontleent van den Rhynstroom, die 'er doorloopt, die, uit de Zwitsersche Alpes voortkomende naa een groot deel van Duitschland doorloopen te hebben, beneden het Bischoplyke Utrecht in Zee pleeg te vloeijen. Naa een kort berigt over de onlusten, oudtyds ontstaan over 't al of niet stuiten van den Rhyn, beschryft hy ons den ouden loop dier Riviere, beneden Utrecht, na Zee in deezervoege. „ De Rhyn heeft zich van „ zyn overvloedig Water, myns oordeels, nooit by Kat„ wyk ontlast, maar ten Zuiden door de Meerburger en „ Roomburger Wateringen, langs den nieuwen Rhyn, door „ de oude en nieuwe Vliet, zich door Delft, Maaslands„ sluis, Delfshaven, Schiedam en elders in Zee werpende;

„ aan

„ aan de Noordzyde met meerder magt door de Heimans „ Wetering, de Does, de Zyl, en de Maare in de Leidsche „ of Haarlemsche Meer, en vervolgens door Noordholland „ en Westvriesland in de Zee, of ook in het Y vloeijende. „ Hy had, *gelyk hy vervolgt*, zynen loop door Leyden, langs „ Rynsburg dat daar van den naam draagt, tot Katwyk op „ den Rhyn, daar hy niet verre van daan bleef staan, en dat „ Land heet nog Rynsoever: maar pleeg voorheen te loo- „ pen naar Voorhout, en Windekerst, door dat andere hout, „ dat men heet Vollemer en Bentveld, voortvloeijende voor- „ by Aalbrechtsberg, het Slot te Kleef, Brederoode, Vel- „ sen, Reinegom, Egmont, en vervolgens in Zee". Hy vindt ook geen reden om te twyfelen, „ of de Stroom Kin- „ nem is een arm van den Rhyn geweest, en liep te Petten „ in Zee": ja 't schynt hem onbetwistbaar, „ dat de Rhyn „ ook andere takken, door welke hy zyn water derwaard „ loosde, gehad heeft, 't zy door het Spaaren, 't zy aan 't „ huis Zwaanenburg, vallende in 't Y.

In de verdere beschryving van 't land langs den Rhyn, stelt onze Autheur vast, „ dat de Romeinen geen sterkten „ aan de rechterzyde van den Rhyn gebouwd, maar aan de „ slinkerzyde wel vyftig Sloten of Legerplaatsen bezeten „ hebben. —— Dat het Lugdunum Batavorum oudtyds ge- „ legen zou hebben daar nu de Stad Leyden ligt, is, *zegt hy*, „ een louter verdichtsel". —— Verder leert hy ons, „ dat „ 'er een eiland in de Noordzee, tusschen Holland en En- „ land geleegen heeft, dat Brittie geheeten wierdt, op 't „ welke de toren van Kaligula gebouwd is: en dat dit eiland „ door 't water afgescheiden was van 't vaste Land, en van „ het zoogenaamde huis te Britte; dat waarschynlyk een „ tol- of wachthuis der Romeinen geweest is, langs het „ welke de goederen uit het eiland Brittie, of uit de Zee, „ over het hooge Land aldaar gevoerd wierden tot aan Ryns- „ oever, om dus te scheep den Rhyn op naar andere sterk- „ ten of plaatsen gebragt te worden. —— Ook dunkt het „ hem niet onwaarschynlyk, dat de duinen met het over- „ stroomen en wegspoelen van 't gemelde eiland, volgens „ de aanneemelykste gissing, omtrent het midden der elf- „ de eeuwe, door 't geweld van de Zee, langs de kusten „ van Holland gedreeven zyn; als mede dat de grondslagen „ van het op strand gelegene huis te Britte, zoo lang onder „ de Zandbergen begraaven zyn gebleeven, tot die door het „ water en de wind landwaard ingejaagd zynde, de over- „ blyfzels van 't voornoemde gebouw, niet eerder dan in 't

„ jaar

„ jaar vyftien honderd en twintig, zich ontdekt en kenbaar „ gemaakt hebben". — Behalven dit Huis te Britte maakt onze Autheur ook gewag van Valkenburg, Rhynsburg en Roomburg, als floten of vastigheden der Romeinen; en merkt aan, dat die tak van den Rhyn, aan wiens rechterzyde Rhynsburg ligt, 't zy dat dezelve door de natuur of door kunst gemaakt zy, de waare Rhyn niet is: „ het schynt, „ *zegt hy*, uit veele omstandigheden, dat deeze tak van den „ Rhyn tusschen Katwyk en Noordwyk in eene plas of „ staande water te niet liep, welke in 't vervolg, tot Land „ geworden, honderd en acht mergen groot geweest is. — In 't slot van dit Hoofdstuk geeft hy voorts nog een berigt van verscheidene Roomsche Oudheden, op Romeinenburg, in 't vervolg Roomburg geheeten, gevonden, ten bewyze dat daar een Burg of Wapenhuis der Romeinen gestaan heeft; en toont by die gelegenheid, dat een steen in 't jaar 1502, buiten Leyden, onder 't ploegen ontdekt, (welke getuigt dat *de Keizer L. S. Severus en M. A. Antoninus Medekeizer het vervallen Wapenhuis van de vyftiende bende der Vrywilligen hebben doen herstellen,*) niet op 't Huis te Britten, gelyk zommigen verkeerdlyk gedaan hebben, maar met meer regt op dit Roomburg toe te passen is. Eindelyk tekent hy hier nog aan, dat dit Roomburg, niet alleen met Valkenburg, maar ook met het Romeinsche gebouw te Alphen gemeenschap gehad heeft, langs den Rhyndyk; „ alzoo wy meenen, *zegt hy*, dat de hooge dyk langs den Rhyn, in dien „ tyd, een gemeene weg geweest, en tot heden toe ge„ bleeven is.

Op dit berigt van 's Lands gesteldheid volgt in 't tweede Hoofdstuk, het onderzoek na de *eerste beginselen van Leyden*, en 't opgeeven der *vergrootingen*. Onze Autheur aangemerkt hebbende, hoe men, zedert de toeneemende bevolking van Holland, eerst met Kaden en eindelyk met Dyken, het hooge Zee- en Rhynwater buiten geslooten heeft, stelt dat de oudste Dyken hier omtrent, daar toe dienende, onbetwistbaar geweest zyn, die van den Rhyn en de Maaren; en langs deeze Dyken heeft men, zynes oordeels, het begin der Stad te zoeken. En nademaal de laatstgemelde stroom oudtyds de *Lede* genaamd werd, zo meent hy dat niet alleen de Stad *Leyden*, maar zelf het land, alwaar de Stad gebouwd is, oudtyds naar dien stroom genoemd is. Met deezen naam, of wel *Leithen*, vindt men reeds gewag van dit Land omtrent het jaar 866; en omtrent het jaar 1000 wordt de waterloop *Lede*, en '*t Dorp dat Leythen geheeten wordt*, uitdrukkelyk ge-

gemeld; ook komt dit Land, omtrent het jaar 1100 vóór, onder den naam van *Lede*: en 't blykt dat deeze Landstreek in die dagen door bouwlieden bewoond werd. De eerste bewooners van *Leyden* geneerden zich, mag men derhalven denken, inzonderheid met den Landbouw; en hun getal, zegt onze Autheur, is waarschynlyk vermeerderd, door de gevlugte ingezeetenen van 't overstroomde eiland Brittie. Wat hier van ook zy, 't is zeker, gelyk onze Schryver vervolgt, dat hun getal met den aanvang der twaalfde eeuwe, reeds aanmerkelyk geweest moet zyn; nadien de Graaf van Holland besloot, op zynen *grond* eene Kerk te bouwen, welke in 't jaar 1121 aan St. Pieter en Paulus is toegewyd: 's Graavensteen en 't Hof des Graaven, *nu* 't Huis van Lokhorst, is ongetwyfeld, niet lang naa die Kerkwying gestigt; en drie jaaren naa dezelve is 't St. Katharina Gasthuis gebouwd: ook vindt men een Schepenenbrief van Leyden van 't jaar 1164. —— De Burg van Leyden, omtrent deezen tyd al woonbaar, was mede door den Graaf gebouwd, zo de Heer *van Mieris* meent; doch hem is niet eerder dan op 't jaar 1168 een *Elmand* of *Elynond* als Burggraaf van Leyden voorgekomen. Deeze Burggraaven zegt hy, hebben noit de oppervoogdy van den Burg bezeten; maar ze bezaten de Slotvoogdy van Leyden altyd ter leen. Ze waaren, vervolgt hy, magtig gegoed, daar omtrent, door de Heerlykheden van Leyerdorp en Oestgeest; en de deelen dier Heerlykheden, naast de Stad gelegen, waaren langs de Maaren sterk bevolkt; het welk de Graaven van Holland eindelyk deed besluiten, een verdrag met den Burggraaf aan te gaan; en die deelen, Maarendorp genaamd, met de Stad onder ééne regtbank te brengen: van waar men in 't jaar 1266 de Regeering der Stad tusschen den Graaf van Holland en den Burggraaf van Leyden verdeeld vindt. Dit vereende Regtsgebied strekte zich egter niet verder uit, dan over de oude bewooning langs den hoogendyk en over Maarendorp: behoudende de Graaf van Holland zyn afzonderlyk gebied, over dat gedeelte het welke tusschen de oude Voldersgraft, het Raapenburg en Steenschuur besllooten is; dat in 't vervolg, van tyd tot tyd, met de oude Stad vereenigd is geworden, 't zy door toelaating of afstand van den Landsheer.

De Heer *van Mieris* leidt uit het voorgestelde, met de daar toe bygebragte bewyzen, af, dat het oudst bewoonde deel der Stad niet was, gelyk zommigen willen, het Land aan de Waard, op 't welk de Burg geleegen is, maar de hoogedyk; waar mede Maarendorp vervolgens vereenigd, en daar

voorts

voorts het byzondere gebied van den Graaf bygekomen is. Ieder deezer deelen, met de voornaamste gebouwen in dezelven, kortlyk beschreeven hebbende, gaat hy over tot de uitbreiding der Stad; waar omtrent hy van gedagten is, dat de eerste en tweede vergrooting, door Burgermeester *Orles*, in deszelfs *Beschryving van Leyden* gemeld, uit kragt van 't voorgezegde niet kan bestaan. De Vryheid der Stad, zegt hy, is door Vrouw *Margariete*, in 't jaar 1347, wel vermeerderd: doch de Stad zelve is niet uitgebreid voor 't jaar 1389; toen op 't Octroy van Hertog *Albert*, de oude Stad ten Zuiden vergroot werd: by welke gelegenheid die Hertog ook vergunde, dat men de Stad mogt vestigen met muuren en Cingelgraften; waarnevens hy in 't jaar 1403 de vermeerdering van de Vryheid der Stad verleende. Onze Autheur staat hier een weinig stil op de gedaante der Stad, zo als ze in die dagen was, vervolgens de Spaansche belegering verduurd heeft, en daar op meer versterkt is; voorts geeft hy een berigt van de vergrooting der Stad aan de Noordzyde in 't jaar 1611; midsgaders van eene volgende uitbreiding in 't jaar 1644, buiten de oude Zylepoort, langs de eene en andere zyde van de Haven; met oogmerk om dus voort te gaan tot aan de Hoogewoerdspoort; doch deeze uitleg, eenige jaaren gestremd zynde, is, zegt hy, in 't jaar 1659 hervat, en in 't ronde vervolgd tot aan 't huis te Brem, staande ten einde de Zydgraft. Hier door is de Stad nu binnen zyne Graften en Cingelen groot 223 Rhynlandsche Morgen, en 291 Roeden; en haare uitgebreidheid, van de Witte Poort, langs den bestraaten Dyk, tot de Hoogewoerds Poort, is 536 Rhynlandsche Roeden. Ze was, naar 't getuigenis van Mr. *S. van Leeuwen*, betimmerd, met omtrent 13000 huizen, behalven de Hofjes, enz. doch in 't jaar 1732 zyn 'er, by den nieuwen schattingbrief niet meer dan 10891 nummers op de Lyst der Verpondingen gebragt. Deeze twee eerste Hoofdstukken zyn vercierd met een frai gezigt van Leyden, van de Schans Lamme te zien, en een grondtekening der Stad.

Naa deeze beschryving van de opkomst en vergrooting der Stad geeft onze Autheur een naauwkeurig berigt van *de Poorten aan en om de Stad Leyden*, met melding van hunnen ouden stand, afbreuk en herbouwing by 't uitbreiden der Stad, die tegenwoordig met acht Poorten voorzien is; te weeten: de *Witte Poort*, de *Koe Poort*, de *Hoogewoertsche Poort*, de *Zyl Poort*, de *Heere Poort*, (die de minste is, hebbende slegts een kleinen doorgang, die van geen Rytui-

gen

gen gebruikt kan worden; (de *Maare Poort*, de *Rhynsburgsche Poort*, (die 't grootste Kunstwerk der Bouwkunst is, dat te Leyden gevonden wordt, en 't oog van alle Bouwkundigen tot zich trekt, en buiten welke der Stede Zwanenhok in de Cingelgraft is;) en eindelyk de *Marsch Poort*. Men vindt, neevens de beschryving, deeze Poorten hier in fraai gesneedene Plaaten afgebeeld.

De Heer *van Mieris* gaat vervolgens over tot eene uitvoerige beschryving der *Geestlyke Gebouwen*, en wel eerst der *Hoofdkerken*, die vier of vyf in getal zyn. De *St. Pieter en Paulus Kerk*, ingewyed Ao. 1121; de *St. Pankraas of Hooglandsche Kerk*, geheiligd Ao. 1315; de *Nieuwe of Maarenkerk*, ten Godsdienst afgezonderd Ao. 1649; deeze drie Kerken worden hier naauwkeurig in plaat vertoond. Men heeft verder in 't jaar 1663 een begin gemaakt van 't stigten eener Nieuwe Kerke in *de Waard*; doch derzelver opbouw is door den Oorlog en vermindering van Neering en Koophandel gestremd; egter heeft men, ter Godsdienstoefening aldaar, eene *Houten Loots*, welke in 't jaar 1663 daar toe geschikt was, geduurende den opbouw dier Kerke. Deeze Kerken worden bediend door de Eerwaarde Heeren Predikanten der Nederduitsche Gereformeerde Gemeente, die ook het heilige Dienstwerk verrigten, in de *Gasthuis Kerk*, waar van onze Autheur een nader berigt geeft, in de beschryving van 't *St. Katharine Gasthuis*. Ook is 'er nog eene oude Parochie Kerk, ingewyed 1365, welke onze Autheur, benevens de andere oude Kerken, beschryft; doch nadien dezelve in 't jaar 1584 reeds tot den Kerkdienst der Franschen en Waalen geschikt is, zo stelt hy de byzondere melding dier schikkinge, en 't geen verder daar toe betrekkelyk is, uit tot een laater Hoofdstuk in dit zyn Werk. Voorts maakt hy gewag van eene Hoogduitsche Gereformeerde Kerk, in 't jaar 1644 ingezegend; maar nu, by verloop dier Leden, tot een Armekinderschool geschikt. De Engelsche Gereformeerden hebben, volgens zyne aantekening, ook al vroeg hier eene Gemeente gehad, en gepredikt eerst in de Gasthuis Kerk naa den dienst der Nederduitschen, vervolgens in een Kapel van 't Jerusalems Hofje, en eindelyk, zedert het jaar 1644, in een gedeelte van de Kerk der gesaalide Bagynen; doch deeze Gemeente, zegt hy, is te niet geloopen, en waarschynlyk zal die Kerkdienst, by 't sterven of vertrekken van den tegenwoordigen Leeraar vernietigd worden. —— Hier aan hegt onze Schryver een berigt van de Kerken der andere Gezindheden, der Remonstranten, Luther-

therschen, Doopsgezinden, die ieder eene Godsdienstige Vergaderplaats hebben, en der Roomschen, die op acht onderscheidene plaatsen hunnen openbaaren Kerkdienst pleegen te verrigten; doch waar van ééne, zynde die der Jesuiten, zedert het jaar 1708, volgens besluit der Heeren Staaten van Holland, gesloten is: ook hebben ze, zegt hy, twee Wees- of Houwhuizen hier ter Stede. By alle deezen, voegt hy ten laatste, nog een kort gewag van de Godsdienstige t' zamenkomst der Jooden, die ook eene afgezonderde begraafplaats alhier verkreegen hebben, voor welke vergunning, zy 's jaars eene erkentenis aan de Stad betaalen.

Verder meldt onze Autheur in 't breede de *Kloosters*, *Bagynhoven* en *Kapellen*, die oudtyds in Leyden geweest zyn; en welken, naa de groote verandering in den Staat en de Kerk voorgevallen, of verwoest of tot andere gebruiken geschikt zyn geworden. —— In 't optellen der Kloosteren; hier ten getale van twaalf gemeld, is 't aanmerkelyk, dat onder die allen maar één *Mannen-Convent* in Leyden gevonden werd, zynde het *Klooster der Cellebroeders*, of *Alexianen*, die verbonden waaren de zieken, zelfs die van de pest besmet waren, te bezoeken, op te passen en allen dienst te bewyzen, midsgaders de dooden op stroo te leggen, uit te draagen en te begraaven. Hier aan volgt eene breedvoerige beschryving der *Gasthuizen*, hoedanigen 'er eertyds vyf waaren, en nu drie zyn; als mede van 't *Weeshuis*, 't *Huiszitten-* en 't *Arme Kinder-Huis*; voorts van de *Walsche Kerk* en 't *Walsche Houwhuis*; insgelyks van 't geweezene *Leproosbuis*, en 't oude, midsgaders het nieuwe nog zynde *Pesthuis*, waar van ook eene nette aftekening in plaat gegeeven wordt. Eindelyk vindt men nog in dit werk een naauwkeurig berigt van de *Hofjes* of *Aalmoeshuizen*, welken van byzondere liefdaadige Stigters, ter ondersteuning van noodlydenden, gebouwd zyn, en hier ten getale van twee-en-dertig opgeteld worden.

De Heer *van Mieris* is in deeze gansche beschryving der *Geestlyke Gebouwen*, die haaren aanvang neemt op de 23ste bladzyde, en 't overige van dit Werk beslaat, ten uiterste naauwkeurig, om alles mede te deelen, wat kan dienen om ons een denkbeeld te geeven van de schikkingen, die daar omtrent oudtyds gemaakt zyn; waar in hier en daar zaaken voorkomen, die den Liefhebberen der Oudheid niet ongevallig zyn. Boven al heeft hy hier omtrent veel moeite aangewend met opzigt tot de stigtingen der *Gast-* of *Aalmoeshuizen*, met dat byzondere oogmerk, gelyk hy in zyne Voorre-

reden schryft, „ om, ware 't moogelyk ten nutte der be-
„ hoeftige menschen, de heilzaame oogmerken der Stichters
„ in wezen te houden, tegen welken, buiten kennisse der
„ Heeren Burgermeesteren en Regeerders, die wy vastftellen
„ de Superintendenten of Oppervoogden van alle Godshui-
„ zen te zyn, somtyds in 't heimelyk, by wyze van koop-
„ handel, gedaane diensten, of geschenken mogt gezondigd
„ worden, strydende geheel tegen het oogmerk van de lief-
„ daadige instellers, en tegen de heilzaame geboden van den
„ Christelyken Godsdienst, welken de verdrukkers der
„ noodlydenden niet veel goeds voorspellen.

Historie van den tegenwoordigen Oorlog, in Duitschland, Portugal, Oost-Indien en America. Van het jaar 1755 *tot op het sluiten van de Preliminaire Vredes Artykelen, den* 3 *November* 1762. *Te Fontainebleau getékend, tusschen de Koningen van Vrankryk, Grootbrittanje, Spanje en Portugal. Beschreven en met Aanmerkingen opgehelderd, door den Heer* EGBERT BUIS. *In 's Gravenhage by* H. Bakhuisen MDCCLXIII. *Behalven de Voorreden* 374 *bladzyden in octavo.*

EEn geregeld Dagverhaal der voornaamste gevallen van den jongst afgeloopen Oorlog; dat voor zommigen van dienst kan zyn, om zich een oppervlakkig denkbeeld van 't beloop van dien Kryg voor den geest te stellen. De Heer *Buis* laat zich in 't zelve breedvoerigst uit over 't voorgevallene in Oost-Indiën, Noord-America, Portugal, de Franschen Kusten en ter Zee; en meldt op beknopter wyze de Krygsverrigtingen in Duitschland, uit hoofde dat hy dezelven uitvoeriger heeft aangetekend in zyne *Historische Beschryving der doorluchtige Daaden enz. van Fredrik den Grooten*, waar toe hy den Leezer verder wyst. —— Men heeft in een zo kort bestek juist niet veele byzonderheden te wagten; een algemeen beloop der zaaken op te geeven is 't groote doelwit van den Schryver; egter is 'er ons eene byzonderheid in voorgekomen, welke, indien ze op geloofwaardige berigten steunt, aanmerking verdient, als een voorbeeld van zeer verregaande Bravoure aan de eene, en Wreedheid aan de andere zyde. Op het schryven naamlyk van den Generaal Major *Wolfe*, (in zynen brief raakende het voorgevallene by eene landing, ter veroveringe van *Quebec* op den 31sten Ju-

July 1759;) *dat verscheide brave Officieren, achteloos omtrend hun zelven, alleen hun plicht in het oog hielden*, wordt het volgende in eene aantekening medegedeeld.

„ Onder deeze Officieren was Kapitein *Ochterlony*, die „ korts te vooren reeds in zyn Arm gekwetst geworden was; „ dierhalven verzogten hem zyn Vrienden, dat hy geduurende deeze Actie in het Kamp zou blyven; maar zyn dapperheid was te groot om hun verzoek in te willigen: verklaarende dat men nooit zeggen zou, dat een schrap in een „ byzonder rencontre gekregen, hem belet had zyn plicht „ waar te neemen, als de dienst voor zyn Vaderland zulks „ vereischte; derhalven trok hy te Veld, met een Snaphaan „ in zyn hand, schoon hy byna te zwak was, om zyn Geweer te draagen. Terwyl hy zyn Volk naar de Vyandlyke Retranchementen aanvoerde, wierd hy met een Musquet-Kogel door de Long geschoten, waar door hy genoodzaakt wierd zyn Snaphaan te verlaaten: echter bleef hy „ nog voorttrekken, tot dat hy door verlies van Bloed, te „ zwak was, om verder te gaan. Op dezelfde tyd wierd de „ Heer *Peyton* door een schoot verminkt, zynde de kleine „ Pyp van zyn linker Been, aan stuk geschooten. De Soldaaten smeekten by hun te rugkomst ernstig, dat Kapitein „ *Ochterlony*, hun wilde vergunnen, hem en zyn Vaendrig „ weg te draagen; doch hy was zo *bigot* omtrend het point „ van Eer, dat hy de grond niet verlaaten wilde; hoewel hy „ verzogt, dat zy voor zyn Vaendrig zorg zouden draagen. „ De Heer *Peyton*, verwierp met een edelmoedige verachting hun goeden dienst, betuigende dat hy zyn Kapitein, „ in zulken omstandigheid niet wilde verlaaten, en in „ het kort waaren zy de eenigsten op het Veld, levendig.

„ Kapitein *Ochterlony* zat naast zyn Vriend, en dewyl zy „ niets anders verwagten als een oogenblikkelyken dood, namen zy affcheid van malkander, echter waren zy niet buiten hoop van als Krygsgevangenen beschermt te worden: „ want de Kapitein een *Fransche* Soldaat, met twee *Indiaanen* ziende naderen, sprong op, en sprak hem in de *Fransche taal*, die hy volmaakt wel verstond, aan, betuigende „ zyne verwagting, dat hy hun als Krygsgevangenen, en „ als Officiers zoude behandelen. De twee *Indiaanen* scheenen geheel onder het bestier te staan van den *Franschman*, „ die by de Heer *Peyton* terwyl hy nog op de grond zat, komende zyn Gegalonneerde Hoedt, van zyn Hoofd rukte, „ en hem en de Kapitein van zyn Orlogie en Geld beroofde. „ Deeze geweldaadigheid was een sein voor de *Indianen* van

 „ Moord,

„ Moord en Roof. Een van dezelve vatte zyn Snaphaan by
„ de Loop, en ſloeg van agteren na hem, om hem de Har-
„ ſens in te ſlaan; maar de ſlag miste zyn hoofd, en kwam
„ op zyn ſchouder neêr.

„ Terzelver tyd ſchoot de andere *Indiaan* zyn Geweer af,
„ op de Borst van den ongelukkigen jongen Heer, die uit-
„ riep. *ô Peyton! die Schelm heeft my de rest gegeeven.* De
„ Barbaar met deeze wreedheid nog niet voldaan zynde, viel
„ op hem aan, en gaf hem met zyn *Trepaneer* Mes (†) een
„ ſteek in zyn Buik. De Kapitein zyn Snaphaan verlaaten
„ hebbende, had geen Geweer om zich te verdedigen, alzo
„ geen van de Officiers, in de Actie een Degen droeg. De
„ drie Moordenaars ziende dat hy nog in leven was, tracht-
„ ten hem met zyn eigen Sjerp te wurgen, terwyl hy op zy-
„ ne kniën leggende, met een verbaazende behendigheid
„ met hun worſtelde. De Heer *Peyton*, die een Snaphaan
„ met een dubbelde Loop in zyn hand had, en de benaauwd-
„ heid van zynen Vriend zelfs gevoelde, vuurde op dit oo-
„ genblik, op een van de *Indianen*, die dood nederviel. Den
„ ander denkende dat hy de Vaendrig nu gemakkelyk zou
„ vermeesteren, kwam na hem toe; doch hy op den afſtand
„ van 12 voeten op hem gemikt hebbende, ſchoot zyn Snap-
„ haan voor de tweedemaal af, maar de Schoot ſcheen geen
„ uitwerking te doen. De Booswigt, vuurde op zyn beurt,
„ en kwetſte de Vaendrig in zyn Schouwder, waar op hy
„ hem met de Baijonet, door zyn lichaam liep. Hy herhaal-
„ de de ſteek, die de Heer *Peyton* wilde afkeeren, waar door
„ hy nog een wond in het Gewricht van zyn linkerhand
„ kreeg. Des niettegenſtaande greep hy het Musquet van
„ den *Indiaan* met dezelfde Hand, en terwyl hy hem met de
„ rechterhand voorttrok, trok hy een Pook die hy op zyde
„ had, en ſtak dezelve in de zyde van den Barbaar, daar op
„ volgde een geweldige worſteling, doch eindelyk kreeg de
„ Heer *Peyton* de overhand, en gaf zyn Antagonist, een
„ tweede ſteek met zyn Ponjard, waar door hy mors dood
„ was. Toen overviel hem eene onbegrypelyke nieuwsgie-
„ righeid, om te zien of de Schoot die hy op den *Indiaan* ge-
„ daan had, raak was of niet; ten dien einde keerde hy hem
„ om, en trok de Deken (die zy altoos dragen) van zyn
„ lyf,

(†) „ De Indianen dragen een Mes, waarmede zy alle hunne ge-
„ kwetſte en doode Vyanden het Bekkeneel afligten, en in *Tri-*
„ *umph*, met zich voeren.

„ lyf, waar door hy gewaar werd, dat de Kogel door
„ de hölligheid van de Borst was gedrongen.

„Dus een duur bevochte overwinning verkregen hebbende, fprong hy op één been, en zag Kapitein *Ochterlony*
„ op een afftand van zes fchreden digt by de Borstweering
„ der Vyanden, met de *Fransche* Soldaat by hem. De Heer
„ *Peyton* riep overluid: *Het is my lief Kapitein dat gy eindelyk*
„ *protectie gekreegen hebt, maar wagt u voor dien Schurk, die*
„ *wreeder is als de Wilden, God zegene u myn lieve Kapitein, ik*
„ *zie een party* Indianen, *deezen weg heen komen, en verwacht*
„ *onmiddelyk vermoord te worden.* Een groot getal van deeze
„ Barbaaren, was eenige tyd, op de linkerzyde bezig ge-
„ weest, met de ftervende en dooden, die op het Slagveld
„ gelaaten waaren, te *Trepaneeren* en te plunderen, en meer
„ dan dertig van deeze Boosdoenders, waren in vollen
„ Marsch om de Heer *Peyton* te vermoorden. Deezen Heer
„ wist dat hy geen barmhartigheid te verwagten had; want
„ of fchoon zy hem voor het tegenwoordige mogten fpaa-
„ ren, zo zoude zy hem doch vervolgens aan de fchimmen
„ van hunne Broederen, die hy verflagen had, opofferen,
„ en in dat geval, zouden zy hem met de allerfelfte pynigin-
„ gen ter dood gebracht hebben. Vol van deeze denkbeel-
„ den, nam hy zyn Musquet op, en liep, niet tegenftaande
„ zyn gebroken Been, meer als 40 fchreden ver zonder op-
„ houden. Doch zich zelven nu geheel buiten ftaat vin-
„ dende, om een voetftap verder te gaan, laadde hy zyn
„ Snaphaan, en leide op de twee voorfte *Indiaanen* aan, die
„ ftil bleven ftaan, om hunne Makkers in te wagten. Ter-
„ wyl de Franfchen van hun borstweering, uit hun Kanon
„ en klein Geweer, op deezen arme, eenzaame, gekwetfte
„ Heer onophoudelyk fchooten. In deeze naare omftandig-
„ heid ftont hy, toen hy een Hooglandsch Officier, met zyn
„ Volk gewaar wierd, die over het Plein naar het Slagveld
„ trok. Hy beweegde zyn hand, tot een teeken van zyn
„ nood, 't welk den Officier bemerkte, die drie mannen af-
„ zond om hem te helpen, deeze braave Knaapen kwamen
„ by hem, door het midden van een ysfelyk vuur, en een
„ van dezelven, droeg hem op zyne Schouwders weg. De
„ Hooglandfche Officier, was Kapitein *Macdonalt*, van den
„ Kollonel *Fraziers* Bataillon; die verftaan hebbende, dat
„ een jong Heer en zyn Landsman, op het Slagveld neerge-
„ vallen was, zich aan het hoofd van zyn party ftelde, tot
„ het midden van het Veld doordrong, een aanzienlyk ge-
„ tal *Indianen* wegjoeg en zyn Vriend in Triump wegdroeg.

„ Den armen Kapitein *Ochterlony*, wierd na *Quebec* gebracht,
„ daar hy in weinig dagen, aan zyne wonden ſtierf, en na
„ de overgaave van die plaats, verklaarden de *Franſche* Chi-
„ rurgyns, die hem opgepast hadden, dat hy waarſchynlyk
„ van de twee ſchooten in zyn Borst herſteld zou zyn, als
„ hy met het Trepaneermes der *Indianen*, niet in de Buik
„ gekwetst geweest was.

De Rechtſchaapen Patriot geſchetst in Brieven. In 's Graven-hage by J. Thierry MDCCLXIII. *in groot Octavo. Eerſte Brief.* 45 *bladzyden.*

DE Schryver van deezen Brief heeft, op 't verzoek van zynen Vriend *Eelbart*, die, in 't bezit van de vereischte hoedanigheden, met regt na meerder bewind in 's Lands beſtiering ſtaat, ten oogmerk hem een waar denkbeeld te geeven van een *Patriot*: „ een eernaam, *gelyk hy zegt*, zo dikwerf misbruikt, zo meenigmaal verkeerdelyk toegeweezen en zo menigvuldigmaal ontroofd aan die geenen, die waardig waren, om tot voorbeelden van Rechtſchaapen Patriotten opgegeven te worden,

Hy vangt denzelven aan met eenige kortbondige aanmerkingen over de verpligting der menſchen tot Deugd in 't algemeen, en tot eene ernſtige betragting van hunnen pligt in 't byzonder, in beantwoording aan die posten, welken zy, in de Maatſchappy bekleeden. Dit geeft hem aanleiding om zich nadruklyk uit te laaten, over den roekloozen yver, dien men in veelen ziet, om, gelyk men zegt, *in de Regeering te komen*, ſchoon ze 'er gansch onbekwaam toe zyn. Naa 't ontvouwen van dit verkeerde gedrag in deszelfs oorzaaken en gevolgen, gaat hy over tot het hoofdbedoelde van zynen brief, en geeft de volgende beſchryving van een rechtſchaapen Patriot.

„ Ik verſtaa door een *Patriot* een beminnaar van zyn Vaderland, en door *beminnen* de *beſtendige wil van, zo veel in ons is, mede te werken tot al het gene wat het welzyn van een bepaald voorwerp kan bevorderen*: door *Rechtſchaapen*, verſta ik de *hoedanigheid om te kunnen oordeelen van de middelen, die onze liefde tot het Vaderland den gepasten loop kunnen geeven*". Des 'er, gelyk onze Schryver in de verdere uitbreiding toont, in den volmaaktſten zin in zodanig iemand vereischt wordt, eene wyduitgeſtrekte kennis van de mid-

de-

delen waar door men zyn Vaderland kan dienen, en een beſtendige wil, om dezelve tot dat einde te bezigen. Hoe volmaakter iemand hier in is, hoe meer hy den eernaam van een *Rechtſchaapen Patriot* verdient.

Tegen deeze beſchryving zal men, zegt hy, veelligt inbrengen, dat dan die naam alleen gegeeven kan worden, aan zodanigen, die de hand hebben in 't Staatsbewind; daar ondertusſchen veele menſchen gaarne dien naam draagen, ofſchoon ze hier aan geen deel hebben. Deeze zwaarigheid lost hy zeer gereedlyk op, met aan te merken, dat de Burgermaatſchappy tweeledig is, beſtaande uit zulken die 't gezag voeren, en uit zodanigen die zich naar dit gezag regelen; waar uit byzondere verpligtingen ontſtaan, welker waarneemingen allen gelyklyk uitloopen tot heil van 't Vaderland. Hier uit volgt, dat ieder, in zyne omſtandigheden, door 't welbehartigen van zynen byzonderen pligt, met een goed oordeel, een *Rechtſchaapen Patriot* kan weezen. „ Een Rechtſchaapen Patriot zodanig een zynde, welken een beſtendigen wil heeft om; zo veel 't in hem is, mede te werken tot al het gene, wat het welzyn van zyn Vaderland bevorderlyk is, en daar by de hoedanigheid hebbende om te kunnen oordeelen van de middelen, die aan deezen wil den gepasten loop geeven, zo volgt van zelf dat een gemeen Burger deezen wil bezit, zo lang als hy den beſtendigen wil heeft, om zich te ſchikken en te regelen naar 't gezag, dat den gantſchen ſtaat beſtiert, met onderdanigheid en gehoorzaamheid; en dat hy ook de vereischte hoedanigheid, die hem tot eenen Rechtſchaapen Patriot kan maaken, zal bezitten, wanneer hy, niet ontbloot van de kennis der pligten, die hy zynen evennaasten verſchuldigd is, vooral niet gebrekkelyk zyn zal in de noodige kundigheden, tot het wel waarneemen van zyn beroep vereischt. Het komt dan in den gemeenen Burger enkelyk daar op aan: dat hy zy 1) een deugtzaam man, 2) een man gevat op zyn zaaken. De deugdzaamheid zal hem den noodigen wil altoos in zyn hart ontvonken, beſtendig houden, en geduurig werkzaam maaken; en de kundigheid van zyn beroep zal hem de noodige middelen aan de hand geeven, om zynen wil vruchten te doen draagen: zyn voorſpoed zal den voorſpoed van de Staat doen klimmen, naar gelange dat dezelve meer of minder is; en vermits alle zaaken in de Waereld een natuurlyk verband met elkander hebben, zo zal uit zyn voorſpoed ook de voorſpoed van anderen aangezet worden, waar door het heil van den Staat eenen

 „nieu-

„ nieuwen aanwas zal krygen: zyne werking zal gelyk zyn „ aan een heilzaamen regen, die zich over een land verspreidt, „ de bloeisems doet voortkomen, den grond verfrischt, de „ groente der boomen uitlokt, en aan het oog het meest „ vervrolykend en verkwikkend gezicht doet opkomen, waar „ door men op het aanschouwen van welbezorgde tuinen en „ landsdouwen verrukt wordt". Onze Autheur stelt dit ten slot in 't heldere daglicht, in 't voorbeeld van een Koopman; en doet by die gelegenheid duidelyk zien, hoe onredelyk het zy den Koopman met minagting te behandelen, daar hy als een dierbaar, nut en noodzaaklyk Lid der Maatschappye behoorde erkend te worden. Men kan uit dit beloop genoegzaam gewaar worden, dat deze Brief, onder die soort van schriften, leezenswaardig is.

L'Art des Accouchemens, demontré par des principes de Physique & de Mechanique. Pour servir d'introduction & de base a des Leçons particulieres. Par M. ANDRÉ LEVRET, Accoucheur de Madame la Dauphine &c. *Seconde Edition, corrigée, & considerablement augmentée, tant dans le corps de l'Ouvrage, que dans le Supplement, avec addition de deux nouvelles Planches, & d'un Abregé du Sentiment de l'Auteur sur les Aphorismes de* MAURICEAU. A. Paris 1761.

De Konst van Vrouwen in Baarensnood te verlossen, betoogd op de beginzelen van de Natuur- en Werktuigkunde. Om te dienen tot eene inleiding en grondslag van byzondere Lessen. Door den Heer ANDREAS LEVRET, Vroedmeester van Madame de Dauphine *enz. Tweede Uitgaave, verbeterd, en merklyk vermeerderd, zo door het werk in 't geheel, als met opzicht op het Aanhangsel; met byvoeging van twee nieuwe Plaaten, en een kort begrip van het gevoelen van den Schryver over de Spreuken van* MAURICEAU. *Te Parys.* *By* P. Alex. le Prieur 1761 *gr.* 8vo. 466. *bladz.*

De meeste Professoren en mannen die openbaare Lessen geeven, draagen zorg dat hunne Leerlingen een korte schets in handen hebben van 't gene zy in dezelven gewoon zyn te verhandelen. De Heer LEVRET heeft deze wyze van doen ook gevolgd, met dit Samenstelsel van de Verloskunde in 't licht te geeven. Hy heeft getragt 'er eenige meerdere volmaaktheid aan te geeven, dan dat het alleen zou dienen

om

om de zaaken en het vervolg van dezelven, hoe ze verhandeld worden, te zien; hy heeft uit zyne Lesfen over de Vroedkunde, alle voornaame Regelen getrokken, en in dit Werk tot een lichaam van korte fpreuken by malkander gevoegd, waar van hy de verklaaring en betooging in zyne Lesfen voorhoudt. Hy is verre van te gelooven, dat hy alle Regelen, welken tot deze ftoffe betrekkinge hebben, zou hebben opgegeeven: maar denkt dat deze Proeve in ftaat is, om den weg te openen en verderen voortgang in deze diepzinnige konst te doen maaken; ook zegt de Heer LEVRET, van voorneemen te zyn, om, zo hy door den tyd eenig nieuw licht mogt krygen, zulks by wyze van Aanhangfels, by dit Werk te voegen, om het te doen dienen tot eene verzameling van de voornaamfte regelen en handgreepen, welken een bekwaam Vroedmeester behoort te kennen. Niet van allen zegt hy, om dat allen niet door gefchrift, zelfs niet met de levende ftem, klaar genoeg konnen voorgedraagen, maar door eige werking en behandeling moeten geleerd worden: waar toe hy in zyn gewoone Lesfen, met behulp van een mensch-gelykende Pop enz. gelegenheid geeft. Dit berigt is van den Heer LEVRET zelve, in de Voorrede.

Het Werk is verdeeld in vier deelen. In het eerfte wordt gefproken van het Bekken, en de deelen, welken tot de de Voortteeling dienen in Vrouwen. In het tweede van het Werktuiglyke der Zwangerheid. In het derde, van het Werktuiglyke der Verlosfinge, en de gevolgen der Baaringe enz. En in het vierde van de valfche bevrugtingen, de Ziekten der zwangere Vrouwen, en der eerstgebooren kinderen, enz. Ieder van deze deelen is in Hoofdftukken en Onderdeelen gefcheiden. In het Aanhangfel vindt men Aanmerkingen van den Schryver over verfcheiden onderwerpen, welken tot de Verloskunde geen de minfte betrekking hebben.

Van het Bekken geeft de Heer LEVRET een zeer naauwkeurige befchryving, en voegt 'er tot meerdere opheldering eene Afbeelding nevens, om de algemeene, maar wezenlyke beginfelen van het Werktuiglyke der Verlosfing aantewyzen, alleen met opzicht op de wydte van het Bekken. Welke Afbeelding, volgens de verklaaring van den Schryver, zeer veel licht geeft. Wy kunnen dit zonder de gemelde Afbeelding niet verftaanbaar overbrengen. Na de verklaaring van een natuurlyk Bekken, volgt eene aanwyzing van mismaakten, en hoe dezen oorzaak van een moeilyke of onmooglyke Verlosfing kunnen worden. Onmooglyk

lyk wordt de Verlosfing hier door, wanneer de opening van het Bekken zo naauw is, dat de hand van een Vroedmeester niet ingebragt kan worden; en dit, zegt de Heer LEVRET, is een van de wezenlykſte gevallen, waar in de Keizerlyke Snede te pas koomt. Hier na worden de uit- en inwendige Teeldeelen der vrouwen beſchreven,

Het tweede Deel handelt van de Zwangerheid , welke werktuigkundig beſchreven wordt; want alle dierlyke werkingen geſchieden naar de wetten der Werktuigkunde, en zo de Zwangerheid ook, zegt de Heer LEVRET. Wy zullen hier en daar iet uit het Werk, onze Leezers voorſtellen, om dat het in veele hoofd- en onderdeelen verdeeld, en in korte ſpreuken vervat, niet geſchikt is om 'er een achtervolgend berigt van te geven. In het vyfde hoofdſtuk van het tweede Deel wordt geſproken van de bezwangerdheid met Tweelingen. „ De Tweelingen geheel op zich zelven, hebben al„ tyd elk een Moederkoek, Navelſtreng en Vliezen, en „ ook hunne Wateren, byzonder. De Moederkoeken van „ Tweelingen zyn ſomtyds in een grooter of kleiner ge„ deelte van haaren omtrek, wat verdrukt; zo dat men, in „ den eerſten opſlag zou zeggen, dat 'er maar eene Koek „ ware, ſchoon 'er inderdaad twee zyn, maar waar van de „ groote vaten onderling gemeenſchap hebben in de Koeken „ zelven.

§. 401. „ Wanneer de Koeken van Tweelingen aan mal„ kander vereenigd ſchynen, is het Adervlies (*) beide kin„ deren gemeen; maar elk heeft zyn byzonder binnenſte- of „ Lamsvlies (†), en door tegen elkander aan te liggen ſchei„ den zy den vleizigen zak in twee byzondere ligplaatſen, in „ elk van welken een van de kinderen, met zyn byzondere „ wateren, begreepen is.

„ 402. Het gebeurt ſomtyds dat een blaadje van de binnen„ ſte plaat van het Adervlies , het Lamsvlies aan beide „ zyden verzelle, tusſchen beiden doorgaande, en dan „ is de buitenſte plaat van het Adervlies alleen beide kin„ deren gemeen , terwyl de inwendige het tusſchenſchei„ ſel verſterkt.

„ 403. In zulk een geval, boort het eerſte kind, by de „ Verlosſing, alleen dat gedeelte van het Adervlies door, 't „ welk alles omvangt, maar het verſcheurt het tusſchen„ ſcheidſel niet; dit doet het tweede kind, en koomt dan „door

(*) *Chorion.* (†) *Amnios.*

„ door de opening, welke zyn voorganger gemaakt heeft, „ in den zak welken hun beiden gemeen is; zodat, indien „ men 'er niet van naby acht op gave, men zou meenen dat „ de beide kinderen in gemeene wateren zwommen. (Zie „ de 12 Afbeelding van de tweede Plaat.)

„ 404. Dit middenfchot wordt niet, op gelyke wyze ge„ vonden by Tweelingen, waar van de Koeken geheelenal „ van malkander gefcheiden zyn; dan heeft elk kind een A„ der- en Lamsvlies, en byzondere wateren, (Zie de 13 en „ 14 Afb. van de tweede Plaat.)

„ 405. Deze geringe ontdekking moet dienen tot ver„ klaaring, waarom, een van de Tweelingen geftorven zyn„ de, het andere geen gevaar loope van om te koomen, „ door de fchaadelyke indrukfels welke het zou konnen ont„ fangen, in de ftrydige onderftelling van de wateren en „ het doode lichaam van het eerfte: want het is altyd zo, „ dat als de Tweelingen geheel op zich zelven zyn, zy elk „ hun byzonderen zak hebben; en als de lichaamen niet met „ malkanderen verwerd zyn, 'er altyd een middenfchot is, „ 't welk dezelven gefcheiden houdt.

„ 406. Wanneer de Tweelingen aan malkander vastge„ groeid zyn, met het hoofd of met den romp, dan hebben „ zy, behalve dat het Adervlies hun altyd gemeen is, gelyk „ de zulken die geheel van elkander vry zyn, ook een ge„ meen Lamsvlies; niets is 'er dat op eenige plaatfe fchei„ ding maakt; zelfs de Moederkoeken zyn altyd ondereen „ verwerd.

„ 407. Wanneer Tweelingen vereenigd zyn omtrent den „ navel, hebbenze nooit meer dan eenen ftreng; maar deze „ Streng beftaat dan doorgaans uit twee aderen, om dat 'er „ twee Levers zyn, en vier flagaderen, als 'er twee Bek„ kens zyn. In tegendeel, als deze plaats van 't lichaam „ vry en gefcheiden is in deze kinderen, zyn 'er twee Stren„ gen, welken tot de zelfde Moederkoek behooren; en „ men heeft voorbeelden van Strengen welken vorkswyze „ gefcheiden waren.

„ 408. Het enkele geval van Tweelingen is zeer gemeen; „ bevrugtingen van drie kinderen zyn zeldzaam, en van „ een nog grooter getal zeer ongemeen.

„ 409. Zelden worden Tweelingen gedraagen tot het ein„ de van de negende maand, en hoe meer kinderen by mal„ der, hoe minder zy aan dezen tyd koomen. Dit is wel ge„ lukkig voor de moeders, maar ongelukkig voor de kinde-

„ ren

„ ren; want zeer zeldzaam leeft zulk een kind lang, wan-
„ neer het getal meer dan twee is".

In het derde onderdeel van het zesde Hoofdftuk, fpreekt de Schryver van het gemeene postuur van de Vrucht, en van zyne ombuiteling, op deze wyze.

„ 424. Het kind houdt zich gewoonlyk in een hurkenden
„ ftand, zo lang het zich niet verroert, en de hurking al-
„ leen is het zelve, in dien tyd, natuurlyk.

„ 425. Het is van meer belang dan men denken zou, den
„ ftand of het postuur van het kind in de Baarmoeder, niet
„ te verwerren met zyne plaatfing in dit deel: want het
„ postuur is 'er eigen aan, maar de plaatfing alleen opzicht-
„ telyk.

„ 426. Volgens het gewoone beloop, heeft het kind, na
„ de vierde maand der zwangerheid, het hoofd om hoog, en
„ het achterlichaam om laag, en den buik naar vore; maar
„ als de tyd der geboorte nader koomt, is de rug voor, het
„ hoofd om laag, en de billen om hoog.

„ 427. Deze aanmerking van de daaglykfche ondervinding,
„ toont dat het kind zyn hoofd, in de laatfte maanden der
„ zwangerheid, wendt naar de plaatfe, waar het achterfte
„ van zyn lichaam te voren geweest was, en dit doet het
„ zich vooroverbuigende, 't zy dit langzaam of fchielyk
„ gefchiede; en dit hebben de Ouden ombuiteling ge-
„ noemd.

„ 428. Daar is geene zwaarigheid in het erkennen van
„ deze ombuiteling; het zou zelf in fommige omftandighe-
„ den gevaarlyk zyn, dezelve in twyfel te trekken; ik heb
„ 'er onwederlegbaare bewyzen voor.

„ 429. Wanneer het kind, in plaats van zyne ombuiteling
„ naar voren te doen, zich op zyde keert, koomt het aange-
„ zicht naar het Schaambeen van de moeder.

„ 430. De meeste hedendaagfchen lachen, zeer ten on-
„ rechte, met de ombuiteling van het kind, door de Ouden
„ gefteld; ik merkze aan als zeer natuurlyk, en het is zeer
„ gemaklyk reden te geeven van deze ftandverwisfeling".

Men vindt de reden hier niet bygevoegd; de Heer LEVRET zalze gewoon zyn te geeven in zyne Lesfen, waar van dit Samenftelfel het Onderwerp is (†).

In

(†) Men vindt de Schryvers verfchillende over dit Onderwerp. Sommigen zyn van gevoelen dat byna den geheelen tyd der Zwanger-

In het derde Deel wordt gesproken van de Verlossing. In het I. Hoofdstuk van het werktuiglyke der Verlossinge. II. van zwaare en moeilyke Verlossingen welken door de hand geholpen moeten worden. En in het III. van de Gevolgen der Verlossingen. Dit moet in 't Werk zelve geleezen worden: wy zyn niet in staat om hier van een voldoend kort begrip te geeven. Van het laatste Hoofdstuk zullen we iet opgeeven.

Onder de toevallen van Kraamvrouwen spreekt de Schryver van veelen, welken hy van het Zog of de melk afleidt; van een Melk-Beroerte, van Melk-Uitslag, waar van hy verscheiden soorten optelt, Melkagtige Verstoppingen in het Bekken en de onderste Ledemaaten, Melkagtige Verstoppingen en Verzweeringen der Borsten. Achtereenvolgende melkagtige vergaaringen, welken allen ondersteld worden uit de melk of het Zog voort te koomen.

De Heer LEVRET heeft eenige byzondere aanmerkingen over de Ziekten, welken zwangere en eerst verloste Kraamvrouwen overkoomen.

„ 1033. Het is van gewigt", zegt hy, „aan te merken, „ dat alle zwangere vrouwen, die in heftige Ziekten vallen, „ in groot gevaar zyn, 't zyze op den gewoonen tyd verlossen, 't zyze miskraamen; want de loop der Natuure, „ om de Ziekten te redden, wordt belemmerd door den „ arbeid der Kraaming, of door de gevolgen van de Verlossing.

„ 1034. Men moet, derhalve, in zodanige omstandigheden vermyden alles wat den Arbeid zou konnen veroorzaaken, al wordt de vrouw geoordeeld op haar tyd te wezen. Hier op wordt geen acht gegeeven van veelen, die „ weinig onderwezen zyn in de konst van Verlossing en in „ de dierlyke Huishouding, en meenen dat de ontlastingen „ van de Kraam de vrouw zullen redden uit het gevaar, waar „ in de Ziekte haar gebragt heeft.

„ 1035 Ik heb inderdaad altyd ondervonden, dat de zieke stierf weinige dagen na de Verlossing, schoon het gevaar,

gerheid door, het kind met het hoofd om laag is gelegen, en staan hier in, tegen den Heer LEVRET over. Zie CAMPER *Verb.* VOOR MAURICEAU; SMELLIE en OOK ROEDERER zyn gematigder: en ontveinzen niet, dat 'er gewigtige zwaarigheden tegen deze stelling konnen ingebragt worden. SMELLIE *of Midwif. pag.* 176. enz. ROED. *Elem. Art. Obstet.* §. 79. &c.

„ vaar, den eersten en tweeden dag na de Verlossing, scheen
„ voorby te zyn, en de toevallen van de Ziekte veel vermin-
„ derd: maar dit is doorgaans een bedrieglyke beterschap,
„ waar door men niet zelden teloorgesteld wordt.

„ 1036. Het gene ik zegge, is in zekere opzichten, ook
„ toepaslyk op heftige Ziekten, welken Kraamvrouwen o-
„ vervallen, in de eerste dagen van haare Verlossing, voor-
„ naamlyk, de eerste vier-en-twintig uuren, en welken, om
„ zo te spreeken op den arbeid der Verlossinge zyn ingeval-
„ len".

In het vierde Deel wordt gehandeld van de valsche Bevrugtingen, van de Ziekten van zwangere Vrouwen en eerstgebooren kinderen.

Van de opstopping van de Pis, in zwangere Vrouwen, door drukking van de Baarmoeder op den hals der Blaaze, zegt de Schryver, na dat hy van de aftapping door een *Katheter* gesproken heeft: „ ondertusschen kan een' Vrouw,
„ tot dat zy in arbeid geraake, zich zelve verligten, door
„ een of twee vingeren te steeken in de Scheede, om de
„ Baarmoeder op te ligten ('t welk gemaklykst geschieden
„ kan in de eerste maanden van de Zwangerheid) en de druk-
„ king van dit lichaam, op den hals der Blaaze te doen op-
„ houden.

„ 1211. Nog gemaklyker kan zich een vrouw helpen,
„ wanneer zy, in plaats van neer te hurken, op haar knieën
„ valt, en het lichaam voorover buigt, om de zwaarte waar
„ mede alle Ingewanden op den bodem en het lichaam van
„ de Baarmoeder drukken, te verminderen, en de te rug-
„ trekking van dit werktuig in den buik te bevorderen.

„ 1213. Zulk eene gestalte is inderdaad zo voordeelig in het
„ onderstelde geval dat men vrouwen vindt voor welke ze
„ genoeg is, zonder inbrenging van vingers in de Scheede,
„ om het Water uit de Blaaze te ontlasten.

Onder de behandeling van eerstgebooren kinderen, heeft de Heer LEVRET de volgende aanmerking over het binden van den Navelstreng. „ Nademaal het kind nog een gemeen
„ leven heeft met de Moeder, zo lang het niet geademd
„ heeft; moet men den Streng niet binden of affnyden,
„ voor dat het geademd hebbe, om dit behulpsel voor het
„ het zelve te bewaaren, indien het flaauw en miskleurig
„ zy".

Van een kind met een geslooten Endeldarm geboren, zegt hy: 1278. „ Om het Kind eene opening door konst te maa-
„ ken, moet men zich niet vergenoegen met een enkele

„ In-

„ Insnyding, zelfs niet met een kruiswyzige gedaante heb-
„ ben; maar men moet de huid in de rondte wegneemen.
„ Ik heb deze Operatie gedaan, zo als ikze beschreven heb,
„ en ze is my volmaakt wel gelukt.

„ 1279. Behalven andere voordeelen van deze wyze van
„ doen, heeft men ook dit, dat men zelden een steekwiek
„ behoeve te gebruiken, voornaamlyk in 't begin, om te
„ beletten dat de Lippen van de wonde wederom aan mal-
„ kander groeijen; en gevolglyk, de eerste afgang niet be-
„ lette zich te ontlasten, welker ophouding veel kwaad ver-
„ oorzaakt.

„ 1280. En men behoeft niet te vreezen, dat de kinderen
„ in 't gevolg den Afgang niet zullen konnen houden: want
„ zo maar de opligters van den Aars niet, wegens kwaade
„ gestalte, ontbreeken, maakt de huid, door behulp van
„ deze Spieren, een nagebootste Sluitspier, welke de wer-
„ king van de natuurlyke, in alle opzichten vervult. De
„ Operatien van de Pypzweer aan 't Fondament geeven, na
„ de genezinge, hier van overtuiglyke blyken.

Na het vierde Deel, waarmede het samenstelsel van den Heer LEVRET eindigt, volgt de verklaaring van de Afbeeldingen by het Werk gevoegd. En hier op het byvoegsel, waar in zaaken voorkoomen welken tot de Verloskunde al en ook geene betrekking hebben; als ook een *Kort begrip van het oordeel van den Heer* LEVRET *over de Spreuken van* MARICEAU, *welken tot opschrift hebben*; *aangaande de Zwangerheid, Verlossing, Ziekten en andere ongesteldheden der vrouwen.* Wy zullen hier van nog een voorbeeld geeven, en dan oordeelen voldaan te hebben.

Het opschrift is, *De verschillende Proportiën van het Kind.*
„ Een kind", het zyn de woorden van MAURICEAU, „ 't welk
„ ten einde van volle negen maanden gebooren wordt, en
„ een goede gesteldheid heeft, weegt doorgaans, tien of
„ twaalf ponden, van zestien Uncen het pond. Een van
„ agt maanden, weegt maar zeven of agt. Van zeven maan-
„ den, niet meer dan vier of zo omtrent. En een *Fetus* van
„ drie maanden, weegt niet zwaarder dan drie Uncen; van
„ eene maand, omtrent een halve *Drachme*, en een van tien
„ dagen, een half Grein: zo dat men hier uit gemaklyk
„ kan opmaaken, dat een Vruchtje op den eersten dag van
„ de ontfangenis niet grooter zy dan een gierstkorrel.

Volgt nu het oordeel van den Heer LEVRET. „ Hier is
„ buiten twyfel, een drukfout, wegens het getal der Un-
„ cen van een pond, men heeft, gewisselyk, twaalf willen

„ zeg-

„ zeggen in plaats van zestien, het welk een verschil van
„ een vierde maakt: zo dat een voldraagen kind, in plaats
„ van elf of twaalf ponden van zestien Uncen, niet meer
„ dan agt of negen ponden weegt, gelyk de daaglyksche on-
„ dervinding bekrachtigt. Voor zo veel deze misslag in al
„ de rekeningen van MAURICEAU plaats heeft, moetze vol-
„ gens onze aanwyzing bepaald worden. MAURICEAU heeft
„ de gewigten willen opgeeven; wy zullen eens de maat
„ voorhouden. Een Vruchtje van 8 dagen is 5 of 6 lynen
„ lang, van 15 dagen, een duim, of zo omtrent; van drie
„ weeken, byna anderhalve duim; van eene maand, om-
„ trent twee duimen; van twee maanden, omtrent vier
„ duimen; van drie maanden, zes; van vier maanden, agt; van
„ vyf, tien; van zes, twaalf; van zeven, veertien; van
„ agt, zestien; en van negen maanden, agttien duimen". Al-
le zodanige rekeningen, zeggen wy, met den Heer SMEL-
LIE zyn onzeeker. (*)

(*) *on Midwifery*. pag. 121.

Natuurkundige Uitspanningen, behelzende eenige Waarneemingen, over sommige Zee-Planten en Zee-Insecten, benevens derzelver zaadhuisjes en Eyernesten, door JOB BASTER, Doctor in de Medicynen, Lid der Keizerlyke Academie, en der Koninglyke Engelse en Hollandse Maatschappyen der Weetenschappen. *Tweede Deels, eerste Stuk. Te Haarlem, by* J. Bosch, 1762. 50 *bladz. in groot quarto, met Plaaten.*

HEt eerste, welk ons, in dit stukje voorkomt, is eene beschryving *van de Kreeften* De Kreeften worden van LINNÆUS, zegt de Heer BASTER, met recht, onder de Insecten geteld. 1. Om dat zy met Sprieten (*Antennæ*) begaafd zyn. 2. Een schaalagtige huid, en inwendig geene beenen of graaten hebben. 3. Hunnen mond niet op en neder, maar zydlings open doen. 4. Geene oogleden hebben, om hunne oogen te kunnen sluiten, en hun hoornvlies in verscheide vakjes verdeeld is. 5. Niet door een Neus, maar door eenige zydelingsche openingen, de lugt inademen.

De soort van Kreeft, hier beschreven, is de twee-en-veertigste van LINNÆUS, waar van de deelen en huishouding naauwkeurig voorgesteld worden. Twee wonderlyke eigenschappen zyn 'er by de Kreeften, het jaarlyks verwisselen van de Schaal, en het weder aangroeijen van hunne afge-

bro-

broken pooten. En nog wonderlyker is het, als een Kreeft dus van Schaal verandert, hy ook een nieuwe Maag krygt; welke rondom de oude groeit; en dus wordt de oude maag het eerste voedzel welk de nieuwe te verteeren heeft.

In het volgende hoofdstuk, of verdeeling, wordt gesproken van de *Krabben*, en de Strand-Krabbe, de veertiende, onder de negen-en-dertig soorten van LINNÆUS, en *Moenas* genoemd, beschreven. Tusschen beiden eenige zeldzaame dingen, aangaande de Krabben, uit andere Schryvers, verhaald hebbende, welken met vermaak zullen geleezen worden, zegt de Heer BASTER, van de Strand-Krabbe, dezelve is hoog, of ligt graauw, of groenagtig van kleur, naar het voedzel en de plaatsen, daar zy zich ophouden; doch wordt in het kooken, gelyk de Kreeften, bloedrood. De Krabben gebruiken zo als de Kreeften, alles wat maar voorkomt, tot voedzel; en hebben ook dezelfde eigenschappen; als, jaarlyks van Schaal te veranderen, hunne gekwetste pooten te kunnen wegwerpen, welken dan ook wederom aangroeijen.

De *Garnaat* heeft in alles, volgens den Auteur, zeer veel overeenkomst met de Kreeft; dezelve wordt in alle deszelfs deelen verklaard: maar om dat hier van, zonder de Afbeeldingen 'er by te beschouwen, naauwlyks eenig behoorlyk begrip kan gemaakt worden, zullen wy onze Lezers met derzelver beschryving niet vermoeijen. De vrugtbaarheid der Garnaaten is onbeschryflyk. Een Garnaats-vanger, die veele jaaren dit beroep waargenomen hadt, verzekerde den Heer BASTER, dat elk Spring-ty, dat is, elke nieuwe en volle Maan, een groot gedeelte der Garnaaten haar kuit schiet. „ Het is zeer vermaaklyk ", zegt de Schryver, „ gelyk LEEUWENHOEK zulks reeds voor my aanmerkt, „ in de maand *September*, de maag van een Garnaat te ontleeden, en de daar in zynde verscheiden soorten van „ Hoorntjes en Schulpjes, naauwlyks de grootte van een „ zandje hebbende, te bezien ". En wyders; „ zeer wonderlyk is my voorgekomen eene eigenschap, die de Garnaat heeft, van de Beef- of Sidder-Aal, die anders alle „ Visfen doet sterven, te kunnen dooden. Zou nu de Electriciteit, wier schokking zo veel overeenkomst heeft, „ met die de Sidder-Aal veroorzaakt, op de Garnaat geene „ uitwerking doen? My dunkt het is waardig zulks te onderzoeken ".

Het naaste onderwerp hierop volgende, is de *Steur-Krabbe*, of *Steur-Garnaat*. De Steur-Krabben zyn ook kleine;

doch zeer vinnige en roofzugtige Schaalvisjes, en worden niet alleen in zee, maar ook in veel brakke flooten gevonden. Zy hebben veel overeenkomst met de Garnaat, en worden op dezelfde wyze gekookt en gegeten. In West-Indiën zyn dezelven zes a zevenmaal grooter dan hier te Lande.

Van het Springertje of Zee-Vloo. Van zyn ongemeene vaardigheid en kracht in 't fpringen verdient dit diertje, met recht, den naam van Zee-Vloo, gelyk het dus ook in 't Latyn genoemd wordt. Het is klein, zynde zelden, als het uitgeftrekt wordt, een duim lang, en, het gene wonderlyk is, het onthoudt zich niet alleen in zee en brakke flooten, maar ook in verfche rivieren, ja zelfs in Vyvers, (doch dezen zyn dan zo groot niet) maar voornamelyk tusfchen en onder de bladen van de Ruy, (*Alga marina*) welke op de fteenen en paalen onder aan de zeedyken groeit. Het heeft altoos zyn achterlyf omgekromd, ten zy het wil fpringen, wanneer het zich uitrekt, en aanftonds wederom toebuigende, verre weg fpringt. Om het diertje te leeren kennen, moet men de Afbeelding, welke 'er van gegeven wordt, bezien.

Laatstelyk komt in deze Verhandelingen nog voor, *Van de fcherpe Speer in den Staart van de Roch, Pylftaart genoemd.* Deze Roch is aanmerklyk, om dat Griekfche en Latynfche Schryvers veel gefproken hebben van het ongemeen fterk vergif, welk in den Staart van dit dier befloten is. LINNÆUS tien foorten van Rocchen optellende, onderfcheidt deze van de anderen, door den bynaam van *Pyl-ftaart Roch, die geene fteekels of knobbels op het lyf heeft, maar een ftaart, die zonder vinnen, en met een lange fcherpe fpeer, op de zyden met tanden, als een zaag, gewapend is.* Deze Speer fteekt twee duimen en meer buiten den ftaart van de levende Roch uit; doch geheel uit den ftaart uitgefneden van een groote Roch, is hy vier á vyf duimen lang. De Vis levende zynde, houdt dezen ftaart nooit ftil, maar flaat dezelve gedurig naar alle zyden, doch meest naar boven, en fomtyds met zulken kracht, dat zy niet alleen groote Visfen hier mede kunnen dooden; maar zelfs een Visfer, door een ftyve laars en drie dikke yslandfche koufen, 'er mede in het been geflagen hebben, dat het zeer fterk bloedde. Schoon de wonden, door deze Speer gemaakt, voor de Visfen doodlyk zyn, heeft de Heer BASTER echter geene bevinding, dat ze voor menfchen vergiftig zyn. Ook wordt de Vis zelf gegeten. De Speer heeft aan weerzyden, zeer fcherpe en

ftyve

ftyve tandjes, doorgaans in de tagtig, welken een weinig krom gebogen, met de punt naar het lichaam van den Vis gekeerd ftaan, waar door dezelven als zo veele weerhaaken zyn. Een vierde deel van den ftaart van achteren heeft echter geen zodanige tandjes Het is, derhalve, niet te verwonderen, dat de ouden deze Speeren tot punten, op hunne pylen gebruikt hebben, als zeer bekwaam zynde, om een diepe en kwaadaartige wonde te maken. En men ziet nog wel, in Kabinetten van Liefhebbers, pylen van wilde volkeren, die digt aan zee woonen, en geen yzer hebben, op dezelfde wyze, met Speeren van den Pylftaart, of diergelyke Visfen gewapend. De Visfers vangen dikwils, inzonderheid in den Herfst, Pylftaarten die twee Speeren hebben op hunne ftaarten. De reden is, om dat de Pylftaart jaarlyks van Speer verwisfelt, wanneer de nieuwe Speer de oude als uit den weg ftoot, gelyk in het verwisfelen der tanden by de kinderen.

Dus hebben wy weinig meer dan eene optellinge gedaan van de onderwerpen, welken in dit Stukje der Uitfpanningen verhandeld worden. Men moet het Werkje zelf leezen, en de Afbeeldingen bezien, om een begrip te hebben van de byzonderheden, welken van de opgenoemde fchepfels befchreven worden.

Nederlandfche Infecten befchreven en afgebeeld. Eerfte Stuk. Tweede Verhandeling over de Dag-Vlinders van de eerfte Bende. De Vlinder de kleine Aurelia. En Vierde Stuk. Tweede Verhandeling, over de Nagt-Vlinders van 't Tweede Gezin der Eerfte Bende. De Vlinder uit de groote Beer-Rups. Door CHRISTIAAN SEPP.

WY hebben dit Werk reeds verfcheiden maalen onze Leezers bekend gemaakt, zo wel als de wyze van Uitgave, welke zich de Heer SEPP heeft voorgefteld (†). De kleine *Aurelia*, welke in de eerstgemelde van deze Verhandelingen befchreven wordt is wel zeer gemeen, maar niettemin zeer fchoon van tekening en kleuren. Hy komt voort uit een Doren-Rups, en behoort met den Nommer-Vlinder, in de eerfte Verhandeling van dit Stuk befchreven, onder eenerlei Geflacht en Bende. Het voornaamfte verfchil tusfchen deze twee is, behalve de tekening, dat deze *Aurelia*, in den ftaat van Rups gezellig is, en de Nommervlinder eenzaam leeft

(†) *Letteroef.* II. *Deel* 2de *Stuk.* bladz. 621.

leeft. Men vindt de eijeren van de kleine *Aurelia* niet en keld, maar wel by geheele fchooltjes aan de Brand-Netelbladen. De Rupsjes uit de eijeren komende zyn zeer klein, groenagtig graauw van kleur, naar voren toe donkerer, met koolzwarte hoofdjes, en men kan met een fcherp gezicht of Vergrootglas ten eerfte zien, dat het Doren-Rupsjes zyn. Zy blyven by malkander, en maken een foort van Gemeenebest, en vervaardigen, gelykerhand, een webbe of fpinfel, waar medeze den Brand-Netelftruik, waar opze hun verblyf hebben, van boven geheel overdekken; en dit verftrekt hen tot een brug, om van 't eene blad naar het ander te wandelen. Doch dit doen zy alleen, zo langze nog jong en klein zyn. Grooter wordende, wykenze wel niet geheel, maar echter meer van elkanderen af. De bladen van de Brand-Netel, zegt de Schryver, zyn hun eenigfte voedzel en geen andere groente. In den ftaat van Rupfen, welke drie weeken duurt, vervellen zy viermaal, en hebben dan hun volkome grootte; gelyk door een nette afbeelding, getoond wordt. Tegen den ftaat hunner verandering in Popjes, verftrooijen ze zich meer en meer van elkander; en deze eerfte gedaantewisfeling gefchiedt op dezelfde wyze, als van den Nommer-Vlinderen, door den Heer SEPP, in de vorige Verhandeling gezegd is. De Popjes zyn echter wat langer en fmaller, en anders van kleur; fchoon deze ook in allen dezelfde niet is. Sommigen zyn geheelenal verguld, en vertonen zich als een brokje masfief goud; anderen hebben geen de minfte goude vlakken: de meesten hebben tusfchen verfcheiden gouden vlakken nog andere kleuren, gelyk in de bygevoegde Plaat met naauwkeurig afgezette figuurtjes wordt aangewezen. En de gemelde goud-glans der Popjes heeft aan dezen Vlinder den naam van *Aurelia* doen geven. Na veertien of zestien dagen, komt de Vlinder uit zyn Popje te voorfchyn; de *kleine Aurelia* genaamd, tot onderfcheiding van een ander, die met den bynaam de *groote* befchreven wordt. In den ftaat van volkomenheid wordt hy hier, met zyn ongemeen fraaije fchakeering en kleuren, op de gemelde Plaat voor 't oog gefteld. Nu voedt hy zich met fappen van Bloemen, voornaamlyk van Distels. Zyn wederga gevonden en zyn geflacht voortgeplant hebbende, eindigt hy eerlang zyn leven. Men vindt deze Rupfen en Vlinders, den geheelen Zomer door in menigte. Zy zyn genoegzaam de allereerften, die men in 't Voorjaar ziet vliegen, weshalven men dezelven *Præcones Veris*, Herauten der Lente zou konnen noemen.

In de Tweede Verhandeling van het Vierde Stuk, vindt men

men eene beschryving van de Nagt-Vlinders, van het Tweede Gezin der eerste Bende, de Vlinder uit de groote Beer-Rups. Dit Insect is in zyn staat van Rups onaanzienlyk en afschuwlyk; maar wanneer het als Vlinder te voorschyn komt, kan het een der fraaisten van ons Gewest genoemd worden. Deze Rups wordt, doorgaans, de *Beer*, of *Beer-Rups* geheten, om dat hy zeer veele en lange hairen heeft, en bruin van kleur is; met byvoeging van *Groote*, in tegenstelling van andere soorten, welken kleiner vallen. De Eijeren van dit Insect vindt men in de maanden July en Augustus, wel meest op de Wilgeboomen, daar men de Rupsen, ten minsten van eenige grootte, genoegzaam nooit op deze Boomen, maar altoos in de laagte op allerhande Gewasfen en Kruiden ontmoet. Waarschynlyk, om dat zy in den staat van Rups den Winter moetende overblyven, en op de Wilge-bladen, welken vroeg verwelken, geen voedzel genoeg zouden vinden, te meer, wylze zeer gulzig in 't eeten zyn, en wel van allerhande groente. Hierom begeven zy zich dan vroeg naar de laagte, latende zich maar af vallen, zonder, gelyk anderen, zich aan draaden nedertelaten; buigende zich als in een ronden kring, waar door de lange hairen als overend staan, en de diertjes voor ongemak in 't vallen bewaard worden. Men heeft echter ook, schoon zeldzaam, de Eitjes op laage Gewasfen gevonden. Altoos zynze by geheele schooltjes en regelswyze digt aan malkander gesloten. Aan deze jonge Beertjes zyn, zo draze uit de Eijeren komen, 16 Pooten te zien. In het loopen zynze zeer gaauw; aangeraakt wordende rollenze zich schielyk in malkander, en blyven dus, een tyd lang, onbeweeglyk liggen. Het gebeurt, hoewel zelden, dat 'er een, voorspoedig in 't groeijen en vervellen zynde, nog voor den Winter, zyn volkome grootte bereikt, zich inspint, in een Popje verandert, en als Vlinder verschynt; terwyl de overigen nog zeer klein zynde, overwinteren moeten, en voor een groot gedeelte sterven, eer het Voorjaar komt. Met 't vervellen dezer Rupsen gaat het ook zeer ongelyk: somtyds vervellenze drie, vier en meermaalen, voor den Winter, en vervolgens in het Voorjaar nog eenige maalen, eerze volwasfen zyn. De overgang in Popjes geschiedt gemeenlyk in Mey en Juny. Zy bereiden, ten dien einde een Spinzel of Nest, veelal tusschen bladen in; en zodanig een Spinzel wordt hier in Plaat vertoond. Sommigen maken een dubbeld Spinzel, zynde dan het eerste of buitenste zeer ruim, en van een groot bestek, maar het tweede of binnenste, waar de Rups en Pop eigenlyk zyn verblyf heeft, is ongelyk kleiner. Veeltyds zyn de-

ze Nesten of Spinzels zo dun en luchtig, dat men de Rups en de Pop 'er in kan zien liggen, somtyds echter geheeldigt en ondoorschynende. Terwyl de Rups doende is met zyn Nest te vervaardigen verliest hy genoegzaam alle hairen, en mengt dezelven mede in 't Spinzel. Het zelve eindelyk zyn volle beslag hebbende, blyft de Rups 'er binnen in stil liggen, en wordt allengs korter en dikker, waaronder wel 8 of 9 dagen verlopen. Ten laatsten scheurt het vel van de Rups, in den Nek, en het Popje, 't welk tot hier toe, 'er onder verborgen geweest was, werkt 'er zich geheel uit, in gedaante en kleur als het op de Plaat afgebeeld wordt. Na verloop van drie en veelal vier weeken; dat is, in de maanden Juny en July, ook nog wel in Augustus, komt de Vlinder te voorschyn; op de vlerken, met verscheiden kleuren versiert, hier naar 't leven afgebeeld; hoewel de gekleurde vlakken, in allen niet volkomelyk gelyk zyn.

Dus verre hebben wy den Heer SEPP, in zyne beschryving van deze Insecten, wederom gevolgd; wy twyfelen niet of onze Lezers zullen zich 'er mede vermaakt vinden; en nog meer, als zy de Verhandelingen van den Schryver, welken zeer kort zyn, zelven leezen, en de afbeeldingen voor 't oog brengen.

Brief van een Vriend aan een Vriend, waar in als een Voorberigt tot iets naders met weinige word getoond, dat het onmogelyk is de ware Lengte te Zee of te Land te weten, zo lange men geen meerder zekerheid heeft van den waren Meridiaan des begins, als tot hier toe is bekent. Waar by gevoegt is eenige uitgerekende Eclipsen, ten bewyze dat dit geen enkel zeggen is. Te Amsterdam by Simon van der My. 24 *bladz. in quart.*

De Schryver van deezen Brief is van oordeel dat men zeer verkeerde gedagten voedt, wanneer men denkt, dat de Lengte te vinden is, met een willekeurigen Meridiaan voor het begin te stellen; en hy kan dit gevoelen geenszins toestemmen, uit hoofde, zegt hy, *dat zo weinig als den loop of stand der Zonne willekeurig is, ook het begin der Telling op den Aardkloot kan willekeurig zyn.* — Hy verstaat naamlyk door de *Lengte* niet den afstand, die eene zekere plaats heeft van eene andere, of van een willekeurig begin van telling; waar toe veelen zich bepaalen in 't onderzoeken der Lengte; desaangaande staat hy gereedlyk toe, dat het zou konnen zyn, dat men zulks omtrent konde weeten. Maar hy oogt in deeze op de *waare Lengte*, dat is, den afstand die eene plaats heeft van 't waare begin der Tellinge; welke niet geweeten kan worden, zo lang dat waare begin der Tellinge, *of de*

waare Meridiaan des begins niet regt bekend is „Het is, *zegt*
„*hy*, het zelve, te weten dat ik op 90 *Graaden Lengte* ben,
„of te weten, als de Zon, daar ik ben, in het Zuiden ſtaat,
„het dan aan het begin der Tellinge is 's morgens 6 uuren:
„en dus doet het weten, hoe ver het Obſervatorium van Pa-
„rys of eenige andere plaats van Londen legt, hoewel ook
„berekent door Eclipſen of anders, ten aanzien van de waa-
„re lengte niets: want de vrage blyft, op wat Lengte legt
„Londen? of dat het zelve: als het zo laat is te Parys, dan
„is het na den tyd te Londen zo laat; maar hoe laat is het op
„dat ogenblik aan het waare begin der Telling?

De vraag is dan hier hoe te bepaalen, hoe ver eene zekere plaats af is van den waaren Meridiaan des begins; en onze Autheur geeft ten antwoord, dat zulks geſchieden moet,
„hoofdzaakelyk uit den ſtand der Zonne, en voort door de
„andere bewegende Hemelligten betrekkelyk tot dien ſtand
„der Zonne. — Deezen *vervolgt hy*, moeten, *uit kragt van*
„*hunnen geregelden loop*, konnen geſtelt worden eens in zoda-
„nigen betrekking zo tot malkanderen als tot onzen Aard-
„kloot te zyn geweest, dat men daar als een begin harer be-
„weging kan begrypen; en zo moet dan ook die Meridiaan,
„waar op ze toen op dat ogenblik eenerley betrekking had-
„den, noodzakelyk zyn den Meridiaan des begins, waar aan
„dat alle begrepen Meridianen, van deezen Oost- of West-
„waarts afgelegen, na den daar op bevonden ſtand der Zon-
„ne of der andere Hemelligten, (gebragt tot dien ſtand) be-
„trekkelyk beſchouwt, kan tonen, hoe verre Oost- of West-
„waards van denzelven de Zon of ander bewegend Hemelligt
„zig in zodanigen ſtand kan bevinden, als ik ze door eenvou-
„dige hoogte nemen bevinde; en gevolglyk, hoe veel Gra-
„den, Uuren of andere Afdelingen de Zon nog behoeft, (ten
„Oosten van het begin zynde) eer ze in dien ſtand komt, op
„dien dag, die ze hebben moet en heeft, als ze haren Dag-Cir-
„kel heeft volbragt; of hoe veel ze gelopen, (ten Westen
„zynde,) eer ze zo veel van ſtand konde veranderen.

Het komt 'er derhalven nu maar op aan, *of 'er zulk een Meridiaan te vinden zy*? en onze Schryver is van oordeel, *dat het met minder moeite kan geſchieden als men denkt*; en vertrouwt dat hy zulks in zyn werk, dat op deezen Voorlooper ſtaat te volgen, duidelyk zal toonen. — Het heeft ons, ter berekeninge hier van, zo hy agt, tot nog toe ontbrooken aan de volgende kundigheden.

„*a* Eene nette bepalende Rekening van des Zons zoge-
„naamde middelloop.

„*b* Eene zekere kennis van de oorzaak, zo der vorderin-

„ ge en agteringe als der Declinatie, en derzelver daar uit
„ af te leidene waare hoegrootheid, zo in 't voorledene als
„ in 't toekomende.

„ *c* De bepaalde betrekking van bovengenoemde tot den
„ waren Meridiaan des begins.

„ *d* Het zelve als boven van een of meer der andere Pla-
„ neten tot dezelve bepaalde betrekking.

Uit het gemis deezer kundigheden volgt, zegt hy, „ het niet
„ accordeeren der Rekeningen met de bevinding; en de on-
„ zekerheid, ja het gemis van de kennis der ware breete zo wel
„ als der Lengte. Ook is dit de rede, waarom de Maan ons ten
„ dezen opzigte zo weinig nut geeft, daar ze anders den Zeeman
„ het zelve nut konde toebrengen, ten aanzien van Breete en
„ Lengte als de Zon, en by nagt mogelyk ruim zo veel, als by
„ klaar weder de Pool door zyn bystaande Sterren te beken-
„ nen is.

Verder duidt hy aan dat de Rekening der vaste Sterren op deeze kundigheden met meerder zekerheid zou zyn te gebruiken: als mede dat men op vaster gronden en bepaalder de Eclipsen zou konnen berekenen, ter wegneeminge van tydrekenkundige verschillen, en tot bevestiging van de Chronologie: nademaal die rekening „ zig niet zou reguleeren na den tyd van
„ Londen, Parys of elders na willekeur, maar na den tyd van den
„ waren Meridiaan des begins. Waar uit den tyd der Me-
„ ridiaanen Oost of West van dezen zynde (dat is de Leng-
„ te,) bekent kan worden.

Onze Briefschryver hegt hier aan ter proeve eene Berekening van eenige Eclipsen op zyne gronden, „ hebbende den aanvang-
„ tyd, berekent en gesteld met het begin van onze Rekening op
„ den 20 Maart, als de Zon aan het begin der Telling middag
„ maakte": en eindelyk heeft hy 'er nog bygevoegd een klein tafeltje, behelzende, „ hoe hoog de Zon volgens die Reke-
„ ning op eenige vastgestelde dagen, geduurende dit jaar,
„ aan den Meridiaan van Amsterdam bevonden moet worden,
„ of ook iemand lust had dezelve te toetsen.

Men kan uit deezen inhoud van den Voorlooper genoegzaam afneemen, dat onze Schryver zich een verheven doelwit heeft voorgesteld; in hoe ver hy in staat zal zyn, het zelve al of niet te treffen, zal ons zyn volgende Werk eenigermaate konnen leeren.

De Engelsche Spectatrice. Te Amsterdam, by Jacobus Kok, 1763. *de drie laatste Stukjes van 't tweede Deel,* 244 *bladz. in octavo.*

DE onderwerpen in deeze Stukjes verhandeld zyn voornaamlyk de Jaloezy; de beschaaving van 't Verstand der schoone Sexe,

de

de Onsterfelykheid der Ziele; 't Tydverkwisten in zondige of ten minste beuzelagtige uitspanningen en vermaaken; en de invloed die eene verstandige Dame op 't hart van haaren Minnaar heeft, ter aanpryzinge der beschaavinge van 't Verstand der schoone Sexe. De uitvoering is gemeenlyk niet ongevallig. De Spectatrice toont met opzigt tot het eerstgemelde onderwerp zeer duidelyk de valschheid van dien by veelen aangenomen zetregel, *de Jaloezy is een uitwerksel van de Liefde*; en doet in tegendeel zien, „ dat een laag wantrouwen, een rustelooze aart, en eene onvol- „ doenbaare natuur, de eenige materialen zyn, daar het Dolhuis „ van de Jalousie mede opgebouwt is ". ——— Haare herhaalde aanpryzingen van 't beschaaven van 't Verstand der schoone Sexe, strekken eigenaartig om het nut en de noodzaaklykheid daar van voor den geest te brengen; en te doen opmerken, hoe onverantwoordlyk het is, dat men in de opvoeding eener jonge Juffer zo weinig werks maakt, van 't aankweeken der verstandlyke vermogens. ——— Met betrekking tot de Onsterfelykheid der Ziele vindt men hier eenige stigtelyke bedenkingen; doch ze zyn doormengd met eene oppervlakkige redeneering over de voorgevoelens der Ziele, en de verschyning der afgestorvenen aan de leevenden, die veelen, te bygeloovig zal voorkomen, of altans van hun geoordeeld zal worden niet gegrond genoeg te zyn, om 'er in ernst gebruik van te maaken. De Spectatrice egter schynt van oordeel te weezen, dat men dezelve niet geheel kan verwerpen; en kent zich zelve, zo ze agt, vry van bygeloovigheid; het welk haar ook kortlyk doet uitweiden, over de bygeloovige grillen der Waarzeggerye, die ze in een belachlyk daglicht stelt. ——— Haare berisping eindelyk van 't Tydverkwisten in zondige of ten minste beuzelagtige vermaaken is doorgaande zeer wel ingerigt. Onder anderen stelt de Brief, welke hier toe aanleiding geeft, ons de onmaatige drift tot speelen niet onaartig in eene belachlyke Schildery ten toon, waarom wy denzelven den Leezer onder 't oog zullen brengen.

Aan de Spectatrice.

MEVROUW.

Al had ik geene andere redenen, als om Uw myne erkentenis te betuigen, voor de edelmoedige yver, welke gy aanwend, om ons wezentlyk beminnelyk te maaken, zou ik niet langer kunnen nalaten U te schryven, om Uw wegens onze Sexe, myne byzondere dankbaarheid te betuigen, op zulk een wyze als een Landmeisje zich gewoon is te uiten.

Onderrichtingen die zoo hartelyk en bescheidenlyk gegeven worden, mein ik, moeten zeer goede gevolgen hebben; ten minsten heb ik het vermaak om hunne goede uitwerking te zien, in een plaats, welke, schoon meer als honderd mylen van *London*, niet vry geweest is, van de besmetting der zotheeden, die ik vind dat alhier algemeen zyn, en onbepaald de overhand hebben. ——— Ik hoop niet te min, dat 'er een dag zal komen, dat de in agtneemingen van de grondregels welke de Spectatrice zoo ver-

plig-

pligtende opgeeft, al zoo zeer in gebruik zullen zyn, als het mis gedragh 't geen zy tans tragt uit te rooijen het tegenswoordig is.

Ik kwam, omtrent drie maanden geleeden, MEVROUW, in deeze groote ſtad, daar ik nooit te vooren geweest was: — Een van de eerſte bezoeken dien ik afleidde, geſchiedde by een Mevrouw met welke ik zeer gemeenzaam te onzent geleeft had, terwyl ze daar wierd opgevoed. — Dewyl ik wist dat ze met een Man van grooten rang getrouwt was, en volgens haren ſtaat dagelyks veel menſchen zagh, ging ik 'er des morgens, om te meer gelegenheit te hebben van haar vry te ſpreeken, en buiten 't aanwezen van anderen, welken, voor 't weinige dat ik reeds van *London* gezien had, zeer gereed zyn, om zich te vermaken, met de eenvoudigheit van perſoonen, die op 't land groot gebraght zyn, te beſpotten.

Het was omtrent tusſchen elf en twaalf uuren, toen ik aan haar huis kwam: na lang geklopt te hebben, kwam 'er een huisknegt voor, met zyn ſlaapmuts op, zoo bleek en naar of hy uit het graf kwam, hy ſlofte voort, en kwam eindelyk onder myn bereik, en toen ik na zyne Meestresſe vroeg, ſtamerde hy uit. *Ah! Juffrouw, onze Mevrouw kan je nog in geen drie uuren ſpreeken: wy hebben hier deezen naght partyen gehad.* — Ik begreep niet wat hy zeggen wilde, nogh wat 'er gebeurt was. — Ik wilde echter niet vragen, maar liet myn naam, en zei, ik zou wel eens weder komen.

Van daar ging ik na de Winkels, en koght het een en 't ander dat ik nodigh had; van daar keerde ik tot mynent, ſpysde, en tegens drie uuren ging ik weder na myne Vrindin, zynde geduurig zeer nadenkende geweest, omtrent 't geen haar hadde mogen overkomen, en wat of de kneght dogh gemeent had met de *Partyen* die 'er geweest waren.

Myn goed geluk gaf dat ik niet weder te ongelegener tyd kwame, en ik vond de Dame onder 't gebruiken van Chocolaat; zy had een Kop 'er van in de eene hand, en met de andere was zy zeer bezigh in 't ſorteren van een menighte Guines, die ze in twee gelyke parten ſcheen af te deelen op een tafeltje dat voor haar ſtond. — Zy rees op, en ontfing my, met zeer veel vrindelykheit en beleeftheid, zei me, dat het haar leet was niet by de hand geweest te zyn, toen ik de eerſtemaal gekomen was, dogh voegde 'er by, met een glimlach, dat ik, als ik wat langer in de ſtad zou gewoont hebben, wel zoude leeren, my wat langer in 't bedde te houden.

Zy zei my niets van 't geen my ongerustheid had gegeven, en ſcheen zo vrolyk en wel te vreden, of 'er niets tot harent voorgevallen ware, ik wist derhalven niet, hoe ik best myne vraghen zoude inrighten, en ik zou volkomen onkundigh vertrokken zyn, indien zy 't my niet in 't vervolg onderrighet had, met haare bezigheit voort te zetten. — *Ik ben niet altoos zoo laat by de hand,* zei ze, *als wel heeden; maar gy moet weeten, ik had deezen nagt partyen:* — *zestien tafels zyn 'er in den gang geweest, en 't was wel vyf uuren, eer wy tot rust kwamen:* — *Ik triumfeerde, 't is*

waar,

naar, 't geluk was aan myne zyde, —— maar zie eens hoe ik geavend ben, —— die allen, zei ze, wyzende op de kleinste hoop oud, —— *zyn valsch, geen een' goeden Guiné is 'er onder.*

Ik begreep wel uit het slot, dat ik een verkeert denkbeeld gemaakt had van het woordje *partyen:* — echter beter berigt nodig hebbende, beleed ik haar onbeschroomt myne onkunde, daar zy hartelyk om lachte; dogh zy gaf my wel haast beter kundigheit van zaken. — Zy zei me, dat wanneer 't getal der Speelders, meer als tien Tafeltjes maakte, men dan zei, dat men *Partyen* had, als het onder de Tien was, noemde men 't *Gezelschap,* en in geval 'er maar een, of twee tafels waren, een *Spelletje;* — Zy besloot, met haar medelyden te betuigen, over dezulken van haare kennissen, die met al haare kunstnaryen, het tot hunnent nooit verder als tot een *Spelletje* hadden kunnen brengen.

Het oprichten van het Spel tot een soort van Konst en Wetenschap, het uitvinden van Konstwoorden daar aan eigen, en zich een eer te stellen, in veele Speelders tot zynent by een te doen komen, kwam my niet min belachlyker voor, als myne verwondering, van haar dus te hooren spreeken, het aan haar zyn moeste.

Ik vond dat ik zeer gemakkelyk tot een Lid van dat School van goede opvoeding en beschaaftheit hadde kunnen werden aangenomen: maar hoe zeer die Academie 'er ook van beroemt zy, ik verkoor liever te blyven onder dezulken die men domme schepzelen noemt, dan den naam van een Juffer, die de wereld kend, te verkrygen, door 't wagen van myn geld, myn tyd, myne gezontheit, en, 't geen ik altoos, nooit minder als eene van die wereldkundigen hoop te bezitten, mynen goeden naam, onder de geregelder, en beter denkende soort van menschen.

Of ik nu geheel niet wil komen in deeze nagtelyke byeenkomsten, gaa ik haar niet te min zien, in tyden die my zelf beter gelegen komen: en dan hoor ik wat 'er den voorigen naght gebeurt is; — de vervoeringen en vernoegde uitdrukkingen, die zulk, of zulke eene, by een gelukkige slagh geuit heeft, en de spyt en vervloekingen van anderen die verlooren hebben; — de laage kunsjes daar somtyds, voornaame Dames, zich meede behelpen, om haar credit aan de Speeltafels te bewaren, en de noodlottige vernederingen, daar ze niet zelden toe verpligt worden: wanneer ze genoodzaakt zyn haare *Schulden van Eer,* want zoo worden ze allegenaamt die uit het spel voortkomen, af te doen: — maar 't geen my 't allermeest verwonderde, was, dat 'er *Dames d'industrie* zyn, die de vryheit nemen, en de behendigheit hebben, om voor goede Guines te verruilen, en te verwisselen, 't geen elders valsche munt genaamt word. Maar het schynt dat die met elkanderen moeten bekent wezen, en ieder voor zich een Tafel verkiest daar nogh geene van de Zusterschap possessie heeft genoomen. — 't gebeurt niet te min somtyds, dat zy, zonder elkanderen te kennen, andere aantreffen, die alzoo bedreeven zyn als zy zelve; dit was het geval van myne Vriendin geweest de eerstemaal dat ik haar te zien kwam, maar zy verzekerde my, het haar party te zullen betaald

taald zetten, en dat zy, den volgenden avond Mevrouw ding met haar eigen munt betalen zoude, want ze zou 'er eene met haar te speelen zetten daar ze geen verwagting op hebben zoude, en maken, dat ze greetig haar eigen valsche Guines alle weder te rugh zoude krygen.

Welke zonderlinge wyzen van tydverdryven zyn dat niet, waar in men toelaat, dat onze harten met verderflyke dingen ingenomen worden, welken, hoe schandelyk in hun zelven echter maar als spotterny en een gaauwigheit werden opgenoomen, als men ze komt te ontdekken: en, die men, met gelyke bekwaamheit, elkanderen komt te vergelden. Want ik vind, dat bedriegen met de Kaart, even zoo veel is, als speelen met de Kaart; wat my aangaat, hoe meer ik 'er van hoor, hoe meer het my verbaast. — Zoo 'er iets is dat de gestrengste berisping van de *Spectatrice* verdiend, my dunkt, deezen handel behoorde berispt te worden, dewyl geene van al de gekheden des tyds, zoo verderflyk zyn kan, als even deeze.

Bedien U dan, Mevrouw, van de gelegenheit, en maak, is het mogelyk, dat de Jufferschap van schaamte rood worde door 't herdenken, van ooit, onder den tytel van Uitspanning, eene wezentlyke ondeugd te hebben helpen invoeren, en meede oorzaak te zyn geworden, van alles wat ooit onder de Sexe schandelykst is voorgevallen; — doed haar zien, welken onherstelbaar nadeel zy haar zelven, en den haaren toebrengen; — hoe zy, door de buitenspoorigheden, welken zy onder 't speelen begaan, al de gebreeken van haren aart en temperamenten bekent maken; en, 't geen mogelyk meer ingang by sommigen zal vinden, hoe een slegte Kaart, haare Wenkbraauwen in ongemeene fronzels brengt, en alle haare Wezentrekken, uit hun verband steld, waar door de regelmatigste Tronie in een grinnekende Gryns verandert.

Maar 't past my weinig om berighten te geven, aan Uw. die van alles oneindig beter kundig zyt als ik zyn kan; dogh, zoo iets dat ik gezegt hebbe dienen kon, en door uwe bekwame hand beschaaft in 't light kwame, zou ik my verheugen door deezen 'er gelegenheit toe gegeven te hebben, terwyl ik blyve

MEVROUW

Uwe Verwonderaarster
en nederige Dienaresse
ADRASTA.

York's Buildings
9 Feb. 1745.

P. S. Ik hoor dat sommige van de bovengemelde Liefhebbers en Liefhebsters van het speelen, gereed zyn om na het land te gaan; indien dit zoo is, zou een tydige waarschouwing van de Spectatrice zeer dienstig zyn, eer zy ter plaatze komen, alwaar zy anders zouden mogen denken, zeer wel betaald te zullen worden, voor 't onderwyzen van hunne soort van behendigheden.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Psalmos.*

Vierde Berigt.

DE veertiende Psalm, tot aan welkers beschouwing wy in ons laatste Berigt gekomen zyn, is, naar 't oordeel van den geagten *Venema*, gemeenlyk door de Uitleggers in een verkeerd daglicht beschouwd. Dezelve behelst, zyns agtens, eene verdeediging der Godlyke Voorzienigheid; byzonder over zyn Volk, tegen de lasteringen der godloozen, die den spot dreeven met de hoop en 't vertrouwen der godvrugtigen; zo van wegens de strafloosheid der Heidenen in 't algemeen, als van die der onderdrukkeren van Gods Volk in 't byzonder; terwyl de Israëliten in eene langduurige gevangenis zugten. Hy vindt ter wederlegginge dier lasteringe drie bewysredenen in dit Lied: de eerste is ontleend van de godloosheid der geenen die Gods Voorzienigheid loochenen vs. 1; 't zyn dwaazen die zo denken. De tweede is afgenomen van de Godlyke langmoedigheid, vs. 2, 3; (*) God vertoont zich niet als Regter, voor dat de godloosheid ten hoogsten trap geklommen is. De derde wordt afgeleid uit de Godlyke oordeelen in vroegere dagen, vs. 4, 5; (†) God heeft meermaals getoond dat hy zyne oordeelen uitstelt tot dat de maat der ongeregtigheid vol is. Aan deeze wederlegging wordt ten laatste vs. 6 en 7 gehegt eene

(*) De vraagswyze voorstelling vs. 2. *om te sien, of yemant verstandigh ware, die God focbte?* moet ook vs. 3. in 't oog gehouden worden: *of sy alle t'samen afgeweken en stinkende geworden zyn? of 'er niemant is die goet doet! ook niet een?* als, by voorbeeld, ten dage der algemeene Zondvloed, en der omkeeringe van Sodom enz.

(†) Deeze verzen vertaalt onze Hoog-Leeraar aldus. *Zyn niet voorbeeldelick gestraft alle werkers der ongerechtigheyt, die myn volk opgegeten hebben als die broot aten, en den HEERE niets genoemt hebben? Zyn sy niet aldaer zeer vervaert? om dat God by het geslachte des rechtveerdigen is.* Dit heeft men gezien door alle tyden, by uitneemendheid in 't oordeel over Sanherib. 2 Kon. XVIII, XIX.

eene bestraffing van de spotterny der godloozen (*), en eene versterking van den wensch der godvrugtigen. En uit dit slot, vers 7, *Och dat Israëls verlossinge uyt Zion [quam!]* enz. is af te leiden, dat dit Lied t'zamengesteld is, toen Israël in de gevangenis was, en op de verlossing hoopte; en dat de lastering hunner Vyanden in die omstandigheden daar toe aanleiding gegeeven heeft. Vraagt men tot welke gevangenis is dit betrekkelyk; onze Hoog-Leeraar antwoordt, alle de omstandigheden loopen natuurlyk t'zamen in de Babylonische gevangenis, en daar is geen rede die ons dringt, om van deezen eenvoudigen zin af te wyken, of om een laater tyd te denken.

Maar, zult gy zeggen, in 't hoofd wordt deeze Psalm aan David toegeeigend, hoe komt het bovengestelde hier mede overeen? Men kan, zegt de geagte *Venema*, denken dat David deezen Psalm door den geest der Prophetie gedicht heeft; of anders voor waarschynlyk houden, dat dit Lied uit één van Davids Psalmen overgenomen, en naar de omstandigheden van dien tyd geschikt is. Dit gevoelen wordt te aanneemelyker, als men nagaat, dat 'er ten tyde van Antiochus Epiphanes op eene dergelyke wyze met dit Zangstuk gehandeld is, van waar wy den LIIIsten Psalm hebben. Wat nu in deezen Psalm eigenlyk van David is, en by wat gelegenheid hy 't zelve gedicht heeft, is voor ons van geen weezenlyk belang. Verder heeft men nog aan te merken, dat ook andere, hoewel weinige, Liederen van David, waarschynlyk een dergelyk lot ondergaan hebben (†). Men kan naauwlyks twyfelen of de aanhangsels Ps. LI. 20, 21. LXIX. 35 – 37. LXXII. 18 – 20. en de overige slotredenen der Boeken, waar in de Psalmen verdeeld zyn, als XLI. 14. LXXXIX. 53. CVI. 48. zyn van eene andere hand.

Eene tweede zwaarigheid, tegen dit gevoelen van onzen Hoog-Leeraar, is, de aanhaaling van 't tweede en derde vers van deezen Psalm, en derzelver toepassing op de Jooden van zynen tyd, door Apostel Paulus Rom. III. 11, 12. Doch hy is van oordeel, dat het oogwit van Paulus niet geweest is aan te duiden, dat David van de Jooden van dien tyd geprophetteerd heeft, maar dat die algemeene regel der Voorzienigheid, waar door God gewoon is een tot het uiterst

(*) Het eerste deel van 't zesde vers vraagswyze te vertaalen. *Beschaamt gylieden den raat des elendigen?*

(†) Men zie onder andere Geleerden, die niet vreemd van dit gevoelen zyn, *Lightfoot* in *Oper. T. I. p.* 163.

eerst gebragte verval te straffen, met zo veel regt tot de Jooden gebragt mag worden, als tot de Inwoonders van de waereld voor de Zondvloed, of die van Sodom; om daar door te doen zien, dat de Jooden het Euangelie hadden te omhelzen, en zich te bekeeren; of eerlang door Gods oordeel stonden te vergaan; en dat dus, gelyk hy Hand. I: 18. gezegd had; *Gods toorne stond geopenbaert te worden*; enz. Het oogmerk is niet hier uit te beweeren, dat de Jooden van zynen tyd ten uiterste bedorven waaren, maar dat ze van wegen hunne hooggaande verdorvenheid; die hy als bekend aanneemt; en daar uitbreidt, zo wel als de Heidenen, strafschuldig waaren voor God, gelyk men uit den t'zamenhang kan afneemen.

Den volgenden vyftienden Psalm ziet onze Hoog-Leeraar aan als een Zangstuk van een algemeenen inhoud, waar in het leeven en de zeden van hun, die in de Godlyke gemeenschap, onder deszelfs bescherming, veilig en gelukkig leeven, beschreeven worden. Hy vindt in 't zelve met opzigt tot den tyd en gelegenheid der t'zamenstellinge niets byzonders, alleen schynt men uit het eerste vers te konnen afneemen, dat David dit Lied gedicht heeft, toen hy in 't Ryk gevestigd was, naa dat hy de arke op den berg Zion geplaatst had; en uit den inhoud is 't niet vreemd te denken, dat de verkeerde gedagten des volks, raakende den uiterlyken dienst, als den grondslag hunner hoope, en de oorzaak van hunnen gelukkigen staat, hier toe aanleiding gegeeven hebben. —— Deeze Psalm is dus van een algemeen gebruik door alle tyden, ook onder de Euangelische huishouding. Want het is zo ver van daar dat die bedeeling de menschlyke deugden, of pligten jegens den naasten, minder zou vereischen, dat ze veel eer derzelver betragting sterker aandringt; als zynde het geloof in Christus, hoe rechtzinnig ook; zonder de liefde, eene ydele benaaming, niet meer dan een *lichaam zonder geest*; maakende den mensch slegts een *klinckend metael of luydende schelle*: want *in Christo heeft niets eenige kracht, dan een nieuw schepsel, het geloove door de liefde werckende.*

Wat nu verder den zestienden Psalm aangaat, in denzelven komt ons een voortreffelyk persoon voor, die, in eene doodelyke benaauwdheid zynde, toont, dat het zo ver van daar is, dat het met hem gedaan zoude zyn, gelyk zyne vyanden waanden; dat hy in tegendeel op goeden grond konne betuigen vast te vertrouwen, dat hy de hem toegezegde erfenis eerlang zal verkrygen, door zyne luisterryke

opstanding uit de dooden. En men heeft, zegt onze Hoog-Leeraar, naa 't gebruik dat Apostel Petrus en Paulus, Hand. II. 25—31. en XIII. 35, van deezen Psalm maaken, niet te twyfelen, of de Persoon hier spreekende ingevoerd is Christus zelf, op wien alleen de inhoud van dit Lied betrekkelyk gemaakt kan worden. Vraagt men, op welke omstandigheden van den Messias deeze inhoud bepaaldlyk slaat, hy antwoordt dat het hem vry duidelyk toeschynt, dat men, naar uitwyzen van 't negende vers, hier heeft te denken om den Messias, zo als hy den geest staat te geeven, naa dat hy de smertlykste pynen ondergaan had, en de gevoeligste rampen te boven gekomen was, als uit het begin, en 't zevende en achtste vers van dit Lied blykt. Deeze Psalm is van daar, zynes oordeels, bepaald betrekkelyk tot dien tusschentyd, toen Christus, tusschen de verdreevene duisternis en den dood, naa 't doorstaan van de bitterste benaauwdheid, in de bewustheid der gelukkige voltrekkinge van zyn werk, weder bedaard zynde, met een volkomen vertrouwen den dood afwagtte, als den weg om in te gaan in zyne heerlykheid. Alle de kenmerken in dit Lied voorkomende beantwoorden, zegt onze Hoog-Leeraar, naauwkeurig aan dat tydstip toen onze Heer, naa 't verdwynen der duisternisse, naby den dood zynde, uitriep, *het is volbragt.* —— Betreffende de gelegenheid by welke, en 't oogmerk waar mede David dit Lied gedicht heeft, dit is uit den inhoud niet wel vast te stellen: de oplettende *Venema* is niet vreemd van te denken, dat de volgende zeventiende Psalm aan te merken zy als een aanhangsel van deezen, en dat men, dit erkennende, hier over iets naders zal konnen bepaalen. Hy heeft nog wel gedagt, om te vooronderstellen dat het begin van den Psalm tot David, en 't overige tot den Messias gebragt moet worden; en daar uit af te leiden dat David denzelven gedicht heeft, op 't einde van zyn leeven, om zich tegen den dood te vertroosten, door 't voorbeeld van den Messias, die voor de heiligen gestorven zynde, uit de dooden zou opstaan, waar op de heiligen in gemeenschap met hem ook hoopen. Doch van deeze vooronderstelling, hoe vleiende ook, heeft hy moeten afzien, wel byzonder om dat de Messias als dan te plotslyk op David spreekende wordt ingevoerd, en dezelve hier voorkomt als reeds gesproken te hebben: ook is 't eigenst hier te stellen, dat de persoon die bidt, *Bewaert my*, voortgaat om de grondslagen van zyn vertrouwen, en zyne verwagting te melden. Dit heeft onzen Hoog-Leeraar doen wederkeeren tot het eerstgemelde denkbeeld, welks ge-

grond-

grondheid hy in 't ontvouwen van den zeventienden Psalm nader tragt te bewyzen.

Deeze Psalm behelst het ernstige gebed van iemand, die zugt onder valsche beschuldigingen van kwaadaartige en magtige vyanden, die na regt noch onregt zagen; hier tegen beroept hy zich op God als zynen Regter, en bidt dat die zyne onschuld beproeve, dezelve in 't licht brenge, en hem door zyne bescherming beveilige: dat hy, zo 't niet anders konne geschieden, zyne vyanden doe sneeven, en hem dus bevryde: waar op dit gebed besloten wordt met eene betuiging van zyne hoop dat hy, hoe 't ook gaa in dit leeven, zeker namaals gelukkig zal zyn. Dit Zangstuk heeft naar 't inzien van onzen Hoog-Leeraar, zulk een naauw verband met het voorgaande, dat hy byna beweegd worde om te denken, dat deeze twee maar één Psalm uitmaaken.

In 't voorgaande, zegt hy, heeft David den Messias ingevoerd, betuigende dat Gods goedheid en welbehaagen was in de Heiligen, en niet jegens de Godloozen; verklaarende daar benevens zyn regt tot de erfenis; en zekere verwagting der opstandinge en heerlykheid. In dit volgende nu geeft de Dichter te kennen, dat *hy* tot de *Heiligen*, maar zyne *Vyanden* tot de *Godloozen* behooren; bidt God dat hy, ten wille van den Messias, en naar deszelfs voorbeeld, de handen zyner vyanden ontrukt worde; dat zyne vyanden Gods ongenade mogen ondervinden; en betuigt eindelyk te gelooven en te hoopen, dat hy met den Messias ten zynen tyde zal ontwaaken, en Gods aangezigt in gelukzaligheid aanschouwen. De zestiende Psalm behelst derhalven den grondslag, waar op het gebed in den zeventienden Psalm steunt; en dus verklaart ons de laatste het oogwit waar mede de eerste is opgesteld. De Messias naamlyk is aldaar spreekende ingevoerd, op dat de Dichter zyn gebed, ter zyner verlossinge, op dien grondslag zoude vestigen. Op zodanig eene wyze beschouwen de Propheeten gemeenlyk de verlossing door den Messias; en men vindt dit ook in den veertigsten Psalm; het welk dit denkbeeld met opzigt tot den zestienden en zeventienden begunstigt. Voegt hier nog by, dat 'er hier en daar in den XVIIden geoogd wordt op den XVIden Psalm: als by voorbeeld XVII. 7. op XVI. 1, XVII. 12. op XVI. 4, en duidelykst XVII. 15. op XVI. 10, 11, (*). Zegt

(*) Te weeten volgens de overzetting en verklaaring van den Heer *Venema*.

Ps. XVII. 7. luidt aldus: *Beschermt uwen Godtvruchtigen, gy* be-

Zegt men, deeze Psalm wordt uitdrukkelyk door 't opschrift, *Een gebedt Davids*, van den voorgaanden onderscheiden; zyn Hoog-Eerwaarde geeft 'er op ten antwoord, dat dit opschrift niet dient om de Psalmen, maar alleen om de spreekende persoonen te onderscheiden; en zo dit antwoord niet voldoende geagt mogte worden, geeft hy 't volgende in bedenking. Men zou, zegt hy, konnen stellen, dat zy, die de Psalmen by een vergaderd, en 'er de opschriften boven gesteld hebben, door 't onderscheid der spreekende persoonen beweegd zyn, om deezen Psalm in tweeën te verdeelen. De misslag, vervolgt hy, is van geen groot belang: want het verschilt weinig, of men stelle dat ze beiden één Psalm zyn, waar in twee Spreekers voorkomen, of dat ze, aan elkanderen verknogt, met het zelfde oogmerk opgesteld zyn; mids dat men slegts erkenne, dat deeze twee dus t'zamenhangen, dat ze als één Psalm te verklaaren zyn, waar aan ik geenszins twyfel. Verder, wil hy nog aangemerkt hebben, dat 'er iets dergelyks plaats heeft, in den XCsten Psalm, een aanhangsel van Ps. LXXXIX, en dat men misschien ook zo heeft te denken over Ps. LXXXV. en LXXXVI.

Met opzigt tot de omstandigheden eindelyk in welken David dit Gebed ter zyner verlossinge opgesteld heeft, de gansche inhoud bepaalt ons vry duidelyk tot dien tyd, toen David, voor Saul vlugtende, zich in de rotsen en spelonken tragtte te verbergen. Alle de spreekwyzen leiden ons tot David en niet verder; hy beroept zich op zyne onschuld, klaagt over valsche beschuldigingen, spreekt van zyne vervolgeren als hem beloerende in hinderlaagen, en maakt inzonderheid gewag van één bloeddorstigen en godloozen vyand,

bewaerder *der genen die op u betrouwen van de gene die tegen haer opstaen, door uwe rechterhant.*

Ps. XVII. 12. wordt dus vertaald, *Syne* bloetdorstigheyt *is als die van een leeuw, die met een woedent gelaet begeert te rooven, ende als die van een jonge leeuw, leggende in verborgene plaetsen.* En de *dranckofferen van bloet* Ps. XVI. 4. slaan op der Jooden bloeddorstige vervolgingen der Christenen.

Onze Hoogleeraar naamlyk vertaalt het elfde en twaalfde vers in deezer voege.

Sy hebben onse gangen nu omcingelt om mynent wille, sy vestigen hare verspiedende oogen seer verborgen op de aerde.

Syne bloetdorstigheid is als die van een leeuw, die met een woedent gelaet begeert te rooven, ende als die van een jonge leeuw, leggende in verborgene plaetsen.

vyand, biddende dat God denzelven door zyn zwaard stuitte: dit alles is zo bepaald betrekkelyk tot den bovengenoemden tyd, dat men hier niet wel om eenige andere omstandigheden konne denken.

De Leezer verwagte by de naaste gelegenheid het Berigt raakende de nog vier overige Psalmen.

De waare Christen in de Eenzaamheid. Na de laatste Hoogduitsche Uitgaave te Halle, nu in het Nederduitsch vertaald, door E. J. Wildeman. *Te Amsterdam, by* G. Bom 1763. *Behalven de Voorreden enz.* 172 *bladz. in groot octavo.*

De Schryver van dit stukje heeft het zelve den Tytel gegeeven, van *de waaren Christen in de Eenzaamheid*, eenigermaate in tegenstelling van een geschrift, door een Predikant in Silezien opgesteld, en in 't jaar 1759 te Breslau uitgegeeven, onder het opschrift van *de Christen in de Eenzaamheid.* —— Onze Autheur vond in dat Tractaatje, gelyk hy zegt, *geen Christen, maar wel baast een Vrygeest en vervolgens een Deist.* Dit heeft hem bewoogen zyne gedagten, over eenige voorstellingen in dat stukje voorkomende, open te leggen; en daar aan te hegten eenige Godvrugtige overdenkingen van *een waaren Christen.*

In de eerst gemelde gedagten over 't geschrift van den Silezier, behandelt onze Autheur dien Schryver doorgaande niet als een *Deist*, maar als een dwaalend Christen, en byzonder als een Sociniaan; en hun verschil schynt ook niet zo zeer betrekkelyk te zyn tot *Deistery*, als wel tot de denkbeelden van 's menschen vermogen ten goede, en 't werk der Verlossinge; welk verschil door de redeneeringen van onzen Autheur geen nieuw licht ontvangt. Zyne hier aangehegte overdenkingen van *een waar Christen* schieten in leevendigheid en zwier ver te kort by die van den Heer *Hervey*, wiens voorbeeld hy zich ter navolginge schynt voorgesteld te hebben. Zy bestaan meerendeels uit die soort van Meditatien, die langwylig, en door onophoudelyke herhaalingen verdrietig zyn, voor hun die in Godvrugtige bespiegelingen beknoptheid en bondigheid vereischen.

Uitgeleeze Predicatien van JOHAN JACOB ULRICH, *in zyn Leeven Hoog-Leeraar in de Zedekunde, en het Natuurlyk Regt; als mede getrouw Bedienaar van Gods Woord in het Weeshuis te Zurich. In 't Nederduitsch vertaald, door wylen* Bernhardus

Keppel, *Predikant te Monnikendam. Te Haarlem*, by Jan van Lee 1762. *Eerste stuk, behalven de Voorreden* 448 *bladzyden in quarto.*

DIt Eerste stuk behelst eenige Leerredenen over de volgende stoffen. *De leevende Jesus, Jobs geestelyke Wandelstaf*, Job XIX. 25--27. *Des Heilants Geboorte* enz. in dertien Predicatien, over Luc. II. 1--32. *Der Godvruchtige Christenen geheiligde stervens-lust*, Phil. I. 23. *De door Gods genaade vernieuwde Mensch*, 2 Cor. V. 17. *Des menschen leevens kortheit en moeijelykheit*, Ps. XC. 10. *De Christelyke stervenskonst*, Ps. XC. 12. *Het kenteeken der gemeinschap met den Vader en den Zoone*, 1 Joh. I. 7. —— Deeze Leerredenen zyn van den gewoonen Prediktrant, en konnen met stigting geleezen worden.

Verzameling van uitgeleezene Leerredenen, door wylen den Hoog-eerwaarden, zeer Geleerden en Godzaligen Heer ISAÄK SCHORER, *Hoogleeraar der Kerkelyke Geschiedenisse in de Doorluchtige Schoole, Leeraar van de Gemeinte des Heeren en Curator der Latynsche Schoole in zyne Geboortestad Middelburg. Uitgegeeven door zynen Amptgenoot* Jacobus Willemsen. *Te Middelburg by* Pieter Gillisen *en* Hendrik Sas. 1763. *Behalven eene breedvoerige Opdragt enz.* 517 *bladzyden in 4to.*

DE Opdragt, waar mede de Hoogleeraar *Willemsen* deeze Leerredenen van zynen Amptgenoot der Gemeente van Middelburg aanbiedt, is van eene buitengemeene langte, beslaande CCCLXXXVII bladzyden, 't welk ons op dezelve byzonder stil doet staan. Ze behelst in de eerste plaats eene gansch uitvoerige Verhandeling over 't geschrift, dat, door Propheet *Elia*, voor zyne hemelvaart, aan *Joram*, Koning van Juda, geschreeven, eerst eenige jaaren naa dezelve aan hem in handen besteld werd, als mede over de vervulling der Godspraake daar in vervat, volgens 2 Chron. XXI. 12--20. Deeze Geschiedenis brengt zyn Hoogeerwaarde eenigermaate over tot deeze uitgaave der Predikatien van zynen overleeden Amptgenoot, die hy der Gemeente van Middelburg aanpryst, met eene hartlyke vermaaning om 'er 't regte gebruik van te maaken. Hy geeft by die gelegenheid eene breede beschryving van 's Mans Godsdienstig character en zielstaat in onderscheidene omstandigheden, naar uitwyzen van deszelfs eigenhandige aantekeningen van zyne bevinding; waar op hy den hoofdzaaklyken inhoud deezer Leerredenen doet volgen. Hier aan hegt hy ee-

ne betuiging zyner vreeze, of met dit Schrift niet by veelen het zelfde plaats mogt hebben, dat plaats had by *Joram* met het Schrift van *Elia*; nadien veelen daar in reeds gelyk ſtaan met dien Vorst, dat ze niet wandelen in de wegen hunner godzalige Voorouderen. Dit leidt hem tot eene uitweiding over den yver der Hervormden, in 't begin en den eerſten voortgang der Reformatie, zo in den openbaaren en huislyken Godsdienst, als in hunnen geheelen handel en wandel. Hier in hebben de Zeeuwen, zegt hy, oudtyds uitgemund; wel byzonder zyn ze boven allen vreedzaam geweest in den Burgerſtaat en Godsdienst, als ook ſtandvastig in 't bewaaren van de zuiverheid der Leere: en zyn ze dus te pryzen van wegens hunnen geestlyken ſtryd, ze zyn niet min roemwaardig van wegens hunne dapperheid voor dit ons Gemeenebest. Op dit denkbeeld komende laat hy zich breedvoerig uit in den lof van den grooten Admiraal *de Ruiter*, ſpreeekt ook van de andere Zeeuwſche Helden; en beſluit daarop deeze beſchryving der Voorouderen, met eene optelling van veele andere goede zeden en beminnelyke hoedanigheden der Zeeuwen in vroegere dagen. Van dit gedrag nu, toont hy verder, is Zeeland in 't algemeen, en Middelburg in 't byzonder, zeer ontaart; des men met reden, by voortgang op hunne verkeerde wegen, Gods ſtraffende oordeelen over hen hebbe te wagten. Het bezef daarvan beweegt hem, om, in eene uitbreiding over Micha VI. 8, hen te vermaanen tot bekeering, tot handhaaving van den openbaaren en huislyken Godsdienst, ter bevordering van een Christelyken wandel, in eensgezindheid des harten, naar den inhoud van 't vreedzaame Euangelie. Eindelyk beſluit hy deeze zyne Opdragt met eene opwekkelyke aanſpraak tot aanmoediging der Godvrugtigen, en heilwensch over allen. —— Wanneer men dit beloop overdenkt, en daar by bezeft, dat zyn Hoogeerwaarde zyner penne den vryen loop geeft, kan men gereedlyk nagaan, hoe 't bykome, dat deeze Opdragt van zulk eene buitengewoone langte zy. Het is niet te wenſchen dat die ſmaak van Opdragt-ſchryven algemeen worde; dewyl ze grootlyks dient om den prys der Boeken te doen ſteigeren; en 't is inderdaad vreemd, dat iemand die een Boek, als nuttig voor de Gemeente, wil aanpryzen, zelf eenigermaate oorzaak is, dat veelen tegen de kosten zullen aanzien; te meer wanneer ze een Boek tot hooger prys moeten betaalen, om eene Opdragt, gelyk deeze, die meerendeels gemeene en bekende denkbeelden langdraadig uitbreidt.

Wat nu verder de Leerredenen zelven aangaat, deezen zyn ten getale van zes-en-twintig, en gaan over de volgende By-

komen,' zulk eene erkentenis en bekendmaaking niet vindt,
„ 't zal, *zegt hy*, een bewys zyn, dat geen een verstandige,
„ die de wyze van Procedeeren verstaat, my heeft kunnen o-
„ vertuigen, dat ik ten onregt toon bezwaart te zyn, en rede-
„ nen van klagten te hebben, over de Proceduuren door my-
„ ne Regters over myne zaak begonnen, voortgezet en geëin-
„ digt, *met meerderheid van stemmen*".

Zyn Eerwaarde heeft hier aan gehegt eene Beantwoording der Vrage, *of men het woord wagen in de zake des Geloofs al of niet gebruiken mag*? Deeze Behandeling, die omtrent 18 bladzyden beslaat, in vroegeren tyd reeds gevisiteerd en geapprobeerd was, en op nieuw de Approbatie ontvangen heeft, is wel eene byzondere overweeging waardig, waarom wy 't hoofdzaaklyke van dezelve onzen Leezers onder 't oog zullen brengen.

Het is bekend dat veelen spreeken van *het op God en den Heere Jesus te wagen*, en dat zy die deeze spreekwyze gebruiken, zich zomtyds bedienen van 't voorbeeld der Koninginne *Esther*, en haare taal, *kome ik om, zo kome ik om*. Men maakt hier wel byzonder gebruik van, gelyk zeker Schryver 't verklaart, als men spreekt, *tot boetvaardige zondaars in derzelver toenaderinge tot God, die, zig in gevaar van eeuwig om te komen, vindende, en duister zynde omtrent het Euangelisch aanbod van genade, grote zwarigheid maken om tot God te naderen; en nogtans zig genoodzaakt vinden, om het te moeten wagen, om met ootmoedige smekingen hunnen Regter om genade te bidden; verkiezende liever al biddende voor de voeten Gods te sterven, dan agter te blyven, wanneer zy gewis zouden moeten omkomen, en verloren gaan.*

De Eerwaarde *Ruisch* twyfelt niet, of 't is in deezen zin, dat men 't woord *wagen* gebruikt, en hy merkt met opzigt tot dit woord, in de eerste plaats, aan; „ dat het altoos eene on-
„ zekerheid in zich sluit, zoo dat men, iets *wagende*, nooit
„ van te voren, ja zelvs dan niet, als men iets *waagt*, de uit-
„ komst weet van 't geen men *waagt*". —— Waar uit dan moet volgen. „dat een boetvaardig Zondaar zal hy 't *wagen*, ja dan
„ ook als hy 't *waagt* op God en den Heere Jesus, geheel en
„ al onzeker is, of hy behouden zal worden of niet". Nu valt de vraag, „waarom is hy onzeker? waarom zou hy 't mogen
„ *wagen*? twyfelt hy aan Gods beloften, die onfeilbaar zyn,
„ aan de geregtigheid van Jesus, die onwankelbaar is"? dan is hy geen waare boetvaardige, dan kan men hem, volgens de Leer der Kerke, niet aanzetten, om als zulk eenen tot God en Jesus te komen. Maar neen, dit is de rede niet, 't is, zegt men, *om dat hy zig in gevaar vind van om te komen*; of gelyk ik, zegt *D. Ruisch*, liever spreeken zou, *om dat hy ziet, dat hy den dood*

en

n verdoemenis waardig is wegens zyne zonden. Moet dan, vervolgt hy een boetvaardig Zondaar daarom zwaarigheid maaken? hoe komt dat overeen met Jer. III. 13, Jez. LVII. 15, Matth. V. 3, 4? Ja maar, zegt men, een Zondaar maakt groote zwaarigheid, *om dat hy duister is omtrent de Euangelische beloften van genade.* Waarom? zyn die beloften duister voorgesteld? Neen. Waarom dan? weet hy niet dat ze 'er zyn, of durft hy ze niet op zich toepassen? dit laatste, zegt men, is de waare reden. Doch dan vraagt zyn Eerwaarde, of dat *wagen* Gode aangenaam kan zyn; of men 't niet eer af als aan te raaden heeft, en of men 't niet aanraadt, als men zegt, *waag het op God, waag het op Jesus.* „ Ja moesten, zegt hy, zulken, welken het voorbeeld van den Koninginne Esther by„ brengen, om het *wagen* aan te pryzen, uyt de ongelykheid „ van het geval tusschen haar, en eenen boetvaardigen Zon„ daar, niet zien, dat men de grootste reden heeft, om zig „ hartig te verzetten, tegen zulken, die dit woord *wagen* „ beminnen; en dat te meer, als men eens onderzoekt, wel„ ke werkzaamheid men door 't woord *wagen* verstaat.

Dit beweegt hem om te vraagen, of 't eene werkzaamheid is die 't *geloof* voorgaat, dan wel eene werkzaamheid des *geloofs* zelve? In 't eerste geval mag men 'er een Zondaar niet toe aanzetten, want *zonder Geloof is 't onmogelyk Gode te behagen.* Heb. XI. 6: en 't laatste kan niet zyn, nadien het geloof ter regtvaardiginge alle onzekerheid buiten sluit, als zynde dat zelfde geloof, waar van Jacobus spreekt, Jac. I. 5—7: ook vindt men noch in Gods Woord, noch in de Formulieren van eenigheid, de werkzaamheid des *geloofs* door 't woord *wagen* uitgedrukt.

Maar zegt men, het woord *wagen* is hier zo veel als een *proeve neemen of men genade zal vinden;* en mag een Zondaar zo niet eens ondertasten, of God hem genadig zal zyn, of niet? Zo men deeze woorden, zegt onze Schryver, niet neemt in de betekenis van *beproeven*, of gelyk men *onderzoekt* en *toetst aan een toetssteen*, antwoord ik *neen*: want dan gaat *ondertasten* en *proeve neemen* met twyfeling gepaard, dat Jacobus verbiedt. En zo men 'er 't zelfde door verstaat, als door *beproeven*, *onderzoeken* of *toetsen aan een toetssteen*, dan gebruikt men 't woord *wagen* in een zin, dien 'er niemand aan geeven kan, of hy moet het willen doen, om dat hy 't woord *wagen* gaarn gebruikt, want iets te *wagen*, en iets te *beproeven* of te *toetsen* verschilt zeer veel. *D. Ruisch*, dit verschil nader getoond hebbende, gaat voort, en vraagt, of men 't een Zondaar mag aanpryzen, „tot God te naderen, zonder te weten, dat hy dat „ heeft, 't welk hem grond geeft om tot God te naderen, dog

„ in

„ in hoop, en dat zonder grond, dat hy 't heeft. Ja maar, zal men zeggen een Zondaar *waagt* het, om dat hy niet weet, of het wel met hem uitkomen zal. Waarom weet een boetvaardig Zondaar, van welken hier bepaaldlyk gesproken word, niet of het wel of kwalyk voor hem zal uitvallen? Gewisselyk komt dit daar van daan, om dat hy niet weet, of hy zo nadert als 't behoort, dat is, om dat hy niet weet, of niet gelooft. Moet men het nu *wagen* tot God te naderen als een boetvaardig Zondaar, zonder *geloov*? Ja kan men wel komen met ware *boetvaardigheid* zonder *geloov*?" —— Zal 't nu, vervolgt hy, geoorloofd zyn te zeggen, *waag het*, gaa en nader tot God zonder geloof: het *wagen* toch en 't *gelooven* stryden tegen elkander. Maar nog meer; van waar komt het dat een boetvaardig Zondaar *niet weet of hy al of niet gelooft*? van waar anders, dan dat hy den regten toetssteen niet gebruikt, het Woord van God, dat het Geloof, in deszelfs aart en natuur, duidelyk beschryft, en Gods beloften klaar voorstelt: en dit zo zynde, wat is het dan te zeggen, *waag het 'er op, om tot God te naderen, waag het op den Heere Jesus*? wat anders, dan te zeggen, *toetst zelven niet of gy gelooft of niet gelooft*. Onze Autheur is ver van te denken, dat ze 'er dit mede willen aanduiden, maar hy wil alleen doen zien, dat men geen *judicium discretivum* of *onder cheiden oordeel* heeft, als men dit woord gebruikt. —— Hier benevens wil hy nog aangemerkt hebben, „ dat een Zondaar tot God naderende zonder in Jesus te geloven, dat is, zo hy zonder Jesus tot God nadert, dan tot God komt als tot een verterend Vuur en eeuwige gloed, en dan heeft hier, zegt hy, geen *wagen* plaats, want iemand die zonder Jesus komt, weet zeeker uyt Gods Woord; dat God hem zal behandelen als een wreker, als een wreker, en dat zeer grimmig. Mag en kan men, vervolgt hy, tot God niet komen als een boetvaardige Zondaar, dan in en door Jesus Christus, dan vraag ik, of iemand, in en door Christus komende tot God dan nog reden heeft, om zwarigheid te maken, of hy wel genade zal vinden"; of men dan het aanraaden van het *te wagen* kan overeenbrengen met Heb. IV. 16 VI. 11, 12, en meer dergelyke opbeurende, bemoedigende en vertroostende vermaaningen. Het komt hem voor, dat men, in 't prediken van dergelyke Texten, eene Inleiding *a contrario* of van het *tegenstrydige* willende gebruiken, geen beter zou konnen vinden, dan eene, genomen uit het zeggen van Koninginne Esther, *kome ik om, zo kome ik om*. En om te toonen dat dit aanmaanen van *het te wagen* zeer te mispryzen is, zou men, zegt hy, op dergelyke Schriftuurplaatsen eene

ne Inleiding konnen nemen van eene gelykenisse: wanneer een
„ Koning een duidelyk voorschrift geeft, volgens 't welk zul-
„ ken, die zyn gramschap verdiend hebben, met schulderken-
„ tenis en met berouw, onder het geleide van eenen, duyde-
„ lyk aangewesen persoon, door hem genodigt worden, tot
„ hem te komen met vaste verzekering, en gewisse belovten;
„ dat zulken genade zullen vinden in zyne ogen. Na welk
„ voorstel men zou moeten tonen, hoe onbetamelyk het niet
„ alleen zyn zoude, wanneer iemand, die schuldig was, zon-
„ der aan dien eisch te voldoen, tot den Koning wilde nade-
„ ren, en het zo *wagen* wilde, maar dat daar en boven zo een
„ zig moest voorstellen, gene genade te zullen ontvangen.
„ Waar uyt men dan zoude moeten besluyten, dat iemand,
„ zonder het te *wagen*, alleen zo moest komen, als de
„ Koning had voorgeschreven, ja zo komende, zig moest
„ overtuygt houden, zeker en gewis genade te zullen ver-
„ krygen".

Op dit alles besluit onze Autheur, dat men op de bovenge-
melde vraag heeft te antwoorden, *ganschelyk niet*. „En dat te
„ meer, zegt hy, om dat 'er, zo veel ik weet, geen eene plaats
„ in den ganschen Bybel is, in welke men, door God, door
„ Christus, en door de Heilige Schryvers word opgewekt, *om
„ het te wagen, om tot God te naderen, om het te wagen op den
„ Heere Jesus Christus.* Dit lees ik wel, *koom tot my, naak
„ tot God, zoek den Heere, geloov in Jesus*, enz. maar nergens
„ *waag het op God, waag het op Jesus*". —— Nadien zom-
migen egter meenen, hier en daar een woord of spreekwyze in
de Bybelbladeren te vinden, waarmede zy 't gebruiken van dit
woord konnen wettigen, zo verledigt hy zich om dit na te
gaan, en de nietigheid of verkeerdheid daar van te doen zien. By-
zonder laat hy zich in 't breede uit over de plaats, Job XXII. 21.
*Gewennet u aan hem, en hebt vrede, daar door zal u het goe-
den overkomen*, alwaar men het Heb. woord, door *gewennen*
vertaald, overzet door *wagen, waag het met hem!* en hy be-
tuigt ten laatsten: „Ik verklaar opentlyk, en wie zal my dat
„ kwaalyk willen en konnen neemen, dat ik veel liever die
„ vermaningen in 't opwekken van boetvaardige Zondaars wil
„ gebruyken, die God, Jesus Christus, en die heilige Gods
„ Mannen, die onmiddelyk door Gods Geest gedreven wier-
„ den, gebruikt hebben, als die vermaning, met welke Eli-
„ phas Job opwekt, indien 't waar is, waar van ik nog niet o-
„ vertuigd ben, dat men het Heb. woord הסכן niet anders dan
„ door *wagen* kan en mag vertaalen, en dat de vertaaling van
„ onze Overzetters niet deugd, welke egter myns bedunkens

„ ee-

„ eenen gevoeglyker en verstaanbaarder zin uitlevert. De Ver-
„ klaring van *Mercerus* vind ik zeer duidelyk. Dus spreekt hy
„ over deeze plaats, *gewen u met God, of maak u met God ge-*
„ *woon, 't welk niets anders is, als zig geheel schikken, na 't*
„ *Heeren wet en woord, en zig in zynen dienst en vreze gewen-*
„ *nen, op dat die ons geduurig voor de ogen komen.*
Eindelyk besluit hy deeze Verhandeling met te zeggen.
„ Ik worde door alles hoe langer hoe meer overtuygt, dat
„ men op die Vraag, of men in de zake der Geloofs, het
„ woord *wagen* mag gebruyken, volmondig moet antwoor-
„ den *Neen.*

„ Heeft iemand lust, om broederlyk, en vredelievend
„ hier over met my te handelen, en wil hy zyne bewyzen,
„ om op die Vraag JA te moeten, of te mogen antwoorden,
„ my aan de hand geven, ik beloof hem, dat ik op 't aller-
„ vriendelykste, en zo bescheiden, als men begeren kan,
„ in dezen zal handelen. Het is my hier te doen, om allen,
„ die deze en gene woorden gebruyken, om welke, schoon
„ zy uyt Gods Woord niet konnen bewezen worden, maar
„ alleen op menschelyk gezag steunen, den eenen Leeraar
„ boven den anderen, als een begenadigd, wedergebooren
„ en geestelyk Predikant word gehouden, door zommige
„ menschen, die tonen, door welken geest zy gedreven
„ worden, te raden, om zig te onthouden van zulke spreek-
„ wyzen, die oorzaak van verwyderinge zyn, en met de-
„ zen Raad, gelyk ook met dien welmenenden wensch,
„ dat de Heilige Vader ons allen steeds in zyne waarheid
„ heilige, op dat wy nimmermeer wys zyn, boven 't geen
„ geschreven is, in Gods onfeilbaar, en tot zaligheid lei-
„ dend Woord, breng ik myne voorgestelde Vraag ten
„ einde.

Verklaaring der korte Stellingen van HERMAN BOERHAAVE, *over de kennisse en geneezing der Ziekten; door* GERARD BARON VAN SWIETEN, Raad en eerste Lyf-Arts van hunne Keizerlyke Majesteiten enz. enz. *Uit het Latyn vertaald. Tweede Deel. Vierde Stuk. Te Leiden, by* Joh. *en* Herm. Verbeek 1763. bladz. 505–642. in 4to.

WY hebben onze Vaderlandsche Lezers dit Werk, reeds veelmaalen, by de uitgaave van vorige *stukjes*, bekend gemaakt en aangeprezen. Wy zullen ook van dit tegenwoordige nog eenige zaken melden, zo om ons *voor-*

henen gedaane oordeel, aangaande dit Werk te ſtaaven, als om eenige wetenswaardige aanmerkingen van den Schryver, tot verluſtiging en nut van onze Lezers, gemeen te maken. Wy zullen hier toe iet uit het Hoofdſtuk van de *Branding* verkiezen.

Indien brandend, of in een heet lichaam verholen, vuur, zegt de Heer BOERHAAVE, *op ons lichaam gelegd wordt, komt 'er vernieling van vaatjes, en uitſtorting van vogten, welke naar de verſchillende oorzaak, during, en het lydend deel, verſchei- den is.*

De Heer VAN SWIETEN laat zig op deeze wyze hier over uit: „ Men beſpeurt in het lichaam van een gezond mensch een „ trap van warmte door de Thermometers aftemeeten, waar in „ noch de vogten, noch de vaste deelen eenig nadeel lyden. „ En die warmte overtreft, zelfs in zeer ſterke menſchen, zel- „ den zes-en-negentig graden op de Thermometer van *Fahren- „ heit.* Maar wanneer de warmte in ziekten opklimt, boven „ de honderd graden, begint het bloed en deszelfs wey eene „ geſteldheid te krygen tot ſtremming; en indien de warmte „ komt tot honderd-en-twintig graden, ſtremt de wey van het „ bloed. De warmte derhalve, tot dezen trap geklommen, „ verandert reeds onze vogten, maar de vaste deelen ſchynen „ nog niet veel daar van beſchadigd te worden. Maar wanneer „ men gekomen is tot de hette van kookend water, die men „ doorgaans afmeet op omtrent 212 graden, en zelfs nog eer- „ der, worden de vaste deelen van het lichaam reeds daar van „ beſchadigd, en zommige zelfs vernield. Want indien koo- „ kend water, of zelfs naby de kooking, een deel van ons li- „ chaam aanraakt, worden, kort daarna, de zeer teere vaat- „ jes, die de opperhuid aan de huid vastmaakten, gebroken, „ en de vogten uitgeſtort, welken verzameld de opperhuid tot „ blaaren opzetten. Maar wanneer grooter hette dan van koo- „ kend water tegen een menſchelyk lichaam gelegd wordt, „ worden veele vaten vernield, en zelfs zeer ſchielyk. Dus „ vernield gloeijend yzer in een oogenblik alle deelen van het „ lichaam, welken het aanraakt".

„ Vuur nu op het lichaam gelegd brand en gloeit, gelyk by „ voorbeeld, de vlam van een kaars, een glimmende kool enz. of „ is in zommige lichaamen zo verholen, dat het wel niet gloeit, „ maar ondertusſchen alles wat het aanraakt, zeer leelyk ver- „ brandt. Dus kan yzer, by voorbeeld, zo heet worden, dat „ het zwavel aanſteekt, en de deelen van ons lichaam, tot de „ beenen toe, vernielt, en egter niet glimt of gloeit. Dan „ wordt het vuur gezegd, in zodanige lichaamen verholen te

„ zyn, schoon het zo zichtbaare uitwerkingen te weeg brengt.
„ Die uitwerkingen kunnen gebragt worden tot verniding der
„ vaten, uitstorting der vogten, en derzelver stremming. Dus
„ indien, by voorbeeld, kookend water. maar eenige oogenblikken, een deel van het lichaam aanraakt, worden de vogten, buiten de gebroken vaten gestort, onder de opperhuid verzameld; maar ook de huid, en dikwils een gedeelte van het onderliggend vetvlies, worden daar van zo veranderd, dat de vogten gestremd zynde, alle levendige in- en uitvloed der vogten in deze plaatsen wordt weggenomen; en naderhand moeten de dus lydende deelen, met opregt Heetvuur aangetast, door in den geheelen omtrek verwekte zweering gescheiden worden. Wanneer gloeijend yzer gelegd wordt op een deel van het lichaam, komt 'er aanstonds een harde en zeer drooge korst, en geene buiten de vaten gestorte vogten zullen in die gebrande plaats gezien worden, schoon de vaten vernield zyn: de reden blykt gemaklyk, om dat de vogten, door diezelfde werking van het vuur gestremd zyn. Uitstorting der vogten buiten de vaten is dan eene uitwerking van nog ligte branding; want door zwaarder worden en de vogten en tevens de vaste deelen in een drooge korst veranderd.

„ Maar ook de uitwerkingen van vuur, op het lichaam gelegd, verschillen naar de verscheidenheid der oorzaak. Het vuur schynt uit zynen aart wel een en hetzelfde te zyn: maar zuiver vuur kan zeer zelden op ons lichaam gelegt worden, want het hegt zich byna altyd aan een ander lichaam. Want de vlam van zeer zuivere aangesteeken Voorloop is zelfs geen zuiver vuur, maar voert water met zich. De straalen der Zon door brandspiegels verzameld, hebben misschien zuiver vuur in hun brandpunt; in de andere proeven wordt het vuur altyd door zyn voedzel onderhouden, of vereenigd met andere lichaamen. Maar die lichaamen, welken vuur in zich bevatten, of voedsel aan het brandend vuur geven, worden gezegd oorzaaken te zyn van die uitwerkingen, welken van het vuur, op deze wyze op ons lichaam gelegd, voortkomen. En hier in wordt een groote verscheidenheid bespeurd, die door proeven alleen te bepaalen is. Dus kan men byna zonder schade de hand bewegen door de vlam van aangesteeken Voorloop; maar indien eiken hout, op den haard gestookt, brand, zouze [door de vlam] aanstonds verbrandt worden. Daarenboven heeft men in de vloeistoffen deze eigenschap ontdekt, dat sommigen veel meer vuur konnen in zich bevatten en behouden dan anderen. Water op gloeijend vuur gezet, zal nauwlyks heet worden boven de 214 graden of de

„ Ther-

„ Thermometer van *Fahrenheit*; en wanneer het eens dien
„ graad van warmte gekreegen heeft, zal het niet heeter worden, hoezeer men ook het onderliggend vuur vermeerdere.
„ Maar wanneer Lynzaad- Olyven- of dergelyke olie, uit zaaden of vrugten geperst, kookt, doet die de Kwik op dezelfde Thermometer tot 600 graden opklimmen. Weshalve men een fchriklyke verfcheidenheid van uitwerkingen befpeurt, wanneer een deel van het lichaam of door kookend water, of door kookende olie verbrand wordt".

„ En dat de uitwerkingen van vuur, op het lichaam gelegd, ten aanzien der *duuring* vermeerderd of verminderd worden, blykt gemaklyk. Gloeijend yzer, een oogenblik op de huid gelegd, en terftond weer weggenomen, zal wel branden, maar niet veel; langer op eenig deel gedrukt, zal het alles verteeren tot de beenen toe. Hierom is branding van kookende pik veel gevaarlyker dan van olie, om dat de pik zeer fterk aankleeft, maar de olie fchielyker wegloopt.

„Ook maakt de verfchillende aart van het *lydend deel*, en deszelfs verfcheiden gebruik in het menschlyk lichaam, weer een nieuwe verfcheidenheid. Die werkgasten, welken dagelyks bezig zyn met fmeden van ankers, hebben de palmen der handen zeer hard als hoorn en ongevoelig, en vatten, zonder nadeel, glimmend vuur aan, ja zelfs yzer van het vuur byna gloeijend: wanneer egter diezelfde menfchen, vermoeid van hunnen zwaaren arbeid, des avonds by den haard zitten flaapen, hebben ze dikwils van zulk een matig vuur, de huid aan de beenen verbrand, en met blaaren opgezet".

De Heer BOERHAAVE vervolgt zyne Stellingen dus: *de verfchillende trappen van deze verfcheidenheid zyn gelyk met die welken loopen van de eerfte en ligtfte Ontfteeking, tot het allerergfte Koudvuur*. Tot de Genezing overgaande zegt hy: *Branding, die ftaan blyft binnen de paalen van een te ontbinde Ontfteeking, moet genezen worden door middelen die de vogten pekelen, in beweging brengen, de vaten vry maken, bewaaren: dit gefchiedt door matig vuur, ftoving, pappen, gewasfchen boter, brandewyn met wat Vitriool*. Hier op wordt in de Verklaring aangemerkt. „ Indien de branding maar een klein gedeelte van het lichaam gekwetst heeft, zal het niet nodig zyn het lichaam te ontroeren door aderlating, brandverkoelende purgeermiddelen enz. want een middel op de lydende plaats zelve gelegd zal dan genoegzaam zyn. En wanneer branding zo ligt is, datze maar een te ontbindene Ontfteking in

„ het deel verwekt heeft, is de genezing vry gemaklyk, en
„ dan komen alle die middelen te pas, welken men byna in
„ elk huisgezin van verscheiden aart vindt. Want het geen
„ wonderlyk voorkomt, zelfs de beste Heelmeesters pryzen
„ hier middelen van tegenstrydige krachten, namelyk verzag-
„ tende en samentrekkende, aantrekkende en te.rugdryvende.
„ —— Derhalve schynen 'er zeer veele middelen te zyn, die
„ de branding, in dezen trap, konnen genezen, mids datze
„ voorzien zyn met zodanige eigenschappen, datze de stil-
„ staande vogten pekelen, en in beweging brengen, en onder-
„ tusschen de vaten tevens vry maken, en dezelven ongeschon-
„ den houden. Blyft vuur, gelegd op deelen van het mensch-
„ lyk lichaam, voor een tyd daar mede vereenigd? kan het
„ daar uit gehaald worden door aantrekkende middelen, gelyk
„ ys-deeltjes door aanbrenging van koud water of sneeuw uit
„ bevrozen deelen gehaald worden? Zekerlyk door enkele
„ voorzichtige aanbrenging van vuur wordt de pyn, in een ge-
„ brand deel, verzagt, en eindelyk geheel weggenomen.
—— „ Ik heb dikwils gezien, dat de pyn, in een gebrand
„ deel, door enkel opleggen van warm water, smeeren van
„ Popeljoenzalf, of iets diergelyks, verligt is; die evenwel kort
„ daarna weer vermeerderd wordt, en terstond weer kon ver-
„ ligt worden, mits een andere doek in warm water natge-
„ maakt op het deel gelegd wierdt; en dus verdween allengs-
„ kens alle pyn, door 'er dezelfde middelen, tot herhaalde rei-
„ zen opteleggen. Wat 'er van die eigenschap van het vuur
„ zy, welke ik maar twyfelagtig heb voorgesteld, het zal voor
„ een Geneesmeester genoeg zyn kennisse te hebben van die
„ middelen, welken de pyn in brandingen veiliglyk en zeker-
„ lyk verzagten, en dit ongemak genezen. En de ondervin-
„ ding heeft geleerd, dat men dit verkrygen kan door de vol-
„ gende middelen.

„ *Matig Vuur.* Indien, by voorbeeld, de regte hand ver-
„ brand is, wordt de slinke by het vuur gebragt in zulk een
„ afstand, alwaar zy een zeer aangenaame warmte gevoelt;
„ dan wordt de regte hand in denzelfden afstand van het vuur
„ gelegd: in het eerst zal de pyn beginnen te vermeerderen,
„ maar kort daarna weder verminderd worden; men brenge de
„ regte hand wat nader by het vuur, zy zal weer pyn lyden, en
„ kort daarna zal de pyn verdwynen. Dus brenge men de ly-
„ dende hand allengskens nader by het vuur, tot datze de
„ warmte van het vuur kan verdragen, in dien afstand, waar in
„ de gezonde hand dezelve, zonder hinder, kan verdragen.
„ Wanneer dit geschied is, is de branding genezen: en de

„nut-

„ nuttigheid van deze manier wordt door dagelykfche proe-
„ ven bevestigd. En dit noemt men in de gemeene taal *uit-*
„ *branden*.

„ *Stoving*, *Pappen* enz. Dezen doen den meesten dienst,
„ indienze warm opgelegd worden (want men vindt, dat daad-
„ lyk koude middelen in branding fchadelyk zyn) en dikwils
„ ververscht tot dat de pyn geftild wordt. Loodpleisters, dier-
„ gelyke zalven uit kalken van Lood gemaakt, en allerlei zeer
„ zagte oliën zyn insgelyks voordeelig. SYDENHAM verze-
„ kert, dat brandewyn den prys wegdraagt boven alle andere
„ middelen, zo veele 'er nog zyn uitgevonden: indien, na-
„ melyk, doeken in brandewyn natgemaakt, terftond op de
„ gebrande deelen gelegd worden, en met dit leggen her-
„ haald, tot dat de pyn, door het vuur verwekt, ten eenen-
„ maale verdweenen is; en naderhand wilde hy dezelfde maar
„ tweemaal op een dag laten leggen. Misfchien zal het even
„ voordeelig zyn, by de brandewyn te doen wat Vitriool,
„ Aluin, en diergelyke middelen, met een famentrekkende
„ en terugdryvende kracht voorzien. Misfchien dryven de-
„ zen, door haare kracht, het bloed, welke in vreemde va-
„ ten gegaan is, door die vaten famentetrekken, naar rui-
„ mer plaats der flagaderen, en ontbinden dus de hier op-
„ gekomen Ontfteking. Alle deze middelen echter, hoe
„ zeerze ook mogen beroemd zyn, doen maar dienst, wan-
„ neer de branding een te ontbindene Ontfteking verwekt
„ heeft; want indien de vaten zo zeer vernield, of de vogten
„ geftremd zyn, dat men geene ontbinding van het geftrem-
„ de verwagten, noch beweging aan het ftilftaande verfchaf-
„ fen kan, wordt 'er een andere genezing vereischt". Deze wordt, in de volgende Stellingen van BOERHAAVE, dus begrepen.

Branding, die overgaan zal tot Heetvuur, de huid reeds geborften en doorknaagd en met blaaren opgezet zynde, moet genezen worden als een diergelyke Ontfteking, door ftovingen, pappen, verzagtende, ettermakende middelen.

De branding nu tot korften van Heet- of Koudvuur voortgezet zynde, moet even als die ziekten genezen worden.

Dit zal genoeg zyn, om onze Lezers, met een ftaaltje uit dit geachte Werk te vermaaken. Voor het hoofddeel van de *Branding*, wordt in dit Stukje gehandeld van het *Koudvuur*; en na hetzelve van het *Knoestgezwel*.

Physiologia of Natuurkundige Verhandeling over het Leven, en de Gezondheid der Menschen. Door den Heer JOHAN GOTTLOB KRUGER, Doctor en Professor in de Wysbegeerte en Geneeskunde op de Karels Univerfiteit; Lid van de Keizerlyke Akademie der Natuuronderzoekers, als mede van de Koninglyke Pruisfische Akademie der Wetenfchappen. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aantekeningen vermeerderd, door* David van Gesscher, Chirurgyn te Amsterdam. *Met Plaaten, eerste Deel, eerste Stuk. Te Amsterdam, by* Jan Morterre, 1763. *in groot octavo* 152 *bladz. zonder de Voorreden van den Vertaaler en de Verklaaring der Plaaten.*

MEn heeft tot nog toe weinige Werken, over de Physiologie, of Natuurkunde des menschelyken lichaams, zo als dezelve tegenwoordig van bekwaame Mannen, op de Hooge Schoolen, voorgedragen wordt, in 't Neerduitsch zien in 't licht komen; en hun die zich, zonder vreemde taalen te leeren, enkelyk, op de Heelkunde toeleiden, heeft gelegenheid ontbroken om zich deze kennisse eigen te maken. Hoe nuttig echter en noodzaaklyk dezelve is voor hen niet minder dan voor Geneeskundigen, kan een iegelyk, die in staat is de betrekking welke deze twee byzondere kundigheden tot elkanderen hebben, te begrypen, ligtlyk opmaken; en de misslagen der Heelmeesters, uit gebrek van gemelde wetenschap, indien men voorbeelden wilde aanhalen, zouden dit duidlyk bewyzen. Men heeft, in andere Landen, over deze stoffe in de taale des Lands geschreven: billyk was het, derhalve, dat men ook onze Landsgenooten, hier over, iet in hunne moedertaale aanboodt. Men heeft dit ook beginnen te doen, met in het jaar 1758 eene *Physiologie of Natuurkundige Ontleding van het menschelyke lichaam*, uit verscheiden Auteuren, zo op de Titel gezegd wordt, samengesteld, in 't licht te geven. Welk Werk, by *K. van Tongerlo* gedrukt, schoon het te wenschen ware, met meerdere naauwkeurigheid behandeld geweest te zyn, zyne waarde heeft, voor zulken die geen andere dan onze moedertaale verstaan en veele leeringen bevat van eenen der bekwaamste Hoogleeraaren, in dit gedeelte der Geneeskunde, van onzen tyd. Thans geeft de Heer VAN GESSCHER eene Vertaling van de Physiologie van wylen den Professor KRUGER, in 't Hoogduitsch geschreven. Acht slaande, zegt hy, in zyne Voorreden, op het klein getal van boeken, in wel-

ken deze wetenschap, op een voldoende wyze, verhandeld wordt, vondt hy zich, door derzelver nuttigheid, bepaald tot het aanvaarden eener Vertaaling, van welke hy, met reden onderstellen konde, dat dit gebrek, op een aangenaame wyze kon vervuld, en zulk een voornaame tak der Geneeskundige wetenschap, in alle haare bevalligheden ten toon gespreid worden. Het Werk van KRUGER hem in handen vallende, vondt hy dit in allen deele bekwaam om aan zyn oogmerk te voldoen. In de schikking van het Werk zelve, zegt hy, hebbe ik geen de minste verandering gemaakt. Ik achtte het myn pligt te zyn, om de orde, door den Schryver, in het zelve gehouden, en welke, inderdaad, zeer goed is, stiptelyk op te volgen. Alle Wiskundige Betogingen, hier in voorkomende, en welken, in het Oorspronglyke, met een groote letter gedrukt waren, hebbe ik ook, in myne Vertaling, op dezelfde wyze willen inrigten; op dat dezelven, door eerst beginnende, voor welken dusdanige Betogingen onverstaanbaar zyn, zonder het verband van zaaken te kort te doen, zouden konnen overgeslagen worden. Ook zyn door den Vertaaler, hier en daar, eenige Aantekeningen op het Werk bygevoegd, als hem eenige ontdekkingen bekend waren, waar van de Heer KRUGER of onkundig was gebleven, of ten minste, geene melding hadt gemaakt. Dus spreekt de Vertaaler van het Werk en van zich zelve; en men vindt geene Voorreden of eenig Berigt van den Schryver, aangaande zyn oogmerk of wyze van behandeling, voor het zelve geplaatst. Wy kunnen alleen van elders zeggen, dat dit Werk van hem genoemd wordt *Tweede Deel*. Zynde het eerste alleen getiteld met den naam van *Naturlehre;* en dit tegenwoordige, *Naturlehre. Zweyter Theil, welcher die Physiologie, oder Lehre von dem Leben und der Gesundheit der Menschen in sich fasset;* zynde voor de eerstemaal gedrukt in het jaar 1743. en voor de tweedemaal 1748. En hier uit begrypt men, dat de aanhalingen welken in dit Werk menigmaalen voorkomen, gelyk P. I. §.... op het eerstgenoemde opzicht hebben.

Dit Eerste Stuk van het Eerste Deel, welk wy nu voor ons hebben vervat zes Hoofdstukken. I. Het Menschelyk lichaam in 't algemeen. II. De Kaauwing. III. Het Speekzel. IV. De Spysverteering. V. De Gal en het Alvleeschsap. VI. De Chyl en Melkvaten. Men ziet hier uit dat de Schryver de orde van den Heer BOERHAAVE in deszelfs *Institutiones Medicæ*, van LANGIUS ook byna op dezelfde wyze, vroeger ingeslagen, heeft verkozen te volgen. Van

het innemen van voedzel beginnende, gaat hy voort, tot de werkingen, door welke het wordt bereid, en eindelyk in de Zelfstandigheid van ons lichaam zelve overgaat. Hy bepaalt zich echter, niet zo naauwkeurig aan het opschrift van een Hoofdstuk, dat men 'er niet wat meer of iet anders in vinde, dan het opschrift doet verwagten. Men vindt hier van geen gering blyk, zelfs in het eerste Hoofdstuk, van het *Menschelyk Lichaam in 't algemeen.* Want na eene Inleiding ziet men hier gehandeld, niet alleen van de Natuur des menschelyken lichaams; maar ook wat Wiskundig redeneeren is; de Historie der Geneeskonst; en de Schoonheid van een lichaam. In het tweede Hoofdstuk, van de *Kaauwing*, handelt de Schryver, vooraf, van Spyze en Drank in 't algemeen. Het Brood is, naar zyn gevoelen, de beste spyze; inzonderheid, het tweemaal gebakken, by ons Beschuit genaamd: gelyk het water de voortreflykste drank. Vervolgens weidt hy uit over het gebruik van Aardgewassen, Boomvrugten, Dieren, en de menigvuldige bereidingen en mengsels, welken de dertelheid der menschen heeft uitgevonden, meer tot bederf van het lichaam, dan tot onderhouding van het leven en de gezondheid. Tot de kaauwing zelve komende, zegt hy; om te kaauwen bewegen wy het onderste Kaakbeen, eerst naar beneden, en vervolgens weder opwaards. Het onderste Kaakbeen, welk, door zyn eige zwaarte, ligt naar beneden valt, wordt hier in alleenlyk geholpen door de Tweebuikige Spier. De Vertaaler merkt hier op aan: „ Onze Schryver eigent, met de meeste „ Ontleedkundigen, de nederdrukking der Onderkaak, al„ leenlyk toe aan de werking van de Tweebuikige Kaak„ spieren. Hoe onvermogende, echter, deze Spieren zyn, „ om zulk eene werking ter uitvoer te kunnen brengen, „ heeft de Heer MONRO, in het I. Deel der *Edenburgsche* „ *Handelingen*, op zulk een overtuigende wyze aangetoond, „ dat ik voor my niet zien kan, met welk eenen grond van „ waarschynlykheid, men als nog de gedagte werking, aan „ deze Spieren konne toeschryven. Inderdaad, het is 'er zo „ verre van daan, dat de Tweebuikige Spieren de Onder„ kaak zouden nederdrukken, dat het enkele gevoel met de „ hand, ten tyde, alswe den Mond openen, ons van het „ tegendeel overtuigen konne. De *Musculi Mylo-Hyoidei*, „ *Genio-Glossi*, *Hyo-Glossi*, *Sterno-Hyoidei*, *Coraco-Hyoidei*, „ *Thyro-Hyoidei* en *Sterno-Thyroidei*, zyn de eenigen, aan „ welken men deze nederdrukking der Onderkaak moet „ toeschryven. Zie het gemelde Werk I. Deel pag. 87. Ne-

„ derd: Vertaaling (a)". Voorts moet de Onderkaak tegen de bovenste opgetrokken worden; het welk geschiedt door de Slaapspieren, de Kaauwspieren, en de binnenste en buitenste vleugelwyze Spieren. Wanneer deze agt genoemde Spieren, in hunne werking samenstemmen, zegt de Heer KRUGER, wordt het onderste Kaakbeen, met een ongelooflyk geweld, tegen het bovenste aangedrukt, en men begrypt dus, hoe het met het byten der spyzen gelegen zy. HEISTER zegt hy heeft 300 ponden gebruikt om een Perzik-steen aan stukken te drukken; en veele menschen kunnen dit tusschen hunne kaaken en tanden doen. Wanneer de spyzen afgebeten zyn, om door de beurtlingsche werking der Spieren, tusschen de tanden en kiezen verder verbryzeld te worden, is nodig, datze belet worden tusschen de tanden uit te wyken, en of tusschen de wangen en Kaakbeenen, of in den binnensten mond te vallen. Verscheiden Spieren van de wangen en lippen zyn hier toe geschikt; welken opgeteld worden; en waar aan de Tong ook het haare toebrengt.

In het derde Hoofdstuk wordt de oorsprong, aart en nuttigheid van het Speekzel onderzogt. Het lost de zouten op der spyzen, en maakt dus, datwe, door den smaak, dezelven van elkanderen onderscheiden. Vervolgens dringt het, op de wyze van alle andere waterige vloeistoffen, in de tusschenruimten der spyzen, en doet derzelver deelen van elkanderen scheiden; en brengt dezelven in een soort van Gisting, door welke de deelen insgelyks van elkander gescheiden worden. Ook is deszelfs zeepagtige eigenschap tot vermenging van vette met waterige deelen, en derzelver t'onderbrenging dienstig. Hier by wordt ook aangemerkt dat het speekzel van menschen en dieren door toornigheid, vergiftig kan worden; gelyk de ondervinding, van een beet van een toornig dier of mensch, welke verwoedheid en de Watervreeze aanbrengt, menige maalen heeft doen zien. Het speekzel eindelyk dient, om het gene wy tot voedzel gebruiken, in onze natuur te doen overgaan. De gevolgen van een onmatig verlies van speekzel, gebrek van Eetlust, kwaade Verteering en Vermagering of uitteering des lichaams bevestigen dit overduidlyk. Hier op spreekt de Schryver van de Slikking, welke op deze wy- ze

(a) Men kan hier tegen vergelyken wat de Hoogleeraar ALBINUS van deze Spieren gezegd heeft; *Histor. Musculor.* pag. 655, 672.

ze van hem beschreven wordt. De gekaauwde spyzen nu, met speekzel en slym, uit de Klieren van den Mond vermengd, worden door de Tong naar achteren geschoven. Zy drukken, in dezen voortgang, het zagte Verhemelte naar boven; en sluiten, hier door, de opening, door welke anders de Lugt, uit den Neus, tot in de holligheid van den Mond kan doordringen. Deze opening is dezelfde, waar door de spyze en drank (by kwetzingen of doorvreetingen van het zagte Verhemelte) door den Neus wederom te rug wordt gedreeven: gelyk ook wel geschiedt, als men, onder het drinken begint te lachen; in welk geval de Lugt, met een groote hevigheid, uit de Long geperst, de drank te rug gedreeven, en door den Neus eindelyk ontlast wordt. Doch hierop wordt van den Vertaaler aangemerkt: „ Schoon het „ zeeker is, dat in den natuurlyken staat, de voedzelen, „ regtstreeks, uit den Mond in den Slokdarm, en dus ver- „ der naar de Maag worden voortgedreeven; en het niet „ dan in byzondere gevallen, wanneer het zagte Verhemel- „ te, door de eene of andere oorzaak, beledigd is, gebeurt, „ dat dezelve langs den vloer der Neuskuilen, wederom „ naar buiten gevoerd worden; is het echter niet waar, dat „ deze nederdrukking der spyzen, langs den natuurlyken „ weg, door de opheffing van het zagte Verhemelte, zou „ bevoordeeld worden. De spyzen, door de inkorting der „ Tong, naar achteren geschoven, drukken zo weinig het „ Verhemelte naar boven, dat de enkele beschouwing van „ het zelve, ten tyde als de Slikking begint een aanvang te „ neemen, ons juist het tegengestelde zal doen gewaar „ worden. Het zagte Verhemelte, waarlyk, verre van naar „ boven gedrukt te worden, krimpt op den tyd, als de Slik- „ king geschiedt, in; drukt de spyzen naar de zyde der „ Tong, dat is, naar beneden; en is derhalve geenzins in „ staat, om de achterste openingen der Neusgaten te kon- „ nen toesluiten, nog de teruggang der voedzelen door de „ Neuskuilen te beletten. Dit alles hangt alleenlyk af van „ de opligting van het hoofd des Slokdarms; en aan deze, „ niet aan de opheffing van het zagte Verhemelte, moet „ deze geheele werking worden toegeschreven. —— En „ deze opligting van het hoofd des Slokdarms is alleen af- „ hanglyk van de werking der *Constrictores Pharyngis*, *Stylo-* „ *Pharyngei* en *Pharyngo-Palatini Musculi*" (a). Ook verschilt de Vertaaler nog van zynen Schryver, aangaande de wyze

(a) Men zie ALBIN. *Histor. Musculor.* pag. 243.

wyze en werking, waar door de spyze, onder de zwelging, belet wordt, in de Lugtpyp, te dringen, over 't bovenste gedeelte van welke zy moet gaan, om in den Slokdarm te komen. De laatstgemelde stelt, dat het Strotklepje, op den tyd, als de spyze en drank worden doorgeslikt, door de teruggetrokken Tong naar beneden wordt gedrukt, en de opening der Lugtpyp, hier door, met de uiterste naauwkeurigheid gesloten. De eerstgenoemde voegt hier nog by, de opligting van het Strottenhoofd naar de Tong, waar door het Strotklepje onder den wortel der Tong gesteld, en de spleet van het Strottenhoofd naauwkeurig gedekt wordt.

Eer nu de Heer KRUGER de spyzen verder door den Slokdarm tot in de Maag vervolgt, stelt hy een algemeene Grondregel, welke hy meent dat als een *Wet van Beweging in de lichaamen der Dieren* kan worden aangemerkt, en deze is: *Wanneer in het Menschelyk lichaam, of ook in het lichaam der Dieren, eene Gewaarwording ontstaat; volgt 'er altoos op de plaats, alwaar dezelve wordt voortgebragt, eene Beweging, welke evenredig is aan deze Gewaarwording.* Hy tragt deze wet van Beweging door voorbeelden te tonen, of, te doen zien, hoe hy dezelve begrypt. Op prikkeling van de Hersenyliezen volgen Stuiptrekkingen; sterke aandoening van Licht, maakt samentrekking in de Oogen; Braak-en Purgeermiddelen werken altoos heftig naar de sterkte van de Gewaarwording enz. In zo verre de Ziele, welke deel heeft in de Gewaarwording, schynende in te voeren, zonder te erkennen dat dezelve het lichaam toestelle, gelyk STAHL. Deze stelling, zegt hy, is de zekerste weg, om de Stahliaansche Geneeskundigen met de Werktuigkundigen te vereenigen. Men zou den Schryver gevolglyk een halven Stahliaan konnen noemen. Zyn gevoelen dan, eindelyk, op de Slikking toepassende, zegt hy: Naardien de Gewaarwording alleen afhanglyk is van eene aandoening der Zenuwen; moet 'er een soort van Gewaarwording ontstaan, zo dra de zenuwagtige Rok van den Slokdarm, door de spyzen wordt aangedaan. Dewyl nu op eene Gewaarwording altoos eene Beweging volgt, welke aan dezelve evenredig is, moeten zich ook de spieragtige vezelen, hierop, samentrekken, zo haast de spyzen tot dus verre genaderd zyn, en, door hunne tegenwoordigheid, eene Gewaarwording veroorzaken. De Vertaaler laat zich in 't breede uit, om deze Stelling, welke tot een grond gelegd wordt van alle Bewegingen in de dierlyke lichaamen, te wederleggen, en de ongerymdheid derzelve aan te wyzen. Gewaarwording, zegt de Heer VAN

GES-

GESSCHER, genomen wordende voor de verandering der deelen onzes lichaams, welken door de aanraaking van eenig voorwerp, buiten het zelve bestaande, veroorzaakt wordt; zou men, met waarheid, konnen zeggen, dat de meeste bewegingen, in ons lichaam, van eene Gewaarwording afhanglyk zyn: maar in den zin van de *daad des Verstands, waar door hetzelve bewustheid van eenig ding heeft*, gelyk de Heer KRUGER het woord verstaat, genomen zynde strydt zulks met opzicht op de bewegingen der dierlyke lichaamen, welken men natuurlyke noemt, tegen de reden en bevinding. Gewaarwording der Ziele wordt van eenig uitwendig aankomend Gevoel voorgegaan: Men kan toonen, dat eenige beweging kan plaats hebben in deelen, welken geheelenal van Gevoel ontbloot zyn; en de Gevoeligheid van anderen, in welken eenige mogt gevonden worden, niet evenredig zy aan de grootheid derzelver bewegingen. Het Hart en de Slagaderen, by voorbeeld, hebben weinig gevoel, maar veel en gestadige beweging; en zo meer andere deelen. Voorts beweert de Heer GESSCHER zyne wederlegging met het gene de Heer HALLER, aangaande de Beweegvaardigheid ondervonden en geschreven heeft. Wy zullen ons met dit geschil, waar in veele Lezers weinig behagen zullen hebben, niet langer ophouden; en alleen nog maar het besluit melden, met toepasfing op den Slokdarm, in tegenoverstelling van het gene de Heer KRUGER hier van gezegd heeft. „De Gewaarwordingen hebbenwe gezegd, dat geene „ oorzaaken van de beweging der Natuurlyke Werktuigen waren. De Slokdarm nu een van deze Werktuigen zynde, kan deszelfs beweging, even zo min als der overigen, „ van eene gewaarwording afhanglyk zyn. De zwaarte der „ voedzelen kan dezelven ook niet naar de Maag doen nederzakken; nadien men menschen gezien heeft, die op hun „ hoofd staande, de spyzen hebben konnen nederslikken. „ Niets schiet 'er derhalven over, dan dat men zulks afleide „ van een ingeplante beweegvaardigheid, in de Spiervezelen „ van den Slokdarm, die door de tegenwoordigheid der voedzelen opgewekt zynde, den Slokdarm doet samentrekken, „ en dus dezelven naar de Maag doen nederdaalen". Aangaande zulk eene Beweegvaardigheid in den Slokdarm, beroept zich de Vertaaler op de *Memoires sur l'Irritabilité* van HALLER.

§. XV.

In het IV Hoofdstuk wordt van de *Spysverteering* gesproken, en de verschillende Gevoelens hier over voorgesteld. Het Maagsap, de Warmte in en omtrent dezelve, de Lugt in dezelve, en de Wryving welke door de beweging van haare spieragtige

Rok

Rok gemaakt wordt, werken gezamenlyk, volgens dn Schryver tot dit einde; waar by hy ook nog de gestadige klopping van de Slagaderen der Maage voegt. En hier brengt hy wederom te pas zyn algemeene Grondstelling van *Gewaarwording* als eene oorzaak van de beweging der Spiervezelen van de Maage. De wryving van de Spieragtige Rok der Maage, naar zyne gedagten, wel het meest toebrengende, om de Spyzen tot een voedend sap te veranderen, zegt hy; „Nadien deze Rok „ met een ander zenuwagtig bekleedzel vereenigd is, welke „ men als een zeer digt weefzel van enkele Zenuwen moet aanmerken; moeten ook de spyzen, in dit vlies eene gewaarwording veroorzaaken, uit welke, in de Spieragtige Vezelen eene beweging ontstaat, die evenredig is aan deze Gewaarwording. —— Maar mogelyk zal men zich verbeelden, „ dat de aangeweezene oorzaak geen plaats konne hebben, „ wyl men geen de minste bewustheid van zulk eene Gewaarwording heeft, als door de spyzen in de Maag zoude veroorzaakt worden. Doch dit is geenzins eene reden om te „ loochenen, dat 'er in de Zenuwen een zulke beweging voorga, als 'er in ontstaat, wanneer men iet gewaar wordt; en „ meer willenwe door het woord *gewaarworden*, op deze „ plaatse, niet verstaan hebben. Wy neemen alleenlyk in aanmerking, wat in het Lichaam, niet echter, wat in de Ziel, „ by de Gewaarwording voorgaat. Het is met alle Gewaarwordingen, welken wy van jongs af gewoon zyn, zo gelegen, dat wyze eindelyk geheel niet meer waarneemen". enz. Dit zy nog tot een Staaltje van des Schryvers redeneerwyze. Vervolgens spreekt hy van de Wormswyze beweging der Darmen, waardoor het Werk der Spysverteering verder voltrokken wordt, waar tegen de Heer van GESSCHER zyne twyfeling inbrengt aangaande de wezenlykheid en natuurlykheid van deze beweging. De verklaaring van HALLER voor, van SENAC tegen deze beweging, en ook zyne eigen waarnemingen, welken hy nogtans niet als beslissende opgeeft, voorgesteld hebbende, besluit hy met de Proeven van BERTIER, door ons, in de *Vaderl. Letteroeff.* III *Deel*, *Mengelw. p.* 35. voorgehouden, en laat het hier by berusten.

Het Vde Hoofdstuk handelt van *de Gal en het Alvleesch-Sap*. De nuttigheden van beiden tot de Verteering der Spyzen worden aangewezen.

Het zesde en laatste Hoofddeel van dit Stukje heeft tot onderwerp *de Chyl en Melkvaten*. Na deze beschreven te hebben als zeer fyne Buisjes, welken in het Darmscheil verspreid liggen, en met een zeer kleine opening, in de holte van den

Darm-

Darmbuis uitkomen, en met het oog gezien kunnen worden, als men een Dier, kort na dat het zich zat gegeten heeft, den Buik opent; onderzoekt de Schryver de oorzaak welke de Chyl in deze kleine vaten doet ingaan. De Wormswyze beweging van het Gedarmte kan dit niet uitwerken, om dat de Darmbuis, hier door nooit zo wordt samengetrokken, dat deszelfs holte geheelenal vernietigd worde, en de Chyl bygevolg merklyke ruimte vindende in het Gedarmte, de naauwe Melkvaten niet zal ingedrongen worden. Hy leidt dan dezen af van, en verklaart dezelve door de Aantrekkings-kragt van fyne of hair-buisjes, in de Natuurkunde bekend. De Buisjes van glas of eenige andere stoffe, waarmede men zodanige Proeven neemt, zyn onder en boven open, en dit zal men ontkennen van de Melkvaatjes; doch de Heer KRUGER antwoordt hierop: zyn niet de Melkvaten met de Borstbuis of Chylvoerder, deze met de Aderen, en de laatsten, eindelyk, met de Zweetgaatjes der Huid verbonden. Derhalve hebben de Melkvaten ook twee openingen. En de indringing kan in dezen te gemaklyker en met meerdere mate geschieden; om dat deze buisjes niet regtstandig geplaatst zyn op het vogt, welk zy aantrekken, maar een schuinse of waterpas gestrekte ligging hebben. Maar niet zo gemaklyk is het te verklaaren, hoe de Chyl, de Borstbuis bereikt hebbende, in deze konne opklimmen, wyl dezelve loodlynig van beneden naar boven loopt. Men zou denken, dat de eige Zwaarte der Chyl, zich tegen de opklimming moeste aankanten. Men moet aanmerken, zegt de Schryver, dat de Borstbuis zelve zeer eng is, en derhalve nog onder de hairbuisjes moet gerekend worden, wanneer men hier byvoegt, dat 'er veele Klapvliezen in dezelve gevonden worden, welken zich tegen den terugloop van de Chyl aankanten; en eindelyk in gedagten neemt, dat de Groote Slagader zeer na aan de Borstbuis ligt; en het vogt, welke in deze laatste begrepen is, door de aanhoudende klopping van gemelde Slagader, van tyd tot tyd verder wordt voortgedreeven; kan in deze omstandigheid geen de minste zwarigheid overblyven. Voorts eindigt dit Stukje met de ontlastingen der Uitwerpselen of overblyffelen in het Gedarmte, waar van nu de Chyl en voedende deelen zyn afgescheiden. De Plaaten by dit Stukje gevoegd, zyn uit anderen, en meerendeels uit het Werkje van KULMUS overgenomen.

Grondbeginzelen der Meetkonst, bevattende kortelyk de zes eerste boeken, met het elfde en twaalfde van Euclides; *nevens derzelver gebruik in het meeten van platte Figuuren; in het vinden der Quadraat- en Cubicq-wortelen, het bereekenen der Sinusstafelen en der platte Drieboeken, enz. Opgesteld ten dienste der Eerstbeginnenden, om geduurende den jaarlykschen loop der Akademische oeffeningen te kunnen worden verhandeld, door* PYBO STEENSTRA, Phil. Doctor en Leeraar der Wiskunde, Zeevaart en Sterrekunde aan het *Athenæum* der Stad Amsterdam. *Te Leyden, by* S. en J. Luchtmans MDCCLXIII. *behalven de Voorreden* 381 *bladzyden in groot octavo.*

Dit Werkje van den Heer *Steenstra*, dat de algemeene goedkeuring van de Beminnaaren der Wiskunde zeker zal erlangen, is zeer geschikt, om iemand een grondig denkbeeld te geeven van de eerste beginselen der Wiskunde; welker kennis van een wyduitgestrekt nut, en boven al den beoeffenaaren der Natuurkunde volstrekt onontbeerelyk is. Zy worden hier, in eene zo geregelde orde, en met zo veel duidelykheid voorgesteld en beweezen, dat dit geschrift den jongen Liefhebberen tot eene zeer geschikte handleiding konne verstrekken, en hen bekwaam maaken tot verdere voortgangen, in deeze ten hoogste roemwaarde Wetenschap.

Wat het beloop van 't zelve betreft, onze Autheur geeft in zyne Voorreden het volgende beknopte berigt van dit zyn Werkje, dat in tien Boeken verdeeld is. „ Ten einde myne Grondbeginzelen, zo veel mogelyk is, gemakkelyk, „ en voor yder een bevatbaar te maaken, heb ik getragt dezelve alle moogelyke klaarheid en gemakkelykheid by te „ zetten, die het onderwerp, en derzelver leerwyze toelaa- „ ten. Ik heb in de ses eerste boeken myner Grondbegin- „ zelen, zo ten opzigte der boeken, als van de stoffe, die in „ yder der boeken gevonden wordt, dezelfde order als *Eu-* „ *clides* gehouden: en maar alleen de order der *Propositien* in „ yder boek veranderd; behalven dat ik eenige zyner *propositien* heb agter gelaaten, niet om dat ik ze als onnut of o- „ vertollig achte; maar om dat de meeste als gevolgen van „ zelve uit de andere, die beweezen zyn, voortvloeijen. „ Ook heb ik alle de *demonstratien van agteren* of tot het *ab-* „ *surde*, zo veel mogelyk is, vermyd; niet om dat ik deeze „ minder voldoende, of minder fraey achte; maar om dat „ myne grondbeginzelen voor eerstbeginnende zyn, en ik

„ da-

„ dagelyks ondervinde, dat eerstbeginnende, voor deeze „ zoort van *demonstratien*, niet of zelden vatbaar zyn. Voorts „ heb ik het Eerste Boek met de reekeninge der tientallige „ breuken, en het vinden der inhouden van platte oppervlakken vermeerderd: om dat men, door behulp van het „ laatste, behalven veele andere *propositien*, inzonderheid „ die van het tweede boek veel gemakkelyker, en niet min„ der grondig kan bewyzen. In het Tweede Boek heb ik „ in 't geheel dezelfde order van *Euclides* gehouden; behal„ ven dat ik eenige weinige *propositien* heb achter gelaaten, „ die, minder dan de overige, tot het bewyzen van andere „ gebeezigd worden: en welke ik echter op eene stelkundi„ ge wyze, door de Multiplicatie in de Inleidinge tot het „ vyfde Boek beweezen heb. Achter het Vierde Boek zal „ men eene Inleiding tot het Vyfde Boek vinden, die de „ eerste gronden der Stelkonst bevat: waar door ik in myne „ lessen geleegenheid hebbe, de gronden der Reekenkonst, „ inzonderheid der gebrookens, die zelden in de Reeken„ schoolen na behooren begrepen worden, nader te kunnen „ ophelderen. Bovendien wordt uit de gronden der Stelkonst, „ het vinden der *Vierkante* en *Teerlingsche Wortelen* zeer ge„ makkelyk en grondig afgeleid. Terwyl eindelyk door dee„ ze Inleidinge de gronden der *Proportien* of Evenredighe„ den, die het onderwerp van het vyfde Boek uitmaaken, „ veel algemeender en grondiger verhandeld kunnen wor„ den. Het seevende Boek behelst de *Constructie* of Bereekening der *Sinus*-tafelen. En het Achtste bevat de Rege„ len der Driehoeks-meeting, neevens derzelver gebruik tot „ het vinden der hoogten, en afstanden van Voorwerpen. „ Het Neegende Boek bevat alleen die *propositien* van het „ elfde Boek van *Euclides*, die de voornaamste eigenschap„ pen der vlakken verhandelen. Eindelyk zyn de Lichaamen, „ het vinden van derzelver inhouden, neevens de betrekking of „ overeenkomst, die ze met elkander hebben, het onder„ werp van het Tiende Boek; het welke diensvolgens een „ gedeelte van het Elfde en de voornaamste voorstellen van „ het Twaalfde Boek van *Euclides* bevat. In deeze beide „ laatste boeken heb ik eene geheel andere manier van bewy„ zen gebeezigd, als men doorgaans in de uitgaven van *Eu„ clides* vindt, om deeze boeken daar door gemakkelyker te „ maaken, dewylze gemeenlyk, om de moeijelykheid der „ figuuren, by veelen zeer zwaar schynen.

Lan-

Korte en zakelyke Beschryving van de Colonie van Zuriname. *Meestendeel uit eigene langduurige ondervindinge opgemaakt, door de Heer* THOMAS PISTORIUS, Lit van de Edele Achtbaare Raad van Politie en Crimineele Justitie op die Colonie. *Met Plaaten. Te Amsterdam by* Th. Crajenschot MDCCLXIII. *behalven de Voorreden enz.* 160 *bladzyden in quarto.*

„ IK onderneeme iets, *gunstige Leezer*," (dus vangt de Opsteller deezer Beschryvinge zyne Voorreden aan,) „ 't „ welk myns weetens tot nog toe door geen van myne „ Landgenooten is verrigt geworden:" en dit doet den Maaker van een Vers op dit Werkje zeggen:

„ ***Zo krygt de Weetlust met verwondering ten lesten***
„ ***Bericht, waarvan voorheên noch niemand heeft gerept***".

Zo deeze vooronderstelling in waarheid plaats hadde, zou men gewis merkelyke verpligting hebben aan den Heer *Pistorius*; maar deeze verpligting neemt grootlyks af, wanneer men weet, dat 'er, voor meer dan veertig jaaren, reeds eene Beschryving van die Colonie in 't Nederduitsch 't licht gezien heeft; welke, schoon niet zo net opgesteld als 't wel te wenschen waare, egter met regt vollédiger dan deeze genaamd mag worden. Naamlyk de *Beschryvinge van de Volkplantinge Zuriname, door* J. D. HL. *Verrykt met de Landkaart (daar de legginge der Plantagien worden aangewezen,) en kopere Platen. Te Leeuwarden by* Meindert Injema 1718. *behalven de Opdragt enz.* 262 *bladzyden in quarto.* Indien de Heer *Pistorius* deeze Beschryving, geduurende zyn vyftigjaarige onderzoek op *Zuriname*, gebruikt, met Aantekeningen vermeerderd, en door eene bekwaame hand in 't Nederduitsch beschaafd, had uitgegeeven, had hy veelligt der Waereld meerder dienst konnen doen, dan nu geschiedt.

Wy hebben, deeze twee Beschryvingen met elkanderen vergelykende, de Oude gemeenlyk naauwkeuriger gevonden dan de Nieuwe; en in de laatste zyn ons, met opzigt tot de Beschryving der Colonie zelve, genoegzaam geene byzonderheden van aanbelang voorgekomen, die we niet in de eerste geleezen hebben: alleen is de Beschryving van *den loop der Rivieren aldaar*, door den Heer *Pistorius* breedvoeriger voorgesteld, dan door den eersten Schryver. Verder vinden we nog in dit laatste Werkje, *eenige Instructien, die op de Plantagien waar te neemen te zyn*, die in 't eerste niet gevonden worden: en *een omstandig Verhaal van de gepleegde*

Moord aan zyne Excellentie den Heer van Sommelsdyk, welke geschiedenis in de voorige Beschryving slegts kortlyk gemeld wordt. —— Maar schoon dus dit Werkje, met opzigt tot weezenlyke kundigheden raakende de Colonie zelve, van geen byzonder nut zy, 't zou egter, op die vooronderstelling, dat onze Autheur van 't voorgaande Geschrift niets geweeten heeft, in zo ver van dienst konnen zyn, dat het ons eene meerdere verzekering geeve, door de waarheid der vroegere Berigten te bevestigen. Beide deeze Schryvers komen voor als zodanigen, die daar te Lande de zaaken gezien en onderzogt hebben: de Heer *Pistorius* beschryft ons de gelegenheid des Lands, den aart en zeden der Inwoonderen, de Gewassen en derzelver bereiding, het viervoetige en kruipende Gedierte, de Vogelen, en eindelyk de Zee- en Riviervisschen van dit Gewest, genoegzaam eenstemmig met den voorgaanden Schryver: dit nu vastflaande, dat de Heer *Pistorius* niets geweeten heeft van eene vroegere Beschryving deezer Colonie, zo heeft men, uit kragt van hunne eenstemmigheid, een redelyken grond, om op de egtheid hunner Berigten staat te maaken. —— Nadien we nu boven gezegd hebben, dat het byzonderst, met opzigt tot de Colonie zelve, in dit Werkje, boven het vroegere Geschrift, is, het uitvoeriger Berigt raakende *den loop der Rivieren aldaar*, zo hebben wy 't niet ondienstig gedagt, het voornaamste van 't eerste Hoofdstuk, dat inzonderheid hier over gaat, en ons een denkbeeld van de gelegenheid dier Volkplantinge geeft, den Leezer onder 't oog te brengen.

„ De Colonie of Volkplanting *Zuriname*, (zegt de Heer „ *Pistorius*,) legt ten Noorde de vaste Kust van het Zuidelyk *America*, benede *Guajana*, ten Westen de *Marawyne*, „ en boven of Oostwaarts *Barbiesie* en *Sarameca*. (*) De grond „ is

(*) „ De Landstreek, (*zegt onze vroegere Schryver*,) waar in onze „ *Zurinaamsche* Planting gelegen is, word *Karibana* genaamt. 't „ Is het Noorder gedeelte van *Guajana*, een Landschap van 't „ Zuiderlyk *Amerika*, zo verr' 't zelve zig tusschen 't *Armadille* „ Gebergte, den Oceaan, en de Stroomen *Orinoke* en *Amazones* „ uitstrekt. Want *Guajana*, ook de Wilde Kust geheten, word „ twezins genomen, of voor 't geheele Land bepaalt door 't Gebergte over 't Meer *Parime*, de Noord-Zee en de gemelde Vloeden, en begrypt dan in zig 't *Karibaansche*, of in enen tweden „ zin en eigentlyk [gelyk de Heer *Pistorius* het neemt] noemt „ men *Guajana*, dat gedeelte van 't vaste Land, 't welk over de „ *Armadille* Bergen, tusschen de *Amazone* Stroom en de *Orinoke* „ legt

„ is doorgaans Moerasfig en Kleiachtig, hoewel ook op zom-
„ mige plaatfen zandig, dog vrugtbaar. De geheele Colo-
„ nie word doorfneeden van eene groote meenigte Rivieren
„ en Kreeken, waar van wel de voornaamfte zyn, de Rivie-
„ ren *Zuriname*, *Commewyne*, *Cottica* en *Marawyne*: bovendien
„ vind men aldaar verfcheide Bosfchagien, tusfchen dewel-
„ ke zig hier en daar eenige opene Velden opdoen, die,
„ wanneer men de moeite en kosten doen wilde, ligtelyk
„ konden bekwaam gemaakt worden tot Weilanden, Boom-
„ gaarden, Moestuinen of andere nuttige Plantagien. —
„ De Rivier *Zuriname*, die omtrent een half uur breed is,
„ heeft benede zyne uitwatering Noordwest in de Zee, en
„ boven Zuid-oost. Dezelve verdeelt zig, ongeveer drie
„ en een half uur van de Zee, aan de Oostkant, in tweën,
„ wordende deeze Stroom genaamd *Commewyne*, die zyne
„ cours naar het Zuid-oosten zet, daar de Rivier *Zuriname*
„ de zyne naar het Zuidwesten rigt. — De *Zurinaamftroom*
„ kan meer dan 30 Mylen bevaaren worden; en zoo verre
„ deszelfs Boorden Moerasfig of laag Land zyn, ziet men
„ dezelve met Geboomte geboord, die aan de voorbyvaa-
„ rende een aangenaam gezigt verfchaffen: ook zyn 'er een
„ menigte Coffy-Plantagien en Suiker-Werkhuizen aan
„ weerzyde gelegen.

Op de Punt, daar de Rivier zich in tweën fplitst, ligt een Schans, en aan beide zyden, in 't afvaaren, zyn twee Redouten. Ruim 10 uuren van de Zee, digt by de Rivier *Zuri-*

„ legt. — En de *Karibaanfche* Kust wordt door de Ry der *Armadille* Bergen, door de Inboorlingen *Wakarime* geheten, van
„ het eigentlyk zogenaamde *Guajana* afgefcheiden. Dit Geberg-
„ te ftrekt zig in een byna regte ftreek uit van de *Orinoke* tot
„ aan 't Meer der *Harrytiabans*, naar de Kust hier en daar eeni-
„ ge Heuvelen als zyne takken verfpreidende. De *Karibaanfche*
„ Bodem is voor 't overige wel meest vlak, maar Landwaarts in,
„ verhevener als aan den Oceaan, gelyk klaar blykt uit den loop
„ der Rivieren, die van de Bergen naar Zee vloeijen.

Deeze Schryver geeft een algemeener en korter berigt van den loop der Rivieren in dit Gewest; doch als ter vergoedinge hier van geeft hy eene Kaart, waar in de loop van den *Zuriname*, *Commewyne*, *Cottica* en *Cottera*-Stroom, (die voornaamlyk in aanmerking komen, om dat meest alle onze Plantagien, aan en omtrent die vier Rivieren gelegen zyn) met de Kreeken en Inhammen naauwkeurig worden afgebeeld: met welke Kaart het berigt van den Heer *Pistorius* zeer wel overeenkomt.

riname, is de Hoofdstad *Paramaribo* gestigt, bevattende thans zeven *a* agthonderd huizen, en even boven de Stad, in het Noordoosten, is de Fortresse *Zeelandia*, die niet alleen de Stad maar ook de Rivier dekt. Onze Autheur dit alles beknopt beschreven hebbende, geleidt ons vervolgens, na de *Para-Kreek*, naa aangemerkt te hebben dat de *Pauwels-Kreek*, die men, byna in de bogt der Riviere, aan de Oostkant ontmoet, eenige mylen hooger, door een dwarskreek, die weder in de Rivier schiet, het Eiland *Surino* formeert. „ De „ *Para-Kreek* ontstaat in tegendeel aan de Westzyde, even „ boven de bogt, en zet haar cours naar het Zuiden, tot „ dat zy, even boven de Buurt *Couwel*, na eene andere klei- „ ne Dwars-Kreek geschooten te hebben, haaren loop stuit. „ Aan den aanvang deezer Kreek legt een Redoet, die nu „ in onbruik geraakt is. —— Een andere bogt omvaarende „ ontmoeten wy eenige uuren opwaarts, Westzyde, een „ Dwars Kreek, *Banister-Kreek* genaamd; deeze zig weder- „ om in de *Para-Kreek* ontlastende, zo ontstaat daar door „ het Eiland *Tuinhuizen*. Verder opvarende, na nog eene „ andere Kreek van weinig belang ontmoet te hebben, komt „ men aan het Steedje *Torarica*, — en nog agt uuren op- „ waarts ontmoet men een Joodsch Dorp. —— Twee uu- „ ren hooger ontstaat de *Cassepoure-Kreek*, deeze verdeelt „ zig, landwaards in, in twee takken, loopende de eene „ ten Zuiden, de andere ten Noorden. Omtrent zeven uu- „ ren daar van daan, zynde 21 uuren van de Zee, Westzy- „ de, legt de *Blaauwe Berg*, waar op een Wagthuis is, tegen „ een onverhoedzen inval der *Karaïbaanen*. Van daar heeft „ men Hoogland, tot dat men verder op by Bergen komt; „ tusschen dewelke, als ook tusschen blaauwe Steenklippen „ en Watervallen, deeze Rivier haare loop vervordert, en „ zig mogelyk uitstrekt tot aan het Topeinde der Rivier *Sa-* „ *rameca*: alwaar de weggeloopene Negers hunne Dorpen en „ Schuilplaatsen hebben, die byna ontoegankelyk zyn: — men „ rekend van *Auka*, zynde eene Joodsche Plantagie, even „ beneden den *Blaauwen* Berg gelegen, wel 14 dagen over „ Bergen, Kreeken en Daalen te moeten reizen, eer men „ derzelver Dorpen genaakt. —— Van de Bergen hierom- „ streeks gelegen, kunnen wy niets met zekerheid zeggen; „ egter geloven wy, dat 'er onder dezelve zeekerlyk zullen „ gevonden worden, die met Mineralen bezwangerd zyn, „ te meer, nadien het de Kust van de *Spaansche West-In-* „ *diën* is.

„ De tweede Rivier, *Commewyne* genaamt, heeft omtrent

„ vyf

„ vyf uuren van de Zee, by het *Tygers-Hol*, twee uuren van „ de Fortresse *Amsterdam*, aan de Oostzyde, uit de Rivier „ *Zuriname* haare oorspronk, en dirigeerd haare cours Zuid „ en Zuid-Oost opwaards. Van de gemelde Fortresse af „ aan leggen aan deszelfs beide zyden verscheide groote „ Coffy-Plantagien, meestendeel naar de voltooijinge der „ Fortresse nieuw aangelegt. Alvoorens de *Commewyne* zig „ by het Fort *Cottica* verdeelt, heeft dezelve aan beide zy- „ den een Kreek, omtrent anderhalf uur van malkanderen, „ waar by meer dan tagentig Plantagien geleegen zyn. Ruim „ zes uuren gaans van haaren oorspronk, by het Fort *Cotti-* „ *ca* of *Sommelsdyk*, splitst zy in tweën, alwaar de *Cottica-* „ *Stroom* aan de Noordzyde haar begin neemt; gelyk zy ook „ eenige uuren opwaarts, door een Kreek aan dezelve zyde, „ die zig wederom met de *Cottica* vereenigt, het Eiland van „ die naam formeerd; doch alvoorens heeft zy aan de Zuid- „ zyde, vlak voor het gemelde Eiland, nog twee Kreeken, „ een groot uur van malkanderen gelegen, die nog vyf Plan- „ tagien, tusschen beiden leggende, bespoelen. Na nog twee „ Kreeken, te weeten de *Crammeca* en *Cassewinsca-Kreek*, aan „ de Zuid-Westzyde geschooten te hebben, ontmoet men „ 'er ook een aan de Zuid-Oostzyde, die zig omtrent de „ bogt met de *Cottica* vereenigd. Hooger op komen nog de „ volgende Kreeken in aanmerking, als aan de Zuid-West- „ zyde de *Curewassebo* en de *Mapany-Kreeken*, uit dewelke „ wederom de *Saruwa-Kreek* ontstaat; en aan de Z.O.zyde „ de *Peninsca* en de *Pariaca*, waar van de laatste Kreek zig „ in verscheide bogten slingert; om en by dewelke een zeer „ groote meenigte zoo Koffy-Plantagien, als Zuikerwerken „ geleegen zyn; waar by men, door middel van deeze Ri- „ vier en Kreeken, zeer gemakkelyk komen kan. Na men „ de *Commewyne* omtrent 30 uuren heeft opgevaaren, ge- „ raakt men aan deszelfs Topeinde, die wederom door de „ Gebergtens Z.W. cours zet na de Dorpen, alwaar de Weg- „ loopers zig ophouden; doch alvoorens ontmoet men nog „ de *Tempatie-Kreek*, dezelve is tamelyk breed; doch de- „ wyl deszelfs Stroom wel vyf a zes dagen reizens tusschen „ de Gebergtens en Watervallen heen rold, is dezelve voor „ het grootste gedeelte onbevaarbaar". Onze Autheur ver- „ haalt, dat hy, een togt derwaards doende, meer dan 60 Kreeken en wel 40 Bergen pasfeerde, eer hy tot een der Wegloopers Dorpen, naar hun Opperhoofd, *Bongo* genoemd, genaderd was; zommigen dier Bergen waaren van Steen, en eenige van Kleiagtige aarde, op dewelke zeer zwaare Boo-

 men

men groeiden. Geduurende zyn verblyf aldaar zag hy, zoo ver als zyne oogen bereiken konden, een zeer zwaaren Rookdamp opgaan; en zyn Tolk berigtte hem, dat zulks voortkwam uit een brandenden Berg, meer dan zes dagen reizens ten Oosten van daar gelegen; hy was zeer begeerig dit nader te onderzoeken, doch de ziekte van zyn Volk belette hem het zelve.

De *Cottica*, die zyn oorsprong uit de *Commewyne* heeft, verdient vervolgens beschouwd te worden. „ Op de Punt, ruim „ zeven mylen van de Zee, alwaar zig deeze Rivier van de *Com* „ *mewyne* afzonderd, legt op een Moerassige Grond, het *Fort* „ *Cottica* of *Sommelsdyk*," dat onze Autheur kortelyk beschryft, als, benevens de Vesting *Zeelandia*, de voornaamste Sterkte op de geheele Colonie. —— „ Ruim een uur gaans van het „ gem. Fort, heeft men de *Kruis-Kreek*, die zig met de *Com*„ *mewyne* vereenigt, gelyk wy reeds aangemerkt hebben. Al„ hier vertoond zig deeze Rivier als in driën verdeeld, en ver„ schaft daar door een aangenaam gezigt; want opwaarts be„ schouwt men de *Cottica*, ter linkerzyde *Pierica* of *Cottera*, „ en ter regterzyde de *Kruis-Kreek*; by alle deeze Stroomen „ zyn verscheide aanzienlyke Koffy-Plantagien en Suiker- „ Werk-Huizen met hunne Molens gelegen, die, door der„ zelver uitneemende situatie, het gezigt veraangenaamen; „ gelyk men dezelve ook in eene groote menigte in het op„ vaaren deezer Rivier, aan beide derzelver zyden ontmoet, „ waar by ook gevoegd zyn verscheide Waterwerken, ten „ dienste der voorn. Plantagien aangelegt. Wanneer men ein„ delyk deeze Stroom eenige Mylen heeft opgevaaren, komt „ men aan een Moeras of Swamp, *Perica* genaamt, die 't ver„ der opvaaren belet." Onze Autheur is omtrent anderhalf uur Zuidwaards verder opgemarcheerd, en gekomen aan een Dorp, genaamd *Pennenburg*, om dat rondom het zelve scherpe Pennen in den grond gestooken waaren, die, gelyk een Heining van Palissaden, het Dorp, in een zeer Moerassig Land gelegen, inslooten.

„ De *Pierica* of *Cottera-stroom*, boven gemeld, is gelegen „ ten Oosten van de *Cottica*, en ontspruit omtrent twee en een „ half uur boven de *Kruis-Kreek*, by de *Lange Laise*, uit de„ zelve. Wanneer men van daar ruim een uur ter zyde opvaart, „ komt men aan de *Motkreek*, die, na ruim drie uuren, aan „ weerzyde de Oevers van Moerassig Land bespoeld te hebben, „ zig in den Noord-Oceaan, by de *Zurinaamsche Bank*, die „ week en modderig is, ontlast. Alhier aan de mond van deeze „ Kreek, by de Zee, ruim 12 uuren gaans langs het Strand, „ van de mond der Rivier *Zuriname*, legt een Battery of Schans,

„ voor-

„ voorzien met een ruim Wagthuis enz. geschikt als ter Brandwagt op alle Schepen, die onder 't bereik van 't gezigt opdaagen. —— Wat de *Cottera* zelf belangt, deeze Rivier of Stroom is wel de diepste van de geheele Colonie, en heeft by de zestig, zoo Koffy-Plantagien als Zuikerwerken, ter zyde haar, die nog wel met eens zoo veel zouden konnen vermeerderd worden, wanneer men goedvond dezelve hoger op aan te leggen. Voor het overige loopt deeze Stroom met verscheide kronkelige bogten, doch is wel 20 uuren ver vaarbaar; zy heeft, alvoorens men aan deszelfs Topeinde geraakt, slegts twee voornaame Takken, de eerste ten Noorden, de *Casfepoure*, en de andere ten Zuiden, de *Cottica-Kreek* genaamt. Eindelyk verdeelt zy zig aan haar Topeinde, even boven het *Tygerrak*, in twee groote Kreeken, waar van de eene, ter linkerzyde, drie byzondere naamen heeft, als in deszelfs begin de *Wanka Kreek*, omtrent in het midden by de bogt, de *Leeuwaarder Vaart*, en aan het uiteinde de *Lange Delft*; en de andere ter regterzyde de *Couroumoulroubo Kreek* genaamd word. Het Topeinde van de eerste strekt zig uit tot omtrent een half uur van de *Wiawia-stroom*, en dat van de andere tot maar ruim een uur van de *Mercioux-Kreek*, die uit de *Marawyne* ontstaat.

„ Agt uuren gaans langs het Strand van de *Mot-Kreek*, heeft men by den *Schildpad Bay*, de *Soramine-Stroom*, die, na een loop van ruim zes uuren, tusschen Santbergen en Moeras, sluit, zonder de minste Tak of Kreek te veroorzaaken.

„ Hier op volgd, na een tusschenruimte van 5 uuren, vlak voor de Modderbank, de *Wiawia-stroom*. By den mond van dezelve, aan de Westzyde, legt de *Paragotos* of *Paracotes Buurt*; boven dewelke een Kreek ontstaat, die even eens genoemd word. Voor het overige loopt dezelve eenige Mylen Landwaarts in, zonder dat men 'er een éénige Plantagie by ontmoet; dezelve heeft ook maar eene Kreek aan de Oostzyde, tegens over de voornoemde Buurt.

„ Op deeze volgd, nog 9 uuren verder, de Rivier *Marawyne*, die men voor de grootste en breedste acht van de geheele Colonie, als loopende meer dan 40 dagen reizens Landwaarts in, en zynde aan deszelfs mond by de Zee, alwaar verscheide harde Zandbanken leggen, buitengemeen breed. Aanstonds, en wel daar dezelve op het breedste is, heeft men aan de Oostzyde de *Amanib-stroom*: deeze strekt zig zeer verre Landwaarts in uit, en kan, met eene redelyke lading, veilig bevaaren worden. Daar en tegen is de *Marawyne*, schoon men deszelfs breedte, van de eene wal

„ tot de andere, naauwlyks beoogen kan, en wel 6 uuren
„ vaarens vereischt, geheel ondiep, boven dien met Zand-
„ Banken, Steenrotzen, Klippen en Eilanden als doorzaaid,
„ zoo dat men dezelve met geen groot Vaartuig bevaaren kan,
„ en dit is ook de reden, dat men van derzelver Topeinde
„ niet veel weet te zeggen; alleen weet men dit, volgens de
„ verklaaringe der Indianen, dat men aldaar niet komen kan,
„ wegens de meenigvuldige Rotzen, Bergen en Klippen. Wat
„ 'er nog van, in vervolg van tyd, door de Liefhebbers zal
„ ontdekt worden, moeten wy afwagten. Voor het overige is
„ deeze Rivier mede rykelyk van Kreeken voorzien, waar van
„ de voornaamste zyn, de *Supayes*, *Araracas*, *Mercioux*, die
„ zig in vier Takken verspreid, de *Cussowini*, die de breedte
„ van een aanzienlyke Rivier heeft, de *Pirios*, *Acoquas*, *Ara-
„ misjis* en *Mouroux*-Kreek. By meest alle deeze Kreeken ont-
„ moet men Volkryke Indiaansche Dorpen; doch geen bar-
„ baarscher noch wraakgieriger, dan by de laatstgenoemde
„ Kreek.

„ Wat de overige Rivieren, Stroomen, Vlieten of Kreeken
„ aangaat, zoo wel die aan de Oostzyde van de *Marawyne*,
„ als aan de Westzyde van de *Zuriname* gelegen zyn; deeze
„ gaan wy al willens voorby, om dat men van dezelve of niet
„ veel met zeekerheid zeggen kan, of om dat ze van te wei-
„ nig belang zyn, dan dat wy den Leezer, met een verdrietig
„ verhaal daar van, lastig vallen zouden." *

Hier

* De Autheur der vroegere *Beschryvinge van Zuriname*, ook eeni-
ge der andere Rivieren, zo ten Oosten als ten Westen kortelyk
gemeld hebbende, zegt ons, met opzigt tot „ het Water van alle
„ deeze Vlieten, en in 't byzonder van die van onze Volkplan-
„ ting, 't zelve is wegens de gematigtheid der Lugtstreek zeer
„ klaar, en van zo eene aangename zoetheid, dat men 't zelve
„ uit lust zou drinken; en daar en boven zo gezond dat men niet
„ de minste bezwaarnisse of ongemak gevoelt, hoe veel men ook
„ daar van neemt. Waarom zelfs vele van onze *Europeërs* dit zui-
„ ver Stroomwater boven alle drank stellen en dagelyks gebrui-
„ ken, zomtyds een weinig Wyns daar by doende." Verder merkt
hy aan, dat men „ op de *Zurinaamsche* Kust gene Landwegen vind,
„ langs welke Menschen en Goederen van de eene plaats naar de
„ ander met Ry-Tuigen konnen vervoert worden, nadien 't Land
„ byna overal met Bosschagien bezet en met ontallyke Watervlie-
„ ten doorsneden is. Maar alles moet naar en van de Plantagien,
„ meest alle aan gemelde Rivieren en Kreeken gelegen, met be-
„ kwame Vaarttuigen te water af en aangebragt worden. En dus
„ worden de Zuikeren en andere Vrugten, op de Plantagien val-
len

Hier by zullen we nog voegen, dat onze Autheur, in zyn volgende Hoofdstuk ons onderrigt, „ dat men in deeze Colo-
„ nie, in 't Jaar 1761, telde 116 Zuiker-Plantagien, voorzien
„ zoo met Waterwerken als Beeste-molens; en aan alle Rivie-
„ ren en Kreeken te zamen 280 Koffy-Plantagien, benevens
„ 10 a 12 Houtzageryen.

Bespiegelingen over het Genoegen, dichtmaatig voorgesteld. Door Elizabeth Wolff, *geb.* Bekker. *Te Hoorn by* T. Tjallingius, MDCCLXIII. *behalven de Opdragt enz.* 174 *bladzyden in groot octavo.*

DAt de Schoone Kunne niet min bekwaam zy dan de Manlyke Sexe, om op eene bondige wyze te konnen denken, en haare denkbeelden leevendig voor te draagen, wanneer ze zich ter oefening bevlytigt, en wel inzonderheid als ze de Dichtkunst handhaaft, is eene waarheid die de ondervinding door alle tyden geleerd heeft, en waar van we in dit ons Vaderland genoegzaame bewyzen hebben: tot leevende getuigen hier van verstrekken zelfs nog heden de geagte Dichteressen, *de Neufville* en *van Merken*, waar op Holland boven al roem draagt. Het zy geoorloofd, ons ter bevestiginge hier van verder te beroepen op eene Dichteres, die zich op geene onvoordeelige wyze in de Waereld begint te vertoonen, met de uitgaave der bovengemelde *Bespiegelingen over 't Genoegen:* want schoon ze, gelyk ze zelve in haar Voorberigt betuigt, *tot dien hoogen rang niet gesteegen is, die eene de Neufville en eene van Merken bereikt hebben, ze poogt egter haar werk op derzelver leest te schoeijen*; en men mag, uit dit Stukje oordeelende, niet geheel zonder rede, verwagten, dat zy, denzelfden lust behoudende, en haaren leerzaamen aart aankweekende, door den tyd goede voortgangen op dien weg zal maaken.

Dit Stukje behelst eerst eenige *Bespiegelingen over het genoegen*, welken strekken, om ons onder 't oog te brengen, dat geen genot der ondermaansche dingen, op zich zelve, een bestendig genoegen kan geeven; dat dit alleen te verkrygen is op eene oprechte Deugdsbetragting; het welk haar doet zeggen:

„ *De vergenoeging die uw geest tracht naar te spooren,*
„ *Ontstaat uit Deugd, die uit de Wysheid wierd gebooren.*

„ Zy

„ lende, met groote Ponten door Negers voortgeroeit, van alle
„ kanten naar de algemene Rede voor *Paramaribo* opgezonden, om
„ op de gestelde tyd in de daar leggende Koopvaardy-Schepen in-
„ geladen en naar Europa vervoert te worden.

„ *Zy is het die den geest een edele * blydschap schenkt,*
„ *Die nimmer afneemt, door geen wroeging wordt gekrenkt.*
„ *Betreed haar wegen, wil haar nutte Wet betrachten,*
„ *Al had gy loon nog straff' van uwen God te wachten.*
„ *'t Genoegen dat zy schenkt, terwyl gy leeft op aard,*
„ *Maakt haar het voorwerp van uw liefde alléénig waard.*
„ *Nu hegt de Godheid aan haar dienst een beter leven,*
„ *Dan 't geen de vroomste mensch op aard' ooit wierdt gegeven,*
„ *Een zalig leven dat geen eindig geest bezeft,*
„ *Dat alle denkbeeld van genoegen overtreft.*
„ *Door billyke afkeer van het geen ons zal bederven,*
„ *Doet d'Opper-Goedheid ons het grootst geluk verwerven.*
„ *Wie roemt naar waarde, ô God! uw goedertierenheid,*
„ *Die uitblinkt in het heil uw schepzel toebereid?*
„ *Hoe wordt die Weldaad hier van ons te recht geprezen?*
„ *Gy Eeuwigheid, gy zult alléén toereikend wezen,*
„ *Wanneer de Ziel, ontslaakt van 's lichaams naauwen band,*
„ *Verkrygt een vlugheid in haar denking, het verstand*
„ *Gezuiverd van al 't geen op aard' haar ooit verblinden,*
„ *In Gods volzalige nabyheid zig zal vinden.*

Op deeze *Bespiegelingen* volgen vyf Brieven, die *den Weg tot het waare Genoegen* aanwyzen. In dezelven geeft onze Dichteres aan een jongen Heer lessen, hoe zich in de Waereld te gedraagen. De eerste vervat eene algemeene voorstelling van nutte leefregelen, ter bestuuringe van zich zelven, in de betragting van zynen pligt: de tweede dient inzonderheid om hem te waarschouwen tegen het gezelschap van onbandige Jongelingen, en beuzelende Saletjonkers: de derde leert hem, als een gezellig mensch in de Waereld te verkeeren, en om te gaan met zodanigen, die hem konnen leeren, vermaaken en stigten: de vierde maalt hem het character der zogenaamde Fynen, toont hem hoe ze te onderscheiden zyn van oprechte Vroomen, en boezemt hem een afkeer in van Spotters met den Godtsdienst: de vyfde eindelyk strekt om hem te doen zien, dat men nimmer moet denken om zyne hartstogten uit te rooijen, maar om die te beteugelen, en te bestuuren, naar 't voorschrift van des Heeren Wet, onder affmeeking van den Godlyken zegen, die, door de genade in Jesus Christus, den zondaaren de bekeering geeft ten leeven. 't Lust ons uit deeze Brieven, (om een voorbeeld van eene andere natuur dan 't voorgaande te neemen,) het character der beuzelende Saletjonkeren op te geeven.

„ *Myn*

* *edele*, lees *ed'le*. Dit is ongetwyfeld eene schryf- of drukfout; die ons hier meer in dergelyke woorden voorkomt.

„ *Myde ook den Jongeling, die, door verwyfde zeden,*
„ *Zyn grootste kennis stelt in zich met smaak te kleden.*
„ *Wat laagheid, dat een* MAN *zich als een Vrouw vertoont,*
„ *En zyn Voortreffelykheid, door zulke dwaasheid, hoont.*
„ *Die, altoos bezig, niets bedryft dan beuzelingen,*
„ *Die zich geduurig van vermaaken ziet omringen;*
„ *Het denkbeeld van zyn plicht uit zynen geest verbant,*
„ *Zyn dierbren tyd verspilt, tot nadeel van 't verstand.*
„ *Zyn kunst behelpt zich met een* liber air *te buigen;*
„ *U, met eèn halve vleek, zyn agting te betuigen,*
„ *Indien hy u zo dwaas gelyk zich zelven vindt;*
„ *Hoewel hy niemant als zich zelf oprecht bemint.*
„ *Hy wisselt alle daag van kanten en van kleeren,*
„ *Zyn* Wetenschap *is, hoe met* dames *te verkeeren.*
„ *Hy weet, hoe allerbest een Juffer word bekoord,*
„ *Wat* Compliment *zy liefst uit zyne lippen hoort.*
„ *Zyn hoogste glori is haar* favorit *te wezen,*
„ *Nu heeft hy* Cloris *om haar blanke verf geprezen,*
„ *Dan trekt* Dorinde *elks hart door haar bekoorlykheid.*
„ *Zo spreekt de Vleyer, maar denkt zelfs* * *niet dat hy zeidt;*
„ *Hy roemt op gunsten, die hy nimmer heeft ontvangen,*
„ *Hy spreekt van* schone *Sex, van* liefde, *van* verlangen,
„ *Hy danst, hy zingt, speelt op de Kaart met veel verstand,*
„ *En wat hy doet, dat noemt de Jufferschap* Charmant.
„ *Hy laat zich voor de vreugd, die hy haar geeft, beloonen.*
„ *Hy heeft gereisd, en om zyn fynen smaak te tonen,*
„ *Zo toont hy wat Parys voor* gentilliesses *geeft,*
„ *Waar van hy ook, tot haar* plaisier, *een voorraad heeft.*
„ *Verwagt gy, hier van hem iet wezentlyks te hooren;*
„ *Dat heeft hy nooit betracht, uw wagten is verloren.*
„ *Ontmoet hy in zyn kring een Vrouw, die oordeel heeft,*
„ *Die aan zyn zinneloos geklap geen aandacht geeft;*
„ *Straks zegt hy, z'heeft* † *geen* gout; *ik wil het haar vergeven:*
„ *Dat meisje weet niet, hoe men hedendaags moet leven.*
„ *Zyn laage geest, die zich geen denkbeeld vormen kan,*
„ *Wat of beschaafdheid is in een verstandig Man,*

„ *Ver-*

* Dit *denkt zelfs* valt zeer hard. De Dichteres, oogende op den nadruk van 't woordje *zelfs*, heeft veelligt geoordeeld, dat dit de hardheid van den regel kon verschoonen; men vindt nu en dan hier meer zodanige regels: doch, hoewel 't zeker zy dat de nadruk een harden regel draaglyker maake, 't is egter niet min zeker, dat men 't te ver brenge, als 't dus buiten noodzaaklykheid geschiedt, en 't gezegde geen byzondere kragt byzet.

† *z'heeft.* Deeze *Synalæpha* of *smelting*, die we meermaals in deeze Dichtstukjes ontmoet hebben, wordt gemeenlyk gewraakt; als hebbende de smelting der *e*, in onze taal, alleen plaats voor eene volgende klinkletter.

„ *Verstout zich, om aan ons den regel voor te schryven,*
„ *Te vonnissen van 't geen wy spreken, en bedryven.*
„ *Hy oordeelt alles op zyn roekeloozen trant.*
„ *Die schat voor 't redelyk Geslacht, gezond verstand,*
„ *De waare geestigheid, geleid door wyze reden,*
„ *Zyn hem ten vollen onbekend; hy richt zyn' treden*
„ *Wel naar een nette maat, maar wyl hem geest ontbreekt,*
„ *Begrypt gy dat zyn tong slegts ydele * klanken spreekt.*

Aan deeze Brieven zyn nog twee byzondere Dichtstukjes gehegt. Het eerste schetst ons de onbestendigheid eener bloeme, en geeft ten slot de volgende les.

„ *Dwaze Sterveling zult gy roemen?*
„ *Leer uw broosheid uit myn bloemen,*
„ *Zie in hun uw beeltenis.*
„ *Immers is uw sterfuur wis!*
„ *Zullen krachten, schoonheid, jaaren,*
„ *Voor 't vergankelyke u bewaaren?*
„ *Neen! dat is te dwaze roem;*
„ *Zie ons leven is een Bloem.*

Het laatste is opgesteld, by gelegenheid der onlangs uitgesprokene Inwyings-Rede van den Hoog-Leeraar *Hollebeek*, en wordt ook gevonden in de Nederduitsche uitgaave dier Redenvoeringe van zyn Hoog-Eerwaarden, welken zy zynen voortreffelyken Amptgenooten in deezer voege aanpryst.

„ *Ontfang, met volle zegening,*
„ *Den grooten* HOLLEBEEK *in uwen agtbren kring.*
„ *Dat vredelievend hart, die nooit volprezen gaven,*
„ *Die ware opregtheid, die beredeneerde deugd*
„ *Heeft recht op d'agting aller braven.*
„ *Hy leef uw rang ter eer'! hy leev' tot aller vreugd.*

* *ydele*, lees *yd'le*. Zo ook boven *Voortreffelykheid*, lees *Voortref'lykheid*.

Memorie voor Donat, Pierre *en* Louis Calas, *ter zaake van het Vonnis te* Toulouse, *uitgesproken, tegen de Heer* Jean Calas, *hunnen Vader. Door de Heer* LOYSEAU DE MAULEON, *Advocaat in het Parlement van* Parys. *Uit het Fransch vertaalt, door de Heer* E. Bs. *In 's Gravenhage by* D. Aillaud *en* H. Bakhuysen, 1763. *in octavo* 108 *bladzyden.*

DEeze Memorie, betrekkelyk tot het deerniswaardige ongeluk der Familie van *Calas*, van 't welke wy in ons *Mengelwerk* * onlangs een beknopt verslag gegeeven hebben, strekt inzonderheid om op eene overtuigelyke wyze, de onregtmatigheid dier Regtspleeginge te doen zien.

* Zie *Mengelwerk*, bl. 333—339. van dit Deel.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Hermanni Venema *Commentarius ad primos viginti & unum Psalmos.*

Vyfde en laatste Berigt.

De achttiende Psalm, tot aan welks beschouwing wy in ons voorgaand Berigt genaderd zyn, meldt ons in 't hoofd uitdrukkelyk, *dat David, de knecht des HEEREN,* die als Propheet en Koning boven anderen tot den dienst des Allerhoogsten was afgezonderd, *de woorden deses liets tot den HEERE gesproken heeft, ten dage als hem de HEERE gereddt hadde uyt de hant aller syner vyanden, ende, dat is, inzonderheid uyt de hant Sauls.* —— Naar luit van dit opschrift, twyfelt de geagte *Venema* niet, of dit Zangstuk is door Koning David opgesteld, ten tyde toen hy, (Saul en deszelfs Huisgezin verdelgd, en de nabuurige Volkeren hem onderworpen gemaakt zynde,) in rust en voorspoed over Gods Volk heerschte. En men heeft, zegt hy, reden om te stellen, dat David dit Lied, kort naa 't overwinnen zyner Vyanden, gedicht heeft, voor de laatere wederwaardigheden van zyn Huis: uit hoofde dat hier van in deezen Psalm geen gewag gemaakt wordt, en 't eigenaartig is te denken, dat David, door dankbaarheid genoopt, des Heeren weldaaden terstond door lofzegging vermeld zal hebben. Hier by komt dat David vs. 21—24 roemt, op de zuiverheid van zyn gedrag, 't geen hy indiervoege niet gedaan zou hebben, had hy dit Zangstuk opgezongen na 't voorgevallene met Batzeba.

Men zegge niet, uit de plaatsing van dit Lied, 2 Sam. XXII, naa 't verhaal der wederspannigheid van Absalom, en even voor de laatste woorden van David, zou men egter met schyn mogen besluiten, dat hy 't op 't einde van zyn leeven gedicht heeft: want dan zou men eerst moeten bewyzen, dat de orde van tyd in de laatste hoofdstukken van dat Boek in agt genomen is, waar van het tegendeel in 't XXIste Hoofdstuk genoegzaam blykt; des men veeler hebbe te denken, dat dit Gezang aldaar by wyze van een Aanhangsel geplaatst zy. —— Deeze zelfde rede geldt ook tegen hen, die van oordeel zyn, dat dit Lied aldaar ingevoegd is, om dat David het zelve op 't laatst van zyn leeven nagezien en als beschaaft heeft. Een gevoelen, dat onzen Hoog-Leeraar te minder

aanneemelyk voorkomt, om dat hy 't waarschynlyk agt, dat David het zelve eerst gedicht heeft, zo als 't gevonden wordt, 2 Sam. XXII; en dat men 't in 't Boek der Psalmen eerder heeft aan te merken als eene verbeterde opgaave. Hier toch komt het in, als gegeeven aan den *Opperzangmeester*, en dus tot den heiligen dienst geschikt, dat best aan 't laatste denkbeeld beantwoordt: ook draagt deeze Psalm hier, in vergelyking met de opgaave in Samuels Boek, eenige kenmerken van uitlaating, vermeerdering, meerder vloeibaarheid en duidelykheid, die niet duister toonen, dat men denzelven hier, met meer regt dan 2 Sam. XXII, mag aanmerken als een nagezien Dichtstuk. Men vergelyke deeze twee opgaaven in v. 2, 3, 8, 12, 13, 14, 23, 33, 36, 38, 39 en 43.

Dit Lied derhalven overgezien, en tot den Tempelzang geschikt, is gedicht door Koning David, by gelegenheid van des Heeren dierbaare weldaaden, in hem te verlossen van alle zyne vyanden, en op zynen throon te bevestigen, naa dat hy inzonderheid onder Koning Saul, veele tegenheden had ondergaan. Dit wordt baarblykelyk als men agt geeft op 't gansche beloop van dit Dichtstuk, dat hier aan volkomen beantwoordt. —— Het behelst naamlyk eene dankbaare lofzegging, den Allerhoogsten toegebragt, van wegen deeze weldaaden: de Dichter beschryft hier zeer duidelyk hoe wonderbaar de Heer hem verlost heeft, *uit zyne benaauwdheid*, waar toe Saul hem gebragt had: hy toont hoe overeenkomstig dit was met de Godlyke geregtigheid; nadien hy onschuldig was aan de hem te last geleide misdaaden, en Saul zich ten zynen opzigte zeer onregtmaatig had gedraagen: voorts meldt hy zyne verdere overwinningen op de vyanden behaald, door de ondersteuning des Heeren, en besluit dit Lied met verheerlyking van den naam des Allerhoogsten.

Het hier aan volgende Zangstuk is van een algemeener inhoud, en niet bepaald aan zo byzondere tydsomstandigheden; van waar 't ook geen byzondere kenmerken heeft van den tyd wanneer, en de gelegenheid by welke het zelve is t'zamengesteld. De Dichter laat zich in deezen negentienden Psalm eerst zeer verheven uit, over de bewyzen van Gods volmaaktheden, ons verleend door de werken der Scheppinge en der Voorzienigheid, midsgaders over de klaarheid, bestendigheid en uitgebreide algemeenheid van dit natuurlyke onderwys; en geeft zich daar op geheel over tot het pryzen van des Heeren Wet, die hy ten hoogste roemt,

van

van wegens derzelver duidelykheid en heilzaame uitwerkingen, tot verlichting, versterking, vervrolyking en heiligmaking der Ziele. Hier aan hegt hy eene ernstige smeeking, zo ter vergeevinge zyner zonden, als ter versterkinge in een Godvrugtigen wandel: en doet dit Lied eindigen met een gebed, dat de *redenen syns monts, en de overdenckingen syns harten welbehaeghlick mogen zyn voor des HEEREN aangesichte.* —— Men kan, zegt onze Hoogleeraar, uit deezen inhoud afneemen, dat dit Lied eene korte overdenking behelst van eene Godvrugtige Ziel, die zich zelve tot Godsdienstige bespiegelingen opwekt; en alles, inzonderheid het laatste gebed, leidt ons derwaards, om te denken, dat David het zelve gedicht heeft op een tyd, dat hy zich byzonder schikte, tot eene Godsdienstige beoefening van des Heeren Wet; en dat dus het groote oogwit van dit Zangstuk was, zyn gemoed daar toe te bereiden. —— Het komt hem ook niet vreemd voor, te denken, dat de Dichter het tweeledige onderwys, door de Natuur en door de Wet, in deezen Psalm voorstellende, ten doel hebbe, de uitmuntendheid van 't laatste boven 't eerste te doen zien. En zyn HoogEerwaarde doet ons byzonder in aanmerking neemen, „ dat „ hier geen woord gesproken wordt van de zogenaamde *in-„ geschapene*, maar alleen van de *verkreegene* kennis van God, „ gelykerwyze ook Jez. XL. 26, Rom. I. 20 en elders. Want „ de geschapene dingen komen hier alleen in, als een *grond-„ beginsel* der kennisse van God, en geenszins zekere inge-„ schapene *denkbeelden*: 't zy genoeg dit met een kort woord „ te melden.

Aangaande den twintigsten Psalm wykt onze Hoog-Leeraar geheel af van een zeer algemeen gevoelen der Uitleggeren. Men wil, naamlyk veelal, dat dit Dichtstuk een gebed tot God behelst, om den Allerhoogsten te smeeken, om zyne gunst over den Koning, in deszelfs Krygstogt tegen de Ammoniten en Syriers, gemeld 2 Sam. X. en 1 Chron. XIX. Doch de oplettende *Venema* brengt ons onder het oog, dat deeze Psalm in tegendeel een zegenlied zy, waar mede het Volk den Koning, naa 't overwinnen zyner vyanden toejuicht; waar in zy hunnen Vorst Gods aanhoudende goedgunstigheid toewenschen; onder eene nevensgaande betuiging van hun hartelyk opzet, om den Heer, die hunnen Vorst behouden, en hem de overwinning tot heil van zyn Volk gegeeven had, te looven, en op hem alleen te vertrouwen. —— Men is, zegt hy, van 't rechte spoor afgedwaald, op 't leezen der betuiginge v. 2 *De Heere verhoore*

u in den dagh der benauwtheid; en van 't voorgestelde v. 6 en 8; waar uit men aanleiding genomen heeft om op eene krygstogt te denken. Maar 't eerste heeft men te verstaan van alle tyden van benaauwdheid, die immer mogten invallen, en niet van eene tegenwoordige benaauwdheid, als blykt uit v. 10, *by verhoore ons ten dage onses roepens*. En 't voorgestelde v. 6 en 8 is zeker betrekkelyk tot overwinningen, doch niet tot aanstaande, maar tot zulken die reeds behaald zyn, waarover zy den Vorst toejuichen en Gode hunne geloften doen. —— Dat men 't in diervoege hebbe te begrypen, en dus dit Dichtstuk als een Zegenlied aan te merken, is, zegt zyn Hoog-Eerwaarde, daar uit zeer klaar af te neemen, dat ze v. 6 en 7 zeggen, te zullen *juichen over 't heyl des Koninghs*, als *nu weetende dat de HEERE synen Gesalfden behoudt*, of wel *behouden heeft*; en wordt nog nader bevestigt uit hunne taal vs. 9, de vyanden *hebben sich gekromt, ende zyn gevallen; maar wy zyn geresen ende staende gebleven*. Voegt hier nog by, vervolgt hy, dat ze hunne biddende toewenschingen vs. 5 en 6 niet bepaalen tot een zeker byzonder geval, als eene krygstogt, maar uitbreiden over alle regtmatige oogmerken van hunnen Vorst: ook slaat hun gebed vs. 4 niet slegts op offeranden, die betrekkelyk zyn tot een gelukkigen oorlog, maar op alle offeranden in 't algemeen; des men dit Lied tot geen byzonderen krygstogt konne bepaalen.

Men zou, het dus aanmerkende als een Zegenlied, nu veel ligt denken, of 't ook gedicht zy, by gelegenheid der overwinninge op de Ammoniten en Syriers in dien gemelden Kryg. Maar in deezen oorlog is niets voorgevallen; waar uit zo byzonder bleek, dat *de Heere den Koning behouden had*; ook betrof die kryg niet zo zeer het *heil*, als wel de *eer* des Volks; en David keerde hier geweld met geweld af, zo dat de hand des Heeren niet zo zigtbaar waare in 't overwinnen als vs. 8 wel aangeduid schynt te worden: deeze overwinning werd daar benevens bezoedeld met het overspel van Batzeba, den doodslag van Uria, en eene verregaande wreedheid jegens de Ammoniten, en 't is niet te vermoeden dat David in die omstandigheden dit Lied gedicht heeft. Onze Autheur is eerder van gedagten, dat hy deezen Psalm opgesteld heeft, in dezelfde omstandigheden als den achtienden, toen hy, naa 't overwinnen van alle zyne vyanden op den throon gevestigd was; en wel met oogmerk, om 't Volk een voorschrift van een plegtig Zegenlied te geeven, dat by zyne laatste inwying ook in den Tempel gezongen zou worden. —— Men stoote zich niet, zegt hy aan 't denkbeeld,

dat David een voorschrift geeft aan 't Volk om hem toe te juichen; want hy was niet minder een Propheet en Godlyk Dichter als een Koning; hy juicht zich zelven niet toe, maar geeft den Volke een voorschrift; niet om hen daar toe te dwingen, maar om gewillige onderdaanen behulpzaam te zyn, om zulks op een welvoegelyke wyze te verrigten. Om nu niet te zeggen, dat het niet oneigen is voor een Vorst, dat hy een openbaar voorschrift van toejuiching geeft, het welk hy in zyn Ryk gebruikt wil hebben, voor hoedanig een voorschrift men dit Lied te houden heeft. —— Men zou anders, vervolgt hy, ook mogen denken, dat David dit Zegenlied gedicht heeft, als een voorschrift van toejuiching voor 't Volk, dat hier van in volgende tyden gebruik zou maaken; wanneer God hen, onder het bestuur hunner Vorsten, buitengemeene overwinningen deed behaalen, en uit de hand hunner Vyanden redde. Onze Hoog-Leeraar is eindelyk van gevoelen, dat men deeze twee vooronderstellingen hier zeer geschikt kan vereenigen; dat David naamlyk deezen Psalm gedicht heeft als een Zegenlied, toen hy op den Throon gevestigd was; zo op dat het Volk hem ten dien tyde indiervoege zou toejuichen, als op dat zy daar van in volgende dagen, wanneer dergelyke gevallen invielen, gebruik zouden maaken.

Tot zodanig een gebruik, in dergelyke omstandigheden, vleit zich ook dit Dichtstuk eigenaartig. Het Volk wenscht eerst, vs. 2—5, den Koning alle heil en zegen, dat hy gered worde uit alle benaauwdheden, die hem immer mogten overkomen; dat hy in 't Ryk, waar in hy gevestigd is, tot hooger luister opgevoerd, en door de Godlyke hulp in alles ondersteund worde; dat hy de vrugten zyner Godsdienstigheid smaake, en de gelukkige uitkomst zyner raadslagen erlange. Hier op melden zy, vs. 6—9, hunne vreugde over 't heil, hun door den Koning aangebragt, en geeven al juichende te kennen, dat ze Gods hand in 't zelve eerbieden, en van daar hunnen roem niet stellen op wagens en paarden, maar op den naam des Heeren, dien ze willen verheerlyken, nadien 't door zyne hulp geschied is, dat hunne Vyanden verslagen zyn, en zy een behouden en gelukkig Volk genaamd mogen worden. Eindelyk sluiten ze hun Zegenlied, vs. 10, met een wensch tot heil en voorspoed van den Koning en der Natie; zeggende, gelyk onze Hoog-Leeraar dit laatste vers vertolkt, *De HEERE heeft den Koningh behouden; hy verhoore ons ten dage onses roepens.*

In 't verklaaren deezer drie laatstbeschouwde Psalmen

vestigen veele Uitleggers het oog op den Messias en de dagen van 't Euangelie; doch onze Hoog-Leeraar doet, in de overweeging der gronden, waar op zodanige uitleggingen gevestigd worden, zeer onderscheiden zien, dat de reden, welken men daar voor bybrengt, van geen genoegzaam gewigt zyn, en toont tevens dat 'er zeer bondige reden gegeeven konnen worden, ten bewyze dat die Liederen daar toe niet betrekkelyk zyn. Maar zo is 't, zynes oordeels, niet gelegen met den een-en-twintigsten Psalm, die hy ten laatsten in dit Boekdeel nog ontvouwt: deeze bepaalt zich, zegt hy, niet tot David, maar heeft ook een verder uitzigt op deszelfs nakomelingen, en boven al op den Messias.

De inhoud van deezen Psalm, is, volgens zyne gedagten, zeer na verknogt aan dien van den voorgaanden; het Volk komt hier voor als verzekerd, dat die zaaken gebeuren zullen, welken zy den Koning in 't voorgaande Lied toegewenscht hebben: waar uit ze afleiden dat een Koning, die op God vertrouwd, bevestigd zal worden, en dat in tegendeel de godloozen, die zich tegen God aankanten, vergaan zullen: en hier op besluiten ze, des Heeren magt bestendig met lofzeggingen te verheerlyken. —— Volgens deezen inhoud heeft David dit Lied, omtrent denzelfden tyd, als den twintigsten Psalm, gedicht; en wel naa die uitmuntende belofte, 2 Sam. VII, raakende de bestendige opvolging op den throon, en 't eeuwige geluk van zyn Huis; op welke belofte in dit Zangstuk duidelyk gezinspeeld wordt; van waar ook in deezen Psalm van 't heil aan David geschonken in den voorleedenen, en van de hem beloofde zegeningen in den toekomenden tyd gesproken wordt. —— Het oogmerk van David derhalven in 't opstellen van dit Lied was, mag men denken, den Volke een voorschrift te verleenen, naar 't welke zy hunne blydschap en hoop, met opzigt tot David en deszelfs Koningryk, tot eer van God zouden uitdrukken.

Overeenkomstig hier mede is de geagte *Venema* van oordeel, dat men in 't verklaaren van dit Lied den Koning *David* niet heeft voorby te zien, om den inhoud regelregt tot den *Messias* te brengen. Daar komt ons, zegt hy, in deezen Psalm geen character van den Messias voor, en niets noodzaakt ons om op iemand anders, dan die in 't hoofd gemeld is, te denken. Want wat aangaat het *geven van lenghte van daghen, eeuwiglick ende altoos*, en 't *stellen tot zegeningen in eeuwigheyt*, vs. 5 en 7; dit is in den eersten zin niet te verstaan van Davids persoon, maar van deszelfs Ryk,

dat

dat om zynent wil tot zyne nakomelingen overgebragt zou worden, en van eene lange duurzaamheid zyn. —— Daar komen ons, vervolgt hy, aan de andere zyde zaaken in dit Lied voor, die geenszins op den Messias, maar volkomen op David overgebragt konnen worden. 1. De woorden vs. 4, *Gy komt hem voor met zegeningen van het goede*, duiden aan, dat God hem met grootere weldaaden begiftigde, dan hy verdiende en dorst verwagten; dat van den Messias, uit de dooden opgewekt, (gelyk hy hier dan zou inkomen) de hoogste heerlykheid verdiend hebbende en verwagtende, niet wel gezegd kan worden. 2. Het *begeren van 't leven*, vs. 5, tot den Messias overgebragt, kan niet anders betekenen dan de *opstanding*; doch hier is geen gewag van den dood, of een leven uit den dood; ook kan de begeerte van 't *leven*, hier tegen over den *dood* gesteld, daar toe niet gebragt worden. 3. Dit zelfde vers geeft te kennen, dat de Koning meer verkreegen had, dan hy begeert had, te weeten, *lenghte van dagen eeuwighlick ende altoos*; dat verre is van den Messias; aangezien dezelve dat eeuwige leeven met het eeuwige Koningryk op 't oog gehad, en door zyne verdiensten verworven heeft. 4. Het gezegde eindelyk vs. 8, *Want de Koningh vertrouwt op den HEERE, ende door de goedertierenheyt des Allerhoogsten en sal hy niet wanckelen*; of, gelyk zyn Hoog-Eerwaarde dit vers vertaalt, *Die Koningh voorwaar, die op den HEERE, ende de goedertierenheyt des Allerhooghsten vertrouwt, die en sal niet wanckelen*; sluit in dat de Koning van den throon gestooten kan worden, en dat hy niet dan door eene byzondere genade van God bevestigd zal worden, om dat hy zyn vertrouwen op God stelt: dat tot den Messias, reeds verhoogd, en op zynen Hemelschen Throon geplaatst, niet welvoegelyk overgebragt kan worden.

Egter ontken ik niet, vervolgt onze Hoog-Leeraar, dat de *Messias* ook bedoeld wordt in de beloften aan David gedaan, om dat het Ryk van David in den Messias zyne vervulling zou erlangen, en dus ten zynen opzigte in den hoogsten nadruk eeuwig, en eene eeuwige oorzaak van zegeningen zyn, gelyk 'er gezegd wordt vs. 5 en 7. Want schoon die spreekwyzen, als boven gemeld is, ook van David verstaan konnen worden, ze erlangen nogtans in den Messias eene vollediger en uitmuntender betekenis; die 't ons niet vrystaat, en ook niet noodzaaklyk is, te vermyden: nademaal het Ryk van David in de Heilige Schriften voorkomt, als volmaakt te zullen worden in den Messias: waarom Christus *David*, en zyn Throon *Davids Throon* genaamd

 wordt,

wordt, gelyk ieder bekend is. —— Op die wyze ſtelt men David voor 't weezenlyke onderwerp van deezen Psalm, als een Vorst dien, op den throon gevestigd, de voortreffelykſte beloften gedaan waaren, en de beloften behouden haaren vollen nadruk, en leiden ons tot den *Mesſias*.

De natuur en kracht van 't Ongeloof, en deszelfs verborgene werkingen in 't hart, als de bron van alle kwaat, in eenige byzondere ſtukken geopent: beneffens de vermaningsplicht der gelovige onderling, nopens dat kwaad, in eenige byzonderheden vertoont uit Hebr. 3. het eerſte deel over vers 12. het tweede deel over vers 13. Door Joh. Henr. Janssonius, *Bedienaar des H. Euangeliums in de Gemeente J. C. te Groningen. Te Groningen, by de* Wed. L. Groenewolt *en* Zoon, 1763. *behalven de Voorreden enz.* 352 *bladzyden in octavo.*

Dit ſtukje is, gelyk ook de Tytel te kennen geeft, tweeledig; behelzende eerst eene ontvouwing van 't Ongeloof, waar in hy de navolgende orde houdt. Naa eene voorafgaande Verhandeling over Heb. III. 12, ter aanleidinge, beſchouwt hy *'t hart* als een grondbeginſel van de boosheid van 't ongeloof, waar uit de magt van 't ongeloof blykbaar wordt: verder ontvouwt hy de natuur der boosheid van 't ongeloof met opzigt op *de afkeerigheid des gemoeds van Christus*, nopens *de tegenweer tegen Christus*, ten aanzien van *den grontſtaat en 't aandeel aan Christus*, mitsgaders met betrekking tot *de heiligmaaking*, wel byzonder hoe 't zelve *een heblyk verval in de gelovigen* veroorzaakt. Het tweede Deel gaat over den pligt der onderlinge vermaaninge tegen dit kwaad, en behelst ter aanleidinge eene ontvouwing van Heb. III. 13, naa welke zyn Eerwaarde handelt over de *Perſoonen*, die hier toe geroepen zyn, eerst van wegen eenig byzonder Ampt in de Kerk, en dan in 't gemeen, zo als 't alle geloovigen raakt; midsgaders over 't *gewigt* van deezen pligt; voorts toont hy hoe dit *onderling* plaats heeft, en hoe de Perſoonen vermaand moeten worden, *elk naar hunnen byzonderen ſtaat*, als mede hoe dit geſchieden moet in *de t'zamenkomſten der heiligen*: hier op ontvouwt hy wat byzonderer deezen pligt, en de verſcheidene *ſoorten* van vermaanen, benevens de *wyze* van deszelfs volbrenging, en tevens *den tyd en wyze van 't behoorlyke volbrengen* van deezen pligt: eindelyk wordt dit alles beſlooten met het voorſtellen van *een algemeen hulpmiddel en beſtiering* nopens het volbrengen

gen van deezen, en andere pligten der godzaligheid, uit Jez. XXX. 15. *In stilheit en vertrouwen zoude uwe sterkte zyn.* —— Men kan uit deezen inhoud der Hoofdstukken het beloop van dit Werkje eenigermaate nagaan; wat de uitvoering aanbelangt, dezelve is over 't algemeen stigtelyk, en naar 's Mans wyze van denken in eene redelyk geschikte orde: de styl schynt wel wat onbeschaafd, en de manier van voorstellen veelal wat langdraadig, voor een openbaan Leeraar: maar de gewoonte heeft dit by veelen de zogenaamde *sprake Canaäns* gemaakt, des zy, die deeze leiding gewoon zyn, elkander dus best zullen verstaan.

Inleiding tot de Keegelsneeden. In het Fransch beschreeven door den Heer MAUDUIT, *Hoogleeraar in de Wiskunde. Vertaald en met Aanteekeningen vermeerdert, door* J. J. BLASSIERE, *Leermeester in de Wiskunde. In 's Haage by* P. Gerard van Baalen, MDCCLXIII. *behalven de Opdragt enz.* 341 *bladzyden in octavo.*

DIt Werkje bestaat uit zes Hoofdstukken, welker inhoud zo geleidelyk in de *Voorreden* opgegeeven wordt, dat derzelver mededeeling tot eene genoegzaame schets konne verstrekken.

„In het eerste Hoofdstuk, *zegt onze Autheur*, naa eene „Bepaalinge des Keegels gegeeven te hebben, en aangetoont op wat wyze dat lighaam gesneeden word, bepaale „ik, wat men door Vergelyking van een kromme lyn ver„staat; deeze bepaaling op een Cirkel toepassende, toon „ik, hoedaanig die vergelykingen dienen kunnen tot de „beschryving der kromme lynen, en op wat wyze men „door dat middel de voornaamste eigenschappen derzelver „kan naaspooren. ——

„De drie volgende zyn geschikt tot het onderzoek der „drie Keegelsneeden ieder in het byzonder. Uit de be„schryving dier kromme lynen op een vlak, door middel „van haare *brandpunten*, worden de voornaamste eigenschap„pen, met betrekking tot haare Asfen, afgeleid. Daar naa „betoogt men, dat die zelvde eigenschappen mede plaats „hebben in betrekking van hunne middellynen; uit het „welke men dan ook ieder haare byzondere vergelyking af„leid. Vervolgens bepaald men ook de stelkundige waar„dyen der voornaamste lynen, als naamentlyk der *Para„meeters*, der *Raaklynen*, der *Onder-raaklynen*, der *Loodly„nen* en der *Onder-loodlynen*.

„ In het vyfde Hoofdstuk leert men eene algemeene Saa-
„ menstelling (*Construction*) voor de drie Keegelsneeden;
„ welke Saamenstelling echter maar een byzonder geval is
„ van eene nog algemeener, die men zich vergenoegt heeft
„ slechts in 't voorbygaan aantewyzen. Door middel van
„ deeze beschryvingen is men in staat de *Elips* en de *Hyper-*
„ *bel* teffens te verhandelen; deeze kromme lynen, zoo on-
„ derscheiden in gedaante; schynen dus een en dezelfde te
„ zyn, zoo wonder wel koomen zy met elkander overeen
„ in alle haare eigenschappen, welker stelkundige uitdruk-
„ kingen enkel en alleen in de teekens verschillen. De *Pa-*
„ *rabel*, die de scheidspaal tusschen de *Elips* en de *Hyperbel*
„ is, word van beiden afgeleid, en kan naar gevalle of onder
„ het *Eliptisch*, of onder het *Hyperbolisch* geslacht gereekend
„ worden. Het menigvuldig gebruik dat men van dit *onein-*
„ *dige* maakt, om tot eenige bekende en reeds door het
„ *eindige* betoogde waarheden te geraaken, maakt den be-
„ ginneren eenigsints met dat *oover-natuurkundig* denkbeeld
„ gemeen, en leerd hen, hoe voorzigtig men zoo eene tee-
„ dere stoffe behoord te behandelen.

„ In dat zelvde Hoofdstuk vind men ook eene Leerwyze
„ wegens de *kromte-straalen* voor iedere Keegelsneede, be-
„ nevens hunne stelkundige waardyen; hier hebbe ik ook
„ eenige Vraagstukken bygedaan, welke als Grondlessen
„ zouden kunnen voorgesteld worden; maar ik hebbe liever
„ de *Analytische* Leerwyze willen volgen, om dat de Oplos-
„ singen en Saamenstellingen dan teffens beweezen worden,
„ door een gevolg zelvs van de bewerkingen.

„ Eindelyk is het zesde Hoofdstuk eene inleiding tot de
„ *Reekening der oneindigen*, en tot de *nieuwe Bereekeningen*,
„ (*Calculs nouveaux*) die door middel der *Reekzen* te weeg
„ gebragt worden, van welke ik eene nieuwe Leerwyze
„ mededeele; om tot dezelve te geraaken, beginne ik met
„ de Bepaalingen der Keegelsneeden van de *hoogste Ordens*,
„ waar van dan ook de algemeene vergelykingen derzelver
„ afgeleid worden; eene nieuwe Grondles wegens de *Meet-*
„ *kunstige Reekzen* geeft my voorts een zeer eenvoudig mid-
„ del aan de hand om tot de algemeene uitdrukking der *On-*
„ *der-raaklynen* voor alle de *kromme lynen van het Parabolisch*
„ *geslacht* te geraaken. Van daar gaa ik oover tot de *inhoud-*
„ *vinding* dier kromme lynen, tot welke ik ooverbreng die
„ van alle de andere kromme lynen, saamengesteld zynde
„ uit een menigte *Parabolische Ordinaaten*, welker aantal
„ *eindig* of *oneindig* is, naar maate dat de stelkundige uit-

„ druk-

„ drukking van de *Ordinaat* tot een *eindige* of *oneindige*
„ *reeks* gebragt kan worden; het welk my gelegenheid geeft,
„ om de onderscheiden stelkunstige *inhoud-vindingen* der
„ kromme lynen op te tellen. Ik houde my bynaa verzee-
„ kert, dat de Heer *Newton* door een diergelyken weg tot
„ de ontdekking der *Fluxie Reekening* gekoomen is, van
„ welke Reekening deeze slechts hier in verschild, dat ik
„ de *Fluxie* der *Abscisse* gelyk aan de eenheid stelle; het wel-
„ ke de Heer *Newton* zelvs gedaan heeft, in een Werk, naar
„ het welk ik mynen Leezer te rug zende.

„ De Kundigen zullen dien grooten Man niet beschuldi-
„ gen, dat hy de inhoud-vinding der kromme lynen van het
„ *Parabolisch geslacht*, op een lossen voet ondernoomen
„ heeft. Deeze Leerwyze der *reekzen* eens vastgesteld zyn-
„ de, koome ik weder tot de stelkundige *inhoud-vinding* der
„ Keegelsneeden. Op dezelvde wyze, zoek ik den inhoud
„ der *Hyperbolische vierhoeken*; het welke my natuurlyk ge-
„ leid tot de Leerwyze der *Logarithmi* of Kunsttallen, wel-
„ ke in de meeste Begintzelen niet dan zeer oppervlakkig
„ geleerd worden, en alleen wat byzonderlyk verhandeld
„ zyn in zulke Werken, die ver booven de Begintzelen ge-
„ steld worden; ik hebbe het meeste merkwaardige verhan-
„ delt dier getallen, welke den roem hunner uitvinder al-
„ toos zullen doen leeven.

„ Hier wordt ook geleerd, op wat wyze de *Logarithmi*
„ van de eerste getallen berekent worden.

„ Eindelyk geeve ik de wyze op welke de inhoud der *Hy-
„ perbolische vierhoeken* gevonden word door middel van de
„ gewoone *Logarithmi*, welke door verscheide Schryvers zoo
„ verkeerdelyk van de *Hyperbolische Logarithmi* onderschei-
„ den worden. —— Hier zal men ook zien wat 'er door een
„ *Samenstel van Logarithmi* (*Sistême de Logarithmes*) verstaan
„ word, en het geene de Wiskunstenaaren door de *Modulus*
„ van iedere Saamenstelling verstaan. Behalven de eigen-
„ schappen welke de *Hyperbel* heeft noopens de *Logarithmi*,
„ heeft dezelve 'er nog wonderbaarlyker, wegens haare *mis-
„ loopers*.

„ De *oneindige ruimte* die 'er tusschen de kromme lyn en
„ haar mislooper bevat is, geeft my gelegenheid om de ei-
„ genschappen van dit *oneindig* naa te gaan. Niet alleen
„ tracht ik te doen zien dat die ruimte oneindig is, maar ook
„ te toonen waarom zy zulks weezen kan. Deeze bespie-
„ gelingen geleiden my tot zoo klaar een grondbegintzel,
„ dat men door het zelve aanstonds de overeenkomst gewaar

„ kan

nen, dat, (gelyk de Heer *Boerhaave* in zyne *Elementa Chemia* ontegenzeggelyk getoond heeft,) het Hoofdstoffelyke Vuur waarlyk eene Stoffe op zich zelve is; die onder de enkel Lichaamlyke zelfstandigheden geteld moet worden. — 't Is waar men betwist het Vuur de *Zwaarte*, allen anderen stoflyken Lichaamen eigen; dan onze Autheur agt, dat eene zelfstandigheid stoflyk zou kunnen weezen zonder zwaar te zyn; dat het Vuur eene Vloeistof zou konnen weezen, die, door de gansche Natuur verspreid zynde, overal Evenwigt met zich zelve maakt, uit kragt van eene Eigenschap, die van een geheel anderen aart zou zyn; dan die der *Zwaarte*; edoch eer hy op die wyze wil redeneeren, moet hy eerst overtuigd weezen, dat het Vuur geen *Zwaarte* heeft. Daar zyn, gelyk hy meldt, proeven, waar uit duidelyk schynt te blyken, dat het Vuur *Zwaarte* heeft; hy erkent wel, dat die proeven niet volkomen beslissend zyn, maar hy toont tevens dat de proefneemingen ook het tegendeel niet hebben doen zien; en dat men, alles nagaande, naar alle waarschynlykheid, de *Zwaarte*, zo wel als andere eigenschappen, der Stoffe, aan 't Vuur heeft toe te schryven.

Het staat derhalven vast dat het Vuur, in zyn Beginsel aangemerkt, lichaamlyk, en eene waare en eigentlyk genoemde stof is: en men schynt genoegzaamen grond te hebben, om te stellen dat het Vuur geen gemengd lichaam, maar eene eigene enkele Stof is; eene Stof van een byzonderen aart, wier Natuur onveranderlyk dezelfde is. Hier toe leidt ons niet alleen die soort van Beweeging, die zich in 't Vuur altyd veel grooter en kragtiger opdoet, dan de schynbaare oorzaak, die haar deed gebooren worden; welke door eene soort van Gisting van byeenvergaderde t'zamengestelde lichaamen niet verklaard wordt; maar we worden hier in gesterkt door de uitwerkselen, die men gewaar wordt in 't Brandpunt van een hollen Spiegel, of bolrond Brandglas, waar in de Steenen tot Kalk verbranden en de Metaalen smelten. — Het is niet minder voor allen blykbaar, dat het Vuur eene Vloeistof is, die haare Vloeibaarheid nimmer verliest: de Vuurdeeltjes konnen zich wel met die van andere Lichaamen vereenigen, eveneens omtrent gelyk de Lugt doet; maar nooit laat zich de Stoffe van 't Vuur, hoe zeer ook verdikt en op een gepakt, tot een vasten Klomp vormen. En 't is waarschynlyk, dat het Vuur niet alleen vloeibaar is, maar zelfs de voornaamste oorzaak van alle Vloeibaarheid; 't welk de Heer *Nollet* in het derde Deel deezer Lesse nader door proeven onder 't oog zal brengen; merkende voor tegenwoordig

in 't oog van een Natuurkundigen, flegts een uitwerkfel, waar van hy de oorzaak zoekt, die zich voor alle zyne navorfchingen tot nog verborgen houdt. De geoefendfte Natuurkundigen weeten nog niets dan waarfchynlykheden over de Natuur deezer Hoofdftoffe te zeggen; alleen fchynt men genoodzaakt te zyn te moeten erkennen, dat 'er de eene of andere eigene ftof is, die het oorfpronkelyke deel is van 't Vuur, en zonder welke de Beweeging, die aan 't zelve eigen is, geen plaats kan hebben. Hier uit komt het onzen Leermeester gevoegelykst voor te zeggen, „ dat 'er in „ de Natuur eene Vloeiftoffe is, tot dat oogmerk en uit- „ werkfel bekwaam en gefchikt, van den beginne met dien „ aart en eigenfchap gefchapen, en die flegts aangezet en „ verlevendigd behoeft te worden, om haare werking te „ doen". En hy betuigt verder zeer genegen te zyn om te denken, „dat het Vuur en het Licht, in hun oorfprong, „ aangemerkt, eene zelfde zelfftandigheid is, die alleen met „ verfcheiden hoedanigheden, onder verfcheiden gedaan- „ ten en op verfcheiden wyzen werkt." — Ter nadere opheldering hier van verdeelt hy deeze dertiende Les in vier deelen. Voor eerst zal hy onderzoeken welke de Natuur van 't Vuur kan zyn, en hoe deszelfs werking zich uitbreidt. Vervolgens zal hy doen zien, door welke middelen men die Hoofdftof in beweging brengt, om ze te doen werken. Daar naa zal hy derzelver voornaamfte uitwerkfelen toonen; en eindelyk de verfchillende voortgangen, vermeerdering en vermindering in overweeging neemen.

Betreffende het eerfte gedeelte, (waar toe zich het flot van dit eerfte Stukje bepaalt,) merkt onze Schryver met den aanvang aan, dat het Vuur ongetwyfeld iets anders moet zyn dan de inwendige Beweeging der verwarmde deelen. Alle beweeging toch wordt zwakker naar maate dat ze zich over een grooter getal van lichaamen verfpreidt, en houdt eindelyk geheel op: maar 't Vuur neemt in kragten toe, naar geraade dat het aan meer ftoffe van zyne Beweeging byzet. Het Vuur moet derhalven eene werkende oorzaak op zich zelve zyn, en men kan niet wel twyfelen of deeze oorzaak moet ftoffelyk weezen: want het Vuur werkt onmiddelyk, op alle foorten van Lichaamen, op de plaats daar het is; verfpreidt zich onder die lichaamen; laat zich binnen paalen befluiten; wordt in beweeging gebragt, en deelt zyne Beweeging aan andere Stoffen mede. Uit kragt hier van kan men deeze Vloeiftof, hoewel van eene verbaazende fynheid, niet voor iets geestlyks aanzien; maar moet erkennen,

baare veranderingen onderworpen. Hier in worden we nog nader bevestigd, wanneer we nagaan, hoe men door wryving en botzing brand verwekt: maar boven al blykt die algemeene verspreiding der Vuurstoffe, uit de verwonderenswaardige verschynselen, die ons de *Electriciteit* vertoont, waar uit blykt dat die Stoffe zich overal bevindt, nadien alles zich laat *Electrizeeren*; en dat ze 'er zich altyd bevindt, dewyl men altyd *Electrizeeren* kan. Daar men nu niet wel kan twyfelen, of de Stof, daar de Natuur zich van bedient tot het doen dier Wonderen, is, ten minsten zo veel 't oorspronglyke Beginzel aangaat, dezelfde als 't Hoofdstoflyke Vuur, zo kan men, zegt onze Schryver, nu niet wel meer gelooven, dat de Warmte en 't Branden van een Lichaam aan de Beweeging alleen van de eigene deeltjes van 't lichaam dat warm wordt of brandt, moet toegeschreeven worden. Want die brandende Vuurstof die uit het geëlectrizeerde Lichaam uitschiet en de brandbaare Vogten ontsteekt, schynt byna niets gemeens te hebben met de eigene deelen van 't Lichaam, daar ze uitvloeit, en krenkt noch vermindert dezelven in eenigen opzigte. —— Men vraagt veelligt nog by deeze gelegenheid, of zommige Stoffen, gelyk men gemeenlyk denkt, meer Vuurs in zich bevatten dan anderen, schoon ze in digtheid en ylheden overeenstemmen? dan of men met den Heer *Boerhaave* moet denken, dat de Stoffe des Vuurs op eene eenpaarige wyze over al verspreid zy, in minder of meerder hoeveelheid naar maate van de ruimte, die het te vullen heeft? De Heer *Nollet* vindt het eerste Denkbeeld gansch niet onwaarschynlyk, egter zyn 'er, zegt hy, aanneemelyke reden voor 't laatste; doch beide de gevoelens hebben, naar zyn oordeel, groote zwaarigheden; en hy vindt het raadzaamst dat wy ons oordeel opschorten, tot dat hy in 't vervolg zyne proefneemingen deswegens opgegeeven zal hebben.

Onze geagte Leermeester tot dus ver de natuur deezer Hoofdstoffe ontvouwd hebbende, laat vervolgens zyne gedagten gaan over de wyze waar op ze werkt, om, zo veel mogelyk is, te verklaaren, hoe de werking van 't Vuur zich uitbreidt en haaren voortgang maakt. Naa vooraf aangemerkt te hebben, dat de beweeging door botzing of wryving alleen de oorzaak van den voortgang van 't Vuur niet kan zyn; dat deeze alleen niet kan te wegen brengen, dat 'er uit ééne kleine vonk een grooten brand ontstaa; nadien dit aan zou loopen tegen dien onbetwistbaaren zetregel, dat het uitwerksel niet grooter kan zyn dan zyne oorzaak; zo

gaat

gaat hy over tot het openleggen der denkbeelden van den Heer *Euler* desaangaande; wiens onderstelling en daar op gebouwde verklaaring van den voortgang van 't Vuur, hem altyd natuurlyk is voorgekomen.

De werking van 't Vuur breidt zich, zegt hy, op tweederleie wyzen uit: zomtyds verwekt ze slegts die innerlyke beweeging der Deeltjes, die wy *Warmte* noemen; by voorbeeld in een stuk Steen dat men in een Ketel met heet water warm laat worden; maar by andere gelegenheden schudt ze de eigene stof van 't Lichaam dermaate, dat zy deszelfs kleinste stofdeeltjes scheidt, losbreekt en vervliegen doet; gelyk men aan een stuk Houts, op gloeiende Koolen liggende, ziet gebeuren. In 't eerste geval geschiedt alles volgens de gewoone Wetten, en 't uitwerksel is evenredig aan de schynbaare oorzaak; maar in 't laatste geval wordt 'er iets meer vereischt, dan zich schynbaar aan ons vertoont; en men vindt zich gedrongen, om aan de stoffe des Vuurs eene soort van Beweeging toe te schryven, die haar in staat stelt, om door haare eigene kragten die merkwaardige Voortgangen te maaken, welken 'er op den eersten indruk of botzing volgen, waar door men haar Leeven en Werkzaamheid begon te geeven. — Om de mogelykheid hier van te staaven stelt onze Autheur ons in de eerste plaatze voor, hoe 't mogelyk is, dat de stoffe des Vuurs, uit haaren eigen aart, eene uitzettende kragt heeft; zo dat men ieder van derzelver deeltjes zou mogen aanmerken als een klein Bolletje, dat, te zamen gedrukt, zich weder poogt te herstellen, en naar alle zyden uit te zetten. Dit nader opgehelderd hebbende, door de uitzetting der Lugt in tedere Glazen Bolletjes, en de uitzettingskragt der Stoffe van het Buskruid, zo leidt hy ons tot de vooronderstelling, dat een brandbaar Lichaam, als by voorbeeld een Korrel Buskruid, eene verzameling is van kleine hoopjes van Vuurdeeltjes, van welken ieder bewonden is met eene andere Stof, of een dun Velletje, dat wel de eigenschap niet heeft, dat het zich uit kan zetten, maar aanstonds gereed is, om, op de uitzettingskragt der Vloeistoffe, die 't in zich besluit, in stukken te breeken; en laat ons, zegt hy, nu eens zien, op welk wyze een Vonk Vuurs, van buiten daar tegen aankomende, brand zal doen ontstaan. „ Het is bekend dat alle t'zaamgestelde Lichaa-
„ men hunne ylheden hebben; dus moeten 'er ook in dat
„ Velletje naauwe openingen zyn; waar door het Vuur, dat
„ 'er binnen in zit, kan heendringen, zo dra het meer krag-
„ ten krygt en werkzaamer wordt: deeze vermeerderde

„ werkzaamheid kan het Vuur kragt geeven, om zich niet „ alleen na buiten, maar ook na binnen een weg te baanen, „ en dus de naaste hoopjes Vuur, die ook in dergelyke Velletjes beslooten zyn, aan te stooten en die zelfde werk„ zaamheid by te zetten. Dus van stuk tot stuk voortgaan„ de zullen eindelyk alle de hoopjes Vuur op zodanig eene „ wyze werkzaam worden, hun omkleedsel breeken en der„ zelver stukken doen vervliegen; en uit deeze allen zal eene „ algemeene Uitspatting en Brand ontstaan." Men zegge niet, zo 't Vuur openingen vindt in dat Velletje, dan zal 't zyne gevangenis ontsnappen, zonder dezelve in stukken te doen springen; want dat verbryzelen van 't omkleedsel ontstaat hier uit, dat de werkzaamheid, die 't Vuur bezit, merkelyk grooter is, dan de vryheid die het heeft om door die al te naauwe doorgangen te ontsnappen.

Op deezen grondslag verklaart onze Natuurkundige vervolgens, hoe 't konne bykomen, dat zommige stoffen schielyk branden en geheel verteeren, terwyl andere traager vlam vatten, en merkelyk stof agter laaten; en hy leidt 'er uit af, dat een stof min of meer brandbaar van aart is, naar maate dat het Vuur, 't welk zy in zich bevat, omkleed is met Deeltjes, die min of meer geschikt zyn om voor deszelfs werking te wyken, en, naar maate dat die kleine omkleede Vuurbolletjes door stofdeeltjes van een verschillenden aart min of meer van elkanderen afgescheiden, en daardoor in hunne onderlinge gemeenschap belet worden. —— *Hier* uit kan men, vervolgt hy, ook nagaan, hoe 't bykome, dat de Brand zich niet uitstrekt over alle de deeltjes van een Lichaam, schoon 't Vuur, als alom verspreid zynde, zich in alle die deeltjes bevinde. Alle die deeltjes naamlyk zyn niet even geschikt om voor denzelfden Graad van werkzaamheid dier Hoofdstoffe te wyken; zommigen wyken voor een zwakker, doch anderen niet dan voor een sterker of langer Vuur.

Volgens deeze vooronderstelling heeft men zich dan te verbeelden, dat 'er in alles, zelfs in 't allerdunste vezeltje, eene verzameling van onnadenkelyk kleine Vuurballetjes is, die daar in elkanderen gelyk zyn, dat zy, elk in hun middelpunt, een klein brokje vuurs bevatten, doch daar in van elkanderen verschillen, dat ze niet even vast, noch even bekwaam zyn, om alle graaden van uitzettingskragt deezer Vloeistoffe zonder breeken uit te houden. Als mede, nadien het Vuur overal is, dat het zich ook bevindt in de kleine ledige tusschenruimten, welken die Bolletjes tusschen

zich

zich open laaten; dat dus die Vuurbolletjes, door 't ganfche lichaam, tot aan de Oppervlakte toe, eene gereede gemeenfchap met elkanderen hebben: des 'er eene bekwaame gelegenheid zy, om de werking van het brandbaare lichaam, dat men 'er van buiten tegen aanhoudt, na binnen, en zelfs tot in de inwendigfte deeltjes over te brengen: eveneens omtrent als een aangeftooken loop Buskruid het Vuur tot aan de Myn brengt. —— Op dien grondflag is de werking en voortgang van 't Vuur gereed te begrypen: ieder brokje vuurs, in zyn omkleedfel beflooten, is als een gefpannen Veer, die gereed ftaat uit te fpatten, zo dra maar de eene of andere pooging van buiten haar te hulp komt, en haare kragt en werkzaamheid vermeerdert.

Doch nu blyft de Vraag nog over; hoe is die Veer eerst gefpannen, en wie heeft dat beflooten brokje Vuurs die Veerkragt bygezet? Dit blyft, zegt onze Autheur, een geheim, en de kundigheid daar van doet ook niets tot de verklaaring van 't verfchynfel zelve: egter waagt hy 't deswegens eene gisfing voor te ftellen. Het is bekend dat 'er eene t'zaamendrukkende, of, gelyk de *Newtoniaanen* fpreeken, eene aantrekkingskragt is, die de ftofdeeltjes te vaster maakt, naar maate dat ze elkander nader, aan meer plaatfen, en met meer oppervlakten raaken; hier door nu wordt het Vuur, dat in ieder ftofdeeltje is, in naauwer plaats beklemd, naar maate dat die deeltjes nader aan elkanderen komen; tot op eene zekere maat heeft het Vuur nog gelegenheid, van te ontfnappen, of in evenwigt te blyven met het Vuur dat buiten is; maar die kragt brengt de deeltjes hoe langs hoe nader aan een, en beklemt het Vuur dermaate, dat het met zyne Veerkragt tegen de wanden van zyne gevangenis wederwerke; dat zo lang moet duuren als die wederwerking te zwak blyft, om 't Vuur te konnen doen doordringen. Het Vuur, dat nimmer rust, ftaat dus in een lichaam, dat niet brandt, in evenwigt, of met zich zelven, zo ver 't zich onbeklemd in de ruimten bevindt, of met de beletfelen, die het, als 't zamengeperst is, opgeflooten houden, en beletten, dat het zich niet uitzetten of ontfpannen kan. Men vindt een verfchynfel van dien aart in 't op een pakken van de Lugt; die, uit haare gevangenis ontflaagen zynde, eene veel grooter ruimte beflaat, dan die, waar in ze door de werking der Natuure opgeflooten geweest was. (*) Misfchien zou iemand nu nog vraagen, daar we gezegd hebben,

(*) *Zie Vaderl. Letteroef. II. D. bl. 728.*

ben, dat het Vuur nimmer rust, waar in bestaat die Beweging, en op hoedanig eene wyze geschiedt die werking van 't Vuur? Doch onze Natuurkundige is van gedagten, dat men hem gereedlyk zal verschoonen, van zich hier over niet uit te laaten, dewyl men, tot opheldering van Vraagen van dien aart, van Ondervinding en Proef niets te wagten heeft. Mogelyk zyn 'er reeds, zegt hy, in dit gedeelte deezer Lessen, al te veel gissingen ingeslοopen; en op welke waarde men dezelve te schatten hebbe, zal men best konnen beoordeelen, uit de Waarneemingen en Proeven, die ik in 't vervolg zal opgeeven.

Uitgezogte Verhandelingen uit de Nieuwste Werken van de Societeiten der Wetenschappen in Europa, en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen, No. 28. zynde hier mede het Zevende Deel van dit Werk volkomen. Te Amsterdam, by F. Houttuin, *in groot octavo, bladz. 461—606. behalven den Inhoud der Hoofdstukken en het Register van dit Deel.*

In deze Verzameling ontmoet ons eerst; *Vertoog over den Gang der Paarden, als een Grondbeginzel van de Ry-Konst of Manége: door den Heer* BOURGELAT, Korrespondent van de Akademie der Wetenschappen van Parys. (*Mem. de Mathem. & de Physique, Tom.* III. Paris 1760. p. 555.) Het is van weinig aanbelang, en iedereen weet, volgens den Schryver, dat in de beweging van Stap en Draf, de tegenoverstaande beenen, beurtelings, met malkander de streeklynen kruissen, en in de hoeklyn bewogen worden; terwyl in de Tel-gang de twee beenen van dezelfde zyde, ter gelyker tyd in beweging zyn, en te samen van den grond worden opgeligt, en daarop nederkomen; en dat in de goede Galop, het voorste been altyd gevolgd wordt door het achterste been aan dezelfde zyde: gelyk in tegendeel, in de gebreklyke Galop de beweging gelyktydig is in de overhoeksse beenen. Doch deze kundigheid niet voldoende om een genoegzaam begrip van den Gang der Paarden te geven, heeft de Heer BOURGELAT dit stuk in een meerder en klaarer licht gesteld, en de byzondere beweging van een Paard, in den Stap, Draf, Tel en Galop, met groote naauwkeurigheid verklaard. BORELLUS en DESAGULIERS, die hem gevolgd hebben, worden wederlegd.

Hierop volgt; *Berigt wegens een Nieuwe Manier, om de Graanen, zonder die te verschieten, voor Broeijing en Ongedierte*

te

te bewaren; door zyne Excellentie ..... *en den Heer* B. INTIERI. (*Recueil de Mem. concern. l'Oeconomie Rurale, par une Societé de Berne*, Tom. I. P. IV. Zuric 1760. & *Dissert. sur la maniere de conserver parfaitement les Grains, par* M. BARTHOLEMI INTIERI, *a Naples* 1754.) Zo lang het Koorn hitte, lugt en vogt heeft, is de kern der korrelen geneigd te gisten, en uittebotten: hier door wordt de broey der Graanen verwekt; en dezelfde oorzaak broeit de Eitjes der Insecten uit, verschaft de jonge wormen een malsch en bekwaam voedzel; en is de naaste en onmidlyke oorzaak van alle de nadeelen, welken zy in Graanen doen. Al wat gedaan wordt of kan worden tot bewaring der Graanen, bestaat, derhalve, of moet bestaan, om de vogtigheid en warmte te voorkomen, en dus de eitjes der Insecten de gelegenheid te benemen van uitgebroed te worden. Het Verschieten veel moeite, afval en kosten veroorzakende, wordt een andere wyze van behandeling, als de beste hier toe, voorgesteld. Deze bestaat in een Stoove, waar door men het Graan zodanig eene warmte geeft, dat het vrugtmakend sap uitdrooge; waar door belet wordt dat 'er eenige Insecten in bestaan of voortteelen konnen. Men vindt dit uitvoerig beredeneerd en bewezen. Van zulk een Stoove wordt eenige beschryving gegeven uit den laatstgemelden der twee Schryvers, die aan 't hoofd van deze Verhandeling genoemd is.

Nader Berigt aangaande de Koude door konst gemaakt, en de Bevriezing van het Kwikzilver te Petersburg; door den Heer Dr. HIMSEL. *In een Brief van hem geschreven aan* Dr. DE CASTRO, Lid der Kon. Societeit van Londen; *uit het Fransch vertaald door* JAMES PARSONS, Medelid. (*Phil. Transact.* Vol. LI. Part. 2. p. 670.) Wy hebben van de bevriezing der Kwik reeds in onze *Letteroefeningen* (†) gesproken. In deze Verhandeling wordt een berigt gegeven van de manier, op welke deze Proeven in 't werk gesteld kunnen worden, zo dat andere Natuurkundigen in staat zyn om dezelven te herhaalen.

Vertoog over een nieuwlings ontdekte Takschieting van de Kamfer, en eenige andere eigenschappen van die Droogerye; door den Heer ROMIEU. (*Mem. de l'Acad. Royale des Scienc. de Paris*, de l'Ann. 1756. p. 434.) Deze Takschieting is wel eigenlyk een *Præcipitatie* of neerzakking van de Kamfer, door het Smeltvogt, waar in ze ontbonden was geweest, maar het byzondere is, dat zulks geschiedt op de wyze van

(†) I. Deel, bladz. 38.

van Takmaking, gelyk een boompje; waar van hier afbeeldingen in Plaat gegeven worden. De wyze hoe men zich dit door een Proeve voor het oog kan brengen, wordt naauwkeurig en omstandig getoond. De gedaante van deze Takschieting is t'eenemaal gelyk, zegt de Schryver, aan die van Kristallisatie van Water, wanneer het begint te bevriezen; en verschilt 'er in geenen deele van, dan dat de Stammen, Takken en derzelver onderdeelingen, zeven of agtmaal dikker zyn. Het Water neemt, echter, deze gedaante niet zo regelmatig aan als de Kamfer, ten zy het wel zuiver zy, en men het langzaam doe bevriezen; met Sneeuwwater gelukt het best. Men vindt ook in deze Verhandeling Proeven, waar uit blykt, wat de warmte doe tot smelting van de Kamfer in Wyngeest. Voorts worden nog eenige eigenschappen van de Kamfer gemeld, welken by uitwerkselen van de Electriciteit vergeleken worden.

Waarneemingen omtrent de Oorzaak en Geneesmiddelen van de Runderziekte; door den Heer J. S. ALBRECHT, Med. Doktor te Coburg. (*Nov. Act. Physico-Med. sive Ephem. Nat. Curiosor.* Tom. II. p. 289.) Eenige gestorven Beesten geopend zynde, bevondt men in sommigen de eene, in anderen beide Lobben van de Longe ontsteeken. In den Buik was de derde Maag verhard, en hadt tekenen van Ontsteeking, overgegaan tot Koud Vuur. De vierde Maag hadt ook somtyds, doch by weinigen, tekenen van Ontsteeking. Dr. ALBRECHT besluit, gelyk veelen voor hem gedaan hebben, dat de ziekte besta in Ontsteeking, welke te hoog en tot Koud Vuur overslaande, de Beesten doet sterven. Vreemd is 't dat het zelfde, in de regeerende Ziekte van het Hoornvee, door veel voornaame Mannen, in en buiten ons Land, is vastgesteld; Nademaal het immers zo algemeen bekend is, dat een Ziekte welke in Ontsteeking bestaat, neem een *Pleuris* of Longontsteeking, geenzins besmetlyk is; en de Ziekte van het Rundvee in de hoogste maate besmetlyk erkend wordt. Alle Geneeswyzen, derhalve, welken op zulk eene onderstelling gebouwd worden, zyn niets te agten. Niemant zegge hier tegen, dat evenwel veel kundige Mannen, in de gestorven Beesten, Ontsteeking in sommige Ingewanden bevonden hebben: Ik antwoorde, men zag zulks na den dood der Dieren; en hier uit bleek niet meer dat dit de Oorzaak, dan slegts een gevolg van de Ziekte was geweest.

Berigt wegens den Komeet of Staartster, die in het Jaar 1762 is verscheenen, benevens de Verbetering der Bepaalingen van derzelfs Weg, door N. STRUYCK, Lid der Kon. Societeit van Lon-

Londen enz. Deze Komeet werdt, zo veel my bekend is, zegt de Schryver, eerst ontdekt door den Heer KLINKENBERG te 's Gravenhage, die my daar van kennis gaf, en vervolgens van de Waarnemingen, door hem gedaan, waar van de eerste is geweest den 17. *Mey*, de laatste den 25. *Juny.* Op het berigt hier van gegeven aan de Fransche Astronomisten, heeft men begonnen de Komeet te Parys te observeeren den 28. *Mey*. En hier na gaat de Heer STRUYCK over tot de berekeningen, de wegneming van de verschillen en de verbetering derzelve.

Waarnemingen omtrent de Lugtsgesteldheid te Amsterdam, in October, November en *December* 1762. als mede *omtrent de Ziekten te Amsterdam*, in het zelfde beloop van tyd. Aangaande de Ziekten wordt gezegd: Men heeft afgaande Koortzen gehad, zo anderendaagsche als derdendaagsche, welken veelal niet moeilyk te genezen waren. De Lugtsgesteldheid was, gedurende de twee laatste Maanden zonderling. Byna daaglyks was de Lugt met Mist bezet, en tweemaal hadden wy een zwaaren Nevel, naamlyk, den 18. *November* en 23. *December*; zynde middelerwyl de Barometer bestendig zeer hoog. Hierop is, in 't laatst van *December*, gevolgd een zeer vinnige Koude met een strenge Vorst, welke in verscheide nagten 2 duim ys had gemaakt. De Koude, echter, hoe aandoenlyk ook, door haare aanhoudendheid, heeft op ver na hier den trap niet bereikt van die van 't Jaar 1760, den 13. *January*, toen onze Thermometer 9 Graaden teekende, veel min die van 1755, toen hy op 6 Gr. stondt; noch die van 1757: om van die van 't Jaar 1740 niet te spreken.

Plantarum Rudimenta, sive illarum Methodus, ducta ex differentia earum Seminum, Cotylodonum, aliarumque partium, quæ brevi tempore post earum propullulationem, ac ulterius incrementum, in iis conspiciuntur; quorum omnium utilitatem Præfatio satis superque Lectorem docebit. Investigata, effecta ac composita a DAVIDE MEESE, Hortulano in Horto Medico Academiæ Frisiacæ, quæ est Franequeræ. *Prima Pars. Num. I. Leovardiæ, excudit* Gulielmus Coulon, Illustr. Frisiæ Ord. atque Eorumd. Academ. Typographus ordin. MDCCLXIII.

Eerste Beginselen der Planten, of Leerwyze derzelve. Getrokken uit 't onderscheid hunner Zaaden, Zaadlobben, als verdere deelen, welke kort na haare uitspruitinge, en een weinig voortgegroeid zynde, daar aan vernomen worden, van wier dienst de Voorreden den Lezer overvloedig zal onderrigten. Op deeze wyze nagespoord, uitgewerkt en t'zamengesteld, door DAVID MEESE, Hovenier in de

de Kruidtuin aan Frieslands Hooge Schoole te Franeker. *Eerste Stuk*, No. I. *Te Leeuwaarden*, *gedrukt by* Willem Coulon, Landschaps en Academiedrukker der Ed. Mog. Heeren Staten van Friesland, 1763. *in groot quarto*, *behalven de Voorreden en een Byvoegzel 22 bladz. met twee Plaaten.*

De naarstige Heer MEESE hadt dit tegenwoordige Werk reeds beloofd, in zyne Verhandeling, genaamd *Het* XIX *Classe van de Genera Plantarum* enz. gelyk wy een berigt van dezelve, in onze *Letteroefeningen* (*), daar van gevende, ook gewaagd hebben. Thans ziet men een eerste Stuk hier van in 't licht komen, in 't Latyn en in 't Nederduitsch tegen malkander gedrukt, om het van een algemeener gebruik te doen zyn, dan de voorgaande Werkjes, door denzelfden Schryver uitgegeven. In de Voorreden geeft de Auteur te kennen, dat zyn oogmerk is, de Planten te leeren kennen, in derzelver eerste en onvolkomene staat, zo wel als in den staat van volkomenheid, door middel van een ontworpene Leerwyze, in Classen en Ordens verdeeld, met byvoeging van de nodige Afbeeldingen, om op eene gemaklyke wyze, verre de meest bekende Gewassen, te konnen onderscheiden, op verscheiden Getyden van het Jaar, niet alleen in hunne Geslachten, maar ook derzelver onderhorige Soorten, en veele, die 'er als veranderde, of 'er in 't eene of andere van verschillen, bygevoegd zyn. Eene Leerwyze, gevolglyk, boven en behalven die, welke op de Vruchtmaking, of Bloem en Vrucht gegrondvest, by de Kruidkenners tot dus verre in gebruik is geweest. De verschillendheid der Zaaden, Zaadlobben enz. worden tot een grondslag van deze Leerwyze gelegd; voor zo veel het Zaad het allerlaatste en volkomene deel is, 't welk wederom een dergelyke Plant insluit, als waar van het is voortgebragt; en de Zaadlobben enz. in welken het tedere Plantje is opgewonden, en waar aan het zelve min of meer verknogt is, in dezen staat, de minste verandering onderhevig zyn. En vermids het een vaste regel is, dat 'er geen twee lichaamen in de Natuur gevonden worden, welken in alles aan elkander gelyk zyn, geloofde de Heer MEESE, uit de gemelde deelen, de Planten in haare Classen en Ordens te konnen kennen, in haaren jeugdigen staat, zo wel als in haare oudere volkomenheid.

Onder deze behandeling heeft de Schryver zich echter gehouden, in de benaamingen der Planten, aan de Geslachtnaamen van LINNÆUS, in zyn Ed. *Systema Naturæ*, de laatste uitgave. En omtrent de Hoofd-ordens, aan de twee algemeene afdeelingen van RAY, BOERHAAVE en VAN ROOYEN, naamlyk in Een-Zaadlobbige, (*Monocotyledones*) en Meer- of Veel-Zaadlobbigen (*Polycotyledones*).

En nademaal ik, vervolgt onze Auteur, hoe verre thans in dit stuk gevorderd, en een groote menigte van allerlei slag van Planten, reeds tot deze twee algemeene Hoofd-afdeelingen gebragt,

(*) III. *Deel*, No. 1. pag. 37.

bragt, en vervolgens, naar myne goedvinding, in Clasfen en Ordens gefchaard hebbe; ben ik, echter, nog niet in ftaat geweest, een volledige Sleutel van dit Leerftuk voor te ftellen, dewyl ik geen een eenige hier onder brenge; zonder dezelve, zelf, verfcheidene maalen onderzogt, befchreven, afgetekend, en in 't koper gebragt te hebben. Waar uit een ieder ligtelyk zal konnen afleiden, dat ik nog veele Planten hebbe te onderzoeken, en uit aanmerking van den tyd, welke myn beroep hier toe overlaat, het nog lang zal konnen aanlopen.

Dit heeft den Schryver bewogen; zyn Werk by kleine gedeelten uit te geven. Elk van dezelven zal verdeeld zyn en vervatten een gedeelte van de twee hier voorgemelde Hoofddeelen, ieder in Clasfen en Ordens verdeeld, welken met nog meer anderen, het geheele Werk door, zullen gevolgd worden. Vervolgens zal ieder Geflacht of Soort van Planten, welken 'er in befchreven en afgebeeld ftaan, onder haar eigene Clasfen en Ordens, ieder by zyne kenmerken te vinden zyn, en by den Kruidkundigen, en veelen by haaren Nederduitfchen naam, of zo als ze by de oudfte, en meest bekendfte Auteuren, best kunnen worden opgezogt. En eindelyk, zal hy, by vervolg, afzonderlyk, de aanmerkingen, welken op fommige Geflachten en Soorten gemaakt zyn, mededeelen.

Na de Voorreden volgt eene *Verklaaring van fommige Benamingen en Eigenfchappen der Deelen, welken, in dit Stuk, ter onderfcheidinge der Planten voorkomen.* Als, wat *Zaad-lob*, of *Zaad-lobben* zyn, welke Planten Enkele of *Een-zaadlobbige*, en welken *Meer-* of *Veel-zaadlobbigen* genoemd worden. De *Navels* der Zaaden zyn, volgens den Schryver, de plaatfen, alwaar de Zaaden, van 't begin hunner formeering tot het einde van hunne volkomenheid, door een meer of min lange of dikke zichtbaare *Band* of *Navelftreng*, of genoegzaam onzichtbaare en dus als onmidlyk, aan hun *Zaad-bedde*, of *Bewaar* of *Zitplaats* hebben vastgezeten en gevoed zyn. De *Stengetjes* van fommige Zaad-plantjes zyn in twee deelen, en door twee byzondere benamingen onderfcheiden; naamlyk, het gedeelte van het *Stengetje*, welk van de Wortel opwaards fchiet, tot waar de *Zaad-lobben* zyn in- of vastgehegt, wordt het Lob-ftengetje genoemd, uit hoofde van de waare *Zaadlobben*, welke hetzelve draagt; en het deel, welk van de inhegting of invoeging der *Steeltjes* der waare *Zaad-lobben*, tot de zitplaats der *waare en eigenlyke eerfte Bladen* der jonge Plant, die onmidlyk 't eerst na de waare of eigenlyke Zaad-lobben aan 't Plantje voortkomen, wordt het *zogenaamde Lobftengetje* geheeten.

Het eerfte Hoofddeel vervat *Een-Zaad-lobbige* en A. *Onzichtbaare*. Dewelken onder de oppervlakte der aarde verborgen blyven. I. Clasfe, *Doorgeboorde.* Het Plantje door en door het geheele Zaad heengroeijende. 1. Orden. Het Plantje door en door de Rok of Dop, en aan de eene zyde van de Zaadlob, die daar in opgefloten is, heengroeit, zonder den Rok of Dop te breeken. I. Clasfe, *Geworteld.* De Zaad-lob onmidlyk op den Wortel

zittende. 1. Orden. Met een Penwortel. Het geheele Zaad, min of meer rondagtig en plat gedrukt; aan de onderkant van achteren, eenigzins Nier-vormig genaveld; en aan de binnenkant ey-vormig ingedrukt. 2. Orden. Met Hairwortels. Het geheele Zaad iet gerimpeld, langagtig, aan het eene einde fpits, aan het andere ftomp, eenigzins driekantig, aan de eene zyde geheel volgens de lengte gegroefd, aan de andere kant, aan het fpitse einde, fchuins eyvormig genaveld. Onder de eerfte van deze Ordens wordt gebragt de *roode* of *peerfe Indifche Tarwe*; en de *geelagtige Indifche Tarwe*, en onder de tweede de *Rogge* en *blanke Haver*, welker worteling en eerfte uitfpruitzels of Zaad-lobben in Plaat vertoond worden. III. Clasfe, *Geftrengde*. Die door een Navelftreng zyn afgefneden van het Plantje. 1. Orden. De Navelftreng naar beneden fchietende, uit de Rugge van de Zaad-lob, en ingehegt aan de punt van een dikke, en als fchuins afgefcheiden, en naar beneden openberftende Kooker. En hier onder wordt gefproken van de *Dadelboom*. 2. Orden. De Navelftreng naar beneden fchietende uit het eene einde van de Zaad-lob, makende een nederhellende bogt; zynde ingehegt aan de rand van een als vlak afgefneden Kooker. *Kleine, enkelde, geele Jonquille*. 3. Orden. De Navelftreng naar boven fchietende uit het midden of rugge van de Zaad-lob, zynde ingehegt aan de punt van eene als fchuins afgefnedene, en eenigzins opberftende Kooker. *Commelina*. 4. Orden. De Navelftreng naar boven fchietende uit het eene einde van de Zaad-lob, zynde met een korte bogt omhoog-gebogen, regt opwaards lopende in de zelfftandigheid, tot de punt van eene iet haaksgewyze Kooker, die zich fchuins nederwaarts opent. *Wachendorfia* hiet het gewas, welk de Schryver hier in voorftelt. Hier op volgen B. de *Zichtbaare*, die boven de oppervlakte der aarde komen. IV. Clasfe, *Gekapte*. Daar de Zaad-lob boven op de punt van 't eerfte blad of bladen van 't Plantje zit. 1. Orden. Het eerfte blad, waar op het Zaad, of de Zaad-lob zit, is elsvormig, digt, fappig en zeer glimmende glad, onder zonder ftengetje; en by het begin van den wortel een knodsagtige dikte maakende. *Gemeene Prey*.

Het Tweede Hoofddeel handelt van de *Meer-Zaad-lobbigen*, *Twee-Zaad-lobbigen*. En wederom A. van de *Onzichtbaare*, welken onder de oppervlakte der aarde verborgen blyven. I. Clasfe vervat *Half-Nier-vormigen*. De II. Clasfe de *Half-Bol-ronde*. Dan de *Zichtbaare*. B. die boven de oppervlakte der aarde komen, en evenredig groot zyn. III. Clasfe, *Half ey-vormige*. IV. Clasfe, *Gekeepten*. Men moet het Werkje geheel leezen om 'er gebruik van te maken, en 'er begrip uit te vormen. Deze naarftige Hovenier, die zelf niet ontziet veel moeite op zich te nemen, helpt de Minnaars der Kruidkunde ook aan arbeid, welke misfchien vry wat zullen opzien tegen deze nieuwe Kenmerken der Gewasfen, om dezelven in hun hoofd te brengen. Doch niemant wordt 'er toe genoodzaakt; en die lust genoeg hebben kunnen 'er zich van bedienen, en zullen den Heer MEESE bedanken voor zyne voorgang en hulpe.

Proeve

Proeve van Mengelpoëzy, door het Kunstgenootschap onder de Zinspreuk Magna molimur parvi. *Te Hoorn, by* Willem Breebaart, 1763. *behalven de Opdragt enz.* 202 *bladzyden in groot octavo.*

EEn loflyk Genootschap van Beminnaaren der Taal- en Dichtkunde, zints drie jaaren te *Hoorn* gevestigd, biedt met de uitgaave deezer Proeve, eenige hunner Dichtstukken den Liefhebberen aan: zy hebbén meerendeels gewyde of ongewyde geschiedenissen tot hun onderwerp, ook vindt men 'er eenige zedestoffen, benevens etlyke Dichtkundige Tafereelen onder. — De gansche inhoud deezer Proeve doet vry duidelyk zien, dat men van dit Kunstgenootschap, by voortgang op den ingeslaagen weg, iets goeds hebbe te verwagten; nadien hunne vloeibaare verzen, in eene zuivere taal geschreeven, hier en daar bewyzen van een vindingryken geest uitleveren. Het tegenwoordige jaarsaisoen bepaalt ons, in de keuze der opgaave van een staal deezer Verzamelinge, tot het volgende

ZOMERSCH VELDGEZICHT.

De Zon, die met haar zuiver licht
Van 's aardryks lagchend aangezicht
De bleeke schaduwen des nachts heeft weggeschoven,
Ontsluit den vruchtbren zomerhof,
Verguldt het land en schemlend lof,
En straalt een werkzaam vuur, om 't jong gewas te stoven.

Natuur, zo vriendlyk van gelaat.
Gedoscht in prachtig feestgewaad,
Zal van heur gaven nu de schoonste blyken geven:
Het kunstverbazend Veldtapeit,
Dat zy voor onze voeten spreidt,
Is met haar eigen hand op 't keurelykst' geweven.

Hier zit het dartlend jaarsaisoen
Op eenen grond van levend groen,
Gestikt met frisch gebloemt' van de allerfraaiste kleuren,
Wier liefelyke balsemkracht,
Op zephirs vlerken aangebragt.
Milddadig ons vergast op de aangenaamste geuren.

Gints treedt een nimfenrei ten dans,
Gehuld met eenen roozenkrans;
Terwyl de vrolykheên op fluit en cither spelen,
En 't snelgewiekte vederkoor
De ziel verrukt door 't luistrende oor,
Dit feestmuzyk verzeld met de orgels hunner kelen.

Het

Het vee vindt spyze en drank gereed:
Het schaap, ontbloot van 't wollen kleed,
Scheert, met de gladde koei de mildbedauwde weiden,
Bedekt met weelderig gewas
Van malsche klaver, jeugdig gras,
Waar van ze in de uijers ons haar' vetten room bereiden.

Wat verder zien we in 't golvend graan
Den bouwman 't kromme snymes slaan;
Daar reeds dien gouden' oogst met radde vlegels dorschen,
En ginds den sterkgespierden boer
Het frischgedroogde wintervoêr
Met rusteloozе vlyt op lugge wagens torschen.

De boomgaard kromt van geurig ooft,
Door 't koestrend zonnevuur gestoofd;
Het krygt een lieve blos: terwyl de muskadellen,
Waar van de wynstok zwanger gaat,
Die langs dien groenen heuvel staat,
Door hartverkwikkend sap tot zoete rypheid zwellen.

Het windjen kuscht het welig blad,
En krult het vrolykruischend nat,
Dat voor een' spiegel strekt aan hooggekuifde boomen:
Zie, hoe het zilvren vischjen speelt!
De zwaan heur dartle jongen streelt!
Nu 't water zachtjens glydt langs groenbewassen zoomen.

Hoe statig ryst dat landgesticht,
Ombeind met koelend schaduwlicht
Van dichte boschjens, die een' rei van zangers kweeken!
Zie lage hutten, zandig duin,
Gebouwen, torens, die hun kruin
Uit de onrustzieke stad trots naar de wolken steken.

Verliest het scheemrende oog zich niet
In zulk een uitgestrekt verschiet?
Hoe 't alles verder wykt, hoe 't hooger schynt te klimmen:
Het land, dat zachtjes aan verkleint
Neemt straks een oogbepalend eind',
Daar 't zich vereenigt met de rosgeverwde kimmen.

Maar wat voor dommelend gerucht? ——
Daar snort een byzwerm door de lucht,

Om

Om balsem uit den schoot van bloem en kruid te puuren:
Natuur die 't kleenste diertjen voedt,
Verleent een ryken overvloed
Ook aan de nyvre mier in hare voorraadschuuren.

De vogel dartlende op en neêr,
Dryft in den luchtstroom heinde en veer —
Hoe plotsling daalt die meeuw! duikt Vischjens! duikt in 't water:
Uw looze vyand loert om hoog:
Vliedt schichtig, vliedt zyn scherpziend oog;
Verraadt u zelven niet met roekeloos geklater.

Waar zyn myn zinnen heen gevoerd?
Verlokkend landvermaak! gy snoert
Myn' opgetogen' geest aan uw bekoorlykheden:
Uw zuivre lucht, uw zachte rust,
Die alle onnutte zorgen sust,
Wekt frisscher leven, dan 't gewoel der muffe steden.

Hier woont onnooz'le eenvouwigheid,
Die gul een mild onthaal bereidt.
Elk windjen ademt hier een heuglyk vergenoegen.
Hier zwoegt geen vadzige overdaad,
Geen wulpsche zwier, geen grootsche staat.
Hier ziet men deugd en trouw de banden samenvoegen.

Geen twist bestormt het vreedzaam hart.
Hier zal geen gierigheid, verward
In Goudzuchts boozen strik, naar snoode winsten hengelen.
Hier aast de liefde op geen gewin:
Hier zal alleen opregte min
Met huwlyks vasten band tien zinnen samenstrengelen.

ô Zalig, hartbetovrend land
In dezen vruchtbren zomerstand!
Mogt nimmer bar saisoen uw dierbaar schoon ontsieren!
Maar neen! dit smartelyk gemis
Leert ons met dubble erkentenis
De blyde wederkomst van uwen bloeityd vieren.

De Haarlemmer Meer, door SLOB. *Te Amsterdam by* Arent Hennebo. *Eerste Stukje* 35 *bladzyden in quarto.*

DE Schryver van dit Stukje, dat onder den naam van Poëzy voorkomt, heeft, naar 't ons toeschynt, ten oogmerk, om op

op nieuw te doen zien, hoe gevaarlyk de Haarlemmer-Meer is voor de omliggende Landen, en hoe noodzaaklyk het zy daartegen te waaken; wat hy verder bedoelt zal ons moogelyk een volgend Stukje nader leeren. ——— Om geleidelyk ter zaake te komen begint hy met de Zondvloed, en geeft vervolgens eene beschryving van Hollands ouden staat, omtrent den tyd der geboorte van Christus; dit brengt hem in gevaar van uit te weiden over de uitgestrektheid onzer Stranden in die dagen; gelukkig wederhoudt hy zich nog by tyds, zeggende:

„ Maar 'k spoed my tot de zaak
„ Der Haarlemmermeet, en hoe die wierd geboren.

Doch hoe zeer hy zich spoede, de Rhyn, welke hier inkomt als de oorsprong der Haarlemmer-Meer, houdt hem dermaate op, dat hy 12 bladzyden besteede, met het beschryven van deszelfs loop uit Zwitserland, door den Elzas, Duitschland enz. tot dat hy, zyn uitloop te Katwyk gestopt zynde, de Landen rondom Leyden overstroomd, de Maare en de Zyl geformeerd hebbende, door Bensdorp in het Spaaren en voorts in 't Y gestroomd is. Onze Autheur dus, den Rhyn af, te Haarlem gekomen zynde, meldt ons hoe, met het overstroomen der Landen, eerst de Brasem-Meer, voorts de Leydsche-Meer, vervolgens de Haarlemmer-Meer en eindelyk de Spiering-Meer ontstaan, en allengskens grooter geworden zyn, tot in 't jaar 1400. Verder beschryft hy ons, hoe men in 't vervolg van tyd, naa dat de Noordzee zich gemeen gemaakt had met onze binnewateren, zorg gedraagen heeft, om 't Zeewater te keeren, en de Meer te ontlasten: voorts hoe door 't Veen steeken en trekken de vergrooting der Meer veroorzaakt is; die, in grootte toeneemende, ook met meerder kragt, vooral in Stormweer, de Landen inslokkende, omtrent het jaar 1600 begroot werd op nagenoeg twaalfduizend Morgen, en thans twintigduizend Morgen beslaat, des men, gelyk onze Autheur ten slot zegt, dezen Wolf hebbe te keeren,

„ of men beleeft in 't kort
Dat d'Haarlemmer-meer zelf tweemaal grooter word.

De Schryver van dit Stukje beklaagt zich, met den aanvang, eenigermaate over zyn lot, dat hy, noch tot den Oorlog noch tot de studie opgevoed zynde, misdeeld zy.

„ van al, waarom de Helden zegenvieren;
„ Of wysheid word beloond met eeuwige Laurieren.

en dit schynt hem te beweegen om te beproeven of hy ook in 't Dichteren perk lof konne behaalen: want dus laat hy zich hooren.

„ Wat was 'er tot een Lot voor my te land-bewaard?
„ Myn Zoon, gelyklyk met twee Dogteren ter Aard'
„ Besteld! den Byl gereed, in my, myn stam te ontkroonen!
„ Door gunst een Beere-Schout, (*) is dat genoeg? door toonen

„ Van

(*) Van Aalsmeer en Kudelstaart.

„ *Van Poëzy, misschien ontklimt myn naam het stof.*
„ Antonides *zong met veel reden de Y-Strooms lof,*
„ *En stigtte zig een Zuyl, die de eeuwen zal verduuren,*
„ *Door 't heerlyk Amsterdam, dat door gewenscht bestuuren*
„ *'t Voornaamste Bolwerk is van Neêrlands vryen staat!*
„ *Het voorwerp van myn Zang groeyt staag, en zal de maat*
„ *Des tyds, zoo wel als al de binderen ontwassen,*
„ *En voeren mynen naam, met zyn gedugte plassen,*
„ *Aan Amsterdam in 't oor, door 't schokken op haar Muur.*
„ *'t Is de* Haarlemmer-Meêr! *onvriendelyk gebuur*
„ *Voor zagte Oevers, ja die sterken aan durft randen;*
„ *En rytenze van een, met wreede Watertanden:*
„ *Dat tuigen de Akerweg en Aalsmeers krimpend Oord!*

Men kan uit dit staaltje, zo we vertrouwen, genoegzaam afneemen van hoedanigen klank *de toonen der Poëzy* van onzen Schryver zyn; en we konnen niet wel twyfelen, of hier door zyn *Naam het stof zal ontklimmen*, gelyk die van *Antonides* met een eeuwigen lof praalt.

Deductie ter verdediginge van Mr. Pieter Burman, *Professor te Amsterdam, tegen de zoogenaamde Regtmaatige Afkeering van* Christophorus Saxe, *Professor te Utrecht. In 's Gravenhage, by* F. G. van Balen CIƆIƆCCLXIII. *in groot quarto 92 bladzyden, behalven de Bylagen, die nog 44 bladzyden beslaan.*

BY eene voorgaande gelegenheid hebben wy den Leezer onder 't oog gebragt, hoe deeze twee Hoogleeraars hunne pennen tegen elkander gescherpt hebben, over een haatlyk onderwerp; beschuldigende den Heer *Burman* den Heer *Saxe* van eene zeer verregaande *Boekenroof*, waar tegen de Heer *Saxe*, zich hier van willende zuiveren, den Heer *Burman* eene schandelyke *Eerdievery* te laste legt. (*) Dit geschrift van den Heer *Saxe* heeft aanleiding gegeeven, tot het schryven der bovengenoemde *Deductie*, welke strekt, „om te tonen, dat de misdaad, waar van „ de Deducent hem heeft beschuldigd, niet minder klaar, dan de „ wyze, waar op hy zich daar tegen gepoogt heeft te verdeedi„ gen, laag en verfoeilyk is". —— Dezelve is vierledig: in het eerste lid wordt onderzogt, *hoe Saxe aan het bezit van de boeken en manuscripten in questie gekomen is:* in 't tweede wordt gesproken van *de wyze waarop hy met denzelven heeft gehandeld*: in 't derde wordt nagegaan *de gedaane teruggave van de boeken en manuscripten in questie*: in het vierde eindelyk komen voor *deeze en geene byzondere aanmerkingen, die haare betrekking op het gansche werk hebben.* En dit alles gaat vergezeld van brieven en getuigschriften, die, hunne echtheid niet te wraaken, en der Schryveren geloofwaardigheid niet te betwisten zynde, de euveldaad van den Heer *Saxe* in 't daglicht stellen.

De

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 246, 247, 798, 799.

De ſtyl deezer *Deductie* is niet minder ſcherp en vinnig, dan die der voorgaande papieren, van wederzyde. Doch men hoort de verdeediging van den Deducent deswegens eenigermaate. By gelegenheid dat in de *Deductie* geſproken wordt, van *dien vuilen hoop van ſcheldwoorden, waar mede de zoogenaamde Regtmaatige Afkeering, van 't begin tot het einde, opgevuld is*, heeft men 'er de volgende aantekening bygevoegd. „ Wel is waar, dat ook de vaarſen van „ den Deducent op 't ſubject van Saxe, en de brief aan zynen broeder Franciscus, (de Deducent loochend dit niet) vry ſcherp zyn. „ Maar dit kan men den Deducent, ter verſchooninge van de „ manier van ſchryven, by Saxe gebruikt, niet tegenwerpen. „ De zaken zyn niet parallel. De Deducent, wien de goede trouw „ tot een ſchild verſtrekt, heeft het gelyk aan zyne zyde; Saxe in „ tegendeel de ſchuld, onderſteund door list, bedrog, haat, nyd, „ wraakzugt en dergelyke ſpoken uit den afgrond meer. De Deducent, hoe ſterk hy zich mag hebben geëxpliceerd, heeft in allen „ gevalle de waarheid gezegd: en deze heeft hy gezegd als een „ fatſoenlyk man, dien de misdaad, waar over hy geïndigneerd „ is, tot regtmatigen toorn verwekt heeft. Doch Saxe *liegt*; en om „ aan zyne leugens, zoo hy waand, meer kragt by te zetten, ſcheld „ raast, tierd, lastert en vloekt hy, gelyk een ſlaaf by de Romeinen, die tot zyne ſtraf naar de molen moest; om koren te ſtampen. Eindelyk, indien iemand na deeze aanmerkingen noch „ mogt meenen, dat de brief van den Deducent en deszelfs vaarſen „ te vinnig zyn geweest; de zodanige word verzogt, dat hy zich „ alleen wil herinneren, hoe de welſpreekendſte van Romulus Naneven tegen den diefagtigen Verres heeft gedeclameerd: en zulks „ doende, vertrouwd men, dat hy wel ras van gedagten veranderen zal.

De Schouwburg der Minnehandelingen. Door dezelve Schryver van de Avantuuren van Sulfis. Te Amſterdam, by Hermanus de Wit. *Behalven de Voorreden* 200 *bladzyden in octavo.*

EEne Vertaaling, of liever verminking van *les Nouvelles de Scarron*; hebbende de Uitgeever de vier onderſcheidene Vertellingen van den geestigen *Scarron* onder een gemengd; en 't waare geestige van dien Schryver niet alleen niet in agt genomen, maar zelfs in verſcheidene gevallen, eene onbeſchaafde boertery, of liever bordeelſpraak, in de plaats geſteld. Had de Boekverkooper, door eene geestiger hand, de *Nouvelles van Scarron* doen vertaalen, 't zou een tydverdryvend geſchrift van beter aart zyn, dan 't nu is.

De Amſterdamſche Zangburg.

Drink- en Minne-Liederen van den gemeenen trant.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Derde Deels, Eerste Stuk.

Chyl,

W.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het derde Deels eerste Stuk van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

Bur-

E.

Knoop

R.

BERIGT AAN DEN BOEKBINDER.

De Plaat van de Polaar-Uurwyzer Tab. 3. *te plaatzen tegen over* Pag. 56
—— —— —— —— —— —— —— Tab. 4. — 58
—— —— —— Bok &c. —— —— —— 171
—— —— —— Vogels —— —— —— 176

Zinstoorende Drukfeilen aldus te verbeteren.

Bladz. 311.	Reg. 43.	dat	*lees*	dan	
476.	— 8.	niet	—	hy niet of al	
504.	— 8.	*gege*	—	*gegeven*,	
507.	— 10.	*dat is, inzonderheid,*	lees,	dat is, inzonderheid.	

